

विषयानुक्रम

पृष्ठ

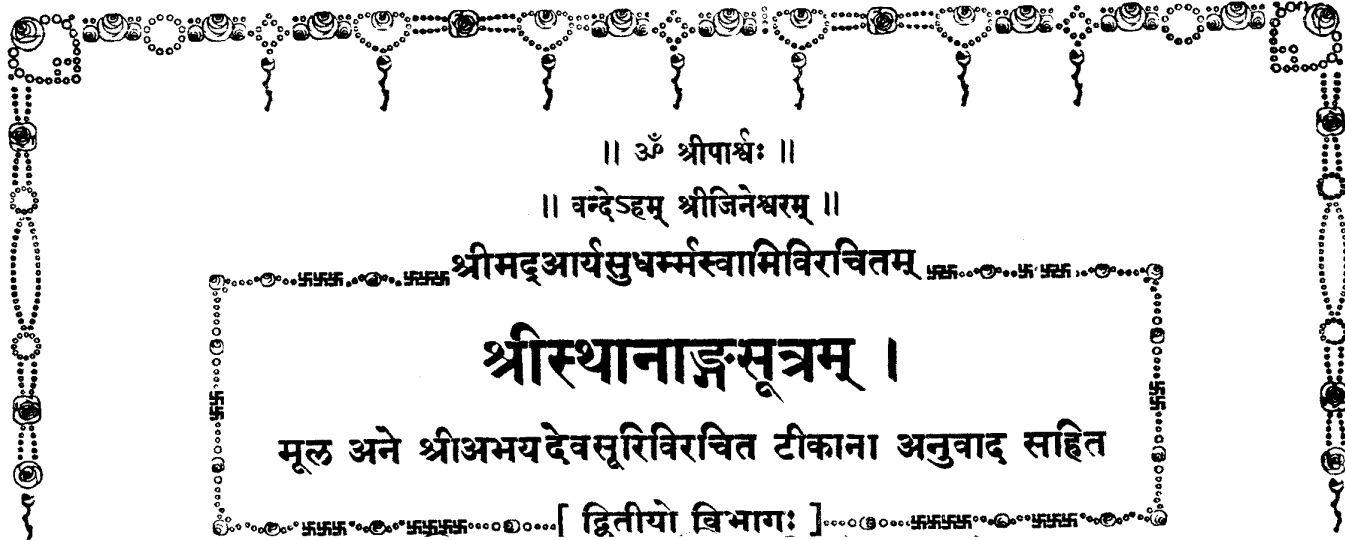
चतुर्थस्थानक— ३३१-५५५

प्रथम उद्देशः ३३१

द्वितीय ,, ३८९

तृतीय ,, ४४४

चतुर्थ ,, ५०१

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ३३१ ॥

॥ अथ चतुर्थस्थानकाध्ययने प्रथमः उद्देशः ॥

त्रीजा अध्ययननुं व्याख्यान करायुं, हवे संख्याना क्रमवडे संबंधमां आवेलुं चार स्थानक नामनुं चोथुं अध्ययन शुरू थाय छे. आ अध्ययननो पूर्वना अध्ययन साथे आ प्रमाणे संबंधविशेष छे. पूर्व अध्ययनमां विचित्र प्रकारे जीव अने अजीव द्रव्यनां पर्यायो कहा, आ चोथा अध्ययनमां पण ते ज कहेवाय छे, तेवा संबंधवडे प्राप्त थयेल आ अध्ययनना चार अनुयोगद्वारावाळा चार उद्देशकना सूत्रानुगममां प्रथम उद्देशकनुं पहेलुं सूत्र आ प्रमाणे छे—

चत्तारि अंतकिरियातो पं० तं०—तत्थ खलु पढमा इमा अंतकिरिया—अप्पकम्मपच्चायाते यावि भवति, से णं मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतिते संजमबहुले संवरबहुले समाहि-बहुले लूहे तीरट्ठी उवहाणवं दुक्खक्खवे तवस्सी तस्स णं णो तहप्पगारे तवे भवति णो तहप्प-गारा वेयणा भवति तहप्पगारे पुरिसजाते दीहेणं परितातेणं सिज्झति बुज्झति मुच्चति परिणि-व्वाति सव्वदुक्खाणमंतं करेइ, जहा से भरहे राया चाउरंतचक्कवट्ठी, पढमा अंतकिरिया १, अहावरा दोच्चा अंतकिरिया, महाकम्मे पच्चाजाते यावि भवति, से णं मुंडे भवित्ता अगाराओ अण-

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः १
अन्तक्रियाः
सू० २३५

॥ ३३१ ॥

गारियं पव्वतिते, संजमबहुले संवरबहुले जाव उवहाणवं दुक्खक्खवे तवस्सी, तस्स णं तहप्पगारे तवे भवति तहप्पगारा वेयणा भवति, तहप्पगारे पुरिसजाते निरुद्धेणं परितातेणं सिज्झति जाव अंतं करेति जहा से गतसूमाले अणगारे, दोच्चा अंतकिरिया २, अहावरा तच्चा अंतकिरिया, महा-कम्मे पच्चायाते यावि भवति, से णं मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतिते, जहा दोच्चा, नवरं दीहेणं परितातेणं सिज्झति जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेति, जहा से सणंकुमारे राया चाउरंतचक्क-वट्ठी तच्चा अंतकिरिया ३, अहावरा चउत्था अंतकिरिया अप्पकम्मपच्चायाते यावि भवति, से णं मुंडे भवित्ता जाव पव्वतिते संजमबहुले जाव तस्स णं णो तहप्पगारे तवे भवति णो तहप्पगारा वेयणा भवति, तहप्पगारे पुरिसजाए णिरुद्धेणं परितातेण सिज्झति जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेति, जहा सा मरुदेवा भगवती, चउत्था अंतकिरिया ४ । सू० २३५

मूलार्थः—चार अंतक्रियाओ—भवनो अंत करनारी कहेली छे, ते आ प्रमाणे—‘खलु’ शब्द वाक्यालंकारमां छे. पहेली अंतक्रिया अल्पकर्मप्रत्यायात—अल्प कर्मने लीधे देवलोकथी च्यवी मनुष्य भवने पामेल ते यावत् मुंड थई, घरथी (नीकळीने) अनगारपणाने प्राप्त थयेल, पृथ्वी आदिनी रक्षारूप बहुल (अधिक) संयमवाळो, आश्रवना निरोधरूप अधिक

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૩૨ ॥

સંવરવાળો, ઇન્દ્રિય અને મનની પ્રશ્નમતારૂપ અધિક સમાધિવાળો, સ્નેહ રહિત, ભવને તરવાનો અર્થો (ઇચ્છનારો), ઉપધાન તપને કરનાર, દુઃખના કારણભૂત કર્મને સ્વપાવનાર, તપસ્વી-તપ કરનાર થાય છે તેને તથાપ્રકારનો-અતિ ઘોર તપ ન હોય, તથા-પ્રકારના દુઃખે સહન કરી શકાય એવી વેદના ન હોય, તથાપ્રકારના અલ્પકર્મી વિગેરે વિશેષણવાળો પુરુષજાત, ઘણા કાલની પ્રવ્રજ્યાવડે સિદ્ધ થાય છે-મોક્ષે જાય છે, કેવલજ્ઞાનવડે જાણે છે, સકલ કર્મથી મૂકાય છે, સમગ્ર કર્મના છૂટવાથી શીતલ થાય છે, સમસ્ત (શારીરિક અને માનસિક) દુઃખોનો અંત કરે છે-જેમ ચારે દિશાના સ્વામી ચક્રવર્તી ભરત મહારાજાએ કર્યો તેમ. (૧), હવે વીજી અંતક્રિયા કહે છે-ઘણા કર્મોવડે બહુલ કર્મવાળો પ્રત્યાયાત-મનુષ્યપણાને પ્રાપ્ત થયેલ યાવત્ મુંડ થઈને તે અગારથી અણગારપણાને પામેલ, અધિક સંયમવાળો, વિશેષ સંવરવાળો યાવત્ ઉપધાનતપવાળો, દુઃખનો ક્ષય કરનારો તપસ્વી થાય છે, તેને તથાપ્રકારનો ઘોર તપ, તથાપ્રકારની અત્યંત વેદના થાય છે, તેવા પ્રકારનો પુરુષજાત થોડા કાલની પ્રવ્રજ્યાવડે સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો ગજસુકુમાલ મુનિની માફક અંત કરે છે. આ વીજી અંતક્રિયા. (૨), વઢી અન્ય ત્રીજી અંતક્રિયા કહે છે-મહાકર્મવાળો, મનુષ્યત્વને પ્રાપ્ત થયેલ યાવત્ હોય છે, તે મુંડ થઈને અગારથી અણગારપણાને પામેલ ઇત્યાદિ જેમ વીજી અંતક્રિયા કહી તેમ જાણવી, પરંતુ વિશેષ એ કે-લાંબા કાલની પ્રવ્રજ્યાવડે સિદ્ધ થાય છે યાવત્ ચારે દિશાના સ્વામી સનત્કુમાર ચક્રવર્તીની માફક સર્વ દુઃખોના અંતને કરે છે. આ ત્રીજી અંતક્રિયા (૩), વઢી અન્ય ચોથી અંતક્રિયા કહે છે-અલ્પ કર્મવાળો મનુષ્યપણાને પામેલ યાવત્ થાય છે, તે મુંડ થઈને યાવત્ પ્રવ્રજ્યાને પ્રાપ્ત કરેલ, બહુલ સંયમવાળો યાવત્ તેને તથાપ્રકારનો તપ નથી, તથાપ્રકારની વેદના નથી, તેવા પ્રકારનો પુરુષજાત અલ્પકાલીન પ્રવ્રજ્યાવડે મોક્ષે

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
અન્તક્રિયા:
સૂ. ૨૩૫

॥ ૩૩૨ ॥

જાય છે યાવત્ ભગવતી-પૂજ્યા મરુદેવી માતાની માફક સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે. આ ચોથી અંતક્રિયા (૪). (સૂ. ૨૩૫)

ટીકાર્થ:—આ (ચોથા) ઉદ્દેશકનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે. પૂર્વના (ત્રીજા) ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્રમાં કર્મના ચય વિગેરે વર્ણવેલ છે. અહિં પણ કર્મ અથવા તેના કાર્યભૂત ભવનો અંત કરવાની ક્રિયા કહેવાય છે. અથવા મેં સાંભળ્યું છે કે આયુષ્માન્ ભગવાને આ પ્રમાણે કહેલું, તેથી તેમનાવડે જે કહેવાયેલું તે કહ્યું તેમજ વઢી આ બીજું જે તેમણે જ કહેલું તે પણ કહેવાય છે, માટે આવા પ્રકારના આ સંબંધની વ્યાખ્યા કરાય છે. અંતક્રિયા એટલે ભવનો અંત કરવો. તેમાં (ચાર પ્રકારની અંતક્રિયામાં) જેને તથાવિધ તપ નથી, તથાવિધ પરીષદ વિગેરેથી ઉપજતી વેદના (પીડા) પણ નથી, પરંતુ લાંબા કાલના દીક્ષાપર્યાયવડે સિદ્ધિ થાય છે તે પહેલી અંતક્રિયા હોય. ૧. જેને તથાવિધ તપ અને વેદના છે અને થોડા કાલના પ્રવ્રજ્યાપર્યાયવડે સિદ્ધિ થાય તેને બીજી અંતક્રિયા હોય. ૨. જેને ઉત્કૃષ્ટ તપ અને વેદના (હોય છે) અને દીર્ઘ દીક્ષાપર્યાયવડે સિદ્ધિ થાય છે તેને ત્રીજી અંતક્રિયા હોય છે. ૩. વઢી જેને તથાપ્રકારનું તપ અને વેદના નથી અને અલ્પ પર્યાય (થોડા સમયની પ્રવ્રજ્યા) વડે સિદ્ધિ થાય છે તેને ચોથી અંતક્રિયા હોય છે. ૪. અંતક્રિયાની એકસ્વરૂપતા હોવા છતાં પણ સાધનના ભેદથી ચાર પ્રકારરૂપ છે. આ સામુદાયિક અર્થ સમજવો. અવયવ(પ્રત્યેક શબ્દ)નો અર્થ નીચે પ્રમાણે જાણવો—ભગવાને ચાર અંતક્રિયા કહેલી છે, એમ જણાય છે—પ્રાપ્ત થાય છે. ‘તત્રે’-તિ. ૦ અહિં નિરધારણ—ચોક્કસ કરવાના અર્થમાં સપ્તમી વિભક્તિ છે, તે ચારના મધ્યમાં એવો એનો અર્થ છે. ‘સ્વલુ’ શબ્દ વાક્યા-લંકારમાં છે. આ, તરત જ કહેવામાં આવનાર હોવાથી સાક્ષાત્તરૂપ પહેલી, બીજાની અપેક્ષાએ આઘ, અંતક્રિયા. અહિં કોઈક પુરુષ, દેવલોકાદિને વિષે જઈને, ત્યાંથી અલ્પ—થોડા સાધનભૂત કર્મોવડે પ્રત્યાયાત—મનુષ્યત્વ ફરીથી જે પામ્યો તે અલ્પકર્મપ્રત્યાયાત,

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥૩૩૩॥

એમ જણાય છે. અથવા એક સ્થળે ઉત્પન્ન થઈને ત્યાંથી અલ્પકર્મવાળો થયો થકો જે પાછો (મનુષ્ય ભવમાં) આવેલ તે અલ્પકર્મ-પ્રત્યાયાત અર્થાત્ લઘુ કર્મપણાએ ઉત્પન્ન થયો એવો અર્થ છે. આગળ કહેવામાં આવનાર મહાકર્મની અપેક્ષાએ મૂલમાં જે 'ચ'કાર છે તે સસુચ્ચયના અર્થવાળો છે, 'અપિ' સંભાવનાના અર્થમાં છે. આ પક્ષની પળ સંભાવના કરાય છે, ભવતિ-હોય, સે-આ અને 'ળ' વાક્યાલંકારમાં છે. દ્રવ્યથી શિરનું ટુંચન કરવાવડે અને ભાવથી રાગાદિને દૂર કરવાથી મુંડ થઈને, અગાર-દ્રવ્યતઃ ઘરથી અને ભાવતઃ સંસારમાં આનંદ માનનાર જીવોના નિવાસભૂત અવિવેકરૂપ ઘરથી નીકળીને, એ પ્રમાણે અર્થ સમજવો. અનગારિતા-અગારી-અસંયત ગૃહસ્થ, તેનો નિષેધ કરવાથી અનગારી-સંયત, તેનો ભાવ તે અનગારિતા અર્થાત્ સાધુપણને, પ્રવ્રજિત-પ્રાપ્ત થયો અથવા વિભક્તિના પરિણામ(બદલવા)થી અનગારીપણાએ-નિર્ગ્રંથપણાએ પ્રવ્રજ્યાને પામેલ, તે કેવો છે ? 'સંજયબહુલે' ત્તિ૦ પૃથ્વી વિગેરેના સંરક્ષણરૂપ સંયમવડે જે બહુલ-અધિક તે સંયમવહુલ અથવા સંયમ છે વિશેષ જેને તે. એવી રીતે સંવરબહુલ પળ સમજવું. વિશેષ એ કે-આશ્રવનો જે નિરોધ તે સંવર, અથવા ઇન્દ્રિય અને કષાયનો નિગ્રહ વિગેરે ભેદ. અહિં સંવરબહુલનું ગ્રહણ કરેલું છે તે પ્રાણાતિપાત(હિંસા)ની વિરતિનું પ્રાધાન્ય જાણવા માટે જ. કહ્યું છે કે—

एकं चिय एरथ वयं, निद्रिटुं जिणवरोहिं सव्वेहिं। पाणाइवायविरमण-मवसेसा तस्स रक्खट्ठा ॥१॥

પ્રાણાતિપાતવિરમણરૂપ એક જ વ્રત સમસ્ત જિનવરોએ કહેલું છે, બાકીના મૃષાવાદવિરમણ વિગેરે વ્રતો તેની રક્ષા માટે છે. આ બીજું વિશેષણ પળ રાગાદિના ઉપશમયુક્ત ચિત્તની વૃત્તિથી થાય છે, આ કારણથી જ કહે છે-સમાધિબહુલ, સમાધિ

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
અન્તક્રિયાઃ
સૂ. ૨૩૫

॥ ૩૩૩ ॥

તો પ્રશમવાહિતા અથવા જ્ઞાનાદિસ્વરૂપ, વઢી સમાધિ સ્નેહ રહિતને જ હોય છે માટે કહે છે કે-તૂહે-રુક્ષ-શરીર અને મનને વિષે દ્રવ્ય-ભાવરૂપ સ્નેહ રહિતપણા કઠોર, અથવા તૂષયતિ-કર્મરૂપ મઢને દૂર કરે છે તે લૂષ, આ કઈ રીતે સંવૃત્ત-સંવર-વાઢો છે ? તે કારણથી કહે છે-‘ તીરટ્ટી ’ તીર-ભવરૂપ સમુદ્રના પારને પ્રાર્થે છે એવા સ્વભાવવાઢો તે તીરાર્થી અથવા તીર-સ્થાર્થી, તીર-ભવના પારને વિષે સ્થિતિવાઢો, અથવા પ્રાકૃતપણાર્થી ‘ તીરેટ્ટે ’ ત્તિ૦ આ કારણથી ‘ ઉવહાણવં ’ તિ૦ જેના-વડે શ્રુત સ્થિર કરાય છે તે ઉપધાન, અર્થાત્ શ્રુતવિષય તપના ઉપચારવાઢો, આ કારણથી ‘ દુક્ખક્ખવે ’ ત્તિ૦ સુખ નહિં તે દુઃખ અથવા તેના કારણપણાર્થી કર્મ, તેનો જે ક્ષય કરે છે તે દુઃખક્ષય, તપના નિમિત્તથી કર્મનું ક્ષયવું (ક્ષય) થાય છે, આ કારણથી કહે છે-‘ તવસ્સી ’ તિ૦ તપ-અભ્યંતર તપ, કર્મરૂપ ઇંધન(લાકડા)ને બાઢનાર અગ્નિ જેવો, નિરંતર શુભ ધ્યાન લક્ષણ છે જેનું તે તપસ્વી. ‘તસ્સ ણં’ તિ૦ જે આ પ્રકારનો છે તેને (પંકાર અલંકારના અર્થમાં છે) તથાપ્રકાર-મહા-વીર ભગવાનના જેવો અત્યંત ઘોર તપ (અનશનાદિ) ન હોય. વઢી તથાપ્રકાર-અતિ ભયંકર ઉપસર્ગાદિવડે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય દુઃખને વિષે રહેનારી વેદના ન હોય, અલ્પ કર્મવડે (મનુષ્યભવમાં) આવેલ હોવાથી અને તે કારણથી તથાપ્રકારરૂપ અલ્પ કર્મપ્રત્યાયાતાદિ વિશેષણના સમૂહ યુક્ત પુરુષજાત-પુરુષપ્રકાર, દીર્ઘ-બહુકાલીન પર્યાય-સાધનભૂત પ્રવ્રજ્યાલક્ષણવડે સિદ્ધયતિ-અણિમાદિ સિદ્ધિના યોગવડે કૃતાર્થી અથવા વિશેષથી મોક્ષ જવાને યોગ્ય થાય છે, કારણ કે સકલ કર્મના નાયકરૂપ મોહનીય કર્મનો નાશ થાય છે અને ઇકંદર ચાર ઘાતિકર્મના નાશવડે પ્રગટેલ કેવઢજ્ઞાનથી સમગ્ર વસ્તુને જાણે છે, તેથી ભવોપગ્રાહી (ભવ સંબંધી) કર્મોવડે મૂકાય છે, તેમજ પરિનિર્વાતિ-સમસ્ત કર્મોવડે થયેલ વિકારના સમૂહનું નિરાકરણ થવાથી શીતલ થાય

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૩૪ ॥

છે. હવે શું કહેવું થાય છે ? તે માટે કહે છે કે—સકલ દુઃખોના અંતને કરે છે અર્થાત્ શારીરિક અને માનસિક સર્વ દુઃખોના અંતને કરે છે. જેને તથાવિધ તપ અને વેદના નથી તે દીર્ઘકાલીન પર્યાયવડે કોઈપણ સિદ્ધ થયો છે ? આ શંકાને દૂર કરવા માટે કહે છે કે—‘જહા સે’ इत्यादि० પ્રથમ જિન ઋષભદેવના પહેલા પુત્ર, એકસો પુત્રમાં મોટા પુત્ર, પૂર્વ દક્ષિણ પશ્ચિમના સમુદ્ર અને હિમવાન પર્વતરૂપ ચાર અંત—છેડાવાળી પૃથ્વીના સ્વામીપણાં ચાતુરંત, એવા જે ભરત નામના રાજા ચક્રવર્તી તે પૂર્વ-ભવમાં હલુકર્મી, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનથી ચ્યવીને, ચક્રવર્તીપણામાં ઉત્પન્ન થઈને, રાજ્યાવસ્થામાં જ કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરીને એક લાખ પૂર્વની પ્રવ્રજ્યાવાળા તથાવિધ તપ અને વેદના રહિત જ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા. આ પહેલી અંતક્રિયા સમજવી. (૧), ‘અહાવરે’ તિ० ત્યારવાદ વ્રીજી અંતક્રિયા (પૂર્વની અપેક્ષાએ અન્ય અર્થાત્ વ્રીજાના સ્થાનમાં કહેવાથી વ્રીજી) વહુભારે કર્મોવડે મહાકર્મવાળો થયો થકો પ્રત્યાયાત અથવા પ્રત્યાજાત—મનુષ્યભવને પ્રાપ્ત થયેલને—મહાકર્મવડે મનુષ્યમાં આવવાપણાએ તે મહા-કર્મનો ક્ષય કરવા માટે તથાપ્રકારનું ઘોર તપ હોય છે, એમ વેદના ઉપસર્ગ વિગેરે પળ કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે—થાય છે, ‘નિરુદ્ધેને’ તિ० અલ્પેન જેમ શ્રીકૃષ્ણના લઘુ બંધુ ગજસુકુમાલ, ભગવાન્ અરિષ્ટનેમિની સમીપે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારીને શ્મશાનમાં કાયોત્સર્ગરૂપ મહાતપના કરનાર, શિર ઉપર મૂકેલ જાજ્વલ્યમાન અંગારાથી ઉત્પન્ન થયેલ અત્યંત વેદનાવાળા, થોડા જ સમયના પર્યાયવડે સિદ્ધ થયા. શેષ હકીકત સુગમ છે. (૨), ‘અહાવરે’ ત્યાદિ० સુગમ છે. સનત્કુમાર ચોથા ચક્રવર્તી, તે તો મહાતપવાળા અને મહાવેદનાવાળા રોગ સહિત હોવાથી દીર્ઘકાલીન પર્યાયવડે તે ભવમાં સિદ્ધિના અભાવથી ભવાંતરમાં સિદ્ધત્વને પામનાર હોવાથી વ્રીજી અંતક્રિયા (૩), ‘અહાવરે’ ત્યાદિ० સરલ છે. જેમ મરુદેવી માતા, પહેલા જિન ઋષભદેવની

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
અંતક્રિયાઃ
સૂ० ૨૩૫

॥ ૩૩૪ ॥

માતા સ્થાવરકાયપણામાં પણ વહુલતાએ ક્ષીણ કર્મપણાથી અલ્પ કર્મવાળા, વઢી જેને તપ અને વેદના નથી તે સિદ્ધ થયા. ઉત્તમ હાથી ઉપર બેઠેલા મરુદેવી માતાનું આયુષ્ય સમાપ્ત થયે સિદ્ધપણું થયેલ છે. (૪) આ દાર્ષ્ટાતિક (ઉપમા અને ઉપમેયરૂપ) અર્થોનું સર્વ પ્રકારે સમાનપણું વિચારવું નહિં. એઓને દેશ(અમુક અંશ)રૂપ દૃષ્ટાંતપણાથી વિચારવું.) કારણ કે મરુદેવી-માતાને 'મુંડે ભવિત્તે'ત્યાદિ૦ કેટલાએક વિશેષણો ઘટી શકતા નથી પણ ફ઼લથી સર્વથા સમાનપણું ઘટી શકે છે. (સૂ૦ ૨૩૫)

પુરુષવિશેષોની અંતક્રિયા કહી, હવે તઓના જ સ્વરૂપને નિરૂપણ કરવા માટે દાર્ષ્ટાતિક છવીશ સૂત્રો કહે છે—

ચત્તારિ રુઝ્વા પં૦ તં૦—ઉન્નએ નામેગે ઉન્નએ ૧, ઉન્નતે નામમેગે પળતે ૨, પળતે નામમેગે ઉન્નતે ૩, પળતે નામમેગે પળતે ૪, ૧। એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—ઉન્નતે નામેગે ઉન્નતે, તહેવ જાવ પળતે નામેગે પળતે ૨। ચત્તારિ રુઝ્વા પં૦ તં૦—ઉન્નતે નામમેગે ઉન્નતપરિણએ ૧, ઉ-
ણએ નામમેગે પળતપરિણએ ૨ પળતે નામમેગે ઉન્નતપરિણતે ૩ પળએ નામમેગે પળતપરિણએ ૪, ૩।
એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—ઉન્નતે નામમેગે ઉન્નતપરિણતે ચઉભંગો ૪, ૪। ચત્તારિ રુઝ્વા
પં૦ તં૦—ઉન્નતે નામેગે ઉન્નતરૂવે તહેવ ચઉભંગો ૪, ૫। એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞચત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૩૫ ॥

ઉન્નત નામં ૪, ૬। ચત્તારિ પુરિસજાયા પં ૦ તં ૦—ઉન્નતે નામમેગે ઉન્નતમણે ઉન્ન ૦ ૪, ૭। एवं संकप्ते ८ पन्ने ९ दिट्ठी १० सीलायारे ११ ववहारे १२ परक्रमे १३ एगे पुरिसजाए पडिवक्खो नात्थि। चत्तारि रुक्खा पं ० तं ०—उज्जूनाममेगे उज्जू, उज्जूनाममेगे वंके, चउभंगो ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं ० तं ०—उज्जूनाममेगे [उज्जू] ४, एवं जहा उन्नतपणतेहिं गमो तहा उज्जुवंके-हिवि भाणियव्वो, जाव परक्रमे २६। सू० २३६

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના વૃક્ષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે (‘ નામ ’ શબ્દ સંભાવનાના અર્થમાં છે)-કોઈ એક વૃક્ષ દ્રવ્યથી ઉન્નત-શરીરથી ઊંચો અને ભાવથી પણ ઉન્નત-ઊંચો તે અશોકાદિ ૧, કોઈ એક વૃક્ષ દ્રવ્યથી ઊંચો પણ ભાવથી પ્રણત-નીચો તે લીંબડો વિગેરે ૨, કોઈ એક વૃક્ષ દ્રવ્યથી પ્રણત-નીચો પણ ભાવથી ઊંચો તે નીચા (નાના) *અશોકાદિ ૩, કોઈ એક વૃક્ષ દ્રવ્યથી પ્રણત-નીચો અને ભાવથી પણ પ્રણત-નીચો તે (નાના) લીંબડા વિગેરે ૪ (૧), એ પ્રમાણે વૃક્ષના દૃષ્ટિ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈ સાધુ અથવા ગૃહસ્થ દ્રવ્યથી-શરીરથી ઊંચો અને ભાવથી કુલ, ઐશ્વર્યાદિ લૌકિક ગુણવડે ઉન્નત-ઊંચો અથવા કોઈક સાધુ લૌકિક ગુણોથી અને શરીરથી ઊંચો અને દીક્ષા લીધા પછી પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી ઊંચો

* ટવામાં ત્રીજે ભાગે એલ્ચી વિગેરે અને ચોથે ભાગે નાનો બાવઝ વિગેરે જણાવેલ છે, તે પણ સંભવિત જણાય છે.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
ઉન્નતાદિ
સૂ. ૨૩૬

॥ ૨૩૫ ॥

૧, કોઈ પુરુષ દ્રવ્યથી-શરીરથી ઁંચો પળ ભાવથી નીચો ૨, કોઈ પુરુષ દ્રવ્યથી નીચો પળ ભાવથી ઁંચો ૩, કોઈ ઁક પુરુષ દ્રવ્યથી પળ નીચો ઁને ભાવથી પળ નીચો ૪ (૨), ચાર પ્રકારના વૃક્ષો કહેલા છે, તે ઁ પ્રમાણે-કોઈ ઁક વૃક્ષ દ્રવ્યથી-શરીરથી ઁન્નત ઁને ભાવથી ઁન્નત પરિણત-શુભ રસાદિરૂપ શ્રેષ્ઠતાવડે પરિણત છે ૧, કોઈ ઁક વૃક્ષ શરીરથી ઁંચો છે પળ અશુભ રસાદિવડે પરિણત છે ૨, કોઈ ઁક વૃક્ષ શરીરથી નીચો છે પળ શુભ રસાદિવડે પરિણત છે ૩, કોઈ ઁક વૃક્ષ શરીરથી નીચો છે ઁને અશુભ રસાદિવડે પરિણત છે ૪ (૩), ઁ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે ઁ પ્રમાણે-કોઈ ઁક પુરુષ જાત્યાદિવડે અથવા શરીરવડે ઁન્નત છે ઁને શુભ પરિણામવડે પળ ઁન્નત છે ૧, કોઈ ઁક પુરુષ શરીરાદિવડે ઁંચો છે પળ પરિણામવડે નીચો છે ૨, કોઈ ઁક પુરુષ શરીરાદિવડે નીચો છે પળ પરિણામવડે ઁંચો છે ૩, કોઈ ઁક પુરુષ શરીરવડે નીચો ઁને પરિણામવડે પળ નીચો છે ૪ (૪), ચાર પ્રકારે વૃક્ષો કહ્યા છે, તે ઁ પ્રમાણે-કોઈક વૃક્ષ શરીરથી ઁંચો છે ઁને ભાવથી શુભ ઁકારવાલો છે ૧, કોઈક વૃક્ષ શરીરથી ઁંચો છે પળ રૂપ-ઁકારથી કુરૂપ છે ૨, કોઈક વૃક્ષ શરીરથી નીચ (નાનો) છે પળ ઁકારથી સુંદર છે ૩, કોઈક વૃક્ષ શરીરથી નીચો ઁને ઁકારથી કુરૂપ છે ૪, ઁ ચાર ભંગ જાળવા (૫), ઁ ન્યાયે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહ્યા છે, તે ઁ પ્રમાણે-૧ કોઈક જાતિ વિગેરેથી ઁંચા ઁને સુંદર ઁકારવાલા, ૨ કોઈક જાતિ વિગેરેથી ઁંચા પળ ઁરાવ ઁકારવાલા, ૩ કોઈક જાતિ વિગેરેથી નીચા પળ સુંદર ઁકારવાલા, ૪ કોઈક જાતિ વિગેરેથી નીચ ઁને ઁરાવ ઁકારવાલા છે (૬), ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે ઁ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ શરીર વિગેરેથી ઁન્નત-ઁંચો છે ઁને ઁદાર્ય ઁદિ ગુણથી ઁંચા મનવાલો છે ૧, કોઈ ઁક શરીરાદિથી ઁંચો છે પળ હલકા મનવાલો છે ૨, કોઈ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૩૬ ॥

એક શરીરાદિથી નીચ પળ મોટા મનવાળો છે ૩, કોઈ એક શરીરાદિથી નીચ અને હલકા મનવાળો ૪ (૭). એવી રીતે (૮) સંકલ્પ-વિચાર, (૯) પ્રજ્ઞા-સૂક્ષ્મ અર્થની વિચારણા, (૧૦) દષ્ટિ-નજર અથવા અભિપ્રાય, (૧૧) શીલાચાર-સ્વાભાવિક આચાર, (૧૨) વ્યવહાર-પરસ્પર દેવુંલેવું વિગેરે, (૧૩) પરાક્રમ. આ મન પ્રમુખ સાત ભાંગામાં એક પુરુષજાતરૂપ આલાવો જાણવો પરંતુ પ્રતિપક્ષ (વૃક્ષ) સૂત્ર નથી. ચાર પ્રકારના વૃક્ષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈ એક વૃક્ષ શરીરથી-દ્રવ્યથી ઋજુ-સરલ અને ભાવથી પળ સરલ-ઉચિત ફલને દેનાર ૧, કોઈ એક વૃક્ષ શરીરથી સરલ પળ ભાવથી વક્ર-વિપરીત ફલને દેનાર ૨, કોઈ એક વૃક્ષ શરીરથી વક્ર પળ ભાવથી સરલ-ઉચિત ફલને દેનાર ૩ અને કોઈ એક વૃક્ષ શરીરથી વક્ર અને ભાવથી પળ વક્ર-વિપરીત ફલને દેનાર છે ૪, એવી રીતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ શરીરાદિ બાહ્ય સ્વરૂપથી સરલ અને અંતરથી પળ સરલ છે ૧, કોઈક પુરુષ શરીરાદિથી સરલ પળ અંતરથી વક્ર-માયાવી છે ૨, કોઈક પુરુષ શરીરાદિથી વક્ર પળ અંતઃકરણથી સરલ છે ૩ અને કોઈક પુરુષ શરીરાદિથી વક્ર અને અંતઃકરણથી પળ વક્ર છે ૪. એવી રીતે જેમ ઉન્નત-પ્રણત શબ્દવડે ગમો-આલાવો કહેલ છે તેમ ઋજુ અને વક્ર શબ્દવડે પળ કહેવા યાવત્ પરાક્રમ પર્યંત ચાર ચાર ભાંગા કહેવા. એમ ૧૩ સૂત્રો કહેવા (૨૬) (સૂ. ૨૩૬)

ટીકાર્થ-‘ચત્તારિ રૂક્ષે’ ત્યાદિ૦ સૂત્રો સરલ છે. વૃક્ષ્યંતે-છેદાય છે તે વૃક્ષો, વિવક્ષાવડે ભગવાને તે ચાર પ્રકારના કહેલા છે, તેમાં ઉન્નત-દ્રવ્યથી ઊંચો, ‘નામે’તિ૦ સંભાવનામાં અથવા વાક્યાલંકારમાં છે. એક-કોઈક વૃક્ષવિશેષ, તે જ વૃક્ષ વળી જાત્યાદિ ભાવથી પળ ઊંચો અશોકવૃક્ષ વિગેરે, આ એક ભાંગો. કોઈ એક અન્ય વૃક્ષ દ્રવ્યથી જ ઊંચો અને પ્રણત-જાત્યાદિ

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ઉન્નતાદિ
સૂ. ૨૩૬

॥ ૩૩૬ ॥

ભાવોવડે હીન (હલકો) લીંબડો વિગેરે, આ વીજો ભાંગો. કોઈ એક વૃક્ષ દ્રવ્યથી પ્રણત-નીચો (નાનો) તે જ જાત્યાદિ ભાવવડે ડુંચો (શ્રેષ્ઠ) અશોકાદિ, આ વીજો ભાંગો. કોઈ એક વૃક્ષ દ્રવ્યથી જ નાનો તે જ જાત્યાદિથી હીન લીંબડો વિગેરે, આ ચોથો ભાંગો. અથવા પહેલા ડુંચો અને હમણાં પળ ડુંચો જ-એ પ્રમાણે કાલની અપેક્ષાએ ચાર ભાંગા જાણવા. (૧), 'એવ' મિત્યાદિ. એવી રીતે વૃક્ષની જેમ પુરુષોના ચાર પ્રકારો, તે સાધુઓ અથવા ગૃહસ્થોના પળ છે. કુલ, ऐश्वर्य વિગેરે લૌકિક ગુણોવડે અથવા ગૃહસ્થપર્યાયમાં શરીરવડે ડુંચો (શ્રેષ્ઠ), વળી લોકોત્તર જ્ઞાનાદિવડે દીક્ષાપર્યાયમાં શ્રેષ્ઠ અથવા ઉત્તમ ભાવવડે ઉન્નત, વળી કામદેવ વિગેરેની જેમ શુભ ગતિવડે શ્રેષ્ઠ, આ પહેલો ભંગ. 'તહેવ'ત્તિ. વૃક્ષ સૂત્રની માફક આ સૂત્ર પળ 'જાવ'ત્તિ. યાવત્ 'પળા નામં એમે પળા'ત્તિ. એમ ચાર ભંગ પર્યંત કહેવું. તેમાં ઉન્નત-કુલાદિવડે અને પ્રણત-જ્ઞાન અને વિહાર વિગેરેમાં હીનપણથી શૈલક રાજર્ષિની જેમ અથવા દુર્ગતિમાં જવાથી બ્રહ્મ-દત્તની માફક વીજો ભંગ જાણવો. ફરીથી વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત થયેલ શૈલક રાજર્ષિની માફક અથવા મેતાર્યની જેમ પ્રણત-ઉન્નત નામનો વીજો ભંગ અને ઉદાર્યનૃપને મારનારની જેમ અથવા કાલસૌકરિક(કસાઈ)ની માફક પ્રણત-પ્રણત ચોથો ભંગ જાણવો. (૨), એ રીતે દૃષ્ટાંત અને દાર્ષ્ટાંતિકના સૂત્રમાં સામાન્યથી કહીને તેના વિશેષ સૂત્રોને કહે છે-ડુંચાઈપણાએ એક વૃક્ષ, ઉન્નતપરિણત-અશુભ રસાદિરૂપ નીચપણાને છોડીને શુભ રસાદિરૂપ શ્રેષ્ઠપણાવડે પરિણત છે, આ એક ભંગ. વીજા ભાંગામાં પ્રણતપરિણત-કહેલ લક્ષણવિશિષ્ટ ઉન્નતપણાને છોડવાથી, અને એ બેના આધારે વીજો અને ચોથો ભાંગો જાણવો. (૩), આ ચતુર્ભંગી સૂત્રની વિશેષતા આ પ્રમાણે છે-પહેલાં ઉન્નતપણું અને પ્રણતપણું સામાન્યથી કહ્યું. આ સૂત્રમાં તો પૂર્વની અવસ્થાથી અન્ય અવસ્થાને પામવાવડે વિશેષ રૂપે કહેલ છે. એવી રીતે ઉપમેયમાં પળ પરિણત સૂત્ર જાણવું (૪), પરિણામ આકાર, બોધ અને ક્રિયાના ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે, તેમાં આકારનો આશ્રય કરીને રૂપનું સૂત્ર છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૩૭ ॥

તેમાં ઉન્નતરૂપ (વૃક્ષ), આકાર અને અવયવાદિના સૌંદર્યથી (૫), ગૃહસ્થ પુરુષ સંબંધે પણ એમ જ જાણવું. પ્રવ્રાજિત તો સંવિગ્ર-
સાધુના વેષને ધરનાર (૬), બોધપરિણામની અપેક્ષાવાળા ચાર (મન, સંકલ્પ, પ્રજ્ઞા અને દૃષ્ટિ) સૂત્રો છે. તેમાં જાત્યાદિ ગુણોવડે
અથવા ઝંચાઈવડે ઉન્નત, સ્વભાવે ઔદાર્યાદિ યુક્ત મનવાળો. એવી રીતે વીજા પણ ત્રણ ભંગો જાણવા. 'એવ'મિતિ-સંકલ્પ
વિગેરે સૂત્રોમાં ચૌભંગીનો અતિદેશ લાઘવ માટે સૂત્રકારે કર્યો છે. સંકલ્પવિકલ્પ ઇટલે વિશેષ વિચાર. આનું ઉન્નતપણું ઔદાર્ય
વિગેરેથી યુક્તપણાએ અથવા સત્પદાર્થના વિષયપણાવડે છે (૮), શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન તે પ્રજ્ઞા અર્થાત્ સૂક્ષ્મ અર્થનું વિવેચકપણું, પ્રજ્ઞાનું
શ્રેષ્ઠપણું અવિસંવાદિ-અવિરોધપણાએ છે (૯), દર્શન-દૃષ્ટિ-ચક્ષુજન્ય જ્ઞાન અથવા નયનો અભિપ્રાય, તેનું ઉન્નતપણું તો અવિસંવા-
દિપણાએ છે (૧૦), ક્રિયારૂપ પરિણામની અપેક્ષાવાળા ત્રણ સૂત્રોમાં શીલાચાર-શીલ ઇટલે સમાધિ, તે સમાધિપ્રધાન આચાર
અથવા સમાધિનો આચાર-અનુષ્ઠાન તે શીલવડે અથવા સ્વભાવવડે આચાર. આનું ઉન્નતપણું તો નિર્દૂષણપણાએ છે, વાચનાંતરમાં
તો શીલસૂત્ર અને આચારસૂત્ર ભેદવડે કહેવાય છે અર્થાત્ જુદા છે. (૧૧), વ્યવહાર પરસ્પર દેવું-લેવું વિગેરે અથવા વિવાદ, આનું
ઉન્નતપણું તો પ્રશંસાયોગ્યપણાએ છે. (૧૨), પરાક્રમ-ઉદ્યમવિશેષ અથવા વીજા-શત્રુઓનું આક્રમણ કરવું (દવાવું), તેનું
ઉન્નતપણું તો અપરાજિતપણાએ અને સારા વિષયપણાએ છે. (૧૩), ઉન્નતથી વિરુદ્ધ (પ્રણતપણું) સર્વત્ર વિચારવું. 'એગે પુરી'ત્યાદિ-
આ મન વિગેરે ચૌભંગીના સાત સૂત્રોમાં એક જ પુરુષજાતનો આલાવો જાણવો. પ્રતિપક્ષ-બીજો પક્ષ (દૃષ્ટાંતભૂત વૃક્ષ) સૂત્ર
નથી અર્થાત્ પરાક્રમ પર્યંત ન કહેવું, કેમ કે દૃષ્ટાંતભૂત વૃક્ષોને વિષે ઉપમેય પુરુષના ધર્મોનો (મન વિગેરેનો) અસંભવ છે.
'ઉજ્જુ'ત્તિ-ઋજુ-પૂર્વની માફક કોઈક સરલ વૃક્ષ તથા ઋજુ-અવિપરીત સ્વભાવ, ઉચિતપણાવડે ફલાદિના

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
ઉન્નતાદિ
સૂ. ૨૩૬

॥ ૩૩૭ ॥

સંપાદનથી આ એક મંગ. બીજા મંગમાં બીજું પદ વંક-વક્ર અર્થાત્ ફલાદિને વિષે વિપરીત, ત્રીજા મંગમાં પહેલું પદ વક્ર-વાંકો અને ચોથો મંગ સુગમ છે. અથવા પહેલા ઋજુ-સરલ, પછી પળ ઋજુ અથવા મૂઠમાં સરલ અને છેડે પળ સરલ, એમ ઋજુ અને વક્ર પદવડે ચાર ભાંગા કરવા. આ દૃષ્ટાંતરૂપ છે. પુરુષ તો ઋજુ એટલે બહારથી શરીર, ગતિ, વાળી અને ચેષ્ટા વિગેરેથી સરલ તેમજ અંતરથી કપટરહિતપણાં સુસાધુની માફક ઋજુ, આ એક મંગ. તથા ઋજુ તો બહારથી પૂર્વની જેમ વંક-વક્ર અને અંતરમાં કારણવશાત્ કપટીપણાં સરલભાવ બતાવનાર દુષ્ટ સાધુની જેવો, આ બીજો મંગ. ત્રીજો મંગ તો કારણવશાત્ બહારથી બતાવેલ વક્રભાવ અને અંતરથી કપટ રહિત, પ્રવચન-શાસનના ગોપનની રક્ષામાં પ્રવર્તેલ સાધુની જેમ. ચોથો મંગ તો બન્ને રીતથી વક્ર, તથા પ્રકારના શઠ-કપટીની માફક. અથવા કાલના મેદવડે પળ વ્યાખ્યા કરવી. હવે ઋજુ અને ઋજુપરિણત વિગેરે અગિયાર ચોમંગીઓ લાઘવ (સંક્ષેપ) માટે અતિદેશવડે કહે છે-‘એવ’ મિતિ. આ શબ્દવડે ઋજુ નામ ઋજુ ઇત્યાદિવડે બતાવેલ ક્રમથી ભાંગાના ક્રમવડે ‘યથે’તિ. જે પ્રકારે પરિણત રૂપાદિ વિશેષણવડે [ઉન્નત-પ્રણત] વિશેષિતપણાં ઋજુ-વક્ર છે, આ અર્થ છે. ઉન્નત અને પ્રણત-આ બન્ને શબ્દ ઉન્નત-ઉન્નત અને ઉન્નત-પ્રણત પરસ્પર પ્રતિપક્ષભૂત (પ્રણત-ઉન્નત અને પ્રણત-પ્રણત) વડે સરખો પાઠ કરેલ છે. ‘તથા’ તે પ્રકારવડે પરિણત અને રૂપાદિ બે વિશેષણવાળાંથી ઋજુ અને વક્ર શબ્દવડે પળ પાઠ કહેવો. ક્યાં સુધી તે કહેવો ? તે દર્શાવતા કહે છે-‘જાવ પરક્રમે’તિ. ઋજુ-વક્ર વૃક્ષ સૂત્રથી યાવત્ તેર સૂત્ર પર્યંત. તેમાં ઋજુ ૨ ઋજુપરિણત ૨ ઋજુરૂપ ૨ લક્ષણવાળા છ સૂત્રો, વૃક્ષ દૃષ્ટાંત અને પુરુષ દાર્ઘાતિક-સ્વરૂપ છે, અને મન પ્રમુખ શેષ સાત સૂત્રો દૃષ્ટાંત રહિત છે. (સૂ. ૨૩૬) હજુ પુરુષના વિચાર સંબંધી જ કહે છે કે—

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૩૮ ॥

પડિમાપડિવન્નસ્સ ણમણગારસ્સ કપ્પંતિ ચત્તારિ ભાસાતો ભાસિત્તે તં-જાયણી પુચ્છણી અણુન્નવણી પુટ્ટસ્સ વાગરણી । સૂ. ૨૩૭, ચત્તારિ ભાસાજાતા પં. તં-સચ્ચમેગં ભાસજ્ઞાયં વીયં મોસં તદ્દયં સચ્ચમોસં ચઉત્થં અસચ્ચમોસં ૪ । સૂ. ૨૩૮, ચત્તારિ વત્થા પં. તં-સુદ્ધે ણામં એગે સુદ્ધે ૧ સુદ્ધે ણામં એગે અસુદ્ધે ૨ અસુદ્ધે ણામં એગે સુદ્ધે ૩ અસુદ્ધે ણામં એગે અસુદ્ધે ૪, એવા-મેવ ચત્તારિ પુરિસજાતા પં. તં-સુદ્ધે ણામં એગે સુદ્ધે ચઉભંગો ૪, એવં પરિણતરૂવે વત્થા સપડિવ-ક્કવા, ચત્તારિ પુરિસજાતા પં. તં-સુદ્ધે ણામં એગે સુદ્ધમણે ચઉભંગો ૪, એવં સંકપ્પે જાવ પરવકમે । સૂ. ૨૩૯

મૂલાર્થ:-બાર પ્રતિમાને પ્રતિપન્ન-સ્વીકારેલ અનગારને ચાર ભાષા બોલવા માટે કલ્પે છે, તે આ પ્રમાણે-અન્ન, પાણી વિગેરેની યાચના માટે જે બોલવું તે યાચની, માર્ગ વિગેરેનું પૂછવું તે પ્રચ્છની, અવગ્રહ (વસતિ) વિગેરેની યાચના અર્થાત્ 'હું થોડા વખત અહિં રહું છું' એમ ગૃહસ્થને જણાવવું તે અનુજ્ઞાપની અને કોઈએ પૂછેલ અર્થનું કહેવું તે વાગરણી-વ્યાકરણી ભાષા. (સૂ. ૨૩૭) ચાર પ્રકારે ભાષા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-સર્વને હિતકર તે સત્ય એ પ્રથમ ભાષા, બીજી મૃષા-અસત્ય ભાષા, ત્રીજી સત્ય-મૃષા-મિશ્રભાષા અને ચોથી અસત્યમૃષા-વ્યવહારભાષા. (સૂ. ૨૩૮) ચાર પ્રકારના વત્તો કહેલાં છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈ એક

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
પ્રતિભાવત:
પાનકાનિ
ભાષા: શુ-
દ્ધાદિ: સૂ.
૨૩૭-૩૯

॥ ૩૩૮ ॥

વસ્ત્ર પ્રથમથી જ તંતુ વિગેરેથી શુદ્ધ છે અને પછી પળ શુદ્ધ છે ૧, કોઈ એક વસ્ત્ર પ્રથમ શુદ્ધ હોય છે અને પછી (મેલથી) અશુદ્ધ થાય છે ૨, કોઈ એક વસ્ત્ર પહેલાં અશુદ્ધ અને પછી (ધોવરાવવાથી) શુદ્ધ થાય છે ૩, કોઈ એક વસ્ત્ર પહેલાં અશુદ્ધ છે અને પછી પળ અશુદ્ધ હોય છે ૪. એવી રીતે જ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે—કોઈ એક પુરુષ જાત્યાદિથી શુદ્ધ અને ગુણથી શુદ્ધ ૧, જાત્યાદિથી શુદ્ધ પળ ગુણથી અશુદ્ધ ૨, જાતિ વિગેરેથી અશુદ્ધ પળ ગુણથી શુદ્ધ ૩ અને જાત્યાદિથી અશુદ્ધ પળ ગુણથી અશુદ્ધ ૪, એવી રીતે પરિણત અને રૂપ દૃષ્ટાંત સહિત વસ્ત્રો કહેવા, તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈ એક વસ્ત્ર શુદ્ધ અને શુદ્ધપરિણત—શુભ પરિણામવાળું, ૨ કોઈ એક વસ્ત્ર શુદ્ધ પળ અશુભ પરિણામવાળું, ૩ કોઈ એક વસ્ત્ર અશુદ્ધ પળ શુભ પરિણામવાળું, અને ૪ કોઈ એક વસ્ત્ર અશુદ્ધ અને પરિણામે પળ અશુભ. તેમ રૂપ* શબ્દ સાથે ચાર ભાંગા કરવા. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—કોઈ એક મનુષ્ય જાત્યાદિકથી શુદ્ધ અને મન—અંતર્વૃત્તિવડે શુદ્ધ ૧, કોઈક મનુષ્ય જાત્યાદિથી શુદ્ધ પળ અંતર્વૃત્તિથી અશુદ્ધ ૨, કોઈક જાત્યાદિથી અશુદ્ધ પળ અંતર્વૃત્તિથી શુદ્ધ ૩ અને કોઈક મનુષ્ય જાત્યાદિથી અને અંતર્વૃત્તિથી પળ અશુદ્ધ છે. એવી રીતે સંકલ્પ યાવત્ પરાક્રમ પર્યંત શબ્દો શુદ્ધ પદ સાથે જોડવા અને ચાર ચાર ભાંગા કરવા. (સૂ. ૨૩૯)

* એક વસ્ત્ર શુદ્ધ અને શુદ્ધ આકારવાળું છે ૧, એક વસ્ત્ર શુદ્ધ અને અશુદ્ધ આકારવાળું છે ૨, એક વસ્ત્ર અશુદ્ધ અને શુદ્ધ આકારવાળું છે ૩ અને એક વસ્ત્ર અશુદ્ધ અને આકાર પળ અશુદ્ધ છે ૪. આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—એક જાત્યાદિવડે શુદ્ધ અને સુંદર રૂપ સંઠાળવાળો છે ૧, એક પુરુષ જાત્યાદિવડે શુદ્ધ પળ રૂપાદિવડે અશુદ્ધ છે ૨, એક જાત્યાદિવડે અશુદ્ધ પળ રૂપ આકારાદિવડે શુદ્ધ (સુંદર) છે ૩ અને એક જાત્યાદિવડે અશુદ્ધ અને રૂપ આકારાદિવડે પળ અશુદ્ધ છે ૪.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૩૯ ॥

ટીકાર્થ:-સ્પષ્ટ છે. પ્રતિમા-સિદ્ધાંતમાં પ્રસિદ્ધ ભિક્ષુની ચાર પ્રતિમા, તેને સ્વીકારનારવડે જે યાચના કરાય છે તે યાચની-પાળી વિગેરેની યાચના 'મને આમાંથી આટલું પાળી વિગેરે તું આપીશ' ઇત્યાદિ સિદ્ધાંતના પ્રસિદ્ધ ક્રમવડે. તથા માર્ગ વિગેરેનું પૂછવું અથવા કંઈક સૂત્ર અને અર્થનું પૂછવું તે પ્રચ્છની, તથા [અમુક સમય પર્યંત રહેવા માટે] અવગ્રહ- (જમ્યા)નું અનુજ્ઞાપન-જણાવવું તે અનુજ્ઞાપની તથા કોઈએ પૂછેલ અર્થ વિગેરેનું પ્રતિપાદન કરવું તે વ્યાકરણી. (સૂ. ૨૩૭) ભાષાના પ્રસંગથી ભાષાના ભેદોને કહે છે- 'ચત્તારિ ભાસે'ત્યાદિ. જાત-ઉત્પત્તિધર્મવિશિષ્ટ, તે વ્યક્તિરૂપ વસ્તુ, આ કારણથી ભાષાથી ઉત્પન્ન થયેલ વ્યક્તિરૂપ વસ્તુઓ, ભેદો-પ્રકારો તે ભાષાજાતો, તેમાં વિદ્યમાન રહેલા મુનિઓ, ગુણો અથવા પદાર્થોના માટે હિતરૂપ તે સત્ય, એક સૂત્રની અપેક્ષાએ પ્રથમ, અથવા જેનાવડે જે બોલાય છે તે ભાષા અથવા બોલવું તે ભાષા-કાયયોગવડે ગ્રહણ કરેલ અને વચનયોગવડે નીકળેલ ભાષાદ્રવ્યની સંહતિ(વર્ગણા)નો જે પ્રકાર તે ભાષા-જાત આત્મા છે, ઇત્યાદિની જેમ. સૂત્રના ક્રમથી વીજું 'મોસં'તિ. પ્રાકૃતપણાથી મૃષા-અસત્ય, 'આત્મા નથી' ઇત્યાદિની માફક, ત્રીજું સત્યામૃષા-કંઈક સત્ય ને કંઈક અસત્ય-મિશ્રરૂપ, 'આત્મા છે, અર્કર્તા છે' ઇત્યાદિની જેમ, ચોથું અસત્યામૃષા-સત્ય નહિં અને અસત્ય નહિં, આત્મા ઇત્યાદિની માફક. (આ ચાર ભાષાજાત છે). આ સંબંધે બે ગાથા જણાવતાં કહે છે કે—

સચ્ચા હિયા સતામિહ. સંતો મુણઓ ગુણા પયથ્થા વા । તત્તિવવરીયા મોસા, મીસા જા તદુભયસહાવા ॥૨॥

સત્પુરુષોના હિતરૂપ તે સત્યા અથવા સારા મુનિઓ માટે હિતરૂપ અથવા સુંદર મૂલોત્તર ગુણોને હિતરૂપ અથવા

૪ સ્થાન.
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
પ્રતિભાવતઃ
પાનકાનિ
ભાષા: શુ-
દ્વાદિ: સૂ. ૨૩૭-૩૯

॥ ૩૩૯ ॥

ભગવાને કહેલ વિદ્યમાન જીવાદિ પદાર્થોના માટે હિતરૂપ તે સત્યભાષા, તેનાથી વિપરીત સ્વરૂપવાળી તે મૃષાભાષા, સત્ય અને અસત્ય બંને સ્વભાવવાળી તે મિશ્રભાષા (સત્યમૃષા) છે.

અળહિગયા જા તીસુવિ, સદ્દો ચ્ચિય કેવલો અસચ્ચમુસા । ઇયા સભેયલક્ષણ, સોદાહરણા જહા સુત્તે ॥૩॥

ત્રણ ભાષામાં પણ જે સ્વીકારેલી નથી, માત્ર શબ્દરૂપ જ છે તે અસત્યમૃષા-આમંત્રણ અને આજ્ઞાપન (હુકમ કરવું) વિગેરે વિષયવાળી છે. આ ચાર ભાષા ભેદ સહિત, લક્ષણ સહિત અને ઉદાહરણ સહિત સૂત્રમાં જેમ કહેલી છે તેમ જાણવી. પુરુષના ભેદનું નિરૂપણ કરવા માટે જ આ તેર સૂત્રો-‘ચત્તારિ વત્થે’ત્યાદિ૦ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-શુદ્ધ વસ્ત્ર-પવિત્ર તંતુ વિગેરે કારણવડે બનાવેલ હોવાથી, વાળી શુદ્ધ-નવીન મલના અભાવથી અથવા પહેલા શુદ્ધ હતું અને હમણા પણ શુદ્ધ જ છે. પ્રથમ ભંગના બે પદથી વિપક્ષભૂત સુગમ જ છે. હવે દાર્ષ્ટાંતિકની યોજના કહે છે-‘એવમેવે’ત્યાદિ૦ શુદ્ધ-જાત્યાદિવડે શુદ્ધ, વાળી નિર્મલ જ્ઞાનાદિ ગુણપણાએ અથવા કાલની અપેક્ષાએ ‘ચત્તારિ ભંગો’ત્તિ૦ ચાર ભાંગાનો સમુદાય તે ચતુર્ભંગી અથવા ચતુર્ભંગ. પુલ્હિગપણું તો અહિં પ્રાકૃતપણાથી છે. તેનો આ અર્થ-વસ્ત્રની માફક ચાર ભાંગા પુરુષને વિષે પણ કહેવા. ‘એવ’મિતિ૦ જેમ શુદ્ધ પદથી બીજા શુદ્ધ પદમાં દાર્ષ્ટાંતિક સહિત ચાર ભાંગાવાળું વસ્ત્ર કહ્યું, એવી રીતે શુદ્ધ પદ છે પૂર્વપદમાં જેને એવા પરિણતપદ અને રૂપપદમાં ચાર ભાંગાવાળા વસ્ત્રો ‘સપડિવક્ક’ત્તિ૦ પ્રતિપક્ષ સહિત (અશુદ્ધ પરિણત વિગેરે) દાર્ષ્ટાંતિક (પુરુષ) સહિત કહેવા. તે આ પ્રમાણે-‘ચત્તારિ વત્થા પન્નત્તા, તં જહા-સુદ્ધે નામં એગે સુદ્ધપરિણે ચતુર્ભંગી’ ‘એવમેવે’ ત્યાદિ૦ પુરુષજાત

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૪૦ ॥

સૂત્રની ચોમંગી, એવી રીતે શુદ્ધ વસ્ત્ર અને શુદ્ધ રૂપની ચોમંગી વસ્ત્રમાં કરવી એમજ પુરુષમાં પણ ચોમંગી કરવી. વ્યાખ્યા તો પૂર્વની માફક જાણવી. “ચત્તારી” ત્યાદિ૦ શુદ્ધ-બહારથી અને શુદ્ધ મનવાળો-અંતરથી, એવી રીતે શુદ્ધ* સંકલ્પ, શુદ્ધ પ્રજ્ઞ, શુદ્ધ દષ્ટિ, શુદ્ધ શીલાચાર, શુદ્ધ વ્યવહાર અને શુદ્ધ પરાક્રમ આ [સાત સૂત્રોમાં] વસ્ત્રને છોડીને× પુરુષો જ ચાર ભાંગાવાળા કહેવા, વ્યાખ્યા તો પૂર્વની માફક જાણવી. આ જ કારણથી કહે છે ‘એવમિ’ ત્યાદિ૦ (સૂ૦ ૨૩૯) પુરુષભેદના અધિકારમાં જ નીચેનું સૂત્ર કહે છે.

ચત્તારિ સુતા પં૦ તં૦-અતિજાતે અણુજાતે અવજાતે કુલિંગાલે । સૂ૦ ૨૪૦, ચત્તારિ પુરિસ-જાતા પં૦ તં૦-સચ્ચે નામં એગે સચ્ચે, સચ્ચે નામં એગે અસચ્ચે ૪, એવં પરિણતે જાવ પરક્રમે, ચત્તારિ વત્થા પં૦ તં૦-સુતીનામં એગે સુતી, સુઈનામં એગે અસુઈ, ચડમંગો ૪, એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાતા, પં૦ તં૦-સુતીનામં એગે સુતી, ચડમંગો, એવં જહેવ સુદ્ધેણં વત્થેણં મણિતં તહેવ સુતિ-નાવિ, જાવ પરક્રમે । સૂ૦ ૨૪૧, ચત્તારિ કોરવા પં૦ તં૦-અંબપલંબકોરવે તાલપલંબકોરવે વાલ્લિપ-

* શુદ્ધ સંકલ્પ વિગેરે સૂત્રોનો અર્થ પૂર્વે લખાઈ ગયેલ છે. × વસ્ત્ર જડ હોવાથી તેમાં મન, સંકલ્પ વિગેરે ચૈતન્ય ધર્મો ન હોય તેથી વસ્ત્રમાં પ્રતિપક્ષ સહિત છ સૂત્રો છે અને પુરુષમાં ફક્ત સાત સૂત્રો છે.

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
અતિજાતા-
દિઃ સત્યા-
દિઃ કારકાઃ
સૂ૦ ૨૪૦-
૪૨

॥ ૩૪૦ ॥

લંબકોરવે મેંઢવિસાળકોરવે, એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાતા પં૦ તં૦—અંબપલંબકોરવસમાળે તાલપલંબ-
કોરવસમાળે વહ્ણિપલંબકોરવસમાળે મેંઢવિસાળકોરવસમાળે । સૂ૦ ૨૪૨

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના પુત્રો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-અતિજાત-પિતાની અપેક્ષાએ અધિક સંપદાવાવાળો, શ્રી ઋષભદેવ-
સ્વામીની માફક, અનુજાત-પિતાની અપેક્ષાએ સમાન સંપદાવાળો, મહાયશાની માફક, અપજાત-પિતાની અપેક્ષાએ હીન
સંપદાવાળો, આદિત્યયશાની માફક, કુલાંગાર-કુલમાં દૂષણ લગાડનાર, કંડરીકની માફક. (સૂ૦ ૨૪૦) ચાર પ્રકારના પુરુષો
કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-સત્ય પ્રરૂપણા કરનાર અને સત્ય (સંયમ) પાળનાર, સત્ય બોલનાર પણ સત્ય (સંયમ) ન પાળનાર,
સત્ય બોલનાર નહિ પણ સત્ય (સંયમ) પાળનાર અને સત્ય બોલનાર નહિ અને સત્ય (સંયમ) પાળનાર પણ નહિ. એવી રીતે સત્ય પદ
સાથે પરિણતથી લઈને યાવત્ પરાક્રમ પર્યંત ચોભંગી કરવી. ચાર પ્રકારના વસ્ત્રો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-એક વસ્ત્ર સ્વભાવથી
શુચિ અને શુચિ-સંસ્કાર કરવાથી, એક વસ્ત્ર સ્વભાવથી શુચિ પણ અશુચિ-સંસ્કાર ન કરવાથી, એક વસ્ત્ર સ્વભાવથી અશુચિ-
પણ શુચિ-સંસ્કાર કરવાથી અને એક વસ્ત્ર સ્વભાવથી અશુચિ અને અશુચિ-સંસ્કાર ન કરવાથી. એવી રીતે ચાર પ્રકારના પુરુષો
કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-એક પુરુષ પવિત્ર શરીરવડે શુચિ અને સ્વભાવથી પણ શુચિ, એક પુરુષ શરીરથી શુચિ પણ સ્વભાવથી
અશુચિ, એક પુરુષ શરીરથી અશુચિ પણ સ્વભાવથી શુચિ અને એક પુરુષ શરીરથી અશુચિ તેમજ સ્વભાવથી પણ અશુચિ
છે. એવી રીતે જે પ્રમાણે શુદ્ધ પદવડે કહ્યું છે તેમજ શુચિ પદવડે યાવત્ પરાક્રમ પર્યંત કહેવું (સૂ૦ ૨૪૧)

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૪૧ ॥

ચાર પ્રકારના કોરક (કલી) કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-આંવાના ફલનું કોરક, તાલના ફલનું કોરક, વેલડી-તરબૂચ (કાલિંગર) વિગેરેના ફલનું કોરક, મેંદાના શીંગડા જેવા ફલવાળી વનસ્પતિ(આવઠ)ના ફલનું કોરક. એવી રીતે ચાર પ્રકારના પુરુષ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-એક આમ્રફલના કોરક સમાન જે પુરુષ સેવ્યો થકો ઉચિત કાલે ઉચિત ફળને આપે છે, બીજો તાલ ફલના કોરક સમાન, જે સેવ્યો થકો લાંબે કાલે કષ્ટવડે મહાન ઉપકારકરૂપ ફલને આપે છે, ત્રીજો વહ્નિના ફલના કોરક સમાન થોડા સમયમાં કષ્ટ સિવાય ફળને આપે છે અને ચોથો મિંઢવિષાણ(આવઠ)ના કોરક સમાન મીઠા વચન બોલે પણ કાંઈ આપે નહિ. (સૂ. ૨૪૨)

ટીકાર્થ:-સુતા:-પુત્રો, 'અજ્ઞા'ત્તિ. પિતાની સંપદાને ઉલ્લંઘીને જાતઃ થયેલ અથવા પિતાની સંપદાને ઉલ્લંઘીને અર્થાત્ પિતાથી અતિ વિશેષ સંપદાને પામેલ અર્થાત્ અતિસમૃદ્ધિવાળો માટે અતિજાત અથવા અતિયાત શ્રી ઋષભ[પ્રભુ]ની માફક ૧, તથા 'અણુજા'ત્તિ. અનુરૂપ-સમાન સંપત્તિવડે પિતાની જેવો થયેલ તે અનુજાત, અથવા અનુગત-પિતાની ઋધિવડે અનુસરનાર-પિતા સમાન, મહાયશાની માફક, આદિત્યયશા પિતાવડે તેનું તુલ્યપણું હોવાથી, તથા 'અવજા'ત્તિ. અપ-હીન પિતાની સંપત્તિથી હીન થયેલ તે અપજાત, પિતાથી કંઈક હીન ગુણવાળો, આદિત્યયશાની માફક, ભરત ચક્રીની અપેક્ષાએ તેનું હીનપણું હોવાથી, તથા 'કુલિજ્ઞાલે'ત્તિ. કુલ-પોતાના ગોત્રમાં અંગારો, દોષનો કરનાર હોવાથી અથવા સંતાપનો કરનાર હોવાથી કંડરીકની માફક ૪, એવી રીતે શિષ્યનું ચાર પ્રકારપણું જાણવું. સુત શબ્દની શિષ્યોમાં પણ પ્રવૃત્તિ છે, તેમાં અતિજાત-સિંહગિરિ આચાર્યની અપેક્ષાએ વજ્રસ્વામીની જેમ ૧, અનુજાત-શર્યંભવ આચાર્યની અપેક્ષાએ યશોભદ્ર આચાર્યની

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
અતિજાતા-
દિઃ સત્યા-
દિઃ કારકાઃ
સૂ. ૨૪૦-
૪૨

॥ ૩૪૧ ॥

માફક ૨, અપજાત-મદ્રબાહુસ્વામીની અપેક્ષાએ સ્થૂલમદ્રની માફક અને કુલાંગાર-કુલવાલક સાધુની માફક, અથવા ઉદાયિનૃપ-ને મારનાર(કપટી સાધુ)ની માફક (સૂ. ૨૪૦) તથા 'ચત્તારી' ત્યાદિ. જેમ છે તેમ વસ્તુને કહેવાથી અને જેવી રીતે પ્રતિજ્ઞા કરેલ તેવી રીતે કરવાથી સત્ય, વલી સત્ય-સંયમીપણાવડે સત્વોને-જીવોને હિત હોવાથી અથવા પૂર્વે સત્ય હતું, હમણા પળ સત્ય જ છે એવી રીતે ચોભંગી કરવી, એ પ્રમાણે સૂત્રોને અતિદેશ કરતાં થકાં કહે છે- 'એવ' મિત્યાદિ. સ્પષ્ટ છે. વિશેષ આ પ્રમાણે સૂત્રો છે- ચત્તારિ પુરિસજાયા પં. તં. -સચ્ચે નામં એગે સચ્ચપરિણ ૪, એવં સચ્ચરૂવે ૪ સચ્ચમણે ૪ સચ્ચસંકપ્પે ૪ સચ્ચપન્ને ૪ સચ્ચ-દિટ્ઠી ૪ સચ્ચસીલાયારે ૪ સચ્ચવવહારે ૪ સચ્ચપરકમ્મેતિ ૪ ॥ ૧ સત્ય અને સત્યપરિણત, ૨ સત્ય અને અસત્યપરિણત, ૩ અસત્ય અને સત્યપરિણત, ૪ અસત્ય અને અસત્યપરિણત. એવી રીતે સત્ય રૂપપદ, સત્ય મનપદ, સત્ય સંકલ્પપદ, સત્ય પ્રજ્ઞાપદ, સત્ય દષ્ટિપદ, સત્ય શીલાચાર, સત્ય વ્યવહાર અને સત્ય પરાક્રમ-આ બધા ઉત્તરપદો સાથે પૂર્વમાં સત્યપદ જોડવાથી ચતુર્ભંગી થાય છે. પુરુષોના અધિકારમાં જ આ બીજું કહે છે- 'ચત્તારિ વત્થે' ત્યાદિ. શુચિ-સ્વભાવે પવિત્ર, વલી સંસ્કારવડે પવિત્ર અથવા કાલના મેદવડે એટલે પૂર્વે પળ પવિત્ર અને પછી પળ પવિત્ર. પુરુષની ચોભંગીમાં શુચિ પુરુષ દુર્ગંધ રહિત શરીરવડે વલી શુચિ સ્વભાવવડે, 'સુહપરિણ સુહરૂવે' આ બે સૂત્રો દૃષ્ટાંત અને દાર્ષ્ટાંતિક સહિત છે. 'સુહમણે' इत्यादि. પુરુષ માત્રને આશ્રિત જ સાત સૂત્રને અતિદેશ કરતા થકા કહે છે 'એવ' મિત્યાદિ. સુગમ છે. (સૂ. ૨૪૧) પુરુષના અધિકારમાં જ આ અન્ય સૂત્ર કહે છે- 'ચત્તારિ કોરવે' इत्यादि. તેમાં આંબો, તેનું પ્રલંબ-ફલ, તેનું કોરક-તેને ઉત્પન્ન કરનાર મુકુલ (કલિકા) તે આમ્રપલંબકોરક, એવી રીતે બીજા પળ જાણવાં. વિશેષ કહે છે કે-તાલ-વૃક્ષવિશેષ (તાડિ), વલ્લી-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૪૨ ॥

કાર્લીંગા વિગેરેની વેલડીઓ, મેંઢવિષાણા-મેંઢાના શીંગડા સમાન ફલવાળી વનસ્પતિની જાતિ, અર્થાત્ આવઠ, તેનું કોરક તે મેંઢવિષાણકોરક. આ ચાર જ કોરક દૃષ્ટાંતપણાએ ગ્રહણ કરેલા છે માટે ચાર એમ કહ્યું છે, પરંતુ લોકમાં (કોરક) ચાર જ નથી પરંતુ અતિ ઘણા જણાય છે. 'એવે'ત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એ કે-ઉપનય આ પ્રમાણે જાણવો-જે પુરુષ, સેવાયો થકો યોગ્ય કાલમાં ઉચિત ઉપકારરૂપ ફલને આપે છે તે આમ્રપ્રલંબકોરક સમાન, વઢી જે પુરુષ સેવકને ઘણા કાઠવડે કષ્ટથી મહાન ઉપકારફલને કરે છે તે તાલપ્રલંબકોરક સમાન, વઢી જે પુરુષ ક્લેશ વિના તત્કાલ ફલને આપે છે તે વહ્લીપ્રલંબકોરક સમાન અને જે પુરુષ સેવાયો થકો પણ સારાં વચનોને જ કહે છે પરંતુ કંઈપણ ઉપકાર કરતો નથી તે મેંઢવિષાણકોરક સમાન જાણવો. આવઠના કોરકનો સુવર્ણ જેવો વર્ણ હોવાથી અને ન ખાવા લાયક ફલને દેનાર હોવાથી તેની ઉપમા આપી છે. (સૂ૦ ૨૪૨) પુરુષના અધિકારમાં જ ઘુણ(લાકડાને કોતરનાર જંતુ)ના સૂત્રને કહે છે—

ચત્તારિ ઘુણા પં૦ તં૦—તયક્ષાતે છલ્લિક્ષાતે કટ્ટક્ષાતે સારક્ષાતે, એવામેવ ચત્તારિ ભિક્ષાગા પં૦ તં૦—તયક્ષાયસમાણે જાવ સારક્ષાયસમાણે, તયક્ષાતસમાણસ્સ પં ભિક્ષાગસ્સ સારક્ષાતસમાણે તવે પણ્ણત્તે, સારક્ષાયસમાણસ્સ પં ભિક્ષાગસ્સ તયક્ષાતસમાણે તવે પણ્ણત્તે, છલ્લિક્ષાયસમાણસ્સ પં ભિક્ષાગસ્સ કટ્ટક્ષાયસમાણે તવે પણ્ણત્તે, કટ્ટક્ષાયસમાણસ્સ પં ભિક્ષાગસ્સ છલ્લિક્ષાયસમાણે તવે પણ્ણત્તે । સૂ૦ ૨૪૩

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ત્વક્ષાદા-
દિઃ સૂ૦
૨૪૩

॥ ૩૪૨ ॥

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના ઘુણા (કાષ્ટમાં ઉપજે તે જીવો) કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક ઘુણો બહારની ત્વચા(છાલ)-ને खानાર, કોઈએક અંતરની છાલને खानાર, કોઈએક લાકડાને खानાર અને કોઈએક લાકડાના સાર(ગર્ભ)ને खानાર. આ દૃષ્ટિએ ચાર પ્રકારે ભિક્ષુકો-સાધુઓ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-એક બહારની ત્વચા-છાલના खानાર ઘુણા સરસા, તે સાધુ આયંબિલ પ્રમુખ તપ કરનાર અને તુચ્છ આહારના કરનાર, એક અંદરની છાલને खानાર ઘુણા સમાન સાધુ, તે લેપ રહિત (ચળા વિગેરે) આહારના કરનાર, કોઈએક કાષ્ઠના खानાર ઘુણા સમાન સાધુ, વિગય રહિત આહાર કરનાર, કોઈએક સાર खानાર ઘુણા સમાન સાધુ, સરસ ભોજન કરનાર. ત્વચાને खानાર સમાન સાધુનું સાર खानારના જેવું તપ છે, સારને खानાર સમાન સાધુનું ત્વચાને खानાર સમાન તપ છે, છાલને खानાર સમાન સાધુનું કાષ્ઠને खानાર સમાન તપ છે અને કાષ્ઠને खानાર સમાન સાધુનું છાલને खानાર સમાન તપ છે. (સૂ. ૨૪૩)

ટીકાર્થ:-ત્વચં-બહારની છાલને જે સ્વાય છે તે ત્વક્ષાદ-ત્વચાને खानાર, એવી રીતે શેષ (ત્રણ) જાણવા. વિશેષ એ કે- ‘ છલ્લિ ’ ત્તિ. અંદરની છાલ, કાષ્ઠ-લાકડું અને સાર-લાકડાનો મધ્ય-અંદરનો ભાગ, આ દૃષ્ટાંત છે. ‘ એવમેવે ’ત્યાદિ. ઉપનય સૂત્ર છે. ભિક્ષુ સ્વભાવવાળા, યાચનાના ધર્મવાળા અથવા ભિક્ષામાં શ્રેષ્ઠ તે ભિક્ષાકો (મુનિઓ), ત્વચાને खानાર ઘુણા સમાન-અત્યંત સંતોષીપણા આયંબિલાદિ તપમાં પ્રાંત-તુચ્છ આહારના खानાર હોવાથી ત્વચાને खानાર જેવો ૧, એવી રીતે અંદરની છાલને खानાર જેવો, લેપ રહિત આહારને કરનાર હોવાથી ૨, કાષ્ઠને खानાર જેવો, વિગય રહિત આહાર કરવાથી ૩, સાર खानાર જેવો, સર્વકામગુણ-ઈંદ્રિયોને પુષ્ટિ કરનાર આહાર કરવાથી, આ ચારે ભિક્ષુઓના તપવિશેષને કહેનારું સૂત્ર-‘ તય-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૪૩ ॥

ક' સ્વાયે' ત્યાદિ૦ સુગમ છે. ભાવાર્થ એ છે કે-બહારની છાલ જેવા અસાર આહાર વાપરનારને આસક્તિપણું ન હોવાથી કર્મના ભેદ(વિનાશ)ને સ્વીકારીને વજ્રસાર (વજ્ર જેવું) તપ હોય છે, માટે સૂચના કરે છે-‘સારકસ્વાયસમાણે તવે’ ત્તિ૦ સારને સ્નાનાર હોવાથી સાર સ્નાનાર ઘુણાનું સામર્થ્ય અને વજ્ર જેવું મુખ્ય હોવાથી ૧, સારને સ્નાનાર સમાન કહેલ લક્ષણ-વાળા સાધુનું સરાગપણાં બહારની છાલને સ્નાનાર સમાન તપ હોય છે, તે કર્મના રસને ભેદવાને સમર્થ થતું નથી, બહારની છાલને સ્નાનાર ઘુણાને ચોક્કસ ત્વક્(છાલ)નું સ્વાપણું હોવાથી કાષ્ઠના સારના ભેદન પ્રત્યે અસમર્થ હોવાથી ૨, તથા અંતરછાલને સ્નાનાર ઘુણા જેવા સાધુને બહારની છાલ સ્નાનાર ઘુણા જેવાની અપેક્ષાએ કંઈક વિશિષ્ટ-સારા ભોજનના કરવાવડે કંઈક સરાગપણું હોવાથી અને કાષ્ઠના સારને સ્નાનાર અને કાષ્ઠને સ્નાનાર ઘુણા સમાન સાધુની અપેક્ષાએ તો હલકાં ભોજન કરવા-વડે આસક્તિ ન હોવાથી કર્મના ભેદન પ્રત્યે કાષ્ઠને સ્નાનાર ઘુણા સમાન તપ કહ્યું છે. સારને સ્નાનાર ઘુણાની જેમ અતિ તીવ્ર તપ નહિ અને ત્વક્ અને છાલને સ્નાનાર ઘુણાની માફક અતિમંદ વિગેરે તપ નહિ, આ રહસ્ય છે ૩, કાષ્ઠને સ્નાનાર ઘુણા જેવા સાધુને સારને સ્નાનાર ઘુણા જેવાની અપેક્ષાએ સાર રહિત ભોજન કરવાવડે આસક્તિ ન હોવાથી ત્વક્ (બહારની છાલ) અને અંતરછાલને સ્નાનાર ઘુણા જેવા સાધુની અપેક્ષાએ વિશેષ સારા ભોજનને કરવાવડે અને સરાગપણું હોવાથી છાલને સ્નાનાર ઘુણા સમાન તપ કહ્યું છે, કર્મના ભેદન પ્રત્યે સારને સ્નાનાર અને કાષ્ઠને સ્નાનાર ઘુણાની જેમ અતિસમર્થ વિગેરે તપ નથી, ત્વક્ને સ્નાનાર ઘુણાની માફક અતિમંદ પણ નથી ૪. પ્રથમ વિકલ્પમાં પ્રધાનતર તપ, બીજામાં અપ્રધાનતર, ત્રીજામાં પ્રધાન અને ચોથા વિકલ્પમાં અપ્રધાન તપ છે. (સૂ૦ ૨૪૩) હમણા જ વનસ્પતિના અવયવોને સ્નાનાર ઘુણાઓ કહ્યા, માટે વનસ્પતિની

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
ત્વક્સ્વાદા-
દિ: સૂ૦
૨૪૩

॥ ૩૪૩ ॥

ज प्ररूपणा करतां कहे छे—

चउव्विहा तणवणस्सतिकतिता पं० तं०—अग्गवीया मूलवीया पोरवीया खंधवीया । सू० २४४, चउहिं ठाणेहिं अहुणोववण्णे णेरइए णेरइयलोगंसि इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तते, णो चेव णं संचातेइ हव्वमागच्छित्तते, अहुणोववण्णे नेरइए णिरयलोगंसि समुव्वभूयं वेयणं वेयमाणे इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तते णो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तते १, अहुणोववन्ने णेरइए निरतलोगंसि णिरयपालेहिं भुज्जो २ अहिट्टिज्जमाणे इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तते, णो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तते २, अहुणोववन्ने णेरइए णिरतवेयणिज्जांसि कम्मंसि अवखीणांसि अवेतितंसि अणिज्जिन्नांसि इच्छेज्जा०, नो चेव णं संचाएइ ३. एवं णिरयाउआंसि कम्मंसि अवखीणांसि जाव णो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तते ४, इच्चेतेहिं चउहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने नेरतिते जाव नो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तए ४ । सू० २४५, कप्पंति णिगंग्थीणं चत्तारि संघाडीओ धारित्तए वा परिहरित्तते वा, तं०—एगं दुहत्थवित्थारं, दो तिहत्थवित्थारा एगं चउहत्थवित्थारं । सू० २४६

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૪૪ ॥

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારે તૃણવનસ્પતિકાયાિકો કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અગ્રવીજ કોરંટક, ઘડં વિગેરે, મૂલવીજ-કંદ વિગેરે, પર્વવીજ-શેલડી વિગેરે અને સ્કંધવીજ-સણકી (કાંસ) વિગેરે (સૂ. ૨૪૪). ચાર સ્થાન-કારણવડે તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ નારક, નરકલોકમાંથી મનુષ્યલોકમાં શીઘ્ર આવવાને માટે ઇચ્છે, પરંતુ તે મનુષ્યલોકમાં આવવાને માટે સમર્થ ન થાય. હમણા ઉત્પન્ન થયેલો નૈરયિક, નરકલોક (ભૂમિ)માં ઉત્પન્ન થયેલી વેદનાને વેદતો થકો મનુષ્યલોકમાં શીઘ્ર આવવાને માટે ઇચ્છે, પરંતુ તે મનુષ્યલોકમાં આવવાને માટે સમર્થ ન થાય ૧, વર્તમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલ નૈરયિક, નરકભૂમિમાં નરકપાલો-પરમાધામીઓવડે વારંવાર આક્રમણ કરાયો થકો મનુષ્યલોકમાં શીઘ્ર આવવા માટે ઇચ્છે પરંતુ શીઘ્ર આવવા માટે સમર્થ ન થાય ૨, વર્તમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલ નૈરયિક, નરકમાં ભોગવવા યોગ્ય અસાતાવેદનીયાદિ કર્મ, સ્થિતિવડે ક્ષીણ ન થયે છે, વિપાકવડે ન ભોગવાયે છે અને આત્મપ્રદેશથી અલગ ન થયે છે મનુષ્યલોકમાં આવવાને માટે ઇચ્છે, પરંતુ આવવા માટે સમર્થ ન થાય ૩, એવી રીતે નરકાયુષ્ક કર્મ, સ્થિતિથી ક્ષીણ ન થયે છે યાવત્ શબ્દવડે વિપાકથી ન વેદાયે છે અને નિર્જરા નહિ થયે છે નૈરયિક મનુષ્યલોકમાં આવવાને માટે ઇચ્છે, પરંતુ આવી શકે નહીં ૪. આ ઉક્ત ચાર કારણવડે વર્તમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલ નૈરયિક યાવત્ મનુષ્યલોકમાં આવવાને માટે શક્તિમાન થાય નહિ (સૂ. ૨૪૫). નિર્ગ્રંથી-સાધ્વીઓને ચાર સંઘાટિકા-પછેડી ધારવા માટે, લેવા માટે અને ઓઢવા માટે કલ્પે છે, તે આ પ્રમાણે-એક પછેડી બે હાથના વિસ્તારવાળી, ઉપાશ્રયમાં ઓઢવા માટે. બે પછેડી ત્રણ હાથના વિસ્તારવાળી, તેમાં એક ગોચરીમાં અને એક સ્થંડિલભૂમિમાં જવા માટે. એક ચાર હાથના વિસ્તારવાળી પછેડી, તે સમવસરણમાં જવા માટે ઓઢે. (સૂ. ૨૪૬)

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
અગ્રવીજા-
દિઃ નારકા-
ગમઃ સંઘા-
ત્યઃ સૂ.
૨૪૪-૪૬

॥ ૩૪૪ ॥

ટીકાર્થ:-‘ચઉન્વિહે’ ત્યાદિ૦ વનસ્પતિઓ પ્રસિધ્ધ છે. તે જ કાય-શરીર છે જેઓને તે વનસ્પતિકાઓ, તેઓ જ વન-સ્પતિકાઓ, તૃણની જાતિવાળા વનસ્પતિકાઓ તે તૃણવનસ્પતિકાઓ અર્થાત્ વાદરો. અગ્ર-આગળ બીજ છે જેઓનું તે અગ્રબીજો, કોરંટક વિગેરે, અથવા અગ્ર-આગળમાં બીજ છે જેઓને તે અગ્રબીજો-ત્રીહી [ચોખાની જાત] વિગેરે. મૂળમાં જ બીજ છે જેઓને તે મૂળબીજો-ફમલના કંદ વિગેરે, એવી રીતે પર્વબીજો-શેલડી વિગેરે, સ્કંધબીજો-સલ્લકી વિગેરે. સ્કંધ એટલે થડ. આ સૂત્રો બીજા વનસ્પતિ જીવોનો નિષેધ કરનારા નથી, તેથી બીજરુહ-બીજથી ઉત્પન્ન થનાર અને સમ્પૂર્ણ-સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થનાર વિગેરે વનસ્પતિઓનો અભાવ માનવો નહિ. જો અભાવની માનીએ તો બીજા સૂત્ર સાથે વિરોધ આવે. (સૂ૦ ૨૪૪) હમણાં જ વનસ્પતિ જીવોના ચાર સ્થાનક કહ્યા, હવે જીવના સાધર્મ્યથી નારકજીવોને આશ્રયીને તે કહે છે-‘ચઉન્વિ’ ત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એ કે-‘ ટાળેહિં’તિ૦ કારણોવડે ‘અહુણોવવન્ને’ત્તિ૦ તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ, નીકળી ગયેલ છે શુભ કર્મ-માંથી તે નિરય-નરક, તેમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે નૈરયિક, તેનું અનન્ય (બીજું નહિ એવું) ઉત્પત્તિનું સ્થાનપણું બતાવવા માટે કહે છે કે-નરકલોકમાં, તે સ્થાનથી આ મનુષ્યોના લોક-ક્ષેત્રવિશેષ પ્રત્યે ‘ હ્રવ્વ ’ શીઘ્ર આવવા માટે ઇચ્છે ‘ નો ચેવ’તિ૦ નહીં. ‘ળ’ વાક્યાલંકારમાં છે. ‘ સંચાણ્હ ’ આવવા માટે સમર્થ, અર્થાત્ આવી શકે નહિં. ‘ સમુબ્ભૂયં ’તિ૦ અત્યંત પ્રબલપણાએ ઉત્પન્ન થયેલી, પાઠાંતરથી સમુખભૂતાં એક હેલા માત્રમાં (થોડી વારમાં) ઉત્પન્ન થયેલી, પાઠાંતરથી સમહદ્ભૂતાં અથવા સુમહદ્ભૂતાં-જે મહાન્ નથી તેને મહાન્ થવું તે મહદ્ભૂત, તેની સાથે જે તે સમહદ્ભૂતા અથવા સુમહદ્ભૂતા, એવી દુઃખરૂપ વેદનાને અનુભવતો થકો ઇચ્છા કરે, આ મનુષ્યલોકમાં આવવાની ઇચ્છાનું પ્રથમ કારણ (૧), અસમર્થનું એ જ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૪૫ ॥

કારણ છે કેમ કે ત્રિવેદનાથી પરાભવ પામેલ આવવા માટે સમર્થ નથી. અંબ વિગેરે નરકપાલોવડે વારંવાર દવાયો થકો (નારક), મનુષ્યલોકમાં આવવાને ઇચ્છે, આ આગમનની ઇચ્છાનું બીજું કારણ (૨) અને આવવામાં અશક્તિનું એ જ કારણ છે, કેમ કે તેઓવડે અત્યંત દવાયેલ હોવાથી આવવાને અશક્ત છે. તથા નરકભૂમિમાં જે અનુભવાય છે અથવા નરકભૂમિને યોગ્ય જે વેદનીય તે નિરયવેદનીય અત્યંત અશુભ નામકર્મ વિગેરે અથવા અસાતાવેદનીય, તે કર્મસ્થિતિવડે ક્ષીણ ન થયે છતે, અનુભાગ-વિપાકવડે અનુભવ ન થયે છતે, જીવના પ્રદેશોથી દૂર ન થયે છતે, મનુષ્યલોક પ્રત્યે આવવાની ઇચ્છા કરે પરંતુ આવી શકે નહિં. અવશ્ય વેદવા યોગ્ય કર્મરૂપ નિગડ (બેડી) વડે બંધાયેલ હોવાથી આવવાને અસમર્થમાં એ જ કારણ છે (૩), તથા 'એવ' મિતિ. 'અહુણોવવન્ને' इत्यादि अभिलाष-कथन सारी रीते सूचन करवा माटे છે. નરકનું આયુષ્યકર્મ ક્ષીણ ન થયે છતે યાવત્ શબ્દથી 'એવેહ' इत्यादि पाठ जोवो (४), નિગમન (નિચોડ) કરતા થકા કહે છે- 'इच्छेएहि' ति. આ ચાર પ્રકારના પ્રત્યક્ષ કારણોવડે હમણાં જ કહેવાયું. (સૂ. ૨૪૫) હમણાં જ નારકનું સ્વરૂપ કહ્યું, નારકો અસંયમને સહાયક પરિગ્રહથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે તેના વિપક્ષીભૂત (સંયમને સહાયક) પરિગ્રહવિશેષને ચાર સ્થાનકમાં અવતારતા થકા કહે છે- 'कल्पन्ती' इत्यादि. कल्पे છે-યુક્ત છે, ગ્રંથથી-બંધના હેતુભૂત સુવર્ણ વિગેરેથી અને મિથ્યાત્વાદિથી નિર્ગત-મુક્ત થયેલી નિર્ગ્રંથીઓ-સાધ્વીઓ, તેણીઓને સંઘાટીઓ ઉત્તરીય(વસ્ત્ર)વિશેષ-પહેડીઓ સ્વીકારવામાં, પહેરવા માટે, બે હાથનો વિસ્તાર-પહોઝાઈ છે જેણીનો તે બે હાથવાળી 'कल्पन्ते' આ ક્રિયાપદની અપેક્ષા સંઘાટીઓનું કર્તાપણું છે, 'एगं दुहत्थवित्थारं, एगं चउहत्थवित्थारं' ति. અહિં પ્રથમ વિભક્તિના અર્થમાં પ્રાકૃતપણાથી બીજી

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
અગ્રવીજાદિ
નારકાગમ:
સંઘાટઘ:
સૂ. ૨૪૪-
૪૬

॥ ૩૪૫ ॥

વિભક્તિ કહેલી છે અથવા ધારયન્તિ *પરિભુજ્યતે ચ આવી રીતે પ્રત્યયના ફેરફારવડે ક્રિયાનું અનુસ્મરણ કરવાથી દ્વિતીયા વિભક્તિ જ થાય છે, તે પહેડીના વિષયમાં પહેલી (બે હાથના વિસ્તારવાળી) ઉપાશ્રયમાં ઓઢવા યોગ્ય છે. ત્રણ હાથના વિસ્તારવાળી બે પહેડી પૈકી એક ગોચરી જવામાં, બીજી સ્થંડિલભૂમિ જવામાં અને ચોથી સમવસરણમાં. કહ્યું છે કે—
સંઘાડીઓ ચરો, તત્થ દુહત્થા ઉવસયંમિ । દુન્નિ તિહત્થાયામા, ભિક્ખટ્ટા એગ એગ ઉચ્ચારે ॥૪॥

ઓસરણે ચરહત્થા, નિસન્નપચ્છાયણી મસિણા ।

સાધ્વીઓને ચાર સંઘાટીઓ કલ્પે છે, તેમાં બે હાથના વિસ્તારવાળી ઉપાશ્રયમાં ઓઢવા માટે, ત્રણ હાથની પહોળાઈવાળી બે પહેડી પૈકી એક મિશ્કાને અર્થે અને એક ઉચ્ચાર (વડીનિત) જવામાં. આ સર્વ પહેડીઓ લંબાઈમાં સાડાત્રણ હાથ અથવા ચાર હાથની જોઈએ. એને ઓઢવા સિવાય ક્યારે પણ સ્વછે શરીરે રહેવું નહિં. સમવસરણમાં ચાર હાથના વિસ્તારવાળી અને ચાર હાથની લાંબી પહેડી ઓઢવી કલ્પે, કેમ કે સમવસરણમાં સાધ્વીઓએ ઊભા રહેવું જોઈએ, તેઓથી બેસાય નહિં માટે સમસ્ત અંગને ઢાંકવા વાસ્તે પહેડી મોટી જોઈએ. આ ચાર પહેડીઓ દેહને ઢાંકવા માટે તથા શ્લાઘાદિને માટે ઓઢાય છે (૪) (સૂ. ૨૪૬) નારકપણું ધ્યાનવિશેષથી હોય છે અને ધ્યાનવિશેષ માટે જ સંઘાટિકા વિગેરેનું ગ્રહણ છે, એ હેતુથી ધ્યાનનું વર્ણન કરે છે.

* ‘ ધારિત્તે વા પરિહરિત્તે વા, ધારયિતુમ્ પરિહરિહત્તુમ્ ’ અહિં તુમ્ પ્રત્યયને બદલે ધારયન્તિ પરિભુજ્યતે આ ક્રિયાપદ લીધેલ છે.

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ३४६ ॥

चत्तारि ज्ञाणा पं० तं०—अद्वे ज्ञाणे रोद्वे ज्ञाणे धम्मे ज्ञाणे सुक्के ज्ञाणे, अद्वे ज्ञाणे चउव्विहे पं० तं०—अमणुन्नसंपओगसंपउत्ते तस्स विप्पओगसतिसमण्णागते यावि भवति १, मणुन्नसंपओगसंपउत्ते तस्स अविप्पओगसतिसमण्णागते यावि भवति २, आयंकसंपओगसंपउत्ते तस्स विप्पओगसतिसमण्णागए यावि भवति ३, परिजुसितकामभोगसंपओगसंपउत्ते तस्स अविप्पओगसतिसमण्णागते यावि भवइ ४, अट्टस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं० तं०—कंदणता सोतणता तिप्पणता परिदेवणता । रोद्वे ज्ञाणे चउव्विहे पं० तं०—हिंसाणुबंधि मोसाणुबंधि तेणाणुबंधि सारक्खणाबंधि, रुहस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं० तं०—ओसण्णदोसे बहुदोसे अन्नाणदोसे आमरणंतदोसे । धम्मे ज्ञाणे चउव्विहे चउप्पडोयारे पं० तं०—आणाविजते अवायविजते विवागविजते संठाणविजते, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं० तं०—आणारुई णिसग्गरुई सुत्तरुई ओगाढरुती, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि आलंबणा पं० तं०—वायणा पडिपुच्छणा परियट्ठणा अणुप्पेहा, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि अणुप्पेहाओ पं० तं०—एगाणुप्पेहा अणिच्चाणुप्पेहा असरणा-

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः १
ध्यानानि
सू० २४७

॥ ३४६ ॥

ણુપ્પેહા સંસારાણુપ્પેહા, સુક્કે જ્ઞાણે ચડવિહે ચડપ્પહોયારે પં૦ તં૦—પુદ્ગલવિતકે સવિયારી ૧, ઇગત્તવિતકે અવિયારી ૨, સુદ્ધમકિરિતે અણિયટ્ટી ૩, સમુચ્છિન્નાકિરિણ અપ્પહિવાતી ૪, સુક્કસ્સ પં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ લક્ષણા પં૦ તં૦—અવ્વહે અસમ્મોહે વિવેગે વિડસ્સગ્ગે, સુક્કસ્સ પં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ આલંબણા પં૦ તં૦—સ્વંતી મુત્તી મદ્દવે અજ્જવે, સુક્કસ્સ પં જ્ઞાણસ્સ ચત્તારિ અણુપ્પેહાઓ પં૦ તં૦—અણંતવત્તિયાણુપ્પેહા વિપ્પરિણામાણુપ્પેહા અસુમાણુપ્પેહા અવાયાણુપ્પેહા । સૂ૦ ૨૪૭

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના ધ્યાન કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—આર્તધ્યાન—પીડામાં થયેલું, દૃઢ અધ્યવસાયરૂપ ધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન—હિંસાદિ અતિ ક્રૂરતાથી થયેલું ધ્યાન, ધર્મધ્યાન—શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મથી યુક્ત અને શુદ્ધધ્યાન—કર્મમલને શુદ્ધ કરનારું ધ્યાન. આર્તધ્યાન ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—અમનોજ્ઞ વસ્તુનો સંબંધ થવાથી તેના વિયોગની ચિંતા(વિચારણા)વાળું થાય છે તે અનિષ્ટયોગઆર્તધ્યાન ૧, મનોજ્ઞ વસ્તુનો સંબંધ થવાથી તેનો વિયોગ ન થવાની ચિંતાવાળું થાય છે તે ઇષ્ટવિયોગ-આર્તધ્યાન ૨, આતંક-રોગનો સંબંધ થવાથી તેના વિયોગ(નાશ)ની ચિંતાવાળું થાય છે તે રોગચિંતાર્તધ્યાન ૩ અને સેવાયલ કામભોગનો સંબંધ થવાથી તેનો વિયોગ ન થવાની ચિંતાવાળું થાય છે તે ભોગાર્તધ્યાન છે ૪. આર્તધ્યાનના ચાર લક્ષણો કહેલાં છે, તે આ પ્રમાણે—૧ ક્રંદનતા—મોટે સાદે રોવું, ૨ શોચનતા—દીનતા કરવી, ૩ તેપનતા—આંસુ પાડવા અને ૪ પરિ-દેવનતા—વારંવાર દુઃખપૂર્વક બોલવું. રૌદ્રધ્યાન ચાર પ્રકારે કહેલું છે, તે આ પ્રમાણે—૧ હિંસાનુબંધી—જીવહિંસાના અનુબંધ-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૪૭ ॥

(પ્રવૃત્તિ)વાલું ધ્યાન, ૨ મૃષાનુબંધી-ચાડીચુગલી પ્રમુખ અસત્યના અનુબંધવાલું ધ્યાન, ૩ સ્તેયાનુબંધી-પરદ્રવ્યને ચોરવાના અનુબંધવાલું ધ્યાન અને ૪ સંરક્ષણાનુબંધી-વિષયના સાધન અને ધન વિગેરેને સારી રક્ષણ કરવાના અનુબંધવાલું ધ્યાન. રૌદ્ર-ધ્યાનનાં ચાર લક્ષણો કહેલાં છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ઓસન્નદોષ-હિંસાદિ દોષમાંથી કોઈક એક દોષમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરે, ૨ બહુલદોષ-હિંસા વિગેરે બધા દોષોમાં વિશેષ પ્રવર્તે, ૩ અજ્ઞાનદોષ-કુશાસ્ત્રના સંસ્કારથી હિંસાદિમાં પ્રવર્તે અને ૪ જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી પાપ કરે તે આમરણાંતદોષ. ધર્મધ્યાન ચાર પ્રકાર અને ચાર પદમાં અવતારવાલું છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આજ્ઞા-વિચય-૧ પ્રભુના વચનનો સમ્યક્ રીતે વિચાર કરવો, ૨ અપાયવિચય-રોગ વિગેરેથી થતા દોષનો અને તેનાથી છૂટવાનો વિચાર કરવો, ૩ વિપાકવિચય-કર્મના વિપાક-શુભાશુભ ફલનો વિચાર કરવો અને ૪ સંસ્થાનવિચય-ચૌદ રાજલોકના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું. ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણો કહેલાં છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આજ્ઞારુચિ-ભગવંતભાષિત અર્થ(નિર્ઘુક્તિ વિગેરે)માં રુચિ, ૨ નિર્સર્ગરુચિ-ઉપદેશ વિના જિનપ્રવચનમાં રુચિ, ૩ સૂત્રરુચિ-આગમને વિષે રુચિ અને ૪ અવગાઢરુચિ-દ્વાદશાંગી સિદ્ધાંતને વિસ્તારથી જાણવા. ધર્મધ્યાનના ચાર આલંબનો કહેલાં છે, તે આ પ્રમાણે-૧ વાચના-સૂત્રાર્થનું આપવું, ૨ પ્રતિપ્રચ્છના-શંકાને ટાલવા માટે ગુરુને પૂછવું, ૩ પરિવર્તના-ભણેલા સૂત્રાદિનું યાદ કરવું અને ૪ અનુપ્રેક્ષા-સૂત્રાદિના રહસ્યનું ચિંતન કરવું. ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા (ધ્યાન પછીની વિચારણા) કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એકત્વાનુપ્રેક્ષા-‘ હું એક છું, મારો કોઈ નથી ’ ઇત્યાદિ વિચારણા, ૨ અનિત્યાનુપ્રેક્ષા-સંપત્તિ વિગેરે સર્વ વસ્તુ ક્ષણભંગુર છે ઇત્યાદિ વિચારણા, ૩ અશરણાનુપ્રેક્ષા-દુઃખથી મુક્ત કરનાર ધર્મ સિવાય અન્ય કોઈ શરણભૂત નથી ઇત્યાદિ વિચારણા અને ૪ સંસારાનુપ્રેક્ષા-સંસારની વિચિત્રતાની

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ધ્યાનાનિ
સૂ. ૨૪૭

॥ ૩૪૭ ॥

વિચારણા. શુક્લધ્યાન ચાર પ્રકાર અને ચાર પદમાં અવતારવાહું કહેલું છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચારી-એક દ્રવ્યને આશ્રિત ઉત્પાદ વિગેરે પર્યાયોનું શ્રુતના આલંબનપૂર્વક ભિન્ન ભિન્નપણે ચિંતવવું, ૨ એકત્વવિતર્કઅવિચારી-ઉત્પાદ વિગેરે પર્યાયોમાંથી કોઈએક પર્યાયને અભેદપણાએ અવલંબીને શ્રુતના આલંબનપૂર્વક અર્થ અને શબ્દના વિચાર રહિત ચિંતન, ૩ સૂક્ષ્મક્રિયાઅનિવૃત્તિ-ઉચ્છ્વાસ વિગેરે સૂક્ષ્મ કાયાની ક્રિયાની નિવૃત્તિ થયેલ નથી, તે કેવળીને ચૌદમે ગુણઠાણે યોગને નિરોધ કરતા સમયે હોય છે, ૪ સમુચ્છિન્નક્રિયાઅપ્રતિપાતી-સમસ્ત યોગની ક્રિયાનો ઉચ્છેદ થાય છે તે અપ્રતિપાતી, અર્થાત્ અક્રિયપણું પ્રાપ્ત થાય છે. શુક્લધ્યાનના ચાર લક્ષણો કહેલાં છે, તે આ પ્રમાણે-૧ અવ્યથ-દેવાદિકૃત ઉપસર્ગથી ભય રહિત, ૨ અસંમોહ-સૂક્ષ્મ પદાર્થના વિષયમાં મૂઢતા રહિત, ૩ વિવેક-દેહાદિથી આત્માદિ પદાર્થનું પૃથક્કરણરૂપ, ૪ વ્યુત્સર્ગ-દેહ અને ઉપાધિનો ત્યાગ. શુક્લધ્યાનના ચાર આલંબનો કહેલાં છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ક્ષમા, ૨ નિર્લોભતા, ૩ માર્દવ-કોમલતા અને ૪ આર્જવ-સરલતા. શુક્લધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષાઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ અનંતવૃત્તિતાનુપ્રેક્ષા-આ સંસારમાં જીવ અનંતી વાર મટક્યો છે ઇત્યાદિ વિચારણા, ૨ વિપરિણામાનુપ્રેક્ષા-વસ્તુઓનું વિવિધ પ્રકારે પરિણમન થાય છે એવી વિચારણા, ૩ અશુભાનુપ્રેક્ષા-સંસારના અશુભપણાની વિચારણા અને ૪ અપાયાનુપ્રેક્ષા-આશ્રવ વિગેરેથી થતા દોષોની વિચારણા. (સૂ. ૨૪૭)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્ર સુગમ છે. વિશેષ એ કે-ધ્યાતિઓ-ધ્યાનો, અંતર્મુહૂર્ત માત્ર કાલ સુધી ચિત્તની સ્થિરતા લક્ષણવાળાં છે. કહેલું છે કે—

અંતોમુહુત્તમિત્તં, ચિતાવત્યાણમેગવત્યુમ્મિ । છુડમત્યાણં જ્ઞાણં, જોગનિરોહો જિણાણં તુ ॥ ૫ ॥

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ

॥ ૩૪૮ ॥

કોઈપણ એક વસ્તુ(જેમાં ગુણ અને પર્યાયો વસે છે તે)માં અંતર્મુદ્ધૂર્ત માત્ર ચિત્તની સ્થિરતા તે છદ્મસ્થોનું ધ્યાન અને 'યોગનો નિરોધ' કરવો તે કેવલીઓનું* ધ્યાન હોય છે.

તેમાં ઋત-દુઃખ, તેનું નિમિત્ત, અથવા નિમિત્ત થયેલું અથવા ઋત-દુઃખિત સ્થિતિમાં થયેલું તે આર્ત, ધ્યાન-દૃઢ અધ્ય-વસાયરૂપ ૧, હિંસાદિમાં અત્યંત ક્રૂરતાવડે આવેલું ધ્યાન તે રૌદ્ર ૨, શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મથી યુક્ત ધ્યાન તે ધર્મ્ય-ધર્મ-ધ્યાન ૩ અને આઠ પ્રકારે કર્મના મળને શોધે છે અથવા શુચ-શોકને દૂર કરે છે તે શુક્લ ૪. 'ચઉબ્બિહે' ત્તિ૦ ચાર છે ભેદો જેના તે ચતુર્વિધ, અમનોજ્ઞ-અનિષ્ટ, 'અસમણુન્નસ્સ' ત્તિ૦ (આ) પાઠાંતરમાં અસ્વમનોજ્ઞ-આત્માને અપ્રિય શબ્દાદિ વિષયનો, અથવા તેના સાધનભૂત વસ્તુનો જે સંપ્રયોગ-સંબંધ, તેથી સંપ્રયુક્ત સંબંધ-આત્માને અપ્રિય વિષયના સાધનભૂત વસ્તુનો સંયોગ તે અમનોજ્ઞસંપ્રયોગસંપ્રયુક્ત અથવા અસ્વમનોજ્ઞસંપ્રયોગસંપ્રયુક્ત, તેનો અમનોજ્ઞ શબ્દાદિના વિયોગ માટે સ્મૃતિ-ચિંતાને જે જીવ સંપ્રાપ્ત થાય છે તે, અભેદ ઉપચારથી આર્ત કહેવાય છે. 'ચ' અને 'અપિ' શબ્દ બીજા ભેદોની અપેક્ષા સમુચ્ચય અર્થવાળા છે. અથવા અમનોજ્ઞ વસ્તુના સંબંધ સહિત જે જીવ, તે પ્રાણીને, વિપ્રયોગ-સંબંધથી અમનોજ્ઞ શબ્દાદિ વસ્તુઓના વિયોગમાં સ્મૃતિ-વિચારણાનું સારી રીતે આવવું, તે વિપ્રયોગસ્મૃતિસમન્વાગત અર્થાત્ વિયોગની ચિંતાવાળું અને અનિષ્ટ સંયોગવાળું આર્તધ્યાન થાય છે. 'ચ' અને 'અપિ' પૂર્વવત્ છે. અથવા અમનોજ્ઞ વસ્તુના સંયોગયુક્ત પ્રાણીમાં 'તસ્યે' તિ૦ અમનોજ્ઞ શબ્દાદિના

* કેવલીને ભાવમન હોતું નથી તેથી ચિત્તની સ્થિરતારૂપ ધ્યાન ન હોય, પરંતુ તેરમે ગુણઠાળે ધ્યાનાંતરિકા હોય છે. ચૌદમે ગુણ-ઠાળે શૈલેશીકરણ કરતાં યોગનિરોધરૂપ ધ્યાન હોય છે.

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
ધ્યાનાનિ
સૂ. ૨૪૭

॥ ૩૪૮ ॥

વિયોગની ચિંતાવાલું આર્તઘ્યાન છે. કહ્યું છે કે-“ આર્તમમનોજ્ઞાનાં સમ્પ્રયોગે તદ્વિપ્રયોગાય સ્મૃતિસમન્વાહારઃ ।” (તત્ત્વાર્થ૦ અ૦ ૯, સૂ૦ ૩૧) અર્થ સ્પષ્ટ છે. આ પહેલો ભેદ. એવી રીતે પાછળના ભેદો પણ જાણવા. વિશેષ એ કે-મનોજ્ઞ-વહાલા ધન, ધાન્યાદિનો વિયોગ ન થાઓ એમ ચિંતવવું તે બીજું (ભેદ) આર્ત, આતંક-રોગ એ ત્રીજું, તથા ‘પરિજુસિય’ ત્તિ૦ સેવાયેલા જે કામો-ઈચ્છવા યોગ્ય, ભોગો-શબ્દ વિગેરે અથવા શબ્દ અને રૂપ તે કામો અને ગંધ, રસ તથા સ્પર્શ તે ભોગો અર્થાત્ કામભોગો અથવા ‘કામાનાં’ શબ્દ વિગેરેનો જે ભોગ, તેનાવડે જોડાયેલ, પાઠાંતરમાં તો તેઓનું કામભોગના સંબંધવડે જે યુક્ત તે નિષેવિત કામભોગસંપ્રયોગસંપ્રયુક્ત, અથવા-‘પરિજુસિય’ ત્તિ૦ જરા વિગેરેવડે ક્ષીણ થયેલ અને કામભોગવડે જોડાયેલ જે જીવ, તેને કામભોગના જ અવિયોગની સ્મૃતિનું પ્રાપ્ત થવું (આવવું) તે પણ આર્તઘ્યાન કહેવાય છે. આ ચોથો ભેદ છે. બીજો ભેદ વલ્લભ ધનાદિના વિષયવાળો છે અને ચોથો ભેદ તે ધનાદિથી મળેલ શબ્દાદિ ભોગના વિષયવાળો છે. એ પ્રમાણે આ બન્ને વચ્ચે રહેલ તફાવત વિચારવો. શાસ્ત્રાંતરમાં તો બીજા અને ચોથા ભેદનું એકપણાવડે ત્રીજું કહેલ છે, અને ચોથો ભેદ તો ત્યાં નિદાન (નીયાણું) કહેલ છે. કહ્યું છે કે-

અમણુન્નાણં સદ્દાઈવિસયવત્થૂણ દોસમહલસ્સ । (વસ્તૂનિ-શબ્દાદિસાધનાનિ દોસોત્તિ દ્વેષઃ)

ધણિયં વિયોગચિંતણમસંપઓગાણુસરણં ચ ॥ ૬ ॥

અમનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયના સાધનભૂત વસ્તુઓની (પ્રાપ્તિમાં) દ્વેષવડે માલિન થયેલ જીવને એના વિયોગની અત્યંત ચિંતા

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૪૯ ॥

થાય-‘કર્ક રીતે આનો વિયોગ થાય અને ભાવિષ્યમાં પણ એનો સંયોગ ન થાઓ’ એમ અનુસ્મરણ કરે તે પ્રથમ ભેદ.
તહ સૂલસીસરોગાઈ-વેયણાણ વિઓગપણિહાણં । તયસંપઓગચિંતા, તપ્પડિયારાડલમણસ્સ ॥ ૭ ॥

શૂલરોગ અને મસ્તકના રોગ વિગેરેની પીડાના વિયોગનું દૃઢ ચિંતન અને ભવિષ્યમાં રોગ ન થાઓ એવી વિચારણારૂપ જે ધ્યાન તે, રોગના પ્રતિકાર-નિવારણ કરવામાં વ્યાકુલ મનવાલાને હોય છે, આ બીજો ભેદ.

ઇટ્ટાણં વિસયાઈણ, વેયણાણ ચ રાગરત્તસ્સ । અવિઓગડ્ઝવસાણં, તહ સંજોગામિલાસો ચ ॥ ૮ ॥

ઇષ્ટ વિષયાદિ ભોગવવામાં રાગવડે આસક્ત થયેલને તેનો વિયોગ ન થવાનો અધ્યવસાય અને તેના સંયોગના અમિલાષ-રૂપ ધ્યાન હોય છે, આ ત્રીજો ભેદ.

દેવિંદચક્રવટ્તિત્તણાઈગુણરિદ્ધિપત્થણામહઅં । અહમં નિયાણાચિંતણ-મન્નાણાણુગયમચ્ચંતં ॥ ૯ ॥

દેવેંદ્ર અને ચક્રવર્તીત્વ વિગેરેના ગુણ(રૂપાદિ) અને ક્રાદ્ધિ(વિભૂતિ)ની પ્રાર્થનારૂપ અધમ નિદાન(નિયાણા)નું ચિંતન, તે અત્યંત અજ્ઞાનથી થયેલું હોય છે, આ ચોથો ભેદ.

હેવે આર્તધ્યાનનાં લક્ષણો કહે છે-ચિત્તની વૃત્તિરૂપ હોવાથી પરોક્ષ છતાં પણ જેનાવડે આર્તધ્યાન નિર્ણય કરાય છે તે લક્ષણો, તેમાં ૧ ક્રંદનતા-મોટા શબ્દવડે આરડવું-રોવું, ૨ શોચનતા-દીનપણું, ૩ તેપનતા-તિષ્ઠાતુનો ક્ષરણ (ખરી જવું) અર્થ હોવાથી આંસુનું સ્ત્રવું, અને ૪ પરિદેવનતા-વારંવાર સ્વેદપૂર્વક બોલવું. આ જણાવેલ ક્રંદનતાદિ ઇષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસંયોગ અને

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ધ્યાનાનિ
સૂ. ૨૪૭

॥ ૩૪૯ ॥

રોગની પીડાથી થયેલ શોકરૂપ આત્મધ્યાનનાં લક્ષણો છે. કહ્યું છે કે—

તસ્સકંદળસોયણ-પરિદેવણતાડણાઈં લિંગાઈં । ઇટ્ટાણિટ્ટવિયોગા-ડવિયોગવિયણાનિમિત્તાઈં ॥૧૦॥

પ્રાયઃ ઉક્તાર્થ છે. અન્ય નિદાનના અને બીજાઓના લક્ષણો કહે છે. કહ્યું છે કે—

નિંદઈ નિયયકયાઈં, પસંસઈ સવિમ્હઓ વિમ્હૂઓ । પત્થેઈ તાસુ રજ્જઈ, તયજ્જણપરાયણો હોઈ ॥૧૧॥

પોતાના કરેલા કાર્યના અલ્પ ફલોને નિંદે છે, બીજાની વિભૂતિઓને આશ્ચર્ય સહિત પ્રશંસે છે, પ્રાર્થના કરે છે અને પ્રાપ્ત થયેલ ક્ષાદિઓમાં રાગવાલો થાય છે. વળી તેને મેઢવવામાં તત્પર થાય છે.

હવે રૌદ્રધ્યાનના ભેદો કહેવાય છે—હિંસા ઇટલે વિવિધ વધબંધનાદિવડે પ્રાણીઓને પીડા પ્રત્યે અનુવધ્નાતિ-નિરંતર પ્રવૃત્ત કરે છે એવા સ્વભાવવાલું જે પ્રણિધાન-દટ્ઠ અધ્યવસાય અથવા હિંસાનો અનુબંધ છે જેમાં તે હિંસાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન, આ પ્રક્રમ છે. કહ્યું છે કે—

સત્તવહવેહબંધણ-હહણંકળમારણાઈપણિહાણં । અહ્કોહમ્મહગત્થં, ણિગ્ધિણમણસોડહમવિવાગં ॥૧૨॥

પ્રાણીઓનો વધ કરવો, વીંધવું, બંધન, બાઢવું, અંકન-ચિહ્ન કરવું (આંકવું) અને મારવું વિગેરેમાં અતિ ક્રોધરૂપ ગ્રહથી ગ્રહણ કરાયેલ જે દટ્ઠ અધ્યવસાયરૂપ રૌદ્રધ્યાન નિર્દય મનવાઢાને હોય છે અને તે અધમ (નરકાદિ) ફલવાઢું થાય છે.

તથા મૃષા-પિશુન, અસમ્ય, અસદ્ભૂત (અહતું) વિગેરે વચનના ભેદોવડે અસત્યના અનુબંધને કરનાર જે ધ્યાન તે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૫૦ ॥

મૃષાનુબંધી. કહ્યું છે કે-

પિસુણાઽસઞ્જાઽસઞ્જભૂયભૂયઘાયાઙ્વયણપણિહાણં । માયાવિણોઽતિસંધણપરસ્સ પચ્છન્નપાવસ્સ ॥૧૩॥

પિશુન-અનિષ્ટનું સૂચક, સમાને અપ્રિય તે અસમ્ય, અહતું, સત્યનો અપલાપ ઇત્યાદિ વચનના પ્રણિધાનરૂપ રૌદ્રધ્યાન માયાવીઓ, વ્યાપારી વિગેરેને, કોઈને પણ ઠગવામાં તત્પર થયેલને અને ગુપ્ત પાપ કરનારને હોય છે.

સ્તેન-ચોરનું કાર્ય તે સ્તેય (ચોરી), તે પ્રત્યે તીવ્ર ક્રોધ વિગેરેથી વ્યાકુલપણાનુબંધવાળું જે ધ્યાન તે સ્તેયાનુબંધી. કહ્યું છે કે-

તહ તિવ્વકોહલોહા-ઉલસ્સ ભૂતોવઘાયણમણ્જં । પરદવ્વહરણચિત્તં, પરલોગાવાયનિરવેક્ખં ॥૧૪॥

તીવ્ર ક્રોધ અને લોભવડે વ્યાકુલ થયેલને અનાર્યરૂપ, નજીકમાં આવેલ પ્રાણીઓને હણવારૂપ, પારકા દ્રવ્યને ચોરવામાં ચિત્તવાળું અનાર્ય કર્મ અને પરલોકના અપાય-નરકગમન વિગેરેથી અપેક્ષા (ભય) રહિત એવું રૌદ્રધ્યાન હોય છે. આ ત્રીજો ભેદ.

સંરક્ષણ-સમગ્ર ઉપાયોવડે વિષયના સાધનભૂત ધનનું રક્ષણ કરવામાં અનુબંધ છે જેમાં તે સંરક્ષણાનુબંધી. કહ્યું છે કે-

સદાઙ્ગિસયસાહણ-ધણસંરક્ષણપરાયણમણિટ્ઠં । સઞ્જાહિસંકણપરો-વઘાયકલુસાઉલં ચિત્તં ॥૧૫॥

શબ્દાદિ વિષયના સાધનભૂત ધનની રક્ષામાં ઉદ્યમવાળું, સારા માણસોને ઇચ્છવા યોગ્ય નહિ એવું, વઢી બધા ઉપર શંકાને લઈને વ્યાકુલ-રસેને કોઈ ધન લઈ જશે એવા વિચારથી બધાઓનો નાશ કરવો એ જ શ્રેય છે, એવા પરોપઘાત કષાયોવડે

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ધ્યાનાનિ
સૂ. ૨૪૭

॥ ૩૫૦ ॥

આકુલ ચિત્તરૂપ રૌદ્રધ્યાન હોય છે.

હવે રૌદ્રધ્યાનનાં લક્ષણો કહેવાય છે—‘ઓસન્નદોસે’ત્તિ० હિંસાદિ વિગેરેમાંથી કોઈએકને વિષે ઓસન—પ્રવૃત્તિનું જે બહુલપણું તે જ દોષ, અથવા ‘ઓસન્ન’ત્તિ० હિંસાદિ ચાર ભેદમાંથી કોઈ પળ ભેદમાં બહુલતાએ વિરામ ન પામવાથી જે દોષ તે ઓસન-દોષ ૧, વાઝી હિંસાદિ સર્વમાં પ્રવૃત્તિરૂપ દોષ તે બહુદોષ અથવા બહુ-ઘણા પ્રકારે હિંસા અને અસત્ય વિગેરેનો દોષ તે બહુદોષ ૨, તથા અજ્ઞાન—કુશાસ્ત્રના સંસ્કારથી નરકાદિના કારણભૂત અધર્મસ્વરૂપ હિંસાદિને વિષે ધર્મની બુદ્ધિવડે અભ્યુદય—કલ્યાણ માટે પ્રવૃત્તિરૂપ જે દોષ તે અજ્ઞાનદોષ અથવા કહેલ લક્ષણવિશિષ્ટ અજ્ઞાન જ દોષ. તે અજ્ઞાન દોષ બીજે સ્થળે ‘નાનાવિધ દોષ’ એવો પાઠ છે ત્યાં નાના પ્રકારોમાં તો—કહેલ લક્ષણવાળા હિંસાદિ દોષોને વિષે અનેક વાર પ્રવૃત્તિ તે નાનાવિધદોષ સમજવો ૩ તથા મરણ એ જ અંત તે મરણાંત, મરણના અંત સુધી તે આમરણાંત, નથી થયેલ સ્વેદ જેને એવા કાલસૌકારિક વિગેરે વ્યક્તિની હિંસાદિમાં જે પ્રવૃત્તિ તે આમરણાંત દોષ ૪. હવે સ્વરૂપવડે ધર્મ્ય—ધર્મધ્યાન ચાર પ્રકારે દર્શાવે છે. સ્વરૂપ, લક્ષણ, આલંબન અને અનુપ્રેક્ષા—રૂપ ચાર પદોને વિષે વિચારણીયપણાએ અવતાર છે જેનો તે ચતુષ્પદાવતાર, અથવા ચાર પ્રકારનો જ આ પર્યાયવાચક શબ્દ છે. ક્વચિત્ ‘ચતુષ્પદોચાર’ મિતિ० એવો પાઠ છે, ત્યાં ચાર પદોને વિષે પ્રત્યવતાર છે જેનો એવો સમાસ કરવો. ‘આણા-વિજય’ત્તિ० આ એટલે અભિવિધિ વ્યાપ્તિથી જણાય છે અર્થો જેનાવડે તે આજ્ઞા (પ્રવચન), તે વિચીયતે—નિર્ણય કરાય છે, અથવા જેને વિષે વિચારાય છે તે આજ્ઞાવિચયધર્મધ્યાન. પ્રાકૃતપણાથી વિજય શબ્દ છે. જે આજ્ઞા વિજીયતે—અધિગમ—ઉપદેશ—દ્વારા પરિચયવાળી કરાય છે જેને વિષે એ આજ્ઞાવિજય ૧, એવી રીતે શેષ ત્રણ ભેદો પણ જાણવા. વિશેષ એ કે—૨ અપાયો—પ્રાણીઓને

ત્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૫૧ ॥

રાગાદિથી ઉત્પન્ન થયેલ એહિક તથા પારલૌકિક અનર્થો, ૩ વિપાક-કર્મોનું ફલ-જ્ઞાનાદિને રોકવું વિગેરે, ૪ સંસ્થાનો-લોક, દ્વીપ, સમુદ્ર અને જીવાદિના આકારો-સ્વરૂપો. કહ્યું છે. કે-આપ્તપુરુષના વચનસ્વરૂપ પ્રવચનના અર્થનો નિર્ણય કરવો તે આજ્ઞાવિચય ૧, આશ્રવ, વિકથા, સાતાદિ ગૌરવ અને પરીષહ વિગેરેથી થતા દોષનું ચિંતન તે અપાયવિચય ૨, અશુભ અને શુભ કર્મના વિપાકના અનુચિતન અર્થવાળો તે વિપાકવિચય ૩ તેમજ દ્રઘ્ય અને ક્ષેત્રની આકૃતિનું ચિંતન તે સંસ્થાનવિચય ૪. હવે ધર્મધ્યાનનાં લક્ષણો સૂત્રકાર કહે છે-‘આણારુહ’ત્તિ-આજ્ઞા-સૂત્રના વ્યાખ્યાનરૂપ નિર્દુક્તિ વિગેરે, આજ્ઞામાં અથવા આજ્ઞાવડે રુચિ-શ્રદ્ધા તે આજ્ઞારુચિ. વીર્જા રુચિઓના વિષયમાં એમ જ જાણી લેવું. વિશેષ એ કે-નિસર્ગ એટલે ઉપદેશ સિવાય-પોતાની મેળે અર્થાત્ સ્વાભાવિક રુચિ ૨, સૂત્ર-આગમમાં અથવા તેના દ્વારા રુચિ તે સૂત્રરુચિ. ૩ તથા અવગાહવું તે અવગાહ-દ્વાદશાંગીનું વિસ્તારથી જાણવું એમ સંભાવના કરાય છે, તે વિસ્તારવડે રુચિ એ અવગાહરુચિ અથવા ‘ઓગાહ’ત્તિ-સાધુની સમીપમાં રહેલને સાધુના ઉપદેશથી થતી રુચિ તે અવગાહરુચિ ૪. કહ્યું છે કે—

આગમઉવણ્ણેણં [ઉવણ્ણાણા],* નિસર્ગઓ જં જિણપ્પણીયાણં ।

ભાવાણં સદ્દહણં, ધમ્મજ્ઞાણસ્સ તં લિંગં ॥ ૧૬ ॥

* ગાથાવૃત્તિમાં ‘ઉવણ્ણાણા’ એ પ્રમાણે જે પાઠ છે તે યોગ્ય જણાય છે. આ-સ-વાળી તથા બાબૂવાળી પ્રતમાં ‘ઉવણ્ણેણં’ એવો પાઠ છે. એ શ્વદ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી ત્રણ રુચિ થવા પામે છે, પરંતુ આજ્ઞારુચિ રહી જવા પામે છે.

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ધ્યાનાનિ
સૂ. ૨૪૭

॥ ૩૫૧ ॥

આગમથી, ઉપદેશથી, આજ્ઞા-અર્થથી અને નિસર્ગ-સ્વભાવથી જિનપ્રણીત ભાવોનું શ્રદ્ધાન કરવું, તે ધર્મધ્યાનનાં લક્ષણો છે. તત્ત્વાર્થના શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ તે ધર્મનું લક્ષણ છે. આ ભાવાર્થ છે. હવે ધર્મના આલંબનો કહેવાય છે. ધર્મધ્યાનરૂપ મહેલ ઉપર ચઢવા માટે જે આલંબન લેવાય છે તે આલંબનો કહેવાય, તે આ પ્રમાણે-સમ્યક્ પ્રકારે કહેવું તે વાચના અર્થાત્ શિષ્યને કર્મની નિર્જરા માટે જે સૂત્રનું દાન વિગેરે આપવું તે ૧, સૂત્ર વિગેરેમાં શંકાવાળો થયે હોતે શંકાને દૂર કરવા માટે ગુરૂને પૂછવું તે પ્રતિપ્રચ્છના ૨, અહિં પ્રતિ શબ્દ ધાતુના જ અર્થવાળો છે. તથા પૂર્વે મળેલ સૂત્ર વિગેરેની વિસ્મૃતિ ન થાય અને નિર્જરા થાય તે માટે જે અભ્યાસ (આવૃત્તિ) તે પરિવર્તના ૩, તથા સૂત્રના અર્થનું ચિંતન કરવું તે અનુપ્રેક્ષા ૪. હવે ચાર અનુપ્રેક્ષા (ભાવના) કહેવાય છે. અનુ-ધ્યાનની પાછલ પ્રેક્ષણાનિ-સારી રીતે વિચારો કરવા તે અનુપ્રેક્ષાઓ. તેમાં 'હું એક છું, મારું કોઈ નથી, હું અન્ય કોઈનો નથી, જેનો હું છું તેને જોતો નથી અને ભવિષ્યમાં કોઈ મારો થાય એમ નથી.' એવી રીતે એકાકી-અસહાયભૂત આત્માની અનુપ્રેક્ષા-ભાવના તે એકાનુપ્રેક્ષા. (૧) તથા 'કાયા, તરત નાશ પામવાવાળી છે, સંપત્તિઓ આપત્તિઓનું સ્થાન છે, સંયોગો વિયોગવાળા છે, જે ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્ષણભંગુર છે.' એવી રીતે અનિત્ય જીવન વિગેરેની અનુપ્રેક્ષા તે અનિત્યાનુપ્રેક્ષા (૨), તથા 'જન્મ, જરા અને મરણના મયોવડે પરાભવ થયે હોતે, વ્યાધિની પીડાવડે ગ્રસ્ત થયે હોતે આ લોકમાં જીવને જિનવરના વચન સિવાય બીજું કોઈ શરણભૂત નથી. એવી રીતે શરણ રહિત એવા આત્માની અનુપ્રેક્ષા અશરણાનુપ્રેક્ષા (૩) તથા 'આ સંસારમાં માતા થઈને દીકરી, બહેન અને સ્ત્રી થાય છે, દીકરો થઈને પિતા થાય છે, ભ્રાતા થાય છે, વાલી શત્રુ પણ થાય છે.' ચાર ગતિમાં સર્વ અવસ્થાઓને વિષે સંસરણ(ભ્રમણ)રૂપ સંસારની અનુપ્રેક્ષા તે સંસારાનુપ્રેક્ષા. (૪). હવે શુક્લધ્યાન

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૫૨ ॥

કહે છે-‘પુહત્તવિતર્કે’ત્તિ૦ પૃથક્ત્વ-એક દ્રવ્યમાં રહેલ ઉત્પાદ વિગેરે પર્યાયોના ભેદવડે અથવા અન્ય આચાર્યો વિસ્તારપણે કહે છે, વિતર્ક-વિકલ્પ, તે પૂર્વગત શ્રુતના અવલંબનરૂપ વિવિધ નયને અનુસરણ લક્ષણવાળો છે જેને વિષે તે પૃથક્ત્વવિતર્ક. પૂજ્ય શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે શ્રુતના અવલંબનપણાઉપચારથી વિતર્ક-શ્રુત કહેલ છે, તથા વિચરણ ઇટલે અર્થથી વ્યંજન(શબ્દ)માં અને શબ્દથી અર્થમાં, વઠી મન પ્રમુખ ત્રણ યોગ પૈકી કોઈ એક યોગમાંથી વીજા યોગમાં જવું તે વિચાર, “ વિચારોઽર્થવ્યજ્ઞનયોગસંક્રાંતિઃ ” (તત્ત્વા૦ અ૦ ૯, સૂ૦ ૪૬) ઇતિ વચનાત્. વિચાર સહિત તે સવિચારી, અહિં ‘ સવધનાદિ ’ ગણથી સમાસાંતિ ઇન્પ્રત્યય થયેલ છે. કહ્યું છે કે:—

ઉપ્પાયટિતિ ભંગાઈં પજ્જયાણં જમેગદઘ્વંમિ । નાણાનયાણુસરણં, પૂઠ્ઠવગયસુયાણુસારેણં ॥ ૧૭ ॥
સવિચારમત્થવંજણ-જોગંતરઓ તયં પઢમસુવકં । હોતિ પુહુત્તવિયકં, સવિચારમરાગભાવસ્સ ॥ ૧૮ ॥

ઉત્પાત, સ્થિતિ અને નાશ વિગેરે પર્યાયોને જે એક દ્રવ્યમાં પૂર્વગતશ્રુતને અનુસારે નાના-અનેક નયવડે અનુસરવું અર્થાત્ દ્રવ્યાર્થિક વિગેરે નયભેદવડે ચિંતવવું. અહિં મરુદેવી વિગેરેનો અપવાદ છે કેમ કે તેમને પૂર્વગતશ્રુતનું આલંબન નથી. વઠી વિચાર-અર્થથી શબ્દમાં અને શબ્દથી અર્થમાં સંક્રમણ તેમ જ યોગાંતરમાં સંક્રમણ તે પ્રથમ શુક્લધ્યાનનો ભેદ પૃથક્ત્વ-વિતર્ક નામનો રાગરહિત ભાવવાળા પુરુષને હોય છે અર્થાત્ ઉપશમશ્રેણી કે ક્ષપકશ્રેણીવાળા જીવને હોય છે. આ પહેલો ભેદ. તથા ‘ પુહત્તવિયકે ’ત્તિ૦ એકત્વ-અભેદવડે ઉત્પાદાદિ પર્યાયોમાંથી કોઈ એક પર્યાયના અવલંબનપણાવડે

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ધ્યાનાનિ
સૂ૦ ૨૪૭

॥ ૩૫૨ ॥

વિતર્ક-પૂર્વગતશ્રુતના આશ્રયવાળો વ્યંજન-શબ્દરૂપ અથવા અર્થરૂપ છે જે જીવને તે એકત્વવિતર્ક. તથા અર્થ કે વ્યંજન-ને વિષે કોઈ એકમાંથી બીજામાં વિચાર-ગમન વિદ્યમાન નથી તથા મન વિગેરે કોઈ એક યોગમાંથી બીજા યોગમાં, વાયુ વગરના ગૃહમાં રહેલ દીપકની જેમ, સંચરણ (ગમન) લક્ષણ નથી જેને તે અવિચારી પૂર્વની માફક જાણવું. કહ્યું છે કે—

જં પુણ સુનિપ્પકંપં, નિવાયસરણપ્પઈવામિવ ચિત્તં । ઉપ્પાયઠિદ્ધભંગાદ્યાણમેગંમિ પજ્જાણ ॥૧૯॥
અવિચારમત્થવંજણજોગંતરઓ તયં વિદ્ધયસુવકં । પુઠ્ઠવગયસુયાલંબણ-મેગત્તવિયક્કમવિચારં ॥૨૦॥

માવાર્થ ઉપર કહ્યા મુજબ છે.

આ એકત્વવિતર્કઅવિચારી નામનો બીજો ભેદ. તથા ‘સુહુમકિરિણ’તિ° નિર્વાણના ગમનસમયમાં મનોયોગ અને વચનયોગનો નિરોધ કરેલ છે અને કાયયોગનો અર્ધ નિરોધ કરેલ છે એવા કેવલજ્ઞાનીને સૂક્ષ્મક્રિયાઅનિવૃત્તિ ધ્યાન હોય છે, તેથી કાયા સંબંધી ઉચ્છ્વાસાદિ સૂક્ષ્મ ક્રિયા છે જેને વિષે તે સૂક્ષ્મક્રિયા, તે અનિવૃત્તિ સ્વભાવવાળું છે કેમ કે અત્યંત પ્રવર્ધમાન પરિણામ હોય છે. વળી કહ્યું છે કે—

નિઠ્ઠવાણગમણકાલે, કેવલિણો દરનિરુદ્ધજોગસ્સ । સુહુમકિરિયાનિયટ્ઠિં, તદ્દયં તણુકાયકિરિયસ્સ ॥૨૧॥

માવાર્થ જણાવ્યા મુજબ છે. આ ત્રીજો ભેદ.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ

॥ ૩૫૩ ॥

તથા 'સમુચ્છિન્નકિરિય' ત્તિ° શૈલેશીકરણમાં* યોગના નિરોધપણાઁ કાયિકાદિ ક્રિયા સમુચ્છિન્ન-નાશ થયેલ છે જેને વિષે તે સમુચ્છિન્નક્રિય 'અપ્પહિવા' ત્તિ° વિરામ નહિં પામવાવાલો સ્વભાવ છે જેનો એવો અર્થ છે. સમુચ્છિન્નક્રિયઅપ્રતિપાતી નામનો ચોથો ભેદ છે. કહે છે કે—

તસ્સેવ ય સેલેસી-ગયસ્સ સેલોઽવ નિપ્પકંપસ્સ । વોચ્છિન્નકિરિયમપ્પહિવાઈં જ્ઞાણં પરમસુક્કં ॥૨૨॥

ભાવાર્થ જણાવ્યા પ્રમાણે છે.

અહિં શુક્લધ્યાનના છેલ્લા ત્રે ભેદમાં આ પ્રમાણે ક્રમ છે—કેવલીને જ્યારે ચોક્કસ અંતર્મુહૂર્ત્તકાલમાં મોક્ષે જવાનું હોય છે ત્યારે વેદનીયાદિ ચાર મવોપગ્રાહી (આયુષ્ય પર્યંત રહેનાર) કર્મ, સમુદ્ઘાતથી અથવા સ્વભાવે જ સમાન સ્થિતિવાળા હોતે છતે કેવલી યોગનું રુંધન કરે છે. યોગાનિરોધમાં ક્રમ બતાવે છે—

પજ્જત્તમેત્તસન્નિસ્સ, જત્તિયાઈં જહન્ન જોગિસ્સ । હોંતિ મણોદઘ્વાઈં, તઘ્વાવારો ય જમ્મેત્તો ॥૨૩॥
તદસંખગુણવિહીણે, સમણ સમણ નિરુંભમાણો સો । મણસો સઘ્વનિરોહં, કુણઈ અસંખેજ્જસમણહિં ॥૨૪॥

પર્યાપ્ત માત્ર સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય× જઘન્ય યોગવાળા જીવને મનોદ્રવ્યો અને તેનો વ્યાપાર જે પ્રમાણમાં હોય છે તેનાથી અસં-
ખ્યાત ગુણહીન મનોયોગનું સમયે સમયે રુંધન કરતા થકા તે અસંખ્યાત સમયવડે સર્વથા મનોયોગનું રુંધન કરે છે.

* શૈલેશ—મેરુપર્વતની માફક નિપ્પકંપ રહેવું તે શૈલેશીકરણ. × પર્યાપ્તપણા પ્રથમ સમયવાળો.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ધ્યાનાનિ
સૂ. ૨૪૭

॥ ૩૫૩ ॥

પજ્જત્તમેત્તવિંદિય, જહન્નવઙ્ગજોગપજ્જયા જે ઉ । તદસંખગુણવિહીણે, સમણ સમણ નિરુમ્ભંતો ॥૨૫॥
સઘ્વવઙ્ગજોગરોહં, સંખાતીણહિંકુણઙ્ગ સમણહિં । તત્તો અ સુહુમપણગસ્સ, પઢમસમઓવવન્નસ્સ ॥૨૬॥

પર્યાપ્ત માત્ર દ્વીન્દ્રિય જીવના જઘન્ય વચનયોગના જેટલા પર્યાયો છે, તેથી અસંખ્યાતગુણહીન વચનયોગને સમયે સમયે રંધન કરતા થકા અસંખ્યાત સમયમાં સર્વથા વચનયોગનું રંધન કરે છે. ત્યારબાદ પ્રથમ સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલ સૂક્ષ્મપનક- (નિગોદવિશેષ જીવ)નો

જો કિર જહન્નજોગો, તદસંખેજ્જગુણહીણમેક્કેકે । સમણ નિરુમ્ભમાણો, દેહતિભાગં ચ મુંચતો ॥૨૭॥
રુમ્ભઙ્ગ સ કાયયોગં, સંખાઈતેહિં ચેવ સમણહિં । તો કયજોગનિરોહો, સેલેસીભાવણામેઙ્ગ ॥ ૨૮ ॥

જે નિશ્ચયે જઘન્ય યોગ છે તેથી અસંખ્યાતગુણહીન-એકેક સમયમાં નિરોધ કરતા થકા અને યોગના સામર્થ્યથી દેહના ત્રીજા ભાગને મૂકતા થકાં અસંખ્યાત સમયમાં તે સ્વકાયયોગનો નિરોધ કરે છે, એમ કરતો થકો સ્વકાર્મણશરીરથી બનેલા મુખ, કર્ણ, શિર અને ઉદર વિગેરેના છિદ્રોને પૂરે છે તેથી ત્રણ યોગનો નિરોધ કરેલ છે જેણે એવા કેવલી શૈલેશીભાવને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ શ્વાસોશ્વાસના નિરોધસમયે અયોગી થાય છે.

શૈલ-પર્વત, તેનો ઈશ્વર જે મેરુ, તેની માફક સ્થિરતા, તે શૈલેશી. હવે શૈલેશીનું કાલપ્રમાણ કહે છે—
દૂસ્સક્કવરાઙ્ગ મઙ્ગલેણ, જેણ કાલેણ પંચ ભઙ્ગંતિ । અચ્છઙ્ગ સેલેસિગઓ, તત્તિયમેત્તં તઓ કાલં ॥૨૯॥

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૫૪ ॥

તળુરોહારંભાઓ, જ્ઞાયઙ્ સુદુમકિરિયાણિયદ્વિં સો । વોચ્છિન્નકિરિયમપ્પાડિવાઈં સેલેસિકાલંમિ ॥૩૦॥

મધ્યમ રીતિવડે અ ઇ ડ ઋ લૃ, આ* પાંચ દ્વસ્વ અક્ષરનો જેટલા કાલવડે ઉચાર કરાય તેટલા કાલપર્યંત શૈલીશી અવ-
સ્થા હોય છે. કાયયોગના નિરોધની શરૂઆતથી કેવલી ભગવાન્ સૂક્ષ્મક્રિયાડનિવૃત્તિરૂપ ત્રીજા ભેદનો વિચાર કરે છે. ત્યારબાદ
સર્વ યોગનો નિરોધ કરવા પછી શૈલેશી અવસ્થામાં સમુચ્છિન્ન (વ્યવચ્છિન્ન) ક્રિયાડપ્રતિપાતી ધ્યાન કરે છે.

હવે શુક્લધ્યાનનાં લક્ષણો કહેવાય છે—‘ અવ્વહે ’ત્તિં દેવ વિગેરેના કરેલ ઉપસર્ગાદિથી ઉત્પન્ન થયેલ ભય અથવા
ચલિત થવારૂપ વ્યથા—પીડાનો અભાવ તે અવ્યથ, તથા દેવ વિગેરેથી કરાયેલ માયાજન્ય મોહનો અથવા સૂક્ષ્મ પદાર્થ
વિષયક સંમોહનો—મૂઢતાનો નિષેધ તે અસંમોહ, તથા દેહથી આત્માનું અથવા આત્માથી સર્વ સંયોગોનું વિવેચનબુદ્ધિવડે
પૃથક્કરણ તે વિવેક, તથા સર્વસંગપરિત્યાગપણાદેહ અને ઉપધિનો ત્યાગ તે વ્યુત્સર્ગ. અહિં વિવરણની ગાથા જણાવે છે:—
ચાલિજ્ઞઈ બીહેઈ વ, ધીરો ન પરીસહોવસગ્ગેહિં । સુદુમેસુ ન સંમુજ્ઞઈ, ભાવેસુ ન દેવમાયાસુ ॥ ૩૧ ॥
દેહવિવિત્તં પેચ્છઈ, અપ્પાણં તહય સવ્વસંજોગે ૩ । દેહોવહિવુસ્સગ્ગં, નિસ્સંગો સવ્વહા કુણઈ ॥ ૩૨ ॥

પરીષહો અને ઉપસર્ગોવડે ધીર પુરુષ ચલિત થતો નથી અને ભય પામતો નથી ૧, સૂક્ષ્મ ભાવોને વિષે અને દેવની માયામાં
સંમોહ પામતો નથી ૨, દેહ અને આત્માને પૃથક્ (જુદો) તથા આત્માને સર્વ સંજોગોથી ભિન્ન માને છે ૩, દેહ અને ઉપધિનો

* અન્ય આચાર્યો હ્ ઝ્ ણ્ ન મ્ આ પાંચ અક્ષરો કહે છે.

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ધ્યાનાનિ
સૂ. ૨૪૭

॥ ૩૫૪ ॥

સર્વથા ત્યાગ કરે છે તે વ્યુત્સર્ગ ૪.

આલંબનનું સૂત્ર સ્પષ્ટ છે, તે સંબંધી ગાથા જણાવે છે—

અહ સ્વાંતિમદ્વજ્જવ-મુત્તીઓ જિણમયપ્પહાણાઓ । આલંબણાઈં જેહિં ઉ, સુક્કજ્ઞાણં સમારુહ્ણ ॥૩૩॥

શ્વાંતિ, માર્દવ, આર્જવ અને નિર્લોભતા-આ ચાર જિનમતમાં પ્રધાન છે, કેમ કે કર્મક્ષયના હેતુભૂત હોવાથી આ આલંબનો છે, જેનાદ્વારા શુક્લધ્યાનરૂપ મહેલ પ્રત્યે જીવ આરોહણ કરે છે-ચડે છે.

હવે ધર્મધ્યાનની અનુપ્રેક્ષાઓ કહેવાય છે. ‘અણંતવત્તિયાણુપ્પેહ’ત્તિં. અણંતા-અત્યંત વિસ્તૃતવૃત્તિ-વર્તન છે જેનું અથવા અણંતપણાએ વર્તે છે તે અણંતવર્ત્તી, તેનો ભાવ તે અણંતવર્ત્તિતા, જે ભવપરંપરાની જાણથી, તેની અનુપ્રેક્ષા (ભાવના) તે અણંતવૃત્તિતાનુપ્રેક્ષા અથવા અણંતવર્ત્તિતાનુપ્રેક્ષા. કથું છે કે-

એસ અણાઈ જીવો, સંસારો સાગરોવ્વ દુત્તારો । નારયતિરિયનરામર-ભવેસુ પરિહિંડણ જીવો ॥૩૪॥

અનાદિકાલનો આ જીવ સાગરની જેમ દુસ્તર સંસારમાં નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવના ભવોને વિષે પરિભ્રમણ કરે છે.

એવી રીતે બીજી ત્રણ અનુપ્રેક્ષામાં પણ સમાસ કરવો. વિશેષ એ કે-‘વિપરિણામે’ ત્તિં. વસ્તુઓનું વિવિધ પ્રકારે પરિણમન થવું તે વિપરિણામ. કથું છે કે—

સવ્વટ્ટાણાઈં અસા-સયાઈં ઇહ ચેવ દેવલોગે ચ । સુરઅસુરનરાઈંણં, રિદ્ધિવિસેસા સુદાઈં ચ ॥૩૫॥

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૫૫ ॥

આ (મનુષ્ય) લોકમાં અને દેવલોકમાં સર્વ સ્થાનો અશાશ્વત છે. વઢી સુર, અસુર અને મનુષ્યાદિકની વિવિધ સંપત્તિઓ તેમજ સુખો પણ અશાશ્વત છે.

‘અસુભે’ ત્તિ૦ સંસારનું અશુભપણું છે. કહું છે કે—

ધીં સંસારો જંમિ(મી) જુયાણો પરમરૂવગઢિવયઓ । મરિઝણ જાયઈ કિમી, તત્થેવ કઢેવરે નિયણ ॥૩૬

આ સંસારને ધિક્કાર છે કે જેને વિષે ઉત્કૃષ્ટ રૂપવડે ગર્વિત થયેલ યુવાન પુરુષ મરીને પોતાના જ કલેવરમાં કીડો થાય છે. તથા અપાયો ઇટલે આશ્રવોના દોષો. તથા—

કોહો ય માણો ય અણિગ્ગહીયા, માયા ય લોભો ય પવહ્માણા ।

ચત્તારિ ણ્ણ કસિણા કસાયા, સિંચંતિ મૂલાઈં પુણ્ણભવસ્સ ॥ ૩૭ ॥

દમન નહિ કરાયેલ ક્રોધ અને માન તથા ઘૃદ્ધિ પામતા માયા અને લોભ-આ ચારે દુષ્ટ કષાયો પુનર્ભવરૂપ વૃક્ષના મૂલોને સીંચે છે. આ સંબંધમાં ગાથા દર્શાવતાં કહે છે કે—

આસવદારાવાણ, તહ સંસારાસુહાણુભાવં ચ । ભવસંતાણમણંતં, વત્થૂણં વિપરિણામં ચ ॥ ૩૮ ॥

મિથ્યાત્વાદિ આશ્રવદ્વારોનું ચિંતન તે અપાયાનુપ્રેક્ષા, સંસારનું અશુભપણું ચિંતવવું તે સંસારાનુપ્રેક્ષા, અનંત ભવપરંપરાનું ચિંતન તે અનંતવૃત્તિતાનુપ્રેક્ષા અને વસ્તુઓના વિવિધ પરિણામનું ચિંતન તે વિપરિણામાનુપ્રેક્ષા. (સૂ૦ ૨૪૭)

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
ધ્યાનાનિ
સૂ૦ ૨૪૭

॥ ૩૫૫ ॥

ध्यानथी देवपणुं पण प्राप्त थाय तेथी देवस्थितिसूत्रने कहे छे—

चउव्विहा देवाण ठिती पं० तं०—देवे णाममेगे १, देवसिणाते नाममेगे २, देवपुरोहिते नाममेगे ३, देवपज्जलणे नाममेगे ४, चउव्विधे संवासे पं० तं०—देवे णाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छेज्जा, देवे णाममेगे छवीते सद्धिं संवासं गच्छेज्जा, छवी णाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छेज्जा, छवी णाममेगे छवीते सद्धिं संवासं गच्छेज्जा । सू० २४८, चत्तारि कसाया पं० तं०—कोहकसाए माणकसाए मायाकसाए लोभकसाए, एवं णेरइयाणं जाव वेमाणियाणं २४, चउपतिट्ठिते कोहे पं० तं०—आतपइट्ठिते परपतिट्ठिते तदुभयपतिट्ठिते अपतिट्ठिते, एवं णेरइयाणं जाव वेमाणियाणं २४, एवं जाव लोभे, वेमाणियाणं २४, चउहिं ठाणेहिं कोधुप्पत्ती सिता, तं०—खेत्तं पडुच्चा वत्थुं पडुच्चा सरीरं पडुच्चा उवहिं पडुच्चा, एवं णेरइयाणं जाव वेमाणियाणं २४, एवं जाव लोभे वेमाणियाणं २४, चउव्विधे कोहे पं० तं०—अणंताणुबंधिकोहे अपच्चवखाणकोहे पच्चवखाणावरणे कोहे संजलणे कोहे, एवं णेरइयाणं जाव वेमाणियाणं २४, एवं जाव लोभे वेमाणियाणं २४, चउव्विहे कोहे पं० तं०—आभोगणिव्वत्तिए अणाभोग-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૫૬ ॥

ણિવ્વત્તિતે ઉવસંતે અણુવસંતે, एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं २४, एवं जाव लोभे जाव वेमाणियाणं
२४ । सू० २४९

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારે દેવોની સ્થિતિ-મર્યાદા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક સામાન્ય દેવ છે ૧, કોઈએક સ્નાતક-
(પ્રધાન) દેવ છે ૨, કોઈએક શાંતિકર્મ કરનાર પુરોહિત દેવ છે ૩ અને કોઈએક પ્રજ્વલન દેવ એટલે ભાટ ચારણની જેમ અન્ય
દેવોની પ્રશંસા કરનાર દેવ છે ૪. ચાર પ્રકારે સંવાસ (મૈથુન) અર્થે પુરુષ અને સ્ત્રીનું એકત્ર વસવું કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧
કોઈએક દેવ દેવીની સાથે સંવાસ કરે (ભોગ કરે), ૨ કોઈએક દેવ છત્રી-નારી અથવા તિર્યંચની સાથે સંવાસ કરે, ૩
કોઈએક છત્રી-નર અથવા તિર્યંચ, દેવીની સાથે સંવાસ કરે અને ૪ કોઈએક છત્રી-મનુષ્ય કે તિર્યંચ, મનુષ્યની કે
તિર્યંચની સાથે સંવાસ કરે. (સૂ० ૨૪૮) ચાર કષાયો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ક્રોધ કષાય, માન કષાય, માયા કષાય
અને લોભ કષાય. એ ચાર કષાય નૈરયિકને હોય યાવત્ વૈમાનિકને ચાર કષાયો હોય. ચાર સ્થાનક(ભાવ)માં રહેનારો
ક્રોધ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પોતાના અપરાધથી પોતાને ધિષે થયેલ ક્રોધ તે આત્મપ્રતિષ્ઠિત, ૨ બીજાના વચનથી થયેલ
ક્રોધ અથવા બીજા પ્રત્યે થયેલ ક્રોધ તે પરપ્રતિષ્ઠિત, ૩ બંનેથી (કંઈક પોતાથી અને કંઈક પરના નિમિત્તથી) થયેલ ક્રોધ
તે તદુભયપ્રતિષ્ઠિત અને ૪ કંઈ પળ કારણ સિવાય ક્રોધના ઉદયથી જ થયેલ તે અપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ. આ ચાર પ્રકારનો ક્રોધ
નૈરયિકથી માંડીને યાવત્ વૈમાનિકને હોય છે. ચાર કારણોવડે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પોતપોતાના ઉત્પત્તિના

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૧
સંવાસ:
કષાયાથ
સૂ० ૨૪૮-
૨૪૯

॥ ૩૫૬ ॥

સ્થાનને આશ્રયીને, ૨ વસ્તુ-સચિત્તાદિ પદાર્થ અથવા ઘરને આશ્રયીને, ૩ શરીર-હરાબ સ્થિતિવાલું અથવા કદૂપાને આશ્રયીને અને ૪ ઉપધિ-ઉપકરણને આશ્રયીને ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે નૈરયિકોને અને યાવત્ વૈમાનિકોને ચાર કારણોવડે ક્રોધની ઉત્પત્તિ થાય છે. એવી જ રીતે માન, માયા અને લોભ પણ ચાર કારણોવડે થાય છે. તે વૈમાનિકો પર્યંત ચોવીશ દંડકમાં જાણવા. ચાર પ્રકારે ક્રોધ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે ૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, તે પર્વતની રેખા (ફાટ) સરખો, ૨ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, તે પૃથ્વીની ફાટ સરખો, ૩ પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, તે રેતીની રેખા સરખો અને ૪ સંજ્વલન ક્રોધ, તે જલની રેખા સરખો. એ પ્રમાણે નૈરયિકને યાવત્ વૈમાનિકોને ચાર પ્રકારનો ક્રોધ કહેલ છે. એવી રીતે માન, માયા અને લોભ વૈમાનિક પર્યંત ચોવીશ દંડકમાં ચાર પ્રકારે હોય છે. ચાર પ્રકારે ક્રોધ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આભોગનિવર્તિત-ક્રોધના ફળને જાણતા છતાં પણ ક્રોધ કરવો તે, ૨ અનાભોગનિવર્તિત-ક્રોધના ફળને નહિ જાણતાં છતાં ક્રોધ કરવો તે, ૩ ઉપશાંત-ઉદય અવસ્થામાં નહિ આવેલ ક્રોધ અને ૪ અનુપશાંત-ઉદયમાં આવેલ ક્રોધ. એવી રીતે ચાર પ્રકારનો ક્રોધ નૈરયિકને યાવત્ વૈમાનિકોને હોય છે. એવી જ રીતે ચાર પ્રકારે માન, માયા અને લોભ યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત ચોવીશ દંડકમાં હોય છે. (સૂ. ૨૪૯)

ટીકાર્થ:—સ્થિતિ:—ક્રમ, મનુષ્યની સ્થિતિ માફક દેવોમાં પણ રાજા, પ્રધાન વિગેરેની મર્યાદા છે. દેવ સામાન્ય માત્ર, 'નામે'તિ. શબ્દ બાક્યાલંકારમાં છે. કોઈએક દેવ સ્નાતક(પ્રધાન), દેવ પોતે જ સ્નાતક અથવા દેવોનો સ્નાતક, એવો સમાસ કરવો. એવી રીતે બાકીના બે ભેદમાં પણ સમાસ કરવો. વિશેષ એ કે—પુરોહિત ઇટલે શાંતિ કર્મ કરનાર, 'પ્રજ્વલણે'તિ. માગધ-ભાટ-ચારણની જેમ પ્રશંસા કરવાથી બીજા દેવોને પ્રજ્વલન કરે—તેજસ્વી કરે તે પ્રજ્વલન. દેવની સ્થિતિના પ્રસંગથી દેવના વિશેષભૂત

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૫૭ ॥

સંવાસસૂત્રને કહેલ છે. તે સૂત્ર સ્પષ્ટ છે, વિશેષ એ કે-સંવાસ-મૈથુન માટે એકત્ર વસવું, 'છવિ' ત્તિ૦ ત્વચા(ચામડી)ના યોગથી ઔદારિક શરીર અને તે શરીરવાળી મનુષ્યની કે તિર્યચની અથવા તે શરીરવાળા મનુષ્ય કે તિર્યચ છવી કહેવાય. હમણાં જ સંવાસ કહ્યો, તે વેદસ્વરૂપ માંહના ઉદયથી હોય છે, માટે મોહના વિશેષભૂત કષાય પ્રકરણને કહે છે- 'ચત્તારિ કસાયે' - ત્યાદિ૦ તત્ર કર્મરૂપ ક્ષેત્રને જે છેડે છે, અર્થાત્ સુખ-દુઃખના ફલને યોગ્ય કરે છે. અથવા જીવને મલિન કરે છે, આ નિરુક્તિ વિધિવડે તે કષાયો કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

સુહદુવસ્ત્રવદ્દુસર્ગ્યં, કમ્મવસ્ત્રેત્તં કસંતિ તે જમ્હા । કલ્હસંતિ જં ચ જીવં, તેણ કસાયત્તિ વુચ્છંતિ ॥૩૯

પ્રાયઃ ભાવાર્થ ઉપર વર્ણવ્યા મુજબ છે.

અથવા પ્રાણીઓને કષતિ-દુષ્ટ છે તે કષ-કર્મ અથવા સંસાર, તેના લાભનો હેતુ હોવાથી આયો તે કષાયો, પ્રાણીઓને સંસાર કે કર્મ પ્રત્યે જે લઈ જાય છે તે કષાયો. કહ્યું છે કે—

કમ્મં કસં ભવો વા, કસમાઓ સિં જઓ કસાયાતો । કસમાયયંતિ વ જઓ, ગમયંતિ કસં કસાયત્તિ ॥૪૦

પ્રાયઃ ભાવાર્થ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે છે.

ક્રોધ કરવો અથવા જેનાથી ક્રોધ થાય છે તે ક્રોધ, અર્થાત્ ક્રોધમોહનીય કર્મના ઉદયવડે થવા યોગ્ય જીવની પરિણતિવિશેષ, અથવા ક્રોધમોહનીય કર્મ એ જ ક્રોધ, એવી રીતે માન, માયા વિગેરે કષાયોમાં પણ જાણવું. વિશેષ એ કે-હું જાતિ વિગેરે ગુણ-

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
સંવાસઃ
કષાયાશ્ચ
સૂ. ૨૪૮-
૨૪૯

॥ ૩૫૭ ॥

વાળો હું એમ માનવું-જાણવું, અથવા જેનાવડે મનાય છે તે માન, તથા માન-હિંસા, વંચન (ઠગવું) એવો અર્થ છે, જેની દ્વારા ઠગે છે તે માયા, તથા લોભન-વસ્તુની ઇચ્છા અથવા જેનાદ્વારા લુબ્ધ થાય છે તે લોભ. 'એવ'મિતિ. જેમ સામાન્યથી ચાર કષાયો કહ્યા છે તેમ વિશેષથી નારકોને, અસુરોને યાવત્ ચોવીશમા પદમાં વૈમાનિકોને પણ ચાર ચાર કષાયો હોય છે. 'ચઉપ્પહ-ટ્ટિએ'ત્તિ. ચારમાં સ્વ, પર, તદુભય-સ્વપર અને તેના અભાવમાં પ્રતિષ્ઠિત-રહેલ તે ચતુઃપ્રતિષ્ઠિત. તેમાં 'આયપહટ્ટિએ'ત્તિ. પોતાના અપરાધવડે પોતાના વિષયમાં એહિક અને પારલૌકિક દોષને જોવાથી જે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે તે આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ, અન્યવડે આક્રોશ-ગાલીપ્રદાન પ્રમુખથી ઉદીરણ કરાયેલ અથવા બીજાના વિષયવાળો તે પરપ્રતિષ્ઠિત, પોતાના અને અન્યના નિમિત્ત-વાળો તે ઉભયપ્રતિષ્ઠિત, આક્રોશાદિ કારણની અપેક્ષા સિવાય, કેવલ ક્રોધમોહનીયના ઉદયથી જે ક્રોધ થાય છે તે અપ્રતિષ્ઠિત. કહ્યું છે કે-'ફલના અનુભવોમાં કર્મો, અપેક્ષા અને નિરપેક્ષ છે.' જેમ આયુષ્યકર્મ, સોપક્રમ અને નિરુપક્રમ કહેલ છે તેમ ફલના અનુભવોમાં કર્મો અપેક્ષા સહિત અને અપેક્ષા રહિત હોય છે. વળી આ ચોથો ભેદ જીવને વિષે રહેલ છે, તથાપિ સ્વ-પર વિગેરેના વિષયમાં (કારણવડે) ઉત્પન્ન ન થવાથી અપ્રતિષ્ઠિત કહેલ છે, પરંતુ સર્વથા અપ્રતિષ્ઠિત નથી, કેમકે ચાર પ્રતિષ્ઠિતપણાના અભાવનો પ્રમંગ આવી જાય. ક્રોધનું આત્માદિ પ્રતિષ્ઠિતપણું, એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને જે કહેલ છે તે પૂર્વભવને વિષે તે પરિણામપરિણત મરણવડે ઉત્પન્ન થયેલાને આત્માદિપ્રતિષ્ઠિતપણું હોય છે. એવી રીતે માન, માયા અને લોભવડે પણ અન્ય દંડક ત્રણનું સૂત્ર કહેવું. નારક વિગેરેનું ક્ષેત્ર પોતપોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનને આશ્રયીને, એમ વસ્તુ-સચિત્તાદિ પદાર્થ અથવા વાસ્તુ-ઘર, સ્વરાવ આકારવાળું શરીર, જે જેનું ઉપકરણ તે ઉપધિ, એકેન્દ્રિયોને ઉપધિ ભવાંતરની અપેક્ષાએ જાણવી, એવી રીતે માન, માયાદિક ત્રણ સૂત્ર-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૫૮ ॥

પાઠ કહેવા. અનંત ભવને જે નિરંતર બાંધે છે-અનંત ભવની પરંપરાને કરે છે એવા સ્વભાવવાળો જે કષાય તે અનંતાનુબંધી, અથવા અનંત અનુબંધ છે જેનો તે અનંતાનુબંધી, સમ્યગ્દર્શનના સહભાવી [સાથે થનાર] ક્ષમાદિ સ્વરૂપ ઉપશમ વિગેરે ચારિત્રના લવ- (લેશ)ને અટકાવનાર છે, કેમ કે અનંતાનુબંધી ચારિત્રમોહનીયરૂપ છે. ઉપશમાદિ[લક્ષણ]વડે જ ચારિત્રી કહેવાય નહિ, કેમ કે અલ્પ સંજ્ઞા હોવાથી જેમ અમનસ્ક સંજ્ઞી કહેવાય નહિ, પરંતુ મનની સંજ્ઞાવડે સંજ્ઞી કહેવાય તેમ મહાન મૂલગુણાદિરૂપ ચારિત્રવડે ચારિત્રી કહેવાય છે. આ કારણથી જ ત્રિવિધ દર્શનમોહનીય અને પચીસ પ્રકારે ચારિત્રમોહનીય છે. શંકા- 'પદમિલ્લુપાણ ઉદય નિયમે 'ત્યાદિ૦ પ્રથમ કષાયના ઉદયમાં નિશ્ચયે સમક્ષિતનો અભાવ હોય છે, પરંતુ ચારિત્રને રોકનાર કષાયની સમ્યક્ત્વનો અટકાવ કરવામાં ઉત્પત્તિ નહિ થાય, આ હેતુથી સાત પ્રકારે દર્શનમોહનીય અને એકવિંશ પ્રકારે ચારિત્રમોહનીય છે, એ મત યોગ્ય જણાય છે. સમાધાન-' પદમેલ્લુપાણે 'ત્યાદિ૦ જે કહેલું છે તે અનંતાનુ- બંધી કષાયોને સમ્યક્ત્વનો અટકાવ કરવાવડે કહેલ નથી, પરંતુ સમ્યક્ત્વના સહભાવી ઉપશમ વિગેરેના અટકાવ કરવાવડે કહેલ છે. જો એમ નહિ માનીએ તો અનંતાનુબંધી કષાયોવડે જ સમ્યક્ત્વનું આવૃત(આચ્છાદન)પણું હોવાથી અન્ય(કારણભૂત) મિથ્યાત્વથી શું પ્રયોજન છે ? આવૃતનું પણ આવરણ કરવામાં અનવસ્થા(દોષ)નો પ્રસંગ આવશે. તે કારણથી જેમ 'કેવલિ- યનાણલંભો નન્નત્થ સ્વે કસાયાણં' તિ૦ કષાયોનો ક્ષય થયા સિવાય કેવલજ્ઞાનનો લાભ ન થાય, આ પ્રસંગમાં કષાયોનું કેવલજ્ઞાનને આવરણ કરવાપણું ન છોડે પણ કષાયનો ક્ષય, કેવલજ્ઞાનના કારણપણા કહેલ છે; કેમ કે કષાયનો ક્ષય થયે છોડે જ કેવલજ્ઞાનનો ભાવ હોય છે. એવી રીતે અનંતાનુબંધી કષાયના ક્ષયોપશમમાં જ સમ્યક્ત્વનો લાભ કહેવાય છે. અનંતાનુબંધી

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૧
સંવાસઃ
કષાયાશ્ચ
સૂ૦ ૨૪૮-
૨૪૯

॥ ૩૫૮ ॥

કષાયોનો ક્ષયોપશમ છતે સમકિતનો લાભ હોય છે જેથી અનંતાનુબંધી કષાયોનો ઉદય હોતે છતે મિથ્યાત્વ ક્ષયોપશમને પામતો નથી અને ક્ષયોપશમના અભાવથી સમ્યક્ત્વ થતું નથી. વઠી મતાંતરમાં* જે સપ્તવિધ સમ્યગ્દર્શનમોહનીય કહેલ છે, તે સમ્યક્ત્વના સાહચર્યવડે ઉપશમ વિગેરે ગુણોમાં સમ્યક્ત્વનો ઉપચાર કરવાથી, અર્થાત્ ચારિત્રના અંશરૂપ ઉપશમાદિ ગુણોને વિષે સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે, એમ અમે માનીએ છીએ. અણુવ્રતાદિરૂપ પ્રત્યાખ્યાન જેને વિષે વિદ્યમાન નથી તે અપ્રત્યાખ્યાન કષાય, તે દેશવિરતિને આવરણ કરનાર છે. મર્યાદાવડે સર્વવિરતિપણને જે આવરણ કરે છે તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય. સર્વ સાવચની વિરતિને પણ સંજ્વલન કરે છે, તપાવે છે અર્થાત્ અતિચાર દોષને કરાવે છે, અથવા ઇન્દ્રિયના વિષયની પ્રાપ્તિને વિષે પ્રદીપ્ત થાય છે તે સંજ્વલન કષાય, તે યથાખ્યાત ચારિત્રનું આવરણ કરનાર છે. એવી રીતે માન, માયા અને લોભને વિષે પણ અનંતાનુબંધી વિગેરે ચાર ભેદ કહેવા. આ ચારેની નિરુક્તિ પૂજ્યપુરુષોએ નીચે પ્રમાણે કહેલી છે—વૃદ્ધિને વાસ્તે અર્થાત્ જન્મની પરંપરા માટે જે અનંત જન્મોનો અનુબંધ કરે છે તેથી પ્રથમ ક્રોધાદિના ભેદમાં ‘અનંતાનુબંધી’ સંજ્ઞા બતાવી છે (૧) પ્રસ્તુત વિષયમાં ક્રોધાદિના ઉદયથી પ્રાણી અલ્પ પણ પ્રત્યાખ્યાનને ઇચ્છે નહિ—સ્ત્રીકારે નહિ, તેથી બીજા પ્રકારના કષાયોમાં ‘અપ્રત્યાખ્યાન’ સંજ્ઞા બતાવી છે. (૨) સર્વ સાવચની વિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાન કહેલ છે, તેના આવરણની સંજ્ઞા અર્થાત્ ‘પ્રત્યાખ્યાનાવરણ’ એવું નામ ત્રીજા પ્રકારના કષાયોમાં રાખેલ છે. (૩) અને શબ્દાદિ વિષયોને મેઢવીને વારંવાર પ્રદીપ્ત કરે છે તે ‘સંજ્વલન’ નામ ચોથા પ્રકારના કષાયોમાં કહેવાય છે. (૪) એવી રીતે માનાદિકથી ત્રણ દંડક કહેવા—‘આભોગણિત્વત્તિ’ ‘ત્તિ’ જ્ઞાનપૂર્વક થયેલ તે આભોગનિવર્તિત

* આચારાંગસૂત્રનો ટોકામાં સપ્તવિધ દર્શનમોહનીય અને એકવોશ પ્રકારે ચારિત્રમોહનીય કહેલ છે.

શ્રીસ્થા-

નાજ્ઞસૂત્ર

સાનુવાદ

॥ ૩૫૯ ॥

અર્થાત્ ક્રોધના વિપાક(ફલ)ને જાણતો થકો રોષ કરે છે, જે ક્રોધાદિના ફલને ન જાણતો થકો રોષ કરે છે તે અનાભોગ-નિવર્તિત, ઉદય અવસ્થાને પ્રાપ્ત ન થયેલ ક્રોધ તે ઉપશાંત, તેનો પ્રતિપક્ષ ઇટલે ઉદયમાં આવેલ ક્રોધ તે અનુપશાંત. એકેન્દ્રિયાદિ(અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યંત)ને આભોગનિવર્તિત ક્રોધ, સંજ્ઞીના પૂર્વભવની અપેક્ષાએ કહેલ છે. અનાભોગનિવર્તિત ક્રોધ તો વર્તમાન ભવની અપેક્ષાએ પણ છે. નારકાદિકને વિશિષ્ટ ઉદયના અભાવથી ઉપશાંત ક્રોધ છે. અનુપશાંત ક્રોધ શબ્દ માટે વિચારવા જેવું નથી. અથવા તે સર્વ દંડકમાં ઉદયરૂપ હોય છે. એવી રીતે માનાદિકવડે દંડક ત્રણ કહેવા. (સૂ. ૨૪૯) હવે કપાયોનાં જ ત્રણ કાલ સંબંધી ફલવિશેષો કહેવાય છે—

જીવા ણં ચઉર્હિં ઠાણેર્હિં અટ્ટ કમ્મપગડીઓ ચિણિંસુ તં—કોહેણં માણેણં માયાએ લોભેણં, એવં જાવ વેમાણિયાણં ૨૪, એવં ચિણંતિ એસ દંડઓ, એવં ચિણિસ્સંતિ એસ દંડઓ, એવમેતેણં તિન્નિ દંડગા, એવં ઉવચિણિંસુ ઉવચિણંતિ ઉવચિણિસ્સંતિ, બંધિંસુ ૩ ઉદીરિંસુ ૩ વેદંસુ ૩ નિજ્જરેંસુ નિજ્જરેંતિ નિજ્જારિસ્સંતિ, જાવ વેમાણિયાણં, એવમેક્કેકે પદે તિન્નિ ૨ દંડગા ભાણિયઠ્ઠા, જાવ નિજ્જારિસ્સંતિ । સૂ. ૨૫૦, ચત્તારિ પડિમાઓ પં. તં—સમાહિપડિમા ઉવહાણપડિમા વિવેગપડિમા વિઉસ્સગ્ગપડિમા, ચત્તારિ પડિમાઓ પં. તં—મહા સુમહા મહામહા સઘ્વતોમહા, ચત્તારિ

૪ સ્થાન-

કાવ્યયને

ઉદ્દેશ: ૧

કર્મચયાદિ

પ્રાતિમાશ્વ

સૂ. ૨૫૦-

૨૫૧

॥ ૩૫૯ ॥

પડિમાતો પં૦ તં૦-ચુડિયા મોયપડિમા મહલ્હિયા મોયપડિમા જવમજ્ઞા વઙ્ગમજ્ઞા । સૂ૦ ૨૫૧

મૂલાર્થ:—જીવો ચાર કારણવડે આઠ કર્મપ્રકૃતિઓને એકત્ર કરતા હતા, તે આ પ્રમાણે-ક્રોધવડે, માનવડે, માયાવડે અને લોભવડે. એવી રીતે યાવત્ વૈમાનિકો પર્યંત જાણવું અર્થાત્ ૨૪ દંડકમાં એમ જાણવું. એવી રીતે આ દંડક એકત્ર કરે છે, એમજ આ દંડક ભવિષ્યમાં એકઠા કરશે એ આલાપકવડે ત્રણ દંડકો કહેવા. એવી રીતે ઉપચયન-કમંદલના નિષેકની રચના કરેલ છે, કરે છે અને કરશે. બાંધેલ છે-નિકાચિત કરેલ છે, કરે છે અને કરશે. ઉદીરણા કરેલ છે, કરે છે અને કરશે. ભોગવેલ છે, ભોગવે છે અને ભોગવશે. નિર્જેરેલ છે, નિર્જેરે છે અને નિર્જેરશે-આત્મપ્રદેશથી દૂર કરશે યાવત્ વૈમાનિક પર્યંત એમ જાણવું, એમ એકેક પદમાં ત્રણ ત્રણ દંડક-પાઠ કહેવા યાવત્ નિર્જેરા કરશે ત્યાં સુધી. (સૂ૦ ૨૫૦) ચાર પડિમાઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-સમાધિપડિમા-શ્રુતચારિત્રની સમાધિ, ઉપધાનપ્રતિમા-તપવિશેષ, વિવેકપડિમા-અશુદ્ધ માતપાણી વિગેરેના ત્યાગરૂપ અને વ્યુત્સર્ગપડિમા-કાયોત્સર્ગરૂપ. વઢી ચાર પ્રતિમાઓ કહે છે, તે આ પ્રમાણે-ભદ્રાપ્રતિમા-ચાર દિશાએ મઢીને સોઠ પ્રહરના કાયોત્સર્ગરૂપ, સુભદ્રા પળ પ્રાયઃ ભદ્રાની માફક છે, મહાભદ્રા-ચાર દિશાએ આઠ આઠ પ્રહર કાયોત્સર્ગ કરવારૂપ, સર્વતોભદ્રા-દશ દિશાઓમાં એકેક અહોરાત્ર કાયોત્સર્ગરૂપ. વઢી ચાર પ્રતિમાઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-લઘુ મોકપડિમા સોઠ ભક્તે પૂર્ણ થાય, મોટી મોકપડિમા અઠાર ભક્તે પૂરી થાય, યવમધ્યા-આદિ, અંતમાં કવઢની હાનિ અને મધ્યમાં વૃદ્ધિરૂપ, વજ્રમધ્યા-આદિ-અંતમાં કવઢની વૃદ્ધિ અને મધ્યમાં* હાનિરૂપ.

* પ્રતિમાઓનું સ્વરૂપ બોજા ઠાણાના ત્રીજા ઉદેશમાં કહેવાઈ ગયેલ છે.

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ३६० ॥

टीकार्थः—‘जीवा ण’मित्यादि० सूत्र कहेल अर्थवाळुं छे, विशेष ए के—चयन—कषायथी परिणत जीवने कर्मपुद्गलोनं ग्रहण मात्र, उपचयन—ग्रहण करेल कर्मना अबाधाकालने छोडीने ज्ञानावरणीवादि स्वरूपे निषेक करवो, ते आ प्रमाणे—प्रथम स्थिति(प्रथम उदयमां आवे ते)मां अत्यंत कर्मदलिकने स्थापे छे, ते पछी बीजी स्थितिमां विशेषहीन कर्मदलने स्थापे छे, एवी रीते त्रीजी चौथी यावत् उत्कृष्ट स्थितिमां विशेषहीन दलिकने स्थापे छे. कशुं छे के—

मोत्तूण सगमबाहं, पढमाइ ठिइएँ बहुतरं दव्वं । सेसे विसेसहीणं, जावुक्कोसंति सव्वेसिं ॥ ४१ ॥

भावार्थ जणाव्या मुजब छे.

बंधन—ज्ञानावरणीयादि स्वरूपे निषेक करेल कर्मदलिकने फरीथी पण कषायनी परिणतिविशेषथी निकाचन—मजबूत करवारूप, उदीरण—उदयमां नहि आवेल कर्मदलिकने करण(जीवना वीर्य)बडे खेंचीने उदयमां प्रक्षेपवुं—लाववुं, वेदन—कर्मनी स्थितिना क्षयथी सहज उदयमां आवेल अथवा उदीरणाकरणबडे उदयभावमां प्राप्त थयेल कर्मनुं अनुभववुं, निर्जरा—कर्मनुं अकर्मस्वरूप थवुं, अहिं देशथी ज निर्जरा ग्रहण करवी, केम के चौबीश दंडकमां निर्जरानो असंभव होय छे. वली निर्जरामां क्रोध विगेरे कारण थता नथी, केमके क्रोधादिकना क्षयने ज निर्जरानुं कारण होय छे अर्थात् क्रोधादि क्षय थवाथी ज निर्जरा थाय छे. अहिं प्रज्ञापना सूत्रमां कहेली संग्रहगाथा जणावे छे—

आयपइट्टिय १ खेत्तं, पडुच्च २ णंताणुबंधि ३ आभोगे ४। चिणउवचिणबंध, उदीर वेय तह निज्जरा चेव ॥

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः १
कर्मचयादि
प्रतिमाश्च
सू० २५०-
२५१

॥ ३६० ॥

૧ આત્મપ્રતિષ્ઠિત પદવડે ઉપલક્ષિત (જણાતું) સૂત્ર, ૨ ક્ષેત્રને આશ્રયી સૂત્ર, ૩ અનંતાનુબંધી પદવડે ઉપલક્ષિત સૂત્ર અને ૪ આભોગપદવડે ઉપલક્ષિત સૂત્ર. ત્યારબાદ ચયન, ઉપચયન, બંધન, ઉદીરણ, વેદન અને નિર્જરા અર્થાત્ ચયનાદિ વિષયવાળા સૂત્રો છે. (સૂ. ૨૫૦)

હમણા નિર્જરા કહી તે વિશિષ્ટ નિર્જરા પ્રતિમાદિ અનુષ્ઠાનથી થાય છે, માટે પ્રતિમાના ત્રણ સૂત્રો કહેલ છે. તે બીજા સ્થાનક(ઠાણા)માં વર્ણવાઈ ગયા છે તો પણ અહિં કહેવાય છે કેમકે ચાર સ્થાનકના અનુરોધથી તેનું વર્ણન કરવું જોઈએ. એની વ્યાખ્યા પૂર્વની માફક જાણવી પરંતુ સ્મરણના વાસ્તે કિંચિત્ કહેવાય છે. સમાધિ એટલે શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ, તેના વિષયવાળી પ્રતિમા-પ્રતિજ્ઞા અર્થાત્ અભિગ્રહ તે સમાધિપ્રતિમા, અથવા દ્રવ્યસમાધિ પ્રસિદ્ધ છે, તેના વિષયવાળી પ્રતિમા-અભિગ્રહ તે સમાધિપ્રતિમા. એવી રીતે બીજી પ્રતિમાઓના સંબંધમાં પણ જાણવું. વિશેષ એકે-ઉપધાન એટલે તપ અને વિવેક-અશુદ્ધ અને અતિરિક્ત (વધારે) ભક્તપાન, વસ્ત્ર, શરીર અને શરીરના મલ વિગેરેનો ત્યાગ. 'વિડસ્સર્ગે'ત્તિ. કાયાત્સર્ગ. મદ્રાપ્રતિમા એટલે પૂર્વાદિ ચાર દિશાની સન્મુખ રહેલ સાધુને પ્રત્યેક દિશામાં ચાર પ્રહર પર્યંત કાયાત્સર્ગ કરવારૂપ, બે અહોરાત્રિવડે આ પ્રતિમાની સમાપ્તિ થાય છે. સુમદ્રા પ્રતિમા પણ એ પ્રમાણે જ સંભવે છે, કારણ કે કોઈ ગ્રંથમાં તેનું સ્વરૂપ જોયેલ ન હોવાથી લખવું નથી. એવી રીતે દરેક દિશામાં અહોરાત્ર પ્રમાણે કાયાત્સર્ગ કરવારૂપ મહામદ્રાપ્રતિમા ચાર અહોરાત્રવડે સમાપ્ત થાય છે. અને જે દશે દિશાઓમાં પ્રત્યેક દિશાએ અહોરાત્ર પ્રમાણ કાયાત્સર્ગ કરવારૂપ છે તે સર્વતોમદ્રા પ્રતિમા દશ અહોરાત્રવડે સમાપ્ત થાય છે. મોક પ્રતિમા એટલે પ્રશ્રવણ (લઘુનીતિ) સંબંધી પ્રતિજ્ઞા, જે સોઠ ભક્ત(સાત ઉપવાસ)વડે સમાપ્ત થાય છે, તે ક્ષુલ્લિકા

ત્રીસ્થા-
નાસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૬૧ ॥

(નાની) કહેવાય અને આઠ ઉપવાસવઢે સમાપ્ત થાય છે તે મહતી (મોટી) પ્રતિમા. યવની માફક દાત્તિ (દાત) અને કવલોથી આદિ-અંતમાં હીન અને મધ્યમાં વૃદ્ધિવાળી તે યવમધ્યા પ્રતિમા અને વજ્રમધ્યા પ્રતિમા તો આદિ-અંતમાં વૃદ્ધિવાળી અને મધ્યમાં હીન હોય છે. (સૂ. ૨૫૧) પ્રતિમાઓ જીવાસ્તિકાયમાં જ હોય છે, તેનાથી વિપરીત અજીવાસ્તિકાયનું સૂત્ર કહે છે—

ચત્તારિ અત્થિકાયા અજીવકાયા પં. તં. -ધમ્મત્થિકાણ અધમ્મત્થિકાણ આગાસત્થિકાણ પોગ્ગલત્થિકાણ ચત્તારિ અત્થિકાયા અરુવિકાયા પં. તં. -ધમ્મત્થિકાણ અધમ્મત્થિકાણ આગાસત્થિકાણ જીવત્થિકાણ । સૂ. ૨૫૨, ચત્તારિ ફલા પં. તં. -આમે ણામં એગે આમમહુરે ૧ આમે ણામમેગે પક્કમહુરે ૨ પક્કે ણામમેગે આમમહુરે ૩ પક્કે ણામમેગે પક્કમહુરે ૪ એવામેવ ચત્તારિ પુરિ-સજાયા પં. તં. -આમે ણામમેગે આમમહુરફલસમાણે ૪ । સૂ. ૨૫૩, ચડવિહે સચ્ચે પં. તં. -કાડજ્જુયયા માસુજ્જુયયા માવુજ્જુયયા અવિસંવાયણાજોગે, ચડવિહે મોસે પં. તં. -કાયઅણુ-જ્જુયયા માસઅણુજ્જુયયા માવઅણુજ્જુયયા વિસંવાદણાજોગે, ચડવિહે પણિહાણે પં. તં. -મણ-પણિહાણે વડ્ડપણિહાણે કાયપણિહાણે ઉવકરણપણિહાણે, એવં ણેરડયાણં પંચિંદિયાણં જાવ વેમા-

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદેશઃ ૧
અજીવાસ્તિ-
કાયાઃ,
આમાદિ,
સત્યપ્રણિ-
ધાનાનિ ચ
સૂ. ૨૫૨-
૨૫૪

॥ ૩૬૧ ॥

ણિયાણં ૪, ચડ઼વિહે સુપ્પણિહાણે પં૦ તં૦—મણસુપ્પણિહાણે જાવ ઉવગરણસુપ્પણિહાણે, એવં સંજ-
યમણુસ્સાણવિ, ચડ઼વિહે દુપ્પણિહાણે પં૦ તં૦—મણદુપ્પણિહાણે જાવ ઉવકરણદુપ્પણિહાણે, એવં
પંચિદિયાણં જાવ વેમાણિયાણં ૨૪ । સૂ૦ ૨૫૪

મૂલાર્થ:-ચાર અસ્તિકાય અજીવકાય કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલા-
સ્તિકાય. ચાર અસ્તિકાય અરૂપીકાય કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય.
ચાર પ્રકારનાં ફળ કહેલાં છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક ફળ કાચું છે અને રસથી કંઈક મધુર છે ૧, કોઈએક ફળ કાચું છે
પણ રસથી અત્યંત મધુર છે ૨, કોઈએક ફળ પાકું છે પણ રસથી કંઈક મધુર છે ૩ અને કોઈએક ફળ પાકેલું છે અને અતિશય
મધુર છે ૪. એ દૃષ્ટાંતથી ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ વય અને શ્રુત(જ્ઞાન)થી અવ્યક્ત-
કાચો છે અને ઉપશમાદિગુણથી અલ્પ મધુરતાવાળો છે ૧, કોઈએક પુરુષ વય અને શ્રુતથી કાચો છે પણ ઉપશમાદિગુણથી
અત્યંત મધુરતાવાળો છે ૨, કોઈએક પુરુષ વય અને શ્રુતથી પરિણત (પાકો) છે પણ ઉપશમાદિગુણથી અલ્પ મધુરતાવાળો છે
૩ અને કોઈએક પુરુષ વય અને શ્રુતથી પરિણત તેમજ ઉપશમાદિગુણરૂપ અત્યંત મધુરતાવાળો છે ૪. (સૂ૦ ૨૫૩) ચાર પ્રકારે
સત્ય-સરલ ભાવ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કાયાની સરલતા-શરીરની કુચેષ્ટાદિથી રહિત, ભાષાની સરલતા-કપટ વચનનો
અભાવ, ભાવની સરલતા-મનની સરલતા, અવિસંવાદનાયોગ-વિપરીત જ્ઞાન રહિત બોલવું અર્થાત્ ગાયને ગાય કહેવી ઇત્યાદિરૂપ.

શ્રીસ્વા-
નામ્નઃ
સાનુવાદ
॥ ૩૬૨ ॥

ચાર પ્રકારે મૃષા-જૂઠું કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કાયાની વ્રતા-વાંકું ચાલવું, ભાષાની વ્રતા-કપટ વચન બોલવું, ભાવની વ્રતા-મનનું વ્રકપણું અને વિસંવાદનયોગ-ગાયને ઘોડો કહેવો इत्यादिरूप. ચાર પ્રકારે પ્રણિધાન-પ્રયોગ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-મનનું પ્રણિધાન, વચનનું પ્રણિધાન, કાયાનું પ્રણિધાન અને ઉપકરણ-વસ્ત્ર પાત્ર વિગેરેનું પ્રણિધાન. એવી રીતે ચાર પ્રકારનું પ્રણિધાન નૈરયિકોને, પંચેન્દ્રિયોને યાવત્ વૈમાનિકોને હોય છે અર્થાત્ પંચેન્દ્રિયના સોઠ દંડક્રમાં હોય છે. ચાર પ્રકારે સુપ્રણિધાન-સારો વ્યાપાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-મનનો ભલો વ્યાપાર, વચનનો ભલો વ્યાપાર, કાયાનો ભલો વ્યાપાર અને ઉપકરણનો ભલો વ્યાપાર. આ ચાર પ્રકારનો પ્રણિધાન સંયત (સાધુ) મનુષ્યોને જ હોય છે. ચાર પ્રકારે દુષ્પ્રણિધાન કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-મનનો દુષ્પ્રણિધાન, વચનનો દુષ્પ્રણિધાન, કાયાનો દુષ્પ્રણિધાન અને ઉપકરણનો દુષ્પ્રણિધાન. એવી રીતે ચાર પ્રકારનો દુષ્પ્રણિધાન પંચેન્દ્રિયોને યાવત્ વૈમાનિકોને હોય છે અર્થાત્ સોઠ દંડક્રમાં હોય છે. (સૂ. ૨૫૪)

ટીકાર્થ:—‘ અત્થિકાય’ત્તિ. અસ્તિ એ નિપાત ત્રણ કાલનો બોધક છે. ભૂતકાલમાં હતા, વર્તમાનમાં હોય છે અને ભવિષ્યમાં હશે એવી ભાવના છે. એટલે ત્રિકાલ વિષયક કાયો તે કોના ? પ્રદેશોના સમુદાયો અથવા ‘ અસ્તિ ’ શબ્દવડે કોઈક સ્થળમાં પ્રદેશો કહેવાય છે. તેથી તેઓ(પ્રદેશો)ના કાયો તે અસ્તિકાયો અને તે ચાર અસ્તિકાયો અચેતન હોવાથી અજીવકાયો છે. અસ્તિકાયો મૂર્ત અને અમૂર્ત હોય છે માટે અમૂર્ત અસ્તિકાયાના પ્રતિપાદન માટે અરૂપી અસ્તિકાયનું સૂત્ર કહેલ છે. રૂપ-આકારવાહું અર્થાત્ વર્ણ વિગેરે સ્વરૂપવાહું છે જેઓને તે રૂપી અસ્તિકાય. તેના પર્યુદાસ-નિષેધથી અરૂપી અર્થાત્ અમૂર્ત અસ્તિકાયો. હમણાં જ જીવાસ્તિકાય કહ્યો, તેના વિશેષભૂત પુરુષના નિરૂપણ માટે ફલસૂત્ર કહે છે-આમ એટલે અપક ફલ છતાં

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૧
અજીવાસ્તિ-
કાયાઃ,
આમાદિ,
સત્યપ્રણિ-
ધાનાનિ ચ
સૂ. ૨૫૨-
૨૫૪

॥ ૩૬૨ ॥

काचा फलनी जेम मधुर अर्थात् थोडું मधुर ते *आममधुर १, तथा काचुं फल छतां पक्व-पाका फळनी जेम मधुर अर्थात् अत्यंत मधुर २, तथा पक्व फळ छतां काचा फळनी जेम मधुर एटले के पूर्वनी जेम थोडું मधुर ३, तथा पक्व फळ छतां पक्व मधुर अर्थात् पूर्वनी जेम अत्यंत मधुर ४. पुरुष तो आम-वय अने श्रुतर्था अव्यक्त (काचो) अने आम मधुर फल समान, केम के अल्प उपशम विगेरे लक्षणरूप माधुर्यना भावर्था १, वय अने श्रुतर्था अव्यक्त ज अने पक्व मधुर फल समान अर्थात् पक्व फळनी जेम मधुर स्वभाव केम के श्रेष्ठ उपशमादि गुण युक्त होवार्था २, तथा अन्य पक्व-वय अने श्रुतर्था परिणत अने आम मधुर फल समान केम के उपशमादि माधुर्यनुं अल्पत्व होवार्था ३, तथा अन्य पक्व तेमज वय अने श्रुतर्था पक्व मधुर फल समान, केमके श्रेष्ठ उपशमादि गुण युक्त होवार्था ४ (सू० २५३) हमणां पक्व मधुर कह्यो ते सत्य गुणना योगर्था होय छे ए हेतुर्था सत्य अने तेवुं विपर्यय मृषा तथा सत्य-असत्य निमित्तवाळा प्रणिधान प्रत्ये कहेवानीं इच्छावाळा सूत्रकार ते ते सूत्रोने कहे छे 'चउच्चिहे सच्चे' इत्यादीनि ० कहेल अर्थवाळा आ सूत्रो छे. विशेष ए के-ऋजु-माया रहितनो भाव अथवा कर्म [कार्य] ते ऋजुता [सरलता], कायानी ऋजुता ते कायऋजुता, एवी रीते बीजा पण जाणवा. विशेष ए के-भाव एटले मन, कायऋजुता विगेरे शरीर, वाणी अने मननी यथावस्थित अर्थ(यथार्थ)स्वरूप जणाववाने माटे प्रवृत्तिओ छे तथा अजाणपणाथी गाय विगेरेने अथ विगेरे जे कहे छे अथवा कोईना माटे कईक स्वीकारीने जे करतो नथी ते विसंवादन, तेना विपक्षर्था योग-संबंध ते अविसंवादनायोग 'मोसे' ति० मृषा-असत्य, कायानी सरलता नहिं अर्थात् वक्रता इत्यादि वाक्य छे. प्रणिधि:-प्रणिधान

* प्रदेशोनो अध्याहार करेल छे.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ

॥ ૩૬૩ ॥

અર્થાત્ પ્રયોગ તેમાં મનનું પ્રણિધાન-આર્ત્ત, રૌદ્ર, ધર્મ વિગેરે સ્વરૂપવહે પ્રયોગ તે મનપ્રણિધાન, એવી રીતે વચનપ્રણિધાન અને કાયપ્રણિધાન પણ જાણવું. ઉપકરણ-લૌકિક અને લોકોત્તરૂપ વસ્ત્ર પાત્રાદિ સંયમ અને અસંયમના ઉપકાર માટે પ્રણિધાન-પ્રયોગ તે ઉપકરણપ્રણિધાન છે. 'એવ' ઇમિતિ. જેવી રીતે સામાન્યથી કહ્યું તેમ નૈરયિકોને પણ કહેવું. વઘી કહેલ ચોવીશ દંડકના મધ્યે પણ વૈમાનિક પર્યંત જે પંચેન્દ્રિયો છે તેઓને પણ એવી જ રીતે ચાર પ્રણિધાનો કહેવા. એકેન્દ્રિયાદિને મન વિગેરેનો અસંભવ હોવાથી પ્રણિધાનનો પણ અસંભવ છે. પ્રણિધાન સુપ્રણિધાન અને દુષ્પ્રણિધાન એમ બે પ્રકારના છે માટે તે બંને સૂત્રો છે. શોભન-સંયમના હેતુવાલું હોવાથી સારું પ્રણિધાન અર્થાત્ મન વિગેરેનું પ્રયોજન [પ્રવર્ત્તાવિવું] તે સુપ્રણિધાન. આ સુપ્રણિધાન ચોવીશ દંડકના નિરૂપણમાં મનુષ્યોને છે, તેમાં પણ સંયતોને જ હોય છે કેમ કે-સુપ્રણિધાન ચારિત્રની પરિણતિરૂપ હોય છે. સૂત્ર-કાર કહે છે 'એવં સંજયે'ત્યાદિ. દુષ્પ્રણિધાનનું સૂત્ર સામાન્ય સૂત્રની માફક જાણવું. વિશેષ એ કે-દુષ્પ્રણિધાન-અસંયમ માટે મન વિગેરેનો વ્યાપાર કરવો તે. (સૂ. ૨૫૪) હવે પુરુષના અધિકારથી બીજી રીતે પુરુષ સંબંધી ૧૪ સૂત્રો કહે છે—

ચત્તારિ પુરિસજાતા પં. તં. આવાતભદ્દતે ણામમેગે ણો સંવાસભદ્દતે ૧, સંવાસભદ્દતે ણામમેગે ણો આવાતભદ્દતે ૨, એગે આવાતભદ્દતેવિ સંવાસભદ્દતેવિ ૩, એગે ણો, આવાયભદ્દતે નો વા સંવાસભદ્દતે ૪ (૧) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં. તં. અપ્પણો નામમેગે વજ્જં પાસતિ ણો પરસ્સ, પરસ્સ ણામમેગે વજ્જં પાસતિ ૪ (૨) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં. તં. અપ્પણો ણામમેગે વજ્જં ઉદીરેઙ્ગ ણો

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
આપાતભદ્ર-
કાદિ
સૂ. ૨૫૫

॥ ૩૬૩ ॥

परस्स ४ (३) अप्पणो नाममेगे वज्जं उवसामेति णो परस्स ४ (४) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—
 अब्भुट्टेइ नाममेगे णो अब्भुट्ठावेति (५) एवं वंदति णाममेगे णो वंदावेइ (६) एवं सक्कारेइ (७)
 सम्माणेति (८) पूएइ (९) वाएइ (१०) पडिपुच्छति (११) पुच्छइ (१२) वागरेति (१३) सुत्तधरे
 णाममेगे णो अत्थधरे अत्थधरे नाममेगे णो सुत्तधरे (१४) सू० २५५

मूलार्थः—चार प्रकारना पुरुषो कहेला छे, ते आ प्रमाणे—कोईएक पुरुष आपातभद्रक एटले प्रथम मिलापमां मधुर वच-
 नदिवडे सुखकारी पण संवास-घणा कालना वसवाटमां सारो नहिं १, एक पुरुष संवास-घणा कालना वसवाटमां सारो पण
 आपात-प्रथम मिलापमां सारो नहिं अर्थात् मधुरभाषी नहिं २, एक पुरुष प्रथम मिलापमां पण सारो अने पछी संवासमां पण
 सारो ३ अने कोईएक पुरुष आपात-प्रथम मिलापमां पण सारो नहिं तथा पछी पण सारो नहिं ४ (१) चार प्रकारना पुरुषो
 कहेला छे, ते आ प्रमाणे—कोईएक पुरुष पोताना पापकर्म(दोष)ने जुए छे परंतु बीजाना पापकर्म(दोष)ने जोतो नथी १, कोई
 एक पुरुष बीजाना दोषने देखे छे परंतु पोताना दोषने जोतो नथी २, कोई एक पुरुष पोताना अने पारका दोषने जुए छे ३
 अने कोईएक पुरुष पोताना के पारका दोषने जोतो नथी ४ (२) चार प्रकारना पुरुषो कहेला छे, ते आ प्रमाणे—कोईएक पुरुष
 पोताना पापने बीजा पासे कहे छे परंतु बीजाना पापने कहेतो नथी १, कोईएक पुरुष बीजाना पाप(दोष)ने कहे छे परंतु
 पोताना दोषने कहेतो नथी २, कोईएक पुरुष पोताना अने पारका दोषने कहे छे ३ अने कोईएक पुरुष पोताना के पारका दोषने

બીજા-
નાજસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૬૪ ॥

કહેતો નથી ૪ (૩) કોઈએક પુરુષ પોતાના પાપનું નિવર્તન (દૂર કરવું) કરે છે પરંતુ બીજાના પાપનું નિવર્તન કરતો નથી ૧, કોઈએક પુરુષ બીજાના પાપનું નિવર્તન કરે છે પરંતુ પોતાના પાપનું કરતો નથી ૨, કોઈએક પુરુષ પોતાના અને પારકા પાપનું નિવર્તન કરે છે ૩ અને કોઈએક પુરુષ પોતાના કે પારકા પાપનું નિવર્તન કરતો નથી ૪ (૪) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ (સંવિજ્ઞપાશ્વિકાદિ સાધુ) આસનથી ઊભો થાય છે પળ અન્યને ઊઠવા ન આપે ૧, કોઈએક પુરુષ બીજાને ઊઠવા દે છે પળ પોતે ઊભો થતો નથી તે ગુરુ ૨, સ્વયં ઊભો થાય છે અને બીજાને પળ ઊભો થવા દે છે તે સ્થવિર મુનિ ૩ અને કોઈએક પુરુષ સ્વયં ઊભો થતો નથી અને બીજાને આસનથી ઊભો થવા દેતો નથી તે જિનકલ્પિક વિગેરે ૪ (૫) એવી જ રીતે કોઈએક પુરુષ સ્વયં વંદન કરે છે પળ બીજા પાસે વંદાવતો નથી, કોઈએક પુરુષ બીજા પાસે વંદાવે છે પળ પોતે વંદન કરતો નથી ૨, કોઈએક પુરુષ પોતે વંદન કરે છે ને બીજા પાસે વંદન કરાવે છે ૩ તેમજ કોઈએક પુરુષ સ્વયં વંદન કરે નહિ અને અન્ય પાસે કરાવે પળ નહિ ૪ (૬) એવી જ રીતે સત્કાર કરે પળ કરાવે નહિ ૧, સત્કાર કરાવે પળ કરે નહિ ૨, સ્વયં સત્કાર કરે અને કરાવે ૩, સ્વયં સત્કાર કરે નહિ અને કરાવે પળ નહિ (૭) સન્માન કરે પળ કરાવે નહિ ૧, સન્માન કરાવે પળ કરે નહિ ૨, સન્માન કરે અને કરાવે ૩, સન્માન કરે નહિ અને કરાવે પળ નહિ ૪ (૮) સ્વયં પૂજે પળ પૂજાવે નહિ ૧, પૂજાવે પળ પૂજે નહિ ૨, પૂજે અને પૂજાવે ૩, પૂજે નહિ અને પૂજાવે નહિ ૪ (૯) સ્વયં ભગાવે છે પળ ભળતો નથી તે ઉપાધ્યાય ૧, ભળે પળ ભળાવતો નથી તે શિષ્ય ૨, બીજાને ભળાવે છે અને સ્વયં ન ભળેલ ગ્રંથને ભળે છે તે વિદ્વાન સાધુ ૩ તેમજ ભળતો નથી અને ભળાવતો નથી ૪ (૧૦) સ્વયં સૂત્ર અને અર્થનું ગ્રહણ કરે છે પળ બીજાને ગ્રહણ કરાવતો નથી શિષ્ય ૧, બીજાને ગ્રહણ કરાવે છે અને સ્વયં ગ્રહણ

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૧
આપાતમદ્ર-
કાદિ
સૂ. ૨૫૫

॥ ૩૬૪ ॥

કરતો નથી તે ઉપાધ્યાય ૨, સ્વયં ગ્રહણ કરે છે અને બીજાને ગ્રહણ કરાવે છે તે સ્થવિર ૩ અને સ્વયં ગ્રહણ કરતો નથી તથા બીજાને ગ્રહણ કરાવતો નથી ૪ (૧૧) સ્વયં પ્રશ્નને પૂછે છે પણ બીજાવડે પ્રશ્ન કરાવતો નથી તે લઘુ શિષ્ય ૧, બીજાઓવડે પૂછાય છે પણ સ્વયં પૂછતો નથી તે ગુરુ. ૨, સ્વયં પૂછે છે અને પૂછાય છે તે સ્થવિર સાધુ ૩ તેમજ સ્વયં પૂછતો નથી અને બીજાવડે પૂછાવાતો નથી તે જિનકલ્પિક. ૪. આ પ્રશ્નસૂત્ર શાસ્ત્રના વિષયમાં સમજવું. (૧૨) પોતે સૂત્રાદિને બોલે છે પણ બીજા પાસે બોલાવતો નથી ૧, બીજા પાસે બોલાવે છે પણ પોતે બોલતો નથી ૨, પોતે બોલે છે અને બીજા પાસે બોલાવે છે ૩ તેમજ પોતે બોલતો નથી તથા બીજા પાસે બોલાવતો નથી ૪ (૧૩) કોઈએક પુરુષ સૂત્રને ધરનાર છે પણ અર્થને ધરનાર નથી તે નવીન અભ્યાસી ૧, કોઈ પુરુષ અર્થને ધરનાર છે પણ સૂત્રને ધરનાર નથી જાણકાર શ્રાવક વિગેરે ૨, કોઈએક પુરુષ સૂત્ર અને અર્થ બન્નેના ધરનાર છે તે ગીતાર્થ ૩ અને કોઈએક પુરુષ સૂત્રધર તથા અર્થધર પણ નથી તે જડ મનુષ્ય ૪ (૧૪) (સૂ. ૨૫૫)

ટીકાર્થ:-ચૌદ સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે-આપતન-આપાત, અર્થાત્ પ્રથમ મિલાપ. તેમાં મદ્રક-સુખકારક, કેમ કે જોવું અને ભાષણાદિ દ્વારા સુખકર હોવાથી. સંવાસ-લાંબા કાલના સહવાસમાં કલ્યાણકારક નહિં કેમ કે હિંસક હોવાથી અથવા સંસારના કારણમાં જોડનાર હોવાથી. ૧, સાથે વસનારાઓને અત્યંત ઉપકારીપણા સંવાસમદ્રક, પરંતુ પ્રથમ મિલનમાં મદ્રક નહિં, કેમકે ન બોલવું અને કઠોર ભાષણ વિગેરે હોવાથી. ૨, એવી જ રીતે ત્રીજો અને ચોથો માંગો જાણવો ૪. (૧) 'વજ્જ' - સ્તિ. ૦ ત્યાગ કરાય છે તે વર્જ્ય, અથવા અવદ્ય-પાપ (અકારનો લોપ થવાથી અવજ્જને બદલે મૂલમાં વજ્જ થયેલ છે.) અથવા વજ્જની માફક ભારે હોવાથી વજ્જ-હિંસા, અસત્ય વિગેરે પાપરૂપ કર્મ, કોઈએક પુરુષ પોતાના પાપકર્મને કલહ વિગેરેમાં જુવે છે,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૬૫ ॥

કેમકે પશ્ચાત્તાપ સહિત હોવાથી, પરંતુ પરના પાપ-અપરાધને જોતો નથી, કેમ કે તેથી તો ઉદાસીન હોવાથી. ૧, અન્ય પુરુષ તો પરના દોષને જુવે છે પરંતુ પોતાના દોષને જોતો નથી, કેમ કે અહંકાર સહિત હોવાથી. ૨, અન્ય પુરુષ સ્વ-પરના દોષને જુવે છે, કેમ કે પશ્ચાત્તાપ સિવાય યથાર્થ વસ્તુનો બોધ થવાથી. ૩, કોઈક તો બન્ને(સ્વ-પર)ના દોષને જોતો નથી, કેમ કે વિશેષ મૂઠ હોવાથી ૪. (૨) કોઈએક પોતાના પાપને જોઈને કહે છે અર્થાત્ એમ કહે કે-‘મેં આ પાપ કર્યું છે’ અથવા શાંત થયેલ[ક્લેશાદિ]ની ફરીથી પ્રવૃત્તિ કરે છે, અથવા વજ્રરૂપ કર્મની ઉદીરણા કરે છે અર્થાત્ [બીજાને] પીડા ઉત્પન્ન કરવાવડે ઉદયમાં કર્મને પ્રવેશાવે* છે. (૩) એવી રીતે ઉપશમાવે છે અર્થાત્ પાપ અથવા કર્મને દૂર કરે છે. (૪) ‘અભ્યુદ્ઘે’ત્તિં અભ્યુત્થાન કરે છે એટલે કે ગુરુ વિગેરેને આવતાં જોઈને આસનથી ઊભો થાય છે, બીજા પાસે અભ્યુત્થાન કરાવતો નથી તે કોણ ? સંવિજ્ઞપાક્ષિક× અથવા લઘુપર્યાયવાળો મુનિ. ૧, ફક્ત અભ્યુત્થાન કરાવે જ છે તે કોણ ? ગુરુ. ૨, અભ્યુત્થાન કરનાર અને કરાવનાર તે કોણ ? મીતાર્થ સ્થવિરાદિ. ૩, અભ્યુત્થાન કરે નહિ અને કરાવે નહિ તે કોણ ? જિનકલ્પિક અથવા અવિનીત શિષ્ય. ૪ (૫) એમ જ વંદનાદિ સૂત્રોમાં પણ ચાર ભાંગા જાણવા. વિશેષ એ કે-દ્વાદશ આવર્તનાદિદ્વારા વંદન કરે છે. (૬) વસ્ત્રાદિના દાનવડે સત્કાર કરે છે. (૭) સ્તુતિ વિગેરેથી ગુણોની ઉન્નતિ કરવાવડે સન્માન કરે છે. (૮) યોગ્ય પૂજા-

* ટીકાકારે બીજા ભાંગાઓ જ્યાં કહેલ નથી તે સ્થળે મૂલના અનુવાદથી જાણી લેવા. ફક્ત એક ભાંગો કહેલ છે તેના અનુમારે બીજા જોડવા. × શુદ્ધ પ્રરૂપક પરંતુ શુદ્ધ ક્રિયા ન કરનાર તેમજ મુનિવેષને ધરનાર તે સંવિજ્ઞપાક્ષિક. વિશેષ જિજ્ઞાસુએ શ્રી ધર્મદાસગણિ-વિરચિત ઉપદેશમાળા નામક ગ્રંથમાં જોવું.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
આપાતમ-
દ્રકાદિ
પૂ. ૨૫૫

॥ ૩૬૫ ॥

દ્રવ્યોવડે પૂજે છે. (૯) વાચયતિ-મળાવે છે, ' નો વાયાવેહ ' બીજા પાસેથી પોતે જાણતો નથી તે કોણ ? ઉપાધ્યાયાદિ. ૧, સ્વયં મળે છે પરંતુ બીજાને મળાવતો નથી, આ બીજા માંગામાં અમ્યાસી શિષ્ય. ૨, ત્રીજા માંગામાં બીજાને મળાવે છે અને નહિ મળેલ ગ્રંથને સ્વયં મળે છે તે કોણ ? વિદ્વાન્ સાધુ ૩, ચોથા માંગામાં જિનકલ્પિક, [સ્વયં મળે નહિ અને અન્યને મળાવે પણ નહિ] ૪, એવી રીતે સ્વબુદ્ધિવડે સર્વત્ર ઉદાહરણની યોજના કરવી. (૧૦) સૂત્ર અને અર્થને ગ્રહણ કરે છે. (૧૧) પ્રશ્ન કરે છે. (૧૨) સૂત્રાદિને બોલે છે તેવી જ રીતે અન્ય માંગા જાણવા. (૧૩) સૂત્રધર-મળનાર ૧, અર્થધર-જાણનાર ૨, ત્રીજો ઉભય(સૂત્રાર્થ)ધર વિદ્વાન્ મુનિ ૩ અને વચ્ચેને નહિ ધરનાર તે જડ ૪ (૧૪)

ચમરસ્સ પં અસુરિંદસ્સ અસુરકુમારરત્નો ચત્તારિ લોગપાલા પં૦ તં૦-સોમે જમે વરુણે વેસ-મળે, એવં બલિસ્સવિ સોમે જમે વેસમળે વરુણે, ધરણસ્સ કાલપાલે કોલપાલે સેલપાલે સંઘપાલે, એવં મૂયાણંદસ્સ ચત્તારિ કાલપાલે કોલપાલે સંઘપાલે સેલપાલે, વેણુદેવસ્સ ચિત્તે વિચિત્તે ચિત્ત-પવચ્ચે વિચિત્તપવચ્ચે, વેણુદાલિસ્સ ચિત્તે વિચિત્તે વિચિત્તપવચ્ચે ચિત્તપવચ્ચે (૧) હરિકંતસ્સ પમે સુપ્પમે પમકંતે સુપ્પમકંતે, હરિસ્સહસ્સ પમે સુપ્પમે સુપ્પમકંતે પમકંતે, અગ્ગિસિહસ્સ તેઝ તેઝસિહે તેઝકંતે તેઝપ્પમે, અગ્ગિમાણવસ્સ તેઝ તેઝસિહે તેઝપમે તેઝકંતે, પુન્નસ્સ રૂપ રૂપંસે રૂદકંતે

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૬૬ ॥

રૂદપ્પમે, એવં વિસિટ્ઠસ્સ રૂતે રૂતંસે રૂતપ્પમે રૂયકંતે, જલકંતસ્સ જલે જલહતે જલકંતે જલ-
પ્પમે, જલપ્પહસ્સ જલે જલરતે જલપ્પહે જલકંતે (૨) અમિતગતિસ્સ તુરિયગતી ચિપ્પગતી સીહગતી
સીહવિક્રમગતી, અમિતવાહણસ્સ તુરિયગતી ચિપ્પગતી સીહવિક્રમગતી સીહગતી, વેલંબસ્સ કાલે
મહાકાલે અંજણે રિટ્ઠે, પમંજણસ્સ કાલે મહાકાલે રિટ્ઠે અંજણે, ઘોસસ્સ આવત્તે વિયાવત્તે ણંદિયા-
વત્તે મહાણંદિયાવત્તે, મહાઘોસસ્સ આવત્તે વિયાવત્તે મહાણંદિયાવત્તે ણંદિયાવત્તે ૨૦, સક્કસ્સ સોમે
જમે વરુણે વેસમણે, ઈસાણસ્સ સોમે જમે વેસમણે વરુણે, એવં ઇગંતરિતા જાવચ્ચુતસ્સ, ચડવિહા
વાડકુમારાં પં ૦ તં ૦—કાલે મહાકાલે વેલંબે પમંજણે । સૂ ૦ ૨૫૬, ચડવિહા દેવા પં ૦ તં ૦—
ભવણવાસી વાણમંતરા જોહસિયા વિમાણવાસી । સૂ ૦ ૨૫૭, ચડવિહા પમાણે પં ૦ તં ૦—દઢવપ્પમાણે
સ્વેત્તપ્પમાણે કાલપ્પમાણે ભાવપ્પમાણે । સૂ ૦ ૨૫૮

મૂલાર્થ:-અસુરેંદ્રના-અસુરકુમારના રાજા ચમરેંદ્રના ચાર લોકપાલો કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે-સોમ, યમ, વરુણ અને
વૈશ્રમણ ૧, એવી રીતે બલીંદ્રના પાંચ ચાર લોકપાલ છે-સોમ, યમ, વૈશ્રમણ અને વરુણ ૨, ધરણેંદ્રના કાલવાલ, કોલપાલ,

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
લોકપા-
લા:, દેવા:
પ્રમાણ
સૂ ૦ ૨૫૬-
૫૮

॥ ૩૬૬ ॥

શૈલપાલ અને શંખપાલ એ ચાર લોકપાલ છે ૩, એમ ભૂતાનેન્દ્રના કાલપાલ, કોલપાલ, શંખપાલ અને શૈલપાલ એ ચાર લોકપાલ છે ૪, વેણુદેવ ઇંદ્રના ચિત્ર, વિચિત્ર, ચિત્રપક્ષ અને વિચિત્રપક્ષ એ ચાર લોકપાલ છે ૫, વેણુદાલિ ઇંદ્રના ચિત્ર, વિચિત્ર, વિચિત્રપક્ષ અને ચિત્રપક્ષ એ ચાર લોકપાલ છે. ૬, (૧) હરિકાન્ત ઇંદ્રના પ્રભ, સુપ્રભ, પ્રભકાંત અને સુપ્રભકાંત એ ચાર લોકપાલ છે ૭, હરિસ્સહ ઇંદ્રના પ્રભ, સુપ્રભ, સુપ્રભકાંત અને પ્રભકાંત ૮, અગ્નિશિખ ઇંદ્રના તેજઃ, તેજઃશિખ, તેજસ્કાંત અને તેજપ્રભ ૯, અગ્નિમાનવ ઇંદ્રના તેજઃ, તેજશિખર, તેજપ્રભ અને તેજસ્કાંત ૧૦, પૂર્ણ ઇંદ્રના રૂપ, રૂપાંશ, રૂપકાંત અને રૂપપ્રભ ૧૧, વિશિષ્ટ ઇંદ્રના રૂપ, રૂપાંશ, રૂપપ્રભ અને રૂપકાંત ૧૨, જલકાંત ઇંદ્રના જલ, જલરત, જલકાંત અને જલપ્રભ ૧૩, જલપ્રભ ઇંદ્રના જલ, જલરત, જલપ્રભ અને જલકાંત ૧૪, આ નામવાળા લોકપાલો છે. (૨) અમિતગતિ ઇંદ્રના ત્વરિતગતિ, ક્ષિપ્રગતિ, સિંહગતિ અને સિંહવિક્રમગતિ ૧૫, અમિતવાહન ઇંદ્રના ત્વરિતગતિ, ક્ષિપ્રગતિ, સિંહવિક્રમગતિ અને સિંહગતિ ૧૬, વેલંબ ઇંદ્રના કાલ, મહાકાલ, અંજન અને રિષ્ટ ૧૭, પ્રમંજન ઇંદ્રના કાલ, મહાકાલ, રિષ્ટ અને અંજન ૧૮, ઘોષ ઇંદ્રના આવર્ત, ન્યાવર્ત, નંદિકાવર્ત અને મહાનંદિકાવર્ત ૧૯, મહાઘોષ ઇંદ્રના આવર્ત, ન્યાવર્ત, મહાનંદિકાવર્ત અને નંદિકાવર્ત ૨૦, આ નામવાળા લોકપાલો છે. અસુરકુમારનિકાયમાં દક્ષિણ દિશાનો સ્વામી ચમરેન્દ્ર અને ઉત્તર દિશાનો બલીન્દ્ર છે. આ પ્રમાણે દરેક નિકાયના ક્રમશઃ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાના ઇંદ્રો મલી વીશ ઇંદ્રો છે. (વ્યંતર અને જ્યોતિષ્કના ઇંદ્રોને લોકપાલો નથી.) શકેન્દ્રના સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રમણ ૪. ઈશાનેન્દ્રના સોમ, યમ, વૈશ્રમણ અને વરુણ-આ નામવાળા લોકપાલો કહેલ છે. એવી રીતે એક એકને અંતરે નામો યાવત્ અચ્યુતેન્દ્ર પર્યંત કહેવા. અર્થાત્ સનત્કુમાર, બ્રહ્મલોક, મહાશુક્ર અને પ્રાણત ઇંદ્રના લોકપાલના નામો સૌધમેન્દ્ર(શક્ર)ના લોકપાલોની જેમ અને

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૬૭ ॥

માહેંદ્ર, લાંતક, સહસ્રાર અને અચ્યુત ઇંદ્રના લોકપાલોના નામો ઈશાનેંદ્રના લોકપાલોની માફક જાણવા. ચાર પ્રકારના વાયુકુમારો પાતાલકલશાના અધિપતિ દેવો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કાલ, મહાકાલ, વેલંબ અને પ્રભંજન. (સૂ૦ ૨૫૬) ચાર પ્રકારના દેવો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ભવનપતિ, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વેમાનિક. (સૂ૦ ૨૫૭) ચાર પ્રકારે પ્રમાણ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-દ્રવ્યપ્રમાણ, ક્ષેત્રપ્રમાણ, કાલપ્રમાણ અને ભાવપ્રમાણ (સૂ૦ ૨૫૮)

ટીકાર્થ:—પુરુષના અધિકારથી જ દેવવિશેષ પુરુષોનું નિરૂપણ કરનાર લોકપાલાદિ સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે-ઈંદ્ર એટલે પરમ ઐશ્વર્યના યોગથી પ્રભુ અથવા ગજેંદ્રની જેમ મહાન્. રાજન-દીપતો હોવાથી અર્થાત્ શોભાવાળો હોવાથી અથવા આરાધ્ય હોવાથી રાજા. અથવા ઇંદ્ર અને રાજા એકાર્થવાચક છે. દક્ષિણ દિશાના લોકપાલોમાં નામથી જે ત્રીજો લોકપાલ છે તે ઉત્તર દિશાના લોકપાલોમાં નામથી ચોથો છે અને ચોથો છે તે ત્રીજો છે. એવી રીતે 'એકંતરિય' ત્તિ૦ જે નામવાળા શક્ર ઇંદ્રના લોકપાલો છે તે નામવાળા જ સનત્કુમાર, બ્રહ્મલોક, શુક્ર અને પ્રાણતેંદ્રના લોકપાલો છે, તથા જે નામવાળા ઈશાનેંદ્રના લોકપાલો છે તે નામવાળા જ માહેંદ્ર, લાંતક, સહસ્રાર અને અચ્યુતેંદ્રના લોકપાલો છે. કાલાદિ વાયુકુમાર દેવો પાતાલકલશાના સ્વામી છે. (સૂ૦ ૨૫૬) ચાર પ્રકારના દેવો છે (સૂ૦ ૨૫૭) એમ જે કહેલ છે તે સંખ્યાપ્રમાણ છે માટે પ્રમાણની પ્રરૂપણા કરનાર સૂત્ર કહે છે. જે પ્રમાણ કરે છે અથવા જેનાવડે પદાર્થનિર્ણય કરાય છે તે પ્રમાણ, તેમાં દ્રવ્ય એ જ પ્રમાણ, દંડ વિગેરે દ્રવ્યથી અથવા ધનુષ્ય વિગેરેથી શરીર પ્રમુખનું પ્રમાણ અથવા દંડ, હસ્ત અને અંગુલ વિગેરેથી નિર્ણય કરવો તે દ્રવ્યપ્રમાણ, જીવાદિ દ્રવ્યનું અથવા જીવ, ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય પ્રમુખ દ્રવ્યોનું પ્રમાણ અથવા પરમાણુ વિગેરે દ્રવ્યમાં પર્યાયોનો

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
લોકપા-
લા, દેવા:
પ્રમાણઞ્ચ
સૂ૦ ૨૫૬-
૫૮

॥ ૩૬૭ ॥

અથવા પરમાણુ આદિ દ્રવ્યોને વિષે જ પર્યાયોનો નિર્ણય ✕કરવો તે દ્રવ્યપ્રમાણ. એવી રીતે ક્ષેત્રપ્રમાણાદિમાં યથાયોગ્ય સમાસ કરવો. ત્યાં દ્રવ્યપ્રમાણ બે પ્રકારે છે-૧ પ્રદેશનિષ્પન્ન અને ૨ વિભાગનિષ્પન્ન. આ બન્નેમાં પહેલું પરમાણુથી આરંભીને અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ પર્યંત અને બીજું વિભાગનિષ્પન્ન માન પ્રમુખ પાંચ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ માન-ધાન્યનું માન, તે સેતિકા (બે પસલી પ્રમાણ) વિગેરે, રસનું માન, તે કર્ષ (તોલો) વિગેરે, ૨ ઉન્માન-ત્રાજવાના તોલા, શેર વિગેરે, ૩ અવમાન-હાથ વિગેરે, ૪ ગણિત-એક બે વિગેરે, ૫ પ્રતિમાન-ગુંજા (ચળોટી), વાલ વિગેરે. ક્ષેત્ર-આકાશ, તેનું પ્રમાણ બે પ્રકારે-પ્રદેશનિષ્પન્નાદિ, તેમાં પ્રદેશનિષ્પન્ન-એક પ્રદેશ અવગાઢથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશ અવગાઢ (અવગાહીને રહેલ) પર્યંત અને વિભાગનિષ્પન્ન તે અંગુલ પ્રમુખ. કાલ-સમયનું માન બે પ્રકારે છે-૧ પ્રદેશનિષ્પન્ન તે એક સમયની સ્થિતિથી આરંભીને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિ પર્યંત અને વિભાગનિષ્પન્ન તે સમય, આવલિકા વિગેરે. ક્ષેત્ર અને કાલમાં દ્રવ્યપણું છૂટે પણ દ્રવ્યથી જે બેને જુદા કહેલ છે તે જીવાદિ દ્રવ્યોના વિશેષકપણાં ક્ષેત્ર અને કાલ વિષે તે દ્રવ્યોનું પર્યાયપણું પણ છે; માટે દ્રવ્યથી ક્ષેત્ર અને કાલની વિશિષ્ટતા કહેવા માટે ભેદનો નિર્દેશ કરેલ છે. ભાવ એ જ પ્રમાણ, અથવા ભાવોનું પ્રમાણ તે ભાવપ્રમાણ, તે ગુણ, નય અને સંખ્યાભેદથી ત્રણ પ્રકારનું છે, ત્રણમાં જીવના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ ગુણો છે, તેમાં જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમા અને આગમરૂપ ગુણપ્રમાણ છે, નૈગમાદિ નયો તે નયપ્રમાણ છે, એક બે વિગેરે સંખ્યા તે સંખ્યાપ્રમાણ છે. (સૂ. ૨૫૮) દેવના અધિકારથી જ વિશેષ જણાવતાં કહે છે કે—

✕ આ પ્રમાણની વ્યાખ્યામાં તૃતીયા, ષષ્ઠી અને સપ્તમી વિભક્તિઓના એકવચન અને બહુવચન લોધેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૬૮ ॥

ચત્તારિ દિસાકુમારિમહત્તરિયાઓ પં૦ તં૦—રૂયા રૂયંસા સુરૂવા રૂયાવતી, ચત્તારિ વિજ્ઞુ-
કુમારિમહત્તરિયાઓ પં૦ તં૦—ચિત્તા ચિત્તકગગા સતેરાજી સોતામણી । સૂ૦ ૨૫૯, સક્રસ્સ પં
દેવિંદસ્સ દેવરત્તો મજ્ઞિમપરિસાતે દેવાણં ચત્તારિ પલિઓવમાઈં ઠિતી પં૦, ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ
દેવરત્તો મજ્ઞિમપરિસાણ દેવીણં ચત્તારિ પલિઓવમાઈં ઠિઈ પં૦ । સૂ૦ ૨૬૦, ચડવિવહે સંસારે
પં૦ તં૦—દવ્વસંસારે સ્વેત્તસંસારે કાલસંસારે ભાવસંસારે । સૂ૦ ૨૬૧

મૂલાર્થ:-દિશાકુમારીની ચાર મહત્તરિકા દેવીઓ મધ્યરુચકની વસનારી કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—રૂપા, રૂપાંશા, સુરૂપા
અને રૂપાવતી. વિદ્યુત્કુમારીની ચાર મહત્તરિકા દેવીઓ રુચક પર્વતની વિદિશામાં વસનારી કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—ચિત્રા,
ચિત્રકનકા, શતેરા અને સૌદામિની. (સૂ૦ ૨૫૯) શક્ર, દેવેંદ્ર, દેવના રાજાના મધ્યમ પરિષદના દેવોની ચાર પર્યોપમની
સ્થિતિ કહેલી છે. ઈશાન, દેવેંદ્ર, દેવના રાજાના મધ્યમ પરિષદની દેવીની ચાર પર્યોપમની સ્થિતિ કહેલી છે. (સૂ૦ ૨૬૦)
ચાર પ્રકારે સંસાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—દ્રવ્યસંસાર, ક્ષેત્રસંસાર, કાલસંસાર અને ભાવસંસાર (સૂ૦ ૨૬૧)

ટીકાર્થ:-‘ ચત્તારિ દિસા ’ ઇત્યાદિ૦ સૂત્ર મુગમ છે. વિશેષ એ કે—દિશાકુમારીઓ એવી અત્યંત શ્રેષ્ઠ દેવીઓ અથવા
દિશાકુમારીઓમાં મહત્તરિકાઓ તે દિક્કુમારીમહત્તરિકાઓ, રુચકની મધ્યમાં રહેનારી આ દેવીઓ જન્મ પામેલ અરિહંત

* બાબૂવાલો પ્રતમાં સેયંસા છે, હસ્તાલિખિત પ્રતમાં બન્ને પાઠ છે.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૧
મહત્તરિકા-
દેવ્ય:, દેવ-
સ્થિતિ
સંસારભેદજ્ઞ
સૂ૦ ૨૫૯—
૬૧

॥ ૩૬૮ ॥

પરમાત્માની નાલછેદનાદિ ક્રિયાને કરે છે. વિદ્યુત્કુમારી મહત્તરિકાઓ તો રુચક્રની વિદિશામાં વસનારીઓ છે, તે દેવીઓ ચારે દિશાઓમાં ઝૂમી રહીને, હાથમાં દીપક ગ્રહણ કરીને જન્મ પામેલ અરિહંતના ગીતો ગાય છે. આ દેવો સંસારમાં વસનારા છે, માટે સંસારસ્ત્ર કહેલ છે. સંસરણ-અર્હિંતર્હિં પરિભ્રમણ કરવું તે સંસાર, તત્ર 'સંસાર' શબ્દના અર્થને જાણનાર પળ વર્તમાનકાલે સંસાર શબ્દમાં જેનો ઉપયોગ નથી તે દ્રવ્યસંસાર, અથવા જીવ અને પુદ્ગલલક્ષણ દ્રવ્યોનું યથાયોગ્ય ભ્રમણ તે દ્રવ્યસંસાર, તેઓનું જ ચૌદ રાજલોકરૂપ ક્ષેત્રમાં જે પરિભ્રમણ તે ક્ષેત્રસંસાર, અથવા જે ક્ષેત્રમાં સંસારની વ્યાખ્યા કરાય છે તે જ ક્ષેત્ર, અભેદ ઉપચાર કરવાથી ક્ષેત્રસંસાર, જેમ રસવાળી ગુણનિકા(ગુણી) ઇત્યાદિ. કાલસ્ય-દિવસ, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સંવત્સર(વર્ષ)લક્ષણ કાલનું સંસરવું-ચક્રન્યાયવડે મમવું અથવા કોઈ પળ જીવનું નરકાદિને વિષે પલ્લોપમાદિ કાલવિશેષવડે મમવું તે કાલસંસાર, અથવા પોરસી વિગેરે જે કાલમાં સંસારની વ્યાખ્યા કરાય છે તે કાલસંસાર કહેવાય છે, અભેદ ઉપચાર કરવાથી. જેમ પ્રત્યુપેક્ષણ(પડિલેહણ) કરવાથી કાલ પળ પ્રત્યુપેક્ષણ કહેવાય છે. તથા સંસાર શબ્દના અર્થનો જાણનાર અને તેમાં ઉપયોગવાળો તે ભાવસંસાર અથવા જીવ અને પુદ્ગલ સંબંધી દ્રવ્ય સંસરણ માત્ર ગૌણ કરાયેલ છે અથવા ઔદયિકાદિ ભાવોનો અથવા વર્ણાદિનો સંસરણપરિણામ તે ભાવસંસાર છે. (સૂ. ૨૬૧). આ દ્રવ્યાદિ સંસાર અનેક નયોવડે દૃષ્ટિવાદમાં વિચારાય છે તેથી દૃષ્ટિવાદ સૂત્ર કહે છે-

ચતુર્વિદ્દે દિટ્ટિવાણ પં. તં-પરિકમ્મં સુત્તાઈં પુવ્વગણ અણુજોગે । સૂ. ૨૬૨, ચતુર્વિદ્દે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૬૯ ॥

પાયચ્છિન્ને પં૦ તં૦-ળાળપાયચ્છિન્ને દંસળપાયચ્છિન્ને ચરિત્તપાયચ્છિન્ને ચિયત્તકિચ્છપાયચ્છિન્ને ૧,
ચઉત્તિવહે પાયચ્છિન્ને પં૦ તં૦-પરિસેવળાપાયચ્છિન્ને સંજોયળાપાયચ્છિન્ને આરોઅળાપાયચ્છિન્ને
પલિઉંચળાપાયચ્છિન્ને ૨ । સૂ૦ ૨૬૩

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારે દર્દિવાદ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ સૂત્રાદિના ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા લાવનાર તે પરિકર્મ, ૨ દ્રવ્ય,
પર્યાય અને નયાદિવના અર્થને દુચ્ચવનાર તે સૂત્ર, ૩ પૂર્વ સંબંધી શ્રુત જેમાં રહેલું છે તે પૂર્વગત અને ૪ સૂત્રનો કહેવા યોગ્ય વિષયની
સાથે જે યોગ-સંબંધ તે અનુયોગ. (પ્રથમાનુયોગાદિ). (સૂ૦ ૨૬૨) ચાર પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ જ્ઞાનના અતિ-
ચારોની શુદ્ધિ માટે જે પ્રાયશ્ચિત્ત તે જ્ઞાનપ્રાયશ્ચિત્ત, ૨ સમક્તિના અતિચારોનું પ્રાયશ્ચિત્ત, ૩ ચારિત્રના આત્મચારોનું પ્રાયશ્ચિત્ત અને
૪ વ્યક્તકૃત્યપ્રાયશ્ચિત્ત-ગતિાર્થનું જે કાર્ય છે તે પાપનો હેદક હોવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત. ચાર પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલ છે, તે આ
પ્રમાણે-૧ નહિં કરવા યોગ્ય કૃત્યનું કરવું તે પ્રતિસેવના, તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત તે, ૨ સંયોજના-અક જાતિના અતિચારોનું મલવું, તેનું
પ્રાયશ્ચિત્ત, ૩ આરોપળા પ્રાયશ્ચિત્ત-અક અપરાધના પ્રાયશ્ચિત્તમાં પુનઃ પુનઃ દોષ સેવવાથી બીજા વિજાતીય પ્રાયશ્ચિત્તનું
આરોપળ કરવું તે અને ૪ પરિવુંચનાપ્રાયશ્ચિત્ત-પાપનું છુપાવવું અર્થાત્ અકનું બીજું કહે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત (સૂ૦ ૨૬૩)

ટીકાર્થ:-‘ચઉત્તિવહે દિટ્ઠિવા’ ઇત્યાદિ૦ જેનાવડે દટ્ઠિઓ-દર્શનો અર્થાત્ નયો કહેવાય છે તે દટ્ઠિવાદ, અથવા
પતંતિ-જેને વિષે નયો અવતરે છે તે દટ્ઠિપાત વારમું અંગ. તેમાં સૂત્રાદિના ગ્રહણ કરવા માટે યોગ્યતાનું સંપાદન કરવામાં

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
દટ્ઠિવાદઃ
પ્રાયશ્ચિત્તઞ્ચ
સૂ૦ ૨૬૨-
૬૩

॥ ૩૬૯ ॥

ગણિતના સંસ્કારની માફક સમર્થ તે પરિકર્મ, ૧, તે સિદ્ધસેનિકાદિ. ઋજુસૂત્ર વિગેરે બાર્વાશ સૂત્રો હોય છે. અહિં સર્વ દ્રવ્ય, પર્યાય અને નયના અર્થનું સૂચન કરનાર હોવાથી સૂત્રો છે. ૨, સમસ્ત શ્રુતથી પ્રથમ રચાયેલા હોવાથી પૂર્વો, તે ઉત્પાદ પ્રમુખ ચૌદ પૂર્વો છે. તેઓના નામ અને પ્રમાણ આ પ્રમાણે—

ઉપ્પાય ૧ અગ્નેષીયં ૨, વીરિયં ૩ અત્થિનત્થિ ૪ પવાયં ૫ ।

ણાણપવાયં ૬ સચ્ચં ૬, આયપવાયં ૭ કમ્મં ૮ ॥ ૪૩ ॥

પુઠ્ઠં પચ્ચક્ષાણં ૯, વિજ્ઞણુવાયં ૧૦ અવંઙ્ગ ૧૧ પાણાઠં ૧૨ ।

કિરિયાવિસાલપુઠ્ઠં ૧૩, ચોદ્દસમં બિંદુસારં તુ ૧૪ ॥ ૪૪ ॥

૧ ઉત્પાદ પૂર્વ, ૨ અગ્રાયણીય પૂર્વ, ૩ વીર્યપ્રવાદ પૂર્વ, ૪ અસ્તિનાસ્તિપ્રવાદ પૂર્વ, ૫ જ્ઞાનપ્રવાદ પૂર્વ, ૬ સત્યપ્રવાદ પૂર્વ, ૭ આત્મપ્રવાદ પૂર્વ, ૮ કર્મપ્રવાદ પૂર્વ, ૯ પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાદ પૂર્વ, ૧૦ વિદ્યાનુવાદ પૂર્વ, ૧૧ *અવંધ્ય પૂર્વ, ૧૨ પ્રાણાયુ પૂર્વ, ૧૩ ક્રિયાવિશાલ પૂર્વ અને ૧૪ લોકબિંદુસાર પૂર્વ છે.

ઉપ્પાયે પચકોડી ૧, અગ્નેષીયંમિ છત્તુઠ્ઠલક્ષા ૨ ।

* મતાંતરે કલ્યાણ પૂર્વ એવું પણ નામ છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૭૦ ॥

વિરિયમ્મિ સયરિલક્ષ્વા ૩, સટ્ઠિલક્ષ્વા ૩ અત્થિણત્થિમ્મિ ૪ ॥ ૪૫ ॥

૧ ઉત્પાદ પૂર્વમાં એક ક્રોડ પદ, ૨ અગ્રાયણીય પૂર્વમાં છન્નું લાખ, ૩ વીર્યપ્રવાદ પૂર્વમાં સીત્તેર લાખ, ૪ અસ્તિનાસ્તિપ્રવાદ પૂર્વમાં સાઠ લાખ પદ છે.

એગા પડના કોડી, ણાણપવાયંમિ હોઈ પુઠ્ઠમ્મિ ૫। એગા પયાણ કોડી, છત્થ પયા સત્થવાયંમિ ॥૪૬॥

૫ જ્ઞાનપ્રવાદપૂર્વમાં એક પદ ન્યૂન એક ક્રોડ પદ છે, ૬ સત્યપ્રવાદ પૂર્વમાં એક ક્રોડ અને છ પદ છે.

છઠ્ઠીસં કોડીઓ, આયપવાયંમિ હોઈ પયસંખા ૭। કમ્મપવાણ કોડી, અસીતી લક્ષ્વેહિં અબ્ભહિઆ ૮ ॥

૭ આત્મપ્રવાદ પૂર્વમાં છઠ્ઠીશ ક્રોડ પદની સંખ્યા છે, ૮ કર્મપ્રવાદ પૂર્વમાં એક ક્રોડ ને એંશી લાખ પદ છે.

ચુલસીઈ સયસહસ્સા પચ્ચલ્લાણાંમિ વન્નિયા પુઠ્ઠે ૯। એક્કા પયાણ કોડી, દસસહસહિયા ય અણુવાણ ૧૦ ॥૪૮॥

૯ પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાદ પૂર્વમાં ચોરાશી લાખ પદ છે, ૧૦ વિદ્યાનુવાદ પૂર્વમાં એક ક્રોડ અને દશ હજાર પદ છે.

છઠ્ઠીસં કોડીઓ, પયાણ પુઠ્ઠે અવંઙ્ગામંમિ ૧૧। પાણાઉમ્મિ ય કોડી, છપ્પણલક્ષ્વેહિં અબ્ભહિયા ૧૨ ॥૪૯॥

૧૧ અવંઘ્ય નામના પૂર્વમાં છઠ્ઠીસ ક્રોડ પદ છે, ૧૨ પ્રાણાયુ પૂર્વમાં એક ક્રોડ ને છપ્પન્ન લાખ પદ છે.

નવકોડીઓ સંખા, કિરિયવિસાલાંમિ વન્નિયા ગુરુણા ૧૩। અધ્ધત્તેરસલક્ષ્વા, પયસંખા બિંદુસારમ્મિ ૧૪ ॥૫૦॥

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૧
દષ્ટિવાદઃ
પ્રાયશ્ચિ-
ત્ત
સૂ. ૨૬૨-
૬૩

॥ ૩૭૦ ॥

૧૩ ક્રિયાવિશાલ પૂર્વમાં નવ ક્રોડ પદ છે અને ૧૪ વિંદુસાર પૂર્વમાં સાઢાવાર *લાખ પદની સંખ્યા છે.

તેઓને વિષે ગત-રહેલું જે શ્રુત તે પૂર્વગત, અર્થાત્ પૂર્વે જ જેમ અંગપ્રવિષ્ટ તે અંગો કહેવાય છે તેમ અહિં જાણવું, જોડવું તે યોગ, તે અનુરૂપ અથવા અનુકૂલ. સૂત્રનો પોતાના અભિધેય-વિષય સાથે યોગ તે અનુયોગ. તીર્થંકરોને પ્રથમ સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ અને પૂર્વભવ વિગેરેનું વર્ણનરૂપ જે છે તે મૂલ પ્રથમાનુયોગ કહેવાય છે. વળી જે કુલકર વિગેરેની વક્તવ્યતા જણાવનાર તે ગંડિકા-નુયોગ છે. (સૂ. ૨૬૨) પૂર્વગત શ્રુત હમણા કહ્યું, તેમાં પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રરૂપણા હતી માટે પ્રાયશ્ચિત્તનાં બે સૂત્ર કહેલ છે. તેમાં જ્ઞાન એજ પ્રાયશ્ચિત્ત, કારણ કે જ્ઞાન જ પાપને હેંદે છે અથવા પ્રાયઃ ચિત્તને શુદ્ધ કરે છે માટે નિરુક્તિવશાત્ જ્ઞાનપ્રાયશ્ચિત્ત, એવી રીતે દર્શન અને ચારિત્રમાં પણ સમજવું. 'ચિયત્તકિચ્ચે' ત્તિ૦ વ્યક્તસ્ય-ભાવથી ગીતાર્થનું જે કૃત્ય તે વ્યક્તકૃત્યપ્રાયશ્ચિત્ત, ગીતાર્થ તો ગુરુ લઘુના પર્યાલોચન(વિચાર)વડે જે કંઈ પણ કરે છે તે બધું પાપની વિશુદ્ધિ કરનાર જ હોય છે, અથવા જ્ઞાન વિગેરેના અતિચારોની વિશુદ્ધિ માટે જે પ્રાયશ્ચિત્તો એટલે આલોચનાદિ વિશેષથી કહેલા છે, તે જ્ઞાનપ્રાયશ્ચિત્તાદિ કહેવાય છે, અથવા 'ચિયત્તે'ત્તિ૦ વિશેષવડે-અવસ્થા વિગેરેની ઉચિતતાએ [સૂત્રમાં] ન કહેલ છતાં પણ જે આપ્યું-આજ્ઞા કરી-હુકમ કર્યો એવું જે કંઈ પણ મધ્યસ્થ ગીતાર્થવડે કરાયેલું અનુષ્ઠાન તે વિદત્તકૃત્યપ્રાયશ્ચિત્ત જ છે. 'ચિયત્તકિચ્ચે'ત્તિ૦ આ પાઠાંતરથી તો પ્રીતિવડે કરવા યોગ્ય વૈયાઘ્રત્ય વિગેરે અર્થ થાય છે. પ્રતિષેવણમ્-અકૃત્યનું સેવવું તે પ્રતિસેવના, તે પરિણામભેદથી અથવા પ્રતિસેવનીયના ભેદથી બે પ્રકાર છે. પરિણામના ભેદથી તો—

* પૂર્વના પદની સંખ્યામાં મતાતર પણ છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૭૧ ॥

પડિસેવણા ડ ભાવો, સો પુણ કુસલોવ્વ હોજ્જકુસલો વા ।
કુસલેણ હોઈ કપ્પો, અકુસલપરિણામઓ દપ્પો ॥ ૫૧ ॥

પ્રતિસેવના તો ભાવ-જીવના અધ્યવસાયરૂપ જ છે, તે ભાવ વઢી કુશલ અને અકુશલ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જ્ઞાનાદિરૂપ કુશલ ભાવવડે જે વાહ્ય વસ્તુની પ્રતિસેવના તે Xકલ્પપ્રતિસેવના, અને અવિરતિ વિગેરે અકુશલ ભાવવડે જે પ્રતિસેવના તે દર્પ-પ્રતિસેવના કહેવાય છે. પ્રતિસેવનીયના ભેદો તો-

મૂલગુણઉત્તરગુણે, દુવિહા પડિસેવણા સમાસેણં । મૂલગુણે પંચવિહા, પિંડવિસોહાઈગી ઇયરા ॥ ૫૨ ॥

પ્રતિસેવના, મૂલગુણના વિષયવાઢી અને ઉત્તરગુણના વિષયવાઢી એમ સંક્ષેપથી બે પ્રકારે છે. તેમાં મૂલગુણના વિષયવાઢી પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચ પ્રકારે છે અને ઉત્તરગુણ વિષયવાઢી પ્રતિસેવના અનેક પ્રકારે છે.

પ્રતિસેવનામાં પ્રાયશ્ચિત્ત ને આલોચના વિગેરે આ પ્રમાણે-

આલોચણ ૧ પડિક્કમણે ૨, મીસ ૩ વિવેગે ૪ તહા વિઉસ્સમ્મે ૫ ।

તવ ૬ હેય ૭ મૂલ ૮ અણવટ્ટયા ય ૯ પારંચિય ૧૦ ચેવ ॥ ૫૩ ॥

ગુરુની આગલ વચનવડે પાપના પ્રકાશવા માત્રથી જે પાપની શુદ્ધિ થાય તે આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત ૧, ફરીને ન કરવાની X વિણ્ણુમાર વિગેરે મુનિઓએ નમુાંચ વિગેરેને શિક્ષા કરેલ તે કલ્પપ્રતિસેવના જાણવી.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
દ્વિષ્ટિવાદઃ
પ્રાયશ્ચિ-
ત્ત
સૂ. ૨૬૨-
૬૩

॥ ૩૭૧ ॥

પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સ્વયં મિથ્યા દુષ્કૃત આપવા માત્રથી જે પાપની શુદ્ધિ થાય તે પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્ત ૨, આલોચના અને પ્રતિક્રમણ એ બન્નેથી (ગુરુની સમક્ષ આલોચના કરીને ગુરુના આદેશપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરે અને પછી મિથ્યાદુષ્કૃત આપવાથી) પાપની શુદ્ધિ થાય તે મિશ્રપ્રાયશ્ચિત્ત ૩, ત્યાગ કરવાથી જે પાપની શુદ્ધિ થાય તે વિવેકપ્રાયશ્ચિત્ત, દા. ત. આધાકર્માદિ આહારનું ગ્રહણ કર્યે છતે તેનો ત્યાગ કરવાથી પાપની શુદ્ધિ થાય છે. ૪, કાયાની ચેષ્ટાના નિરોધરૂપ ઉપયોગ માત્રથી જે પાપની શુદ્ધિ થાય તે વ્યુત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્ત, જેમ દુઃસ્વપ્નથી થયેલ પાપની કાયોત્સર્ગ માત્રથી શુદ્ધિ થાય છે ૫, જે પાપની શુદ્ધિ નીવી વિગેરે છ માસ પર્યંત તપ કરવાથી થાય છે તે તપ પ્રાયશ્ચિત્ત ૬, જે પ્રાયશ્ચિત્તમાં સંયમના પૂર્વ પર્યાયની રક્ષા માટે દુષ્ટ વ્યાધિથી દૂષિત થયેલ શરીરના અમુક ભાગના હેદનની જેમ અમુક પર્યાયનો હેદ કરાય છે તે હેદ પ્રાયશ્ચિત્ત ૭, જે પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થયે છતે સમસ્ત સંયમપર્યાયનો હેદ કરીને ફરીથી મહાવ્રતનું આરોપણ કરાય છે અર્થાત્ ફરીથી દીક્ષા અપાય છે તે મૂલપ્રાયશ્ચિત્ત ૮, જેણે ફરીથી પ્રતિસેવના કરેલ તે ઉત્થાપના(ફરીથી મહાવ્રતારોપણ)માં અયોગ્ય હતો પણ વ્રતોમાં કિંચિત્ કાલ સ્થાપન કરાય છે તે અનવસ્થાપ્યતા, તે જ્યાં સુધી સ્વીકારેલું વિશિષ્ટ તપ પૂર્ણ નથી કર્યું ત્યાં સુધી હોય છે, પછી તપ પૂર્ણ કરવાથી દોષ રહિત થયેલ હોવાથી વ્રતોમાં સ્થાપન કરાય છે. કહેલ તપ જ્યાં સુધી પૂર્ણ નથી કર્યું ત્યાં સુધી વ્રત કે લિંગમાં સ્થાપન નથી કરાતું માટે અનવસ્થાપ્યતાપ્રાયશ્ચિત્ત ૯, જે દોષ સેવવે છતે લિંગ, ક્ષેત્ર, કાલ અને તપથી દોષના પારને પામે છે તે પારાંચિત. અહિં અઙ્ચ્ ધાતુ ગતિના અર્થમાં છે. હેછામાં હેછલું પ્રાયશ્ચિત્ત આ છે અને તે ઉત્કૃષ્ટ દોષમાં જ અપાય છે. ૧૦. આ પ્રતિસેવના પ્રાયશ્ચિત્ત ૧. બીજું સંયોજન ઇટલે એક જાતિવાળા અતિચારનું મિલન-એકત્ર થવું તે સંયોજના, જેમ શય્યાતરપિંડ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૭૨ ॥

લીધેલ, તે પળ પાળીથી મીંજાયેલ હસ્તાદિવહે, વઢી તે સામે લાવેલ, તે પળ આધાકાર્મિક, આ દોષોનું મિલન જેમાં છે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત તે સંયોજનાપ્રાયશ્ચિત્ત ૨. તથા એક અપરાધના પ્રાયશ્ચિત્તમાં ફરી ફરી દોષ સેવવાવહે વિજાતીય-અન્ય પ્રાયશ્ચિત્તનું આરોપણ કરવું તે આરોપણ, જેમ પાંચ અહોરાત્ર પ્રમાણ પ્રાયશ્ચિત્તને પામેલ, ફરીથી દોષને સેવ્યે છતે દશ અહોરાત્ર પ્રમાણ, ફરીથી સેવવામાં પંદર અહોરાત્ર પ્રમાણ, એવી રીતે ફરી ફરી દોષ લગાડવાથી યાવત્ છ માસ પર્યંત તપ આપવું. તેથી અધિક તપ આવવા યોગ્ય નથી. શેષ (છ માસથી અધિક) તપ છ માસ તપમાં જ અંતર્ભૂત કરવા યોગ્ય છે, કેમકે આ વર્તમાન તીર્થમાં છ માસનું જ તપ કહેલ છે. કહ્યું પળ છે કે—

પંચાઈયારોવળ નેયઠ્ઠા જાવ હોંતિ છમ્માસા । તેળ પર માસિયાળં, છળ્હુવરિંજોસળં કુજ્જા ॥૫૪॥

માવાર્થ ઉપર જળાવ્યા મુજબ છે.

આરોપણાવહે પ્રાયશ્ચિત્ત તે આરોપણપ્રાયશ્ચિત્ત ૩, પરિકુંચન-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને માવ સંબંધી અપરાધનું ગોપવું, અન્યથા-એક રીતે હોવા છતાં બીજી રીતે કહેવું તે પરિકુંચના અથવા પરિવંચના. કહ્યું છે કે—

દઠ્ઠે સ્વેત્તે કાલે, માવે પલિઁચળા ચઁડવિયપ્પા । ચોઅગકપ્પારોવળ, ઇહાઈં મળિયા પુરિસજાયા ॥૫૫॥❀

* આ ગાથા વ્યવહારમાખ્યનો છે. અહિ ટોકાકારે પૂર્વાર્દિ ભાગ લીધેલ છે. ગાથાવૃત્તિમાં ઉત્તરાર્દિ ભાગ પણ આપેલ છે માટે અહિ સંપૂર્ણ લખેલ છે પરંતુ પ્રસ્તુત વિષયમાં તેનો સંબંધ નથી એટલે ઉત્તરાર્દિનો અર્થ લખેલ નથી.

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
દષ્ટિવાદઃ
પ્રાયશ્ચિ-
ત્તશ્ચ
સૂ. ૨૬૨-
૬૩

॥ ૩૭૨ ॥

द्रव્ય, क्षेत्र, કાલ અને ભાવ વિષયવાળી પરિકુંચના ચાર વિકલ્પે છે, તે આ પ્રમાણે—
સચ્ચિત્તે અચ્ચિતં ૧ જળવયપડિસેવિયં ચ અદ્ધાણે ૨। સુભિક્ષ મક્ષે ય દુભિક્ષ મક્ષે ૩ હટ્ટેણ તહા ગિલાણેણં ॥

સચ્ચિત્ત [કે મિશ્ર] દ્રવ્ય લીધે છતે અચિત્ત કહે તે દ્રવ્યપરિકુંચના ૧, કોઈ પણ અમુક ગામમાં દોષ કરેલ તે માર્ગમાં દોષ સેવ્યો કહે તે ક્ષેત્રપરિકુંચના ૨, સુભિક્ષ કાલમાં દોષ સેવીને દુર્ભિક્ષ કાલમાં દોષ સેવ્યો કહે તે કાલપરિકુંચના ૩ અને નિરોગપણામાં દોષ સેવીને મેં સરોગપણામાં દોષ સેવ્યો છે એમ કહે તે ભાવપરિકુંચના ૪.

પરિકુંચનાનું પ્રાયશ્ચિત્ત તે પરિકુંચનાપ્રાયશ્ચિત્ત ૪. અહિં વિશેષ સ્વરૂપ વ્યવહારસૂત્રની પીઠિકાથી જાણવું. (સૂ. ૨૬૩)
 પ્રાયશ્ચિત્ત કાલની અપેક્ષા અપાય છે માટે કાલનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્ર કહે છે કે—

ચડવિવહે કાલે પં૦ તં૦—પમાણકાલે અહાડયનિવ્વત્તિકાલે મરણકાલે અદ્ધાકાલે । સૂ. ૨૬૪,
ચડવિવહે પોગ્ગલપરિણામે પં૦ તં૦—વન્નપરિણામે ગંધપરિણામે રસપરિણામે ફાસપરિણામે । સૂ. ૨૬૫,
ભરહેરવણસુ ણં વાસેસુ પુરિમપલ્લિમવજ્ઞા મજ્ઞિમગા બાવીસં અરહંતા ભગવંતા ચાડજ્ઞામં ધમ્મં
પણ્ણવેંતિ, તં૦—સઘ્વાતો પાણાતિવાયાઓ વેરમણં, એવં મુસાવાયાઓ વેરમણં, સઘ્વાતો અદિન્નાદા-
ણાઓ વેરમણં, સઘ્વાઓ બહિદ્ધાદાણા[પરિગ્ગહા]ઓ વેરમણં ૧, સઘ્વેસુ ણં મહાવિદેહેસુ અરહંતા

ઔસ્થા-
નાઙ્ગમૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૭૩ ॥

ભગવંતો ચાઝામં ધમ્મં પળવયંતિ, તં-સઘ્વાતો પાણાતિવાયાઓ વેરમણં, જાવ સઘ્વાતો
બહિદ્ધાદાણાઓ વેરમણં । સૂ૦ ૨૬૬

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારે કાલ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પ્રમાણકાલ-દિવસ અને રાત્રિ વિગેરેના પ્રમાણરૂપ, ૨ યથાયુ-
ષ્કનિર્વૃત્તિકાલ-જે પ્રમાણે આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તે પ્રમાણે પૂર્ણ કરે તે, ૩ મરણવિશિષ્ટકાલ-મરણકાલ અને ૪ સમય,
આવલિકાદિરૂપ મનુષ્યક્ષેત્રમાં વર્તતો અઢાકાલ. (સૂ૦ ૨૬૪) ચાર પ્રકારે પુદ્ગલના પરિણામ-અવસ્થાંતર કહેલ છે, તે આ
પ્રમાણે-૧ વર્ણનો પરિણામ, ૨ ગંધનો પરિણામ, ૩ રસનો પરિણામ અને ૪ સ્પર્શનો પરિણામ. (સૂ૦ ૨૬૫) ભરત અને ઈર-
વતક્ષેત્રને વિષે પહેલા અને હેછા તીર્થકરને વર્જી મધ્યમ (વચ્ચેના) બારીશ અરિહંત ભગવંતો ચાર યામ(મહાવ્રત)રૂપ ધર્મને
પ્રરૂપે છે, તે આ પ્રમાણે-સર્વથા પ્રાણાતિપાતથી વિરમવું, એમજ સર્વથા મૃષાવાદથી વિરમવું, સર્વથા અદત્તાદાનથી વિરમવું, એમજ
મૈથુન-પરિગ્રહથી વિરમવું. ૧, સર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રોને વિષે અરિહંત ભગવંતો ચાર યામરૂપ ધર્મને પ્રરૂપે છે, તે આ પ્રમાણે-સર્વથા
પ્રાણાતિપાતથી વિરમવું યાવત્ મૈથુન-પરિગ્રહથી વિરમવું. (સૂ૦ ૨૬૬)

ટીકાર્થ:-જેનાવડે વર્ષશત, પલ્યોપમ વિગેરેનો નિર્ણય કરાય છે તે પ્રમાણ, તે જ કાલ તે પ્રમાણકાલ, તે દિવસ વિગેરે
લક્ષણવાળો અને મનુષ્યક્ષેત્રમાં વર્તનાર અઢાકાલ વિશેષ જ છે. કશું છે કે—

દુવિહો પમાણકાલો, દિવસપમાણં ચ હોઈ રાઈ ચ।ચડપોરિસિઓ।દિવસો, રાઈ ચડપોરિસી ચેવ ॥૫૭॥

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
પ્રમાણ-
કાલાદિ:
પરિણામ:
યામા: સૂ૦
૨૬૪-૬૬

॥ ૩૭૩ ॥

બે પ્રકારે પ્રમાણકાલ છે- ૧ દિવસપ્રમાણ અને ૨ રાત્રિપ્રમાણ. ચાર પોરિસપ્રમાણ દિવસ અને ચાર પોરિસીપ્રમાણ રાત્રિ હોય છે. ૧.

જે જે પ્રકારે નારકાદિના ભેદવડે આયુઃ-કર્મવિશેષ તે યથાયુઃ, તેનું રૌદ્રાદિ ધ્યાન વિગેરેથી નિર્વૃત્તિ-બાંધવું, તેના સંબંધથી જે કાલ ઇટલે જીવોની નારકાદિ સ્વરૂપે જે સ્થિતિ તે યથાયુઃનિર્વૃત્તિકાલ, અથવા જેવી રીતે આયુષ્યની નિર્વૃત્તિ છે તેવી રીતે જે કાલ નારકાદિના ભવમાં રહે છે તે યથાયુઃનિર્વૃત્તિકાલ છે. આ કાલ પળ આયુષ્યકર્મના અનુભવવિશિષ્ટ સર્વ સંસારી જીવોના વર્તનાદિરૂપ અદ્વાકાલ જ છે. કશું છે કે—

આઝયમેત્તવિસિટ્ઠો, સ એવ જીવાળ વત્તણાદિમઓ । મ્હાઝ અહાઝકાલો, વત્તઝ જો જચ્ચિરં જેણં ॥૫૮॥

અદ્વાકાલ જ યથાયુષ્કકાલ કહેવાય છે. શું સમગ્ર અદ્વાકાલ યથાયુષ્ક છે ? એમ નહિં, પરંતુ જીવોનો નારકાદિ આયુ-વિશિષ્ટ વર્તનાદિમય યથાયુષ્કકાલ કહેવાય છે, તે પોતે બાંધેલ આયુષ્યવડે જેટલા કાલ પર્યંત જીવ વર્તે છે તેટલા કાલ સુધી રહે છે. ૨,

મૃત્યુનો જે સમય તે મરણકાલ, આ પળ અદ્વાસમય વિશેષ જ છે, અથવા મરણવિશિષ્ટ કાલ તે મરણકાલ અથવા મરણ જ કાલ છે, કેમકે તે કાલનો પર્યાયવાચક શબ્દ છે. કશું છે કે—

કાલોત્તિ મયં મરણં, જહેહ મરણં ગઓત્તિ કાલગઓ । તમ્હા સ કાલકાલો, જો જરસ મઓ મરણકાલો ॥૫૯॥

‘કાલ’ શબ્દ મરણવાચક છે, જેમ અહીં મરણગત જીવને કાલગત કહેવાય છે, તેથી પ્રાણીના જે મરણનો કાલ (સમય)

શીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૭૪ ॥

તે *કાલ-કાલ કહેલ છે. અદ્વા જ કાલ ત અદ્વાકાલ. 'કાલ' શબ્દ તો Xવર્ણ અને પ્રમાણકાલ વિગેરેમાં વર્તે છે, તેથી અદ્વા શબ્દવડે વિશેષ કરેલ છે. આ અદ્વાકાલ સૂર્યની ક્રિયા(ભ્રમણ)વિશિષ્ટ મનુષ્યક્ષેત્રની અંદર વર્તતો સમયાદિરૂપ જાણવો. માણ્યમાં કહ્યું છે કે—

સૂરકિરિયાત્રિસિદ્ધો, ગોરોહાઈકિરિયાસુ નિરવેશ્વરો । અદ્વાકાલો ભગ્નઈ, સમયસ્ત્રવેતંમિ સમયાઈ ॥૬૦॥

મેરુપર્વતની ચોતરફ સૂર્યાદિના ભ્રમણરૂપ ક્રિયાવડે પ્રગટ કરાતો, મનુષ્યક્ષેત્રમાં વર્તનારો સમયાદિરૂપ કાલ તે અદ્વાકાલ કહેવાય છે. મનુષ્યક્ષેત્ર સિવાય બીજે સ્થલે સૂર્યાદિની ગતિક્રિયા ન હોવાથી ત્યાં અદ્વાકાલ કહેવાતો નથી, કેમકે ત્યાં તો વર્તનારૂપ ક્રિયા પરિણામવાળી હોવાથી કાલ કહેવાય છે. ઉપરોક્ત જે અદ્વાકાલ તે ગાયનું દોહન વિગેરે ક્રિયાની અપેક્ષા રાખતો નથી, પરંતુ સૂર્યાદિની ગતિક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે અર્થાત્ ગતિમાન્ સૂર્ય પોતાના કિરણોવડે જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશમાન કરે તેટલા ક્ષેત્રને દિવસ અને તે સિવાયના ક્ષેત્રને રાત્રિ કહેવાય છે. આ રાત્રિ કે દિવસનો અત્યંત સૂક્ષ્મ અંશ તે સમય, તેવા અસં-
ખ્યાતા સમયની આવલિકા વિગેરે કાલ, સૂર્યની ગતિ સિવાય અન્ય ક્રિયાની અપેક્ષા રાખતો નથી.

+સમયાવલિયમુદ્વૃત્તા, દિવસમહોરત્તપક્ષમાસા ય । સંવચ્છરજુગપલિયા, સાગરઓસપ્પિપરિયદ્ધા ॥૬૧॥

* એક કાલ શબ્દ મરણવાચક છે અને બીજો કાલ શબ્દ વસ્તુ-ટાઈમવાચક છે, તે કાલ-કાલ. X જેમ કાલો વર્ણ.

+ આ આવશ્યક નિર્યુક્તિની ૬૬૩ મી ગાથા છે.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૧
પ્રમાણ-
કાલાદિઃ
પરિણામઃ
યામાઃ સૂ-
૨૬૪-૬૬

॥ ૩૭૪ ॥

પરમ સૂક્ષ્મ કાલ તે સમય, અસંખ્યાત સમયની એક આવલિકા, જે ઘડીરૂપ કાલ તે મુદૂર્ત્ત, સૂર્યકિરણોથી પ્રકાશિત આકાશખંડ(ક્ષેત્ર)રૂપ અથવા ચાર પ્રહરાત્મક તે દિવસ, સૂર્યકિરણથી અપ્રકાશિત આકાશખંડ અથવા ચાર પ્રહરપ્રમાણ તે રાત્રિ, તે ઉભય મઝીને અહોરાત્ર કહેવાય છે. પંદર અહોરાત્ર મઝીને એક પક્ષ, જે પક્ષનો એક માસ, બાર માસનો એક વર્ષ, પાંચ વર્ષનો એક યુગ, અસંખ્યાત યુગવડે એક પલ્યોપમ, દશ કોડાકોડી પલ્યોપમવડે એક સાગરોપમ, દશ કોડાકોડી સાગરોપમે એક ઉત્સર્પિણી અને તેટલા જ પ્રમાણવાઝી એક અવસર્પિણી તેમજ અનંતી ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણી મઝીને એક પુદ્ગલપરાવર્ત થાય છે. (સૂ. ૨૬૪)

દ્રવ્યોના પર્યાયભૂત કાલના ચાર સ્થાનક કહેલ છે, હવે પર્યાયના અધિકારથી પુદ્ગલોના પર્યાયભૂત પરિણામના ચાર સ્થાનક કહે છે-‘ ચતુર્વિધે ’ ત્યાદિ. એક અવસ્થાથી બીજી અવસ્થાને પામવું તે પરિણામ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે- ‘ બીજી અવસ્થાને પામવું તે પરિણામ, સર્વથા મૂલ સ્વરૂપે પણ ન રહેવું અને સર્વથા નાશરૂપ પણ નહિ એવો જે પરિણામ તે જ્ઞાનીઓને ઇષ્ટ છે (૧) ’ તે પરિણામમાં કાલાદિ વર્ણનો પરિણામ-બીજી રીતે થવું અથવા બીજા વર્ણના ત્યાગપૂર્વક કાલાદિ વર્ણવડે પુદ્ગલનો પરિણામ તે વર્ણ પરિણામ. એવી જ રીતે ગંધ પરિણામ વિગેરેમાં પણ સમજવું. (સૂ. ૨૬૫) અર્જીવ દ્રવ્યના પરિણામો કહ્યા, હવે જીવદ્રવ્યના વિચિત્ર પરિણામો સૂત્રના વિસ્તારવડે કહેવાય છે-‘ ભરતે ’ ઇત્યાદિ. જે સૂત્ર સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે- પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરને વર્જીને અર્થાત્ મધ્યમના, તે આઠ વિગેરે પણ હોય માટે બાત્રીશ કહેલ છે. યમ એ જ યામ-મહાવ્રત, ચાર યામો હિંસાદિની નિવૃત્તિરૂપ છે જેમાં તે ચતુર્યામધર્મ. ‘ બહિદ્વાદાણાઓ ’તિ. બહિર્દ્વા-મેથુન પરિગ્રહવિશેષ મેદ

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્ર-
સાનુવાદ
॥ ૩૭૫ ॥

છે, આદાન-પરિગ્રહ, તે બંનેનું ઢંઢસમાસથી એકત્વ છે અથવા જે ગ્રહણ કરાય છે તે આદાન-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વસ્તુ તે ધર્મોપકરણ પળ હોય છે, તેથી કહે છે કે-બહિરતાત્-ધર્મના ઉપકરણ સિવાય જે પરિગ્રહ, અહિં મૈથુન પરિગ્રહમાં અંતર્ભાવ થાય છે, કારણ કે ગ્રહણ ન કરાયેલી સ્ત્રી ભોગવાતી નથી. પ્રત્યાસ્થાન કરવા યોગ્ય પ્રાણાતિપાતાદિનું ચતુર્વિધત્વ હોવાથી ધર્મની ચતુર્યામિતા-ચાર મહાવ્રતસ્વરૂપ છે. અહિં આ ભાવના જાણવી કે-મધ્યમ બાવીશ અને મહાવિદેહના તીર્થકરોના ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મની પ્રરૂપણા અને આદિ તથા અંત્ય તીર્થકરના પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મની પ્રરૂપણા શિષ્યોની અપેક્ષા છે. પરમાર્થથી તો બંનેની પાંચ યામની પ્રરૂપણા છે, કેમકે પ્રથમ અને પશ્ચિમ (હેછા) તીર્થકરના તીર્થમાં સાધુઓ ઋજુજડ અને વઋજડ હોય છે, તે કારણથી જ પરિગ્રહ વર્જનીય છે એમ ઉપદેશ કર્યે છતે મૈથુનને તજી દેવું જોઈએ એમ જાણવાને અને પાલવા માટે સમર્થ થતા નથી. મધ્યમના બાવીશ તીર્થકરો અને મહાવિદેહના તીર્થકરોના તીર્થમાં સાધુઓ ઋજુ અને પ્રાજ્ઞ હોવાથી મૈથુનને જાણવા માટે તેમજ તજવા માટે સમર્થ થાય છે. અહિં આ સંબંધે બે શ્લોક જણાવે છે-

પુરિમા ઉઝ્જુજઙ્ઘા ઉ, વઋજઙ્ઘા ય પચ્છિમા । મઙ્ગિમા ઉઝ્જુપ્પા ઉ, તેણ ધમ્મે દુહા કણ ॥ ૬૨ ॥

પ્રથમ તીર્થકરના સાધુઓ સરલ અને જડ છે, હેછા તીર્થકરોના સાધુઓ વઋ અને જડ છે, મધ્યમના સરલ અને દક્ષ છે. તે કારણથી બે રીતે ચતુર્યામ અને પંચયામરૂપ ધર્મ કહેલો છે.

પુરિમાણં દુવ્વિસ્સોઙ્ગો ઉ, ચરિમાણં દુરણુપાલણ । કપ્પો મઙ્ગિમગાણં તુ, સુવિસુજ્ઞે સુપાલણ ॥ ૬૩ ॥

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
પ્રમાણકા-
લાદિઃ પરિ-
ણામઃ
યામાઃ સૂ-
૨૬૪-૬૬

॥ ૩૭૫ ॥

પ્રથમ તીર્થકરના સાધુઓને ધર્મ દુર્બોધ્ય છે, છેલ્લા તીર્થકરના સાધુઓને ધર્મ દુઃસ્વપૂર્વક પાલન કરી શકાય અને મધ્યમના સાધુઓને ધર્મ સુબોધ્ય અને સુખે પાલી શકાય તેમ છે. (સૂ. ૨૬૬)

અનંતર કહેલ પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી વિરામ નહિ પામેલને અને વિરામ પામેલને દુર્ગતિ અને સુગતિ થાય છે, તે ગતિવાળા જીવો દુર્ગત અને સુગત હોય છે માટે દુર્ગતિ અને સુગત્યાત્મક પરિણામોના અને દુર્ગત સુગતના ભેદોને ચાર સૂત્રવડે જણાવે છે—

ચત્તારિ દુગ્ગતીતો પં. તં. —નેરદ્વયદુગ્ગતી તિરિવસ્થજોણિયદુગ્ગતી મણુસ્સદુગ્ગતી દેવદુગ્ગતી ૧, ચત્તારિ સોગ્ગઈઓ પં. તં. —સિદ્ધસોગ્ગતી દેવસોગ્ગતી મણુયસોગ્ગતી સુકુલપચ્ચાયાતિ ૨, ચત્તારિ દુગ્ગતા પં. તં. —નેરદ્વયદુગ્ગતા તિરિવસ્થજોણિયદુગ્ગતા મણુયદુગ્ગતા દેવદુગ્ગતા ૩, ચત્તારિ સુગ્ગતા પં. તં. —સિદ્ધસુગ્ગતા જાવ સુકુલપચ્ચાયાયા ૪ । સૂ. ૨૬૭, પદ્મસમયજિણસ્સ ણં ચત્તારિ કમ્મંસા સ્વીણા ભવંતિ તં. —ણાણાવરણિજ્ઞં દંસણાવરણિજ્ઞં મોહણિજ્ઞં અંતરાતિતં ૧, ઉપ્પન્નનાણદંસણધરે ણં અરહા જિણે કેવલી ચત્તારિ કમ્મંસે વેદોત્તિ, તં. —વેદણિજ્ઞં આડયં ણામં ગોતં ૨, પદ્મસમયસિદ્ધસ્સ ણં ચત્તારિ કમ્મંસા જુગવં સ્વિજ્ઞંતિ, તં. —વેયણિજ્ઞં આડયં ણામં ગોતં ૩ । સૂ. ૨૬૮

મૂલાર્થ:—ચાર દુર્ગતિઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—નૈરયિક સંબંધી દુર્ગતિ, તિર્યચયોનિ સંબંધી દુર્ગતિ, મનુષ્ય સંબંધી દુર્ગતિ

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્રસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૭૬ ॥

(નિંદિત મનુષ્યની અપેક્ષા) અને દેવ સંબંધી દુર્ગતિ, (કિલ્લિષિક વિગેરેની અપેક્ષા) ૧, ચાર સદ્ગતિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—
સિદ્ધ સંબંધી સદ્ગતિ, દેવ સંબંધી સદ્ગતિ, મનુષ્ય સંબંધી સદ્ગતિ અને સ્વર્ગમાં જઈને ઉત્તમ કુલમાં જન્મવારૂપ. ૨, ચાર દુર્ગત
(દુષ્ટ સ્થિતિમાં રહેનાર) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—નૈરયિકદુર્ગત, તિર્યચયોનિકદુર્ગત, મનુષ્ય દુર્ગત અને દેવદુર્ગત. ૩, ચાર સુગત
(સારી સ્થિતિમાં રહેનાર) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—સિદ્ધસુગત, દેવસુગત, મનુષ્યસુગત અને સારા કુલમાં અવતરેલ ૪ (સૂ. ૨૬૭)
પ્રથમસમયવિશિષ્ટ જિનના ચાર કર્મના અંશો (ભેદો) નાશ પામ છે, તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણયિ, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને
અંતરાય. ૧, ઉત્પન્ન થયેલ કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનના ધરનાર, અરહ (સર્વજ્ઞ), જિનકેવલી ચાર કર્મોને વેદે છે, તે આ પ્રમાણે—
વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર. ૨, પ્રથમસમય સિદ્ધના કર્મોનો યુગપત્ (એકી સાથે) ક્ષય થાય છે, તે આ પ્રમાણે—વેદનીય,
આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર. ૩. (સૂ. ૨૬૮)

ટીકાર્થ:—‘ચત્તારી’ત્યાદિ. સૂત્ર કહેલ અર્થવાચ્ય છે. વિશેષ એ કે—નિંદિત મનુષ્યની અપેક્ષા મનુષ્યદુર્ગતિ અને કિલ્લિષિક
વિગેરેની અપેક્ષા દેવદુર્ગતિ. ‘સુકુલપચ્ચાયાઈ’તિ. દેવલોક વિગેરેમાં જઈને રક્ષાકુ વિગેરે સુકુલમાં આવવું, અથવા પ્રત્યાજ્ઞાતિ પ્રતિ-
જન્મ—જન્મવું. આ તીર્થંકર વિગેરેને હોય છે. યુગલિક વિગેરે મનુષ્યત્વરૂપ મનુષ્યની સુગતિથી આ સુકુલમાં જન્મવારૂપ મનુષ્ય સુગ-
તિનો ભેદ બતાવેલ છે. દુર્ગતિ છે જેઓને તે દુર્ગતો (ઑઈ અચૂપ્રત્યય કર્મે છે તે દુર્ગતિનું દુર્ગતા એવું રૂપ થાય છે) અથવા દુઃસ્થા—દુષ્ટ સ્થિ-
તિમાં રહેલા તે દુર્ગતો, એમજ સુગતા એટલે સારી સ્થિતિમાં રહેલા જાણના. (સૂ. ૨૬૭) અનંતર સિદ્ધસુગતો કદા, તે સિદ્ધો અટક કર્મના
ક્ષયથી થાય છે, આ હેતુથી ક્ષયપરિણામનો ક્રમ કહે છે—‘પદમે’ત્યાદિ. ત્રણ સૂત્ર સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે—પ્રથમ સમય છે જેને

૪ સ્થાન-
કાષ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
દુર્ગતિ-
સુગતી
કેવલ્યાદિ-
કર્મક્ષયો
સૂ. ૨૬૭
—૨૬૮

॥ ૩૭૬ ॥

તે પ્રથમસમય એવા જિન-સયોગિકેવલી, તે પ્રથમસમય જિનના સામાન્યરૂપ કર્મનાં અંશો-જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે મેદો ક્ષય થાય છે. આવરણનો ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ વિશેષ અને સામાન્ય(પદાર્થ)ના બોધરૂપ જ્ઞાન-દર્શનને ધારણ કરનાર તે ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધર. આ વાક્યવડે અનાદિ સિદ્ધ કેવલજ્ઞાનવાળા સદાશિવના અસદ્ભાવને બતાવે છે. નથી વિદ્યમાન રહ્યો-एकांत-રૂપ ગોપ્ય (છાનું) જેને તે અરહત, કેમ કે સમીપ, દૂર, સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મરૂપ સમસ્ત પદાર્થસમૂહના સાક્ષાત્કાર કરનાર હોવાથી અથવા દેવાદિવડે પૂજાને યોગ્ય હોવાથી અર્હન્. રાગાદિને જીતનાર હોવાથી જિન. કેવલ-પરિપૂર્ણ જ્ઞાન વિગેરે છે જેને તે કેવલી. સિદ્ધત્વનો અને કર્મના ક્ષયનો એક સમયમાં સંભવ હોવાથી પ્રથમસમય સિદ્ધિ ઇત્યાદિ કથન કરાય છે. (સૂ. ૨૬૮) અસિદ્ધ જીવોને તો હાસ્ય વિગેરે વિકારો હોય છે માટે પ્રથમ હાસ્યનું ચાર સ્થાનકમાં અવતરણ કરતાં સૂચકાર કહે છે—

चउहिं ठाणेहिं हासुप्पत्ती सिता तं०-पासित्ता भासेत्ता सुगेता संभरेत्ता। सू० २६९, चउठिवहे अंतरे पं० तं०-कटुंतरे पम्हंतरे लोहंतरे पत्थरंतरे, एवामेव इत्थिए वा पुरिसस्स वा चउठिवहे अंतरे पं० तं०-कटुंतरसमाणे पम्हंतरसमाणे लोहंतरसमाणे पत्थरंतरसमाणे । सू० २७०, चत्तारि भयगा पं० तं०-दिवसभयते जत्ताभयते उच्चत्तभयते कब्बालभयते । सू० २७१, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-संपागडपडिसेवी णामेगे णो पच्छन्नपडिसेवी पच्छन्नपडिसेवी णामेगे णो संपागडपडिसेवी एगे

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૭૭ ॥

સંપાગડપડિસેવીવિ પચ્છન્નપડિસેવીવિ, ઇમે નો સંપાગડપડિસેવી ણો પચ્છન્નપડિસેવી । સૂ૦ ૨૭૨

મૂલાર્થ:-ચાર કારણે હાસ્યની ઉત્પત્તિ થાય, તે આ પ્રમાણે-માંડ વિગેરેની ચેષ્ટા જોઈને ૧, વિકારવાળાં વચનો બોલીને ૨, બીજા વિકૃત વચનો સાંભળીને ૩ અને ચેષ્ટા વિગેરેના શબ્દો મનમાં સંભારીને ૪ હસે છે. (સૂ૦ ૨૬૯) ચાર પ્રકારે અતરં (એક બીજાનો ભેદ) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કાષ્ટાંતર-લાકડા લાકડામાં અંતર ૧, પક્ષ્માંતર-કપાસની પુળી પુળીમાં અંતર ૨, લોઢા લોઢામાં અંતર તે લોહાંતર ૩ અને પથ્થર પથ્થરમાં અંતર તે પથ્થરાંતર ૪. એ જ દૃષ્ટાંતે સ્ત્રી સ્ત્રીમાં અંતર, પુરુષ પુરુષમાં અંતર ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-વિશિષ્ટ પદવીની યોગ્યતા વિગેરેથી કાષ્ટાંતર સમાન ૧, વાળીની કોમલતાવડે પક્ષ્માંતર સમાન ૨, સ્નેહના હેદ કરવાવડે લોહાંતર સમાન ૩ અને ચિંતિત મનોરથ પૂરવાવડે જગત્વંદ્ય જે થાય તે પથ્થરાંતર* સમાન (સૂ૦ ૨૭૦) ચાર ભૂતક-નોકરો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-દરોજના મૂલ્યથી જે કામ કરે છે તે દિવસભૂતક ૧, દેશાંતર ગમનપ્રસંગે અમુક મૂલ્ય લઈને મદદ કરનાર સેવક તે યાત્રાભૂતક ૨, મૂલ્ય અને કાલ(અમુક સમય)નો નિર્ણય કરીને જે નિયમિત કાર્ય કરનાર નોકર તે ઉચ્ચતાભૂતક ૩ અને અમુક હસ્તપ્રમાણ ભૂમિ તારે સોદવી અને અમુક મૂલ્ય આપીશ એ ઠરાવપૂર્વક જે કામ કરનાર તે કબ્બાડભૂતક. ૪. (સૂ૦ ૨૭૧) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ અગીતાર્થની સમક્ષ અકલ્પનીય માત્ર વિગેરે સેવનાર પળ પ્રચ્છન્ન (હાનું) સેવનાર નહિ તે વકુસ ૧, કોઈએક પુરુષ પ્રચ્છન્ન દોષને સેવે છે પણ પ્રગટ સેવતો નથી

* અહિ વિશેષ રૂપથી વ્યાખ્યા કરેલ છે.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
હાસ: અન્ત-
રં ભૂતકા:
પ્રતિસેવિન:
સૂ૦ ૨૬૯-
૭૨

॥ ૩૭૭ ॥

તે કષાયકુશીલ ૨, કોઈએક પુરુષ પ્રગટ દોષને સેવે છે અને પ્રચ્છન્ન પણ સેવે છે તે પ્રતિસેવનાકુશીલ ૩ અને કોઈએક પુરુષ પ્રગટ અને પ્રચ્છન્ન દોષને સેવતો નથી તે સ્નાતક અથવા નિર્ગ્રંથ. ૪. (સૂ. ૨૭૨)

ટીકાર્થ:—‘ચડહી’ત્યાદિ. હસવું તે હાસ્ય, હાસ્યમોહનીય કર્મના ઉદયજન્ય વિકારની ઉત્પત્તિ તે હાસ્યોત્પત્તિ, ‘પાસિત્ત’ ત્તિ. વિદુષક વિગેરેની ચેષ્ટાને ચક્ષુવડે જોઈને ૧, વઢી કંઈક વિકાર સહિત વચનને બોલીને ૨, બીજાએ કહેલ તથા-વિધ હાસ્યકારી વાક્યને કાનવડે સાંભળીને ૩ અને હાસ્યકારી ચેષ્ટા અને વાક્ય વિગેરેને યાદ કરીને હસે છે. ૪. એવી રીતે જોવું વિગેરે હાસ્યના કારણો થાય છે. (સૂ. ૨૬૯) અસિદ્ધ(સંસારીઓ)નાં જ ધર્માન્તરનું નિરૂપણ કરવા માટે દૃષ્ટાંત અને દાષ્ટાંતિક અર્થવાઝાં બે સૂત્રને કહે છે—‘ચડવિહે’ ઇત્યાદિ. કાષ્ઠ કાષ્ઠનો અંતર એટલે રૂપ, રચનાદિવડે વિશેષ તે કાષ્ઠાંતર, એમ પક્ષ્મ-કપાસ, રૂ વિગેરેનો અર્થાત્ પક્ષ્મ પક્ષ્મનો (પૂણી પૂણીનો) વિશિષ્ટ સુકુમારતાદિવડે અંતર તે પક્ષ્માંતર ૨, અત્યંત હેદ કરનાર હોવાથી લોઢાનું અંતર ૩, ચિંતિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ વિગેરેથી પાષાણનો અંતર તે પ્રસ્તરાંતર. ૪, એવી રીતે કાષ્ઠાદિ અંતરની માફક અન્ય સ્ત્રીઓની અપેક્ષાએ સ્ત્રીનું અંતર અથવા અન્ય પુરુષોથી અપેક્ષાએ પુરુષનું અંતર. અહિં બે ‘વા’ શબ્દ સ્ત્રી અને પુરુષના ચતુર્વિધત્વ પ્રત્યે સમાનતા જણાવવા માટે છે. કાષ્ઠાંતર તુલ્ય, અંતર-વિશેષ, અર્થાત્ વિશિષ્ટ પદવીની યોગ્યતાદિવડે કાષ્ઠાંતર સમાન ૧, વચનની સુકોમલતાવડે જ પક્ષ્માંતર સમાન ૨, સ્નેહનાં હેદ-વડે અને પરીષદાદિને વિષે અભંગત્વ-ધૈર્ય વિગેરેથી લોઢાંતર સમાન ૩, ઇચ્છાથી અધિક મનોરથના પૂર્ણ કરવાવડે અને વિશિષ્ટ ગુણવાન્ પુરુષવડે વંદન કરવા યોગ્ય પદવીની યોગ્યતાદિવડે પ્રસ્તરાંતર સમાન. ૪ (સૂ. ૨૭૦) હમણા જ અંતર કહ્યું, માટે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૭૮ ॥

પુરુષવિશેષના અંતરનું નિરૂપણ કરવા માટે ભૂતકમ્મત્ર કહે છે. 'ઝિયતે' પોષણ કરાયો તે ભૂતઃ, અનુકંપા કરાયેલ તે જ ભૂતક અર્થાત્ કામ કરનાર. નક્કી કરેલ મૂલ્યદ્વારા કામ કરવા માટે દરરોજ જે ગ્રહણ કરાય છે (રચાય છે) તે દિવસભૂતક ૧, યાત્રા-દેશાંતરગમનમાં સહાય માટે નિષ્પત્ત મૂલ્યદ્વારા જે પોષણ કરાય છે તે યાત્રાભૂતક ૨, મૂલ્ય અને કાલનો નિર્ણય કરીને નિયત કરેલ સમય પ્રમાણે જેની પાસેથી કાર્ય કરાવાય છે તે ઉચ્ચત્તભૂતક ૩ અને કબ્બાડભૂતક એટલે પૃથ્વી खोदનાર ઓડ વિગેરે. બે હાથ અથવા ત્રણ હાથ ભૂમિ તારે खोदવી અને તેના બદલામાં આટલું ધન તેને આપીશ એમ કહીને પોતાનું કાર્ય જેને સોંપાય છે તે કબ્બાડભૂતક. અહિં આ સંબંધી બે ગાથા દર્શાવે છે—

दिवसभयओ उ घेप्पइ, छिन्नेण धणेण दिवसदेवसियं ।

जत्ता उ होइ गमणं, उभयं वा [आगमनं चेत्यर्थः] एत्तियधणेणं ॥ ६४ ॥

कब्बाल ओडमाई, हत्थमियं कम्म एत्तियधणेणं ।

एच्चिरकालुच्चते, कायव्वं ×कम्म जं वेति ॥ ६५ ॥

× આ ચાર પ્રકારના ભૂતકનો નોકરો કે કામ પૂર્ણ ન થયેલ હોય તો તેને દોષા આપવી કરુપે નહિ એમ નિશીથભાષ્ય અને ચૂર્ણિમાં કહેલું છે, એમ ગાથાવૃત્તિકાર જણાવે છે.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૧

હાસઃ અન્ન-
રં ભૂતકઃ
પ્રતિસેવિનઃ
સૂ. ૨૬૯-
૭૨

॥ ૩૭૮ ॥

પ્રાયઃ ભાવાર્થ જણાવ્યા મુજબ છે.

લૌકિક પુરુષવિશેષનું અંતર કશું, હવે લોકોત્તર પુરુષવિશેષના અંતરનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રતિષેવિસૂત્ર જણાવે છે. તેમાં સંપ્રકટ-અગીતાર્થોની સમક્ષ અકલ્પનીય આહારાદિ પ્રતિસેવવાનો સ્વભાવ છે જેનો તે સંપ્રકટ પ્રતિસેવી ૧, એવી રીતે સર્વત્ર જાણવું. વિશિષ્ટ એ કે-પ્રચ્છન્ન-અગીતાર્થ સમક્ષ નહિ, અહિં પહેલા ત્રણ ભાંગામાં પુષ્ટ આલંબન (સ્વાસ કારણ પ્રસંગે) વકુશ વિગેરે, અથવા સ્વાસ કારણ સિવાય પાર્શ્વસ્થા (પાસત્થો) વિગેરે, ચોથા ભાંગામાં તો નિર્ગ્રંથ અથવા સ્નાતક હોય છે. (સૂ. ૨૭૨) અંતરના અધિકારથી જ દેવપુરુષોનો સ્ત્રીવડે કરાવેલ અંતરને પ્રતિપાદન કરતા થકા સૂત્રકાર કહે છે—

ચમરસ્સ ણં અસુરિંદસ્સ અસુરકુમારરત્નો સોમસ્સ મહારત્નો ચત્તારિ અગ્ગમાહિસીઓ પં. તં. —કળગા કળગલતા ચિત્તગુત્તા વસુંધરા, એવં જમસ્સ વરુણસ્સ વેસમણસ્સ, વલિસ્સ ણં વતિરો-યણિંદસ્સ વતિરોયણરત્નો સોમસ્સ મહારત્નો ચત્તારિ અગ્ગમાહિસીઓ પં. તં. —મિત્તગા સુભદ્ધા વિજ્જુત્તા અસણી, એવં જમસ્સ વેસમણસ્સ વરુણસ્સ (૧) ધરણસ્સ ણં નાગકુમારિંદસ્સ ણાગકુમાર-રત્નો કાલવાલસ્સ મહારત્નો ચત્તારિ અગ્ગમાહિસીઓ પં. તં. —અસોગા વિમલા સુપ્પમા સુદંસણા, એવં જાવ સંખવાલસ્સ, ભૂતાણંદસ્સ ણં ણાગકુમારિંદસ્સ ણાગકુમારરત્નો કાલવાલસ્સ મહારત્નો

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ३७९ ॥

चत्तारि अग्ग० पं० तं०-सुणंदा सुभदा सुजाता सुमणा, एवं जाव सेलवालस्स जहा धरणस्स एवं सव्वेसिं दाहिणिंदलोगपालाणं जाव घोसस्स, जहा भूताणंदस्स एवं जाव महाघोसस्स लोगपालाणं (२) कालस्स णं पिसाइंदस्स पिसायरन्नो चत्तारि अग्गमहिसीओ पं० तं०-कमला कमलप्पभा उप्पला सुदंसणा, एवं महाकालस्सवि, सुरूवस्स णं भूतिंदस्स भूतरन्नो चत्तारि अग्गमहिसीओ पं० तं०-रूववती बहुरूवा सुरूवा सुभगा, एवं पडिरूवस्सवि, पुण्णभद्दस्स णं जक्खिंदस्स जक्खरन्नो चत्तारि अग्गमहिसीओ पं० तं०-पुत्ता बहुपुत्तिता उत्तमा तारगा, एवं माणिभद्दस्सवि (३) भीमस्स णं रक्खसिंदस्स रक्खसरन्नो चत्तारि अग्गमहिसीओ पं० तं०-पउमा वसुमती कणगा रतणप्पभा, एवं महाभीमस्सवि, किंनरस्स णं किंनरिंदस्स चत्तारि अग्ग० पं० तं०-वडेंसा केतुमती रतिसेणा रतिप्पभा, एवं किंपुरिसस्सवि, सप्पुरिसस्स णं किंपुरिसिंदस्स० चत्तारि अग्गमहिसीओ पं० तं०-रोहिणी णवमिता हिरी पुप्फवती, एवं महापुरिसस्सवि (४) अतिकायस्स णं महोरगिंदस्स चत्तारि अग्गमहिसीओ पं० तं०-भुयगा भुयगवती महाकच्छा फुडा, एवं महाकायस्सवि, गीतरतिस्स णं गंधर्विंदस्स

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः १
अग्रमाहिष्यः
विकृतयः
कूटागाराः
सू० २७३-
७५

॥ ३७९ ॥

चत्तारि अग्ग० पं० तं०-सुघोसा विमला सुस्सरा सरस्सती, एवं गीयजसस्सवि (५) चंदस्स णं जोतिसिं-
 दस्स जोतिसरन्नो चत्तारि अग्गमहिंसीओ पं० तं०-चंदप्पमा दोसिणाभा अच्चिमाली पभंकरा, एवं सूर-
 स्सवि, णवरं सूरप्पभा दोसिणाभा अच्चिमाली पभंकरा, इंगालस णं महागहस्स चत्तारि अग्गमहिंसीओ
 पं० तं०-विजया वेजयंती जयंती अपराजिया, एवं सव्वेसिं महग्गहाणं जाव भावकेउस्स (६)
 सक्कस्स णं देविंदस्स देवरन्नो सोमस्स महारन्नो चत्तारि अग्ग० पं० तं०-रोहिणी मयणा चित्ता
 सोमा, एवं जाव वेसमणस्स, ईसाणस्स णं देविंदस्स देवरन्नो सोमस्स महारन्नो चत्तारि
 अग्ग० पं० तं०-पुढवी राती रयणी विज्जू, एवं जाव वरुणस्स । सू० २७३, चत्तारि गोरसावि-
 गतीओ पं० तं०-खीरं दाहिं सप्पिं णवणीतं, चत्तारि सिणेहविगइतीओ पं० तं०-तेल्लं घयं वसा
 णवणीतं, चत्तारि महाविगतीओ पं० तं०-महुं मंसं मज्जं णवणीतं । सू० २७४, चत्तारि कूडागारा
 पं० तं०-गुत्ते णामं एगे गुत्ते, गुत्ते णामं एगे अगुत्ते, अगुत्ते णामं एगे गुत्ते, अगुत्ते णामं एगे

* बीनी प्रतमां 'सामा' एवो पाठ पण छे.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૮૦ ॥

અગુત્તે, એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાતા પં૦ તં૦-ગુત્તે ણામમેગે ગુત્તે ૪, ચત્તારિ કૂડાગારસાલાઓ પં૦ તં૦-ગુત્તા ણામમેગા ગુત્તદુવારા, ગુત્તાણામમેગા અગુત્તદુવારા, અગુત્તા ણામમેગા ગુત્તદુવારા, અગુત્તા ણામમેગા અગુત્તદુવારા, એવામેવ ચત્તારિત્થીઓ પં૦ તં૦-ગુત્તા નામમેગા ગુત્તિંદિતા ગુત્તા ણામમેગા અગુત્તિંદિઆ ૪ । સૂ૦ ૨૭૫, ચડવ્વિહા ઓગાહણા પં૦ તં૦-દવ્વોગાહણા સ્વેત્તોગાહણા કાલોગાહણા ભાવોગાહણા । સૂ૦ ૨૭૬, ચત્તારિ પન્નત્તીઓ અંગવાહિરિયાતો પં૦ તં૦-ચંદપન્નત્તી સૂરપન્નત્તી જંબુદ્દીવપન્નત્તી દીવસાગરપન્નત્તી । સૂ૦ ૨૭૭ ॥ ચડટ્ટાણસ્સ પદમો ઉદ્દેસઓ ॥ ૧ ॥

મૂલાર્થ:—અસુરેન્દ્ર-અસુરકુમારના રાજા ચમરેન્દ્રના સોમ નામના લોકપાલ મહારાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કનકા, કનકલતા, ચિત્રગુપ્તા અને વસુંધરા. એમ જ યમની, વરુણની અને વૈશ્રમણ લોકપાલની ચાર ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. બલિ નામના વૈરોચનેન્દ્ર-વૈરોચનના રાજાના સોમ નામના મહારાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-મિત્રકા, સુભદ્રા, વિદ્યુતા અને અશની. એમ જ યમની, વૈશ્રમણની અને વરુણ લોકપાલની ચાર ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. (૧) નાગકુમારનો ઇન્દ્ર-નાગકુમારના રાજા ધરણેન્દ્રના કાલવાલ નામના મહારાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-અશોકા, વિમલા, સુપ્રભા અને સુદર્શના. એવી રીતે યાવત્ શંસપાલ નામના લોકપાલની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે. ભૂતાનંદ

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
અગ્રમહિષ્ય:
વિકૃતય:
કૂડાગારા:
સૂ૦ ૨૭૩-
૭૫

॥ ૩૮૦ ॥

નામના નાગકુમારના ઇંદ્ર-નાગકુમારના રાજાના કાલવાલ નામના મહારાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-
 સુનંદા, સુમદ્રા, સુજાતા અને સુમના. એવી રીતે યાવત્ શૈલપાલ નામના લોકપાલ મહારાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. જેમ ધર-
 ણેંદ્રના લોકપાલની અગ્રમહિષીઓ છે. એ પ્રમાણે બધા ય દક્ષિણ દિશાના ઇંદ્રના લોકપાલોની યાવત્ ઘોષ નામના સ્તનિતકુમાર
 ઇંદ્રના લોકપાલોની ચાર ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. જેમ ભૂતાનંદ(ઉત્તર દિશાધિપતિ)ના લોકપાલોની ચાર ચાર અગ્રમહિષીઓ છે
 એ પ્રમાણે મહાઘોષ નામના સ્તનિતકુમાર ઇંદ્રના લોકપાલોની ચાર ચાર અગ્રમહિષીઓ છે અર્થાત્ તે પ્રમાણે નામગાળી છે. (૨)
 કાલ નામના પિશાચના ઇંદ્ર-પિશાચરાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કમલા, કમલપ્રભા, ઉત્પલા અને
 સુદર્શના. એવી રીતે મહાકાલ નામના પિશાચેંદ્રની પગ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. સુરૂપ નામના ભૂતના ઇંદ્ર-ભૂતના રાજાની ચાર
 અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-રૂપવતી, બહુરૂપા, સુરૂપા અને સુભગા. એવી રીતે પ્રતિરૂપ નામના ભૂતેંદ્રની પગ ચાર
 અગ્રમહિષીઓ છે. પૂર્ણભદ્ર નામના યક્ષના ઇંદ્ર-યક્ષના રાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-પુત્રા, બહુપુત્રિકા,
 ઉત્તમા અને તારકા. એવી રીતે માણિભદ્ર નામના યક્ષના ઇંદ્રની પગ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. (૩) ભીમ નામના રાક્ષસના ઇંદ્ર-રાક્ષસના
 રાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-પદ્મા, વસુમતી, કનકા અને રત્નપ્રભા. એવી રીતે મહાભીમ નામના રાક્ષ-
 સેંદ્રની ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. કિન્નર નામના કિન્નર દેવના ઇંદ્રની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-વડિંસા, કેતુમતી,
 રતિસેના અને રતિપ્રભા. એવી રીતે કિંપુરુષ નામના કિન્નરના ઇંદ્રની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે. સત્પુરુષ નામના કિંપુરુષ દેવના
 ઇંદ્રની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-રોહિણી, નવમિકા, હ્રી અને પુષ્પવતી. એવી રીતે મહાપુરુષ નામના કિંપુરુષ

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૮૧ ॥

દેવના ઇંદ્રની ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. (૪) અતિકાય નામના મહોરગના ઇંદ્રની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-ભુજગા, ભુજગવતી, મહાકચ્છા અને સ્ફુટા. એવી રીતે મહાકાય નામના મહોરગના ઇંદ્રની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે. ગીતરતિ નામના ગંધર્વના ઇંદ્રની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-સુધોષા, વિમલા, સુસ્વરા અને સરસ્વતી. એવી રીતે ગીતયશ નામના ગંધર્વેંદ્રની ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. આ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાના મલી સોલ વ્યંતરેંદ્રની અગ્રમહિષીઓનું વર્ણન કરેલ છે. દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાની અગ્રમહિષીઓના નામો સમાન છે. (૫) ચંદ્ર નામના જ્યોતિષના ઇંદ્ર-જ્યોતિષના રાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-ચંદ્રપ્રભા, જ્યોત્સ્નાભા, અર્ચ્ચિમાલી અને પ્રભંકરા. એવી રીતે સૂર્યની પણ ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. વિશેષ એ કે-સૂર્યપ્રભા, જ્યોત્સ્નાભા, અર્ચ્ચિમાલી અને પ્રભંકરા નામ છે. અંગારક (મંગલ) નામના મહાગ્રહની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-વિજયા, વૈજયંતી, જયંતી અને અપરાજિતા. એવી રીતે બધા ય મહાગ્રહોની યાવત્ ભાવકેતુ નામના છેલ્લા ગ્રહની ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. (૬) શુક્ર નામના દેવના ઇંદ્ર-દેવના રાજાના સોમ નામના મહારાજા(લોકપાલ)ની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-રોહિણી, મદના, ચિત્રા અને સોમા. એવી રીતે યાવત્ વૈશ્રમણ નામના લોકપાલની ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. ઈશાન નામના દેવના ઇંદ્ર-દેવના રાજાના [લોકપાલ] સોમ નામના મહારાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-પૃથ્વી, રાત્રી, રજની અને વિદ્યુત્. એવી રીતે યાવત્ વરુણ નામના લોકપાલની ચાર અગ્રમહિષીઓ છે. (સૂ. ૨૭૩) ચાર ગોરસ (ગાય પ્રમુખ) સંબંધી રસરૂપ ચાર વિકૃતિઓ-વિગયો કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-દૂધ, દહિં, ઘી અને માંસ. ચાર સ્નિગ્ધ (ચીકણી) વિગયો કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-તેલ, ઘૃત, વસા (ચરબી) અને માંસ. ચાર મહાવિગયો કહેલી છે, તે આ

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
અગ્રમહિષ્ય:
વિકૃતય:
કૂટાગારા:
સૂ. ૨૭૩-
૭૫

॥ ૩૮૧ ॥

પ્રમાણે-મધુ (મધ), માંસ, મદિરા અને માંસલ.(સૂ. ૨૭૪) ચાર પ્રકારે કૂટ-શિખરના આકાર જેવા ઘરો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈ એક ગઢ વિગેરેથી વીંટાયેલું ગુપ્તઘર અને બંધ બારણાવાળું છે ૧, કોઈએક ઘર ગુપ્ત પળ બારણું સુલ્લું છે ૨, કોઈએક ઘર પ્રગટ છે પળ બંધ બારણાવાળું છે ૩, અને કોઈએક ઘર પ્રગટ છે અને બારણું પળ સુલ્લું છે ૪. આ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ ગુપ્ત. (વસ્ત્રાદિવડે ઢાંકેલ) છે અને ઇન્દ્રિયોવડે પળ ગુપ્ત છે-ગુપ્તેન્દ્રિય ૧, કોઈએક વસ્ત્રાદિવડે ઢાંકેલ છે અને ઇન્દ્રિયોવડે અગુપ્ત-અગુપ્તેન્દ્રિય છે ૨, કોઈએક વસ્ત્રાદિવડે અગુપ્ત-સુલ્લો છે પળ ગુપ્તેન્દ્રિય છે ૩ અને કોઈએક વસ્ત્રાદિવડે અગુપ્ત-પ્રગટ અને ઇન્દ્રિયોવડે પળ અગુપ્તેન્દ્રિય છે ૪. ચાર કૂટાગાર-શિખરના જેવા આકારવાળી શાલા (ઘર વિશેષ) કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-એક શાલા ગુપ્ત અને ગુપ્ત (બંધ) દરવાજાવાળી છે, એક શાલા ગુપ્ત પળ દરવાજો અગુપ્ત (સુલ્લો) છે, એક શાલા અગુપ્ત પળ દરવાજો ગુપ્ત (બંધ) છે અને એક શાલા અગુપ્ત અને દરવાજો પળ અગુપ્ત છે. એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારની સ્ત્રીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક સ્ત્રી ગુપ્ત-ઘરમાં જ રહેનારી અને ગુપ્ત-સુશીલા છે ૧, કોઈએક સ્ત્રી ગુપ્ત-ઘરમાં જ રહેનારી પળ અગુપ્ત-સુશીલા નથી ૨, કોઈએક સ્ત્રી અગુપ્ત-ઘરમાં નહિ રહેનારી પળ સુશીલા છે ૩ અને કોઈએક અગુપ્ત-ઘરમાં નહિ રહેનારી અને દુઃશીલા પળ છે ૪ (સૂ. ૨૭૫) ચાર પ્રકારે અવગાહના-જેમાં જીવ રહે તે અર્થાત્ કાયા-કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-દ્રવ્યઅવગાહના તે અનંત દ્રવ્યવાળી, ક્ષેત્રઅવગાહના તે અસંખ્યાત પ્રદેશના અવગાહ (આશ્રય) વાળી, કાલઅવગાહના તે અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળી અને ભાવઅવગાહના તે વર્ણાદિ અનંતગુણવાળી છે. (સૂ. ૨૭૬) ચાર પ્રજ્ઞપ્તીઓ (અંગવાદ્યસૂત્રરૂપ) કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ અને દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિ.

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૮૨ ॥

ટીકાર્થ:-‘ચમરસ્સે’ત્યાદિકમ્. અગ્રમહિષી સંબંધી સૂત્રનો વિસ્તાર સરલ છે. વિશેષ એ કે-‘મહારત્નો’ત્તિ. લોકપાલની મુખ્ય રાણીઓ-રાજાની સ્ત્રીઓ તે અગ્રમહિષીઓ, ‘વહિરોચન’ત્તિ. વિવિધ પ્રકારોવડે રોચયંતે-દીપે છે તે વિરોચનો, તે જ વિરોચનો-ઉત્તર દિશામાં રહેનારા અસુરો, તેઓનો ઇંદ્ર તે વિરોચનેંદ્ર. ધરણના સૂત્રમાં ‘એવ’મિતિ. એમ જ જાણવું. કાલવાલની જેમ કોલવાલ, શૈલપાલ અને શંખપાલની એ જ નામવાળી ચાર ચાર અગ્રમહિષીઓ જાણવી. એ જ જણાવતાં કહે છે ‘જાવ સંઘવાલસ્સ’-ત્તિ. (ઉત્તર દિશાનો ઇંદ્ર) ભૂતાનંદના સૂત્રમાં ‘એવ’મિતિ. એમ જ જાણવું. જેમ કાલવાલની તેમ વીજાઓની પણ ચાર ચાર અગ્રમહિષીઓ જાણવી. વિશેષ એ કે-લોકપાલોના નામમાં ત્રીજાને ઠેકાણે ચોથો કહેવો અર્થાત્ વરુણના સ્થાનમાં વૈશ્રમણ કહેવો. જેમ દક્ષિણ દિશાના નાગકુમારનિકાયના ઇંદ્ર ધરણના લોકપાલોની અગ્રમહિષીઓ જે નામવાળી છે તેમ વધા દક્ષિણ દિશાના બાકીના-૧ વેણુદેવ, ૨ હરિકાન્ત, ૩ અગ્નિશિખ, ૪ પૂર્ણ, ૫ જલકાન્ત, ૬ અમિતગતિ, ૭ વેલંબ અને ૮ ઘોષ-આ આઠ ઇંદ્રોના જે લોકપાલો સૂત્રમાં કહેલા છે તે વધાઓની તે જ નામવાળી અગ્રમહિષીઓ છે. જેમ ઉત્તર દિશાનો નાગરાજ ભૂતાનંદ નામના ઇંદ્રના લોકપાલોની અગ્રમહિષીઓના નામો કહેલ છે તેમ બાકીના-૧ વેણુદાલી, ૨ હરિસ્સ, ૩ અગ્નિમાનવ, ૪ વિશિષ્ટ, ૫ જલપ્રભ, ૬ અમિતવાહન, ૭ પ્રભંજન અને ૮ મહાઘોષ નામના આઠ ઇંદ્રોના લોકપાલોની પણ તે જ નામવાળી અગ્રમહિષીઓ છે. એ જ કહે છે કે-‘જહા ધરણસ્સે’ત્યાદિ. (સૂ. ૨૭૩) સચેતનોનું અંતર કહ્યું, હવે અંતરના અધિકારથી જ અચેતનવિશેષ વિકૃતિઓનું ગોરસ, સ્નેહ અને મહત્ત્વલક્ષણરૂપ અંતરને ત્રણ સૂત્રવડે સૂત્રકાર કહે છે-‘ચત્તારી’ત્યાદિ. ગાયોનો રસ તે ગોરસ, વ્યુત્પત્તિ માત્ર આ અર્થ સમજવો. ‘ગોરસ’શબ્દની પ્રવૃત્તિ તો મેંસ વિગેરેના દૂધ, દહિં આદિ રસમાં છે. શરીર અને મનને પ્રાયઃ વિકારનો હેતુ હોવાથી વિકૃતિઓ

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
અગ્રમહિષ્યઃ
વિકૃતયઃ
કૂટાગારાઃ
સૂ. ૨૭૩-
૭૫

॥ ૩૮૨ ॥

કહેવાય છે. બાકી સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-સર્પિ-ઘૃત, નવનીત-માખણ, સ્નેહરૂપ વિકૃતિઓ તે સ્નેહવિકૃતિઓ (વિગયો), વસા-હાડકાના મધ્યભાગનો રસ, મહારસવડે મહાવિકારની કરનારી હોવાથી અને મહાન્ જીવોપઘાત(મોટી હિંસા)નું કારણ હોવાથી મહાવિકૃતિઓ કહેવાય છે. અહિં વિકૃતિનો પ્રસંગ હોવાથી વૃદ્ધ (પ્રાચીન) ગાથાઓવડે વિકૃતિઓનું વર્ણન કરે છે—

સ્ત્રી ૫ દહિ ૪ ણવૈળીયં ૪, ઘૈયં ૪ તહા તેહ્લમેવ ૪ ગુંડ ૨ મંજં ૨ ।

મંહુ ૩ મંસં ૩ ચેવ તહા, ઓગાહિમંગં ચ દસમી ૩ ॥ ૬૬ ॥

૧ દૂધ, ૨ દહિ, ૩ માખણ, ૪ ઘૃત, ૫ તેલ, ૬ ગોઠ, ૭ દારુ, ૮ મધ, ૯ માંસ તથા ૧૦ અવગાહિમ એટલે ઘૃત કે તેલમાં તહેલ અર્થાત્ કડાવિગય છે.

ગોમહિસુટ્ટિપસૂળં, ઇલગચીરાણિ પંચ ચત્તારિ । દહિમાઝ્યાણં જમ્હા, ઉટ્ટીણં તાણિ ણો હંતિ ॥ ૬૭ ॥

ગાય, મેંસ, ઉંટડી, બકરી અને ગાડર સંબંધી દૂધ એ ક્ષીરવિકૃતિ પાંચ ભેદવાળી છે, એ સિવાય મનુષ્યની વિગેરેના દૂધને વિગય કહી નથી. દહિં, માખણ અને ઘીના ચાર ભેદ છે કેમકે ઉંટડીના દૂધમાંથી દહિં વિગેરે થતા નથી, બાકી ગાય વિગેરે ચારના થાય છે.

ચત્તારિ હોંતિ તેહ્લા, તિલઅયસિકુસુંભસરિસવાણં ચ । વિગઈઓ સેસાઈ, ડોલાઈણં ન વિગઈઓ ॥ ૬૮

તિલ, અલસી, કુસુંભ (કરડી) અને સરસવ સંબંધી તેલ, એમ ચાર પ્રકારે વિકૃતિઓ છે. શેષ-ડોલા-મહુડાના ફૂલનું તેલ

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ३८३ ॥

अने नालीएर विगेरेना तेलने विगयमां गणेल नथी.

दवगुर्लीपिंडगुला दो, मज्जं पुण कट्टपिट्टनिष्पन्नं। मच्छियकोत्तियभामर-भेयं च तिहा महुं होइ ॥६९॥

द्रव्यगुड (नरम रसरूप) अने पिंडगुड (कटण) एम बे प्रकारे गोळ छे. मद्य-दारु बे प्रकारे छे १ एक काष्ठनिष्पन्न-शेलडी, ताडी विगेरेथी थयेल अने २ पिष्टनिष्पन्न-चोखा विगेरेना पिष्टथी थयेल. मद्य त्रण प्रकारे छे, ते आ प्रमाणे-१ माक्षिक-माखी संबंधी, २ कौतिक-नानी माखी संबंधी अने ३ भमरी संबंधी. आ सर्व विगयस्वरूप छे.

जलथलखहयरमंसं, चर्मं वस सोणियं तिहेयंपि। आइल्ल तिन्नि चलचल, ओगाहिमगं च विगईओ ॥७०॥

जलचर, स्थलचर अने पक्षी संबंधी एम मांस त्रण भेदे छे, अथवा मांस, चरबी अने शोणित (लोही) एम पण त्रण* प्रकारे छे. वळी घृत के तेल भरेल कडाईमां चळचळाट शब्दने करती थकी पूरी विगेरे ज्यारे तळाय छे त्यारे एक घाण कहेवाय छे. एवी रीते त्रण वखत तळाय त्यां सुधी अवगाहिम-कडाविगय कहेवाय छे. चौथो घाण ते विगय कहेवाय नहिं.

सेसान होअंति विगई अ, जोगवाहीण ते उ कप्पंती। परिभुजंति न पायं, जं निच्छयओ न नज्जंति ॥७१॥

शेष चौथा घाणमां तळेला पक्वान विगेरे विगय कहेवाय नहिं पण नीवीयाता कहेवाय. दूध विगेरे दरेक विगयना पांच पांच नीवीयाता× छे ते योगने वहन करनार साधुओने कारणवशात् लेवा कल्पे छे, केमके प्रायः भोगवता नथी तेमज निश्चयथी

* दूध विगेरे छ भक्ष्य विगय छे अने तेना उत्तरभेद २१ छे. मांस विगेरे चार अभक्ष्य विगय छे, तेना उत्तरभेद बार छे.

× ए दरेक विगयना नीवीयातानुं स्वरूप पचचक्खाणभाष्यथी जाणवुं.

४ स्थान-
काश्यपने
उद्देशः १
अग्रमहिष्यः
विकृतयः
कूटागाराः
सू० २७३-
७५

॥ ३८३ ॥

જળાતા નથી કે આ કેવી રીતે બનેલા છે અર્થાત્ કેટલા ઘાળથી થયેલા છે તો લેવા કલ્પે નહિં પરંતુ નિશ્ચય થાય કે ત્રણ ઘાળ ઉપરનાં છે તો ગાઢ કારણે લેવા કલ્પે.

એગેણ ચેવ તવઓ, પૂરિજ્જતિ પૂયણ જો તાઓ । બીઓવિ સ પુણ કપ્પઙ્ગ, નિવ્વિગઈ લેવડો નવરં ॥ ૭૨ ॥

એક પૂડલાવડે જે તવો પુરાય છે-ભરાય છે, તેથી બીજો પૂડલો જે કરાય છે તે વિગયના ત્યાગ કરનાર મુનિને કલ્પે છે, કેમ કે તે વિગય નથી પરંતુ લેપકૃત કહેવાય છે. (સૂ. ૨૭૪)

અચેતન સંબંધી અંતરના અધિકારથી જ ઘરવિશેષના અંતરને દૃષ્ટાંતવડે કહેવાને ઇચ્છાવાળા તથા પુરુષ અને સ્ત્રીના અંતરને દાર્ષ્ટીતિકપણા કહેવાને ઇચ્છતા સૂત્રકાર ચાર સૂત્રને કહે છે-‘ ચત્તારિ કૂડે ’ત્યાદિ. કૂટ-શિખરવાળા ઘરો, અથવા કૂટ-જીવને બાંધવાના સ્થલ જેવા ઘરો તે કૂટાગારો, તેમાં ગુપ્ત-ગઢ વિગેરેથી વીંટાયેલું અથવા મોંયરું વિગેરે. વઢી વંધ બારણા-વડે ગુપ્ત અથવા પૂર્વકાઠની અને પછીના કાઠની અપેક્ષા ગુહ્ય છે. ૧, એમ જ બીજા પણ ત્રણ માંગા જાણવા. પુરુષ તો વસ્ત્રાદિ-દ્વારા આચ્છાદિત હોવાથી ગુપ્ત, વઢી ઇન્દ્રિયોને ગુપ્ત-વશ કરવાવડે ગુપ્ત છે, અથવા પહેલાં પણ ગુપ્ત છે અને હમણાં પણ ગુપ્ત છે ૧, અગુપ્ત પણ એમ જ સમજવું. તથા કૂટના જેવો આકાર છે જે શાલાનો અર્થાત્ ગૃહવિશેષનો તે કૂટાગારશાળા. સ્ત્રીલક્ષણ દાર્ષ્ટી-તિક અર્થના સમાનતાના વશથી. આ સ્ત્રીલિંગમાં દૃષ્ટાંત છે. તત્ર ગુપ્તા-પરિવારવડે વીંટાયેલી, ઘરમાં રહેલી, વસ્ત્રાદિવડે આચ્છાદિત અંગવાળી, ગૂઢ સ્વભાવવાળી અથવા ગુપ્ત ઇન્દ્રિયવાળી અથવા અનુચિત પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખનારી, એવી રીતે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૮૪ ॥

બાકીના ભાંગા જાણવા. (સૂ. ૨૭૫) હમણાં જ ગુપ્તેન્દ્રિયપણું કહ્યું, અને ઇન્દ્રિયો અવગાહનાના આશ્રયવાળી છે માટે અવગાહ-
નાનું નિરૂપણ કરનારું સૂત્ર કહે છે-અવગાહે છે-રહે છે જેણીને વિષે, અથવા જીવો જેણીનો આશ્રય કરે છે તે અવગાહના, અર્થાત્
શરીર. દ્રવ્યથી અવગાહના તે દ્રવ્યાવગાહના, એમ જ સર્વત્ર જાણવું. તત્ર દ્રવ્યથી અનંત દ્રવ્યરૂપ છે, અર્થાત્ અનંત પરમાણુમયી
છે. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં રહેનારી, કાલથી અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળી, ભાવથી વર્ણાદિ અનંત ગુણવાળી છે. અથવા
વિવક્ષિત દ્રવ્યના આધારભૂત આકાશપ્રદેશો તે અવગાહના; તેમાં દ્રવ્યોની અવગાહના તે દ્રવ્યાવગાહના, ક્ષેત્ર એ જ અવગાહના
તે ક્ષેત્રાવગાહના, કાલની અવગાહના એટલે મનુષ્યક્ષેત્રમાં વર્તતી તે કાલાવગાહના અને ભાવ(પર્યાય)વાળા દ્રવ્યોની અવગાહના તે
ભાવાવગાહના ભાવની મુખ્યતાથી કહેલી છે. અથવા આશ્રય માત્ર અવગાહના, તેમાં પર્યાયોવડે દ્રવ્યનો આશ્રય તે દ્રવ્યાવગાહના,
એમજ ક્ષેત્રનો અને કાલનો પર્યાયોવડે આશ્રય કરવો-પર્યાયોનો દ્રવ્યવડે આશ્રય કરવો અથવા વીજી રીતે યોજના કરીને વ્યાખ્યા
કરવી. (સૂ. ૨૭૬) અવગાહનાની પ્રરૂપણા પ્રજ્ઞપ્તિઓને વિષે કરેલી છે, માટે પ્રજ્ઞપ્તિનું ચતુઃસ્થાનક સૂત્ર જણાવે છે-વિશેષથી
જણાય છે અર્થો જેણીને વિષે તે પ્રજ્ઞપ્તિઓ, આચારાદિ અંગ સૂત્રથી બાહિર તે અંગવાદ્યા, જે પ્રમાણે નામ છે તે પ્રમાણે તેમાં વર્ણન-
વાળી કાલિકસૂત્રરૂપ છે, તેમાં સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, પંચમ અંગના ઉપાંગભૂત છે અને જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ છટ્ટા અંગના ઉપાંગરૂપ છે, બાકીની
બે પ્રજ્ઞપ્તિ પ્રકીર્ણકરૂપ છે. પાંચમી વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (ભગવતી) છે, પરંતુ તે અંગપ્રવિષ્ટ છે માટે અહીં આ ચાર જ કહેલી છે.

॥ ચત્ર:સ્થાનકના પ્રથમ ઉદ્દેશકની ટીકાનો અનુવાદ સમાપ્ત ॥

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૧
અગ્રમાહિષ્ય:
વિકૃતય:
કૂટા-
ગારા: સૂ. ૦
૨૭૩-૭૫

॥ ૩૮૪ ॥

अथ चतुःस्थानकाध्ययने द्वितीय उद्देशः

चोथा स्थानकना प्रथम उद्देशकनुं व्याख्यान कर्तुं, हवे बीजा उद्देशकनो आरंभ करीए छीए. आनो पूर्व उद्देशकनी साथे आ प्रमाणे संबंध छे—अनंतर उद्देशकमां जीवादि द्रव्य अने पर्यायोना चार स्थानको कक्षां, अहिं पण तेओनां ज चार स्थानको कहेवाय छे. आवी रीते संबंधविशिष्ट आ उद्देशकना पहेलां चार सूत्रो—

चत्तारि पडिसंलीणा पं० तं०—कोहपडिसंलीणे माणपडिसंलीणे मायापडिसंलीणे लोभपडिसंलीणे, चत्तारि अपडिसंलीणा पं० तं०—कोहअपडिसंलीणे जाव लोभअपडिसंलीणे, चत्तारि पडिसंलीणा पं० तं०—मणपडिसंलीणे वतिपडिसंलीणे कायपडिसंलीणे इंदियपडिसंलीणे, चत्तारि अपडिसंलीणा पं० तं०—मणअपडिसंलीणे जाव इंदियअपडिसंलीणे ४ । सू० २७८, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—दीणे णाममेगे दीणे, दीणे णाममेगे अदीणे, अदीणे णाममेगे दीणे, अदीणे णाममेगे अदीणे (१), चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—दीण णाममेगे दीणपरिणते, दीणे णामं एगे अदीणपरिणते, अदीणे णामं एगे दीणपरिणते, अदीणे णाममेगे अदीणपरिणते (२), चत्तारि पुरिसजाया

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૮૫ ॥

પં૦ તં૦-દીણે ણામમેગે દીણરૂવે૦ ૪ (૩), એવં દીણમણે ૪ (૪), દીણસંકપ્પે ૪ (૫), દીણપત્તે ૪ (૬), દીણદિટ્ઠી ૪ (૭), દીણસીલાચારે ૪ (૮), દીણવવહારે ૪ (૯), ચત્તારિ પુરિસજાયા
પં૦ તં૦-દીણે ણામમેગે દીણપરક્કમે, દીણે ણામમેગે અદીણ૦ ૪ (૧૦), એવં સઘ્વેસિં ચડ-
ભંગો ભાણિયઘ્વો, ચત્તારિ પુરિસજાતા પં૦ તં૦-દીણે ણામમેગે દીણવિત્તી ૪ (૧૧), એવં દીણજાતી
૪ (૧૨), દીણભાસી (૧૩), દીણોભાસી (૧૪), ચત્તારિ પુરિસજાતા પં૦ તં૦-દીણે ણામમેગે દીણ-
સેવી ૦ ૪ (૧૫), એવં દીણે ણામમેગે દીણપરિયાણ ૪ (૧૬), દીણે ણામમેગે દીણપરિયાલે૦ ૪
(૧૭) સઘ્વત્થ ચડભંગો । સૂ૦ ૨૭૯

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રતિસંલીનો-ક્રોધાદિનો નિરોધ કરનારા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ક્રોધપ્રતિસંલીન, માનપ્રતિસંલીન, માયાપ્રતિસંલીન અને લોભપ્રતિસંલીન. ચાર અપ્રતિસંલીનો-ક્રોધાદિનો નિરોધ ન કરનારા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ક્રોધ-અપ્રતિસંલીન યાવત્ લોભઅપ્રતિસંલીન. વઠી ચાર પ્રતિસંલીનો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-મનપ્રતિસંલીન, વચનપ્રતિસંલીન, કાયપ્રતિસંલીન અને ઇન્દ્રિયપ્રતિસંલીન. ચાર અપ્રતિસંલીન કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-મનઅપ્રતિસંલીન યાવત્ ઇન્દ્રિયઅપ્રતિસંલીન (સૂ૦ ૨૭૮) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ પૂર્વે ઉપાર્જિત લક્ષ્મીથી ક્ષીણ-દીન-ગરીબ અને

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
પ્રતિસંલીન-
તાદિ:
દીનાદિ-
પ્રકારા:
સૂ૦ ૨૭૮-
૭૯

॥ ૩૮૫ ॥

પછીથી પળ દીન ૧, એક બાહ્યવૃત્તિથી દીન પળ અભ્યંતરવૃત્તિથી અદીન ૨, એક બાહ્યવૃત્તિથી અદીન અને અંતરવૃત્તિથી દીન ૩ તેમજ એક બાહ્યવૃત્તિથી અદીન અને અંતરવૃત્તિથી પળ અદીન ૪ (૧), એક પુરુષ શરીરથી રાંકડા જેવો અને અંતરવૃત્તિથી પળ દીનપણા પરિણત અર્થાત્ દીનપણાને પામેલ-કાયર ૧, એક પુરુષ બાહ્યવૃત્તિથી દીન પળ અંતરંગ પરિણામથી અદીન-હિમ્મતવાળો ૨, એક શરીરથી અદીન-પુષ્ટ અને અંતરંગ પરિણામથી દીન-કાયર ૩ તેમજ એક શરીરથી પળ અદીન-મજબૂત અને અંતરંગ પરિણામથી પળ અદીન-શૂરવીર ૪ (૨), કોઈએક પુરુષ શરીરથી દીન અને મલિન વસ્ત્રાદિની અપેક્ષાથી પળ દીનરૂપ-રાંકડા જેવો ૧, કોઈએક શરીરથી દીન પળ સુંદર વસ્ત્રાદિવડે અદીન રૂપવાળો ૨, કોઈએક શરીરથી અદીન પળ મલિન વસ્ત્રાદિવડે દીન રૂપવાળો ૩ તેમજ કોઈએક પુરુષ શરીરથી અદીન અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રાદિવડે પળ અદીન રૂપવાળો ૪ (૩), એવી રીતે એક પુરુષ શરીરથી દીન અને દીન મનવાળો છે ૧, એક શરીરથી દીન પળ મનથી અદીન છે ૨, એક શરીરથી અદીન પળ મનથી દીન છે ૩ તેમજ એક શરીરથી અદીન અને મનથી પળ અદીન છે ૪ (૪), એક શરીરથી દીન અને દીન સંકલ્પવાળો છે ૧, એક શરીરથી દીન પળ અદીન સંકલ્પવાળો છે ૨, એક શરીરથી અદીન પળ દીન સંકલ્પવાળો છે ૩, તેમજ એક શરીર અને સંકલ્પ બન્નેથી અદીન છે ૪ (૫), એક શરીરથી દીન અને પ્રજ્ઞાથી પળ દીન છે ૧, એક શરીરથી દીન પળ પ્રજ્ઞાથી શ્રેષ્ઠ છે ૨, એક શરીરથી અદીન પળ પ્રજ્ઞાથી દીન છે ૩ તેમજ એક શરીર અને પ્રજ્ઞા બન્નેથી અદીન (શ્રેષ્ઠ) છે ૪ (૬), એક શરીરથી દીન અને ચક્ષુના તેજથી પળ હીન છે ૧, એક શરીરથી દીન પળ ચક્ષુના તેજવાળો છે ૨, એક શરીરથી અદીન પળ ચક્ષુના તેજથી હીન છે ૩ તેમજ એક શરીર અને ચક્ષુના તેજ બન્નેથી અદીન (શ્રેષ્ઠ) છે ૪ (૭), કોઈએક શરીરથી દીન અને શીલાચારથી પળ હીન છે ૧, એક શરીરથી દીન પળ શીલાચારથી શ્રેષ્ઠ છે ૨, એક શરીરથી અદીન અને

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૮૬ ॥

શીલાચારથી હીન છે ૩, તેમજ એક શરીરથી અદીન અને શ્રેષ્ઠ શીલાચારવાળો છે ૪ (૮), એક શરીરથી દીન અને દાનાદિ ક્રિયાથી પળ હીન-દીન વ્યવહારવાળો છે ૧, એક શરીરથી દીન પણ અદીન વ્યવહારવાળો-દાનાદિ ક્રિયાથી શ્રેષ્ઠ છે ૨, એક શરીરથી અદીન પણ હીન વ્યવહારવાળો છે ૩, તેમજ એક શરીરથી અદીન અને શ્રેષ્ઠ વ્યવહારવાળો છે ૪ (૯), ચાર પ્રકારના પુરુષો કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે-એક શરીરથી દીન અને હીન પરાક્રમવાળો છે ૧, એક શરીરથી દીન પણ પરાક્રમથી અદીન ૨, એક શરીરથી અદીન પણ પરાક્રમથી દીન ૩ તેમજ એક શરીરથી અદીન અને પરાક્રમથી પળ અદીન છે ૪ (૧૦), એવી રીતે દરેક સૂત્રોમાં ચાર ભાંગાઓ કહેવા. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે-એક શરીરથી દીન અને દીન વૃત્તિ-દીનની માફક વર્તન(આજી-વિકા)વાળો છે ૧, એક શરીરથી દીન પણ અદીન વર્તનવાળો છે ૨, એક શરીરથી અદીન પણ દીન વર્તનવાળો છે ૩ તેમજ એક શરીરથી અદીન અને અદીન વર્તનવાળો છે ૪ (૧૧), એક શરીરથી દીન અને હીન જાતિવાળો છે ૧, એક શરીરથી દીન પણ શ્રેષ્ઠ જાતિવાળો છે ૨, એક શરીરથી અદીન પણ હીન જાતિવાળો છે ૩ તેમજ એક શરીરથી અદીન અને શ્રેષ્ઠ જાતિવાળો છે ૪ (૧૨), એક શરીરથી દીન અને દીનભાષી-દીન વચન બોલનાર છે ૧, એક શરીરથી દીન પણ અદીનભાષી છે ૨, એક શરીરથી અદીન પણ દીનભાષી છે ૩ તેમજ એક શરીરથી અદીન અને અદીનભાષી છે ૪ (૧૩), એક શરીરથી દીન અને દીનની માફક દેખાય છે ૧, એક શરીરથી દીન પણ અદીનની માફક દેખાય છે ૨, એક શરીરથી અદીન પણ દીનની માફક દેખાય છે ૩ તેમજ એક શરીરથી અદીન અને અદીનની માફક દેખાય છે ૪ (૧૪), ચાર પ્રકારે પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-એક શરીરથી દીન અને દીન નાયકની સેવા કરનાર છે ૧, એક શરીરથી દીન પણ અદીન નાયકની સેવા કરનાર છે ૨, એક શરીરથી અદીન પણ દીન

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
પ્રતિસંલીન-
તાદિઃ
દીનાદિ-
પ્રકારાઃ
સૂ. ૨૭૮-
૭૯

॥ ૩૮૬ ॥

નાયકની સેવા કરનાર છે ૩ તેમજ એક શરીરથી અદીન અને અદીન નાયકની સેવા કરનાર છે ૪ (૧૫), એક શરીરથી દીન અને પર્યાયથી દીન-હીન સંયમવાળો છે ૧, એક શરીરથી દીન પણ શ્રેષ્ઠ સંયમવાળો છે ૨, એક શરીરથી અદીન પણ સંયમથી હીન છે ૩ તેમજ એક શરીરથી અદીન અને સંયમથી પણ અદીન (શ્રેષ્ઠ) છે ૪ (૧૬), એક શરીરથી દીન અને દીન પરિવારવાળો છે ૧, એક શરીરથી દીન પણ અદીન પરિવારવાળો છે ૨, એક શરીરથી અદીન પણ દીન પરિવારવાળો છે ૩ તેમજ એક શરીરથી અદીન અને અદીન પરિવારવાળો છે ૪ (૧૭). સર્વત્ર ચાર-ચાર ભાંગા જાણવા (સૂ. ૨૭૯)

ટીકાર્થ:-‘ચત્તારિ પહિસંલીણે’ત્યાદિ. આનો પૂર્વના સૂત્ર સાથે આ પ્રમાણે સંબંધ છે-અનંતર વ્રતમાં પ્રજ્ઞપ્તિઓ કહી. તે પ્રતિસંલીન પુરુષોવડે જ સમજાય છે, માટે પ્રતિસંલીનો અને અપ્રતિસંલીનો આ સૂત્રવડે કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સંબંધ જાણવો. આ સૂત્ર સુગમ છે. વિશેષ એ કે-પ્રત્યેક વસ્તુમાં ક્રોધાદિકનો નિરોધ કરનારા તે પ્રતિસંલીનો. તેમાં ક્રોધના ઉદયને અટકાવવાવડે અને ઉદય થયેલ ક્રોધને નિષ્ફળ કરવાવડે ક્રોધને અટકાવનારા તે ક્રોધપ્રતિસંલીનો કહેવાય. કહ્યું છે કે-

ઉદયસ્સેવ નિરોહો, ઉદયપ્પત્તાણ વાઽફલીકરણં । જં એત્થ કસાયાણં, કસાયસંલીણયા એસા ॥૭૩॥

કષાયોના ઉદયનો જ નિરોધ કરવો અને ઉદયપ્રાપ્ત કષાયો નિષ્ફળ કરવા તે કષાયસંલીનતા જાણવી.

કુશલ મનની ઉદીરણા-પ્રવૃત્તિવડે અને અકુશલ મનનો નિરોધ કરવાવડે જેનું મન કાબૂવાળું છે તે પ્રતિસંલીન, અથવા મનવડે નિરોધ કરનાર તે મનઃપ્રતિસંલીન. એમ જ વચન, કાયા અને ઇન્દ્રિયને વિષ પણ જાણવું. વિશેષ એ કે-મનોજ્ઞ અને

ઐસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૨૮૭ ॥

અમનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયોને વિષે રાગ-દ્વેષને દૂર કરનાર તે ઇન્દ્રિયપ્રતિસંલીન જાણવા. આ સંબંધમાં ગાથા દર્શાવે છે કે-
અપસત્થાણ નિરોહો, જોગાણમુદીરણં ચ કુસલાણં । કઙ્ગમિ ય વિહી ગમણં, જોગે સંલીણયા મણિયા ॥૭૪॥

અપ્રશસ્ત યોગોનો નિરોધ કરવો અને કુશલ યોગોની પ્રવૃત્તિ કરવી, કાર્યપ્રસંગે વિધિથી જવું આ યોગ વિષયક સંલીનતા જાણવી.
સદેસુ ય મદ્યપાવણસુ, સોયવિસમુવગણસુ । તુટ્ટેણ વ રુટ્ટેણ વ, સમણેણ સયા ન હોયઘ્વં ॥ ૭૫ ॥

શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયને-સારા અને સ્વરાવ શબ્દો પ્રાપ્ત થયે છતાં સાધુએ રાગ-દ્વેષ ન કરવો જોઈએ.
એમ જ ચક્ષુઃઇન્દ્રિય વિગેરેમાં પણ કહેવું. એવી રીતે વિપરીતપણાથી મન વિગેરેથી અસંલીન થાય છે. (સૂ. ૨૭૮) પ્રકારાંતરથી
અસંલીનને જ ચતુર્ભંગીરૂપ સત્તર દીન સૂત્રોવડે કહે છે—

દાન-ગરીબાર્થવાળો, ઉપાર્જિત ધનવડે ક્ષીણ-ગરીબ, પહેલાં અને પછી પણ દીન જ; અથવા બાહ્યવૃત્તિવડે દીન, અને
અંતઃવૃત્તિથી પણ દીન ઇત્યાદિ *ચતુર્ભંગી જાણવી. ૧, તથા દાન-બાહ્યવૃત્તિથી અર્થાત્ નિસ્તેજ મુખ વિગેરે પણ શરીરથી ગુણ યુક્ત,
એવી રીતે પ્રજ્ઞાસૂત્ર પર્યંત પ્રથમ દીનપદની વ્યાખ્યા કરવી. દીનપરિણત-દીન નથી છતાં અંતઃવૃત્તિવડે દીનપણાએ પરિણત અર્થાત્
દીન થયેલ છે ઇત્યાદિ ચતુર્ભંગી ૨, તથા દીનરૂપ-મેલાં, જૂનાં વસ્ત્રાદિ પહેરવાની અપેક્ષા ૩, વઢી દીનમન:-સ્વભાવથી
જ તુચ્છ મનવાળો ૪, હીનસંકલ્પ-સ્વાભાવિક મન ઉદાર છતાં પણ કંઈક ન્યૂન વિચારવાળો, ૫, દીનપ્રજ્ઞ-સૂક્ષ્મ અર્થના

* અહિ ટીકાકારે એક જ ભંગ બતાવેલ છે પરંતુ મૂલાનુવાદથી સત્તર સૂત્રની ચતુર્ભંગી જાણવી.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
પ્રતિસંલીન-
તાદિ: દી-
નાદિપ્રકા-
રા:
સૂ. ૨૭૮-
૭૯

॥ ૨૮૭ ॥

विचारमां हीनतावाळो ६, चित्त विगेरेथी दीन. एवी रीते आदि पदरूप दीन शब्दनी व्याख्या आगळना सूत्रमां करवी. दीनदृष्टि-ओळी नजरवाळो ७, दीनशीलाचार-हीन धर्मानुष्ठानवाळो ८, दीनव्यवहार-परस्पर लेवादेवामां हीन क्रियावाळो, अथवा हीन विवादवाळो ९, दीन पराक्रम-हीन उद्यमवाळो १०, दीननी माफक वृत्ति-वर्तन अर्थात् आजीविका छे जेने ते दीनवृत्ति ११, दीनतावाळा पुरुष प्रत्ये याचे छे अथवा स्वयं दीन जेवो बर्नीने याचे छे एवा स्वभाववाळो ते दीनयाची, अथवा दीन पुरुष प्रत्ये जाय छे ते दीनयायी अथवा दीन जाति छे जेनी ते दीनजाति १२, तथा दीननी जेम दीन पुरुष प्रत्ये बोले छे ते दीनभाषी १३, दीनना जेवो देखाय छे ते दीनावभासी अथवा दीन जेवो थईने याचे छे एवा स्वभाववाळो ते दीनावभाषी १४, दीन नायकने सेवे छे ते दीनसेवी १५, दीननी माफक पर्याय-प्रव्रज्या विगेरे लक्षणवाळी अवस्था छे जेने ते दीनपर्याय १६ 'दीनपरियाले'त्ति० दीन परिवार छे जेनो ते दीनपरिवार १७, 'सव्वत्थ चउभंगो' त्ति० बधाय सूत्रमां चार भांगा जाणवा (सू० २७९) पुरुषना भेदना अधिकारवाळां अठार सूत्रो कंह छे-

चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-अज्जे णाममेगे अज्जे(४)१, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं० अज्जे णाममेगे अज्जपरिणए (४) २, एवं अज्जरूवे ३, अज्जमणे ४, अज्जसंकप्पे ५, अज्जपन्ने ६, अज्जदिट्ठी ७, अज्जसीला-चारे ८, अज्जववहारे ९, अज्जपरक्रमे १०, अज्जवित्ती ११, अज्जजाती १२, अज्जभासी १३, अज्जओभासी १४, अज्जसेवी १५, एवं अज्जपरियाए १६, अज्जपरियाले १७, एवं सत्तर[स] आलावगा जहा दीणेणं

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ३८८ ॥

भणिया तहा अज्जेणवि भाणियव्वा, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-अज्जे णाम मेगे अज्जभावे अज्जे नाममेगे
अणज्जभावे अणज्जे नाममेगे अज्जभावे अणज्जे नाममेगे अणज्जभावे १८ । सू० २८०, चत्तारि उसभा पं०
तं०-जातिसंपन्ने कुलसंपन्ने बलसंपन्ने रूवसंपन्ने, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जातिसंपन्ने जाव
रूवसंपन्ने १, चत्तारि उसभा पं० तं०-जातिसंपन्ने णामं एगे नो कुलसंपन्ने, कुलसंपन्ने नामं एगे
नो जाइसंपन्ने, एगे जातिसंपन्नेवि कुलसंपन्नेवि, एगे नो जातिसंपन्ने, नो कुलसंपन्ने एवामेव
चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जाइसंपन्ने नाममेगे० ४-२, चत्तारि उसभा पं० तं०-जाइसंपन्ने नामं
एगे नो बलसंपन्ने० ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जातिसंपन्ने [नामं एगे नो बलसं-
पन्ने०] ४-३, चत्तारि उसभा पं० तं०-जातिसंपन्ने नामं एगे नो रूवसंपन्ने० ४, एवामेव चत्तारि
पुरिसजाया पं० तं०-जाइसंपन्ने नामं एगे नो रूवसंपन्ने, रूवसंपन्ने णाममेगे० ४-४, चत्तारि
उसभा पं० तं०-कुलसंपन्ने नामं एगे नो बलसंपन्ने० ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-
कुलसंपन्ने नाममेगे नो बलसंपन्ने० ४-५, चत्तारि उसभा पं० तं०-कुलसंपन्ने णाममेगे णो रूव-

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः २
आर्यादि-
प्रकाराः
वृषभहस्ति-
दृष्टान्ता
सू० २८०-
८१

॥ ३८८ ॥

संपन्ने० ४ एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—कुलसंपन्ने णाममेगे नो रूवसंपन्ने० ४-६,
 चत्तारि उसभा पं० तं०—बलसंपन्ने णाममेगे नो रूवसंपण्णे० ४, एवामेव—चत्तारि पुरिसजाया पं०
 तं०—बलसंपन्ने नाममेगे नो रूवसंपन्ने० ४-७, चत्तारि हत्थी पं० तं०—भद्दे मंदे मिते संकिन्ने,
 एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—भद्दे मंदे मिते संकिन्ने, चत्तारि हत्थी पं० तं०—भद्दे णाम-
 मेगे भद्दमणे, भद्दे णाममेगे मंदमणे, भद्दे णाममेगे मियमणे, भद्दे णाममेगे संकिन्नमणे, एवामेव
 चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—भद्दे णाममेगे भद्दमणे, भद्दे णाममेगे मंदमणे, भद्दे णाममेगे मियमणे,
 भद्दे णाममेगे संकिन्नमणे, चत्तारि हत्थी पं० तं०—मंदे णाममेगे भद्दमणे मंदे नाममेगे मंदमणे
 मंदे णाममेगे मियमणे मंदे णाममेगे संकिन्नमणे, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—मंदे णा-
 ममेगे भद्दमणे तं चेव, चत्तारि हत्थी पं० तं०—मिते णाममेगे मंदमणे मिते णाममेगे मंदमणे मिते
 णाममेगे मियमणे मिते णाममेगे संकिन्नमणे, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—मिते णाममेगे
 भद्दमणे तं चेव, चत्तारि हत्थी पं० तं०—संकिण्णे नाममेगे भद्दमणे संकिन्ने नाममेगे मंदमणे

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૮૯ ॥

સંકિણ્ણે નામમેગે મિયમણે સંકિણ્ણે નામમેગે સંકિણ્ણમણે, એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—
સંકિણ્ણે નામમેગે ભદ્દમણે તં ચેવ જાવ સંકિન્ને નામમેગે સંકિન્નમણે,—મધુગુલિયપિંગલક્ખો,
અણુપુઠ્ઠસુજાયદીહણંગૂલો । પુરઓ ઉદગ્ગધીરો સઠ્ઠંગસમાધિતો ભદ્દો ॥ ૧ ॥ ચલવહલવિસમચંભો,
થૂલસિરો થૂલણ્ણ પેણ । થૂલણ્ણહદંતવાલો, હરિપિંગલલોચણો મંદો ॥ ૨ ॥ તણુઓ તણુતગ્ગીવો,
તણુયતતો તણુયદંતણ્ણહવાલો । મીરૂ તત્થુવિવગ્ગો, તાસી ય ભવે મિતે ણામં ॥ ૩ ॥ એતેસિં હત્થીણં,
થોવં થોવં તુ જો હરતિ હત્થી । રૂવેણ વ સીલેણ વ, સો સંકિન્નોતિ નાયવ્વો ॥ ૪ ॥ ભદ્દો મજ્જઙ્ગ
સરણ, મંદો ઉણ મજ્જતે વસંતંમિ । મિઉ મજ્જતિ હેમંતે, સંકિન્નો સઠ્ઠકાલંમિ ॥ ૫ ॥ સૂ૦ ૨૮૧

મૂલાર્થ:—ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—એક ક્ષેત્રથી આર્ય અને વલી પાપકર્મને ન કરવાથી આર્ય ૧, એક
ક્ષેત્રથી આર્ય પણ પાપકર્મને કરવાથી અનાર્ય ૨, એક ક્ષેત્રથી અનાર્ય પણ પાપકર્મને ન કરવાથી આર્ય ૩, તેમજ એક ક્ષેત્રથી
અનાર્ય અને પાપકર્મને કરવાથી પણ અનાર્ય ૪—૧, ચાર પ્રકારે પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—એક ક્ષેત્રથી આર્ય અને
આર્ય પરિણામવાળો ૧, એક આર્ય અને અનાર્યપરિણત ૨, એક અનાર્ય પણ આર્યપરિણત ૩ તેમજ એક અનાર્ય અને અનાર્યપરિણત
૪—૨, એવી રીતે આર્ય રૂપ ૩, આર્ય મન ૪, આર્ય સંકલ્પ ૫, આર્ય પ્રજ્ઞ ૬, આર્ય દૃષ્ટિ ૭, આર્ય શીલાચાર ૮, આર્ય વ્ય-

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
આર્યાદિ-
પ્રકારા:
વૃષભહાસિ-
દૃષ્ટાન્તા:
સૂ૦ ૨૮૦—
૮૧

॥ ૩૮૯ ॥

વહાર ૯, આર્ય પ્રગાઠમ ૧૦, આર્ય વૃત્તિ ૧૧, આર્ય જાતિ ૧૨, આર્ય ભાષી ૧૩, આર્ય અવભાસી ૧૪, આર્ય સેવી ૧૫, આર્યપર્યાય ૧૬ અને આર્ય પરિવાર ૧૭, જેવી રીતે દીન શબ્દ સાથે સત્તર આલાપકો કહેલા છે તેવી રીતે આર્ય શબ્દ સાથે પણ સત્તર આલાપકો કહેવા અર્થાત્ સત્તર ચોભંગીઓ કરવી. ફક્ત 'દીન' શબ્દને સ્થાને આર્ય શબ્દ જોડવો અને 'અદીન'ને સ્થાને અનાર્ય શબ્દ જોડવો. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક ક્ષેત્રથી આર્ય છે અને જ્ઞાનાદિગુણ યુક્ત હોવાથી આર્યભાવવાળો છે ૧, કોઈએક ક્ષેત્રથી આર્ય પણ ક્રોધાદિકથી અનાર્યભાવવાળો છે ૨, કોઈએક ક્ષેત્રથી અનાર્ય પણ જ્ઞાનાદિથી આર્યભાવવાળો છે ૩ તેમજ કોઈએક ક્ષેત્રથી અનાર્ય અને ક્રોધાદિથી પણ અનાર્યભાવવાળો છે. (સૂ. ૨૮૦) ચાર પ્રકારના વૃષભ-બઢદો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-માતાના પક્ષવડે યુક્ત તે જાતિસંપન્ન, પિતાના પક્ષવડે યુક્ત તે કુલસંપન્ન, માર વહન કરવાની શક્તિ યુક્ત તે બલસંપન્ન તેમજ શરીરના સૌંદર્યવડે યુક્ત તે રૂપસંપન્ન. આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-જાતિસંપન્ન, યાવત્ પદથી કુલસંપન્ન, બલસંપન્ન અને રૂપસંપન્ન. ૧. ચાર પ્રકારના બઢદો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક બઢદ જાતિસંપન્ન છે પણ કુલસંપન્ન નથી ૧, કોઈ એક કુલસંપન્ન છે પણ જાતિસંપન્ન નથી ૨, કોઈ એક જાતિસંપન્ન અને કુલસંપન્ન પણ છે ૩ તેમજ કોઈ એક જાતિસંપન્ન પણ નથી અને કુલસંપન્ન પણ નથી. ૪. આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ જાતિસંપન્ન છે પણ કુલસંપન્ન નથી ૧, કોઈ એક કુલસંપન્ન છે પણ જાતિસંપન્ન નથી ૨ કોઈએક જાતિ અને કુલ બન્નેથી સંપન્ન છે ૩ તેમજ કોઈએક જાતિ અને કુલ બન્નેથી સંપન્ન નથી. ૪-૨, ચાર પ્રકારના બઢદો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈ એક બઢદ જાતિસંપન્ન છે પણ બલસંપન્ન નથી, કોઈએક બલસંપન્ન છે પણ જાતિસંપન્ન નથી, કોઈએક જાતિ અને બલ

શ્રીસ્થા-
નામ્નસુત્ર
સાનુવાદ

૧. ૩૯૦ ॥

બન્નેથી સંપન્ન છે તેમજ કોઈક જાતિ અને બલ બન્નેથી સંપન્ન નથી. ૪, આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે કોઈ એક પુરુષ જાતિસંપન્ન છે પણ બલસંપન્ન નથી એવી રીતે જાતિ અને બલ શબ્દથી ચતુર્ભંગી કરવી ૪-૩, ચાર પ્રકારના વૃષભો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈ એક વૃષભ જાતિસંપન્ન છે પણ રૂપસંપન્ન નથી, કોઈએક રૂપસંપન્ન છે પણ જાતિસંપન્ન નથી, કોઈક જાતિ અને રૂપ બન્નેથી સંપન્ન છે તેમજ કોઈક બંનેથી સંપન્ન નથી ૪, આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈ એક પુરુષ જાતિસંપન્ન છે પણ રૂપસંપન્ન નથી, એવી રીતે જાતિ અને રૂપ શબ્દની ચતુર્ભંગી કરવી ૪-૪, ચાર પ્રકારના વૃષભો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક વૃષભ કુલસંપન્ન છે પણ બલસંપન્ન નથી, કોઈક કુલસંપન્ન નથી પણ બલસંપન્ન છે, કોઈક કુલ અને બલ બંનેથી સંપન્ન છે તેમજ કોઈક તે બંનેથી સંપન્ન નથી. આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ કુલસંપન્ન છે પણ બલસંપન્ન નથી એવી રીતે કુલ અને બલ શબ્દની ચતુર્ભંગી કરવી ૪-૫, ચાર પ્રકારના વૃષભો કહેલા છે તે આ પ્રમાણે-કોઈક વૃષભ કુલસંપન્ન છે પણ રૂપસંપન્ન નથી, કોઈક કુલસંપન્ન નથી પણ રૂપસંપન્ન છે, કોઈક કુલ અને રૂપ બંનેથી સંપન્ન છે તેમજ કોઈક તે બન્નેથી સંપન્ન નથી. આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે. તે આ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ કુલસંપન્ન છે પણ રૂપ સંપન્ન નથી એવી રીતે કુલ અને રૂપ શબ્દની ચોર્ભંગી કરવી ૪-૬, ચાર પ્રકારના વૃષભો કહેલા છે તે આ પ્રમાણે-કોઈક વૃષભ બલસંપન્ન છે પણ રૂપસંપન્ન નથી, કોઈક બલસંપન્ન નથી પણ રૂપસંપન્ન છે, કોઈક બલ અને રૂપ બન્નેથી સંપન્ન છે તેમજ બન્નેથી સંપન્ન નથી. આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ બલસંપન્ન છે પણ રૂપસંપન્ન નથી. એવી રીતે બલ અને રૂપશબ્દવડે ચતુર્ભંગી કરવી. ૪-૭

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
આર્યાદિ-
પ્રકારાઃ
વૃષભહાસ્તિ-
દૃષ્ટાન્તાઃ
સૂ. ૨૮૦-
૮૧

॥ ૩૯૦ ॥

ચાર પ્રકારના હસ્તી કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-ભદ્ર, મંદ, મૃગ અને સંકીર્ણ. આ દૃષ્ટિએ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ભદ્ર, મંદ, મૃગ અને સંકીર્ણ. ચાર પ્રકારના હસ્તી કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક હાથી જાતિ અને આકાર-થી ભદ્ર (પ્રશસ્ત) છે અને ભદ્રમનવાળો-ધૈર્યવાળો છે, કોઈક જાતિ વિગેરેથી ભદ્ર છે અને મંદ મનવાળો છે-અતિધીર નહિ, કોઈક જાતિ વિગેરેથી ભદ્ર અને મૃગમનવાળો-શીકળ છે તેમજ કોઈક જાતિ વિગેરેથી ભદ્ર અને સંકીર્ણમનવાળો-વિચિત્ર સ્વભાવવાળો છે. આ દૃષ્ટિએ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ જાતિ વિગેરેથી ઉત્તમ છે અને ધૈર્ય મનવાળો છે, કોઈક જાતિ વિગેરેથી ભદ્ર છે પણ મંદ મનવાળો છે અર્થાત્ વહુ ધૈર્યવાળો નથી, કોઈક જાતિ વિગેરેથી ભદ્ર છે પણ મૃગમનવાળો-ભીરુ છે તેમજ કોઈક જાતિથી ભદ્ર છે પણ વિચિત્ર મનવાળો છે. ચાર પ્રકારના હસ્તી કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક હસ્તી જાતિથી મંદ પણ ભદ્રમનવાળો છે, કોઈએક જાતિથી મંદ અને મંદ મનવાળો છે, કોઈએક જાતિથી મંદ પણ મૃગ (ભીરુ) મનવાળો છે તેમજ કોઈક હાથી જાતિથી મંદ પણ સંકીર્ણ મનવાળો છે. આ દૃષ્ટિએ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ જાતિથી મંદ પણ ભદ્ર મનવાળો છે. હસ્તીની માફક પુરુષમાં પણ ચાર ભાંગા કહેવા. ચાર પ્રકારના હાથી કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક હાથી જાતિથી મૃગ પણ ભદ્રમનવાળો છે-ધીર છે, કોઈક જાતિથી મૃગ અને મંદ મનવાળો છે, કોઈક જાતિથી મૃગ અને મૃગ મનવાળો (ભીરુ) છે તેમજ કોઈએક હાથી જાતિથી મૃગ પણ સંકીર્ણ (વિચિત્ર) મનવાળો છે. આ દૃષ્ટિએ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ જાતિથી મૃગ પણ ભદ્ર મનવાળો છે, એવી રીતે હાથીની માફક ચાર ભાંગ પુરુષમાં પણ કહેવા. ચાર પ્રકારના હાથી કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક હાથી જાતિથી સંકીર્ણ પણ ભદ્ર મનવાળો છે, કોઈએક

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૯૧ ॥

જાતિથી સંકીર્ણ પળ મંદ મનવાલો છે, કોઈએક જાતિથી સંકીર્ણ પળ મૃગ(મીરુ) મનવાલો છે તેમજ કોઈ એક હાથી જાતિથી સંકીર્ણ અને સંકીર્ણ મનવાલો છે. મધની ગુટિકા જેવી પિંગલ-કંઈક રાતી અને કંઈક પીઝી આંખોવાલો, યોગ્ય કાઠે ઉત્પન્ન થયેલો, લાંબા પૂંછડાવાલો, આગળનો ભાગ-મસ્તકનો ભાગ ઊંચો, ધૈર્યવાલો અને પ્રમાણોપેત સર્વ અંગોપાંગવાલો મદ્ર જાતિનો હાથી હોય છે ૧, ઢીલી, જાડી અને વિષમ (લીલરી સહિત) ચામડાવાલો, સ્થૂલ મસ્તકવાલો, સ્થૂલ પૂંછડાના મૂલવાલો, સ્થૂલ નખ, દાંત તથા વાઢવાલો અને સિંહના જેવા પિંગલ નેત્રવાલો મંદ જાતિનો હાથી હોય છે ૨, કૃશ શરીર અને કૃશ (પાતળી) ગ્રીવાવાલો, કૃશ ચામડી, કૃશ નખ, દાંત અને વાઢવાલો, મીરુ, ત્રાસ પામેલો, સ્વેદવાલો, બીજાને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનાર મૃગ નામનો હાથી કહેવાય છે ૩, આ ઉપર્યુક્ત ત્રણ જાતિના હાથીના ગુણોનું રૂપવડે અને સ્વભાવવડે થોડું થોડું અનુસરણ કરનાર તે સંકીર્ણ જાતિનો હાથી જાણવો ૪. મદ્ર જાતિના હાથીનો મદ શરદ્ ઋતુમાં શરે છે, મંદ જાતિના હાથીનો મદ વસંત ઋતુમાં શરે છે, મૃગ જાતિના હાથીનો મદ હેમંતઋતુમાં શરે છે અને સંકીર્ણ જાતિના હાથીનો મદ હ્રદ્ય ઋતુમાં શરે છે. ૫ (સૂ. ૨૮૧)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્રો ગતાર્થ છે. વિશેષ એ કે-આર્ય નવ પ્રકારના છે તે જણાવવા માટે ગાથા કહે છે કે-

સ્વેત્તે જાઈ કુલ કમ્મ, સિપ્પ ભાસાઈ નાણચરણે ય । દંસણઆરિય ણવહા, મિચ્છા સગજવણ સમાઈ । ૭૬ ।

બે પ્રકારના આર્ય છે-૧ ઋદ્ધિપ્રાપ્ત અને ૨ અઋદ્ધિપ્રાપ્ત. ઋદ્ધિપ્રાપ્ત છ પ્રકારના છે-૧ તીર્થંકર, ૨ ચક્રવર્તી, ૩ બલદેવ, ૪ વાસુદેવ, ૫ ચારણમુનિ અને ૬ વિદ્યાધર. અઋદ્ધિપ્રાપ્ત આર્ય નવ પ્રકારના છે-૧ આર્યક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન તે ક્ષેત્રાર્ય, ૨ જાતિઆર્ય-

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
આર્યાદિ-
પ્રકારાઃ
વૃષભહસ્તિ-
દૃષ્ટાન્તાઃ
સૂ. ૨૮૦-
૮૧

॥ ૩૯૧ ॥

અંબષ્ટ વિગેરે જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ, ૩ ઉગ્ર,ભોગ વિગેરે કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે કુલઆર્ય, ૪ સૂતર અને રૂ વિગેરે અનિદિત કર્મ-કાર્યને કરનાર તે કર્મઆર્ય, ૫ ચિત્ર વિગેરે કાર્ય કરનાર તે શિલ્પઆર્ય, ૬ અર્ધમાગધી ભાષાને બોલનાર તે ભાષાઆર્ય, ૭ મતિજ્ઞાન વિગેરે જ્ઞાનવાળો તે જ્ઞાનઆર્ય, ૮ ક્ષાયિક વિગેરે સમક્તિવાળો તે દર્શનઆર્ય અને ૯ સામાયિક વિગેરે ચારિત્રવાળો તે ચારિત્ર-આર્ય. પેયાપેય અને મધ્યામધ્ય વિગેરેના વિવેક રહિત અને શાસ્ત્રાદિમાં અગ્રસિદ્ધ વેષવાળા અને ભાષાને બોલનારા તે મ્લેચ્છો-અનાર્યો શક, યવન અને સ્વસ વિગેરે છે.

ક્ષેત્રથી આર્ય, વઢી પાપકર્મથી રહિત હોવાથી અપાપ-નિષ્પાપ એવો અર્થ છે. એવી રીતે જ સત્તર સૂત્ર જાણવા. ક્ષાયિકાદિ ભાવવાળા જ્ઞાનાદિવડે યુક્ત તે આર્યભાવ, ક્રોધાદિવાળો તે અનાર્યભાવ (સૂ. ૨૮૦). દૃષ્ટાંત અને દાર્ષ્ટિક અર્થ સહિત પુરુષજાત-પ્રકરણ વિકથા સૂત્રની પહેલા કહેવાય છે, તે પાઠથી જ સિધ્ધ છે. વિશેષ એ કે-ગુણવાન માતાનો પક્ષ તે જાતિ, ગુણવાન પિતાનો પક્ષ તે કુલ, મારને વહન કરવાનું સામર્થ્ય તે બલ અને શરીરનું સૌંદર્ય તે રૂપ. પુરુષો તો સ્વયં વિચારી લેવા ૨, ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટાંતસૂત્રો પુરુષના દાર્ષ્ટિક સૂત્રો સહિત તો જાતિ વિગેરે ચાર પદોને પૃથ્વી ઉપર સ્થાપીને છ દ્વિકસંયોગી 'જાતિસંપન્ન પણ કુલસંપન્ન નહિ' રૂપાદિ સ્થાન(માંગા)ના ક્રમવડે છ* જ ચતુર્ભંગી-વડે જાણી લેવા. હાથીના સૂત્રમાં મદ્ર જાતિ વિગેરે હાથીના મેદો, વનાદિવિશેષિત અને કહેવાતા લક્ષણવાળા છે, તે કહે છે-

* જાતિ અને કુલવડે ૧, જાતિ ને બલવડે ૨, જાતિ ને રૂપવડે ૩, કુલ અને બલવડે ૪, કુલ ને રૂપવડે ૫ તેમજ બલ ને રૂપવડે ૬-આ પ્રમાણે છ ચોભંગીઓ થાય છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૯૨ ॥

“ભદ્ર, મંદ અને મૃગ-આ ત્રણ પ્રકારના હાથીઓ જાણવા. તે વનમાં ફરવાથી, આકારથી અને સત્ત્વ-પરાક્રમના ભેદથી જણાય છે.” (૧) તેમાં ભદ્ર હાથી ધીરત્વ વિગેરે ગુણોવડે યુક્ત હોવાથી ભદ્રજ છે, મંદ હાથી ધૈર્ય અને વેગ વિગેરે ગુણોમાં મંદ હોવાથી મંદજ છે, મૃગ હાથી તનુત્વ (પાતલાપણું) અને વીરુગપણું વિગેરે ગુણોથી મૃગજ છે અને સંકીર્ણ હાથી ભદ્ર વિગેરે હાથીઓનાં કંઈક ગુણોવડે મિશ્રિત હોવાથી સંકીર્ણ છે. પુરુષ પણ એવી રીતે (હાથીની મારુક) વિચારવો. દાર્ષ્ટાંતિક સહિત ચાર ઉત્તરસૂત્રો છે, તેની સ્થાપના-ભદ્ર વિગેરે ચાર પદો પ્રથમ સ્થાપવા, તેની નીચે ક્રમવડે ભદ્રમન વિગેરે સ્થાપીને કોઈએક ભદ્રજાતિનો અને ભદ્રમનવાળો છે, તેનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે જાણવો-

૧				૨				૩				૪			
ભદ્ર:	ભદ્ર:	ભદ્ર:	ભદ્ર:	મંદ:	મંદ:	મંદ:	મંદ:	મૃગ:	મૃગ:	મૃગ:	મૃગ:	સંકીર્ણ:	સંકીર્ણ:	સંકીર્ણ:	સંકીર્ણ:
ભદ્ર	મંદ	મૃગ	સંકીર્ણ	ભદ્ર	મંદ	મૃગ	સંકીર્ણ	ભદ્ર	મંદ	મૃગ	સંકીર્ણ	ભદ્ર	મંદ	મૃગ	સંકીર્ણ
મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:	મના:

ભદ્ર-જાતિ અને આકારવડે પ્રશસ્ત તથા ભદ્ર છે મન જેનું અથવા ભદ્રની જેમ છે મન જેનું તે ભદ્રમનવાળો અર્થાત્ ધીર. મંદ છે મન જેનું અથવા મંદની જેમ મન છે જેનું તે મંદમનવાળો અર્થાત્ અત્યંત ધીર નહિ. એવી રીતે મૃગમના-ભીરુ. સંકીર્ણ-મનવાળો ઇટલે ભદ્રાદિના વિચિત્ર લક્ષણયુક્ત-વિચિત્ર ચિત્તવાળો. પુરુષો તો કહેવાતા ભદ્રાદિ લક્ષણના અનુસારે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
આર્યાદિ-
પ્રકારા:
વૃષભહસ્તિ-
દૃષ્ટાન્તા:
સૂ. ૨૮૦-
૮૧

॥ ૩૯૨ ॥

સ્વરૂપવાળા માનવા. મદ્રાદિના લક્ષણ આ પ્રમાણે—‘મહુ’ ગાથા—મધની ગોઠીની માફક પિંગઠ નેત્ર છે જેના તે મધુપિંગઠ નેત્રાઠો, અનુપૂર્વવડે—પરંપરાવડે સારી રીતે ઉત્પન્ન થયેલ તે અનુપૂર્વસુજાત, પોતાની જાતિને ઉચિત કાઠના ક્રમથી થયેલ બલ અને રૂપાદિ ગુણયુક્ત થાય છે તે લાંબા પૂંછડાવાળો હોય છે. અથવા અનુક્રમવડે—સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને અતિસૂક્ષ્મ સ્વરૂપવડે—સારી રીતે થયેલ લાંબું પૂંછડુ છે જેનું તે દીર્ઘ પૂંછડાવાળો હાથી. મસ્તકના અગ્રભાગમાં ઉન્નત છે તથા ધીર—ડરનાર નહીં, વઢી વધા અંગો યોગ્ય પ્રમાણવાળા અને લક્ષણયુક્તપણાવડે વ્યવસ્થિત છે જેના તે સર્વાંગસમાહિત મદ્ર નામવાળો હાથી વિશેષ છે ॥ ૧ ॥ ‘ચલ’ ગાથા—ચલ—શિથિલ, બહુલ—સ્થૂલ અને વિષમ—લીલરી સહિત ચર્મ છે જેનું તે ચલવહુલવિષમચર્મ, સ્થૂલ મસ્તકવાળો, સ્થૂલ ‘પેણ’ત્તિં પૂંછડાના મૂળવડે યુક્ત, સ્થૂલ નખ, દાંત અને કેશવાળો, સિંહની માફક પિંગલ નેત્રવાળો, મંદ નામવાળો હાથી વિશેષ હોય છે ॥ ૨ ॥ ‘તણુ’ ગાથા—કૃશ શરીરવાળો અને કૃશ ગરદનાળો, પાતઠી ચામડો તથા નખ, દાંત અને પાતઠા કેશવાળો, મીરુ—વીરુણ (સ્વભાવથી ત્રાસ પામેલ), મયના કારણવશથી સ્તબ્ધ—કાનને સ્થિર કરવા વિગેરે લક્ષણયુક્ત ડરેલો, કષ્ટવાળો વિહાર—ચાલવા વિગેરેમાં ઉદ્વેગવાળો ઘોડો, પોતે ત્રાસ પામેલ અને વીજાને પળ ત્રાસ આપે છે તે ત્રાસી, મૃગ નામના ભેદવાળો હાથી હોય છે ॥ ૩ ॥ ચોથી અને પાંચમી ગાથા સુગમ છે. તથા—

દંતેહિં હણઈ મદો, મંદો હત્યેણ આહણઈ હત્થી । ગતાધરેહિ ય મિઓ, સંકિત્તો સઘ્વઓ હણઈ ॥ ૭૭ ॥

મદ્ર જાતિનો હાથી બે દાંતવડે હણે છે, મંદ જાતિનો હાથી ઘંઢવડે હણે છે, મૃગ જાતિનો હાથી શરીર અને હોઠથી હણે છે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૧૩ ॥

અને સંકીર્ણ જાતિનો હાથી સર્વાંગથી હળે છે. (સૂ. ૨૮૧)

હમણાં જ સંકીર્ણ જાતિનો અને સંકીર્ણ મનવાલો કહેલ છે, એમાં મનનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, હવે વચનનું સ્વરૂપ કહેવા માટે વિકથા અને કથાના પ્રકરણને કહે છે—

ચત્તારિ વિકહાતો પં. તં. —ઇત્થિકહા ભત્તકહા દેસકહા રાયકહા, ઇત્થિકહા ચડવિહા પં. તં. —ઇત્થીણં જાઙ્કહા ઇત્થીણં કુલકહા ઇત્થીણં રૂવકહા ઇત્થીણં ણેવત્થકહા, ભત્તકહા ચડવિહા પં. તં. —ભત્તસ્સ આવાવકહા ભત્તસ્સ નિઠ્ઠાવકહા ભત્તસ્સ આરંભકહા ભત્તસ્સ નિટ્ટાણકહા, દેસકહા ચડવિહા પં. તં. —દેસવિહિકહા દેસવિકપ્પકહા દેસચ્છંદકહા દેસનેવત્થકહા, રાયકહા ચડવિહા પં. તં. —રન્નો અતિતાણકહા રન્નો નિજ્ઞાણકહા રન્નો બલવાહણકહા રન્નો કોસકોટ્ટાગારકહા, ચડવિહા ધમ્મકહા પં. તં. —અવ્ખેવણી વિવ્ખેવણી સંવેયણી નિઠ્ઠેવેણી, અવ્ખેવણી કહા ચડવિહા પં. તં. —આચારઅવ્ખેવણી, વવહારઅવ્ખેવણી પન્નત્તિઅવ્ખેવણી દિટ્ઠિવાતઅવ્ખેવણી, વિવ્ખેવણી કહા ચડવિહા પં. તં. —સસમયં કહેઙ્, સસમયં કહિત્તા પરસમયં કહેઙ્ ૧, પરસમયં કહેત્તા સસમયં ટાવતિત્તા ભવતિ ૨, સમ્માવાતં કહેઙ્ સમ્માવાતં કહેત્તા મિચ્છાવાતં કહેઙ્ ૩, મિચ્છા-

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
કથાઃ
સૂ. ૨૮૨

॥ ૩૧૩ ॥

વાતં કહેત્તા સમ્માવાતં ઠાવતિત્તા ભવતિ ૪, સંવેગણી કથા ચઉત્તિહા પં૦ તં૦-ઇહલોગસંવેગણી પરલોગસંવેગણી આતસરીરસંવેગણી પરસરીરસંવેગણી, ણિઠ્ઠેગણીકહા ચઉત્તિહા પં૦ તં૦-ઇહલોગે દુચ્ચિન્ના કમ્મા ઇહલોગે દુહફલવિવાગસંજુત્તા ભવંતિ ૧, ઇહલોગે દુચ્ચિન્ના કમ્મા પરલોગે દુહફલવિવાગસંજુત્તા ભવંતિ ૨, પરલોગે દુચ્ચિન્ના કમ્મા ઇહલોગે દુહફલવિવાગસંજુત્તા ભવંતિ ૩, પરલોગે દુચ્ચિન્ના કમ્મા પરલોગે દુહફલવિવાગસંજુત્તા ભવંતિ ૪, ઇહલોગે સુચિન્ના કમ્મા ઇહલોગે સુહફલવિવાગસંજુત્તા ભવંતિ ૧, ઇહલોગે સુચિન્ના કમ્મા પરલોગે સુહફલવિવાગસંજુત્તા ભવંતિ ૨, એવં ચઉમંગો ૪। સૂ૦ ૨૮૨

મૂલાર્થ:-ચાર વિકથાઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-સ્ત્રીકથા, ભક્તકથા, દેશકથા અને રાજકથા. સ્ત્રીકથા ચાર પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-સ્ત્રીની બ્રાહ્મણી વિગેરે જાતિ સંબંધી કથા, સ્ત્રીના કુલ સંબંધી કથા એટલે આ ઉત્તમ કુલની છે ઇત્યાદિ, સ્ત્રીના રૂપ સંબંધી કથા-આ સ્ત્રીનું રૂપ સારું છે વિગેરે, સ્ત્રીના નેપથ્ય (વેષ) સંબંધી કથા ૧, ભક્ત-ભોજન સંબંધી કથા ચાર પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-આવાપકથા-અમુક રસવર્તીમાં અમુક શાક, ઘૃત વિગેરે ચીજો જોઈએ, નિર્વાપકથા-આટલા પક્વાન્નના ભેદો અને આટલા વ્યંજનના ભેદો ઉપયોગમાં આવે છે, ભોજનના આરંભની કથા-આ રસવર્તીમાં આટલા દ્રવ્યો-પદાર્થો જોઈએ, ભોજનના નિષ્ઠાનની કથા-આટલા પૈસાનો સ્વર્ચ આ રસોઈમાં થાય છે ૨, દેશકથા ચાર પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-દેશવિધિ-

શ્રીસ્થા-
નાદ્વસત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૯૪ ॥

કથા-મગધાદિ દેશની રચના વિગેરેની કથા, દેશવિકલ્પકથા-અમુક દેશમાં અમુક ધાન્ય ઘણું થાય છે વિગેરે, દેશચ્છંદકથા-અમુક દેશમાં અમુક ગમ્ય અને અમુક અગમ્ય છે ઇત્યાદિ, દેશનેપથ્યકથા-સ્ત્રી-પુરુષોના વેશની કથા ૩, રાજકથા ચાર પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-રાજાના અતિયાન-નગરપ્રવેશની કથા, રાજાના નિર્યાનની કથા-નગર બહાર સવારી નીકળવાની કથા, રાજાના બલ અને વાહનની કથા અને રાજાના મંડાર તથા કોઠાર વિગેરેની કથા. ચાર પ્રકારની ધર્મકથા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-જેનાવડે શ્રોતાને મોહથી ઝેંચીને તત્ત્વ પ્રત્યે ભૂલ જવાય છે તે આક્ષેપણી, શ્રોતાને કુમાર્ગમાંથી સન્માર્ગમાં અથવા સન્માર્ગમાંથી કુમાર્ગમાં ભૂલ જવાય છે તે વિક્ષેપણી, શ્રોતાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવનારી તે સંવેદની અને શ્રોતાને સંસારમાંથી ઉદાસીનતા કરાવનારી તે નિર્વેદની કથા. આક્ષેપણી કથા ચાર પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-સાધુના લોચ વિગેરે આચારને પ્રકાશ કરનારી કથા તે આચારઆક્ષેપણી, દોષ ટાલવા માટે પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રકાશનારી કથા તે વ્યવહારઆક્ષેપણી, સંશયવાદના શ્રોતાને મધુર વચનોવડે સમજાવનારી જે કથા તે પ્રજ્ઞાપિઆક્ષેપણી, શ્રોતાની અપેક્ષાવડે નયને અનુસારે સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનું કથન કરનારી કથા તે દૃષ્ટિવાદ-આક્ષેપણી. ૧, વિક્ષેપણી કથા ચાર પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-સ્વસમય(સિદ્ધાંત)ના ગુણોને કહીને પછી પરસમયના દોષોને દેખાડે છે, પરસમયને કહીને સ્વસમયનું સ્થાપન કરે છે, પરસમયમાં પણ જે સમ્યગ્વાદ છે તેને કહે છે, સમ્યગ્વાદને કહીને તેમાં જે મિથ્યાવાદ છે તેના દોષને બતાવે છે તેમજ પરસમયમાં જે મિથ્યાવાદ છે તેને કહીને સમ્યગ્વાદમાં સ્થાપના થાય છે. ૨, સંવેગની કથા ચાર પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-આ લોકસંવેદની-મનુષ્ય જીવન વિગેરેનું અસારપણું બતાવીને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવનારી કથા, પરલોકસંવેગની-દેવાદિનું અસારપણું બતાવનારી કથા, અમારું શરીર અશુભિમય છે ઇત્યાદિસ્વરૂપ બતાવનારી

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
કથા:
સૂ. ૨૮૨

॥ ૩૯૪ ॥

કથા તે આત્મશરીરસંવેગની, એવી રીતે વીજાના શરીરનું અસારપણું બતાવનારી કથા તે પરશરીરસંવેગની ૩, નિર્વેદની કથા ચાર પ્રકારે કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-આ લોકમાં આચરેલ ચોરી વિગેરે દુષ્ટ કર્મો આ લોકમાં જ દુઃખરૂપ ફલના વિપાકને આપનારા થાય છે, આ લોકમાં આચરેલ દુષ્ટ કર્મો પરલોક-નરકાદિમાં દુઃખરૂપ ફલના વિપાકને આપનારા થાય છે, પરલોક (પૂર્વ-જન્મ)માં આચરેલ દુષ્ટ કર્મો આ લોકમાં દુઃખરૂપ ફલના વિપાકને આપનારા થાય છે તેમજ પરલોકમાં આચરેલ દુષ્ટ કર્મો પરલોકમાં દુઃખરૂપ ફલના વિપાકને આપનારા થાય છે ૪. આ લોકમાં આચરેલ સારાં કર્મો આ લોકમાં સુખરૂપ ફલના વિપાકને આપનારા થાય* છે ૧, આ લોકમાં આચરેલ સારાં કર્મો પરલોકમાં સુખરૂપ ફલના વિપાકને આપનારા થાય છે ૨, પરલોકમાં આચરેલ સારાં કર્મો આ લોકમાં સુખરૂપ ફલના વિપાકને આપનારા થાય છે ૩ તેમજ પરલોકમાં આચરેલ સારાં કર્મો પરલોકમાં સુખરૂપ ફલના વિપાકને આપનારા થાય છે. (સૂ. ૨૮૨)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્ર સરલ છે, વિશેષ એ કે-સંયમને બાધક હોવાથી વિરુદ્ધ કથા-વચનની રીતિ તે વિકથા, તેમાં સ્ત્રીઓની અથવા સ્ત્રીવિષયક જે કથા તે સ્ત્રીકથા. આ કથા કહેલી છે તથાપિ સ્ત્રીના વિષયપણાએ સંયમથી વિરુદ્ધ હોવાથી વિકથા છે એમ સમજવું. એવી રીતે ભોજનની, દેશની અને રાજાની જે કથા તે વિકથા છે. બ્રાહ્મણી વિગેરેમાંથી કોઈપણ એકની પ્રશંસા અથવા નિંદા જે જાતિવડે અથવા જાતિની કરવામાં આવે છે તે જાતિકથા, દા. ત. “ પતિના અભાવે જે બ્રાહ્મણી મરેલાની જેમ જીવે છે તેને ધિકાર છે, અમે મનુષ્યમાં શુદ્ધ સ્ત્રીઓને ધન્ય માનીએ છીએ કે જે લાલ્લ પતિ કર્યા છતાં પણ અનિંદિત છે. ” એમ ઉગ્ર કુલ

* આ ચાર ભાંગાના સ્વામી ટોકાના અનુવાદમાં કહેલા છે,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૯૫ ॥

વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓમાંથી કોઈપણ સ્ત્રીની જે પ્રશંસાદિ કરાય છે તે કુલકથા. દા. ત. “અહો જગતમાં ચૌલુક્યવંશની પુત્રીઓનું સાહસ અધિક છે, પાતિનું મરણ થયે હોય તે જે સ્ત્રીઓ પ્રેમરહિત છે તો પણ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે.” તથા આંદ્રદેશ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થયેલ સ્ત્રીઓમાંથી કોઈપણ સ્ત્રીના રૂપની જે પ્રશંસાદિ તે રૂપકથા. દા. ત. “ચંદ્ર જેવા મુખવાળી, કમલ જેવા નેત્રવાળી, સારા વચનવાળી, પીન અને કઠણ સ્તનવાળી લાટ દેશની સ્ત્રી દેવોને પણ દુર્લભ છે તો એવી સ્ત્રી શું આ પુરુષને ઇષ્ટ નથી ? ” તે સ્ત્રીઓમાંથી કોઈપણ એક સ્ત્રીના કચ્છાબંધ (કાછડી) વિગેરે પહેરવાના વસ્ત્રની જે પ્રશંસાદિ તે નેપથ્યકથા. દા. ત. “ઉત્તરદેશની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે, કેમકે ઘણા વસ્ત્રવડે ઢંકાયેલ શરીરરૂપ લતિકા હોવાથી જેનું યૌવન (સૌંદર્ય) યુવાન પુરુષોની આંખને હમેશાં આનંદ માટે થતું નથી.” સ્ત્રીની કથામાં દોષો આ પ્રમાણે હોય છે—

આયપરમોદુદરિણં, ઉડ્ઠાહો સુત્તમાઙ્ગપરિહાણી । વંભવયસ્સ અગુત્તી, પસંગદોસા ચ ગમણાદી ॥૭૮॥

સ્ત્રીની કથાના કરનારને પોતાના આત્માને વિષે અને પરના આત્માને વિષે મોહની ઉદીરણા થાય છે, લોકોમાં ઉડ્ઠાહ-હેલના થાય છે, સૂત્ર વિગેરેની હાનિ થાય છે, બ્રહ્મચર્ય વ્રતની અગુપ્તિ હોય છે અને પ્રસંગથી દોષો—જાવું આવવું વિગેરે થાય છે.

તથા આ રસવતીમાં આટલા શાક અને ઘૃત વિગેરે ઉપયોગી થાય છે, આવી કથા તે આવાપકથા. તે રસવતીમાં આટલા પવવાન્ન અને અપક્વ અન્ન(મિષ્ટાન્ન, માત વિગેરે)નો અથવા વ્યંજન(શાક, રાઈતું વિગેરે)ના પ્રકારોનો ઉપયોગ થાય છે, આવી જે કથા તે નિર્વાપકથા. આ રસવતીમાં આટલા તિતિરાદિનો ઉપયોગ, આવી જે કથા તે આરંભકથા તેમજ આટલું દ્રવ્ય અર્થાત્ સો કે હજાર રૂપિયાનો સ્વર્ચ આ રસવતીમાં લાગશે એવી જે કથા તે નિષ્ઠાન કથા. કહ્યું છે કે—

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
કથા:
સૂ. ૨૮૨

॥ ૩૯૫ ॥

સાગઘયાદાવાદો [વો ?], પક્ષાપક્ષો ય હોઈ નિઠ્ઠાવો । આરંભ તિત્તિરાઈ, ણિટ્ટાણં જા સયસહસ્સં ॥૭૯॥

માવાર્થ ઉપર મુજબ છે.

મોજનકથામાં આ પ્રમાણે દોષો છે—

આહારમંતરેણવિ, ગેહીઓ જાયણ સઙ્ગાલં । અજિઙ્ગદિય ઓદરિયા—વાઓ ડ અણુન્નદોસા ય ॥ ૮૦ ॥

આહાર કર્યા વિના પણ આસક્તિવડે અંગારદોષ થાય છે. આ સાધુ જીતેન્દ્રિય નથી, પેટભરા છે એમ લોકમાં અપવાદ થાય છે અને દોષની પરંપરા થાય છે અર્થાત્ આહારની ગૃહિણી ઇષ્ણાના દોષ ન ટાલી શકે.

મગધાદિ દેશમાં વિધિ—મોજન, માણ અને ભૂમિકા વિગેરેની રચના અથવા અમુક દેશમાં પ્રથમ અમુક મોજન સ્વાય છે. આવી જે કથા અર્થાત્ દેશ દેશની મોજન વિગેરેની વિધિની જે કથા કરવી તે દેશવિધિકથા, એમ જ બીજી કથાઓમાં પણ જાણવું. વિશેષ એ કે—અમુક દેશમાં ધાન્યની ઉત્પત્તિ, ગઢ, કૂવા વિગેરે દેવકુલ અને મહેલ વિગેરેની જે કથા તે દેશવિકલ્પકથા, હ્રંદ—ગમ્ય અને અગમ્યનો વિભાગ, જેમ લાટ દેશમાં મામાની પુત્રી ગમ્ય—પરણવા યોગ્ય થાય છે, બીજા દેશમાં અગમ્ય—પરણવા યોગ્ય નથી, આવી જે કથા તે દેશહ્રંદકથા, નેપથ્ય—સ્ત્રી અને પુરુષને તો સ્વાભાવિક વેષ અને શોભાના નિમિત્તરૂપ વેષ, તેની જે કથા તે દેશનેપથ્યકથા. આ કથામાં દોષો આ પ્રમાણે હોય છે—

રાગદ્વોસુપ્પત્તી, સપવસ્થપરપવસ્થઓ ય અહિગરણં । વહુગુણ ઇમોત્તિ દેસો, સોડં ગમણં ચ અન્નેસિં ॥૮૧॥

શ્રીસ્થા-
નાજસુત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૯૬ ॥

જે દેશનું વર્ણન કરે છે તેમાં રાગ અને બીજા દેશમાં દેવની ઉત્પત્તિ થાય છે અને દેશવર્ણનમાં પોતપોતાના પક્ષના આગ્રહથી કઠીયો થાય છે. અમુક દેશ બહુ જ સારો છે એમ સાંભઠીને કોઈક સાધુ વિચારે છે કે તે દેશ બહુ સારો છે તેથી તે સાધુ ત્યાં જાય છે.

રાજાનો નગરાદિકમાં પ્રવેશ, તેની જે કથા તે અતિયાનકથા, દા. ત.—

સિયસિંધુરવંધગઓ, સિયચમરો સેયછતછન્નગહો । જળયણકિરણસેઓ, એસો પવિસઈ પુરે રાયા ॥૮૨॥

શ્વેત હાથીના સ્કંધ ઉપર બેઠેલો, ધોઢા ચામરથી વીંજાયેલો, શ્વેત છત્રવડે ઢંકાયેલ આકાશવાઢો અને મનુષ્યોના નયન-કિરણોવડે ઉજ્જ્વલ થયેલ એવો આ રાજા નગરમાં પ્રવેશ કરે છે.

એવી રીતે સર્વત્ર જાણવું. વિશેષ એ કે—નગર બહાર નીકળવારૂપ(સ્વારી)ની જે કથા તે નિર્વાણકથા, જેમ—

વજંતાઉજ્જમમંદ—વંદિસદં મિલંતસામંતં । સંખુદ્ધસેન્નમુદ્ધુય—ચિંધં નયરા નિવો નિયઈ ॥ ૮૩ ॥

વાર્જીત્રો વગાડતા સતા, મોટે સાદે માટ-ચારણો વિરુદાવલી બોલતા સતા, સામંતો સહિત, ક્ષોભ પામેલ સૈન્ય સહિત અને ધારણ કરેલ છે રાજચિહ્ન જેણે એવો રાજા નગરથી બહાર નીકળે છે બલ-હાથી વિગેરે, અશ્વ વિગેરે વાહન, તેની જે કથા તે બલવાહન કથા, જેમકે—

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
કથાઃ
સૂ. ૨૮૨

॥ ૩૯૬ ॥

હેસંતહયં ગજ્જંત-મયગલં ઘણઘણંતરહલક્ષ્વં । કસ્સઽન્નસ્સવિ સેન્નં, ણિન્નાસિયસત્તુસિન્નં ભો ! ॥૮૪॥

હે મિત્ર ! લાલ્લોગમે ઘોડાઓના હળહળાટ શબ્દવાલું, લાલ્લોગમે હાથીઓના ગર્જારવવાલું, લાલ્લોગમે રથના ધણધળાટવાલું અને શત્રુના લશ્કરનો નાશ કરનારું આવું સૈન્ય શું કોઈપણ બીજા રાજાનું છે ?

કોશ-મંડાર, કોષ્ઠાગાર-ધાન્યનું ઘર, તેની જે કથા તે કોશકોષ્ઠાગારકથા. જેમ કે—

પુરિસપરંપરપત્તેણ, ભરિયવિસ્સંભરેણ કોસેણં । ણિજ્ઞિયવેસમણેણં, તેણ સમો કો નિવો અન્નો ? ॥૮૫॥

પુરુષની પરંપરાવડે પ્રાપ્ત કરેલ અર્થાત્ વડિલોપાર્જિત મંડારવડે સમગ્ર વિશ્વ-જગતનું પોષણ કરવાથી બૈશ્રમણને જીતવાવડે તે રાજા સમાન બીજો કયો છે ? રાજકથામાં આ પ્રમાણે દોષો હોય છે—

ચારિય ચોરા ૧ ભિમરે ૨, હિય ૧ મારિય ૨ સંક કાઠકામા વા ।

મુત્તામુત્તોહાણે, કરેજ્જ વા આસસપઓગં ॥ ૮૬ ॥

રાજકથાને કરનાર સાધુઓ જોઈને રાજપુરુષોને શંકા થાય છે, તે આ પ્રમાણે-વેષ બદલાવીને આ ગુપ્તચરો છે અથવા ચોરો છે, અથવા છાની રીતે ઘાત કરનારા છે. આ સ્થળે પહેલાં પળ રાજાના અશ્વરત્નનું હરણ કરેલ હતું અને કોઈકે રાજા કે તેના સ્વજનને મારેલ હતો તેમાંથી તે જ કોઈક છે. અથવા પૂર્વોક્ત કાર્યને કરવા માટે આવેલ છે, આવા પ્રકારની શંકા થાય. વઢી રાજકથાને સાંભળનાર મુક્તભોગી દીક્ષિત રાજાને પૂર્વ સુખની સ્મૃતિ થાય તથા અમુક્તભોગી અન્ય સાધુને નિયાણું કરવાની

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૯૭ ॥

इच्छा थाय, अथवा दीक्षानो त्याग करे.

જે કથાવડે શ્રોતા મોહથી તત્ત્વ પ્રત્યે આકર્ષાય છે તે આક્ષેપની ૧, તથા જે કથાવડે શ્રોતા સન્માર્ગમાંથી કુમાર્ગમાં અથવા કુમાર્ગમાંથી સન્માર્ગમાં લઈ જવાય છે તે વિક્ષેપની ૨, જે કથા સંવેગ-વૈરાગ્યને પ્રગટાવે અથવા જે કથાવડે શ્રોતા સારી રીતે બોધ પામે છે, અથવા શ્રોતાને જે કથાવડે સંવેગ થાય અથવા શ્રોતા સંવેગને પ્રાપ્ત થાય તે સંવેદની અથવા સંવેજની ૩ તેમજ જે કથાવડે સંસાર વિગેરેથી શ્રોતા ઉદાસીન કરાય છે તે નિર્વેદની ૪. લોચ અને અસ્નાન વિગેરે આચારના પ્રકાશનવડે આચારઆક્ષેપની, એવી રીતે બીજા ભેદોમાં પણ જાણવું. વિશેષ એ કે-કંઈક થયેલ દોષના નિવારણ માટે પ્રાયશ્ચિત્તલક્ષણ જે કથન તે વ્યવહારઆક્ષેપની, સંશયને પ્રાપ્ત થયેલ શ્રોતાને મધુર વચનોવડે સમજાવવું તે પ્રજ્ઞસિદ્ધિઆક્ષેપની, શ્રોતાની અપેક્ષાથી નયને અનુસરીને જીવાદિ સૂક્ષ્મભાવનું જે કથન તે દૃષ્ટિવાદઆક્ષેપની. આ સંબંધમાં બીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે-આચાર, વ્યવહાર વિગેરે નામથી આચાર વિગેરે ગ્રંથો ગ્રહણ કરાય છે. કથાનો આ પ્રમાણે સાર છે—

विज्ञाचरणं च तवो, पुरिसक्कारो य समिद्गुत्तीओ । उवइस्सइ खलु जं सो, कहाँ अक्खेवणीइ रसो । ८७।

જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, પુરસ્કાર-વીર્યોત્કર્ષરૂપ અને સમિતિ-ગુપ્તિનો શ્રોતાની અપેક્ષાએ જે ઉપદેશ કરાય છે તે આક્ષેપની-કથાનો સાર છે.

प्रथम स्वसिद्धांत कहे छे अने तेना गुणोनुं विशेष स्वरूप प्रगट करे छे, ते कहौने तयारबाद परसमयने कहे छे अने तेना

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः २
कथाः
सू० २८२

॥ ૩૯૭ ॥

દોષોને દેખાડે છે, આ વિશ્લેષણી કથાનો પ્રથમ ભેદ. એમ જ પરસમયના કથનપૂર્વક સ્વસમયનો સ્થાપનાર-સ્વસમયના ગુણોનું સ્થાપન કરનાર હોય છે, આ ત્રીજો ભેદ. 'સમ્માવાય' મિથ્યાદિ૦ તેનો અર્થ એ છે કે-પરસમયોને વિષે પળ ઘુણાક્ષરન્યાયવડે જિનાગમના તત્ત્વને મઠતાપણાથી આવપરીતતત્ત્વોનો વાદ-સમ્યગ્વાદ છે, તેને કહે છે. તેટલા પ્રમાણના સમ્યગ્વાદને કહીને પરસમયોને વિષે જિનપ્રણીત તત્ત્વોથી વિરુદ્ધ હોવાથી જે મિથ્યાવાદ છે તેના દોષ દેખાડવાપૂર્વક કથન કરે છે, આ ત્રીજો ભેદ. પરસમયના વિષે મિથ્યાવાદનું કથન કરીને સમ્યગ્વાદને સ્થાપનાર હોય છે, આ ચોથો ભેદ. અથવા સમ્યગ્વાદ-અસ્તિપણું, મિથ્યાવાદ-નાસ્તિપણું. તેમાં આસ્તિકવાદીની દૃષ્ટિઓ(દર્શનો)ને કહીને નાસ્તિકવાદીની દૃષ્ટિઓને કહે છે તે પ્રકારાંતરે ત્રીજો ભેદ છે અને નાસ્તિકવાદીની દૃષ્ટિ કહીને પછી આસ્તિકવાદીની દૃષ્ટિ કહે છે તે ચોથો ભેદ છે. ઇહલોક-મનુષ્યજન્મના સ્વરૂપનું કથન કરવાવડે સંવેગની તે ઇહલોકસંવેગની, આ સર્વ મનુષ્યપણું અસાર છે, અધ્રુવ છે, કેલના સ્તંભ જેવું છે ઇત્યાદિ સ્વરૂપવાળી જાણવી, એમજ દેવાદિ ભવના સ્વરૂપના કથનરૂપ પરલોકસંવેદની, અર્થાત્ દેવો પળ ઈર્ષ્યા, સ્વેદ, ભય અને વિયોગ વિગેરે દુઃખોવડે પરાભવ પામેલા છે, તો તિર્યંચ વિગેરેનું કહેવું શું ? જે આ મારું શરીર તે પળ અશુચિ-અપવિત્ર છે, અશુચિરૂપ કારણથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, અશુચિદ્વારથી જન્મેલું છે; માટે શરીરમાં પ્રતિબંધ કરવા જેવું કોઈ સ્થાન નથી ઇત્યાદિ કથનરૂપ આત્મશરીરસંવેગની કથા, એમજ પરશરીરસંવેગની અથવા મૃતક શરીરના કથનરૂપ પરશરીરસંવેગની. આ લોકમાં દુષ્કૃત્યો-ચોરી વિગેરે કર્મો આ લોકમાં દુઃખ, એ જ કર્મરૂપ વૃક્ષથી ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી ફલ અર્થાત્ દુઃખફલ, તેનો વિપાક-અનુભવ તે દુઃખફલવિપાકવડે સંયુક્ત, તે દુઃખફલવિપાકસંયુક્ત થાય છે. ચોરો વિગેરેની માફક આ નિર્વેદની

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૩૯૮ ॥

કથાનો પહેલો ભેદ. એવી રીતે નારકોની માફક, આ બીજો ભેદ. ગર્ભથી આરંભીને વ્યાધિ, દારિદ્ર વિગેરેથી પરાભવ પામેલાની જેમ આ ત્રીજો ભેદ, પૂર્વે કરેલ અશુભ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ અને નરકને યોગ્ય કર્મને બાંધતાં થકાં કાગડા અને ગીધ વિગેરેની જેમ આ ચોથો ભેદ છે. 'દ્વહલોષ સુચિન્ને' ત્યાદિ૦ ચતુર્ભંગી-તીર્થકરને દાન આપનાર ૧, સુસાધુ ૨, તીર્થકર ૩ અને દેવના ભવમાં રહેલા તીર્થકર વિગેરેની જેમ વિચારવા યોગ્ય છે. (સૂ૦ ૨૮૨)

વચનવિશેષ કહ્યો, હવે પુરુષના પ્રકારની પ્રધાનતાવડે કાયાવિશેષને કહે છે—

તહેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—કિસે ણામમેગે કિસે કિસે ણામમેગે દઢે દઢે ણામમેગે કિસે દઢે ણામમેગે દઢે, ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—કિસે ણામમેગે કિસસરીરે કિસે ણામમેગે દઢસરીરે દઢે ણામમેગે કિસસરીરે દઢે ણામમેગે દઢસરીરે ૪। ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—કિસ-સરીરસ્સ નામમેગસ્સ ણાણદંસણે સમુપ્પજ્જતિ ણો દઢસરીરસ્સ દઢસરીરસ્સ ણામ એગસ્સ ણાણદંસણે સમુપ્પજ્જતિ ણો કિસસરીરસ્સ એગસ્સ કિસસરીરસ્સવિ ણાણદંસણે સમુપ્પજ્જતિ દઢસરીરસ્સવિ એગસ્સ નો કિસસરીરસ્સ ણાણદંસણે સમુપ્પજ્જતિ ણો દઢસરીરસ્સ। સૂ૦ ૨૮૩, ચડહિં ઠાણેહિં નિગ્ગંથાણ વા નિગ્ગંથીણ વા અર્હિં સમયંસિ અતિસેસે નાણદંસણે સમુપ્પજ્જિતકામેવિ ન સમુપ્પ-

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
પુરુષજાત-
પ્રધાનતયા
કાય-
વિશષ:
સૂ૦ ૨૮૩-
૮૪

॥ ૩૯૮ ॥

જેજ્ઞા, તં૦-અભિવ્રવણં અભિવ્રવણમિસ્થિકહં ભત્તકહં દેસકહં રાયકહં કહેત્તા ભવતિ ૧, વિવેગેણ વિઠ્ઠસસગ્ગેણં ણો સમ્મમપ્પાણં ભાવિતા ભવતિ ૨, પુઠ્ઠવરત્તાવરત્તકાલસમયંસિ ણો ધમ્મજાગરિયં જાગરતિતા ભવદ્ ૩, ફાસુયસ્સ ઇસણિજ્જસ્સ ંછસ્સ સામુદાણિયસ્સ ણો સમ્મં ગવેસિતા ભવતિ ૪, ઇચ્છેતેહિં ચઠ્ઠિં ઠાણેહિં ણિગ્ગંથાણ વા નિગ્ગંથીણ વા જાવ નો સમુપ્પજ્જેજ્ઞા । ચઠ્ઠિં ઠાણેહિં નિગ્ગંથાણ વા નિગ્ગંથીણ વા અતિસેસે ણાણદંસણે સમુપ્પજ્જિઠકામે સમુપ્પજ્જેજ્ઞા, તં૦-ઇત્થીકહં ભત્તકહં દેસકહં રાયકહં નો કહેત્તા ભવતિ, વિવેગેણ વિઠ્ઠસસગ્ગેણં સમ્મમપ્પાણં ભાવેતા ભવતિ, પુઠ્ઠવરત્તાવરત્તકાલસમયંસિ ધમ્મજાગરિયં જાગરતિતા ભવતિ, ફાસુયસ્સ ઇસણિજ્જસ્સ ંછસ્સ સામુદાણિયસ્સ સમ્મં ગવેસિયા ભવતિ, ઇચ્છેતેહિં ચઠ્ઠિં ઠાણેહિં નિગ્ગંથાણ વા નિગ્ગંથીણ વા જાવ સમુપ્પજ્જેજ્ઞા । સૂ૦ ૨૮૪

મૂલાર્થ:-તેમજ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ પહેલાં પળ કુશ-દુર્બલ શરીરવાળો અને પછી પળ દુર્બલ શરીરવાળો, કોઈએક પહેલાં કુશ શરીરવાળો અને પછી દૃઢ-મજબૂત શરીરવાળો, કોઈએક પહેલાં દૃઢ શરીરવાળો અને પછી કુશ શરીરવાળો તેમજ કોઈએક પહેલાં દૃઢ શરીરવાળો અને પછી પળ દૃઢ શરીરવાળો ૪, ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ३९९ ॥

कोईक पुरुष भावथी कृश-दुर्बल मनवाळो अने कृश शरीरवाळो, कोईक भावथी कृश पण दृढ शरीरवाळो, कोईक भावथी दृढ मनवाळो पण शरीरथी कृश तेमज भावथी दृढ अने शरीरथी पण दृढ. ४. चार प्रकारना पुरुषो कहेला छे, ते आ प्रमाणे-कोईएक तपस्यादिवडे थयेल कृश शरीरवाळाने ज्ञान अने दर्शन उत्पन्न थाय छे, पण बहु मोहने लईने दृढ शरीरवाळाने उत्पन्न थता नथी १, कोईक अल्प मोहवाळा दृढ शरीरने ज्ञान तथा दर्शन उत्पन्न थाय छे पण रोगथी दुर्बल-कृश शरीरवाळाने अस्वस्थताथी उत्पन्न थता नथी २, कोईक विशिष्ट संहननादिना धणी कृश शरीरवाळाने पण ज्ञान तथा दर्शन उत्पन्न थाय छे तेम दृढ शरीरवाळाने पण उत्पन्न थाय छे ३ तेमज कोईक बहु मोहना धणी कृश शरीरवाळाने ज्ञान तथा दर्शन उत्पन्न थता नथी तेम दृढ शरीरवाळाने पण उत्पन्न थता नथी ४. (सू० २८३) चार कारणवडे निर्ग्रथो अथवा निर्ग्रथीओने अतिशेष-केवळज्ञान अने केवळदर्शननी उत्पत्तिनी इच्छावाळाने पण आ समय(काळ)मां उत्पन्न थाय नहिं, ते आ प्रमाणे-वारंवार स्त्रीकथा, भक्त-कथा, देशकथा अने राजकथाने कहेनार होय छे १, विवेक-अशुद्धादिना त्यागपूर्वक कायोत्सर्गवडे सम्यग् रीते आत्माने भावनार थता नथी २, रात्रिना पूर्वभाग अने पाछळना भागरूप काळ (समय)ने विपे धर्मजागरिकावडे जागे नहिं ३, प्रासुक, एषणीय, उंछ(थोडुं थोडुं) भक्तपानादि ग्रहणरूप सामुदानिकी भिक्षानी सारी रीते गवेषणा करे नहिं ४. उपर्युक्त चार कारणवडे साधुने अथवा साध्वीने यावत् केवळज्ञान-दर्शन उत्पन्न थाय नहिं. चार कारणवडे निर्ग्रथोने अथवा निर्ग्रथीओने अतिशेष-केवळज्ञान अने केवळदर्शननी इच्छावाळाने उत्पन्न थाय, ते आ प्रमाणे-स्त्रीकथा, भक्तकथा, देशकथा अने राजकथाने कहे नहिं १, विवेकपूर्वक कायोत्सर्गवडे सारी रीते आत्माने भावनार होय छे २, रात्रिना पूर्वभाग अने पश्चिमभागरूप काळ(समय)मां धर्म-

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः २
पुरुषजात-
प्रधानतया
काय-
विशेषः

सू० २८३-
८४

॥ ३९९ ॥

જાગરિકાવડે જાગતા હોય છે ૩ તેમજ પ્રાસુક, ઇષ્ણીય, ઊંછ-થોડું થોડું ભક્તપાનાદિ ગ્રહણરૂપ સામુદાનિકી ભિક્ષાની સારી રીતે ગેવેષણા કરનાર હોય છે ૪. ઉપર્યુક્ત ચાર કારણવડે સાધુને અથવા સાધ્વીઓને યાવત્ કેવલજ્ઞાન-દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે. (સૂ. ૨૮૪)

ટીકાર્થ:- ‘ચત્તારિ પુરિસે’ત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એ કે-કૃશ-પાતલું શરીર, તે પૂર્વે અને પછી પળ કૃશ જ અથવા ભાવથી હીન સત્ત્વ [બલ] વિગેરેપણાથી કૃશ, વઠી શરીરાદિવડે કૃશ, એવી રીતે દૃઢ-મજબૂત પળ કૃશથી વિપરીતપણે જાણવો ૧. પૂર્વ સૂત્રના અર્થથી વિશેષ-શરીરવડે આશ્રિત જ આ બીજું સૂત્ર છે, તેમાં ભાવથી કૃશ વિગેરે જાણવું, બીજું સુગમ છે ૨. ચતુર્ભંગીવડે કૃશના જ્ઞાનોત્પાદને કહે છે-‘ચત્તારી’ત્યાદિ૦ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-વિચિત્ર તપસ્યાવડે ભાવિત કૃશ શરીરવાલાને શુભ પરિણામના સંભવવડે તદ્-જ્ઞાનાવરણ વિગેરેના ક્ષયોપશમાદિ ભાવથી જ્ઞાન અને દર્શન, અથવા જ્ઞાનની સાથે દર્શન તે જ્ઞાનદર્શન, તે હૃદયસ્થ સંબંધી જ્ઞાન અથવા કેવલી સંબંધી જ્ઞાન, તે ઉત્પન્ન થાય છે. દૃઢ શરીરવાલાને નથી થતું કેમ કે અત્યંત મોહવડે તેને (શરીરને) પુષ્ટ કરેલ હોવાથી તથાવિધ શુભ પરિણામના અભાવવડે ક્ષયોપશમાદિનો અભાવ હોય છે, આ પ્રથમ ભંગ. તથા સંઘયણવિશિષ્ટ અલ્પ મોહવાલા દૃઢ શરીરને જ જ્ઞાન-દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે, કેમ કે સ્વસ્થ શરીર હોવાથી મનની સ્વસ્થતાવડે શુભ પરિણામના ક્ષયોપશમાદિ ભાવ હોય છે પરંતુ કૃશ શરીરવાલાને ચિત્તની અસ્વસ્થતાથી ઉત્પન્ન ન થાય, તે બીજો ભંગ. કૃશ અથવા દૃઢ શરીરવાલાને જ્ઞાન તથા દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે વિશિષ્ટ સંઘયણ સહિત અલ્પ મોહવાલાને શુભ પરિણામપણાથી બંને રીતે થાય છે પણ કૃશત્વ અને દૃઢત્વ પ્રત્યે અપેક્ષા નથી, આ ત્રીજો ભંગ. ચોથો ભાંગો સ્પષ્ટ છે. મદ સંઘયણી અને બહુ મોહવાલા કૃશ કે દૃઢ શરીરને જ્ઞાન તથા દર્શન ઉત્પન્ન ન થાય. (સૂ. ૨૮૩) હમણા જ્ઞાનદર્શનનો ઉત્પાદ કહ્યો, હવે તેનો વ્યાઘાત કહેવાય છે-

શ્રીસ્થા-
નાક્કસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૦૦ ॥

‘ચડહી’ ત્યાદિ૦ સૂત્ર સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-નિર્ગ્રંથીઓનું ગ્રહણ કરવાથી સ્ત્રીઓને પણ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, એમ સૂત્રકાર કહે છે. ‘અસ્મિન્નિ’તિ૦ પ્રત્યક્ષની જેમ આ વર્તમાન સમયમાં ‘અહિંસેસે’ત્તિ૦ શેષ-મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન અને ચક્ષુઃ વિગેરે ત્રણ દર્શનને અતિક્રાંત-અવબોધાદિ સર્વ ગુણોવડે ઉલ્લંઘી ગયેલું અર્થાત્ આગલ વધેલું ને અતિશેષ-અતિશયવાલું કેવલજ્ઞાન, કેવલ-દર્શન. અહિં જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાને પણ ઉત્પન્ન થતું નથી એવો અર્થ જાણવો. જ્ઞાનાદિની રુચિના અભાવથી (વિકથાને) કહેવાના સ્વભાવવાળો, શીલાર્થિક તન્ પ્રત્યય થવાથી ષષ્ટીને બદલે દ્વિતીયા વિભક્તિ વિરુદ્ધ નથી. ૧, વિવેકેન-અશુદ્ધિના ત્યાગવડે ‘વિડસ્સગ્ગેણ’તિ૦ કાયાના વ્યુત્સર્ગવડે ૨, પૂર્વરાત્ર-રાત્રિનો પૂર્વભાગ અને અપરરાત્ર રાત્રિનો પાછલો ભાગ, તે જ કાલરૂપ અવસર જાગરિકાના પૂર્વરાત્રાપરરાત્રકાલસમયમાં. તે અહિં કુટુંબજાગરિકાના નિષેધ કરવાવડે ધર્મ-પ્રધાન જાગરિકા-નિદ્રાના ત્યાગથી બોધ તે ધર્મજાગરિકા અર્થાત્ ભાવપૂર્વક વિચારણા. કહ્યું છે કે—

કિં કયં કિં વા સેસં, કિં કરણિજ્ઞં તવં ચ ન કરેમિ । પુઠ્ઠાવરત્તકાલે, જાગરઓ ભાવપડિલેહા ॥૮૮॥

મેં શું કર્યું ? બાકી શું છે ? શું કરવા યોગ્ય છે ? હું તપ તો કરતો નથી, એવી રીતે પૂર્વરાત્ર અને અપરરાત્રકાલમાં જાગનારની ભાવપ્રતિલેખના (વિચારણા) છે. અથવા—

કો મમ કાલો? કિમ્મેયસ્સ ઉચિયં? અસારા વિસયા । નિયમગામિણો વિરસાવસાણા મીસણો મચ્ચૂ ॥૮૯॥

હમણા મારો શો અવસર છે ? આ અવસરને યોગ્ય શું ધર્મકૃત્ય કરવા યોગ્ય છે ? વિષયો અસાર છે, આત્માની સાથે

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
પુરુષજાત-
પ્રધાનતયા
કાય-
વિશેષ:

સૂ૦ ૨૮૩-
૮૪

॥ ૪૦૦ ॥

ચાલનારા નથી અને પરિણામથી વિરસ (અસુંદર) છે તથા મૃત્યુ ભયંકર છે એમ ચિંતવે છે.

અહિં વિભક્તિના* પરિણામથી ઉપર્યુક્ત જાગરિકાવડે જાગનારો હોય છે. અથવા ધર્મજાગરિકા પ્રત્યે જાગનારો-કરનારો જાણવો ૩. તથા પ્રગત-ગયેલ છે અસુ-ઉચ્છ્વાસાદિ પ્રાણો જેમાંથી તે પ્રાસુક-નિર્જીવ વસ્તુ, એષ્યતે-ઉદ્ગમાદિ દોષરહિત-પણાઈ ગવેષણ કરાય છે તે એષણીય-કલ્પનીય અને થોડું થોડું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તે ઉંછ-મક્તપાન વિગેરેનું સમુદાનરૂપ યાચન થયેલ તે સામુદાનિક, અર્થાત્ ઊંચ, નીચ અને મધ્યમ કુલ વિગેરેમાં યથાર્થ રીતે ગવેષક થતો નથી ૪. ઉપર્યુક્ત ચાર પ્રકારોવડે કેવલજ્ઞાનદર્શન ઉત્પન્ન ન થાય ક્રિયાદિ નિગમન-નિર્ણય જાણવો. આનાથી વિપરીત (જ્ઞાનની પ્રાપ્તિરૂપ) સૂત્ર સુગમ છે. (સૂ. ૨૮૪) નિર્ગ્રંથના પ્રસ્તાવથી જ તેને નહિં કરવા યોગ્યના નિષેધ માટે બે સૂત્રો કહે છે-

નો કપ્પતિ નિગ્ગંથાણ વા નિગ્ગંથીણ વા ચઉહિં મહાપાડિવણિં સજ્ઞાયં કરેત્તણ, તં-આ-સાહપાડિવણ ઇંદમહપાડિવણ કત્તિયપાડિવણ સુગિમ્હપાડિવણ ૧, ણો કપ્પઈ નિગ્ગંથાણ વા નિગ્ગંથીણ વા ચઉહિં સંજ્ઞાહિં સજ્ઞાયં કરેત્તણ, તં-પઠમાતે પચ્છિમાતે મજ્ઞણહે અઢ્ઢરત્તે ૨, કપ્પઈ નિગ્ગં-થાણ વા નિગ્ગંથીણ વા ચાઉક્કાલં સજ્ઞાયં કરેત્તણ, તં-પુઠ્ઠવણહે, અવરણહે પઓસે પચ્ચૂસે । સૂ. ૨૮૫, ચઉઠ્ઠિવહા લોગટ્ઠિતી પં. તં-આગાસપતિટ્ઠિણ વાતે, વાતપતિટ્ઠિણ ઉદધી, ઉદધિપતિ-

* દ્વિતીયામાં તૃતીયા વિભક્તિ કરેલી છે.

श्रीस्था-
नाङ्गध्व
सानुवाद
॥ ४०१ ॥

ट्टिया पुढवी, पुढविपइट्टिया तसा थावरा पाणा ४। सू० २८६, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—तहे नाममेगे, नोतहे नाममेगे, सोवत्थी नाममेगे, पधाणे नाममेगे ४ (१) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—आयंतकरे नाममेगे णो परंतकरे १ परंतकरे णाममेगे णो आतंतकरे २ एगे आतंतकरेवि परंतकरेवि ३ एगे णो आतंतकरे णो परंतकरे ४ (२) चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—आतंतमे नाममेगे नो परंतमे परंतमे नाममेगे नो आयंतमे ४ (३) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—आयंदमे नाममेगे णो परंदमे ४ (४)। सू० २८७, चउव्विधा गरहा पं० तं०—उवसंपज्जामित्तेगा गरहा, वितिगि-च्छामित्तेगा गरहा, जंकिंचिमिच्छामीत्तेगा गरहा, एवंपि पन्नत्तेगा गरहा। सू० २८८

मूलार्थः—साधुओने तथा साध्वीओने चार महापडवाने विषे स्वाध्याय करवो कल्पे नहिं, ते आ प्रमाणे-आषाढ सुदि पूनम पछीना पडवामां, कार्तिक सुदि पूनम पछीना पडवामां, इंद्रमह-आसो सुदि पूनम पछीना पडवामां तथा सुग्रीष्म-चैत्र सुदि पूनम पछीना पडवामां १, साधुओने तथा साध्वीओने चार संध्याने विषे स्वाध्याय करवो कल्पे नहिं, ते आ प्रमाणे-प्रथम संध्या-सूर्योदय* वेलाथी एक घडी प्रथम अने एक घडी पछी, पश्चिम संध्या-सूर्यास्त समयथी एक घडी प्रथम ने एक घडी पछी,

*केटलाकनो अभिप्राय एवो छे के प्रथम संध्या सूर्योदय वेलाथी बे घडी अगाउ लेवी केम के टीकामां “अनुदिते सूर्ये” पाठ छे. बाकीनी त्रण संध्या एक घडी आगल पाछल लेवो परंतु अहिं तों टवाने अनुसारे हकीकत लखेल छे.

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः २
महाप्रति-
पदः
सू० २८५-
८८

॥ ४०१ ॥

મધ્યાહ્ને અને મધ્ય રાત્રે ૨, સાધુઓને તથા સાધ્વીઓને ચાર કાલે-વચ્ચે સ્વાધ્યાય કરવો કલ્પે છે, તે આ પ્રમાણે-પૂર્વાહ્ને-દિવસના પ્રથમ પ્રહરમાં, અપરાહ્ને દિવસના છેલ્લા પ્રહરમાં, પ્રદોષે-રાત્રિના પહેલા પ્રહરમાં અને પ્રત્યુષે-રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરમાં (સૂ. ૨૮૫) ચાર પ્રકારે લોકની સ્થિતિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-આકાશને આધારે ઘનવાયુ અને તનવાયુ પ્રતિષ્ઠિત-રહેલ છે ૧, વાયુને આધારે ઘનોદધિ રહેલ છે ૨, ઘનોદધિને આધારે રત્નપ્રભા વિગેરે નરકપૃથ્વી રહેલી છે ૩ અને પૃથ્વીને આધારે ત્રસ તથા સ્થાવર જીવો રહેલા છે ૪. (સૂ. ૨૮૬) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-જે સેવક સતો (હોઈને) સ્વામીના હુકમ પ્રમાણે વર્તે તે તથાપુરુષ ૧, જે સ્વામીના હુકમ પ્રમાણે ન વર્તે તે નોતથાપુરુષ ૨, સ્વસ્તિક વિગેરે માંગલિક બોલનાર માટ-ચારણાદિ તે સૌવસ્તિકપુરુષ ૩, આ બધાને આરાધવા યોગ્ય શેઠ વિગેરે તે પ્રધાનપુરુષ ૪. (૧) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પોતાના ભવનો અંત કરનાર છે પણ બીજાના ભવનો અંત કરનાર નથી તે પ્રત્યેકબુદ્ધાદિ ૧, કોઈએક બીજાના ભવનો અંત કરનાર છે પણ પોતાના ભવનો અંત કરનાર નથી તે અચરમશરીરી આચાર્ય વિગેરે ૨, કોઈએક પોતાના ભવનો અંત કરનાર છે અને બીજાના ભવનો પણ અંત કરનાર છે તે તીર્થંકરાદિ ૩ તેમજ કોઈએક પોતાના ભવનો અને પરના ભવનો અંત કરનાર નથી તે પાંચમા આરાના આચાર્યાદિ ૪. (૨) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક આત્મતમ-પોતે સ્વેદ કરે છે પણ બીજાને સ્વેદ કરાવતા નથી ૧, કોઈએક પરતમ-બીજાને સ્વેદ કરાવે છે પણ પોતે સ્વેદ કરતા નથી ૨, કોઈએક પોતે સ્વેદ કરે છે અને બીજાને પણ સ્વેદ કરાવે છે ૩ અને કોઈએક પોતે સ્વેદ કરતા નથી તેમ બીજાને પણ સ્વેદ કરાવતા નથી ૪. (૩) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક આત્માને દમે છે-શમવાળો કરે છે પણ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૦૨ ॥

બીજાને દમાવતા નથી ૧, કોઈએક બીજાને દમાવે છે પણ પોતે દમતા નથી ૨, કોઈએક પોતે દમે છે અને બીજાને પણ દમાવે છે ૩ તેમજ કોઈએક પોતે દમતા નથી અને બીજાને પણ દમાવતા નથી. ૪. (૪) (સૂ. ૨૮૭) ચાર પ્રકારે ગર્હા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-પોતાના દોષના નાશ માટે ઉચિત પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા સારુ હું ગુરુ પાસે જાઉં, આ એક ગર્હા ૧, ગર્હા કરવા યોગ્ય દોષોનું વિવિધ પ્રકારવડે હું નિરાકરણ કરું, આ બીજી ગર્હા ૨, જે કાંઈ અનુચિત કર્યું હોય તેનું મિથ્યા દુષ્કૃત હું આપું, આ ત્રીજી ગર્હા ૩, એવી રીતે 'સ્વદોષની ગર્હા કરવાવડે દોષની શુદ્ધિ થાય છે એમ જિનેશ્વરોએ કહેલું છે' આ પ્રમાણે સ્વીકારવું, તે ચોથી ગર્હા ૪ (સૂ. ૨૮૮)

ટીકાર્થ:-'નો કપ્પઈ'ત્યાદિ. બે સૂત્ર સરલ છે, પરંતુ મહોત્સવ પછી થનાર ઉત્સવની અનુવૃત્તિવડે બીજા પડવાઓથી વિલક્ષણ સ્વરૂપવડે મહાપ્રતિપદા(પડવા)ઓમાં (અહિં કોઈક દેશની રૂઢિવડે 'પાઢિવય' શબ્દથી કથન કરાઈ છે) નંદી વિગેરે સૂત્ર વિષયક વાચનાદિરૂપ સ્વાધ્યાય કરવો કલ્પે નહિ, પરંતુ અનુપ્રેક્ષા(ચિંતન)નો નિષેધ કરાયેલ નથી. આષાઠ માસની પૂર્ણિમા પછીની પ્રતિપદા તે આષાઠપ્રતિપદા. એવી રીતે બીજા પડવાઓને વિષે પણ જાણવું. વિશેષ એ કે-ઈંદ્રમહ*-આશ્વિન માસની પૂર્ણિમા, સુગ્રીષ્મ-ચૈત્રમાસની પૂર્ણિમા. અહિં જે દેશમાં જે દિવસથી મહોત્સવો પ્રવર્તે છે તે દેશમાં તે દિવસની શરૂઆતથી

*ઈંદ્રમહ શબ્દની ટોકામાં, દીપિકામાં તથા પ્રાચીન ટવામાં આશ્વિન માસ અર્થ કરેલ છે પરંતુ ભાદ્રપદ માસ એવો અર્થ જોવામાં આવતો નથી.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
મહાપ્રતિ-
પદ:
સૂ. ૨૮૫-
૮૮

॥ ૪૦૨ ॥

મહોત્સવની સમાપ્તિ પર્યંત સ્વાધ્યાય ન × કરવો જોઈએ અને તે મહોત્સવ પૂર્ણિમા પર્યંત જ સમાપ્ત થાય છે. પ્રતિપદાઓ તો ક્ષણની અનુવૃત્તિવડે વર્જાય છે, અર્થાત્ પૂર્ણિમામાં પ્રતિપદાનો સ્વલ્પ કાલનો સંભવ હોવાથી પ્રતિપદા વર્જવા યોગ્ય છે. કહ્યું છે કે—
આસાઢી ઇંદમહો, કત્તિય સુગિમ્હય બોદ્ધવો । એ મહામહા સ્વલ્પ, સર્વેસિં જાવ પાડિવયા ॥૯૦॥

માવાર્થ ઉપર મુજબ છે.

અકાલમાં સ્વાધ્યાય કર્યે છતે આ પ્રમાણે દોષો થાય છે—

સુયણાણંમિ અભક્તી, લોગવિરુદ્ધં પમત્તછલણા ય । વિજ્ઞાસાહણવેગુન્ન—ધમ્મયા એવ મા કુણસુ ॥૯૧॥

શ્રુતજ્ઞાનની અભક્તિ—વિરાધના થાય છે તથા લોકવિરુદ્ધ થાય છે, કેમ કે લૌકિકમાં પણ રજસ્વલા પ્રસંગમાં અને ગુંમડા વિગેરેના પ્રસંગમાં દેવપૂજન વિગેરે કાર્યો કરતા નથી તથા પ્રમાદી મુનિને સમીપ ક્ષેત્રવાસી દેવો છૂલે છે. જેમ વિદ્યાના સાધનથી વિરુદ્ધ સામગ્રીવડે વિદ્યા સફળ થતી નથી તેમ અકાલે સ્વાધ્યાય કરવાથી શ્રુતજ્ઞાન પણ સફળ થતું નથી; માટે હે શિષ્ય ! તું અકાલમાં સ્વાધ્યાય ન કર.

સૂર્યોદય ન થયે છતે પહેલી સંધ્યા, સૂર્ય અસ્ત પામવાના સમયમાં તે પશ્ચિમા સંધ્યા. હમણા કહેલ સૂત્રથી વિરુદ્ધ સૂત્ર

× આશ્વિન શુક્લ પંચમોના મધ્યાહ્ન પછીથી આરંભો ગુજરાતી આશ્વિન વદિ એકમ પર્યંત સ્વાધ્યાય ન કરવો, ચૈત્ર માસમાં પણ એ પ્રમાણે નિષેધ જાણવો, એમ દીપિકાકાર કહે છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૦૩ ॥

(સ્વાધ્યાય કરવાના સમયનું સૂત્ર) સ્પષ્ટ છે, વિશેષ એ કે-‘ પુઞ્વણ્હે અવરણ્હે ’ત્તિ૦ દિવસના પહેલા અને છેલ્લા પ્રહરમાં ‘ પઓસે પચૂસે ’ ત્તિ૦ રાત્રિના પહેલા અને છેલ્લા પ્રહરમાં. (સૂ૦ ૨૮૫) સ્વાધ્યાયમાં પ્રવર્તેલાને લોકની સ્થિતિનું પરિજ્ઞાન થાય છે, માટે લોકની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરતાં થકાં કહે છે કે-‘ ચડત્તિવિહે ’ત્યાદિ૦ ક્ષેત્રલક્ષણ લોકની સ્થિતિ-વ્યવસ્થા તે લોકસ્થિતિ. આકાશને આધારે ઘનવાત અને તનુવાતસ્વરૂપ વાયુ રહેલ છે. ઉદધિ-ધનોદધિ. પૃથિવી એટલે રત્ન-પ્રભા વિગેરે. ત્રસા-દ્વીંદ્રિય વિગેરે ત્રસ જીવો. વઠી રત્નપ્રભાદિ પૃથિવીને વિષે જે નથી રહેલા તે પળ વિમાન અને પર્વ-તાદિ પૃથિવીને વિષે રહેલા હોવાથી પૃથિવીમાં જ રહેલા છે. વિમાન સંબંધી પૃથિવીઓનું આકાશ વિગેરેમાં રહેવાપણું જેમ ઘટી શકે તેમ જાણવું, અથવા અહિં વિમાન વિગેરેમાં રહેલ દેવ પ્રમુખ ત્રસોની વિવક્ષા નથી અને સ્થાવર જીવો તો અહિં બાદર વનસ્પતિ વિગેરે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે સૂક્ષ્મ જીવોનું સમગ્ર લોકમાં રહેવાપણું છે. શેષ સુગમ છે (સૂ૦ ૨૮૬). હમણાં જ ત્રસ પ્રાણીઓ કહ્યા, હવે ત્રસ પ્રાણીવિશેષના સ્વરૂપને ચતુર્ભંગીરૂપ ચાર સૂત્રોવડે બતાવે છે-આ ચાર સૂત્રો સરઠ છે. વિશેષ એ કે-‘ તહ ’ ત્તિ૦-સેવક હોતો જેમ આદેશ કરાય છે તેમ જે પ્રવર્તે છે તે તથા-સ્વીકારનાર ૧, બીજો સેવક તો આદેશ પ્રમાણે કરતો નથી પરંતુ બીજી રીતે કરે છે તે નોતથ ૨, વઠી ‘ સ્વસ્તિ ’ એમ કહેનાર અથવા સ્વસ્તિ કહીને આજીવિકા મેઠવે છે તે સૌવસ્તિક (પ્રાકૃતપણાથી ‘ ક ’ નો લોપ અને દીર્ઘપણું પ્રાપ્ત થવાથી ‘ સોવત્થી ’) માંગલિકને બોલનાર માગધ વિગેરે તૃતીય ૩, એ ત્રણેને આરાધ્યપણાએ પ્રધાન-સ્વામી તે ચતુર્થ ભંગ ૪. ‘ આયંતકરે ’ત્તિ૦-પોતાના ભવનો અંત કરે છે તે આત્માંત-કર પરંતુ બીજાના ભવનો અંત કરતો નથી તે ધર્મદેશનાને નહિં કહેનાર પ્રત્યેકબુદ્ધ વિગેરે ૧, તથા માર્ગને પ્રવર્ત્તાવવાવડે બીજા-

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
મહાપ્રતિ-
પદઃ સૂ૦
૨૮૫-૮૮

॥ ૪૦૩ ॥

ના ભવનો અંત કરે છે તે પરાંતકર પરંતુ પોતાના ભવનો અંત કરતો નથી તે અચરમશરીરી આચાર્ય વિગેરે ૨, ત્રીજા ભાંગાવાળા તીર્થંકર અથવા અન્ય-ચરમશરીરી આચાર્ય વિગેરે ૩ અને ચોથા ભાંગાવાળા દુષ્પમ કાલના આચાર્ય વિગેરે ૪. અથવા પોતાના મરણને કરે છે તે આત્માંતકર. એવી રીતે બીજાનું મરણ કરે છે તે પરાંતકર. અહિં પ્રથમ ભાંગાવાળો આત્મવધક, બીજા ભાંગાવાળો પરવધક, ત્રીજો ઉભયવધક અને ચોથો તો બન્નેનો અવધક જાણવો. અથવા પોતે સ્વતંત્ર થકો જે કાર્યો કરે છે તે આત્મતંત્રકર, એમજ પરતંત્ર થકો કાર્યને કરે તે પરતંત્રકર. અહિં પ્રથમ મંગમાં જિન, બીજા મંગમાં ભિક્ષુ, ત્રીજા મંગમાં આચાર્યાદિ અને ચોથા મંગમાં કાર્યવિશેષની અપેક્ષા શઠ-ઠગારો. અથવા ધન અને ગચ્છાદિને પોતાને સ્વાધીન કરે છે તે આત્મતંત્રકર, એવી રીતે બીજા ભાંગા પળ સ્વયં વિચારી લેવા. આત્માને સ્વેદ કરે છે તે આત્મતમ-આચાર્યાદિ, પર-શિષ્યાદિકને સ્વેદ કરાવે છે તે પરતમ (અહિં સર્વત્ર પ્રાકૃતશૈલીથી અનુસ્વાર જાણવો.) અથવા આત્માને વિષે તમ (અજ્ઞાન અથવા ક્રોધ) જેને છે તે આત્મતમ. એવી રીતે બીજા-ભાંગામાં પળ જાણવું. તથા આત્માને દમે છે-સમતાવાળો કરે છે અથવા શિક્ષા આપે છે તે આત્મદમ-આચાર્ય અથવા અશ્વનો દમક-સ્વાર, એમ બીજા ભાંગાઓ પળ જાણવા. પર-શિષ્ય અથવા ઘોડા વિગેરેને જે દમે છે તે પરદમ (સૂ. ૨૮૭). ગર્હા કરવા યોગ્ય કાર્યની ગર્હા કરવાથી દમ થાય છે માટે ગર્હા સૂત્ર કહે છે. ગુરુની સાક્ષીપૂર્વક આત્માની નિંદા તે ગર્હા. ‘ ઉપસંપન્ને ’ પોતાના દોષનું નિવેદન કરવા માટે ગુરુનો આશ્રય કરું, અથવા ઉચિત-પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરું આવા પ્રકારના પરિણામરૂપ એક ગર્હા છે. ગર્હાના

+ અન્ય આત્માના સંબંધમાં જેને અજ્ઞાન કે ક્રોધ છે તે પરતમ.

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४०४ ॥

कारणपणाने लईने कारणमां कार्यना उपचारथी अने गर्हाना जेवुं ज फल होवाथी कहेल परिणामनुं गर्हापणुं समजवुं; केमके श्री भगवती सूत्रमां कहुं छे के-‘निग्गंथे णं गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए, पविट्टेणं अन्नयेरे अकिच्चट्टाणे पडिसेविए, तस्स णं एवं भवइ-इहेव ताव अहं एयस्स ठाणस्स आलोएमि पडिक्कमामि निंदामि जाव पडिव-ज्जामि, तओ पच्छा थेराणं अंतियं आलोइस्सामि० से य संपट्टिए असंपत्ते अप्पणा य पुच्चमेव कालं करेज्जा से णं भंते ! किं आराहए विराहए ?, गोयमा ! आराहए नो विराहए ” त्ति० निग्रंथ गृहपतिना कुलमां आहार लेवानी प्रतिज्ञावडे गृहमां प्रवेश्यो—आव्यो छतो (तेणे) कोई पण एक अकृत्य स्थान सेव्युं, पछी तेने आ प्रमाणे विचार थाय के-अहिं ज प्रथम हुं आ दोषनी आलोचना करुं, प्रतिक्रमण करुं, निंदा करुं यावत् प्रायश्चित्तने स्वीकारुं. त्यारबाद स्थविरोनी समीपे आलोचना करीश यावत् प्रायश्चित्त करीश, ते साधुए प्रायश्चित्त लेवा माटे प्रयाण कर्युं परंतु स्थाविर पासे पहुँच्या अगाउ कदाच काल करे तो ते मुनि आराधक थाय के विराधक थाय ? (आवा प्रकारनो भगवंत महावीर प्रत्ये श्री गौतमस्वामीनो प्रश्न छे) उत्तर-हे गौतम ! आराधक थाय पण विराधक न थाय. ‘वित्तिगिच्छामि’ त्ति० विशेषवडे अथवा विविध प्रकारोथी ‘चिकित्सामि’-“उपाय करुं-निंदनीय दोषोने हुं दूर करुं, आ प्रकारनी विकल्पात्मक गर्हा होवाथी बीजी गर्हा २, तथा ‘जंकिंचिमिच्छामीति’ त्ति० जे काई अनुचित कर्युं होय ते दुष्कृत्यनुं फळ मने मिथ्या थाओ, आवा प्रकारनी वासना-गर्भित वचनरूप त्रीजी गर्हा, गर्हाना स्वरूपपणाथी ज आ प्रमाणे छे. तथा ‘एवमपी’ त्ति० स्वदोषनी गर्हाना प्रकारवडे पण ‘प्रज्ञप्ता’ जिनेश्वरोए दोषनी शुद्धि कहेली छे, आवुं कथन स्वीकारवारूप चोथी गर्हा छे; केम के आवा प्रकारना स्वी-

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः २
महाप्रति-
पदः
सू० २८५-
८८

॥ ४०४ ॥

કારનું ગર્હા કારણ હોય છે. 'એવંપિ પન્નત્તેગા ગરહૈ'તિ० આ પાઠમાં ઉક્ત વ્યાખ્યાન છે. 'એવંપિ પન્નત્તે એગા' એ પાઠમાં તો જે કાંઈ પાપ કર્યું હોય તે મિથ્યા થાઓ, આ પ્રમાણે સ્વીકારવા યોગ્ય છે. એવી રીતે પણ પ્રરૂપણ કર્યે છતે એક ગર્હા થાય છે. આવા પ્રકારે વક્તાની પ્રરૂપણને ગર્હા કારણભૂત છે. અથવા 'ઉપસંપચ્ચે' હું અતિચારોનો નિષેધ કરું છું એવી રીતે પોતાના દોષના સ્વીકારરૂપ એક ગર્હા, તથા 'વિચિકિત્સામિ'—શંકા નહિં કરવા યોગ્ય જિનેશ્વરભાષિત ભાવોને વિષે અથવા ગુરુ વિગેરેને વિષે દોષ દેખવાવડે હું શંકા કરું છું આવા પ્રકારની જે ગર્હા (આત્મનિંદા) તે પોતાના દોષને સ્વીકારવારૂપ હોવાથી જ બીજી ગર્હા ૨, તથા જે કાંઈ સાધુઓને કરવા યોગ્ય નથી તે હું ઇચ્છું છું અર્થાત્ સાક્ષાત્ ન કરવા છતાં પણ મનવડે અભિલાષા કરું છું (અહિં 'મકારનો' આગમ પ્રાકૃતશૈલીને અંગે છે) અથવા જે કાંઈ સાધુઓના કાર્યને આશ્રયીને મિથ્યા-વિપરીત થાઉં છું અથવા મિથ્યા-ઘોડું કરું છું. 'મિચ્છામિ' મ્લેચ્છની જેમ આચરણ કરું છું અથવા મ્લેચ્છ (કર્મવડે) મલિન થાઉં છું. શેષ પૂર્વવત્ ૩, તથા અયથાર્થ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત થયો સતો (થકો) અથવા કોઈ બીજાવડે પ્રેરણા કરાયો સતો, ઇટલે પ્રશ્ન કરાયો થકો પોતાના ચિત્તના સમાધાન માટે અથવા અયથાર્થ અનુષ્ઠાનના સમર્થન માટે ક્લિષ્ટ (દુષ્ટ) ચિત્તવૃત્તિવડે એવી રીતે પ્રરૂપણા કરું છું અથવા ભાવના કરું છું કે-એવી પણ પ્રજ્ઞમિપ્રરૂપણા જિનાગમમાં છે. પાઠાંતરમાં તો એવી રીતે પણ આ ભાવ કહેલ છે. એ પ્રમાણે અસ્થાનમાં અભિનિવેશી અર્થાત્ કદાગ્રહી અથવા ઉત્સવનો પ્રરૂપક હું છું, આ પ્રમાણે એક (ચોથી) ગર્હા. એવી રીતે પોતાના દોષના સ્વીકારરૂપ ગર્હા સર્વત્ર છે. (સૂ० ૨૮૮) ગર્હા તો દોષના ત્યાગ કરનારને જ સમ્યગ્-યથાર્થ હોય છે પરંતુ બીજાને હોતી નથી માટે દોષને ટાળનાર જીવોના

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४०५ ॥

स्वरूपतुं निरूपण करवा माटे सत्तर चौभंगी सूत्रो कहे छे—

चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अप्पणो नाममेगे अलमंथू भवति णो परस्स, परस्स नाममेगे अलमंथू भवति णो अप्पणो, एगे अप्पणोवि अलमंथू भवति परस्सवि, एगे नो अप्पणो अलमंथू भवति णो परस्स (१), चत्तारि मग्गा पं० तं०—उज्जू नाममेगे उज्जू, उज्जू नाममेगे वंके, वंके नाममेगे उज्जू, वंके नाममेगे वंके (२), एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—उज्जू नाममेगे उज्जू ४ (३), चत्तारि मग्गा पं० तं०—खेमे नाममेगे खेमे, खेमे णाममेगे अखेमे ह ४ (४), एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०—खेमे णाममेगे खेमे ह ४ (५), चत्तारि मग्गा पं० तं०—खेमे णाममेगे खेमरूवे, खेमे णाममेगे अखेमरूवे ४ (६), एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—खेमे नाममेगे खेमरूवे ४ (७), चत्तारि संबुक्का पं० तं०—वामे नाममेगे वामावत्ते, वामे नाममेगे दाहिणावत्ते, दाहिणे नाममेगे वामावत्ते, दाहिणे नाममेगे दाहिणावत्ते ८ । एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—वामे नाममेगे वामावत्ते ह ४ (९), चत्तारि धूमसिहाओ पं० तं०—वामा नाममेगा वामावत्ता ४ (१०), एवामेव चत्तारितीओ पं० तं०—वामा णाममेगा वामावत्ता ४ (११), चत्तारि अग्निसिहाओ पं० तं०—वामा णाममेगा वामा-

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः २
पुरुषाणा-
मलमस्त्वा-
दिचतुर्भंगीः
सू० २८९

॥ ४०५ ॥

વત્તા હ ૪ (૧૨), એવામેવ ચત્તારિત્થીઓ પં૦ તં૦-વામા ણામ૦ હ ૪ (૧૩), ચત્તારિ વાયમંડલિયા પં૦ તં૦-વામા ણામમેગા વામાવત્તા ૪ (૧૪), એવામેવ ચત્તારિત્થીઓ પં૦ તં૦-વામા ણામમેગા વામાવત્તા ૪ (૧૫), ચત્તારિ વણસંડા પં૦ તં૦-વામે નામમેગે વામાવત્તે ૪ (૧૬), એવામેવ ચત્તારિ પુરિસંજાયા પં૦ તં૦-વામે ણામમેગે વામાવત્તે ૪ (૧૭) । સૂ૦ ૨૮૯

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પોતાના આત્માને દુષ્ટ પ્રવૃત્તિથી અટકાવે છે પરંતુ બીજાને અટકાવતો નથી, કોઈક બીજાને દુષ્ટ પ્રવૃત્તિથી અટકાવે છે પણ પોતાના આત્માને અટકાવતો નથી, કોઈક પોતાના આત્માને અને બીજાને પણ દુષ્ટ પ્રવૃત્તિથી અટકાવે છે તેમજ કોઈક પોતાને કે પરને દુષ્ટ પ્રવૃત્તિથી અટકાવતો નથી (૧), ચાર પ્રકારના માર્ગ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક માર્ગ શરૂઆતમાં પણ સરલ અને અંતમાં પણ સરલ છે, કોઈએક માર્ગ શરૂઆતમાં સરલ છે પણ પછી વક્ર છે, કોઈએક માર્ગ શરૂઆતમાં વક્ર પણ પછી સરલ છે તેમજ કોઈએક માર્ગ શરૂઆતમાં પણ વક્ર અને પછી પણ વક્ર છે (૨), એ દૃષ્ટિએ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ પ્રથમ-પૂર્વકાળમાં સરલ છે અને પછી પણ સરલ છે, કોઈક પ્રથમ સરલ અને પછી વક્ર છે, કોઈક પ્રથમ વક્ર અને પછી સરલ છે તથા કોઈક પ્રથમ વક્ર અને પછી પણ વક્ર છે (૩), ચાર પ્રકારના માર્ગ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક માર્ગ આદિમાં ક્ષેમ-ઉપદ્રવ રહિત અને પછી પણ ક્ષેમ છે, કોઈક માર્ગ આદિમાં ક્ષેમ છે પણ પછી અક્ષેમ છે, કોઈક માર્ગ આદિમાં અક્ષેમ પણ પછી ક્ષેમ છે

શ્રીસ્થા
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૦૬ ॥

તેમજ કોઈક માર્ગ આદિમાં પળ અક્ષેમ અને અંતમાં પળ અક્ષેમ છે (૪), એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ પ્રથમ ક્ષેમ-ક્રોધાદિથી રહિત અને પછી પળ ક્ષેમ છે, કોઈક પ્રથમ ક્ષેમ પળ પછી અક્ષેમ છે, કોઈક પ્રથમ અક્ષેમ પળ પછી ક્ષેમ છે તેમજ કોઈક પ્રથમ પળ અક્ષેમ અને પછી પળ અક્ષેમ છે (૫), ચાર પ્રકારના માર્ગ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક માર્ગ ક્ષેમ (ઉપદ્રવ રહિત) અને ક્ષેમરૂપ-સુંદર આકારવાળો છે, કોઈક માર્ગ ક્ષેમ પળ અક્ષેમરૂપ-ઘરાવ આકારવાળો છે, કોઈક માર્ગ અક્ષેમ પળ ક્ષેમરૂપ (સુંદરાકાર) છે તેમજ કોઈક માર્ગ અક્ષેમ અને અક્ષેમરૂપ છે (૬), એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ ક્ષેમ-ભાવથી સાધુના ગુણ યુક્ત અને ક્ષેમરૂપ-દ્રવ્યથી સાધુના વેષ યુક્ત છે, કોઈક સાધુના ગુણ યુક્ત છે પળ કારણવશાત્ સાધુના વેષ રહિત છે, કોઈક સાધુના ગુણથી રહિત પળ વેષ યુક્ત છે અને કોઈક ગુણ રહિત અને વેષ રહિત પળ છે (૭), ચાર પ્રકારના શંખ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક શંખ વામ-પ્રતિકૂલ ગુણવાળો અને વામાવર્ત-ઉચરદિશા સન્મુખ આવર્તવાળો છે, કોઈક પ્રતિકૂલ ગુણવાળો પળ દક્ષિણાવર્ત છે, કોઈક અનુકૂલ ગુણવાળો પળ વામ આવર્તવાળો છે અને કોઈક શંખ અનુકૂલ ગુણવાળો અને દક્ષિણાવર્ત છે (૮), એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક વામ-પ્રતિકૂલ સ્વભાવવાળો અને વામાવર્ત-પ્રતિકૂલ વર્તનવાળો છે, કોઈક પ્રતિકૂલ સ્વભાવવાળો છે પળ અનુકૂલ વર્તનવાળો છે, કોઈક અનુકૂલ સ્વભાવવાળો છે પળ પ્રતિકૂલ વર્તનવાળો છે તેમજ કોઈક અનુકૂલ સ્વભાવ અને અનુકૂલ વર્તનવાળો છે (૯), ચાર પ્રકારની ધૂમ્રશિખાઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક એક ધૂમાડાની શિખા વામા-ડાબે પડેલે જનારી અને વામાવર્ત-ડાબા આવર્ત(ચકર)વાળી છે, કોઈક

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
પુરુષાણા-
મલમસ્ત્વા-
દિચતુર્ભંગીઃ
સૂ. ૨૮૯

॥ ૪૦૬ ॥

ધૂમ્રશિખા વામ ભાગમાં જનારી છે પળ દક્ષિણ-જમણા આવર્તવાલી છે, કોઈક ધૂમ્રશિખા દક્ષિણ ભાગમાં જનારી છે પળ ડાબા આવર્તવાલી છે તેમજ કોઈક ધૂમ્રશિખા દક્ષિણ ભાગમાં જનારી અને દક્ષિણ આવર્તવાળી છે (૧૦), એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારની સ્ત્રીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક સ્ત્રી પ્રતિકૂલ સ્વભાવવાલી અને પ્રતિકૂલ વર્તનવાલી છે, કોઈક સ્ત્રી પ્રતિકૂલ સ્વભાવવાલી છે પળ અનુકૂલ વર્તનવાલી છે, કોઈક સ્ત્રી અનુકૂલ સ્વભાવવાલી છે પળ પ્રતિકૂલ વર્તનવાલી છે તેમજ કોઈક સ્ત્રી અનુકૂલ સ્વભાવ અને અનુકૂલ વર્તનવાલી છે (૧૧), ચાર પ્રકારની અગ્નિશિખાઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક અગ્નિશિખા વામભાગમાં જનારી અને વામ આવર્તવાળી છે, કોઈક અગ્નિશિખા વામભાગમાં જનારી અને દક્ષિણ આવર્તવાળી છે. એવી રીતે ધૂમ્રશિખાની માફક ચોમંગી સમજવી (૧૨), આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારની સ્ત્રીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રતિકૂલ સ્વભાવવાળી અને પ્રતિકૂલ વર્તનવાળી, એમ ચાર ભાગા અગિયારમા સૂત્ર પ્રમાણે સમજવા (૧૩), ચાર પ્રકારે વાતમંડલિકા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક વાયુની મંડલિકા (ધૂમરીવડે વાયુ ઝંચો ચડવો તે) વામભાગમાં છે અને વામ આવર્તવાળી છે, એમ પૂર્વની માફક ચોમંગી જાણવી (૧૪), આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારની સ્ત્રીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક સ્ત્રી પ્રતિકૂલ સ્વભાવ અને પ્રતિકૂલ વર્તનવાળી છે. એવી રીતે પૂર્વની માફક ચતુર્ભંગી જાણવી (૧૫), ચાર પ્રકારના વનખંડો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક વનખંડ વામ (ડાબા) ભાગમાં છે અને વામ આવર્તવાળો-વાયુથી ઉપર દિશા સન્મુખ વળે છે. એવી રીતે પૂર્વની માફક ચતુર્ભંગી સમજવી (૧૬), આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ પ્રતિકૂલ સ્વભાવવાળો અને પ્રતિકૂલ વર્તનવાળો છે, કોઈક પ્રતિકૂલ સ્વભાવવાળો છે પળ અનુકૂલ વર્તનવાળો છે, કોઈક અનુકૂલ

भीस्था-
नाङ्गद्वय
सानुवाद
॥ ४०७ ॥

वर्तनवाळो छे पण प्रतिकूल स्वभाववाळो छे तेमज कोईक पुरुष अनुकूल स्वभाव अने अनुकूल वर्तनवालो छे (१७) (सू० २८९).
टीकार्थः—आ सूत्रो स्पष्ट छे, मात्र 'निषेध थाओ' एम जे कहे छे ते 'अलमस्तु' कहेवाय छे अर्थात् निषेधक, ते दुष्ट कार्योमां प्रवर्तमान आत्मानो-पोतानो निषेध करनार, अथवा 'अलमंथु'त्ति० सिद्धांतनी भाषावडे 'समर्थ' कहेवाय छे. तेथी कोईएक पोतानो निग्रह करवाभां समर्थ १, एक मार्ग शरूआतमां पण सरळ अने अंतमां पण सरळ छे अथवा सरळ जणाय छ अने तत्त्वथी पण सरळ २, पुरुष तो पूर्व अने उत्तरकालनी अपेक्षाए सरळ छे अथवा अंतःकरणनी अने बाह्य स्वरूपनी अपेक्षाए सरळ छे. क्यांक तो 'उज्जूनामं एगे उज्जूमणे' ति० पाठ छे ते पण बाह्य स्वरूप अने अंतर स्वरूपनी अपेक्षाए व्याख्या करवा योग्य छे ३, कोईएक मार्ग शरूआतमां निरुपद्रव होवावडे क्षेम छे, वळी छेवटमां पण क्षेम छे अथवा प्रसिद्धि-जाहेर अने तत्त्वथी क्षेम छे ४. एम पुरुष पण क्रोध विगरेना उपद्रवथी रहित होवाथी क्षेम छे ५, भावथी उपद्रवना अभाववडे क्षेम अने आकार-देखाववडे सुंदर मार्ग ६, प्रथम पुरुष तो भावलिंग-साधुना गुणयुक्त अने द्रव्यलिंग-साधुना वेषयुक्त, बीजो कारणथी द्रव्यलिंग रहित गुण युक्त साधु ज, त्रीजो निहव, चोथो अन्यतीर्थिक अथवा गहस्थ ७, शंबुको-शंखो वाम पडखे व्यवस्थित (रहेल) होवाथी अथवा प्रतिकूल गुणवाळो होवाथी वाम, वामावर्त प्रसिद्ध छे. एम दक्षिणावर्त पण जाणवो. दक्षिण-दक्षिण भागमां स्थापन करवाथी अथवा अनुकूल गुणवालो होवाथी ८, पुरुष तो प्रतिकूल स्वभाववडे वाम, वाम ज जे वर्ते छे ते वामावर्त, केम के विपरीत प्रवृत्ति करवाथी एक, बीजो स्वभावथी विपरीत अने कारणवशात् दक्षिणावर्क-अनुकूल प्रवृत्ति करनार, त्रीजो तो अनुकूल स्वभाववडे दक्षिण परंतु कारणवशात् वामावर्त-प्रतिकूल प्रवृत्ति करनार, एम चोथो स्व-

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः २
पुरुषाणा-
मलमस्त्वा-
दिचतुर्भंगी
सू० २८९

॥ ४०७ ॥

ભાવથી અને પ્રવૃત્તિથી પણ અનુકૂલ જાણવો ૯, ધૂમશિખા વામભાગમાં રહેવાવડે અથવા પ્રતિકૂલ સ્વભાવવડે વામા, અને વામ-ડાબા ભાગથી ધૂમરી ફરે છે તે વામાવર્ત ૧૦, સ્ત્રીની વ્યાખ્યા પુરુષની માફક કરવી, અહિં શંખનું દૃષ્ટાંત હોવા છતાં પણ ધૂમશિખા વિગેરે દૃષ્ટાંતોનું સ્ત્રીરૂપ દાષ્ટાંતિકોને વિષે શબ્દના સમાનપણાથી વિશેષ યુક્ત હોવાથી ભેદવડે સ્વીકારેલ છે ૧૧, એમ અગ્નિશિખાની વ્યાખ્યા પણ જાણવી ૧૨-૧૩, વાતમંડલિકા-ધૂમરીવડે ઊંચો જતો વાયુ, અહિં સ્ત્રીઓ, મલિનતા, ઉપ-તાપ અને ચપલતાના સ્વભાવવાળી હોય છે. આ અભિપ્રાયવડે સ્ત્રીઓના વિષયમાં ધૂમશિખા વિગેરે ત્રણ દૃષ્ટાંતો ઉપન્યાસ કરેલ છે. કહ્યું છે કે-

ચવલા મડ્ડલણસીલા, સિણેહપરિપૂરિયાવિ તાવેઝ । દીવયસિહવ્વ મહિલા, લધ્ધપ્પસરા ભયં દેઝ ॥૧૨॥

દીપકની શિખાની જેમ સ્ત્રી ભયને આપે છે, તે સ્ત્રી ચપલ સ્વભાવવાળી, મલિનતાને કરનારી, સ્નેહથી પૂરાયેલી-પ્રેમપાત્ર કરાયેલી છતાં પણ સંતાપન કર છે તેમજ અવસર મળવાથી સ્વચ્છંદચારિણી હોય છે. ૧૪-૧૫

વનખંડ તો શિખાની માફક જાણવું, વિશેષ એ કે-વામ વલણવડે ઉત્પન્ન થવાથી અથવા વાયુવડે વામ કંપમાન થવાથી વામાવર્ત ૧૬. પુરુષના વિષયમાં પૂર્વની માફક જાણવું ૧૭. (સૂ. ૨૮૯).

હમણાં જ અનુકૂલ સ્વભાવ અને અનુકૂલ પ્રવૃત્તિવાળો પુરુષ કહ્યો, એવા પ્રકારનો નિર્ગ્રંથ, સામાન્યવડે અનુચિત પ્રવૃત્તિમાં પણ પોતાના આચારને ઉલ્લંઘતો નથી એમ દર્શાવતાં થકા સૂત્રકાર કહે છે કે—

श्रीस्था-
नाङ्गध्वज
सानुवाद
॥ ४०८ ॥

चउहिं ठाणेहिं णिगंथे णिगंथिं आलवमाणे वा संलवमाणे वा णातिक्रमति, तं०-पंथं पुच्छ-
माणे वा १ पंथं देसमाणे वा २ असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दलेमाणे वा ३ दलावे-
माणे वा ४। सू० २९०, तमुक्कायस्स णं चत्तारि नामधेज्जा पं० तं०—तमिति वा तमुक्कातेति वा
अंधकारेति वा महंधकारेति वा । तमुक्कायस्स णं चत्तारि णामधेज्जा पं० तं०—लोगंधगारेति वा
लोगतमसेति वा देवंधगारेति वा देवतमसेति वा । तमुक्कायस्स णं चत्तारि नामधेज्जा पं० तं०—
वातफलिहेति वा वातफलिहखोभेति वा देवरन्नेति वा देववूढेति वा । तमुक्काते णं चत्तारि कप्पे
आवरित्ता चिट्ठति तं०-सोधम्मीसाणं सणंकुमारमाहिंदं । सू० २९१

मूलार्थः— चार कारणवडे एकलो साधु, एकली साध्वी साथे आलाप-एक वखत बोलतो थको अथवा संलाप-वारंवार
बोलतो थको आचारनुं उल्लंघन करतो नथी, ते आ प्रमाणे-गृहस्थना अभावे साध्वीने मार्ग संबंधे पूछतो थको अर्थात् एम
पूछे छे के-हे धर्मशीले ! क्यो मार्ग छे ? १, साध्वीने मार्ग (रस्तो) बतावतो थको २, अशन, पान, खादिम तथा स्वादिम चार
प्रकारना आहार, साध्वीने आपतो थको एम कहे के-हे धर्मशीले ! आ आहार ग्रहण कर ३ तेमज हे आर्ये ! हुं तमने आहारादि
अपावीश, तुं अहिं आवजे एम कहेतो थको ४. (सू० २९०) तमस्कायना चार नाम कहेला छे, ते आ प्रमाणे-१ तम, २

४ स्थान-
काश्यपने
उद्देशः २
निर्गन्ध्या
सहालापादि
तमस्कायः
सू० २९०-
९१

॥ ४०८ ॥

તમસ્કાય, ૨ અંધકાર અને ૪ મહાંધકાર. તમસ્કાયના ચાર નામ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ લોકાંધકાર, ૨ લોકતમસ્, ૩ દેવાંધકાર અને ૪ દેવતમસ્. તમસ્કાયના ચાર નામ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ વાયુને રોકનાર ઘુંગલ સમાન તે વાતપરિઘ, ૨ વાયુને ઘુંગલની માફક ક્ષોભ પમાડે છે તે વાતપરિઘક્ષોભ, ૩ દેવોને નાશવાનું સ્થાન તે દેવારણ્ય અને ૪ સૈન્યના વ્યૂહની જેમ દુઃસ્વપૂર્વક જેનો પ્રવેશમાર્ગ જાણી શકાય તે દેવવ્યૂહ. તમસ્કાય, ચાર દેવલોકને ચોતરફ ઘેરી રહેલો છે, તે આ પ્રમાણે-સૌધર્મ, ईशान, सनत्कुमार અને माहेंद्र. (સૂ. ૨૯૧)

ટીકાર્થ:-‘ચઉહી’ ત્યાદિ. ૦ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-આલાપન-થોડું અથવા પહેલી વખત બોલતો થકો, સંલપન-પરસ્પર વારં-વાર બોલતો થકો, નિર્ગ્રંથના આચારને ઉછંધન કરતો નથી. “ એગો એગિત્થિએ સદ્ધિ, નેવ ચિદ્દે ન સંલવે ” એકલો સાધુ એકલી સ્ત્રીની સાથે ઝમો રહે નહિં તેમ બોલે પણ નહિં. વિશેષથી સાધ્વીની સાથે આ પ્રમાણે નિષેધ છે પરંતુ માર્ગ સંબંધી પ્રશ્ન વિગેરેમાં પુષ્ટ આલંબનપણું હોવાથી આચારનું ઉછંધન થતું નથી. તેમાં પૂછવાયોગ્ય સાધર્મિક (સાધુ) અને ગૃહસ્થ પુરુષના અભાવમાં ‘ હે આર્યે ! અહિંથી અમોને જવાનો કયો માર્ગ છે ? ’ ઇત્યાદિ ક્રમવડે માર્ગને પૂછતો થકો, અથવા ‘ હે ધર્મશીલે ! તમારે જવાનો આ માર્ગ છે ’ ઇત્યાદિ ક્રમવડે સાધ્વીને માર્ગ દેખાડતો, અથવા ‘ હે ધર્મશીલે ! તું આ અશનાદિને ગ્રહણ કર ’ એમ કહીને આહારાદિ આપતો થકો તથા ‘ હે આર્યે ! તું અહિંયા ઘર વિગેરેમાં આવ, તારા માટે આહારાદિ અપાવું ’ એમ કહીને અપાવતો થકો આચારનું ઉછંધન કરતો નથી. (સૂ. ૨૯૦) તથા તમસ્કાયને ‘ તમઃ ’ ઇત્યાદિ શબ્દવડે વ્યવહાર કરતો થકો સાધુ, યથાર્થપણાને લઈને ભાષાના આચારનું ઉછંધન કરતો નથી માટે તમસ્કાયના નામોને કહે છે-‘ તમુક્કાયે ’ ત્યાદિ. ૦

બીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૦૯ ॥

ત્રણ સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે-તમસઃ-અપ્કાયના પરિણામરૂપ અંધકારનો કાય-સમૂહ તે તમસ્કાય, જે અસંખ્યાતતમ અરુણવર નામના દ્વીપની બહારની વેદિકાના અંતથી અરુણોદ નામના સમુદ્રમાં બેંતાલીશ હજાર યોજન પર્યંત અવગાહીને (જઈને) પાણીના ઉપરના ભાગથી એક પ્રદેશવાઢી શ્રેણીવડે તમસ્કાય નીકઢીને, સત્તરસો એકવીશ યોજન સુધી ડંચો જઈને, ત્યાંથી તિચ્છો-વિશેષ વિસ્તાર પામતો થકો, સૌધર્માદિ ચાર દેવલોકને ઘેરીને ડંચે પળ બ્રહ્મલોક કલ્પના રિષ્ટ નામના વિમાન-પ્રતર સુધી પહોંચેલ છે. તેના નામો એ જ નામધેયો છે. 'તમ' ઇતિ૦ તમોરૂપ હોવાથી અથવા રૂપને બતાવવામાં તમઃ કહેલ છે. માત્ર તમસ્વરૂપને કહેનારા પહેલા ચાર નામો વિકલ્પમાં છે અર્થાત્ 'તમ' ના પર્યાયવાચક છે. વઢી બીજા જ ચાર નામો અત્યંત તમસ્વરૂપને બતાવનારા છે. લોકમાં એ જ અંધકાર છે, એવો બીજો નથી માટે 'લોકાંધકાર' કહેલ છે. દેવોને પળ એ જ અંધકાર છે કેમ કે દેવોના શરીરની પ્રભાનો પળ ત્યાં પ્રકાશ પડતો નથી માટે દેવાંધકાર કહેલ છે. આ કારણથી જ બલવાન દેવોના ભયથી દેવો તમસ્કાયમાં નાશી જાય છે-સંતાઈ જાય છે એમ સંભઢાય છે. વઢી અન્ય ચાર નામો કાર્યને આશ્રયીને કહેલા છે. વાયુને ચોમેર હળવાથી પરિઘ-અર્ગલા, વાયુનો પરિઘની માફક પરિઘ તે વાતપરિઘ, તથા વાયુને પરિઘની માફક ક્ષોભ કરે છે-માર્ગને રોકે છે તે વાતપરિઘક્ષોભ, અથવા વાયુસ્વરૂપ જ પરિઘને જે રોકે છે તે વાતપરિઘક્ષોભ. પાઠાંતર-વડે વાતપરિક્ષોભ છે. ક્યાંક દેવપરિઘ અને દેવપરિક્ષોભ આ નામો પ્રથમના બે પદના સ્થાનમાં કહેવાય છે. દેવોને અરણ્યની માફક બલવાન દેવોના ભયથી નાશવાનું સ્થાન હોવાથી જે તમસ્કાય તે દેવારણ્ય છે. સાગર વિગેરે સંગ્રામના વ્યૂહ(રચના)ની જેમ દુઃસ્વપૂર્વક ગમન કરવા યોગ્ય હોવાથી જે દેવોના વ્યૂહ તે દેવવ્યૂહ. તમસ્કાયના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવા માટે

૪ સ્થાન
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૨
નિર્ગન્થ્યા
સહાલાપાદિ
તમસ્કાયઃ
સૂ૦ ૨૯૦-
૯૧

॥ ૪૦૯ ॥

‘તમુક્કાએ ણ’ મિત્યાદિ૦ સૂત્ર કહેવાયેલ અર્થવાલું છે, પરંતુ સૌધર્માદિ દેવલોકને આ તમસ્કાય આવરીને રહેલ છે અને તે કૂકડાના પાંજરાના આકારે રહેલ છે. તેના પ્રતિપાદન માટે કહ્યું છે કે—“ તમુક્કાએ ણં ભંતે ! કિં સંઠિએ પન્નત્તે ? ગોયમા ! અહે મહ્લગમૂલસંઠિએ ઉપ્પિં કુક્કુડપંજરસંઠિએ પન્નત્તે । ” હે ભગવન્ ! તમસ્કાય કેવા આકારે રહેલ છે ? ઉત્તર—હે ગૌતમ ! નીચે મહ્લકમૂલ—સરાવલાના મૂલના આકારે અને ઉપર કૂકડાના પાંજરાના આકારે રહેલ છે. (સૂ૦ ૨૯૧)

હમણાં વચનના પર્યાયવડે તમસ્કાય કહ્યો, હવે અર્થપર્યાયવડે પુરુષ પ્રત્યે નિરૂપણ કરનાર પાંચ સૂત્રો સૂત્રકારવડે કહેવાય છે—

ચત્તારિ પુરિસજાતા પં૦ તં૦—સંપાગડપડિસેવી ણામમેગે, પચ્છન્નપડિસેવી ણામમેગે, પડુપ્પન્ન-નંદી નામમેગે, ણિસ્સરણણંદી ણામમેગે ૪ (૧), ચત્તારિ સેણાઓ પં૦ તં૦—જતિત્તા ણામમેગે ણો પરાજિણિત્તા, પરાજિણિત્તા ણામમેગે ણો જતિત્તા, એગા જતિત્તાવિ પરાજિણિત્તાવિ, એગા નો જતિત્તા નો પરાજિણિત્તા ૪ (૨), એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાતા પં૦ તં૦—જતિત્તા નામમેગે નો પરાજિણિત્તા ૪ (૩), ચત્તારિ સેણાઓ પં૦ તં૦—જતિત્તા ણામં એગા જયઈ, જઈત્તા ણામમેગા પરાજિણતિ, પરાજિણિત્તા ણામમેગા જયતિ, પરાજિણિત્તા નામમેગા પરાજિણતિ ૪ (૪), એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાતા પં૦ તં૦—જઈત્તા નામમેગે જયતિ ૪ (૫) સૂ૦ ૨૯૨

શ્રીસ્થા-
નાક્કસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૧૦ ॥

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક ગચ્છમાં રહેલ સાધુ, અગીતાર્થ સમક્ષ દોષને સેવે છે તે સંપ્રગટપ્રતિસેવી, કોઈએક પ્રચ્છન્ન દોષને સેવે છે, કોઈએક વસ્ત્ર અને શિષ્યાદિના લાભવડે જે આનંદને પામે છે તે પ્રત્યુત્પન્ન-નંદી, કોઈએક ગચ્છમાંથી પોતાનો કે શિષ્યાદિના નીકળવાવડે જે આનંદિત થાય છે નિઃસરણનંદી (૧), ચાર પ્રકારની સેના કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-એક સેના શત્રુને જીતનારી છે પણ પરાજય પામે નહિ, એક સેના શત્રુથી પરાજય પામનારી છે પણ જીતનારી નથી, એક સેના જીતનારી પણ છે અને પરાજય પામનારી પણ છે તેમજ એક સેના જીતનારી પણ નહિ અને પરાજય પામનારી પણ નહિ (૨), આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક સાધુ પરીષહની સેનાને જીતનાર છે પરંતુ તેથી શ્રીમહાવીરસ્વામીની જેમ પરાજય પામનાર નથી, એક સાધુ પરીષહથી પરાભવ પામનાર છે પણ કંડરીકવત્ જીતનાર નથી, એક સાધુ જીતનાર પણ છે અને શૈલક રાજર્ષિવત્ પરાજય પામનાર પણ છે તેમજ એક સાધુ જીતનાર પણ નથી અને પરાજય પણ પામનાર નથી-જેને પરીષહ ઉત્પન્ન થયેલ નથી તે (૩), ચાર પ્રકારની સેના કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-એક સેના એક વસ્ત્ર શત્રુને જીતીને ફરીથી પણ જીતે છે, એક સેના પ્રથમ જીતીને ફરીથી પરાજય પામે છે, એક સેના પ્રથમ પરાજય પામીને પછી જીતે છે તેમજ એક સેના પ્રથમ પણ પરાજય પામીને પછી પણ પરાજય પામે છે (૪). આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક સાધુ પ્રથમ પરીષહને જીતીને પછી પણ પરીષહને જીતે છે, કોઈએક પ્રથમ જીતીને પછી હારે છે, કોઈએક પ્રથમ હારીને પછી જીતે છે તેમજ કોઈએક પ્રથમ પણ હારે છે ને પછી પણ હારે છે (૫) (સૂ. ૨૯૨)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે-કોઈએક-ગચ્છમાં રહેલ સાધુ, સંપ્રકટ અગીતાર્થની આગલ મૂલગુણો અને

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
પ્રકટસે-
વ્યાદિ
સૂ. ૨૯૨

॥ ૪૧૦ ॥

ઉત્તરગુણોમાં દોષને સેવે છે, અભિમાનથી અથવા કલ્પવડે તે સંપ્રકટપ્રતિસેવી, એમ બીજો પ્રચ્છન્ન-છાની રીતે દોષને સેવે છે તે પ્રચ્છન્નપ્રતિસેવી, ત્રીજો તો વસ્ત્ર અને શિષ્યાદિની પ્રાપ્તિવડે અથવા શિષ્ય કે આચાર્યાદિ સ્વરૂપવડે થયો થકો જે વૃદ્ધિ પામે છે તે પ્રત્યુત્પન્નનંદી અથવા નંદનં નંદિઃ-આનંદ, લાભવડે આનંદ છે જેને તે પ્રત્યુત્પન્નનંદી, તથા પ્રાધૂર્ણક (પ્રાહુણા) સાધુનો, શિષ્ય વિગેરેનો અથવા પોતાનો, ગચ્છ વિગેરેમાંથી નીકળવાવડે જે આનંદ પામે છે અથવા આનંદ છે જેને તે નિઃસરણ-નંદી. પાઠાંતરવડે તો પ્રત્યુત્પન્ન-જેમ પ્રાપ્ત થયું તેમ સેવે છે, પરંતુ અનુચિતને પૃથક્-જુદો કરતો નથી તે પ્રત્યુત્પન્નસેવી છે (૧), 'જહત્ત'ત્તિ૦ એક સેના શત્રુના બલને જીતે છે તે જેત્રી પરંતુ ન પરાજેત્રી-શત્રુના બલથી હારતી નથી, બીજી સેના પરાજેત્રી અર્થાત્ બીજાથી હાર પામનારી છે આથી જ જીતનારી નથી, ત્રીજી સેના કારણવશાત્ ઉભય સ્વભાવવાળી છે. ચોથી સેના તો જીતવાની ઇચ્છાવાળી ન હોવાથી જીતનારી પણ નથી તેમ હારનારી પણ નથી (૨), પુરુષ-સાધુ, પરીપહોને જીતનાર તે જેતા, પરંતુ તેથી (મહાવીર પરમાત્માની માફક) પરાજય પામનાર નહિ, આ એક.બીજો કંડરીકવત્, ત્રીજો કદાચિત્ જીતનાર અને કદાચિત્ કર્મવશાત્ હારનાર શૈલક રાજર્ષિવત્ તેમજ ચોથો તો નહિ ઉત્પન્ન થયેલ પરીપહવાલો (૩), એક વચ્ચે શત્રુના બલને જીતીને ફરીથી પણ જીતે છે તે પહેલી સેના, બીજી સેના પ્રથમ જીતીને પછીથી હારે છે, ત્રીજી પ્રથમ હારીને પછીથી જીતે છે અને ચોથી તો પહેલા હારીને પછી પણ હારે છે (૪), પુરુષના સંબંધમાં તો પરીપહ વિગેરેમાં એવી રીતે વિચારવા યોગ્ય છે. (સૂ.૨૯૨)

અહિં તત્ત્વથી તો કષાયો જ જીતવા યોગ્ય છે માટે તેના સ્વરૂપને દેખાડવાની ઇચ્છાવાળા સૂત્રકાર, ક્રોધને આગળ દેખાડવામાં આવનાર હોવાથી માયાદિ ત્રણ કષાયના પ્રકરણને કહે છે-

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४११ ॥

चत्तारि केतणा पं० तं०—वंसीमूलकेतणते, मेंढविसाणकेतणते, गोमुत्तिकेतणते, अवलेहणितकेतणते, एवामेव चउविधा माया पं० तं०—वंसीमूलकेतणासमाणा, जाव अवलेहणितासमाणा, वंसीमूलकेतणासमाणं मायं अणुपविट्ठे जीवे कालं करेति णेरइएसु उववज्जति, मेंढविसाणकेतणासमाणं मायमणुप्पविट्ठे जीवे कालं करेति तिखिखजोणितेसु उववज्जति, गोमुत्ति० जाव कालं करेति मणुस्सेसु उववज्जति, अवलेहणिता जाव देवेसु उववज्जति । चत्तारि थंभा पं० तं०—सेलथंभे अट्ठिथंभे दारुथंभे, तिणिसलताथंभे, एवामेव चउव्विधे माणे पं० तं०—सेलथंभसमाणे जाव तिणिसलताथंभसमाणे, सेलथंभसमाणं माणं अणुपविट्ठे जीवे कालं करेति नेरतिएसु उववज्जति, एवं जाव तिणिसलताथंभसमाणं माणं अणुपविट्ठे जीवे कालं करेति देवेसु उववज्जति । चत्तारि वत्था पं० तं०—किमिरागरत्ते, कद्दमरागरत्ते, खंजणरागरत्ते, हलिहरागरत्ते, एवामेव चउव्विधे लोभे पं० तं०—किमिरागरत्तवत्थसमाणे, कद्दमरागरत्तवत्थसमाणे, खंजणरागरत्तवत्थसमाणे, हलिहरागरत्तवत्थसमाणे, किमिरागरत्तवत्थसमाणं लोभमणुपविट्ठे जीवे कालं करेइ नेरइएसु उववज्जइ,

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः २
केतनादि
सू० २९३

॥ ४११ ॥

તહેવ જાવ હલિદ્રાગરત્તવત્થસમાણં લોભમણુપવિટ્ઠે જીવે કાલં કરેહ્ દેવેસુ ઉવવજ્જતિ । સૂ૦ ૨૧૩

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના કેતન-વસ્તુનું વક્રત્વ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-વાંસના મૂલનું વક્રત્વ, ઘેટાના શીંગડાનું વક્રત્વ, ગાયના મૂત્રનું વક્રત્વ અને અવલેખનિકા અર્થાત્ વાંસની ફીળી છાલનું વક્રત્વ (વાંકપણું). એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારની માયા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-વાંસના મૂલ સમાન અત્યંત વક્ર (ગૂઢ) માયા તે અનંતાનુબંધી, ઘેટાના શીંગડા સમાન વક્ર માયા તે અપ્રત્યાખ્યાની, ગોમૂત્રના સમાન વક્ર માયા તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણી અને વાંસની ફીળી છાલ સમાન વક્ર માયા તે સંજ્વલની. વાંસના મૂલ સમાન વક્ર માયામાં પ્રવિષ્ટ (પ્રવેશ કરેલ) જીવ કાલ કરે છે તો નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઘેટાના શીંગડા સમાન વક્ર માયામાં પ્રવિષ્ટ જીવ કાલ કરે છે તો તિર્યચયોનિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ગોમૂત્ર સમાન વક્ર માયામાં પ્રવિષ્ટ જીવ કાલ કરે છે તો મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વાંસની ફીળી છાલ સમાન વક્ર માયામાં પ્રવિષ્ટ જીવ કાલ કરે છે તો દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ચાર પ્રકારના સ્થંભ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-શૈલ-પથ્થરનો સ્થંભ (થાંભલો), અસ્થિ-હાડકાનો થાંભલો, દારુ-લાકડાનો થાંભલો અને તિનિશ્લતા-નેતરનાં થાંભલો. એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારનો માન કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-શૈલસ્થંભ સમાન માન-અત્યંત અક્રૂડ સ્વભાવવાળો, અસ્થિસ્થંભ સમાન માન દુઃખે નમાવી શકાય એવો, કાષ્ઠસ્થંભ સમાન માન થોડા પ્રયાસે નમાવી શકાય એવો અને નેતરના સ્થંભ (છડી) સમાન માન સહજ નમાવી શકાય એવો અનુક્રમે અનંતાનુબંધી વિગેરે જાણી લેવો. શૈલસ્થંભ સમાન માનમાં પ્રવિષ્ટ જીવ કાલ કરે છે તો નૈરયિકોમાં ઉપજે છે, એવી રીતે યાવત્ નેતરના સ્થંભ સમાન માનમાં પ્રવિષ્ટ જીવ કાલ કરે છે તો દેવોમાં ઉપજે છે. ચાર પ્રકારના વસ્ત્રો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-મનુ-

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४१२ ॥

प्यना लोहीमां कृमि उपजे છે તેના રસથી મિશ્રિત રંગવડે જે વસ્ત્ર રંગાય છે તે કૃમિરાગરક્ત, કાદવથી ખરડાયેલ વસ્ત્ર તે કર્દમરાગરક્ત, દીપક વિગેરેના મેલથી ખરડાયેલ વસ્ત્ર તે ખંજનરાગરક્ત અને હલદરના રંગથી રંગિત વસ્ત્ર તે હરિદ્રારાગરક્ત. એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારનો લોભ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કૃમિરાગરક્ત વસ્ત્ર સમાન તે અનંતાનુબંધી, કર્દમરાગરક્ત વસ્ત્ર સમાન તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી, ખંજનરાગરક્ત વસ્ત્ર સમાન તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણી અને હરિદ્રારાગરક્ત વસ્ત્ર સમાન તે સંજ્વલની લોભ. કૃમિરાગરક્ત વસ્ત્ર સમાન લોભમાં પ્રવિષ્ટ જીવ કાલ કરે તો નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે યાવત્ હરિદ્રારાગરક્ત વસ્ત્ર સમાન લોભમાં પ્રવિષ્ટ જીવ કાલ કરે છે તો દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. (સૂ. ૨૯૩)

ટીકાર્થ:-‘ચત્તારી’ત્યાદિ. પ્રગટ છે, વિશેષ એ કે-કેતન-સામાન્યથી વક્ર. વસ્તુ અથવા પુષ્પના કરંડીઆ સંબંધી મૂઠમાં ગ્રહણ કરવાનું સ્થાન વાંસ વિગેરેના ઘંડવાળું તે પણ વક્ર હોય છે, પરંતુ અહિં સામાન્યથી વસ્તુનું વક્રત્વ (વાંકાપણું) ‘કેતન’ શબ્દવડે ગ્રહણ કરાય છે. તેમાં વાંસના મૂલરૂપ જે કેતન તે વંશીમૂલકેતન, એવી રીતે સર્વત્ર સમજવું. વિશેષ એ કે-મેંઢવિષાણ-ઘેટાનું શીંગડું, ગોમૂત્રિકા તો પ્રસિદ્ધ છે. ‘અવલેહણિય’ત્તિ. છોલાયેલી વાંસની સઠી વિગેરેની જે પાતળી છાલ તે અવલેખનિકા. વંશીમૂલ વિગેરેના વક્રની સમાન માયાનું વક્રપણું તો માયાવાળાના અસરલ-વક્રપણાના ભેદથી છે, તે આ પ્રમાણે-જેમ વાંસનું મૂલ અત્યંત ગુપ્ત વક્ર છે એવી રીતે કોઈક જીવની માયા પણ અત્યંત ગુપ્ત વક્ર છે. એવી રીતે અલ્પ, અલ્પતર (તેથી થોડી) અને અલ્પતમ (તેથી પણ થોડી) અસરલતાવડે અન્ય માયા પણ વિચારવી. આ ચારે માયા અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી, પ્રત્યાખ્યાનાવરણી અને સંજ્વલનીરૂપે અનુક્રમે જાણવી. અન્ય આચાર્યો કહે છે કે પ્રત્યેક અનંતા-

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
કેતનાદિ
સૂ. ૨૯૩

॥ ૪૧૨ ॥

નુબંધી વિગેરે માયામાં અત્યંત, અલ્પ, અલ્પતર અને અલ્પતમ એમ ચાર ભેદો હોય છે. તે કારણથી જ અનંતાનુબંધી માયાનો ઉદય છતે પણ દેવપણું વિગેરે વિરુદ્ધ થતું નથી અર્થાત્ દેવાદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એવી રીતે માન વિગેરે પણ જાણવા. વાચનાં-તરમાં તો પ્રથમ ક્રોધ અને માનના સૂત્રો છે. ત્યારબાદ માયાના સૂત્રો છે, તેમાં ક્રોધ સૂત્રો “ચત્તારિ રાહો પન્નત્તાઓ તં-પચ્ચયરાઈ પુઢવિરાઈ રેણુરાઈ જલરાઈ, એવામેવ ચઉચ્ચિહે કોહે” ઇત્યાદિ. ચાર પ્રકારની રાહ-ફાટ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-પર્વતની ફાટ, પૃથ્વીની ફાટ, રેણુ(વાલુકા)ની ફાટ અને જલની રેખા. એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારનો ક્રોધ છે ઇત્યાદિ માયાસૂત્રોની જેમ કહેલ છે. ફલસૂત્રોમાં તો અનુપ્રવિષ્ટ-માયાના ઉદયમાં વર્તનાર. શિલાના વિકારરૂપ શૈલ, તે જ સ્થંભ અર્થાત્ શૈલસ્થંભ. એવી રીતે બીજા સ્થંભો પણ જાણવા. વિશેષ એ કે-એક અસ્થિ (હાડ) અને દારુ (લાકડું) પ્રસિદ્ધ છે. તિનિશ એટલે વૃક્ષવિશેષની લતા(કંબા) તે તિનિશલતા અર્થાત્ નેતરની છડી, તે અત્યંત કોમલ હોય છે. માનની પણ શૈલસ્થંભ વિગેરેથી સમાનતા છે કેમ કે માનવાલાને નમનના અભાવવિશેષથી સમાનતા જાણવી. માન પણ અનંતાનુબંધી વિગેરે ક્રમથી જાણવું. તેનું ફલસૂત્ર સ્પષ્ટ છે. કૃમિ-રંગમાં વૃદ્ધસંપ્રદાય આ પ્રમાણે છે-મનુષ્યાદિનાં રુધિરને લઈને કોઈપણ યોગ(વસ્તુ)વડે સંયુક્ત કરીને ભાજનમાં રાખે છે, ત્યારબાદ તેમાં કૃમિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તે કીડાઓ વાયુની ઇચ્છાવાળા થયા થકા છિદ્રોદ્વારા નીકળીને સમીપમાં ભ્રમણ કરતા થકા મુખથી લાઠ મૂકે છે તે કૃમિસૂત્ર કહેવાય છે, તે પોતાના સ્વાભાવિક રંગવડે રંગિત જ હોય છે. બીજાઓ કહે છે કે-રુધિરમાં જે કૃમિઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેઓને રુધિરમાં જ મસલીને, કચરાના ભાગને દૂર કરીને, તેના રસમાં

* અનંતાનુબંધી ક્રોધ વિગેરે પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભેદ કરવાથી સોઠ કષાયના ચોસઠ ભેદ થાય છે.

શ્રીસ્થા-

નાજ્ઞમુત્ર

સાનુવાદ

॥ ૪૧૩ ॥

કંઈક વસ્તુને નાચીને પટ્ટ (રેશમી) સૂત્રને રંગે છે તે નહિં ઉતારેલ રસ કૃમિરાગ કહેવાય છે. તેમાં કૃમિઓનો રાગ-રંગનાર રસ તે કૃમિરાગ અને તેનાવડે રંગાયેલું તે કૃમિરાગરક્ત. એવી રીતે સર્વત્ર જાણવું. વિશેષ એ કે-કર્દમ એટલે ગાયના રસ્તા વિગેરેનો કાદવ, યંજન-દીવા વિગેરેનો મેલ અને હલદર તો પ્રસિદ્ધ છે. લોભની કૃમિરાગ વિગેરેથી રંગાયેલ વસ્ત્રની સમાનતા છે કેમ કે અનંતાનુબંધી વિગેરે લોભના ભેદવાળા જીવોનું ક્રમવડે દૃઢ, હીન, હીનતર અને હીનતમ અનુબંધપણું હોય છે, તે આ પ્રમાણે-કૃમિરાગવડે રંગાયેલ વસ્ત્ર બાઝવા છતાં પણ રંગના અનુબંધને છોડે નહિં કેમ કે તેની મસ્મ રક્ત હોય છે. એમ જે મરવા છતાં પણ લોભના અનુબંધને મૂકતો નથી તેનો લોભ કૃમિરાગવડે રંગાયેલ વસ્ત્ર સમાન અનંતાનુબંધી કહેવાય છે. એમ સર્વત્ર ભાવના કરવી. ફલમુત્ર સ્પષ્ટ છે. અહિં કષાયની પ્રરૂપણાની ગાથાઓ દર્શાવે છે—

જલરેણુપુઢવિપઢવયરાઈસરિસો ચડવિહો કોહો । તિણિસલયાકટ્ટુટ્ટિય-સેલત્થંભોવમો માણો ॥ ૧૩ ॥

જલની રેખા સમાન, રેતીની રેખા સમાન, પૃથ્વીની (ફાટ) સમાન અને પર્વતની ફાટ સમાન સંજ્વલન વિગેરે ચાર પ્રકારનો ક્રોધ છે નેતરની લતા (છડી) સમાન, કાઠના સ્તંભ સમાન, હાડકાના સ્તંભ સમાન અને પથ્થરના સ્તંભ સમાન સંજ્વલન વિગેરે ચાર પ્રકારનો માન છે.

માયાડવલેહિગોમુત્તિ-મેંઢસિંગઘણવંસિમૂલસમા । લોભો હલિદ્દયંજળ-કહમકિમિરાગસારિચ્છો ॥ ૧૪ ॥

બાંસની ફીળી છાલ સમાન, ગાયના મૂત્ર સમાન, મેંઢાના શીંગડા સમાન અને બાંસના મૂલ સમાન ક્રમશઃ સંજ્વલન

૪ સ્થાન-

કાધ્યયને

ઉદ્દેશઃ ૨

કેતનાદિ

સૂ. ૨૧૩

॥ ૪૧૩ ॥

વિગેરે ચાર પ્રકારની માયા છે. હઠ્ઠદરના રંગ સમાન, સ્વંજનના રંગ-સમાન, કાદવના રંગ સમાન અને કૃમિરાગના રંગ સમાન ક્રમશઃ સંજ્વલનાદિ ચાર પ્રકારનો લોભ છે.

પવ્વચ્ચમાસવચ્છર-જાવજ્જીવાણુગામિણો કમસો । દેવનરતિરિયનારય-ગહસાહણહેયવો ભણિયા॥૧૫

સંજ્વલનનો કષાય એક પક્ષ* પર્યંત રહે છે અને દેવની ગતિને સાધવાનો હેતુ છે. પ્રત્યાઘ્યાનાવરણ કષાય ચાર માસ પર્યંત રહે છે તથા મનુષ્યગતિને સાધવાના હેતુભૂત છે. અપ્રત્યાઘ્યાનાવરણ કષાય એક વર્ષ પર્યંત રહે છે અને તિર્યંચની ગતિને સાધવાના હેતુભૂત છે. અનંતાનુબંધી કષાય યાવત્ જીવ પર્યંત રહે છે અને નરકગતિ સાધવાના કારણભૂત છે (સૂ. ૨૧૩)

હમણા જ કષાયો કહ્યા અને કષાયોવડે સંસાર થાય છે માટે સંસારનું સ્વરૂપ કહે છે—

**ચઉવ્વિહે સંસારે પં. તં. -ણેરતિયસંસારે જાવ દેવસંસારે । ચઉવ્વિહે આડતે પં. તં. -
ણેરતિઆડતે જાવ દેવાડતે । ચઉવ્વિહે ભવે પં. તં. -નેરતિયભવે જાવ દેવભવે । સૂ. ૨૧૪, ચઉ-
વ્વિહે આહારે પં. તં. -અસણે પાણે ખાઈમે સાઈમે । ચઉવ્વિહે આહારે પં. તં. -ઉવક્કરસંપન્ને
ઉવક્કહસંપન્ને સભાવસંપન્ને પરિજુસિયસંપન્ને । સૂ. ૨૧૫**

* આ સ્થિતિનું કથન સામાન્યતઃ વ્યવહારનયને આશ્રયીને છે; નિશ્ચયથી તો બાહુબલિ મુનિને સંજ્વલન માન એક વર્ષ પર્યંત રહેલ છે તથા પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને અનંતાનુબંધીનો ક્રોધ અંતર્મુહૂર્ત માત્ર રહેલ છે.

ધીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૧૪ ॥

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારે સંસાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-નરકભૂમિમાં જવું તદ્દરૂપ નૈરયિકસંસાર યાવત્ દેવલોકમાં જવું તે દેવસંસાર. ચાર પ્રકારે આયુષ્ય કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-નૈરયિકનું આયુષ્ય યાવત્ દેવનું આયુષ્ય. ચાર પ્રકારે ભવ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-નૈરયિકના ભવમાં ઉત્પન્ન થવું તે નૈરયિકભવ યાવત્ દેવના ભવમાં ઉત્પન્ન થવું તે દેવભવ. (સૂ. ૨૯૪) ચાર પ્રકારે આહાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અશન, પાન, શ્વાદિમ અને સ્વાદિમ. ચાર પ્રકારે આહાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-ઉપસ્કર-સંપન્ન-હિંગ વિગેરેથી સંસ્કાર કરાયેલો આહાર, ઉપસ્કૃતસંપન્ન-ઝીંઘવડે પકાવેલો આહાર, સ્વભાવસંપન્ન-પચાવ્યા સિવાય સ્વભાવથી સિદ્ધ દ્રાક્ષ વિગેરે તેમજ પરિયુષિતસંપન્ન-રાત્રિમાં રાત્રવાવડે બનેલા દહિંવડા વિગેરે આહાર. (સૂ. ૨૯૫)

ટીકાર્થ:-‘ ચઙ્ગિવહે ’ इत्यादि० स्पष्ट છે. વિશેષ એ કે-સંસારનું તે સંસાર અર્થાત્ મનુષ્યાદિ પર્યાયથી નારકાદિ પર્યાયમાં જવું. નૈરયિકને યોગ્ય આયુ, નામ અને ગોત્રકર્મનો ઉદય થયે છતાં જીવ નૈરયિક કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-“ નેરહ્ણે પાં મંતે ! નેરહ્ણેસુ ઉવવજ્જહ્ અનેરહ્ણે નેરહ્ણેસુ ઉવવજ્જહ્ ? ગોયમા ! નેરહ્ણે નેરહ્ણેસુ ઉવવજ્જહ્ નો અનેરહ્ણે નેરહ્ણેસુ ઉવવજ્જહ્ ” इति० હે ભગવન્ ! નૈરયિક, નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે અનૈરયિક નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તર હે ગૌતમ ! નૈરયિક નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ અનૈરયિક નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. તે હેતુથી નૈરયિકનું સંસરણ-ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જવું અથવા અન્ય અન્ય અવસ્થાને પામવું તે નૈરયિકસંસાર. અથવા જીવો જેમાં સંસરે છે એટલે મટકે છે તે ગતિચતુષ્ટયરૂપ સંસાર. તેમાં નૈરયિકનો અનુભવ કરાતો નરક ગતિ લક્ષણ અથવા પરંપરા વડે ચાર ગતિરૂપ સંસાર તે નૈરયિકસંસાર. એમ તિર્યંચસંસાર વિગેરે જાણવા. ઉક્ત સ્વરૂપ સંસાર આયુષ્ય છતાં હોય છે, માટે આયુ:

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
સંસારાદિ
આહાર:
સૂ. ૨૯૪-
૯૫

॥ ૪૧૪ ॥

સૂત્ર છે. તેમાં જે આવે છે અને જાય છે તે આયુઃ-કર્મવિશેષ. જેનાવડે નરકભવમાં પ્રાણીને ધારણ કરાય છે તે નિરયાયુઃ, એમ ભવસૂત્ર છે, તે સ્પષ્ટ છે. માત્ર ભવનં ભવઃ-થવું તે ભવ-ઉત્પત્તિ. નરકને વિષે ઉત્પત્તિ તે નરકભવ. મનુષ્યોને વિષે અથવા મનુષ્યોનો ભવ તે મનુષ્યભવ. એમ તિર્યંચભવ વિગેરેમાં પણ જાણવું. (સૂ. ૨૯૪) બધા ભવોને વિષે જીવો આહાર કરનારા હોય છે માટે બે આહારસૂત્ર કહે છે-તત્ર-આહારસૂત્રમાં, ગ્રહણ કરાય છે તે આહાર, સ્વાય છે તે અશન-ચોલા વિગેરે, પીવાય છે તે પાન-સૌવીર-કાંજી વિગેરેનું પાણી, સ્વાયું એ જ પ્રયોજન છે જેનું તે સ્વાદિમ-વિવિધ ફલ વિગેરે, સ્વાદ એ જ પ્રયોજન છે જેનું તે સ્વાદિમ-તાંબૂલ વિગેરે. જેનાવડે સંસ્કાર કરાય છે તે ઉપસ્કર-હીંગ વિગેરે, તેનાથી યુક્ત આહાર તે ઉપસ્કરસંપન્ન, સંસ્કારવું તે ઉપસ્કૃત-પાક, તેનાવડે બનેલ માત, પૂડલા વિગેરે તે ઉપસ્કૃતસંપન્ન. પાઠાંતરવડે નોઉપસ્કરસંપન્ન-હીંગ વિગેરેથી સંસ્કાર નહિ કરાયેલ માત વિગેરે. સ્વાભાવિક-પાક વિના તૈયાર થયેલ દ્રાક્ષ વિગેરે તે સ્વાભાવસંપન્ન, 'પરિજુસિય'-રાત્રિમાં રાખીને બનાવેલું તે પર્યુષિતસંપન્ન ઇઝુરિકાદિ (દહિંવડા વિગેરે), કારણ કે દહિંમાં રાત્રિ પલાઠી રાખેલા સ્વાટા રસવાળા થાય છે અથવા પાલા(પરાલ)માં રાખેલા આમ્રફલ વિગેરે જાણવા. (સૂ. ૨૯૫)

હમણાં જ કહેલા સંસાર વિગેરે માવો જીવોને હોય છે માટે “ ચડવિહે બંધે ” इत्यादि० કર્મપ્રકરણને ‘ ચત્તારિ એકા’ એ હવે પછી આવનારા સૂત્રની પહેલાં કહે છે—

ચડવિહે બંધે પં. તં. —પગતિબંધે ઠિતીબંધે અણુભાવબંધે પદેસબંધે, ચડવિહે ઉવક્કમે પં. તં. —

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૧૫ ॥

બંધણોવક્રમે ઉદીરણોવક્રમે ઉવસમણોવક્રમે વિપ્પરિણામણોવક્રમે । બંધણોવક્રમે ચડવિવહે પં૦ તં૦-
પગતિબંધણોવક્રમે ઠિતિબંધણોવક્રમે અણુભાવબંધણોવક્રમે પદેસબંધણોવક્રમે । ઉદીરણોવક્રમે ચડવિવહે
પં૦ તં૦-પગતીઉદીરણોવક્રમે ઠિતીઉદીરણોવક્રમે અણુભાવઉદીરણોવક્રમે પદેસઉદીરણોવક્રમે ।
ઉવસમણોવક્રમે ચડવિવહે પં૦ તં૦-પગતિઉવસામણોવક્રમે, ઠિતિ૦ અણુ૦ પદેસુવસામણોવક્રમે ।
વિપ્પરિણામણોવક્રમે ચડવિવહે પં૦ તં૦-પગતિ૦ ઠિતી૦ અણુ૦ પતેસવિપ્પ૦ । ચડવિવહે અપ્પાબહુણ
પં૦ તં૦-પગતિઅપ્પાબહુણ ઠિતિ૦ અણુ૦ પતેસપ્પાબહુણે । ચડવિવહે સંકમે પં૦ તં૦-પગતિસંકમે
ઠિતી૦ અણુ૦ પેસસંકમે । ચડવિવહે ણિધત્તે પં૦ તં૦-પગતિણિધત્તે ઠિતી૦ અણુ૦ પેસણિધત્તે ।
ચડવિવહે ણિકાયતે પં૦ તં૦-પગતિણિકાયિતે ઠિતિ૦ અણુ૦ પેસણિકાયિતે । સૂ૦ ૨૧૬

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારે બંધ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ અને પ્રદેશબંધ. ચાર પ્રકારે ઉપ-
ક્રમ-બંધત્વાદિવડે કર્મના પરિણામના હેતુભૂત જીવની શક્તિવિશેષ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ બંધનોપક્રમ-જીવના પ્રદેશો
સાથે કર્મપુદ્ગલનો અન્યોઅન્ય સંબંધ કરવારૂપ, ૨ ઉદયકાળમાં નહિં આવેલ કર્મને ઉદયમાં લાવવારૂપ ઉદીરણોપક્રમ, ૩ ઉદય,
ઉદીરણાદિ કરણને અયોગ્યપણે કર્મને સ્થાપવારૂપ ઉપશમનોપક્રમ અને ૪ દ્રવ્ય, ક્ષેત્રાદિ સાધનવડે વિવિધ અવસ્થાને પમાડવા-

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદેશ: ૨
પ્રકૃતિવ-
ન્ધાદિ
સૂ૦ ૨૧૬

॥ ૪૧૫ ॥

રૂપ-વિપરિણામનોપક્રમ. બંધનોપક્રમ ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિબંધનોપક્રમ, સ્થિતિબંધનોપક્રમ, અનુભાગબંધનોપક્રમ અને પ્રદેશબંધનોપક્રમ. ઉદરિણોપક્રમ ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિઉદરિણોપક્રમ, સ્થિતિઉદરિણોપક્રમ, અનુભાગઉદરિણોપક્રમ અને પ્રદેશઉદરિણોપક્રમ. ઉપશમનોપક્રમ ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિઉપશમનોપક્રમ, સ્થિતિઉપશમનોપક્રમ, અનુભાગઉપશમનોપક્રમ અને પ્રદેશઉપશમનોપક્રમ. વિપરિણામનોપક્રમ ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિવિપરિણામનોપક્રમ, સ્થિતિવિપરિણામનોપક્રમ, અનુભાગવિપરિણામનોપક્રમ અને પ્રદેશવિપરિણામનોપક્રમ. ચાર પ્રકારે અલ્પબહુત્વ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિવિષયક અલ્પબહુત્વ, સ્થિતિવિષયક અલ્પબહુત્વ, અનુભાગવિષયક અલ્પબહુત્વ અને પ્રદેશવિષયક અલ્પબહુત્વ. ચાર પ્રકારે સંક્રમ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-બંધાતી સ્વજાતીય ઉત્તરપ્રકૃતિમાં બીજી પ્રકૃતિનું સંક્રમવું તે પ્રકૃતિસંક્રમ, એમ સ્થિતિનો સંક્રમ, અનુભાગ(રસ)નો સંક્રમ અને પ્રદેશનો સંક્રમ. ચાર પ્રકારે નિધત્ત(નિધાન)ની માફક કર્મને સ્થાપવું (અર્થાત્ ઉદ્વર્તના તથા અપવર્તના સિવાય બીજા કરણ જેમાં ન પ્રવૃત્તિ શકે તેવું કરવું) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિ-નિધત્ત, સ્થિતિનિધત્ત, અનુભાગનિધત્ત અને પ્રદેશનિધત્ત. ચાર પ્રકારે નિકાચિત (જે કર્મ ભોગવ્યા સિવાય છૂટે જ નહિ) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિનિકાચિત, સ્થિતિનિકાચિત, અનુભાગનિકાચિત અને પ્રદેશનિકાચિત. (સૂ. ૨૯૬)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્ર સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-જીવને સકષાયપણાથી કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલોનું બંધન-ગ્રહણ થવું તે બંધ. તેમાં કર્મની પ્રકૃતિઓ(અંશો)ના જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ ભેદો છે. પ્રકૃતિઓનો અથવા સામાન્યતઃ કર્મનો બંધ તે પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિ-પ્રકૃતિઓનું જ અવસ્થાન-રહેવારૂપ જઘન્યાદિ ભેદવડે ભિન્ન રૂપ તે સ્થિતિનો બંધ-ઉત્પન્ન કરવું તે સ્થિતિબંધ, અનુભાવ-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૧૬ ॥

વિપાક અર્થાત્ તીવ્ર વિગેરે ભેદવિશિષ્ટ રસરૂપ, તેનો બંધ તે અનુભાવબંધ, તથા જીવના પ્રદેશોને વિષે દરેક પ્રકૃતિ પ્રત્યે ચોક્કસ પરિમાણવાળા અનંતાનંતકર્મપ્રદેશોનો બંધ-સંબંધ થવો તે પરિમિત પરિમાણવિશિષ્ટ ગોઠ વિગેરેના મોદકના બંધની જેમ પ્રદેશબંધ. વૃદ્ધ પુરુષો મોદકના દૃષ્ટાંતને આ પ્રમાણે વર્ણવે છે-જેમ ચોક્કસ મોદક, લોટ, ગોઠ, ઘૂત અને *કડુભાંડ(શૂઠ વિગેરે)થી બાંધ્યો થકો કોઈક મોદક વાયુને હરનાર, કોઈક પિત્તને હરનાર અને કોઈક કફને હરનાર, કોઈક મારનાર, કોઈક બુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરનાર અને કોઈક વ્યામોહ-અમિત કરનાર હોય છે. એવી રીતે કોઈક કર્મપ્રકૃતિ જ્ઞાનને આવરનાર છે, કોઈક દર્શનને આવરણ કરે છે, કોઈક સુખ દુઃખ વિગેરે વેદન(અનુભવ)ને ઉત્પન્ન કરે છે. વળી જેમ તે જ મોદકના નાશ ન થવારૂપ સ્વભાવવડે કાઠની મર્યાદારૂપ સ્થિતિ હોય છે એવી રીતે કર્મનો પણ તે સ્વભાવવડે નિયતકાઠ પર્યંત રહેવું તે સ્થિતિ-બંધ છે. જેમ તે જ મોદકનો સ્નિગ્ધ, મધુર વિગેરે એકગુણ, દ્વિગુણાદિ ભાવવડે રસ હોય છે તેમ જ કર્મનો પણ દેશઘાતિ, સર્વ-ઘાતિ, શુભ-અશુભ અને તીવ્ર-મંદાદિ અનુભાગબંધ હોય છે તથા જેમ તે જ મોદકને લોટ વિગેરે દ્રવ્યોનું પરિમાણપણું છે એવી રીતે કર્મના પુદ્ગલોનું પણ ચોક્કસ પ્રમાણરૂપ પ્રદેશબંધપણું છે. જેનાવડે કરાય છે તે ઉપક્રમ-બંધનપણું, ઉદીરણપણું વિગેરેથી કર્મના પરિણમવાના હેતુભૂત જીવની શક્તિવિશેષરૂપ. અન્ય સ્થલે 'ઉપક્રમ' એ કરણ શબ્દથી રૂઢ થયેલ છે અથવા ઉપક્રમણ-બંધન વિગેરેનો આરંભ તે ઉપક્રમ. કહ્યું છે કે-'સ્યાદારંભ ઉપક્રમ'.તત્ર બંધન-કર્મપુદ્ગલોના અને જીવના પ્રદેશોના પરસ્પર સંબંધરૂપ છે. આ

* શૂઠથી મિશ્રિત મોદક વાયુ હરનાર, દ્રાક્ષાદિથી પિત્ત હરનાર, પોષર વિગેરેથી કફ હરનાર, સોમલ વિગેરેથી મારનાર, વ્રાહ્મી, વજ વિગેરેથી બુદ્ધિ વધારનાર અને ધતુરાના વોજ વિગેરેથી મિશ્રિત અમિત કરનાર બને છે.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
પ્રકૃતિ-
બ-
ન્ધાદિ
સૂ. ૨૯૬

॥ ૪૧૬ ॥

સંબંધ, સૂત્રમાત્રથી બાંધેલ લોહની શલાકા(શલી)ના સંબંધરૂપ ઉપમાવાલું જાણવું. તેનો જે ઉક્તાર્થરૂપ ઉપાય તે બંધનોપક્રમ. અથવા ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થામાં રહેલ કર્મ(કાર્ય)નું બંધનરૂપ કરવું તે જ ઉપક્રમ અર્થાત્ વસ્તુના સંસ્કારરૂપ બંધનોપક્રમ; કેમ કે વસ્તુના સંસ્કાર અને વિનાશરૂપ ઉપક્રમ પણ કહેલ છે, એમ જ વીજા ઉપક્રમ સંબંધી જાણવું. વિશેષ એ કે-કર્મના ફલોનો કાલ નહિં પ્રાપ્ત થયા છતાં [તેને] ઉદયમાં લાવવો તે ઉદીરણા કહેવાય. કહ્યું છે કે-

જં કરણેણોકટ્ઠિય, ઉદ્દ દિજ્જઈ ઉદીરણા એસા । પગઈંઠિઈઅગુભાગ-પ્પણ્ણસમૂલ્લુત્તરવિભાગા ॥૧૬॥

યોગસંજ્ઞક વીર્યવડે કષાય સહિત અથવા કષાય રહિત જીવ, જે પરમાણુઓવાલું દલિક, ઉદયાવલિકાની ઉપરની સ્થિતિ-થી આકર્ષીને, ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવે તે ઉદીરણા કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એમ ચાર પ્રકારે છે. વળી તે પ્રત્યેક મૂલ અને ઉત્તરભેદના વિભાગવાળા છે.

તથા ઉદય, ઉદીરણાકરણ, નિધત્તકરણ અને નિકાચનાકરણના અયોગ્યપણાએ કર્મનું અવસ્થાપન તે ઉપશમના કહેવાય. કહ્યું છે કે-“ ઓવટ્ટણુવવટ્ટણ, સંકમણાઈં ચ તિન્નિ કરણાઈં ” ઉદ્વર્તન (સ્થિતિ અને રસની વૃદ્ધિ કરવારૂપ), અપવર્તન- (સ્થિતિ અને રસની હાનિ કરવારૂપ) અને સંક્રમણ (પરપ્રકૃતિમાં પ્રક્ષેપવારૂપ) આ ત્રણ કરણો (*દેશ)ઉપશમનામાં હોય છે.

તથા વિવિધપ્રકાર-સત્તા, ઉદય, ક્ષય, ક્ષયોપશમ, ઉદ્વર્તન અને અપવર્તન વિગેરે સ્વરૂપવડે કર્મોનું, પર્વત ઉપરથી પડતી

* દેશઉપશમનાનો વિશેષ વિસ્તાર અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી, સર્વઉપશમનાનો વિસ્તાર કમ્પયડોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૧૭ ॥

નદી સંબંધી પથ્થરના ન્યાયે અથવા દ્રવ્યક્ષેત્રાદિકે કરણ(જીવની શક્તિવિશેષ)વડે બીજી અવસ્થાએ પમાડવું તે વિપરિણામના. અહિં વિપરિણામના બંધનાદિને વિષે અને તેથી અન્ય ઉદયાદિને વિષે હોય છે તે સામાન્યરૂપે હોવાથી વિપરિણામના જુદી કહી છે. બંધનોપક્રમ-બંધનકરણ ચાર પ્રકાર છે. તેમાં પ્રકૃતિબંધનનો ઉપક્રમ જીવનો યોગરૂપ પરિણામ છે, કેમ કે યોગ એ પ્રકૃતિબંધનો હેતુ હોય છે. સ્થિતિબંધનનો ઉપક્રમ તે જ અર્થાત્ જીવનો પરિણામ છે, પરંતુ તે કષાયરૂપ પરિણામ છે કેમ કે સ્થિતિનો કષાય હેતુ હોય છે. અનુભાગબંધનનો ઉપક્રમ પણ પરિણામ જ છે પરંતુ તે કષાયરૂપ છે. પ્રદેશબંધનનો ઉપક્રમ તો તે જ યોગરૂપ પરિણામ છે. કહ્યું છે કે-“જોગા પયડિપણસં, ટિહાણુભાગં કસાયઓ કુણહ” ઇતિ. જીવ યોગથી પ્રકૃતિ-બંધ અને પ્રદેશબંધ કરે છે તથા કષાયથી સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધ કરે છે. ” અથવા પ્રકૃતિ વિગેરે બંધનોના [અંત-મુહૂર્ત્તન્યૂન* અંતઃકોટીકોટી સાગરોપમરૂપ] આરંભો તે ઉપક્રમો. એવી રીતે બીજા ઉપક્રમોમાં પણ જાણવું. જે મૂળપ્રકૃતિ અથવા પ્રકૃતિના દલિઆ પ્રત્યે, જીવના વીર્યવિશેષવડે આકર્ષીને ઉદયમાં પ્રાપ્ત કરાય છે તે પ્રકૃતિઉદીરણા, જે ઉદયમાં આવેલ સ્થિતિની સાથે વીર્યથી જ ઉદયમાં નહિં આવેલ સ્થિતિને અનુભવાય છે તે સ્થિતિઉદીરણા, ઉદયમાં આવેલ રસની સાથે અપ્રાપ્ત (ઉદયમાં નહિં આવેલ) રસને (વીર્યવડે આકર્ષીને) જે ભોગવાય છે તે અનુભાગઉદીરણા. તથા ઉદયમાં આવેલ નિયત પરિમાણવાળા કર્મપ્રદેશોની સાથે અપ્રાપ્ત-ઉદયમાં નહિં આવેલ નિયત પરિમાણવાળા કર્મપ્રદેશોનું જે ભોગવવું તે પ્રદેશઉદીરણા.

*“ આન્તમોહૂર્ત્તોનાન્તઃ કોટીકોટીરૂપા । ” એવો પાઠ આગમોદય સમિતિવાઙ્મી પ્રતમાં નથી, ચાવુવાઙ્મી પ્રતમાં છે, માટે તેટલો ભાગ કાટખૂણા કૌંસમાં લખેલ છે.

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
પ્રકૃતિવ-
ન્ધાદિ
સુ. ૨૯૬

॥ ૪૧૭ ॥

અહિં પણ કષાય અને યોગરૂપ પરિણામ અથવા આરંભ એ ઉપક્રમ છે. પ્રકૃતિ, ઉપશમન અને ઉપક્રમ વિગેરે ચારે ઉપક્રમો, સામાન્ય ઉપશમનરૂપ ઉપક્રમના અનુસારે જાણવા. પ્રકૃતિ વિપરિણામના ઉપક્રમ વિગેરે પણ સામાન્ય વિપરિણામનારૂપ ઉપક્રમના લક્ષણ અનુસારે સમજવા યોગ્ય છે. પ્રકૃતિપણાદિવડે પુદ્ગલોને પરિણમવાવડે સમર્થ જીવનું વીર્ય તે ઉપક્રમ. 'અપ્પાચહુણ'ત્તિં અલ્પ-થોડું અને બહુ-ઘણું તે અલ્પવહુ તે બન્નેના ભાવ તે અલ્પવહુત્વ છે. અહિં દીર્ઘપણું અને અસંયુક્તપણું પ્રાકૃતશૈલીને અંગ છે. પ્રકૃતિના વિષયવાલું અલ્પવહુત્વ, બંધાદિની અપેક્ષા છે. જેમ સર્વથી થોડી પ્રકૃતિનો બંધક ઉપશાંતમોહાદિક છે, કેમ કે તે એકવિધ બંધક છે. (એક સાતાવેદનીય બાંધે છે) બહુતર-અધિક પ્રકૃતિબંધક, ઉપશમક વિગેરે સૂક્ષ્મસંપરાયવાલો છે કેમ કે તે છ પ્રકારનો બંધક છે. (આયુષ્ય અને મોહનીય સિવાય છ) તેથી અધિક બંધક સમવિધબંધક અને તેથી અધિક બંધક આઠે પ્રકૃતિને બાંધનાર છે. સ્થિતિના વિષયવાલું અલ્પવહુત્વ આ પ્રમાણે-“ સત્ત્વત્થોવો સંજયસ્સ જહ્નઓ ટિઙ્ગંધો, એગંદિયવાયરપજ્જ-ત્તગસ્સ જહ્નઓ ટિઙ્ગંધો અસંખેજ્જગુણો । ” इत्यादि० સંપત-*નવમા ગુણઠાણાવાલા મુનિ વિગેરેનો સર્વથી થોડો જઘન્યથી કર્મની સ્થિતિનો બંધ હોય છે તેથી બાદરપર્યાપ્ત Xએકંદ્રિયને જઘન્યથી અસંખ્યાતગુણો કર્મની સ્થિતિનો બંધ હોય છે इत्यादि. ”

અનુભાગનું અલ્પવહુત્વ આ પ્રમાણે-“ સત્ત્વત્થોવાઈ અણંતગુણવુઢ્ઠિઠાણાણિ, અસંખેજ્જગુણવુઢ્ઠિઠાણાણિ અ-

* સાધુને પણ આઠમા ગુણઠાણા સુધી અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમથી ઓછો કર્મબંધ નથી.

X કર્મની સ્થિતિ, બંધ વિગેરેનું સ્વરૂપ પંચમ કર્મગ્રંથાદિથી જાણવા યોગ્ય છે.

શ્રીસ્થા-
નાજસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૧૮ ॥

સંસ્થાજગુણાણિ, જાવ અગંતભાગવુદ્ધિઠાણાણિ અસંસ્થાજગુણાણિ । ” અનંતગુણવૃદ્ધિ અનુભાગના સ્થાનો સર્વથી થોડા છે, તેથી અસંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિના સ્થાનો અસંખ્યાતગુણ છે યાવત્ અનંત ભાગ વૃદ્ધિના સ્થાનો અસંખ્યાતગુણ છે. ”

પ્રદેશોનું અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે-“અદ્વિદ્વિદ્વંધગસ્સ આડયભાગો યોવો નામગોયાણં તુલ્લો વિસેસાહિઓ નાણદં-સણાવરણંતરાયાણં તુલ્લો વિસેસાહિઓ, મોહસ્સ વિસેસાહિઓ, વેયળીયસ્સ વિસેસાહિઓ” ઇતિ ૦ આઠ મૂલ પ્રકૃતિના બાંધનારને આયુષ્યકર્મના પ્રદેશનો ભાગ સર્વથી થોડો હોય છે, તેથી નામ અને ગોત્ર કર્મના પ્રદેશનો ભાગ પરસ્પર તુલ્ય અને આયુષ્યથી વિશેષાધિક હોય છે, તેથી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય કર્મના પ્રદેશનો ભાગ પરસ્પર તુલ્ય અને નામ, ગોત્રથી વિશેષાધિક છે. તેથી મોહનીય કર્મના પ્રદેશનો ભાગ વિશેષાધિક છે અને તેથી શ્વેદનીય કર્મના પ્રદેશનો ભાગ વિશેષાધિક છે. ”

જીવ જે પ્રકૃતિને બાંધે છે તેના અનુભવ(રસ)વડે અન્ય પ્રકૃતિમાં રહેલ દલિલને વીર્યવિશેષવડે પરિણમી છે-તદ્-રૂપ કરે છે તે સંક્રમ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-

સો સંકમોત્તિ ભન્નઈ, જબ્બંધણપરિણઓ પઓગેણં । પયયંતરત્થદલિયં, પરિણામઈ તદ્ગુભાવે જં ॥૧૭॥

* કર્મના પ્રદેશોનો ભાગ કર્મની સ્થિતિના અનુસારે છે તો પણ વેદનોય કર્મનો સ્થિતિ ઓછો હોવા છતાં સહુથી વધુ ભાગ હોવાનું કારણ એ છે કે જો વેદનીય કર્મ થોડા દલીલાવાળું હોય તો તે વિપાક આપી શકે નહિ.

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
પ્રકૃતિ-
બંધાદિ
સૂ. ૨૯૬

॥ ૪૧૮ ॥

કર્મબંધનને કરનાર જીવ, પ્રયોગવડે અન્ય પ્રકૃતિના દલિકરને બંધાતી પ્રકૃતિમાં તેના અનુભાવવડે પરિણમાવે છે તે સંક્રમ કહેવાય છે અર્થાત્ વર્તમાનમાં બંધાતી પ્રકૃતિઓમાં ન બંધાતી (સત્તાગત) પ્રકૃતિઓ, સંક્રમતી-ભઠતી છતી બંધાતી પ્રકૃતિના સ્વરૂપથી પરિણમે છે, જેમ બંધાતી સાતાવેદનીયમાં ન બંધાતી અસાતાવેદનીય, તેમ વધ્યમાન ઊંચ ગોત્રમાં અવધ્યમાન નીચ ગોત્ર પરિણમે છે એવી રીતે સર્વત્ર પતત્પ્રહ-પાત્રસ્વરૂપ સ્વજાતીય ઉત્તરપ્રકૃતિમાં સ્વજાતીય ઉત્તરપ્રકૃતિ સંક્રમે છે-તદ્વિધા થાય છે.

તેમાં પ્રકૃતિનો સંક્રમ, સામાન્ય લક્ષણથી જ જાણવા યોગ્ય છે. મૂળપ્રકૃતિની અથવા ઉત્તરપ્રકૃતિની સ્થિતિનું જે ઉત્કર્ષણ-વૃદ્ધિ અથવા અપકર્ષણ એટલે હાનિ અથવા બીજી પ્રકૃતિની સ્થિતિમાં લઈ જવું એમ ત્રણ પ્રકારે સ્થિતિસંક્રમ છે. કહ્યું છે કે-
ઠિડસંક્રમોત્તિ વુચ્ચઈ, મૂલુત્તરપગઈઓ ડ જા હિ ઠિઈ । ઉવ્વટ્ટિયા વ ઓવટ્ટિયા વ, પગઈ ણિયા વડ્ઠનં ॥૯૮॥

માવાર્થ ઉપર મુજબ છે.

અનુભાગ રસનો સંક્રમ પળ એમ જ-સ્થિતિસંક્રમની જેમ છે. કહ્યું છે કે—

તત્થટ્ટપયં ઉવ્વ-ટ્ટિયા વ ઓવટ્ટિયા વ અવિભાગા । અણુભાગસંક્રમો એસ, અન્નપગઈં ણિયા વાવિ ॥૯૯॥

અનુભાગનું સંક્રમના સ્વરૂપનું નિર્ધારણ કહે છે-અનુભાગો-ઉદ્વર્તન કરાયેલા રસના અંશો અર્થાત્ થોડા રસવાલાને ઘણા રસવાલા કરાયેલા, અપવર્તન કરાયેલા-ઘણા રસવાલાને થોડા રસવાલા કરાયેલા, અથવા બીજી પ્રકૃતિમાં રસના અંશોને લઈ જઈ તદ્વિધા કરાયેલા, એમ ત્રણ પ્રકારે અનુભાગસંક્રમ છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૧૯ ॥

જે કર્મદ્રવ્ય (દર્લાઆ) અન્ય પ્રકૃતિના સ્વભાવવડે પરિણમન કરાય છે અર્થાત્ તદ્વરૂપ કરાય છે તે પ્રદેશસંક્રમ છે. કહ્યું છે કે-“ જં દલિયમન્નપગઈં, ણિજ્ઞઈ સો સંકમો પપ્પમસ્સ ” ઉક્તાર્થ છે. નિપાતથી ભાવમાં કે કર્મમાં 'ત્ત' પ્રત્યય કીધે છતે નિધત્ત પદનું નિધાન અને નિહિત એવું રૂપ થાય છે. ઉદ્વર્તન અને અપવર્તનરૂપ બે કરણ સિવાય શેષ (ઉદીરણાદિ) કરણોના અયોગ્યપણાએ કર્મનું સ્થાપવું અર્થાત્ ઉદીરણાદિ થઈ શકે નહિં તે નિધત્ત કહેવાય છે. નિ-અત્યંત કાચન-બાંધવું તે નિકાચિત અર્થાત્ બધાય કરણના અયોગ્યપણાએ સ્થાપવું તે નિકાચિત કર્મ કહેવાય છે. વન્નેના સમર્થનરૂપે કહ્યું છે કે-“ સંકમણંપિ નિહત્તીએ, ણત્થિ સેસાણિ વત્તિ હયરસ્સ ” નિધત્તપણામાં સંક્રમણ અને ઉદીરણાદિકરણ પ્રવર્તતા નથી પરંતુ ઉદ્વર્તન અને અપવર્તનકરણ હોય છે, પરંતુ *નિકાચિતમાં કોઈ પણ કરણ હોતું નથી. અથવા પૂર્વે બાંધેલ કર્મને અગ્નિવડે તપાવવાથી મઠેલી લોહની શલાકા(શ્લઘી)ના સંબંધની જેમ નિધત્ત છે અને તપાવવાથી મઠેલી અને ઘણથી કૂટેલી લોહની શલાકાના સંબંધના જેવું જે કર્મ તે નિકાચિત છે અર્થાત્ નિકાચિત કર્મ ભોગવ્યા સિવાય છૂટી શકતું નથી. નિધત્ત અને નિકાચિતને વિષે પ્રકૃતિ, સ્થિતિ વિગેરેનું વિશેષ સ્વરૂપ, સામાન્ય લક્ષણને અનુસારે જાણવું. વિશેષથી બંધાદિના સ્વરૂપના જિજ્ઞાસુએ કર્મપ્રકૃતિ ગ્રંથ(કમ્મપયડી)ની સંગ્રહણી અનુસરણ કરવા યોગ્ય છે અર્થાત્ તે વાંચવી. (સૂ. ૨૯૬) અહિં હમણાં જ અલ્પબહુત્વ કહ્યું, તેમાં અત્યંત અલ્પ, એક છે શેષ તે અપેક્ષાએ બહુ છે. આવી રીતે અલ્પબહુત્વને કહેનાર એક, કતિ, સર્વ, રૂપ શબ્દોને ચોથા સ્થાનમાં અવતારતા થકા ' ચત્તારિ ' ઇત્યાદિ. ત્રણ સૂત્રોને કહે છે-

* તવસા નિકાચિત્તપિ-તોત્ર તપવડે નિકાચિતકર્મની પણ સ્થિતિરસનો હાનિ પ્રાયઃ થાય છે, એમ અન્યત્ર કહેલ છે.

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
પ્રકૃતિ-
બંધાદિ
સૂ. ૨૯૬

॥૪૧૯ ॥

ચત્તારિ એકા પં૦ તં૦-દવિણ એકતે માડ ઉકતે પજ્જતે ઇકતે સંગહે ઇકતે । સૂ૦ ૨૧૭, ચ-
ત્તારિ કતી પં૦ તં૦-દવિતકતી માડયકતી પજ્જવકતી સંગહકતી । સૂ૦ ૨૧૮, ચત્તારિ સઘ્વા પં૦
તં૦-નામસઘ્વણ ઠવણસઘ્વણ આણસસઘ્વતે નિરવસેસસઘ્વતે । સૂ૦ ૨૧૯

મૂલાર્થ:-ચાર, એક સંખ્યાવાળા કહેલા છે. તે આ પ્રમાણે-દ્રવ્ય એક, તે સચિત્તાદિ ત્રણ ભેદ છે. ઉત્પાદાદિ પદરૂપ માતૃકાપદ એક છે, પર્યાય એક તે વર્ણાદિને આશ્રયીને છે અને સમુદાયને આશ્રયીને એક વચનરૂપ સંગ્રહ એક છે. (સૂ૦ ૨૧૭) ચાર પ્રકારે કતી-કેટલા ? એમ પ્રશ્નગર્ભિત સંખ્યાવાળી કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ દ્રવ્ય કેટલા છે ? ૨ માતૃકાપદ કેટલા છે ? ૩ પર્યાય કેટલા છે ? અને ૪ સંગ્રહકતી-શાલી કેટલા છે ? इत्यादि. (સૂ૦ ૨૧૮) ચાર સર્વપદ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ જે વસ્તુનું 'સર્વ' એવું નામ હોય તે નામસર્વ, ૨ આ 'સર્વ' છે એમ કલ્પના કરીને અથ્થ વિગેરે દ્રવ્યને સ્થાપવું તે સ્થાપનાસર્વ, ૩ અધિક વસ્તુને વિષે અથવા મુખ્ય વસ્તુને વિષે 'સર્વ' નો વ્યવહાર કરવો તે આદેશસર્વ અને ૪ સમસ્ત-પણા જે કથન કરવું અર્થાત્ કોઈ પણ વાકી ન રહે, જેમ સર્વ દેવો અનિમેષ છે એમ કહેવું તે નિરવશેષસર્વ. (સૂ૦ ૨૧૯)

ટીકાર્થ:-સ્વાર્થિક 'ક' પ્રત્યયનું ગ્રહણ કરવાથી એક સંખ્યાવાળા દ્રવ્ય વિગેરે એકેક કહેવાય છે, તેમાં દ્રવ્ય જ એક તે દ્રવ્ય એક સચિત્ત વિગેરે ભેદથી ત્રણ* પ્રકારે છે. 'માડપણક' ત્તિ૦ માતૃકાપદ એક એટલે એક માતૃકાપદ, તે આ

* સચિત્તાદિ ભેદથી દ્રવ્ય ત્રણ પ્રકારે છતાં પણ દ્રવ્યત્વરૂપે એક જ કહેવાય છે. અર્થાત્ સચિત્ત દ્રવ્ય કહેવાય છે પરંતુ સચિત્ત દ્રવ્યો એમ બહુવચનવડે કહેવાતા નથી એમ દીપિકાકાર કહે છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્કસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૨૦ ॥

પ્રમાણે-‘ ઉપ્પન્ને ઇ વા ’ ઇત્યાદિ, અહિં દષ્ટિવાદરૂપ પ્રવચનને વિષે સમસ્ત નયના વાદને વિષે બીજભૂત માતૃકાપદો હોય છે, તે આ પ્રમાણે-“ ઉપ્પન્ને ઇ વા વિગણે ઇ વા ધુવે ઇ વા । ” અથવા ‘ આ ’ માતૃકાપદોની જેમ અ, આ વિગેરે અક્ષરો, સમગ્ર શબ્દશાસ્ત્રના અર્થના વ્યાપારવડે વ્યાપક હોવાથી માતૃકાપદો છે. પર્યાય એકક તે એકપર્યાય. પર્યાય, વિશેષ અને ધર્મ આ શબ્દો એકાર્થવાચક છે. તે અનાદિષ્ટ-સામાન્યથી વર્ણાદિ અને આદિષ્ટ-વિશેષથી કૃષ્ણાદિ. સંગ્રહ એકક તે શાલિ. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે જાણવો-સંગ્રહ-સમુદાયને આશ્રયીને જેમ એકવચનપૂર્વક શબ્દની પ્રવૃત્તિ હોય છે તેમ એક પળ શાલિ(ચોખા)નો કળ શાલિ કહેવાય છે અને ઘણા શાલિના ઢાળા પળ શાલિ કહેવાય છે, કેમ કે લોકમાં તેમ જોવાય છે. ‘દવિણે એકણે’ ક્યાંક આ પાઠ છે ત્યાં વિષયભૂત દ્રવ્યને વિષે એકક ઇત્યાદિ વ્યાખ્યાન કરવું. (સૂ. ૨૯૭) ‘ કતીતિ ’-કેટલા ? અર્થાત્ પ્રશ્નપૂર્વક અચોક્કસની જેમ સંખ્યાવાચક બહુવચનાંત છે. તેમાં દ્રવ્યો કેટલા ? તે દ્રવ્ય કતિ અર્થાત્ કેટલા દ્રવ્યો છે ? અથવા દ્રવ્યના વિષયવાળો ‘ કતિ ’ શબ્દ તે દ્રવ્યકતિ, એમ જ માતૃકાપદ વિગેરેને વિષે પળ જાણવું. વિશેષ એ કે-સંગ્રહ-શાલિ, યવ અને ઘઉં વિગેરે. (સૂ. ૨૯૮) નામરૂપ જે ×સર્વ તે નામસર્વ અથવા સચિત્ત વિગેરે વસ્તુનો +સર્વ એવું જે નામ તે નામસર્વ અથવા નામવડે સર્વ અથવા સર્વ એવું નામ છે જેનું એવા સમાસથી નામ શબ્દનો પૂર્વ નિપાત કરેલ છે અર્થાત્ સર્વનામને બદલે નામ સર્વ કહેલ છે. તથા સ્થાપનયા-આ સર્વ છે એવી કલ્પનાવડે અક્ષ વિગેરે દ્રવ્ય સર્વ તે સ્થાપનાસર્વ છે. અથવા સ્થાપના જ અક્ષાદિ દ્રવ્યરૂપ સર્વ તે સ્થાપનાસર્વ છે. આદેશનમાદેશ:-ઉપચારરૂપ વ્યવહાર તે અતિ ઘણી વસ્તુના વિભાગમાં અથવા × સર્વ શબ્દનો અક્ષર ઉચ્ચાર કરવારૂપ. + વ્યક્તિના અપેક્ષા જેમ કોઈ પુરુષનું સર્વ એવું નામ હોય તેને સર્વ શબ્દથી બોલાય છે.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
એક-કતિ
સર્વશબ્દ-
સ્વરૂપમ્
સૂ. ૨૯૭-
૨૯૯

॥ ૪૨૦ ॥

મુખ્ય દેશવિભાગમાં પળ આદેશ-ઉપચાર કરાય છે. દા. ત. વિવક્ષિત (અમુક પ્રમાણવાલું) ઘૃતને જોઈને ઘણું સ્વાધે છતે અને થોડું શેષ હોતે છતે પળ બધું ઘૃત સ્વાધું એમ ઉપચાર કરાય છે. મુખ્યમાં પળ તેવો ઉપચાર કરાય છે. દા. ત. ગામના મુખ્ય માણસો બહારગામ ગયે છતે બધા ગામ ગયા એમ કહેવાય છે. આ કારણથી આદેશથી સર્વ તે આદેશસર્વ અર્થાત્ ઉપચારસર્વ છે. નિરવશેષપણાં સમસ્ત વ્યક્તિના આશ્રયવડે જે સર્વ તે નિરવશેષસર્વ. દા. ત. સર્વ દેવો અનિમેષ છે-મટકું મારતા નથી. કોઈ પળ દેવ એવા નથી કે જે મટકું મારે. આ સૂત્રમાં સર્વત્ર 'ક' કાર સ્વાર્થમાં થયેલ છે. (સૂ. ૨૯૯)

હમણાં જ સર્વ શબ્દની પ્રરૂપણા કરી તેના પ્રસ્તાવથી સર્વ મનુષ્યક્ષેત્ર પર્યંત રહેનાર પર્વતની બધી તિરછી દિશાઓમાં કૂટ-શિખરોને કહે છે—

માણુસુત્તરસ્સ ણં પઠ્ઠવયસ્સ ચઽદિસિં ચત્તારિ કૂડા પં. તં. રયણે રતણુચ્ચતે સઠ્ઠવરયણે રતણસંચયે । સૂ. ૩૦૦, જંબુદ્વીપે ૨ ભરહેરવતેસુ વાસેસુ તીતાતે ઉસ્સપ્પિણીણ સુસમસુસમાણ સમાણ ચત્તારિ સાગરોવમકોડાકોડીઓ કાલો હુત્થા, જંબુદ્વીપે ૨ ભરહેરવતે ઇમીસે ઓસપ્પિણીણ દૂસમસુસમાણ સમાણ જહણ્ણપણ્ણ ણં ચત્તારિ સાગરોવમકોડાકોડીઓ કાલો હુત્થા, જંબુદ્વીપે ૨ ભરહેરવણ્ણસુ વાસેસુ આગમેસ્સાતે ઉસ્સપ્પિણીતે સુસમસુસમાતે સમાણ ચત્તારિ સાગરોવમકોડા-

श्रीस्था-
नाङ्गप्र
सानुवाद
॥ ४२१ ॥

कोडीओ कालो भविस्सइ । सू० ३०१, जंबूदीवे २ देवकुरुउत्तरकुरुवज्जाओ चत्तारि अकम्मभूमीओ
पं० तं०-हेमवते हेरन्नवते हरिवस्से रम्मगवासे, चत्तारि वट्टवेयड्डपव्वता पं० तं०-सद्दावई
वियडावई गंधावई मालवंतपरिताते, तत्थ णं चत्तारि देवा महिद्धितीया जाव पलिओवमट्ठितीता
परिवसंति तं०-साती पभासे अरुणे पउमे, जंबूदीवे २ महाविदेहे वासे चउट्ठिवहे पं० तं०-
पुव्वविदेहे अवरविदेहे देवकुरा उत्तरकुरा, सव्वेऽवि णं णिसढणीलवंतवासहरपव्वता चत्तारि
जोयणसयाइं उड्डं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं पं०, जंबूदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स
पुरत्थिमेणं सीताए महानदीए उत्तरे कूले चत्तारि वक्खारपव्वया पं० तं०-चित्तकूडे पम्हकूडे
णल्लिणकूडे एगसेले, जंबू० मंदर० पुर० सीताए महानदीए दाहिणकूले चत्तारि वक्खारपव्वया
पं० तं०-तिकूडे वेसमणकूडे अंजणे मातंजणे, जंबू० मंदर० पच्चत्थिमेणं सीओदाए महानतीए
दाहिणकूले चत्तारि वक्खारपव्वता पं० तं०-अंकावती पम्हावती आसीविसे सुहावहे, जंबू० मंदर०
पच्च० सीओदाए महाणतीते उत्तरकूले चत्तारि वक्खारपव्वया पं० तं०-चंदपव्वते सूरपव्वते

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः २
मानुषोत्तर-
कूटाः दुष्प-
मसुपमाव-
र्षादि
सू० ३००-
३०२

॥ ४२१ ॥

દેવપઘ્વતે ણાગપઘ્વતે, જંબૂ૦ મંદરસ્સ પઘ્વયસ્સ ચડસુ વિદિસાસુ ચત્તારિ વક્ષારપઘ્વયા પં૦
 તં૦-સોમણસે વિજ્જુપ્પમે ગંધમાયણે માલવંતે, જંબૂદ્વીપે ૨ મહાવિદેહે વાસે જહનપતે ચત્તારિ
 અરહંતા ચત્તારિ ચક્કવટ્ઠી ચત્તારિ બલદેવા ચત્તારિ વાસુદેવા ઉપ્પજિંસુ વા ઉપ્પજંતિ વા ઉપ્પજિસ્સંતિ
 વા, જંબૂદ્વીપે ૨ મંદરપઘ્વતે ચત્તારિ વણા પં૦ તં૦-મહસાલવણે નંદણવણે સોમણસવણે પંડગવણે,
 જંબૂ૦ મંદરે પઘ્વણ પંડગવણે ચત્તારિ અભિસેગસિલાઓ પં૦ તં૦-પંડુકંબલસિલા અહપંડુકંબલસિલા
 રત્તકંબલસિલા અતિરત્તકંબલસિલા, મંદરચૂલિયા ણં ઉવરિં ચત્તારિ જોયણાં વિક્કંભેણં પન્નત્તા,
 એવં ધાયહસંડદીવપુરચ્છિમદ્ધેવિ કાલં આદિં કરેત્તા જાવ મંદરચૂલિયત્તિ, એવં જાવ પુક્કરવરદીવ-
 પચ્છચ્છિમદ્ધે જાવ મંદરચૂલિયત્તિ-જંબૂદ્વીપગઆવસ્સમં તુ કાલાઓ ચૂલિયા જાવ । ધાયહસંડે
 પુક્કરવરે ય પુઘ્વાવરે પાસે ॥ ૧ ॥ સૂ૦ ૩૦૨

મૂલાર્થ:-માનુષોત્તર પર્વતની ચારે *વિદિશાઓને વિષે ચાર કૂટ-શિખરો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-રત્નકૂટ, રત્નોચયકૂટ,
 સર્વરત્નકૂટ અને રત્નસંચયકૂટ. (સૂ૦ ૩૦૦) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રને વિષે અતીત (ગઈ) ઉત્સર્પિની-

* મૂલ સૂત્રમાં દિશા શબ્દ જણાવેલ છે પરંતુ પણ દશ દિશાની અપેક્ષા વિદિશાને દિશા કહેવાય છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૨૨ ॥

માં સુષમસુષમ નામના છઠ્ઠા આરામાં ચાર કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ કાઠ હતો. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત અને ઈરવતક્ષેત્રને વિષે આ અવસર્પિણીમાં સુષમસુષમ નામના પહેલા આરાને વિષે ચાર કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ કાઠ હતો. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત અને ઈરવતક્ષેત્રને વિષે આગામી ઉત્સર્પિણીમાં સુષમસુષમ નામના છઠ્ઠા આરાને વિષે ચાર કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ કાલ થશે. (સૂ. ૩૦૧) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુને છોડીને ચાર અ-કર્મભૂમિઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-હૈમવત, હૈરણ્યવત, હરિવર્ષ અને રમ્યક્વર્ષ. ચાર વૃત્ત(વાટલા)વૈતાલ્યપર્વત કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-શબ્દાપાતી, વિકટાપાતી, ગંધાપાતી અને માલ્યવંતપર્યાય. તેમાં ચાર મહર્દિક દેવો યાવત્ પલ્યોપમની સ્થિતિ-વાળા વસે છે, તે આ પ્રમાણે-સ્વાતી, પ્રભાસ, અરુણ અને પદ્મ. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ચાર પ્રકારનો કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-પૂર્વવિદેહ, અપર(પશ્ચિમ)વિદેહ, દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ. વધા નિષધ અને નીલવંત નામે વર્ષધર પર્વતો ચાર સો યોજન ઊંચા અને ચાર સો ગાઉના ઊંડા કહેલા છે. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મેરુપર્વતની પૂર્વ દિશાએ સીતા નામની મહાનદીના ઉત્તર કિનારે ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ચિત્રકૂટ, *પદ્મકૂટ, નાલિનકૂટ અને એકશૈલ. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મેરુપર્વતની પૂર્વ દિશાએ સીતા મહાનદીના દક્ષિણ કિનારે ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ત્રિકૂટ, વૈશ્રમણકૂટ, અંજન અને માતંજન. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મેરુપર્વતની પશ્ચિમ દિશાએ સીતોદા મહાનદીના દક્ષિણ કિનારે ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-અંકાવતી, પદ્માવતી, આશીવિષ અને સુલાવહ. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મેરુપર્વતની

* પદ્મકૂટ પણ કહેવાય છે.

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
માનુષોત્તર-
કૂટા: દુષ્પ-
મસુષમાત્વ-
ર્ષાદિ
સૂ. ૩૦૦-
૩૦૨

॥ ૪૨૨ ॥

પશ્ચિમ દિશાએ સીતોદા મહાનદીના ઉત્તર કિનારે ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—ચંદ્રપર્વત, સૂર્યપર્વત, દેવપર્વત અને નાગપર્વત. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મેરુપર્વતની ચાર વિદિશાઓને વિષે ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—સૌમનસ, વિદ્યુત્પ્રભ, ગંધમાદન અને માલ્યવંત(આને ગજદંતા પણ કહે છે) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે જઘન્યપણે ચાર અર્હતો, ચાર ચક્રવર્તીઓ, ચાર બલદેવો અને ચાર વાસુદેવો ઉત્પન્ન થયા છે, ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થશે. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મેરુપર્વતને વિષે ચાર વન કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—ભદ્રશાલવન, નંદનવન, સૌમનસવન અને પાંડુકવન. જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતને વિષે પાંડુકવનમાં ચાર અભિષેકશિલાઓ (તીર્થકરના જન્મનો અભિષેક કરવાની) કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—પાંડુકંબલશિલા, અતિપાંડુકંબલશિલા, રક્તકંબલશિલા અને અતિરક્તકંબલશિલા. મેરુપર્વતની ચૂલિકા ઉપરના ભાગમાં પહોઠાઈવડે ચાર યોજનની કહેલી છે. એવી રીતે ધાતકીખંડ દ્વીપના પૂર્વાર્દેને વિષે અને પશ્ચિમાર્દેને વિષે પણ કાલસૂત્ર વિગેરેથી આરંભીને અર્થાત્ અતીતકાલ વિગેરે સૂત્રની શરૂઆતથી લઈને યાવત્ મેરુપર્વતની ચૂલિકાના વર્ણન સુધી જંબૂદ્વીપની માફક જાણવું. એવી જ રીતે યાવત્ પુષ્કરવરદ્વીપના પૂર્વાર્દે અને પશ્ચિમાર્દેમાં પણ યાવત્ મેરુપર્વતની ચૂલિકાના વર્ણન પર્યંત જાણવું. જંબૂદ્વીપમાં અવશ્ય રહેલ વસ્તુ ‘ કાલસૂત્ર ’ થી આરંભીને મેરુપર્વતની ચૂલિકા પર્યંત જેમ કહેલ છે તેમજ યાવત્ ધાતકીખંડ દ્વીપ અને પુષ્કરવર દ્વીપમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ બન્ને પડખાને વિષે જાણવું. (સૂ. ૩૦૨)

ટીકાર્થ:- ‘ માણુસુત્તરસ્સે ’ ત્યાદિં સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે- ‘ ચત્તરિસિ ’ ન્તિ. ચાર દિશાઓનો સમૂહ તે ચતુર્દિશ. તે ચાર દિશાઓમાં (અર્થે ‘ દિશિ ’ આ શબ્દમાં અનુસ્વાર પ્રાકૃતશૈલીથી થયેલ છે.) કૂટો-શિખરો, અર્થે સૂત્રમાં

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૨૩ ॥

દિશાનું ગ્રહણ કર્યે હોતે પણ વિદિશાઓમાં શિખરો છે એમ સમજવું. તેમાં અગ્નિકોણ(સૂળા)માં રત્નકૂટ છે તે ગરુડ-સુવર્ણ-કુમાર જાતીય વેણુદેવનું નિવાસસ્થાન છે. નૈઋત્યકોણમાં રત્નોચયકૂટ વેલંબ નામના વાયુકુમારેંદ્ર સંબંધી નિવાસસ્થાન છે, વેલંબસુખદ એવું તે ઇંદ્રનું બીજું નામ છે. ઈશાનકોણમાં વેણુદાલિ નામના સુપર્ણકુમારેંદ્રનું સર્વરત્નકૂટ છે તથા વાયવ્યકોણમાં પ્રભંજન નામના વાયુકુમારેંદ્રનું રત્નસંચયકૂટ, અપરનામ પ્રભંજન છે. એવી રીતે આ વ્યાખ્યા દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની સંગ્રહણી અનુસાર જણાવેલ છે. તેમાં કહ્યું છે કે—

દક્ષિણપુઠ્થેણ રયણ-કૂડં ગરુલસ્સ વેણુદેવસ્સ । સઠ્ઠરયણં ચ પુઠ્થુ-ત્તરેણ તં વેણુદાલિસ્સ ॥૧૦૦॥
ઉક્તાર્થ છે.

રયણસ્સ અવરપાસે, તિન્નિવિ સમઙ્ગિચ્છીઠ્ઠણ કૂડાઈં । કૂડં વેલંબસ્સ ડ, વિલંબસુહયં સયા હોઈ ॥૧૦૧॥

રત્નકૂટના પશ્ચિમ ભાગમાં દક્ષિણ દિશામાં રહેલા ત્રણ કૂટોને ઉલ્લંઘીને વેલંબ નામના દક્ષિણ દિશાના સ્વામી વાયુકુમારેંદ્રનું વેલંબસુખદ નામનું કૂટ છે, ત્યાં તેની રાજધાની છે.

સઠ્ઠરયણસ્સ અવરેણ, તિન્નિ સમઙ્ગિચ્છીઠ્ઠણ કૂડાઈં । કૂડં પભંજણસ્સ ડ, પભંજણં આઢિયં હોઈ ॥૧૦૨॥

સર્વરત્નકૂટના પશ્ચિમ ભાગવડે ઉત્તર દિશાના ત્રણ કૂટને ઉલ્લંઘીને ઉત્તર દિશાના સ્વામી પ્રભંજન નામના વાયુકુમારેંદ્રનું પ્રભંજન નામનું કૂટ ઋદ્ધિવાલું છે, ત્યાં તેની રાજધાની છે. અહિં ચાર સ્થાનના અનુરોધથી માત્ર ચાર કૂટો કહેલા છે, નહિતર

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
માનુષોત્તર-
કૂટા: દુષ્પ-
મસુષમાવ-
ર્ષાદિ
સુ. ૩૦૦-
૩૦૨

॥ ૪૨૩ ॥

બીજા પળ બાર કૂટો છે. પૂર્વ, દક્ષિણ. પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં ત્રણ ત્રણ કૂટો છે અને તે બારે કૂટો એકેક દેવવડે અધિષ્ઠિત છે. કહ્યું છે કે :-

પુઠ્વેણ તિન્નિ કૂડા, દાહિણઓ તિન્નિ તિન્નિ અવરેણં। ઉત્તરઓ તિન્નિ ભવે, ચડહિસિં માણુસનગસ્સ ॥૧૦૩॥

ઉક્તાર્થ છે (સુ. ૩૦૦)

અનંતર માનુષોત્તર પર્વતમાં શિખરરૂપ દ્રવ્યો કહ્યા, હવે તેનાવડે અવરાપેલા ક્ષેત્રરૂપ દ્રવ્યોનું ચતુઃસ્થાનકના અવતારને ' જંબૂદ્વીવેત્યાદિનાં ' જંબૂદ્વીપમાં ભરત ઐરવત ક્ષેત્રને વિષે इत्यादिથી આરંભીને ' ચત્તારિ મંદરચૂલિયાઓ ' (ધાતકી-સંહના બે અને પુષ્કરદ્વીપના બે મત્રી કુલ ચાર) મેરુપર્વત ઉપર ચાર ચૂલિકાઓ છે તે અંત્ય (છેવટના) ગ્રંથવડે કહે છે. આ વર્ણન સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-ચિત્રકૂટ વિગેરે સોઠ વક્ષસ્કાર પર્વતોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-

પંચસણ્ણ વાણુણ્ણ, સોલસ ય સહસ્સ દો કલાઓ ય । વિજયા ૧ વક્ષારં ૨ તર-નર્દ્દણ ૩ તહ વણમુહાયામો ૪

૧ વિજયો, ૨ વક્ષસ્કાર પર્વતો, ૩ અંતરનદીઓ અને ૪ સીતા તથા સીતોદા નદીના વન્ને પડેલા વનમુખોનો આયામ (લંબાઈ) સોઠ હજાર પાંચસો વાણુ યોજન અને બે કલા ૧૬૫૯૨૬ છે.

જત્તો વાસહરગિરી, તત્તો જોયણસયં સમવગાઢા । ચત્તારિ જોયણસણ્ણ, ઉવ્વિદ્ધા સઠ્ઠરયણમયા ॥૧૦૫॥

જત્તો પુણ સલિલાઓ, તત્તો પંચસયગાઉઠવ્વેહો । પંચેવ જોયણસણ્ણ, ઉવ્વિદ્ધા આસલંધણિમા ॥૧૦૬॥

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૨૪ ॥

વધા વક્ષસ્કાર પર્વતો રત્નમય છે અને તે જે દિશાએ નિષધ અને નીલવંત નામના વર્ષધર પર્વત છે તે દિશાએ-તેની પાસે એક સો યોજન ભૂમિમાં ઊંડા અને ચાર સો યોજન ઊંચા છે. ત્યાંથી માત્રાવડે વૃદ્ધિ પામતા જે દિશાએ સીતા અને સીતોદા નદી છે તે દિશાએ-તેની પાસે પાંચ સો ગાઉ (સવાસો યોજન) ભૂમિમાં ઊંડા અને પાંચ સો યોજન ઊંચા છે. આ હેતુથી જ અશ્વના સ્કંધ સરસા આકારવડે રહેલ છે. એ વિજયાદિની પહોઠાઈ નીચે પ્રમાણે છે-

વિજયાણં વિક્ષ્વંભો, બાવીસસયાઈં તેરસહિયાઈં । પંચસાવક્ષારા, પળુવીસસયં ચ સલિલાઓ ॥ ૧૦૭ ॥

વધા વિજયોમાં પ્રત્યેકનો વિષ્કંભ (પહોઠાઈ) બે હજાર વસો અને કિંચિત્ ન્યૂન તેર યોજન છે. વક્ષસ્કાર પર્વતોની પહોઠાઈ પાંચ સો યોજન છે અને અંતરનદીઓની પહોઠાઈ સવા સો યોજન છે. ' પચંને '-જે જણાય છે તે પદ-સંખ્યાસ્થાન, તે અનેક પ્રકારે છે માટે જઘન્ય-સર્વથી હીનપદ તે જઘન્યપદ. તેમાં વિચાર કર્યે છતે અવશ્ય માવવડે અર્હત વિગેરે ચાર હોય છે અર્થાત્ ઓછામાં ઓછા ચાર હોય જ. મેરુપર્વતની ભૂમિમાં-સપાટીમાં ભદ્રશાલ વન છે. તેની પ્રથમ મેંઘલામાં નંદનવન અને બીજી મેંઘલામાં સૌમનસવન છે અને શિખર ઉપર પંડકવન છે. અહિં આ સંબંધી ગાથા જણાવે છે-

બાવીસસહસ્સાઈં, પુઠ્ઠાવરમેરુમહસાલવણં । અઢ્ઢાઈજસયા ઉળ, દાહિણપાસે ચ ઉત્તરઓ ॥ ૧૦૮ ॥

મેરુપર્વતને વલયાકારે વીંટી રહેલ ભદ્રશાલવન, પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાએ (પ્રત્યેક દિશામાં) બાવીશ હજાર યોજન લાંબો છે અને દક્ષિણ તથા ઉત્તરદિશાએ (પ્રત્યેક દિશામાં) અઠીસો યોજન પહોઠો છે.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
માનુષોત્તર-
કૂટાઃ દુષ્પ-
મસુષમાવ-
ર્ષાદિ
સૂ. ૩૦૦-
૩૦૨

॥ ૪૨૪ ॥

પંચેવ જોયણસણ, ઉઢું ગંતૂળ પંચસયપિહુલં । નંદણવણં સુમેરું, પરિખિલવિત્તા ઠિયં રમ્મં ॥૧૦૯॥

મેરુના સમભૂતલથી પાંચ સો યોજન ઊંચે જઈએ, ત્યાં દરેક દિશાએ પાંચ સો યોજનની પહોઠાઈવાળું નંદનવન, સુમેરુને ચોતરફ વીંટીને રમણીકપણાએ રહેલ છે અર્થાત્ ત્યાં અનેક મણિમયકૂટ, વાવડી, મંડપ વિગેરે છે.

બાસટ્ટિસહસ્સાઈ, પંચેવ સયાઈ નંદણવણાઓ । ઉઢું ગંતૂળ વણં, સોમણસં નંદણસરિચ્છં ॥૧૧૦॥

નંદનવનથી સાડીબાસઠ હજાર યોજન જઈએ ત્યાં નંદનવનના જેવું સૌમનસ નામનું વન છે, તે પળ મેરુને ચોતરફ વીંટીને દરેક પડથે પાંચ સો યોજનની પહોઠાઈવાળું અને મનોહર છે.

સોમણસાઓ તીસં, છઞ્ચ સહસ્સે વિલાગિઝ્ઞ ગિરિં । વિમલજલકુંડગહણં, હવઈ વણં પંડગં સિહરે ॥૧૧૧॥

સૌમનસ નામના વનથી ઉપર છત્રીસ હજાર યોજન જઈએ ત્યાં મેરુપર્વતના શિખર પર પંડકવન છે, તેમાં નિર્મલ અને અગાધ જલથી ભરેલા ઘણા કુંડો છે.

ચત્તારિ જોયણસયા, ચઉણડયા ચક્કવાલઓ રુંદં । ઇગતીસ જોયણસયા, બાવટ્ટી પરિઓ તસ્સ ॥૧૧૨॥

મેરુના શિખરની ચોતરફ વીંટાયેલું પંડકવન, પ્રત્યેક દિશાએ ચાર સો ચોરાણું યોજન વિસ્તારવાળું છે અને તેની એકત્રીસસો બાસઠ યોજનની પરિધિ છે. તીર્થકરોના અભિષેક માટેની શિલાઓ તે અભિષેકશિલાઓ, ચૂલિકાની પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં ક્રમશઃ જાણવી. ‘ ઉવરિં ’ નિઃ અગ્રભાગમાં ‘ વિક્કલંભેણં ’ નિઃ વિસ્તારવડે.

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४२५ ॥

अर्थात् ते शिलाओ आगळना भागमां विष्कंभ(लंबाई)वाळी छे. जेम ' जंबूद्दीवे दीवे भरहेरवणसु वासेसु ' इत्यादि सूत्रोवडे कालमान विगेरेथी आरंभीने चूलिका पर्यंत कहेल छे, एवी जरीते धातकीखंडना पूर्वाद्वे अने पश्चिमाद्वेमां पण कहेवा योग्य छे. एक मेरुना संबंधवाळी वक्तव्यतानुं अन्य चार मेरुने विषे समानपणुं छे ते ज हकीकतने सूत्रकार कहे छे. ' एव 'मित्यादि० आ वर्णनरूप अतिदेशने संग्रहगाथावडे कहे छे ' जंबूद्दीवे ' त्यादि० जंबूद्दीपनुं आ वर्णन ते जंबूद्दीपक, अथवा जंबूद्दीप प्रत्ये प्राप्त थाय छे ते जंबूद्दीपग. क्यांक एवो पाठ छे के ' जंबूद्दीपे यत् '-जंबूद्दीपमां जे वर्णन, अवश्यभावीपणार्थी अथवा कहेवा योग्य होवार्थी आवश्यक, ते जंबूद्दीपकावश्यक अथवा जंबूद्दीपगावश्यक. वस्तुजातं-वस्तुनो प्रकार (अहिं ' तु ' शब्द पूरण अर्थमां छे.) कयुं आदि सूत्र अने अंत्य सूत्र कयुं ? माटे सूत्रकार कहे छे—सुपमसुपमा लक्षण काळ ' सूत्र ' थी आरंभीने यावत् मेरुनी चूलिका पर्यंत जे वर्णन (जंबूद्दीप संबंधी) कर्तुं छे ते वर्णन धातकीखंडमां अने पुष्करवरद्दीपमां जे पूर्व अने पश्चिम वे विभाग छे ते बन्ने द्वीपना प्रत्येक पूर्वार्ध अने पश्चिमाध्वर्धमां अथवा पूर्वार्ध अने पश्चिमाध्वर्ध खंडना क्षेत्रोमां अन्यूनाधिक अर्थात् समान जाणवुं. (सू० ३०२)

जंबूद्दीवस्स णं दीवस्स चत्तारि दारा पं० तं०—विजये वेजयंते जयंते अपराजिते, ते णं दारा चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं तावतितं चेव पवेसेणं पं०—तत्थ णं चत्तारि देवा महिद्धीया जाव पलि-ओवमट्ठितीता परिवसंति विजते वेजयंते जयंते जपराजिते । सू० ३०३, जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्व-

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः २
द्वीपद्वाराणि
अन्तर-
द्वीपाः पा-
तालक-
लशाः घात-
कीविष्कं-
भादि सू०
३०३-
३०६
॥ ४२५ ॥

यस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स चउसु विदिसासु लवणसमुद्दं तिन्नि २ जोयण-
 सयाइं ओगाहिता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०-एगूरूयदीवे आभासियदीवे वेसाणितदीवे
 णंगोलियदीवे, तेसु णं दीवेसु चउव्विहा मणुस्सा परिवसंति, तं०-एगूरूता आभासिता वेसाणिता
 णंगोलिया, तेसि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुद्दं चत्तारि २ जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ
 णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०-हयकन्नदीवे गयकन्नदीवे गोकन्नदीवे संकुलिकन्नदीवे, तेसु णं दीवेसु
 चउव्विधा मणुस्सा परिवसंति तं०-हयकन्ना गयकन्ना गोकन्ना संकुलिकन्ना, तेसि णं दीवाणं चउसु
 विदिसासु लवणसमुद्दं पंच २ जोयणसयाइं ओगाहिता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०-आयं-
 समुहदीवे मेंढमुहदीवे अओमुहदीवे गोमुहदीवे, तेसु णं दीवेसु चउव्विहा मणुस्सा भाणियव्वा,
 तेसि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुद्दं छ छ जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि
 अंतरदीवा पं० तं०-आसमुहदीवे हत्थिमुहदीवे सीहमुहदीवे वग्घमुहदीवे, तेसु णं दीवेसु मणुया
 भाणियव्वा, तेसि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुद्दं सत्त सत्त जोयणसयाइं ओगाहेत्ता

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४२६ ॥

एत्थणं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—आसकन्नदीवे हत्थिकन्नदीवे अकन्नदीवे कन्नपाउरणदीवे, तेसु
णं दीवेसु मणुया भाणियव्वा, तेसि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुहं अट्ठट्ठ जोयणसयाइं
ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—उक्कामुहदीवे मेहमुहदीवे विज्जुमुहदीवे विज्जु-
दंतदीवे, तेसु णं दीवेसु मणुस्सा भाणियव्वा, तेसि णं दीवाणं चउसु विदिसासु लवणसमुहं
णव णव जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—घणदंतदीवे लट्ठदंतदीवे
गूढदंतरीवे सुद्धदंतदीवे, तेसु णं दीवेसु चउव्विहा मणुस्सा परिवसंति तं०—घणदंता लट्ठदंता
गूढदंता सुद्धदंता, जंबूदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं सिहरिस्स वासहरपव्वयस्स चउसु विदिसासु
लवणसमुहं तिन्नि तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहेत्ता एत्थ णं चत्तारि अंतरदीवा पं० तं०—एगूरूयदीवे सेसं
तदेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव सुद्धदंता । सू० ३०४, जंबुदीवस्स णं दीवस्स बाहिरिच्छाओ वेतितं-
ताओ चउदिसिं लवणसमुहं पंचाणउइ जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता एत्थ णं महतिमहालता महा-
लंजरसंठाणसंठिता चत्तारि महापायाला पं० तं०—वलतामुहे केउते जूवए ईसरे, एत्थ णं चत्तारि देवा

४ स्थान-
काष्ययने
उद्देशः २
द्वीपद्वाराणि
अन्तर-
द्वीपाः पा-
तालक-
लशाः धात-
कीविष्कं-
भादि सू०
३०३-
३०६
॥ ४२६ ॥

મહિઢ્ઢિયા જાવ પલિઓવમતિઢ્ઢિતા પરિવસંતિ, તં૦-કાલે મહાકાલે વેલંબે પમંજણે, જંબૂદીવસ્સ ણં
 દીવસ્સ વાહિરિહ્ણાઓ વેતિતંતાઓ ચઢ્ઢિસિં લવણસમુદ્ધં વાયાલીસં ૨ જોયણસહસ્સાઈં ઓગાહેત્તા
 ંથ ણં ચઢ્ઢહં વેલંધરનાગરાઈં ચત્તારિ આવાસપવ્વતા પં૦ તં૦-ગોથૂમે ઢ્ઢયભાસે સંખે ઢ્ઢ-
 સીમે, તથ ણં ચત્તારિ દેવા મહિઢ્ઢિયા જાવ પલિઓવમઢ્ઢિતીતા પરિવસંતિ તં૦-ગોથૂમે સિવે સંખે
 મણોસિલાતે, જંબૂદીવસ્સ ણં દીવસ્સ વાહિરિહ્ણાઓ વેઢ્ઢયંતાઓ ચઢ્ઢસુ વિઢ્ઢિસાસુ લવણસમુદ્ધં વાયા-
 લીસં ૨ જોયણસહસ્સાઈં ઓગાહેત્તા ંથ ણં ચઢ્ઢહં અણુવેલંધરનાગરાતીણં ચત્તારિ આવાસપવ્વતા
 પં૦ તં૦-કક્રોઢે વિજ્ઞપ્પમે કેલાસે અરુણપ્પમે, તથ ણં ચત્તારિ દેવા મહિઢ્ઢિયા જાવ પલિઓવ-
 મઢ્ઢિતીતા પરિવસંતિ, તં૦-કક્રોઢે કઢ્ઢમણે કેલાસે અરુણપ્પમે, લવણે ણં સમુદ્ધે ણં ચત્તારિ ચંઢ્ઢા
 પમાસિંસુ વા પમાસંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા, ચત્તારિ સૂરિતા તાવિંસુ વા તવંતિ વા તાવિસ્સંતિ
 વા, ચત્તારિ કત્તિયાઓ જાવ ચત્તારિ ભરણીઓ, ચત્તારિ અગ્ગી જાવ ચત્તારિ જમા, ચત્તારિ અંગારા

* પ્રત્યંતરમાં ' નાગરાયાણ ' ંવો પળ પાઠ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૨૭ ॥

જાવ ચત્તારિ ભાવકેડ, લવણસ્સ ણં સમુદ્દસ્સ ચત્તારિ દારા પં૦ તં૦-વિજણે। વિજયંતે જયંતે અપ-
રાજિતે, તે ણં દારા ણં ચત્તારિ જોયણાઈં વિવ્ઝંભેણં તાવતિતં ચેવ પવેસેણં પં૦-તત્થ ણં ચત્તારિ
દેવા મહિઙ્ગિયા જાવ પલિઓવમટ્ઠિતિયા પરિવસંતિ તં૦-વિજણે વેજયંતે જયંતે અપરાજિણે । સૂ૦
૩૦૫, ધાયઙ્સંડે દીવે ચત્તારિ જોયણસયસહસ્સાઈં ચક્કવાલવિવ્ઝંભેણં પં૦, જંબૂદ્વીવસ્સ ણં
દીવસ્સ બહિયા ચત્તારિ ભરહાઈં ચત્તારિ ઇરવયાઈં, એવં જહા સદ્દેસતે તહેવ નિરવસેસં ભાણિ-
યવં જાવ ચત્તારિ મંદરા ચત્તારિ મંદરચૂલિઆઓ । સૂ૦ ૩૦૬

મૂલાર્થ:—જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ચાર દ્વારો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત. તે
દરવાજા ચાર યોજનના પહોળા છે અને પ્રવેશમાર્ગ પણ ચાર યોજનનો છે (આઠ યોજન ઊંચા છે). ત્યાં ચાર મહર્દિક
યાવત્ એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા દેવો વસે છે, તે વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત નામના છે. (સૂ૦ ૩૦૩)
જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણ દિશાએ ચુલ્લહિમવંત નામના વર્ષધર પર્વતની ચારે વિદિશાઓને વિષે લવણસમુદ્રમાં
ત્રણ સો ત્રણ સો યોજન અંદર જડે છે ત્યાં ચાર અંતરદ્વીપો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-એકોરુકદ્વીપ, આભાષિકદ્વીપ, વૈષાણિક-
દ્વીપ અને લાંગુલિકદ્વીપ. તે દ્વીપોમાં ચાર પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે, તે આ પ્રમાણે-એકોરુકો, આભાષિકો, વૈષાણિકો અને

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
દ્વીપદ્વારાણિ
અન્તર-
દ્વીપા: પા-
તાલક-
લશા: ધાત-
કીવિષ્કં-
ભાદિ સૂ૦
૩૦૩-
૩૦૬
॥ ૪૨૭ ॥

લાંગુલિકો. તે પૂર્વોક્ત દ્વીપોથી ચાર વિદિશાઓને વિષે લવણસમુદ્રમાં ચાર સો ચાર સો યોજન અંદર જઈએ ત્યાં ચાર અંતરદ્વીપો છે, તે આ પ્રમાણે-હયકર્ણદ્વીપ, ગજકર્ણદ્વીપ, ગોકર્ણદ્વીપ અને શંકુલીકર્ણદ્વીપ. તે દ્વીપોમાં ચાર પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે, તે આ પ્રમાણે-હયકર્ણો, ગજકર્ણો, ગોકર્ણો અને શંકુલીકર્ણો. તે દ્વીપોથી આગળ ચાર વિદિશાઓને વિષે લવણસમુદ્રમાં પાંચ સો પાંચ સો યોજન અંદર જઈએ ત્યાં ચાર અંતરદ્વીપો છે, તે આ પ્રમાણે-આદર્શમુખદ્વીપ, મેંઠકમુખદ્વીપ, અયોમુખદ્વીપ અને ગોમુખદ્વીપ. તે દ્વીપોને વિષે ચાર પ્રકારના મનુષ્યો દ્વીપના નામ પ્રમાણે કહેવા. તે દ્વીપોથી આગળ ચાર વિદિશાઓને વિષે લવણસમુદ્રમાં છ સો છ સો યોજન અંદર જઈએ ત્યાં ચાર અંતરદ્વીપો છે, તે આ પ્રમાણે-અશ્વમુખદ્વીપ, હસ્તિમુખદ્વીપ, સિંહમુખદ્વીપ અને વ્યાઘ્ર(વાઘ)-મુખદ્વીપ. તે દ્વીપોને વિષે ચાર પ્રકારના મનુષ્યો દ્વીપના નામ પ્રમાણે કહેવા. તે દ્વીપોથી આગળ ચાર વિદિશાઓને વિષે લવણસમુદ્રમાં સાત સો સાત સો યોજન અંદર જઈએ ત્યાં ચાર અંતરદ્વીપો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-અશ્વકર્ણદ્વીપ, હસ્તિકર્ણદ્વીપ, અકર્ણદ્વીપ અને કર્ણપ્રાવરણદ્વીપ. તે દ્વીપોને વિષે તે દ્વીપોના નામ પ્રમાણે મનુષ્યો કહેવા. તે દ્વીપોથી આગળ ચાર વિદિશાઓને વિષે લવણસમુદ્રમાં આઠ સો આઠ સો યોજન અંદર જઈએ ત્યાં ચાર અંતરદ્વીપો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ઉલ્કામુખદ્વીપ, મેઘમુખદ્વીપ, વિદ્યુન્મુખદ્વીપ અને વિદ્યુદંતદ્વીપ. તે દ્વીપોને વિષે દ્વીપોના નામ પ્રમાણે મનુષ્યો કહેવા. તે દ્વીપોથી આગળ ચાર વિદિશાઓને વિષે લવણસમુદ્રમાં નવ સો નવ સો યોજન અંદર જઈએ ત્યાં ચાર અંતરદ્વીપો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ઘનદંતદ્વીપ, લઘ્વદંતદ્વીપ, ગૂઢદંતદ્વીપ અને શુદ્ધદંતદ્વીપ. તે દ્વીપોને વિષે ચાર પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે, તે આ પ્રમાણે-ઘનદંતો, લઘ્વદંતો, ગૂઢદંતો અને શુદ્ધદંતો. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મેરુપર્વતની ઉત્તર દિશાએ શિખરી નામના વર્ષધર પર્વતની ચારે વિદિશાઓને

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૨૮ ॥

વિષે લવણસમુદ્રમાં ત્રણ સો ત્રણ સો યોજન અંદર જઈએ ત્યાં અંતરદ્વીપો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-એકોરુકદ્વીપ, વાકી વધું તેમજ કહેવું યાવત્ શુદ્ધદંત નામના મનુષ્યો વસે છે અર્થાત્ પેલાના અઢ્યાવીશ અંતરદ્વીપોના નામો કહ્યા તે જ નામો અને વર્ણન પણ તે પ્રમાણે જ જાણવું. (સૂ. ૩૦૪) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપની બહારની વેદિકાના અંતથી ચારે દિશાઓને વિષે લવણસમુદ્રમાં પંચાણું હજાર યોજન ઉલ્લંઘી જઈએ ત્યાં અત્યંત મોટા અલંજર-ઉદકના કુંભ જેવા આકારવડે રહેલા ચાર મહાપાતાલકલશો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-પૂર્વ દિશામાં વડવામુખ, દક્ષિણ દિશામાં કેતુક, પશ્ચિમ દિશામાં યૂરુક અને ઉત્તર દિશામાં ईશ્વર છે. ત્યાં મહદ્વિક્રિય યાવત્ પલ્લોપમની સ્થિતિવાળા ચાર દેવો વસે છે, તે આ પ્રમાણે-કાલ, મહાકાલ, વેલંબ અને પ્રમંજન. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપની બહારની વેદિકાના અંતથી ચારે દિશાઓને વિષે લવણસમુદ્રમાં વેંતાલીશ વેંતાલીશ હજાર યોજન ઉલ્લંઘીને જઈએ ત્યાં ચાર વેલંધર-સમુદ્રની વેલ(શિખા)ને ધરનારા નાગકુમાર જાતીય પ્રધાન દેવોના ચાર આવાસપર્વતો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ગોસ્તૂપ, ઉદકભાસ, શંખ અને ઉદકસીમ. ત્યાં ચાર દેવો મહદ્વિક્રિય યાવત્ પલ્લોપમની સ્થિતિવાળા વસે છે, તે આ પ્રમાણે-ગોસ્તૂપ, શિવક, શંખ અને મનઃશિલ. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપની બહારની વેદિકાના અંતથી ईશાનાદિ ચારે વિદિશાઓને વિષે લવણસમુદ્રમાં વેંતાલીશ વેંતાલીશ હજાર યોજન ઉલ્લંઘીને જઈએ ત્યાં ચાર અનુવેલંધર નાગકુમાર દેવોના આવાસપર્વતો છે, તે આ પ્રમાણે-કર્કોટક, વિદ્યુત્પ્રભ, કૈલાસ અને અરુણપ્રભ. ત્યાં ચાર મહદ્વિક્રિય દેવો યાવત્ પલ્લોપમની સ્થિતિવાળા વસે છે, તે આ પ્રમાણે-કર્કોટક, કર્દમ, કૈલાસ અને અરુણપ્રભ. લવણસમુદ્રને વિષે ચાર ચંદ્રો ભૂતકાલે પ્રકાશ્યા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રકાશ કરશે. ચાર સૂર્યો તપ્યા છે, તપે છે અને તપશે. કૃતિકા નક્ષત્રો ચાર છે યાવત્ અઢ્યાવીશમો નક્ષત્ર

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદેશઃ ૨
દ્વીપદ્વારાણિ
અન્તર-
દ્વીપાઃ પા-
તાલક-
લશાઃ ધાત-
કીવિષ્કં-
માદિ સૂ. ૩૦૩-
૩૦૬
॥ ૪૨૮ ॥

ભરણી પર્યંત દરેક ચાર ચાર નક્ષત્રો છે. કૃતિકા નક્ષત્રનો દેવ અગ્નિ છે યાવત્ ભરણી નક્ષત્રનો દેવ યમ છે. એમ દરેક નક્ષત્રના ચાર ચાર દેવો છે. ચાર અંગારક (મંગલ) ગ્રહો છે યાવત્ ચાર ભાવકેતુ છે અર્થાત્ અઘ્યાસી ગ્રહો દરેક ચાર ચાર છે. લવણ-સમુદ્રના ચાર દરવાજા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત. તે દરવાજાઓ ચાર યોજન પહોળાઈવડે અને ચાર યોજન પ્રવેશવડે છે. ત્યાં ચાર મહાદ્વિક દેવો યાવત્ પલ્યોપમના સ્થિતિવાળા વસે છે, તે આ પ્રમાણે-વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત. (સૂ. ૩૦૫) ધાતકીચંડદ્વીપ, ચક્રવાલ વિષ્કંભ(ગોળાઈના વિસ્તાર)વડે ચાર લાખ યોજનનો કહેલો છે. જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપની બહાર ચાર ભરત અને ચાર ઈરવત ક્ષેત્રો છે. એવી રીતે જેમ શબ્દોદેશક बीजा स्थानकना त्रीजा उद्देशकमां कहुं છે તેમ અહિં પણ બધું વર્ણન કહેવું યાવત્ ચાર મેરુપર્વતની ચાર ચૂલિકા છે. (સૂ. ૩૦૬)

ટીકાર્થ:-પૂર્વાદિ ચારે દિશાઓમાં ક્રમશઃ વિજયાદિ દ્વારો છે. દ્વારની બે તરફની શાખનો જે અંતર તે વિષ્કંભ-વન્ને શાખની વચ્ચેની પહોળાઈ ચાર યોજનની છે. પ્રવેશ-જગતીના કોટની ચારશાખ-વન્ને બાજુની મીંતની એકેક કોશની જાડાઈ અને આઠ યોજનની ઊંચાઈ છે. કહ્યું છે કે-

चउजोयणविच्छिन्ना,अट्टेव य जोयणाणि उज्जिच्छा । उभओवि कोसकोसं, कुड्ढा वाहल्लओ तेसिं ॥ ११३ ॥

માર્થ ઉપર મુજબ છે.

पलिओवमट्ठिईया, सुरगणपरिवारिया सदेवीया । एएसु दारनामा, वसंति देवा महिङ्गीया ॥ ११४ ॥

શ્રીસ્થા-
નાક્રમ
સાનુવાદ
॥ ૪૨૯ ॥

આ ચાર દ્વારોમાં દ્વારના નામવાળા, એક પલ્લોપમની સ્થિતિવાળા, ઘણા દેવોના પરિવારવાળા અને દેવીઓ સહિત મહર્દિક દેવો વસે છે. 'ચૂલ્લહિમવંતસ્સ' ત્તિ૦ મહાહિમવાનની અપેક્ષા નાનો હિમવાન, પૂર્વ અને પશ્ચિમના ભાગને વિષે તેની દરેકની બે બે શાખા છે માટે કહે છે- 'ચડસુ વિદિસાસુ' ઈશાનકોણ વિગેરે વિદિશાઓમાં લવણસમુદ્રને ત્રણ સો ત્રણ સો યોજન ઉલ્લંઘીને* જે શાખા(દાઢા)રૂપ વિભાગો વર્તે છે 'એન્થ'ત્તિ૦ આ શાખાવિભાગોને વિષે અંતરે-સમુદ્રના મધ્યમાં દ્વીપો અથવા અંતર-પરસ્પર વિભાગપ્રધાન દ્વીપો તે અંતરદ્વીપો. તેમાં ઈશાનકોણમાં એકોરુક નામનો દ્વીપ ત્રણ સો યોજનનો લાંબો અને પહોળો છે. એમ જ અગ્નિકોણમાં આભાષિક, નૈઋત્યકોણમાં વૈષાણિક અને વાયવ્યકોણમાં લાંગૂલિક દ્વીપ છે. સમુદાયની અપેક્ષાએ ચાર છે, પરંતુ એક એક વિભાગમાં ચાર ચાર નથી. અતઃ ક્રમવડે દ્વીપો યાંજવા યોગ્ય છે. દ્વીપના નામથી પુરુષોના નામો છે. તે પુરુષો તો સર્વ અંગોપાંગવડે સુંદર અને જોવામાં સ્વરૂપથી મનોહર છે, પરંતુ એકોરુક વિગેરે નથી અર્થાત્ એક ઉરુવાળા વિગેરે નથી. આ દ્વીપોથી જ ચારસો યોજન ઉલ્લંઘીને પ્રત્યેક વિદિશાએ ચાર સો યોજનના લાંબા પહોળા ચાર દ્વીપો છે. એમ જ જે દ્વીપોનું (બીજા ચાર દ્વીપોનું) જેટલું અંતર છે તેટલું તેઓનું લંબાઈ-પહોળાઈનું પ્રમાણ છે. યાવત્ ચારે વિદિશાઓના સાતમા અંતરદ્વીપોનું નવ સો યોજન અંતર છે, અને તેટલું જ તેઓનું લંબાઈ-પહોળાઈનું પ્રમાણ છે. બધા મઠીને અંતરદ્વીપો અઠ્યાવીશ છે. આ દ્વીપોના મનુષ્યો જોડલે જન્મે છે. પલ્લોપમના અસંખ્યાત ભાગવિશિષ્ટ આયુષ્યવાળા

* ' અવગાહ્ય ' આ પદનું દ્વિકર્મકત્વ હોવાથી કર્મમાં સપ્તમીના અર્થમાં દ્વિતીયા છે. અહિ દ્વિકર્મક ધાતુગણમાં જો કે 'ગાહ્' ધાતુ નથી પરંતુ દ્વિકર્મક ગણ પઠિત ધાતુના અર્થના નિબંધનથી દ્વિકર્મક છે, આ ચિહ્નવાળો પાઠ વાવુવાળી પ્રતિમાં છે.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
દ્વીપદ્વારાણિ
અન્તરદ્વીપાઃ
પાતાલક-
લશાઃ ધાત-
કીવિષ્કં-
ભાદિઃ
સૂ. ૩૦૩-
૩૦૬

॥ ૪૨૯ ॥

અને આઠ સો ધનુષ્યના ઝંચા શરીરવાળા છે. એરવત ક્ષેત્રનો વિભાગ કરનાર શિશ્વરી નામના પર્વતના પળ એમજ ઈશાનકોણ વિગેરે વિદિશાઓમાં ક્રમવડે એ જ પૂર્વોક્ત નામવાળા અઢ્યાવીશ અંતરદ્વીપો છે. અંતરદ્વીપના પ્રકરણ માટે સંગ્રહગાથાઓ જણાવે છે—

ચુલ્લહિમવંત પુઠ્ઠા-વરેણ વિદિસાસુ સાગરં તિસણ । ગંતૂણંતરદીવા, તિન્નિ સણ હોંતિ વિચ્છિન્ના ॥૧૧૫॥

માવાર્થ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે છે.

અડળાવન્નનવસણ, કિંચૂળે પરિહિ તેસિમે નામા । એગૂરુગઆભાસિય, વેસાળી ચેવ નંમૂલી ॥ ૧૧૬ ॥

આ અંતરદ્વીપોની પરિધિ નવ સો ને ઓગળપચ્ચાસ યોજન કિંચિત્ ન્યૂન અને એકોરુક, આભાષિક, વૈષાણિક અને લાંગૂલિક નામના છે.

એસિંદીવાળં, પરઓ ચત્તારિ જોયણસયાઈં । ઓગાહિઝળ લવણં, સપહિદિસિં ચડસયપમાળા ॥૧૧૭॥

ચત્તારંતરદીવા, હયગયગોકન્નસંકુલીકન્ના । એવં પંચસયાઈં, છસત્તઅટ્ટે વ નવ ચેવ ॥૧૧૮॥

ઓગાહિઝળ લવણં, વિક્કવંભોગાહસરિસયા ભણિયા । ચડરો ચડરો દીવા, ઇમેહિં ણામેહિં ણેયવ્વા ॥૧૧૯॥

આયંસગમેંઢમુહા, અઓમુહા ગોમુહા ય ચડરેતે । અસ્સમુહા હત્થિમુહા, સીહમુહા ચેવ વઘમુહા ॥૧૨૦॥

તત્તો અ અસ્સકન્ના, હત્થિયકન્ના અકન્ન કન્નપાડરણા । ઉક્કામુહમેહમુહા, વિઝ્જુમુહા વિઝ્જુદંતા ય ॥૧૨૧॥

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૩૦ ॥

ઘણદંત લઢુદંતા, નિગૂઢદંતા ય સુદ્ધદંતા ય । વાસહરે સિહરંમિત્રિ એવં ચિય અટ્ટવીસાત્રિ ॥ ૧૨૨ ॥

આ છ ગાથાઓ સ્પષ્ટ છે. મૂલના અનુવાદમાં આ વર્ણન આવી ગયેલ છે.

અંતરદીવેસુ નરા, ધણુસયઅટ્ટસિયા સયા મુહયા । પાલિંતિ મિહુણધમ્મં, પહ્લસસ અસંખભાગાઠ ॥૧૨૩॥

અંતરદ્વીપમાં વસનારા મનુષ્યો આઠ સો ધનુષ્યના ઊંચા, સદા આનંદવાળા અર્થાત્ રોગ, શોક ધિગેરે ઉપાધિથી રહિત, પલ્લોપમના અસંખ્યાત ભાગના આયુષ્યવાળા તથા યુગલિક ધર્મને પાળનારા હોય છે.

ચડસટ્ઠિ પિટ્ટિકરંડ-યાણિ મગુયાણડવચ્ચપાલણયા । અડનાસીઈંતુ દિણા, ચડત્થમત્તેણ આહારો ॥૧૨૪॥

તે મનુષ્યોને પૃષ્ઠકરંડકો અર્થાત્ પાંસલીઓ ચોસઠ હોય છે. અપત્ય-પુત્રપુત્રીના યુગલની પાલના ૭૯ દિવસ પર્યંત કરે છે અને ચતુર્થમત્તે-એકાંતરે આહાર કરે છે. (સૂ. ૩૦૪) ' અત્ય પં ' તિ. મધ્યના દશ હજાર યોજનમાં ' મહામહાંત ' એમ કહેવાને બદલે સિદ્ધાંતની ભાષાવડે ' મહામહાલયા ' એમ કહ્યું છે. મહાન્ અલિંજર-પાણીના કલશ તે મહાલિંજર, તેના જેવા આકારવડે રહેલા તે મહાલિંજરસંસ્થાનસંસ્થિતા અર્થાત્ તેના જેવા આકારવાળા. તેનાથી બીજા નાના કલશનો નિષેધ કરવાવડે મહાંત શબ્દ કહેલ છે. પાતાલની જેમ અગાધ ગંભીર હોવાથી પાતાલો અથવા પાતાલની અંદર રહેલ હોવાથી પાતાલો, મહાન્ એવા પાતાલો તે મહાપાતાલો, ૧ વડવામુખ, ૨ કેતુક, ૩ યૂષક અને ૪ ર્શ્વર ક્રમશઃ પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાં છે. આ ચાર કલશાઓ મુખમાં અને મૂલમાં દશ હજાર યોજનના અને મધ્યમાં તથા ઊંચાઈવડે એક લાખ યોજનના છે. આ કલશાઓના

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
દ્વીપદ્વારાણિ
અન્તરદ્વીપાઃ
પાતાલક-
લશાઃ ધાત-
કીવિષ્કં-
માદિ
સૂ. ૩૦૩-
૩૦૬

॥ ૪૩૦ ॥

ઉપરના ત્રીજા ભાગમાં માત્ર પાણી છે, મધ્યના ત્રીજા ભાગમાં વાયુ અને જલ છે તથા મૂળ(તળીયા)ના ત્રીજા ભાગમાં ફક્ત વાયુ છે. તેમાં વસનારા કાલ વિગેરે વાયુકુમાર જાતીય દેવો છે. અહિં આ સંબંધી ગાથાઓ દર્શાવે છે—

પળનડઈ સહસ્તાઈ, ઓગાહિત્તાળ ચડાદિસિં લવણં । ચરોઽલંજરસંઠાળ-સંઠિયા હોંતિ પાયાલા ॥

લવણસમુદ્રમાં ચારે દિશાઓને વિષે પંચાણું હજાર યોજન ઉછંચીને કલશના આકારે રહેલા ચાર મહાપાતાલકલશો છે.

વલયામુહ કેઝણ, જૂયગ તહ ઇસ્સરે ય બોદ્ધવે । સવ્વવઙ્ગરામયાણં, કુહ્ણા ણ્ણસિં દસસઙ્ગયા ॥ ૧૨૬ ॥

વલયમુખ, કેતુક, ચૂપક અને ઈશ્વર આ ચારે કલશો વધાય વજ્રમય છે અને તેની ઠીકરીઓ જાડાઈવડે એક હજાર યોજનની છે.

જોયણસહસ્સદસગં, મૂલે ઉવરિં ચ હોંતિ વિચ્છિન્ના । મઙ્ગલે ય સયસહસ્સં, તત્તિયમેત્તં ચ ઓગાઢા ॥ ૧૨૭ ॥

મૂલમાં અને ઉપર દશ હજાર યોજનના પદોળા છે, મધ્યમાં લાખ યોજનના છે અને લાખ યોજન ભૂમિમાં ઝંડા છે.

પલ્લિઓવમઠિઈયા, ણ્ણસિં અહિવઈ સુરા ઇણમો । કાલે ય મહાકાલે, વેલંબ પમંજળે ચેવ ॥ ૧૨૮ ॥

ઉક્તાર્થ છે.

અન્નેવિ ય પાયાલા, સુહ્ણાલંજરગસંઠિયા લવણે । અટ્ઠસયા ચુલસીયા, સત્ત સહસ્સા ય સવ્વેવિ ॥ ૧૨૯ ॥

લવણસમુદ્રમાં ત્રીજા પળ લઘુકલશના આકાર જેવા નાના પાતાલકલશો વધાય મળીને સાત હજાર આઠસો ને ચોરાસી છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૩૧ ॥

જોયણસયવિચ્છિન્ના, મૂલુવરિં દસ સયાણિ મજ્ઞંમિ । ઓગાઢા ય સહસ્સં, દસ જોયણિયા ય સિં કુઢા ॥

તે પાતાલકલશાઓ, મૂલે-તલિયામાં અને ઉપરના ભાગમાં એક સો યોજનના પહોળા અને મધ્યભાગ-પેટાલમાં એક હજાર યોજનના પહોળા તથા એક હજાર યોજન ભૂમિમાં રહેલ છે અને તેની ઠીકરી દશ યોજનની જાડી છે.

પાયાલાણ વિભાગા, સઘ્વાણ વિ તિન્નિ તિન્નિ બોદ્ધઘ્વા । હોટ્ટેમભાગે વાઝુ, મજ્ઞે વાઝુ ય ઉદયં ચ ॥૧૩૧॥

ઉવરિં ઉદગં ભણિયં, પઢમગવીણસુ વાઝુસંખુભિઓ । વામે ઉદગં તેણ ય, પરિવિદ્ધિ જલનિહીં ખુહિઓ ॥

પરિસંઠિયંમિ પવણે, પુણરવિ ઉદગં તમેવ સંઠાણં । વચ્ચેઈ તેણ ઉદહીં, પરિહાયઈણુક્રમેણેવં ॥ ૧૩૩ ॥

વધા ય પાતાલકલશોના ત્રણ ત્રણ વિભાગ જાણવા, નીચેના ભાગમાં વાયુ, મધ્યના ભાગમાં વાયુ તથા પાણી અને ઉપરના ભાગમાં પાણી, એમ જિનેશ્વરોએ કહેલું છે. પ્રત્યેક કલશોના પહેલા અને બીજા ભાગમાં બીજા ઘણા મહાન્ પર્વનો, આમતેમ ચાલે છે, સ્વલભ છે તથા પરિણમે છે. તે પવનોવડે પાણી ઉછળે છે. તેથી પહેલા અને બીજા વિભાગમાં વાયુ સ્વલભતો થકો પાણીને ડુંચે કાઢે છે, તથા ક્ષોભાયમાન થયું થકું પાણી વૃદ્ધિ પામે છે અને તે વાયુ શાંત થયે છતે ફરીથી પાણી તે જ સ્થાનમાં આવે છે અર્થાત્ ફરીથી પાણી પાતાલકલશમાં પ્રવેશ કરે છે. તે કારણથી ક્રમશઃ સમુદ્રની વેલ વધે છે અને ઘટે છે. અહોરાત્રમાં બે વખત પવન સ્વલભ છે તેને લઈને અહોરાત્રમાં બે વખત વેલ વધે ઘટે છે. વિશેષથી પૂર્ણિમાદિ તિથિઓમાં વાયુનો અતિશોભ થવાથી અતિશય વેલ વધે છે.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદેશઃ ૨
દ્વીપદ્વારાણિ
અન્તરદ્વીપાઃ
પાતાલક-
લશાઃ ધાત-
કીવિષ્કં-
માદિ
સૂ. ૩૦૩-
૩૦૬
॥ ૪૩૧ ॥

વેલા-લવણસમુદ્રની શિખાને અથવા અંતરમાં પ્રવેશ કરતી અને બહાર નીકળતી અગ્નિશિખાને વેલંધર ને અનુવેલંધર દેવો ધારણ કરે છે-અટકાવે છે માટે આ સંજ્ઞા હોવાથી તે વેલંધરો, નાગરાજો-નાગકુમારમાં પ્રધાન દેવો, તે વેલંધર નાગરાજાઓના આવાસ-વસવાના પર્વતો પૂર્વાદિ દિશાઓમાં અનુક્રમે ગોસ્તૂપ વિગેરે છે. ઈશાન કોણ વિગેરે વિદિશાઓમાં વેલંધરોની પાછળ વર્તનારા અનુ(નાના)નાયકપણાવડે નાગરાજો તે અનુવેલંધર નાગરાજો, વેલંધરોની વક્તવ્યતા આ પ્રમાણે છે---

દસજોયણસહસ્સા, લવણાસિદ્ધા ચક્રવાલઓ રૂંદા । સોલસહસ્સ ઉચ્ચા, સહસ્સમેગં તુ ઓગાઢા ॥૧૩૪॥

લવણસમુદ્રની શિખા, ચક્રવાલ(ગોઝાઈ)વડે દશ હજાર યોજનની પહોઠી, સોઠ હજાર યોજન ઊંચી અને એક હજાર યોજનની લવણસમુદ્રની ઉપરની સપાટીથી ભૂમિમાં ઊંડી છે.

દેસૂળમદ્ધજોયણ, લવણાસિદ્ધોવરિ દગં તુ કાલદુગે । અઢરેગં અઢરેગં, પરિવહ્નિ હાયણ વાવિ ॥ ૧૩૫ ॥

અર્ઘિભતરિયં વેલં, ધરેંતિ લવણોદહિસ્સ નાગાણં । બાયાલીસસહસ્સા, દુસત્તરિસહસ્સ બાહિરિયં ॥ ૧૩૬ ॥

સટ્ઠિં નાગસહસ્સા, ધરિંતિ અગ્ગોદગં સમુદ્ધસ્સ । વેલંધરઆવાસા, લવણે ય ચડાદિસિં ચરો ॥૧૩૭॥

ઉપર્યુક્ત શિખા ઉપરના ભાગમાં કિંચિત્ ન્યૂન અર્ધયોજન અહોરાત્રમાં બે વખત કમશઃ વિશેષ વિશેષ વધે છે અને ઘટે છે. લવણસમુદ્રની અંદરની વેલા અર્થાત્ જંબૂદ્વીપની સન્મુખ જતી વેલાને નાગકુમારના વેંતાલીશ હજાર દેવો અટકાવે છે અને બહારની વેલાને અર્થાત્ ધાતકીચંડ દ્વીપની સન્મુખ જતી વેલાને બહોંતેર હજાર દેવો અટકાવે છે. સાઠ હજાર

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત
સાનુવાદ
॥ ૪૩૨ ॥

નાગકુમાર દેવો સમુદ્રની શિલાના અગ્રભાગના પાણીને ધારણ કરે છે અર્થાત્ તેથી ઉપર વૃદ્ધિ પામતા જલને અટકાવે છે. લવણસમુદ્રમાં ચારે દિશાએ વેલંધર દેવોનાં રહેવાના ચાર આવાસો છે.

પુઠ્વાઈ અણુક્રમસો, ગોથુભદગભાસસંઘદગસીમા । ગોથુભસિવણ સંઘે મળોસિલે નાગરાયાણો ॥૧૩૮॥
અણુવેલંધરવાસા, લવણે વિદિસાસુ સંઠિયા ચરો । કક્કોડે વિજ્જુપ્પમે, કેલાસઽરુણપ્પમે ચેવ ॥૧૩૯॥
કક્કોડય કદ્દમણ, કેલાસઽરુણપ્પમે ય રાયાણો । બાયાલીસસહસ્સે, ગંતું ઉદ્દિહિમિ સવ્વેવિ ॥૧૪૦॥

ઉક્તાર્થ છે, મૂલાનુવાદમાં અર્થ આવી ગયેલ છે.

ચત્તારિ જોયણસણ, તીસે કોસં ચ ઉગ્ગયા ભૂમિં । સત્તરસ જોયણસણ, ઇગ્ગવીસે ઝસિયા સવ્વે ॥૧૪૧॥

બધા ગોસ્તૂપ વિગેરે આઠ પર્વતો, ચાર સો ત્રીશ યોજન અને એક કોશ ભૂમિમાં ઝંડા છે અને પ્રત્યેક સતર સો એકવીશ યોજન ઊંચા છે.

‘પમાસિંસુ’ત્તિ° સૌમ્યપણું હોવાથી ચંદ્રોનું પ્રભાસન-પ્રકાશવું કહ્યું અને તીક્ષ્ણ કિરણ હોવાથી સૂર્યોનું તો ‘તવહંસુ’-ત્તિ° તાપન (તપવું) કહ્યું. ચંદ્રોની ચાર સંખ્યા હોવાથી તેના પરિવારભૂત નક્ષત્ર વિગેરેની ચાર સંખ્યા જ છે માટે કહે છે કે-ચાર કૃતિકા છે તે નક્ષત્રની અપેક્ષા છે, પરંતુ તારાની અપેક્ષા ચાર નથી. એમ જ અઠ્યાવીશ નક્ષત્રો પણ ચાર ચાર જાણવા.

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
દ્વીપદ્વારાણિ
અન્તરદ્વીપાઃ
પાતાલક
લશાઃ ધાત-
કીવિષ્કં-
ભાદિ
૫૦ ૩૦૩-
૩૦૬
॥ ૪૩૨ ॥

કૃતિકા નક્ષત્રનો અગ્નિ નામનો દેવ છે યાવત્ ભરણી નક્ષત્રનો યમ નામનો દેવ છે (તે દરેક ચાર ચાર છે). મંગલ પ્રથમ ગ્રહ છે અને ભાવકેતુ અઘ્યાસીમો ગ્રહ છે. બાકીનું વર્ણન બીજા સ્થાનકમાં જંબૂદ્વીપના દ્વારાદિ વિગેરેની જૈમ સમુદ્રના દ્વારા વિગેરે જાણવા. (સૂ. ૩૦૫) ચક્રવાલ-વલયનો વિસ્તાર, જંબૂદ્વીપથી ફરતા રહેલ ધાતડીઘંડ અને પુષ્કરાર્દ્ધદ્વીપમાં ચાર ભરત અને ચાર ઈશ્વર ક્ષેત્ર છે. શબ્દવડે જણાતો ઉદ્દેશક તે શબ્દોદ્દેશક અર્થાત્ બીજા સ્થાનનો ત્રીજો ઉદ્દેશો તેની માફક કહેવું, પરંતુ બે સ્થાનના અનુરોધથી ત્યાં ' દો ભરહાઈ ' બે ભરત ઇત્યાદિ કહેલું છે, અહિં તો ચાર ભરત વિગેરે કહેલ છે. (સૂ. ૩૦૬)

મનુષ્ય સંબંધી વસ્તુઓનું ચતુઃસ્થાનક કહ્યું. હવે ક્ષેત્રના સાધર્મ્યથી નંદીશ્વર દ્વીપ સંબંધી વસ્તુઓનું સમીપના સૂત્રથી ચાર સ્થાનકને ' નંદીસરસ્સ ' ઇત્યાદિ સૂત્રવડે કહે છે.

[અથ નંદીશ્વરવિચારઃ] નંદીસરવરસ્સ નં દીવસ્સ ચક્રવાલવિક્ષંભસ્સ બહુમજ્જદેસભાગે ચઉદ્ધિસિં ચત્તારિ અંજણગપવ્વતા પં. તં. પુરત્થિમિલ્લે અંજણગપવ્વતે, દાહિણિલ્લે અંજણગ-પવ્વણ, પચ્ચત્થિમિલ્લે અંજણગપવ્વતે, ઉત્તરિલ્લે અંજણગપવ્વતે ૪, તે નં અંજણગપવ્વતા ચઉરાસીતિ જોયણસહસ્સાઈં ઉઢ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં એગં જોયણસહસ્સં ઉવ્વેહેણં મૂલે દસ જોયણસહસ્સાઈં વિક્ષંભેણં તદ્દાનંતરં ચ નં માયાણ ૨ પરિહાતેમાણા ૨ ઉવરિમેગં જોયણસહસ્સં વિક્ષંભેણં પળળત્તા, મૂલે

भीष्ठा-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४३३ ॥

इकृतीसं जोयणसहस्साइं छच्च तेवीसे जोयणसते परिकखेवेणं उपरिंतिन्नि २ जोयणसहस्साइं एगं
च छावटुं जोयणसतं परिकखेवेणं, मूले विच्छिन्ना, मज्झे संखेत्ता, उप्पितणुया गोपुच्छसंठाणसंठिता
सव्वअंजणमया अच्छा सण्हा लण्हा घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कं कडच्छाया सप्पभा
समिरीया सउज्जोया पासाईया दरिसणीया अभिरूवा पडिरूवा, तेसि णं अंजणगपव्वयाणं उवरिं
बहुसमरमणिज्जभूमिभागा पं०, तेसि णं बहुसमरमणिज्जभूमिभागाणं बहुमज्झदेसभागे चत्तारि
सिद्धाययणा पणत्ता, ते णं सिध्दाययणा एगं जोयणसयं आयामेणं पणत्ता पण्णासं जोयणाइं
विकखंभेणं बावत्तरि जोयणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं, तेसिं सिध्दाययणाणं चउदिसिं चत्तारि दारा पं० तं०—
देवदारे असुरदारे णागदारे सुवन्नदारे, तेसु णं दारेसु चउव्विहा देवा परिवसंति, तं०—देवा असुरा
नागा सुवण्णा, तेसि णं दाराणं पुरतो चत्तारि मुहमंडवा पं०, तेसि णं मुहमंडवाणं पुरओ चत्तारि
पेच्छाघरमंडवा पं०, तेसि णं पेच्छाघरमंडवाणं बहुमज्झदेसभागे चत्ता वइरामया अक्खाडगा पं०,
तेसि णं वइरामयाणं अक्खाडगाणं बहुमज्झदेसभागे चत्तारि मणिपेढियातो पं०, तासि णं मणि-

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः २
नन्दीश्वरा-
धिकारः
सू० ३०७

॥ ४३३ ॥

पेढिताणं उवरिं चत्तारि सीहासणा पन्नत्ता, तेसि णं सीहासणाणं उवरिं चत्तारि विजयदूसा पन्नत्ता,
 तेसि णं विजयदूसगाणं बहुमज्झदेसभागे चत्तारि वइरामता अंकुसा पं०-तेसु णं वतिरामतेसु
 अंकुसेसु चत्तारि कुंभिका मुत्तादामा पं०-ते णं कुंभिका मुत्तादामा पत्तेयं २ अन्नेहिं तद्धउच्चत-
 पमाणमित्तेहिं चउहिं अद्धकुंभिकेहिं मुत्तादामेहिं, सव्वतो समंता संपरिविखत्ता, तेसि णं
 पेच्छाघरमंडवाणं पुरओ चत्तारि मणिपेढिताओ पणत्ताओ, तासि णं मणिपेढियाणं उवरिं
 चत्तारि २ चेतितथूभा पणत्ता, तासि णं चेतितथूभाणं पत्तेयं २ चउदिसिं चत्तारि मणिपेढियातो पं०,
 तासि णं मणिपेढिताणं उवरिं चत्तारि जिणपडिमाओ सव्वरयणामईतो संपलियंकणिसन्नाओ
 थूभाभिमुहाओ चिट्ठंति, तं०-रिसभा वद्धमाणा चंदाणणा वारिसेणा, तेसि णं चेतितथूभा णं पुरतो
 चत्तारि मणिपेढिताओ पं० तासि णं मणिपेढिताणं उवरिं चत्तारि चेतितरुक्खा पं०, तेसि णं चेतितरुक्खा-
 णं पुरओ चत्तारि मणिपेढियाओ पं०, तासि णं मणिपेढियाणं उवरिं चत्तारि महिंदज्झया पं०, तेसि णं
 महिंदज्झताणं पुरओ चत्तारि णंदातो पुक्खरणीओ पं०, तासि णं पुक्खरिणीणं पत्तेयं २ चउदिसिं

શ્રોસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત
સાનુવાદ
॥ ૪૩૪ ॥

ચત્તારિ વળસંડા પં૦ તં૦—પુરચ્છિમેણં દાહિણેણં પચ્ચત્થિમેણં ઉત્તરેણં—પુઠ્ઠેણં અસોગવળં, દાહિ-
ણઓ હોઈ સત્તવળવળં । અવરેણં ચંપગવળં, ચૂતવળં ઉત્તરે પાસે ॥ ૧ ॥ તત્થ ણં જે સે પુરચ્છિ-
મિલ્લે અંજળગપઠ્ઠવતે તસ્સ ણં ચડહિસિં ચત્તારિ ણંદાઓ પુઠ્ઠવરિણીતો પં૦ તં૦—ણંદુત્તરા ણંદા
આણંદા નંદિવદ્ધણા, તાઓ ણંદાઓ પુઠ્ઠવરિણીઓ એગં જોયળસયસહસ્સં આયામેણં પન્નાસં જોય-
ળસહસ્સાઈં વિક્ખંભેણં દસ જોયળસતાઈં ઉઠ્ઠેહેણં, તાસિ ણં પુઠ્ઠવરિણીણં પત્તેયં ૨ ચડહિસિં
ચત્તારિ તિસોવાળપઢિરૂવગા, તેસિ ણં તિસોવાળપઢિરૂવગાણં પુરતો ચત્તારિ તોરણા પં૦ તં૦—
પુરચ્છિમેણં દાહિણેણં પચ્ચત્થિમેણં ઉત્તરેણં, તાસિ ણં પુઠ્ઠવરિણીણ પત્તેયં ૨ ચડહિસિં ચત્તારિ વળસંડા
પં૦ તં૦—પુરતો દાહિણં પચ્ચં ઉત્તરેણં, પુઠ્ઠેણં અસોગવળં જાવ ચૂયવળં ઉત્તરે પાસે, તાસિ ણં
પુઠ્ઠવરિણીણં બહુમઙ્ગલદેસભાગે ચત્તારિ દધિમુહગપઠ્ઠવયા પં૦, તે ણં દધિમુહગપઠ્ઠવયા ચડસાટ્ઠિં જોય-
ળસહસ્સાઈં ઉઠ્ઠં ઉચ્ચત્તેણં એગં જોયળસહસ્સં ઉઠ્ઠેહેણં સઠ્ઠવત્થ સમા પલ્લગસંઠાળસંઠિતા દસ-
જોયળસહસ્સાઈં વિક્ખંભેણં એકતીસં જોયળસહસ્સાઈં છચ્ચ તેવીસે જોયળસતે પરિક્ખેવેણં, સઠ્ઠવર-

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદેશઃ ૨
નન્દીશ્વરા-
ધિકારઃ
સૂ૦ ૩૦૭

॥ ૪૩૪ ॥

यणामता अच्छा जाव पडिरूवा, तेसि णं दधिमुहगपव्वताणं उवरिं बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा पं०,
 सेसं जहेव अंजणगपव्वताणं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं, जाव चूतवणं उत्तरे पासे, तत्थ णं जे से
 दाहिणिल्ले अंजणगपव्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदाओ पुक्खरणीओ पण्णत्ताओ तं०—
 भद्दा विसाला कुमुदा पोंडरिगिणी, तातो णंदातो पुक्खरणीतो एगं जोयणसयसहस्सं सेसं तं
 चेव जाव दधिमुहगपव्वता जाव वणसंडा, तत्थ णं जे से पच्चत्थिमिल्ले अंजणगपव्वते तस्स णं
 चउदिसिं चत्तारि णंदाओ पुक्खरणीओ पं० तं०—णंदिसेणा अमोहा गोथूभा सुदंसणा, सेसं
 तं चेव, तहेव दधिमुहगपव्वता तहेव सिद्धाययणा जाव वणसंडा, तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले अंजण-
 गपव्वते तस्स णं चउदिसिं चत्तारि णंदाओ पुक्खरणीओ पं० तं०—विजया वेजयंती जयंती अप-
 राजिता, तातो णं पुक्खरिणीओ एगं जोयणसयसहस्सं तं चेव पमाणं तहेव दधिमुहगपव्वता
 तहेव सिद्धाययणा जाव वणसंडा, णंदीसरवरस्स णं दीवस्स चक्कवालाविक्खंभस्स बहुमज्झदेसभागे
 चउसु विदिसासु चत्तारि रतिकरगपव्वता पं० तं०—उत्तरपुरच्छिमिल्ले रतिकरगपव्वते दाहिण-

श्रीस्था-
नाङ्गमूत्र
सानुवाद
॥ ४३५ ॥

पुरच्छिमिल्ले रइकरगपव्वए दाहिणपच्चत्थिमिल्ले रतिकरगपव्वते उत्तरपच्चत्थिमिल्ले रतिकरगपव्वए,
तेणं रतिकरगपव्वता दस जोयणसयाइं उड्डं उच्चत्तेणं दस गाउतसताइं उव्वेहेणं सव्वत्थ समा
झल्लरिसंठाणसंठिता दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं एक्कतीसं जोयणसहस्साइं छच्च तेवीसे
जोयणसते परिक्खेवेणं, सव्वरयणामता, अच्छा जाव पडिरूवा, तत्थ णं जे से उत्तरपुरच्छि-
मिल्ले रतिकरगपव्वते तस्स णं चउदिसिं ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो चउण्हमग्गमहिसीणं जंबूद्दीव-
पमाणाओ चत्तारि रायहाणीओ पं० तं०-णंदुत्तरा णंदा उत्तरकुरा देवकुरा, कणहाते कणहरातीते
रामाए रामरक्खियाते, तत्थ णं जे से दाहिणपुरच्छिमिल्ले रतिकरगपव्वते, तस्स णं चउदिसिं
सक्कस्स देविंदस्स देवरन्नो चउण्हमग्गमहिसीणं जंबूद्दीवपमाणातो चत्तारि रायहाणीओ पं० तं०-
समणा सोमणसा अच्चिमाली मणोरमा पउमाते सिवाते सतीते अंजूए, तत्थ णं जे से दाहिण-
पच्चत्थिमिल्ले रतिकरगपव्वते तत्थ णं चउदिसिं सक्कस्स देविंदस्स देवरन्नो चउण्हमग्गमहिसीणं जंबू-
द्दीवपमाणमेत्तातो चत्तारि रायहाणीओ पं० तं०-भूता भूतवडिंसा गोथूभा सुदंसणा, अमलाते अच्छराते

४ स्थान-
काष्ययने
उद्देशः २
नन्दीश्वरा-
धिकारः
सू० ३०७

॥ ४३५ ॥

ળવમિતાતે રોહિણીતે, તત્થ ણં જે સે ઉત્તરપચ્ચાત્થિમિહ્લે રતિકરગપવ્વતે તત્થ ણં ચડદિસિમિસાણસ્સ
 દેવિંદસ્સ દેવરન્નો ચડણહમગ્ગમહિસીણં જંબૂદ્વીવપ્પમાણમિત્તાતો ચત્તારિ રાયહાણીઓ પં૦ તં૦—
 રયણા રતણુચ્ચત્તા સવ્વરતણા રતણસંચયા, વસૂતે વસુગુત્તાતે વસુમિત્તાતે વસુંધરાણે । સૂ૦ ૩૦૭

મૂલાર્થ:-નંદીશ્વરના નામના આઠમા દ્વીપના ચક્રવાલ વિષ્કંભના બહુમધ્યદેશભાગમાં ચારે દિશાએ ચાર અંજનક પર્વતો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-પૂર્વ દિશાનો અંજનક પર્વત, દક્ષિણ દિશાનો અંજનક પર્વત, પશ્ચિમ દિશાનો અંજનક પર્વત અને ઉત્તર દિશાનો અંજનક પર્વત. તે ચારે અંજનક પર્વતો ચોરાસી હજાર યોજન ઊંચા, એક હજાર યોજન જમીનમાં ઊંડા અને મૂલમાં દશ હજાર યોજન પહોળા છે. ત્યારબાદ થોડા થોડા પ્રમાણથી હીન થતા થતા ઉપરના ભાગમાં પહોળાઈથી એક હજાર યોજન કહેલા છે. તે ચારે પર્વતો મૂલ(તલિયા)માં એકત્રીશ હજાર, છ સો ત્રેવીશ યોજનની પરિધિવાળા છે. ઉપર(શિખર)ના ભાગમાં ત્રણ હજાર, એક સો છાસઠ યોજનની પરિધિવાળા છે. મૂલમાં વિસ્તારવાળા, મધ્યમાં સાંકડા અને ઉપર ઓછી પહોળાઈવાળા છે. ગાયના પૂંછડાના આકારવડે રહેલા છે. વધા અંજન(શ્યામ)રત્નમય છે, સ્ફટિક જેવા સ્વચ્છ છે, કોમલ વસ્ત્ર જેવા છે, ઘૂંટેલા વસ્ત્ર જેવા છે, ઘસેલ પત્થરની પ્રતિમા જેવા છે, પાલીશ કરાયેલ પત્થરની પ્રતિમા જેવા છે, રજ રહિત છે, કઠણ મલ રહિત છે, કાદવ રહિત છે, નિરાવરણ શોભાવાળા છે, સ્વપ્રભાવાળા છે, કિરણો સહિત છે, ઉદ્યોત સહિત છે, મનને આનંદ કરનારા છે, જોવાલાયક છે, મનોહર છે, દરેક જોનારને રમણીય લાગે તેવા છે. તે અંજનક પર્વતોની ઉપર અત્યંત સમ અને રમણીય

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४३६ ॥

भूमिना भागो છે, તે અત્યંત સમ અને રમણીય ભૂમિભાગના મધ્યદેશભાગમાં ચાર સિદ્ધાયતનો કહેલા છે. તે સિદ્ધાયતનો એક સો યોજન લાંબા, પચાસ યોજન પહોળા અને બૌતેર યોજન ઊર્ધ્વ (ઊંચપણે) છે. તે સિદ્ધાયતનોની ચારે દિશાએ ચાર દરવાજાઓ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-પૂર્વાદિ દિશાના ક્રમથી ૧ દેવદ્વાર, ૨ અસુરદ્વાર, ૩ નાગદ્વાર અને ૪ સુપર્ણદ્વાર છે. તે દરવાજાઓને વિષે ચાર પ્રકારના દેવો વસે છે. તે આ પ્રમાણે-દેવો, અસુરો, નાગકુમારો અને સુપર્ણકુમારો. તે દરવાજાઓની આગળ ચાર મુખમંડપ કહેલા છે. તે મુખમંડપોની આગળ ચાર પ્રેક્ષાઘરમંડપ (રંગમંડપ) કહેલા છે. તે પ્રેક્ષાઘરમંડપોના બહુમધ્યદેશભાગમાં ચાર, વજ્ર (હીરા)મય, જોનાર લોકોના આસનભૂત અઘાડાઓ કહેલા છે. તે વજ્રરત્નમય અઘાડાઓના બહુમધ્યદેશભાગમાં ચાર મણિમય પીઠિકાઓ કહેલી છે. તે મણિમય પીઠિકાઓની ઉપર ચાર સિંહાસનો કહેલા છે. તે સિંહાસનોની ઉપર ચાર વિજયદૂષ્ય (વસ્ત્રો) કહેલા છે, તે વિજયદૂષ્યોના બહુમધ્યદેશભાગમાં ચાર વજ્રમય અંકુશો (આંકડાઓ) કહેલા છે, તે વજ્રમય અંકુશોમાં ચાર કુંભિકાપ્રમાણ મોતીની માઠાઓ કહેલી છે, તે દરેક કુંભિકાપ્રમાણ મોતીની માઠાઓ અર્ધ પ્રમાણ ઊંચાઈવાળી, બીજી ચાર અર્ધકુંભિકા પ્રમાણ મોતીની માઠાઓથી ચોતરફથી વીંટાયેલી છે. તે પ્રેક્ષાઘરમંડપોની આગળ ચાર મણિમય પીઠિકાઓ કહેલી છે, તે મણિમય પીઠિકાઓની ઉપર ચાર ચૈત્યસ્તૂપો કહેલા છે, તે પ્રત્યેક ચૈત્યસ્તૂપોની ચારે દિશાઓમાં ચાર મણિમય પીઠિકાઓ કહેલી છે, તે મણિમય પીઠિકાઓની ઉપર ચાર જિનપ્રતિમાઓ છે, તે સર્વ રત્નમય, પર્યંકાસન ઇટલે પદ્માસને બેઠેલી, સ્તૂપોની સન્મુખ રહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-ઋષભ, ચંદ્રાનન, વર્દ્ધમાન અને વારિષેણ એવા નામવાળી છે. તે ચૈત્યસ્તૂપોની આગળ ચાર મણિપીઠિકાઓ છે, તે મણિપીઠિકાઓ ઉપર ચાર ચૈત્ય-

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
નન્દીશ્વરા-
ધિકાર:
સુ. ૩૦૭

॥ ૪૩૬ ॥

વૃક્ષો કહેલા છે. તે ચૈત્યવૃક્ષોની આગલ ચાર મણિપીઠિકાઓ કહેલી છે. તે મણિપીઠિકાઓની ઉપર ચાર મહેદ્ર (મોટા ઇંદ્ર)-
 ધ્વજો કહેલા છે. તે મહેદ્રધ્વજોની આગલ ચાર નંદા પુષ્કરણી (વાવડી વિશેષ) કહેલી છે. તે દરેક પુષ્કરણીઓની ચારે
 દિશાઓને વિષે ચાર વનખંડો કહેલા છે. તે આ પ્રમાણે-પૂર્વનો વનખંડ, દક્ષિણનો વનખંડ, પશ્ચિમનો વનખંડ અને ઉત્તરનો
 વનખંડ, પૂર્વમાં અશોકવન, દક્ષિણમાં સપ્તચ્છદવન, પશ્ચિમમાં ચંપકવન અને ઉત્તરમાં આમ્રવન છે. તેમાં જે પૂર્વદિશાનો અંજ-
 નક પર્વત છે તેની ચારે દિશામાં ચાર નંદા પુષ્કરણી કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-નંદોત્તરા, નંદા, આનંદા અને નંદિવર્દ્ધના. તે નંદા
 પુષ્કરણીઓ એક લાખ યોજન લાંબી, પચાસ હજાર યોજન પહોળી અને એક હજાર યોજન ઊંડી છે. તે પ્રત્યેક પુષ્કરણી-
 ઓની ચારે દિશાઓમાં ત્રણ સોપાન પ્રતિરૂપકો છે અર્થાત્ એક દ્વાર પ્રત્યે નીકળવા અને આવવા માટે ત્રણ દિશાની સન્મુખ
 પગથિયાની ત્રણ પંક્તિઓ છે. તે ત્રણ સોપાન પ્રતિરૂપકોની આગલ ચાર તોરણો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-પૂર્વમાં, દક્ષિણમાં,
 પશ્ચિમમાં અને ઉત્તરમાં. તે પ્રત્યેક પુષ્કરણીની ચાર દિશાએ ચાર વનખંડો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-પૂર્વમાં, દક્ષિણમાં, પશ્ચિમમાં
 અને ઉત્તરમાં. પૂર્વમાં અશોકવન યાવત્ ઉત્તરમાં આમ્રવન છે. તે પુષ્કરણીઓના બહુમધ્યદેશભાગમાં ચાર દધિમુખ પર્વતો કહેલા છે.
 તે દધિમુખ પર્વતો ચારે દિશામાં ચોસઠ હજાર યોજન ઊંચા, એક હજાર યોજન જમીનમાં ઊંડા, સર્વત્ર સમાન, પાલાને આકાર રહેલા,
 દશ હજાર યોજન પહોળા, એકત્રીશ હજાર, છ સો ને ત્રેવીશ યોજનની પરિધિવાળા છે. વઢી સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે
 દધિમુખ પર્વતોની ઉપર બહુસેમ રમણીયભૂમિભાગો કહેલા છે. બાકીનું વર્ણન જેમ અંજનક પર્વતોનું કર્યું છે તેમજ સઘલ્લું વર્ણન આ
 દધિમુખ પર્વતોનું પણ કહેવું, યાવત્ આમ્રવન ઉત્તર દિશામાં છે. ત્યાં જે દક્ષિણ દિશાનો અંજનક પર્વત છે તેની ચારે દિશામાં ચાર

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૩૭ ॥

નંદાપુષ્કરણીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—ભદ્રા, વિશાલા, કુમુદા અને પોંડરકિણી. તે નંદા પુષ્કરણીઓ એક લાખ યોજન લાંબી છે. બાકીનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું યાવત્ દધિમુખપર્વતો યાવત્ વનખંડો છે. ત્યાં જે પશ્ચિમ દિશાનો અંજનક પર્વત છે તેની ચાર દિશામાં ચાર નંદા પુષ્કરણીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—નંદિષેના, અમોઘા, ગોસ્તૂપા અને સુદર્શના. બીજું પૂર્વની જેમ જાણવું. તે જ પ્રમાણે દધિમુખ પર્વતો, તે જ પ્રમાણે સિદ્ધાયતનો અને યાવત્ વનખંડો છે. ત્યાં જે ઉત્તર દિશામાં અંજનક પર્વત છે તેની ચાર દિશામાં ચાર નંદા પુષ્કરણી કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—વિજયા, વૈજયંતી, જયંતી અને અપરાજિતા. તે પુષ્કરણીઓ એક લાખ યોજન લાંબી છે, પહોળાઈ વિગેરે પૂર્વોક્ત પ્રમાણે છે, તેમજ દધિમુખ પર્વતો, સિદ્ધાયતનો યાવત્ વનખંડો કહેલા છે. નંદીશ્વરવર દ્વીપના ચક્રવાલ વિષ્કંભના બહુમધ્યદેશભાગમાં ચાર વિદિશાઓને વિષે ચાર રતિકર પર્વતો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—ઈશાનકોણમાં રતિકર પર્વત, અગ્નિકોણમાં રતિકર પર્વત, નૈઋતકોણમાં રતિકર પર્વત અને વાયવ્ય કોણમાં રતિકર પર્વત છે. તે રતિકર પર્વતો એક હજાર યોજન ઊંચા, એક હજાર ગાઉ જમીનમાં ઊંડા, સર્વત્ર સમાન, જ્વાલરને આકારે રહેલા છે. દશ હજાર યોજનના પહોળા અને એકત્રીશ હજાર, છ સો ત્રેવીશ યોજનની પરિધિવાળા છે. સર્વરત્નમય સ્વચ્છ યાવત્ દરેકને જોવાલાયક છે. ત્યાં જે ઈશાનકોણમાં રતિકર પર્વત છે તેની ચારે દિશાએ ઈશાનેંદ્ર, દેવના રાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓની જંબૂદ્વીપ પ્રમાણ (એક લાખ યોજનની) ચાર રાજધાનીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—નંદુત્તરા, નંદા, ઉત્તરકુરા અને દેવકુરા નામની છે. તે અનુક્રમે કૃષ્ણા, કૃષ્ણરાજી, રામા અને રાપરક્ષિતા નામની ઇંદ્રાણીઓ સંબંધી છે. ત્યાં જે અગ્નિકોણમાં રતિકર પર્વત છે તેની ચારે દિશામાં શક્ર નામના દેવેંદ્ર, દેવના રાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓની જંબૂદ્વીપના પ્રમાણ જેવડી ચાર રાજધાનીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
નન્દીશ્વરા-
ધિકારઃ
સૂ. ૩૦૭

॥ ૪૩૭ ॥

સુમના, સૌમનસા, અર્ચિમાલી અને મનોરમા નામની છે. તે અનુક્રમે પદ્મા, શિવા, શચી અને અંજુ નામની ઇંદ્રાણીઓ સંબંધી છે. ત્યાં જે નૈઋત્ય કોણમાં રતિકર પર્વત છે તેની ચારે દિશાઓમાં શક્ર નામના દેવેન્દ્ર, દેવના રાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓની જંબૂ-દ્વીપના પ્રમાણ જેવડી ચાર રાજધાનીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-ભૂતા, ભૂતાવતંસા, ગોસ્તૂપા અને સુદર્શના નામની છે. તે અનુક્રમે અમલા, અપ્સરા, નવમિકા અને રોહિણી નામની ઇંદ્રાણીઓ સંબંધી છે. ત્યાં જે વાયવ્ય કોણમાં રતિકર પર્વત છે ત્યાં ચારે દિશાએ ઈશાનેન્દ્ર, દેવના રાજાની ચાર અગ્રમહિષીઓની જંબૂદ્વીપના પ્રમાણ જેવડી ચાર રાજધાનીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-રત્ના, રત્નોચ્ચયા, સર્વરત્ના અને રત્નસંચયા. તે અનુક્રમે વસુ, વસુગુપ્તા, વસુમિત્રા અને વસુંધરા નામની ઇંદ્રાણીઓની છે. (સ્વ૦ ૩૦૭)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્ર સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-

જંબૂ ૧ લવણે ધાયઙ ૨, કાલોણ પુષ્કરણ ૩ જુયલાઈં ૪.

વારુણિ ૪ સ્ત્રી ૫ ઘય ૬ ઇક્સૂ ૭, નંદીસર ૮ અરુણ ૯ દીવુદહી ૧૦ ॥ ૧૪૨ ॥

૧ જંબૂદ્વીપ અને લવણસમુદ્ર, ૨ ધાતકીચંડ દ્વીપ અને કાલોદધિ, ૩ પુષ્કરવરદ્વીપથી આરંભીને ૪ વારુણી, ૫ સ્ત્રી, ૬ ઘટ, ૭ ઇક્ષુ, ૮ નંદીશ્વર અને ૯ અરુણ નામના દ્વીપ અને સમુદ્રો છે. યાવત્ સ્વયંભૂરમણ પર્યંત દ્વીપના નામ પ્રમાણે સમુદ્રના નામ છે.

આ ગણના પ્રમાણે નંદીશ્વર દ્વીપ આઠમો છે. તે જ પ્રધાન છે, કેમકે મનુષ્યદ્વીપ સિવાય બીજા દ્વીપોની અપેક્ષાએ અહિં ઘણા જિનભવન વિગેરેના સદ્ભાવને લઈને તેનું પ્રધાનપણું છે. તેના ચક્રવાલ વિષ્કંભ(પહોઠાઈ)નું પ્રમાણ ૧૬૩૮૪૦૦૦૦૦ યોજન છે. કહ્યું છે કે—

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૩૮ ॥

તેવટું કોડિસયં, ચુરાસીઈં ચ સયસહસ્સાઈં । નંદીસરવરદીવે, વિક્ષંભો ચક્રવાલેણં ॥ ૧૪૩ ॥

एक अबज, त्रैसठ क्रोड अने चोराशी लाख योजन नंदीश्वर द्वीपनुं चक्रवाल विष्कंभ छे.

मध्यरूपदेशभाग-देशनो अवयव ते मध्यदेशभाग. ते खास मध्यभाग नहिं, प्रदेश विगेरेनी चोक्कस गणनावडे नकी करेल नथी, परंतु प्रायः बहुमध्यदेशभाग छे. अथवा अत्यंतमध्यदेशभाग ते बहुमध्यदेशभाग जाणवो. अहि अंजनक पर्वतो मूल(भूतळ)मां दश हजार योजन पहोळा छे एम कहुं, अने द्वीपसागरप्रज्ञप्तिनी संग्रहणीमां तो कहेलुं छे के-

चुलसीति सहस्साईं, उव्विद्धा ओगया सहस्समहे । धरणितले विच्छिन्ना य ऊणगा ते दससहस्सा ॥ १४४ ॥

चोराशी हजार योजन ऊंचा, एक हजार योजन भूमिमां ऊंडा अने कईक न्यून दश हजार योजनना भूमितलमां पहोळा छे.

नव चेव सहस्साईं, पंचेव य होंति जोयणसयाईं । अंजणगपठ्वयाणं, मूलम्मि उ होइ विक्खंभो ॥ १४५ ॥

अंजनक पर्वतोनुं मूल-जमीनना अंदरना भागरूप कंदमां साडानव हजार योजननी पहोळाई छे.

नव चेव सहस्साईं, चत्तारि य होंति जोयणसयाईं । अंजणगपठ्वयाणं, धरणियले होइ विक्खंभो ॥ १४६ ॥

अंजनक पर्वतोनी भूमितल-सपाटीमां नव हजार ने चार सो योजननी पहोळाई छे.

आ मतांतर जाणवो. एवी रीते बीजे स्थले पण छे. ते मतांतरोना कारणो केवलीगम्य छे 'गोपुच्छसंठाण' त्ति०

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૨
નન્દીશ્વરા-
ધિકાર:

૫૦ ૩૦૭

॥ ૪૩૮ ॥

ગાયનું પૂંછડું, આદિમાં સ્થૂલ (જાડું) અને અંતમાં સૂક્ષ્મ (ઝીણું) છે તેના જેવા અંજનક પર્વતો પણ છે. ‘ સત્ત્વંજનમય ’ ત્તિ૦ અંજન-કૃષ્ણરત્ન વિશેષ તન્મય છે. બધા ય અનન્યપણાવડે અથવા સર્વથા અંજનમય ઇટલે પરમ કૃષ્ણ(કાઝા) છે. કહ્યું છે કે-
ભિંગંગરુહલકજ્જલ-અંજનખાડસરિસા વિરાયંતિ । ગગનતલમણુલિહંતા, અંજનગા પઘ્વયા રમ્મા ॥૧૪૭॥

કાઝો ભમરો, મેંસનું શીંગડું, કાઝો સુરમો તેના જેવા કાઝા સુંદર અંજનક પર્વતો, ગગનતલને જાણે સ્પર્શ કરતા હોય નહિ ? તેમ શોભે છે.

આકાશ અને સ્ફટિકની જેમ સ્વચ્છ, ‘ સપ્પહા ’-કોમઠ તંતુથી બનેલા વસ્ત્રની જેમ કોમઠ પરમાણુના સ્કંધથી બનેલા, ‘ લપ્પહા ’ ઘૂંટેલા વસ્ત્રની જેમ શ્લેષ્ણ (લીસા), તથા તીક્ષ્ણ શાળ(શરાળ)વડે ઘસેલ પાષાણની પ્રતિમાની જેમ ઘસાયેલા, સુકુમાલ શાળવડે પાષાણની પ્રતિમાની જેમ પાલીસ કરાયેલા અથવા પ્રમાર્જનિકાવડે જેમ શુદ્ધ કરાય તેમ શુદ્ધ કરાયેલા, આ કારણથી જ રજ રહિત હોવાથી નીરજ (રજ વગરના), કઠળ મલના અભાવથી અથવા ધોયેલા વસ્ત્રની જેમ નિર્મલ (મેલ વગરના), આર્દ્ર મલ(કાદવ)ના અભાવથી અથવા કલંક રહિત હોવાથી નિષ્પંક, ‘ નિષ્કંકટહાયા ’ નિષ્કંકટ-નિષ્કવચ અર્થાત્ આવરણ રહિત હાયા-શોભા છે જે પર્વતોની તે નિષ્કંકટહાયા અથવા અકલંક શોભાવાળા, સપ્રભા-દેવોને આનંદ કરનાર વિગેરે પ્રભાવવાળા અથવા સ્વપ્રભા-પોતાના સ્વરૂપવડે દીપે છે પરંતુ બીજાથી નહિ એવા, જેથી સમિરીયા-કિરણો સહિત, આને લઈને જ ‘ સડજ્જોયા ’ ઉદ્યોત સહિત ઇટલે વસ્તુના પ્રકાશવડે વર્તતા, ‘ પાસાઈય ’ ત્તિ૦ મનને આદ્લાદ કરનારા,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૩૯ ॥

દર્શનીય-કોઈક નેત્રવડે જોતો થકો પણ શ્રમ પામતો નથી, અભિરૂપ-મનોહર, પ્રતિરૂપ-દરેક જોનારને રમણીય લાગે એવા છે. આ (વર્ણન) યાવત્ શબ્દથી સંગ્રહ કરેલ છે. તે અંજનગિરિ પર્વત પર बहुसम-અત્યંત સમાન રમણીય ભૂમિભાગો છે. તેની મધ્યમાં ' સિદ્ધાનિ '-શાશ્વતા અથવા શાશ્વતી અર્હતપ્રતિમાઓના આયતન-સ્થાનો તે સિદ્ધાયાતનો છે. કહ્યું છે કે-

अंजणगपठवयाणं, सिहरतलेसुं हवंति पत्तेयं । अरहंताययणाइं, सीहणिसायाइं तुंगाइं ॥ ૧૪૮ ॥

દરેક અંજનક પર્વતોના શિખરની ઉપર બેઠેલા સિંહની જેવા આકારવાળા અને ઊંચા અર્હતના આયતનો હોય છે.

मुख-અગ્રદ્વારને વિષે આયતનના મંડપો તે मुखमंडपो-પટ્ટશાલો (પટ્ટશાલરૂપ), પ્રેક્ષણક-નાટક માટે ઘરરૂપ મંડપો તે પ્રેક્ષાગૃહમંડપો પ્રસિદ્ધ સ્વરૂપવાળા અર્થાત્ રંગમંડપો, 'વૈરં' વજ્રરત્નમય અસ્ત્રાકાંડો, જોનાર મનુષ્યના બેઠકભૂત પ્રસિદ્ધ છે. विजयदूष्य-ચંદ્રવારૂપ વસ્ત્રો, તેના મધ્ય ભાગમાં જ અવલંબન માટે અંકુશો અર્થાત્ આંકડાઓ છે. मोतीઓના પરિમાણવડે કુંભ છે વિદ્યમાન જે દામોને તે કુંભિકારૂપ મોતીઓની માળાઓ. કુંભનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે જાણવું-દો અસતીઓ પસતી, દો પસતીઓ સેતિયા, ચત્તારિ સેતિયાઓ કુડવો, ચત્તારિ કુડવા પત્થો, ચત્તારિ પત્થા આઢયં, ચત્તારિ આઢયા દોળો સઢી આઢયાઈં જહ્નૌ કુંભો, અસીઈ મજ્ઞિમો સયમુક્કોસો " બે અસતીથી એક પસલી (સોબો), બે પસલીથી એક સેતિકા (ધોબો), ચાર સેતિકાથી કુડવ (માપવિશેષ), ચાર કુડવે એક પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થથી એક આઢક, ચાર આઢકથી એક દ્રોણ, સાઠ આઢકથી એક *જઘન્યકુંભ, એંશી આઢકથી એક મધ્યમકુંભ અને એક સો આઢકથી એક ઉત્કૃષ્ટ

* માગધ પરિભાષામાં ધાન્ય ભરવાનું માપવિશેષ છે.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૨
નન્દીશ્વરા-
ધિકાર:
સૂ. ૩૦૭

॥ ૪૩૯ ॥

કુંભ થાય છે. 'તદદ્વે' તિ० તે મોતીની માઠાઓનું જ અર્દ્ધ ઝંચપણાનું પ્રમાણ છે. પૂર્વોક્તથી જે માઠાઓ અર્દ્ધ ઉચ્ચત્વ પ્રમાણવાળી અને અર્દ્ધકુંભવાળા મુક્તાફલવાળી છે તેવી માઠાઓવડે સર્વતઃ—સર્વ દિશાઓમાં વીંટાયેલી છે. ચૈત્ય—સિદ્ધાચતનની નજીક રહેલા સ્તૂપો તે ચૈત્યસ્તૂપો અથવા ચિત્તને આહ્વાદક હોવાથી ચૈત્યોવાળા સ્તૂપો તે ચૈત્યસ્તૂપો 'સંપર્યક્કાનિષણ્ણાઃ' પદ્માસને બેઠેલી જિનપ્રતિમાવાળા, એવી રીતે ચૈત્યવૃક્ષો પણ જાણવા. તેની પછી 'મહેન્દ્રા'—સિદ્ધાંતની ભાષાવડે અતિશય મોટા એવા ધ્વજો તે મહેન્દ્રધ્વજો અથવા શક્રાદિ મોટા ઇંદ્રના ધ્વજોની જેવા ધ્વજો તે મહેન્દ્રધ્વજો. તેના પછી બધી ય શાશ્વતી પુષ્કરિણીઓ સામાન્યથી નંદા કહેવાય છે. તે પુષ્કરણીઓની ફરતું 'સત્તપન્નવર્ણ' તિ० સપ્તચ્છદવન જાણવું. 'તિસોવાણપટિસ્ત્વર્ગ' તિ० તે વાવોમાં નીકળવા અને પ્રવેશ કરવા માટે દિશાઓમાં ત્રણ-ત્રણ પગથિયાની પંક્તિઓ છે. તે વાવોની અંદર રૂપા—(ચાંદી)મય હોવાથી દહીંની જેમ શ્વેત મુખ-શિખર છે જેઓના તે દધિમુખ પર્વતો જાણવા. કથું છે કે—

સંખદલવિમલનિમ્મલ-દહિઘણગોસ્વીરહારસંકાસા ।

ગગનતલમણુલિહંતા, સોહંતે દહિમુદ્ધા રમ્મા ॥ ૧૪૯ ॥

મલ રહિત શંખદલ, નિર્મલ દહીં, ગાયનું ઘાટું દૂધ અને મોતીના હાર જેવા ઝૂંઝૂળા અને જાણે ગગનતલને સ્પર્શીને રહેલા હોય તેવા મનોહર દધિમુખ પર્વતો શોભે છે.

અંજનગિરિના બહુમધ્યદેશભાગમાં ઈશાન વિગેરે કોણમાં રતિને કરનારા હોવાથી ચાર ચાર રતિકર પર્વતો કહેવાય છે. તે

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૪૦ ॥

પર્વતો પાસે કૃષ્ણાદિ ઇંદ્રાણીઓની ક્રમશઃ રાજધાનીઓ છે, તેમાં દક્ષિણ વિભાગરૂપ લોકાર્દ્વનો નાયક શક્રેન્દ્ર હોવાથી અગ્નિ અને નૈઋત્યકોણમાં રહેલ બે રતિકર પર્વતો પાસે શક્રેન્દ્રની ઇંદ્રાણીઓની રાજધાનીઓ છે. ઉત્તર વિભાગરૂપ લોકાર્દ્વનો સ્વામી ઈશાનેન્દ્ર હોવાથી વાયવ્ય અને ઈશાનકોણમાં રહેલ તે પર્વતોની પાસે ઈશાનેન્દ્રની ઇંદ્રાણીઓની રાજધાનીઓ છે. એમજ નંદીશ્વર દ્વીપમાં અંજનક પર્વત પર ચાર અને દધિમુખ પર્વતો પર સોઠ મઠીને વીંશ જિનાલયો છે. આ જિનાલયોમાં ચાતુર્માસિક પ્રતિપદાઓને વિષે, સાંવત્સરિકોને વિષે અને વીંશ ઘણા તીર્થકરના જન્મ(કલ્યાણક) વિગેરેના પ્રસંગરૂપ દેવકાર્યોમાં સમુદાય સહિત દેવો અષ્ટાદિકા (અઠાઈ) મહોત્સવો કરતા થકા સુખપૂર્વક વિચરે છે, એમ જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે. વીંશ પળ તથાપ્રકારના સિદ્ધાયતનો હોય તો વિરોધ જેવું નથી. વિજયનગરીમાં જેમ સિદ્ધાયતનો છે તેમ કહેલ રાજધાનીઓમાં પણ સિદ્ધાયતનો સંભવે છે. વઠી પંચદશસ્થાનોદ્ધાર નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—

સોલસદહિમુહસેલા,કુંદામલસંઘચંદસંકાસા । કણયનિભા બત્તીસં, રઙ્ગરગિરિ બાહિરા તેસિં ॥ ૧૫૦ ॥

સોઠ દધિમુખ પર્વતો શ્વેત મચકુંદ પુષ્પ, નિર્મલ શંઘ અને ચંદ્ર સદૃશ ધોળા છે. તેની બહાર બે બે વાવડીઓની વચ્ચમાં બહારના બે કોણની નજીકમાં સુવર્ણની કાંતિ જેવા બે બે રતિકર પર્વતો છે. સર્વ મઠીને બત્રીશ રતિકર પર્વતો છે.

અંજનગાઙ્ગિરીનં, ણાણામણિપજ્જલંતસિહરેસુ । બાવન્નં જિણણિલયા, મણિરયણસહસ્સ કૂડવરા ॥ ૧૫૧ ॥

અંજનક વિગેરે પર્વતોના વિવિધ મણિઓવડે કાંતિવાળા શિખરોને વિષે બાવન જિનગૃહો છે, તે મણિરત્નમય હજાર યોજન

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
નંદીશ્વરા-
ધિકારઃ
સૂ. ૩૦૭

॥ ૪૪૦ ॥

ઝંચા શિશ્વરોવાળા છે. તત્ત્વ તો બહુશ્રુત જાણે. (સૂ. ૩૦૭)

આ બધું ય જણાવેલ વર્ણન જિનેશ્વરોએ કહેલું હોવાથી સત્ય છે માટે સત્યના સંબંધને લઈને સત્યનું સૂત્ર દર્શાવતાં કહે છે કે-
 ચડવિહે સચ્ચે પં. તં-નામસચ્ચે ઠવણસચ્ચે દ્રવ્યસચ્ચે ભાવસચ્ચે । સૂ. ૩૦૮, આજીવિયાણં
 ચડવિહે તવે પં. તં-ઉગ્ગતવે ધોરતવે રસણિજૂહણતા જિભિંભદિયપડિસંલીણતા । સૂ. ૩૦૯,
 ચડવિહે સંજમે પં. તં-મણસંજમે વતિસંજમે કાયસંજમે ઉવગરણસંજમે । ચડવિધે ચિતાતે
 પં. તં-મણચિતાયે વતિચિતાયે કાયચિતાયે ઉવગરણચિતાયે । ચડવિહા અર્કિંચણતા પં. તં-
 મણઅર્કિંચણતા વતિઅર્કિંચણતા કાયઅર્કિંચણતા ઉવગરણઅર્કિંચણતા । સૂ. ૩૧૦ । ઇતિ દ્વિતીયો-
 દેશકઃ સમ્પૂર્ણઃ ॥

મૂલાર્થઃ--ચાર પ્રકારનું સત્ય કહેલું છે, તે આ પ્રમાણે-૧ નામસત્ય-કોઈકનું 'સત્ય' એવું નામ હોય તે, ૨ સ્થાપના-
 સત્ય-સત્ય નામવાળાની અક્ષાદિમાં સ્થાપના કરાય તે, ૩ દ્રવ્યસત્ય-ઉપયોગ રહિત સત્ય બોલવારૂપ અને ૪ ભાવસત્ય-
 ઉપયોગપૂર્વક સત્ય બોલવારૂપ છે. (સૂ. ૩૦૮) આજીવિક-ગોશાલાના મતવાલાઓનું તપ ચાર પ્રકારનું કહેલું છે, તે
 આ પ્રમાણે-ઉગ્ગતપ-તે અષ્ટમ ભક્ત વિગેરે, ધોરતપ-દેહની પળ દરકાર કર્યા સિવાય જે તપ કરવું તે, ઘૃત વિગેરે રસનો ત્યાગ

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૪૧ ॥

કરવારૂપ તપ અને મનોજ્ઞ અમનોજ્ઞ આહારાદિમાં રાગદ્વેષના ત્યાગરૂપ તપ (સૂ. ૩૦૯) ચાર પ્રકારનો સંયમ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અકુશલ મનનો નિરોધ કરવો તે મનસંયમ, અકુશલ વાણીનો નિરોધ કરવો તે વચનસંયમ, શરીરની અકુશલ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો તે કાયસંયમ અને बहुमूल्यवाला वस्त्रादिનો પરિહાર કરવો તે ઉપકરણસંયમ. ચાર પ્રકારનો ત્યાગ (દાન) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-મનવડે સાધુને દાન દેવારૂપ મનત્યાગ, એમ જ વાણીવડે આપવારૂપ વચનત્યાગ, કાયાવડે પ્રતિલાભવારૂપ કાયત્યાગ અને પાત્રાદિ ઉપકરણનું દાન આપવારૂપ ઉપકરણત્યાગ છે. ચાર પ્રકારની અકિંચનતા-નિષ્પરિગ્રહતા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-મનથી અકિંચનતા, વચનથી અકિંચનતા, કાયાથી અકિંચનતા અને ઉપકરણથી અકિંચનતા. (સૂ. ૩૧૦)

ટીકાર્થ:-નામસત્ય અને સ્થાપનાસત્ય સુગમ છે. ઉપયોગ રહિત વક્તાનું સત્ય પણ દ્રવ્યસત્ય છે. સ્વ કે પરના ઉપરોધ સિવાય ઉપયોગ યુક્ત વક્તાનું જે સત્ય તે ભાવસત્ય છે. (સૂ. ૩૦૮) સત્ય તે ચારિત્રવિશેષ છે, માટે ચારિત્રના વિશેષોને યાવત્ ઉદ્દેશકના અંત પર્યન્ત કહે છે-‘આજીવિ’ ત્યાદિ. આજીવિક-ગોશાલકના શિષ્યોનો અદ્વમ વિગેરે તપ તે ઉગ્રતપ, કયાંક ‘ ઉદાર ’ એવો પાઠ છે. ત્યાં ઉદાર-આ લોક વિગેરેની આશંસા(વાંછા) રહિતપણાને લઈને શોભન તપ, ઘોર-પોતાની અપેક્ષા વિના અર્થાત્ પોતાના શરીરની પણ દરકાર કર્યા સિવાયનો તપ, “રસનિજ્જૂહવ્યા” ઘૃતાદિ રસના ત્યાગરૂપ તપ અને જિહ્વેન્દ્રિયપ્રતિસંલીનતા-મનોજ્ઞ કે અમનોજ્ઞ આહારોને વિષે રાગદ્વેષનો ત્યાગ. આ ચાર પ્રકારનો તપ છે. અર્હતના શિષ્યોનો તો બાર પ્રકારનો તપ છે. (સૂ. ૩૦૯) મન, વચન અને કાયાનો અકુશલપણા નિરોધરૂપ અને કુશલપણા ઉદારિણા-

૪ સ્થાન-
કાશ્યપે
ઉદ્દેશ: ૨
નામસત્યા-
દિઆજી-
વિકતપ:-
સંયમ: સૂ. ૩૦૮-૧૦

॥ ૪૪૧ ॥

(પ્રવૃત્તિ) કરવારૂપ મન વિગેરે સંયમો છે. ઉપકરણસંયમ તો બહુમૂલ્યવાળા વસ્ત્ર વિગેરેનો ત્યાગ કરવારૂપ છે. અથવા પુસ્તક-પંચક, વસ્ત્રપંચક, તૃણપંચક અને ચર્મપંચકના ત્યાગરૂપ છે. હવે પુસ્તકપંચક જણાવે છે-

ગંડી કચ્છવિ મુટ્ટી, સંપુટફલક તહા છિવાડીય । એયં પોત્થયપણગં, પન્નત્તં વીયરાગેહિં ॥ ૧૫૨ ॥

ગંડી પુસ્તક, કચ્છપી પુસ્તક, મુટ્ટિ પુસ્તક, સંપુટફલક પુસ્તક અને સૃપાટિકા (છેદપાટી)-આ પાંચ પ્રકારના પુસ્તકો વીતરાગ પરમાત્માને કહેલા છે.

બાહ્યપુત્રુત્તેહિં, ગંડી પોત્થો ડ તુલ્લઓ દીહો । કચ્છવિ અંતે તણુઓ, મજ્ઞે પિહુલો મુણેયવ્વો ॥ ૧૫૩ ॥

જાડાઈ, પહોળાઈ અને લંબાઈવડે સમાન જે છે તે ગંડી પુસ્તક, બન્ને પડખાના ભાગમાં-છેડામાં શીણું, મધ્ય ભાગમાં પહોળું અને જાડાઈમાં થોડું હોય તે કચ્છપી પુસ્તક જાણવું.

ચડરંગુલદીહો વા, વટ્ટાગિતિ મુટ્ટિપોત્થઓ અહવા । ચડરંગુલદીહોચ્ચિય, ચડરંસો હોઈ વિન્નેઓ ॥ ૧૫૪ ॥

ચાર આંગળ લાંબું અથવા વૃત્ત (ગોળાકાર) અથવા ચાર અંગુલ લાંબું અને પહોળું એટલે ચતુષ્કોણ (ચોસૂનાવાળું) તે મુટ્ટિ પુસ્તક.

સંપુટગો દુગમાઈ, ફલગા વોચ્છં છિવાડિત્તાહે । તણુપત્તૂસિયરૂવા, હોઈ છિવાડી બુહા વેંતિ ॥ ૧૫૫ ॥

બે ફલક વિગેરે જે પુસ્તકમાં હોય તે સંપુટફલક પુસ્તક. હવે સૃપાટિકાનું સ્વરૂપ જણાવે છે-થોડા પત્ર(કાગળ)વડે કાંઈક

भीस्था-
नाज्ञस्र
सानुवाद
॥ ४४२ ॥

ऊंचुं होय छे तेने पंडितो मृपाटिका (छेदपाटि) पुस्तक कहे छे.

दीहो वा हस्सो वा, जो पिहुलो होइ अप्पवाहस्रो । तं मुणियसमयसारा, छिवाडिपोत्थं भणंतीह ॥१५६॥

पहोळईमां मोहुं होय के नानुं होय पण जे पुस्तक जाडाईमां थोहुं होय तेने सिद्धांतना सारने जाणनार पुरुषो छिवाडी (छेदपाटि) पुस्तक कहे छे.

वस्त्रपंचक, अप्रत्युपेक्षित अने दुष्प्रत्युपेक्षितना भेदथी बे प्रकारे छे--

अप्पडिलेहियदूसे, तूलि उवहाणगं च नायव्वं । गंडुवहाणालिंगिणि, मसूरए चेव पोत्तमए ॥ १५७ ॥

जेनुं सर्वथा पडिलेहण न करी शकाय ते अप्रत्युपेक्षित वस्त्र कहेवाय, ते पांच प्रकारनुं छे, ते आ प्रमाणे-१ रुथी अथवा आकडाना तुल विगेरेथी भेरली तळाई-शय्या विशेष, २ हंसना रुंवाटा विगेरेथी भेरल ओशीकुं, ३ ओशीका उपर राखवानुं गालमसुरियुं, ४ ढींचण तथा कोणीनी नीचे राखवा माटे आलिंगिनि अने ५ लुगडामां अथवा चामडामां चीथरां भरीने मोहुं शिवेलुं होय ते गोळ आसन-चाकळो.

हवे दुष्प्रत्युपेक्षित-जेनुं मुक्केलीथी पडिलेहण करी शकाय, ते पांच प्रकारे छे, ते आ प्रमाणे--

पल्हवि कोयव पावार, नवयए तह य दाढिगालीओ । दुप्पाडिलेहियदूसे, एयं बीयं भवे पणगं ॥१५८॥

पल्हवि, कुतुप, प्रावरक, नवत्वक् अने दढगाली-आ पांच प्रकारना वस्त्रो दुष्प्रत्युपेक्षित छे.

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः २
नामसत्या-
दिआजी-
विकतपः-
संयमः सू०
३०८-१०

॥ ४४२ ॥

પલ્હવિ હરથુત્થરણં, તુ કોયવો રૂયપૂરિઓ પડઓ । દઢિગાલિ ધોયપોત્તી, સેસ પસિદ્ધા ભવે ભેયા ॥૧૫૯॥

૧ હાથીની પીઠ ઉપર નાચવાનું આસ્તરણ વિશેષ, ઉપલક્ષણથી થોડા રોમથી અથવા ઘણા રોમથી ભરેલ, ડંટ વિગેરેની પીઠ ઉપર રાચવાનું વસ્ત્રવિશેષ તે પલ્હવી. ૨ રુપ ભરેલું વસ્ત્ર તે કુતુપ, ઉપલક્ષણથી શાલ, દુશાલ અને કંબલ વિગેરે. ૩ દશીઓ સહિત બ્રાહ્મણને પહેરવા યોગ્ય અગોટિયારૂપ ધોતપોતિકા તે દૃઢગાલી. બાકીના બે ભેદ પ્રાવરક અને નવત્વક્ પ્રસિદ્ધ છે, તે આ પ્રમાણે-૪ પ્રાવરક-રુંઢાઢવાલું ઓઢવાનું વસ્ત્ર, તેને કોઈક મોટું કંબલ પણ કહે છે અને ૫ નવત્વક્-બહુ જીર્ણ વસ્ત્ર.

હવે તૃણપંચક કહે છે—

તણપણગં પુણ ભણિયં, જિણેહિં કમ્મટ્ટગંઠિમહણેહિં । સાલી વીહી કોહવ, રાલગ રન્ને તણાઈં ચા ॥૧૬૦॥

અષ્ટ કર્મરૂપ ગ્રંથિનું મંથન કરનાર જિનેશ્વરોએ પાંચ પ્રકારના તૃણો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ શાલી-કલમશાલી પ્રમુખનો પરાઢ, ૨ વ્રીહિ-સાઢી ચોખા વિગેરેનો પરાલ, ૩ કોદ્રવાનો પરાઢ, ૪ કાંગનો પરાઢ અને ૫ જંગલનો શ્યામાક વિગેરે ઘાસ.

હવે ચર્મપંચક કહે છે—

અયણ્ણગાવિ મહિસી, મિગાણ અજિણં તુ પંચમં હોઈ । તલિયા સ્વલ્લગવજ્ઞો, કોસગ કત્તી ચ વીયં તુ ॥૧૬૧॥

બકરાનું ચામડું, ઘેટાનું ચામડું, ગાયનું ચામડું, મેંસનું ચામડું અને હરણનું ચામડું-એમ પાંચ પ્રકારનું ચામડું છે. બીજી રીતે પણ ચર્મપંચક કહે છે-૧ તલિકા (ચંપલ) તે એક તઢવાઢી અથવા બે તઢવાઢી, ૨ પગરખાં, ૩ વાધ્ર-સામાન્ય ચામડું,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૪૩ ॥

૪ કોશકવિશેષ-અંગુલિ વિગેરેમાં પહેરવાનું ચામડાનું ઉપકરણ અને ૫ કૃતિકા-દવ પ્રસંગે આડું દેવામાં અથવા પાથરવા વિગેરેમાં ઉપયોગી ચામડું.

‘ ચિચ્યાએ ’ત્તિ૦ અશુભ મન વિગેરેનો ત્યાગ(રોધ) અથવા મન વિગેરેથી આહારાદિનું સાધુઓ માટે જે દાન તે ત્યાગ. એવી રીતે પાત્રાદિ ઉપકરણવડે અન્ન વિગેરેનું દાન તે ઉપકરણત્યાગ. કંઈ પણ વિદ્યમાન નથી કિંચન-સુવર્ણ વિગેરે દ્રવ્યનો પ્રકાર જેને તે અર્કિચન, તેનો ભાવ તે અર્કિચનતા અર્થાત્ નિષ્પરિગ્રહપણું. તે મન વિગેરેથી અને ઉપકરણની અપેક્ષાએ હોય છે માટે ચાર પ્રકારે અર્કિચનતા કહેલી છે. (સૂ૦ ૩૧૦)

॥ ચતુઃસ્થાનકના દ્વિતીય ઉદ્દેશાની ટીકાનો અનુવાદ સમાપ્ત ॥

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૨
નામસત્યા-
દિઆજી-
વિકતપઃ-
સંયમઃ સૂ૦
૩૦૮-૧૦

॥ ૪૪૩ ॥

अथ चतुःस्थानकाध्ययनके तृतीय उद्देशः ।

बीजो उद्देशक कहेवायो, हवे त्रीजो उद्देशक शुरू कराय छे. आ उद्देशकनो पूर्वना उद्देशकनी साथे आ प्रमाणे संबंध छे. पूर्वना उद्देशकमां जीव अने क्षेत्रना पर्यायो कह्या, अहिं तो जीवना पर्यायो कहेवाय छे. आ संबंधवडे प्राप्त थयेल आ उद्देशकना प्रथम बे सूत्र कहे छे-

चत्तारि रातीओ पं० तं०-पव्वयराती पुढविराति वालुयराती उदगराती, एवामेव चउव्विहे कोहे पं० तं०-पव्वयरातिसमाणे पुढविरातिसमाणे वालुयरातिसमाणे उदगरातिसमाणे, पव्वयरातिसमाणं कोहं अणुपविट्ठे जीवे कालं करेइ णेरइतेसु उव्वज्जति, पुढविरातिसमाणं कोहमणुप्पविट्ठे तिरिक्खजोणितेसु उव्वज्जति, वालुयरातिसमाणं कोहं अणुपविट्ठे समाणे मणुस्सेसु उव्वज्जति, उदगरातिसमाणं कोहमणुपविट्ठे समाणे देवेसु उव्वज्जति १ । चत्तारि उदगा पं० तं०-कहमोदए खंजणोदए वालुओदए सेलोदए, एवामेव चउव्विहे भावे पं० तं०-कहमोदगसमाणे खंजणोदगसमाणे वालुओदगसमाणे सेलोदगसमाणे, कहमोदगसमाणं भावमणुपविट्ठे जीवे कालं करेइ

श्रीस्था-
नाङ्गध्वज
सानुवाद
॥ ४४४ ॥

णेरइएसु उववज्जति, एवं जाव सेलोदगसमाणं भावमणुपविट्ठे जीवे कालं करेइ देवेसु उववज्जइ ।
सू० ३११, चत्तारि पक्खी पं० तं०-रुयसंपन्ने नाममेगे णो रुवसंपन्ने, रुवसंपन्ने नाममेगे नो रुत-
संपन्ने, एगे रुवसंपन्नेवि रुतसंपन्नेवि, एगे नो रुतसंपन्ने णो रुवसंपन्ने, एवामेव चत्तारि पुरिस-
जाया पं० तं०-रुयसंपन्ने नाममेगे णो रुवसंपन्ने ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-पत्तियं करेमी-
तेगे पत्तियं करेइ पत्तियं करेमीतेगे अपत्तितं करेति, अप्पत्तियं करेमीतेगे पत्तितं करेइ, अप्पत्तियं करे-
मीतेगे अप्पत्तितं करेति, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-अप्पणो णाममेगे पत्तितं करेति णो परस्स,
परस्स नाममेगे पत्तियं करेति णो अप्पणो (४) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-पत्तियं पवेसामीतेगे
पत्तितं पवेसेइ, पत्तियं पवेसामीतेगे अप्पत्तितं पवेसेति ४ । चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-अप्पणो
नाममेगे पत्तितं पवेसेइ णो परस्स परस्स० ४ । सू० ३१२

मूलार्थः-चार प्रकारनी रेखाओ कहेली छे, ते आ प्रमाणे-पर्वतनी रेखा, पृथिवीनी रेखा, वालुका(रेती)नी रेखा
अने उदकनी रेखा. ए दृष्टांते चार प्रकारनो क्रोध कहेलो छे, ते आ प्रमाणे-पर्वतनी रेखा (फाट) समान क्रोध-यावत् जीव-

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
क्रोधः ५-
क्षिदृष्टान्तः
सू० ३११-
३१२

॥ ४४४ ॥

પર્યંત રહે, પૃથિવીની રેખા સમાન ક્રોધ-બાર માસ પર્યંત રહે, વાલુકાની રેખા સમાન ક્રોધ-ચાર માસ પર્યંત રહે અને ઉદકની રેખા સમાન ક્રોધ-એક પક્ષપર્યંત રહે. પર્વતની રેખા સમાન અનંતાનુબંધી ક્રોધમાં પ્રવિષ્ટ થયેલ જે જીવ કાઠ કરે છે તે નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પૃથિવીની રેખા સમાન અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધમાં પ્રવિષ્ટ થયેલ જે જીવ કાઠ કરે છે તે તિર્યચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, વાલુકાની રેખા સમાન પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધમાં પ્રવિષ્ટ થયેલ જે જીવ કાઠ કરે છે તે મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉદકની રેખા સમાન સંજ્વલન ક્રોધમાં પ્રવિષ્ટ થયેલ જે જીવ કાઠ કરે છે તે દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ચાર પ્રકારે ઉદક-પાણી કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કાદવવાલું પાણી, ઁંજન-મેશ જેવું પાણી, ધૂલવાલું પાણી અને કાંકરાવાલું પાણી. આ દૃષ્ટિે ચાર પ્રકારના ભાવ (જીવના પરિણામ) કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કર્દમ ઉદક સમાન, ઁંજન ઉદક સમાન, વાલુકા ઉદક સમાન અને શૈલ ઉદક સમાન. કર્દમ ઉદક સમાન ભાવ(પરિણામ)ને પ્રાપ્ત થયેલ જે જીવ કાઠ કરે છે તે નૈરયિકોને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે, ઁંજન ઉદક સમાન ભાવને પ્રાપ્ત થયેલ જે જીવ કાઠ કરે છે તે તિર્યચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, વાલુકા ઉદક સમાન ભાવને પ્રાપ્ત થયેલ જે જીવ કાઠ કરે છે તે મનુષ્યોને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે અને શૈલ ઉદક સમાન ભાવને પ્રાપ્ત થયેલ જે જીવ કાઠ કરે છે તે દેવોને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે. (સૂ. ૩૧૧) ચાર પ્રકારના પક્ષી કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈ એક પક્ષી શબ્દસંપન્ન-મનોહર સ્વરવાલો છે પણ રૂપસંપન્ન નથી-કોકિલની જેમ, કોઈક રૂપસંપન્ન છે પણ શબ્દસંપન્ન નથી (મનોહર શબ્દ નથી)-અમળ પોપટની જેમ, કોઈક પક્ષી શબ્દસંપન્ન છે અને રૂપસંપન્ન પણ છે-મોરની જેમ, કોઈક શબ્દસંપન્ન પણ નથી અને રૂપસંપન્ન પણ નથી-કાગડાની જેમ. આ દૃષ્ટિે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈએક પુરુષ મિષ્ટ વચનસંપન્ન છે પણ

શ્રીસ્થા-
નાક્કસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૪૫ ॥

રૂપસંપન્ન નથી અર્થાત્ કાલો કે કૂવડો છે, કોઈક રૂપસંપન્ન છે પણ મનોજ્ઞ શબ્દસંપન્ન નથી, કોઈક ઉભય સંપન્ન છે અને કોઈક ઉભય સંપન્ન નથી. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ એમ ચિંતવે કે-હું અમુકની સાથે પ્રીતિ કરું અને પ્રીતિ પણ કરે છે, ૨ કોઈક પ્રથમ એમ ચિંતવે કે-હું આની સાથે પ્રીતિ કરું પણ પછી કરે નહિ, ૩ કોઈક પ્રથમ એમ ચિંતવે કે-હું અમુક સાથે અપ્રીતિ કરું પણ પછી પ્રીતિ કરે છે, ૪ કોઈક એમ ચિંતવે કે-હું આની સાથે અપ્રીતિ કરું અને અપ્રીતિને કરે છે. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ ભોજન વિગેરેથી પોતાના આત્માને આનંદ ઉપજાવે છે, પણ બીજાને નહિ, ૨ કોઈક બીજાને ઉપકાર કરે છે પણ પોતાને નહિ કેમ કે બીજા પર ઉપકાર કરવામાં રસિક હોય છે, ૩ કોઈક પોતાને અને બીજાને પણ આનંદ ઉપજાવે છે અને ૪ કોઈક પોતાને કે પરને પણ આનંદ ઉપજાવતો નથી. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ એમ ચિંતવે કે-હું પરના ચિત્તમાં પ્રીતિ કે વિશ્વાસ ઉપજાવું અને તેમજ વિશ્વાસ ઉપજાવે છે, ૨ કોઈક એમ ચિંતવે કે-હું બીજાને વિશ્વાસ ઉપજાવું પણ વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ, ૩ કોઈક એમ ચિંતવે કે-હું વિશ્વાસ ઉપજાવી શકીશ નહિ પણ વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે, અને ૪ કોઈક એમ ચિંતવે કે-હું વિશ્વાસ ઉપજાવી શકીશ નહિ અને ઉપજાવે પણ નહિ. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ પોતાના આત્મામાં વિશ્વાસ ઉપજાવે છે, પરંતુ બીજાને વિષે વિશ્વાસ ઉપજાવતો નથી, ૨ કોઈક, બીજાને વિષે વિશ્વાસ ઉપજાવે છે પણ પોતાના આત્મામાં વિશ્વાસ ઉપજાવતો નથી, ૩ કોઈક પુરુષ પોતાના તથા બીજાના આત્મામાં પણ વિશ્વાસ ઉપજાવે છે અને ૪ કોઈક પોતાના કે પરના આત્મામાં વિશ્વાસ ઉપજાવતો નથી. (સૂ. ૩૧૨)

૪ સ્થાન
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
ક્રોધઃ
પશ્ચિદ્દષ્ટા-
ન્તઃ સૂ.
૩૧૧-૧૨

॥ ૪૪૫ ॥

ટીકાર્થ:-‘ચત્તારી’ત્યાદિ૦ આ સૂત્રનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે. પૂર્વે ચારિત્ર કહ્યું, તેનો પ્રતિબંધ કરનાર ક્રોધાદિ ભાવ છે, માટે ક્રોધના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવા માટે આ સૂત્ર કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સંબંધવાળા આ દૃષ્ટાંતભૂત વિગેરે સૂત્રની વ્યાખ્યા કરાય છે-‘રાજી’ રેખા. ક્રોધનું બાકીનું વ્યાખ્યાન માયા* વિગેરેની જેમ જાણવું. માયાદિના પ્રકરણ(વિષય)થી અન્યત્ર ક્રોધનો વિચાર કરવામાં આવેલ છે કારણ કે સૂત્રની ગતિ વિચિત્ર હોય છે. બીજું સૂત્ર પણ સુગમ છે. આ ક્રોધ ભાવવિશેષ જ છે માટે ભાવની પ્રરૂપણા કરવા માટે દૃષ્ટાંત વિગેરે બે સૂત્રને કહે છે-‘ચત્તારી’ ત્યાદિ૦ પ્રસિદ્ધ છે. વિશેષ એ કે-જેમાં ધૂંચેલ પગ વિગેરે ધૂંચી ન શકાય અથવા કષ્ટવડે ધૂંચી શકાય (કાઠી શકાય) તે કર્દમ (કાદવ). દીપક વિગેરેની મેશના જેવો પગ વિગેરેમાં લેપ કરનાર-ચોંટી જાય તેવો તે સંજન, કર્દમ વિશેષ જ છે. વાલુકા(રેતી) પ્રસિદ્ધ છે, તે મીંજેલી પગ વિગેરેને લાગી હોય તો પણ પાણી સૂકાઈ જવાથી અલ્પ પ્રયાસે દૂર થાય છે માટે અલ્પ લેપ કરનારી છે. શૈલ એટલે કોમલ પાષાણો. તે પણ વિગેરેને સ્પર્શવડે જ કંઈક દુઃખ ઉપજાવે છે, પરંતુ તથાવિધ લેપને ઉત્પન્ન કરતા નથી. કાદવ વિગેરેની પ્રધાનતાવાળા ઉદકો તે કર્દમોદક વિગેરે કહેવાય છે. જીવનો જે રાગાદિ પરિણામ તે ભાવ, તેનું કર્દમોદક વિગેરેની સાથે સમાનપણું તેના સ્વરૂપને અનુસારે કર્મના લેપને અંગીકાર કરીને માનવું. (સૂ૦ ૩૧૧) હમણા જ ભાવનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે ભાવવાળા દૃષ્ટાંત સહિત પુરુષને ‘ચત્તારિ પક્ષ્વી’ત્યાદિ૦ સૂત્રથી લઈને ‘અત્યમિયત્થમિયે’ તિ૦ છેવટના સૂત્રવડે કહે છે-તેનો ભાવ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-શબ્દ અને રૂપ બધા પક્ષીઓને હોય છે, અતઃ વિશિષ્ટ શબ્દ અને રૂપ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. ૧ રુત-

* ચોથા ઠાળાના બીજા ઉદ્દેશકમાં માયા વિગેરે ત્રણ કષાયનું સ્વરૂપ કહેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્રપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૪૬ ॥

મનોજ્ઞ શબ્દવડે સંપન્ન એક પક્ષી છે પરંતુ મનોજ્ઞ રૂપવડે સંપન્ન નથી-કોકિલની જેમ, ૨ રૂપસંપન્ન છે પણ શબ્દસંપન્ન નથી-સામાન્ય શુક(પોપટ)વત્, ૩ ઉભયસંપન્ન-મયૂરવત્, ૪ અનુભયસંપન્ન-શબ્દસંપન્ન અને રૂપસંપન્ન પણ નહિ-કાગડા-ની જેમ. અહિં પુરુષ યથાયોગ્ય યોજવો, તે આ પ્રમાણે-પ્રિય બોલવાવડે મનોજ્ઞ શબ્દ અને સુંદર વેષવડે રૂપસંપન્ન અથવા સાધુ, ચોક્કસ કરલ સિદ્ધાંતમાં પ્રસિદ્ધ, શુદ્ધ ધર્મદેશનાદિ સ્વાધ્યાયના પ્રબંધવાળો (શબ્દસંપન્ન), લોચવડે અલ્પ કેશવાળું ઉત્તમાંગપણું અર્થાત્ મસ્તકની સુંદરતા, તપવડે કાયાની કૃશતા, મેલવડે મલિન કાયા અને અલ્પ ઉપકરણપણું વિગેરે લક્ષણવડે સુવિહિત સાધુના રૂપને ધરનાર તે રૂપસંપન્ન છે. ' પત્તિયં ' નિઃ સ્વાર્થિક ' ક ' પ્રત્યયનું ગ્રહણ કરવામાં પણ પ્રીતિ એ જ પ્રીતિક, રૂઢિથી નપુંસકપણું જાણવું. ૧ હું પ્રીતિ કરું અથવા હું વિશ્વાસ કરું એવા પરિણામવાળો થયો થકો પ્રીતિને અથવા વિશ્વાસને કરે છે, કેમ કે સ્થિર પરિણામવાળો અથવા ઉચિત્ત પ્રવૃત્તિ કરવામાં ચતુર કે સૌભાગ્યવાળો હોય છે. ૨ બીજો તો પ્રીતિ કરવામાં પરિણત થયો થકો પણ અપ્રીતિને જ કરે છે, કેમ કે સ્થિરપરિણામાદિ ગુણથી વિપરીત હોય છે. ૩ ત્રીજો અપ્રીતિમાં પરિણત થયો થકો પ્રીતિને જ કરે છે, કેમ કે ઉત્પન્ન થયેલા પૂર્વના પરિણામથી નિવૃત્ત થવાથી અથવા બીજાની અપ્રીતિનો હેતુ છતાં પણ પ્રીતિની ઉત્પત્તિના સ્વભાવવાળો હોવાથી પ્રીતિને કરે છે. ૪ ચોથો પુરુષ તો સુગમ છે. ૧ કોઈક પુરુષ ભોજન, વસ્ત્રાદિવડે પોતાના આત્માને પ્રીતિ-આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે, કેમકે સ્વાર્થમાં તત્પર હોવાથી બીજાને આનંદ ઉત્પન્ન કરતો નથી, ૨ બીજો પરમાર્થમાં તત્પર હોવાથી બીજાને આનંદ આપે છે પણ પોતાને નહિ, ૩ ત્રીજો બન્ને(સ્વપર)ને આનંદ આપે છે, કેમ કે સ્વાર્થ અને પરમાર્થ બન્નેમાં તત્પર હોય છે, તેમજ ૪ ચોથો-સ્વપરને આનંદ ઉપજાવતો

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૩
ક્રોધ: ૫-
શ્લિષ્ટાન્તઃ
સૂ. ૩૧૧-
૩૧૨

॥ ૪૪૬ ॥

નથી, કેમ કે સ્વાર્થ-પરમાર્થમાં શૂન્ય હોય છે. કોઈક પુરુષ પોતાનો વિશ્વાસ કરે છે પણ બીજાનો કરતો નથી इत्यादि चतुर्भेगीनी व्याख्या कही. 'पत्तियं पवेसेमि' ति० आ पुरुषे मारा उपर प्रीति अथवा विश्वास करे छे, आ प्रमाणे बीजाना चित्तमां हुं ठमावुं-खात्री करावुं. एवी रीते परिणामवाळो थयो थको ते ज प्रमाणे बीजाना चित्तमां प्रीति के विश्वासने करावे छे. बाकीनुं (त्रण भंग) सूत्र अने अनंतर सूत्र पूर्वनी जेम जाणवुं. (सू० ३१२)

चत्तारि रुक्खा पं० तं०-पत्तोवए पुष्फोवए फलोवए छायोवए, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-पत्तोवारुक्खसमाणे पुष्फोवारुक्खसमाणे फलोवारुक्खसमाणे छातोवारुक्खसमाणे । सू० ३१३, भारणं वहमाणस्स चत्तारि आसासा पं० तं०-जत्थ णं अंसातो अंसं साहरइ तत्थविय से एगे आसासे पणत्ते १, जत्थविय णं उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठावेति तत्थविय से एगे आसासे पणत्ते २, जत्थविय णं णागकुमारावासंसि वा सुवन्नकुमारावासंसि वा वासं उवेति तत्थविय से एगे आसासे पन्नत्ते ३, जत्थविय णं आवकधाते चिट्ठति तत्थविय से एगे आसासे पन्नत्ते ४, एवामेव समणोवासगस्स चत्तारि आसासा पं० तं०-जत्थ णं सीलव्वतगुणव्वतवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासाइं पडिवज्जेति तत्थविय से एगे आसासे पणत्ते १, जत्थविय णं सामाइयं

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
શાસ્ત્રવાદ
॥ ૪૪૭ ॥

દેસાવગાસિયં સમ્મમણુપાલેહ તત્થવિય સે એગે આસાસે પળ્લત્તે ૨, જત્થવિય ણં ચાઉદસટ્ટમુહિટ્ટ-
પુન્નમાસિણીસુ પહિપુન્નં પોસહં સમ્મં અણુપાલેહ તત્થવિ ય સે એગે આસાસે પળ્લત્તે ૩, જત્થવિ ય ણં
અપચ્છિમમારણંતિતસંલેહણાજૂસણાજૂસિતે ભત્તપાણપહિતાતિવિલ્લત્તે પાઓવગતે કાલમણવકંઘમાણે
વિહરતિ તત્થવિય સે એગે આસાસે પળ્લત્તે ૪ । સૂ. ૩૧૪

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના વૃક્ષ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-ઘણા પત્ર(પાંદડાં)વાળું, ઘણા પુષ્પવાળું, ઘણા ફળવાળું અને
ગાઢ છાયાવાળું. એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ તથાવિધ ઉપકારને નહિ કરનાર પત્ર સહિત વૃક્ષ
સમાન, ૨ સૂત્રદાન વિગેરેથી ઉપકાર કરનાર તે પુષ્પ સહિત વૃક્ષ સમાન, ૩ અર્થદાન વિગેરેથી મહાન્ ઉપકાર તે ફળ સહિત
વૃક્ષ સમાન અને ૪ અનર્થથી રક્ષણ કરનાર તે છાયા સહિત વૃક્ષ સમાન. (સૂ. ૩૧૩) માર પ્રત્યે વંદન કરનાર પુરુષને ચાર
વિશ્રામ (વીસામા) કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ જે સમયે એક સ્વભાષી લઈને બીજા સ્વભા ઉપર મારને મૂકે છે તે અવસરે તેને
એક વિશ્રામ કહેલ છે, ૨ જે અવસરે માર ઉતારીને વડીનીત કે લઘુનીત કરે છે તે અવસરે તેને એક વિશ્રામ કહેલ છે, ૩ જે
અવસરે નાગકુમારના આવાસ(દેવલ)માં અથવા સુપર્ણકુમારના મંદિરમાં રાત્રિએ વસે છે તે અવસરે તેને એક વિશ્રામ કહેલ છે
અને ૪ જે અવસરે માર ઉતારીને પોતાને ઘેર યાવજીવ પર્યંત રહે છે તે અવસરે તેને એક વિશ્રામ કહેલ છે. એ દૃષ્ટાંતે શ્રમણો-
પાસકને-સાવધન્યાપારરૂપ મારથી દબાયેલાને ચાર વિશ્રામ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ જે અવસરે શીલ-સદાચાર, અણુવ્રત,

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૩
પત્રાદ્યુપગ-
ચતુર્ભંગિકા
આશ્વાસ-
ચતુષ્કં
સૂ. ૩૧૩-
૧૪

॥ ૪૪૭ ॥

ગુણવ્રત, અનર્થદંડાદિથી નિવર્ત્તનરૂપ વિરમણ, નવકારસી પ્રમુખ પ્રત્યાઘ્યાન, પૌષધ સહિત ઉપવાસને ગ્રહણ કરે છે ત્યારે તેને એક વિશ્રામ કહેલ છે, ૨ જે અવસરે સામાયિક અને દેશાવગાસિકને સારી રીતે પાઠે છે ત્યારે તેને એક વિશ્રામ કહેલ છે, ૩ જે અવસરે ચૌદશ, આઠમ, અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમારૂપ તિથિઓને વિષે પરિપૂર્ણ પૌષધને સારી રીતે પાઠે છે ત્યારે તેને એક વિશ્રામ કહેલ છે, ૪ જે અવસરે અપશ્વિમ(હેલ્લી) મારણાંતિકરૂપ સંલેખનાને સ્વીકારીને અને ભક્તપાનનું પ્રત્યાઘ્યાન કરીને પાદપ-હેદેલી વૃક્ષની ડાઢની માફક સ્થિર થઈને કાઢ(મરણ)ની વાંછાને નહિં કરતો થકો વિચરે છે ત્યારે તેને એક વિશ્રામ કહેલ છે. (સૂ. ૩૧૪)

ટીકાર્થ:-પત્ર-પાંદડાંને પ્રાપ્ત થાય છે તે પત્રોપગ અર્થાત્ ઘણા પત્રવાઢો, એમ જ પુષ્પોપગ વિગેરે જાણવા. લોકોત્તર અને લૌકિક પુરુષોની પત્રવાઢા વિગેરે વૃક્ષની સાથે સમાનતા તો ક્રમશઃ જાણવી, તે આ પ્રમાણે-૧ અભિલાષીઓને વિષે તથાવિધ ઉપકાર નહિં કરવાવડે પોતાના સ્વભાવમાં જ સમાપ્ત થવાથી, ૨ સૂત્ર ભણાવું વિગેરેથી ઉપકારક હોવાથી, ૩ સૂત્રના અર્થને આપવા વિગેરેવડે મહાન્ ઉપકારક હોવાથી અને ૪ જ્ઞાનાદિ કાર્યમાં પ્રવર્ત્તાવું અને દોષથી બચાવું વિગેરેથી નિરંતર સેવા કરવા યોગ્ય હોવાથી. (સૂ. ૩૧૩) ભાર-ધાન્ય ભરવાના આધારભૂત(કોઠી વિગેરે)ને એક સ્થાનથી બીજા સ્થાન પ્રત્યે વહન કરનાર-લઈ જનાર પુરુષને આશ્વાસો-વિશ્રામો કહેલા છે, તેઓના અવસરના ભેદવડે વિશ્રામના ભેદો છે. ૧ જે અવસરમાં અંશ-એક સ્કંધથી બીજા સ્કંધ પ્રત્યે ભારને સંહરે છે-લઈ જાય છે તે અવસરમાં, ‘ સે ’ તે વહન કરનારને એક વિશ્રામ કહેલ છે, ૨ ‘ પરિષ્ઠાપયતિ ’ ભાર તજી દઈને મૂત્રપુરુષોદિ ત્યાગ કરે છે તે બીજો વિશ્રામ, ૩ નાગ-

भीस्था-
नागसूत्र
सानुवाद
॥ ४४८ ॥

कुमारना आवासो विगेरे उपलक्षणमात्र छे एथी बीजा आयतन(स्थान)ने विषे पण वासने प्राप्त थाय छे अर्थात् रात्रिए वास करे छे ते ४ यावती-ज्यां सुधी आ मनुष्य अथवा देवदत्तादि छे एम कथनरूप यावत् कथावडे अर्थात् यावज्जीव सुधी ते रहे छे-वसे छे ते ' एवमेवे ' त्यादि० एमज दार्ष्टान्तिक सूत्र छे. श्रमणान्-साधुओनी जे सेवा करे छे ते श्रमणोपासक-श्रावक तेने (सावद्य व्यापाररूप भारथी दबायलाने) आश्वासो-सावद्य कार्यने छोडवावडे चित्तने आश्वासन-स्वास्थ्यरूप विश्रामो छे, परलोकथी भय पामेल मने आत्राण-शरण छे एवा आ विश्रामो छे. ते श्रावक जिनागमना परिचयथी स्वच्छ बुद्धि-वडे आरंभ अने परिग्रह ए बन्ने दुःखनी परंपराने करनार अने संसाररूप कांतारना कारणभूत होवाथी छोडवा योग्य छे एम जाणतो थको इंद्रियरूप सुभटना वशथी आरंभ अने परिग्रहने विषे प्रवर्त्ततो छतो महान् खेद, संताप अने भयने बहन करे छे अने नीचे प्रमाणे भावना भावे छे--

हियए जिणाण आणा, चरियं मह एरिसं अउन्नस्स । एयं आलप्पालं, अण्वो दूरं विसंवयइ ॥१६२॥
हयमम्हाणं नाणं, हयमम्हागं मणुस्समाहप्पं । जे किल लद्धविवेया, विचेट्ठिमो वालवालव्व ॥१६३॥

मारा हृदयमां जिनेश्वरनी आज्ञा छतां पण पुण्य रहित मारुं चरित्र-वर्त्तन तो आवुं छे अर्थात् संसार संबंधी वस्तु मने प्रिय लागे छे तो हवे शुं विशेष कहूं ? आ आश्चर्य छे, अत्यंत विरोध छे. अमारुं सइ असइना विवेकरूप ज्ञान हणायुं ! अमारुं मनुष्य संबंधी माहात्म्य हणायुं ! निश्चय विवेकने प्राप्त थया छतां पण नाना बाळकौनी जेम अमे प्रवृत्तिने करीए छीए.

४ स्थान-
काण्ययने
उद्देशः ३
पत्राद्युपग-
चतुर्भंगिका
आश्वास-
चतुष्कं
सू० ३१३-
१४

॥ ४४८ ॥

૧ જે અવસરમાં શીલ-સદાચાર વિશેષ અથવા બ્રહ્મચર્ય વિશેષ, વ્રત-સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતનું વિરમણ વિગેરે, બીજે સ્થળે તો શીલ ઇટલે પાંચ અણુવ્રત અને વ્રત-સાત શિક્ષાવ્રત કહેલ છે, પરંતુ ગુણવ્રતા વિગેરેનું સૂત્રમાં સાક્ષાત્ ગ્રહણ જુદું કરવાથી અહિં તે વ્યાખ્યા કરી નથી. ગુણવ્રત-દિશાવ્રત અને ઉપભોગપરિભોગવ્રતસ્વરૂપ છે તથા વિરમણ-અનર્થદંડની વિરતિના પ્રકારો અથવા રાગાદિની વિરતિઓ જાણવી. પ્રત્યાખ્યાન નવકારસી વિગેરે, પૌષધ-અષ્ટમી વિગેરે પર્વના દિવસોમાં ઉપવસન-આહારનો ત્યાગ તે પૌષધોપ-વાસ. (શીલાદિ બધાય પદોનો દ્વંદ્વ સમાસ છે) શીલ વિગેરેને અંગીકાર કરે છે તે અવસરને વિષે તેને એક વિશ્રામ કહેલ છે.

૨ જે અવસરમાં સાવધયોગના ત્યાગપૂર્વક નિરવધ યોગના સેવનરૂપ સામાયિકમાં જે વ્યવસ્થિત શ્રાવક હોય છે તે શ્રમણ-ભૂત થાય છે. વઢી દેશે-દિશા પરિમાણવ્રત ગ્રહણ કરેલ શ્રાવકને દિશાના પરિમાણના વિભાગમાં અવકાશ-અવતાર વિષયક અવસ્થાન છે જે વ્રતને વિષે તે દેશાવકાશ તે જ દેશાવકાશિક અર્થાત્ દિશાવ્રતમાં ગ્રહણ કરેલ દિશાના પરિમાણને દરરોજ સંક્ષેપવા-રૂપ અથવા બધા ય વ્રતોનું સંક્ષેપ કરવારૂપ વ્રતનું અનુપાલન કરે છે અર્થાત્ વ્રત ગ્રહણ કર્યા પછી અઘંડ રીતે પાઠે છે તે અવસરે પણ તેને એક વિશ્રામ કહેલ છે. ૩ ઉદ્દિષ્ટા-અમાવાસ્યા પરિપૂર્ણ-અહોરાત્ર પર્યંત ૧ આહારનો ત્યાગ, ૨ શરીરના સત્કારનો ત્યાગ, ૩ બ્રહ્મચર્યનું પાલન અને ૪ અવ્યાપાર-સાવધ પ્રવૃત્તિના ત્યાગરૂપ ચાર ભેદયુક્ત પૌષધને કરે છે ત્યારે એક વિશ્રામ છે, ૪ જે અવસરે વઢી પશ્ચિમ જ-છેલ્લી પરંતુ અમંગલના પરિહારને માટે *અપશ્ચિમા એવી, મરણ જ અંત તે મરણાંત, તેમાં જે થયેલી તે મારણાંતિકી-તે અપશ્ચિમમારણાંતિક એવી, જેનાવડે શરીર અને કષાયાદિ કુશ કરાય છે તે સંલેખના-તપવિશેષ

* પશ્ચિમ શબ્દ અમંગલરૂપ છે માટે અપશ્ચિમ શબ્દ કહેલ છે.

भीष्मा-
नाङ्गप्र
बानुवाद
॥ ४४९ ॥

ते अपश्चिममारणांतिक संलेखनानी 'जूसण' ति० जोषणा-सेवारूप धर्मवडे 'जूसिय' ति०-सेवा करनार अथवा देहने खपावनार-शोषनार ते जोषणा-जुष्ट, तथा भक्तपाननुं प्रत्याख्यान करेल छे जेणे ते भक्तपानप्रत्याख्यात, पादप-वृक्षनी माफक उपगत-निश्चेष्टपणाए रहेल ते पादपोपगत अर्थात् अनशन विशेषने स्वीकारेल, काल-मरणना समयने न इच्छतो थको-तेमां उत्सुक नहिं थयो थको विचरे छे-रहे छे. (सू० ३१४)

चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-उदितोदिते णाममेगे उदितत्थमिते णाममेगे अत्थमितोदिते णाममेगे अत्थमियत्थमिते णाममेगे, भरहे राया चाउरंतचक्कवट्टी णं उदितोदिते, बंभदत्ते णं राया चाउरंतचक्कवट्टी उदिअत्थमिते, हरितेसबले णमणगारे णमत्थमिओदिते, काले णं सोयरिये अत्थमितत्थमिते । सू० ३१५, चत्तारि जुम्मा पं० तं०-कडजुम्मे तेयोए दावरजुम्मे कलिओए, नेरतितानं चत्तारि जुम्मा पं० तं०-कडजुम्मे तेओए दावरजुम्मे कलितोए, एवं असुरकुमाराणं जाव थणिय-कुमाराणं, एवं पुढविकाइयाणं आउ० तेउ० वाउ० वणस्सति० बेंदितानं तेंदियाणं चउरिंदियाणं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साणं वाणमंतरजोइसियाणं वेमाणियाणं सव्वेस्सिं जहा णेरइ-याणं । सू० ३१६, चत्तारि सूरा पं० तं०-खंतिसूरे तवसूरे दाणसूरे जुद्धसूरे, खंतिसूरा अरहंता तवसूरा

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ३
उदितोदि-
तादिचतुर्भ-
गिका युग्म-
शूरचतुष्कं
उच्चादिचतु-
ष्कं लेख्या-
चतुष्कं०
सू० ३१५-
३१९
॥ ४४९ ॥

અળગારા દાણસૂરે વેસમળે જુદ્ધસૂરે વાસુદેવે । સૂ૦ ૩૧૭, ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-ઉચ્ચે ણામમેગે
 ઉચ્ચચ્છંદે ઉચ્ચે ણામમેગે ણીતચ્છંદે ણીતે ણામમેગે ઉચ્ચચ્છંદે નીચે ણામમેગે ણીયચ્છંદે । સૂ૦ ૩૧૮,
 અસુરકુમારાણં ચત્તારિ લેસાતો પં૦ તં૦-કળહલેસા ણીલલેસા કાઉલેસા તેઉલેસા એવં જાવ થાણિય-
 કુમારાણં એવં પુઢવિકાઙ્યાણં આઉવળસ્સઙ્કાઙ્યાણં વાળમંતરાણં સઠ્ઠેસિં જહા અસુરકુમારાણં । સૂ૦ ૩૧૯

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના પુરુષ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કુલ, બઠ, ક્રદ્ધિ વિગેરેથી પ્રથમ ઉદયને પામેલા અને પછી પરમ
 સુખને પામેલા તે ઉદિતોદિત, ૨ કુલ વિગેરેથી પ્રથમ ઉદયને પામેલા અને પછી દુર્ગતિમાં જવાથી અસ્તને પામેલા તે ઉદિત-
 અસ્તમિત, ૩ નીચ કુલ વિગેરેથી પ્રથમ અસ્તને પામેલા અને પછી સદ્ગતિમાં જવાથી ઉદયને પામેલા તે અસ્તમિતોદિત અને ૪
 નીચ કુલાદિથી પ્રથમ અસ્ત પામેલ અને દુર્ગતિમાં જવાથી પછી પળ અસ્ત પામેલ તે અસ્તમિતઅસ્તમિત. હવે ઉક્ત ચાર ભાંગના
 સ્વામીને કહે છે-૧ ચાતુરંગ ચક્રવર્તી ભરતમહારાજા પ્રથમ પળ ઉદયને પામેલા અને પછી પળ ઉદયને પામેલા, ૨ ચાતુરંત
 ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્ત રાજા પ્રથમ ઉદયને પામીને પછી અસ્તને પામેલા, ૩ હરિકેશીબલ મુનિ પ્રથમ નીચ કુલમાં અવતાર લઈને
 અસ્ત પામેલા અને પછીથી ઉદયને પામેલા અને ૪ કાલસૌકરિક(કસાઈ) પ્રથમ પળ અસ્ત પામીને પછી પળ નરકગમનવડે
 અસ્તને પામ્યો. (સૂ૦ ૩૧૫) ચાર પ્રકારના યુગ્મ-રાશિવિશેષ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-જે સંખ્યાને ચારથી ભાગતાં શેષ ચાર રહે
 તે કૃતયુગ્મ, શેષ ત્રણ રહે તે ત્ર્યોજ, શેષ બે રહે તે દ્વાપર અને શેષ એક રહે તે કલ્યોજ. નૈરયિકોના ચાર યુગ્મ કહેલા છે, તે

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૫૦ ॥

આ પ્રમાણે-કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ, દ્વાપર અને કલ્યોજ, એવી રીતે અસુરકુમારોના યાવત્ સ્તનિતકુમારોના, એમ જ પૃથ્વીકાયિકોના અપ્કાયિકોના, તેજસ્કાયિકોના, વાયુકાયિકોના, વનસ્પતિકાયોના, દ્વીંદ્રિયોના, ત્રીંદ્રિયોના, ચતુરિંદ્રિયના, પંચેંદ્રિયતિર્યચયો-નિકોના, મનુષ્યોના, વ્યંતર અને જ્યોતિષ્કોના તથા વૈમાનિકોના એમ બધાયના જેમ નૈરયિકોના ચાર યુગ્મ કહેલા છે તેમ જાણવા. (સૂ. ૩૧૬) ચાર પ્રકારના શૂરા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ક્ષમામાં શૂર, તપને વિષે શૂર, દાનમાં શૂર અને યુદ્ધને વિષે શૂર. ક્ષમામાં શૂરા અર્હતો, તપમાં શૂરા મુનિઓ, દાનમાં શૂરા વૈશ્રમણ અને યુદ્ધમાં શૂર વાસુદેવ છે. (સૂ. ૩૧૭) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક પુરુષ શરીર, કુલ અને ધન વિગેરેથી ઊંચ અને ઊંચચ્છંદ-શ્રેષ્ઠ અભિપ્રાયવાળો ઉદાર છે, ૨ એક શરીર વિગેરેથી ઊંચ પણ નીચચ્છંદ-નીચ અભિપ્રાયવાળો છે, ૩ એક શરીર વિગેરેથી નીચ પણ ઊંચચ્છંદ-શ્રેષ્ઠ અભિપ્રાયવાળો છે અને ૪ એક શરીર, કુલ વિગેરેથી નીચ અને નીચચ્છંદ-નીચ અભિપ્રાયવાળો છે. (સૂ. ૩૧૮) અસુરકુમારોને ચાર લેશ્યાઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યા. એવી રીતે યાવત્ સ્તનિતકુમારોને એમજ પૃથ્વી-કાયિકોને, અપ્કાયિકોને, વનસ્પતિકાયિકો અને વ્યંતરોને, આ બધાયને અસુરકુમારોની માફક ચાર લેશ્યાઓ છે. (સૂ. ૩૧૯)

ટીકાર્થ:-ઉચ્ચ કુલ, બલ, સમૃદ્ધિ અને નિર્દોષ કાર્યોવડે ઉદિત-અભ્યુદયવાળો, અને પરમ સુખના સમૂહના ઉદયવડે ઉદિત-ઉદય પામેલ માટે ઉદિતોદિત, જેમ ભરત મહારાજા અને એનું ઉદિતોદિતપણું પ્રસિદ્ધ છે ૧, તથા પ્રથમ ઉદય પામેલ, અને પછી અસ્ત પામેલ-સૂર્યની જેમ; કેમ કે સર્વ સમૃદ્ધિવડે ભ્રષ્ટ થવાથી અને દુર્ગતિમાં જવાથી ઉદિતઅસ્તમિત-ઉદય પામીને અસ્ત પામેલ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની માફક, તે ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થવા વિગેરેથી અને સ્વશુજાનાં બઠથી મેઠવેલ સામ્રાજ્યવડે

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
ઉદિતોદિ-
તાદિચતુર્ભ-
ગિકાં યુગ્મ-
શૂરચતુષ્કં
ઉચ્ચાદિચતુ-
ષ્કં લેશ્યા-
ચતુષ્કં
સૂ. ૩૧૫-
૩૧૯
॥ ૪૫૦ ॥

પ્રથમ ઉદય પામેલ અને પાછલથી સ્વાસ કારણ સિવાય ક્રોધિત બ્રાહ્મણદ્વારા પ્રેરણા કરાયેલ ગોવાલવડે છોડાયેલ ધનુષ્યની ગોઠીથી ફૂટી ગયેલ આંખની કીકીવડે અને મરણ પછી અપ્રતિશ્ઠાના નામના મહાનરકાવાસ સંબંધી વેદનાની પ્રાપ્તિવડે અસ્ત પામેલ ૨, હીન કુલમાં ઉત્પત્તિ, દુર્ભાગ્ય અને દારિદ્ર્ય વિગેરેથી પ્રથમ અસ્તમિત અને પછીથી સમૃદ્ધિ, કીર્તિ અને સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ વિગેરેથી ઉદિત-ઉદય પામેલ તે અસ્તમિતોદિત-જેમ હરિકેશબલ નામના મુનિ, તે જન્માંતરમાં બાંધેલ નીચ ગોત્રકર્મના વશથી પ્રાપ્ત કરેલ હરિકેશ નામના ચાંડાલકુલપણાથી, દુર્ભાગ્યપણાથી અને દરિદ્રપણાથી પ્રથમ અસ્ત પામેલ, પરન્તુ પાછલથી તો દીક્ષિત થયો થકો નિશ્ચલ ચારિત્રના ગુણોવડે, મેઢવેલ દેવકૃત સહાયવડે, પ્રસિદ્ધિ મેઢવવાવડે અને સદ્ગતિમાં જવાવડે ઉદિત ૩. તથા સૂર્યની જેમ પ્રથમ અસ્ત પામેલ કેમકે નીચકુલપણું અને દુષ્ટ કર્મ કરવાપણાથી કીર્તિ, સમૃદ્ધિલક્ષણ તેજથી વર્જિત હોય છે અને પછીથી દુર્ગતિમાં જવાથી અસ્ત પામેલ તે અસ્તમિતાસ્તમિત-જેમ કાઠ નામનો સૌકરિક. 'સૂકરૈઃ' સુવરોવડે ચરતિ મૃગયા-શિકારને કરે છે માટે સૌકરિક નામ યથાર્થ છે. દુષ્ટ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ અને દરરોજ પાંચ સો પાડાને મારનાર માટે પ્રથમ અસ્ત પામેલ, અને પછીથી પળ સાતમી નરકપૃથિવીને વિષે ગયેલ માટે અસ્ત પામેલ. ૪. 'ભરહે' ત્યાદિ૦ ઉદાહરણસૂત્ર તો ભાવિતાર્થ છે. (સૂ૦ ૩૧૫) જે જીવો આ પ્રમાણે વિચિત્ર ભાવોવડે ચિંતન કરાય છે તે બધા ય ચાર રાશિઓમાં અવતરે છે, માટે તેઓને દર્શાવતાં થકા સૂત્રકાર કહે છે- 'ચત્તારિ જુમ્મે' ત્યાદિ૦ યુગ્મ-રાશિવિશેષ. જે રાશિને ચારની સંખ્યાવડે અપહરણ કરવાથી (ભાંગવાવડે) શેષ ચાર રહે તે કૃતયુગ્મ કહેવાય છે. જે રાશિના છેવટમાં શેષ ત્રણ રહે તે ત્ર્યોજ, બે શેષ રહે તો દ્વાપરયુગ્મ અને એક શેષ રહે તે કલ્પયોજ કહેવાય. અહિં ગણિતની પરિભાષામાં

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૫૧ ॥

સમરાશિ(૨-૪)યુગ્મ કહેવાય છે અને વિષમરાશિ (૧-૩) તે ઓજ કહેવાય છે. આ જૈનાસિદ્ધાંતની મર્યાદા છે. લોકમાં તો કૃતયુગ્મ વિગેરે આ પ્રમાણે કહેવાય છે-“કલિયુગમાં ચાર લાખ ને વત્રીશ હજાર વર્ષ હોય છે. દ્વાપરયુગમાં આઠ લાખ ને ચોસઠ હજાર, ત્રેતાયુગમાં બાર લાખ ને છન્નુ હજાર અને કૃતયુગમાં સત્તર લાખ અઢ્યાવીશ હજાર વર્ષ હોય છે.” પૂર્વોક્ત રાશિયોનું નારકાદિને વિષે નિરૂપણ કરતા થકા સૂત્રકાર કહે છે-‘નેરહ્ણ’ત્યાદિ૦ સુગમ છે. નારક વિગેરે ચાર પ્રકારની રાશિવાળા પણ હોય કેમ કે જન્મ અને મરણવડે હીન યા અધિકપણાનો સંભવ હોય છે. (સૂ૦ ૩૧૬) વઢી જીવોને જ ભાવોવડે નિરૂપતાં થકા સૂત્રકાર કહે છે-‘ ચત્તારિ સૂરે ’ત્યાદિ૦ બે સૂત્ર સુગમ છે. વિશેષ એ કે-શૂર-વીરપુરુષો. ક્ષમામાં શૂરા અર્હતો-શ્રીમહાવીર પરમાત્માની માફક, તપમાં શૂરા અનગારો-દૃઢપ્રહારી મુનિવત્, દાનમાં શૂર વૈશ્રમણ-ઉત્તર દિશાનો લોકપાલ(કુબેર) તે તીર્થંકર વિગેરેના જન્મના સમયમાં અને ષારણા વિગેરેના સમયમાં રત્ન વિગેરેની વૃષ્ટિ કરવાવડે દાનમાં શૂર છે. કહ્યું છે કે—

વેસમણવયણસંચો-इया उ ते तिरियजंभगा देवा । कोडिगसो हिरन्ना,रयणाणि य तत्थ उवणेंति ॥૧૬૪॥

વૈશ્રમણના વચનથી પ્રેરાયા થકા તે તિયગ્જંભકદેવો, ક્રોડોગમે સુવર્ણોને અને રત્નોને તત્ર-તીર્થંકરગૃહને વિષે લઈ જાય છે. યુદ્ધમાં શૂર વાસુદેવ-કૃષ્ણવત્ કેમ કે તેને ત્રણ સો સાઠ સંગ્રામમાં જય મેલવવાનો હોય છે. (સૂ૦ ૩૧૭) *શરીર, કુલ

* મૂલ અનુવાદમાં ચાર ભાંગા સ્પષ્ટ લખેલ છે.

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
ઉદિતોદિ-
તાદિચતુર્ભ-
ગિકા યુગ્મ-
શૂરચતુષ્કં
ઉચ્ચાદિચતુ-
ષ્કં લેશ્યા-
ચતુષ્કં૦
સૂ૦ ૩૧૫-
૩૧૯
॥ ૪૫૧ ॥

અને વૈભવ વિગેરેથી ઉચ્ચ પુરુષ, તથા ઔદાર્યાદિ ગુણયુક્ત હોવાથી ઉચ્ચ અભિપ્રાયવાળો તે ઉચ્ચચ્છંદ, નીચચ્છંદ તો પૂર્વોક્તથી વિપરીત અર્થાત્ નીચ અભિપ્રાયવાળો, નીચ પણ ઉચ્ચ કુલાદિથી વિપરીત છે. (સૂ. ૩૧૮) હમણા જ ડુંચ અને નીચ અભિપ્રાય કહ્યો તે લેશ્યાવિશેષથી થાય છે માટે લેશ્યાસૂત્રો કહેલ છે, તે સુગમ છે. વિશેષ એ કે-અસુરાદિને દ્રવ્યના + આશ્રયવડે ચાર લેશ્યાઓ હોય છે અને ભાવથી તો બધા ય દેવોને છ લેશ્યા હોય છે, મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોને તો દ્રવ્યથી અને ભાવથી પણ છ લેશ્યા હોય છે. પૃથિવી, અપ્ અને વનસ્પતિના જીવોને જ તેજોલેશ્યા હોય છે કેમ કે તેઓમાં દેવોની ઉત્પત્તિ હોવાથી તે જીવોને ચાર લેશ્યા હોય છે. (સૂ. ૩૧૯) કહેલ લેશ્યાવિશેષથી વિચિત્ર પરિણામવાળો મનુષ્ય થાય માટે વાહન વિગેરે દૃષ્ટાંતરૂપ ચતુર્ભંગીઓવડે અને બીજી રીતે પુરુષની ચતુર્ભંગી યાનસૂત્રાદિના આરંભથી શ્રાવક સૂત્રપર્યંત ગ્રંથવડે બતાવતા થકા સૂત્રકાર કહે છે કે—

ચત્તારિ જાણા પં. તં.—જુત્તે ણામમેગે જુત્તે, જુત્તે ણામમેગે અજુત્તે, અજુત્તે ણામમેગે જુત્તે, અ-
જુત્તે ણામમેગે અજુત્તે, એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં. તં.—જુત્તે ણામમેગે જુત્તે, જુત્તે ણામમેગે

+ દેવ અને નારકોને દ્રવ્યલેશ્યા તેના આયુષ્ય પર્યંત અવસ્થિત હોય છે તે દ્રવ્યો સાથે બોના દ્રવ્યોનો સંપર્ક થવાથી ભાવલેશ્યા છૂળ હોય છે, પરંતુ મૂલ દ્રવ્યો બદલાતા નથી. તદાકાર માત્ર ભજે છે અને મનુષ્ય તિર્યંચોની દ્રવ્યલેશ્યાઓ અંતર્મુહૂર્ત અવસ્થિત રહે છે, પછીથી બદલાય છે, કેવલીને અવસ્થિત રહે છે.

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद

॥ ४५२ ॥

अजुत्ते० ४, चत्तारि जाणा पं० तं०-जुत्ते णाममेगे जुत्तपरिणते, जुत्ते णाममेगे अजुत्तपरिणते० ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जुत्ते णाममेगे जुत्तपरिणते० ४, चत्तारि जाणा पं० तं०-जुत्ते णाममेगे जुत्तरूवे, जुत्ते णाममेगे अजुत्तरूवे, अजुत्त णाममेगे जुत्तरूवे० ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जुत्ते णाममेगे जुत्तरूवे० ४, चत्तारि जाणा पं० तं०-जुत्ते णाममेगे जुत्तसोभे० ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जुत्ते णाममेगे जुत्तसोभे० ४ । चत्तारि जुग्गा पं० तं०-जुत्ते णाममेगे जुत्ते० ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जुत्ते णाममेगे जुत्ते ४, एवं जहा जाणेण चत्तारि आलावगा तहा जुग्गेण वि, पडिवक्खो तहेव पुरिसजाता जाव सोभेत्ति । चत्तारि सारही पं० तं०-जोयावइत्ता णामं एगे नो विजोयावइत्ता, विजोयावइत्ता नामं एगे नो जोयावइत्ता, एगे जोयावइत्ता वि विजोयावइत्ता वि, एगे नो जोयावइत्ता नो विजोयावइत्ता, ॐ एवामेव चत्तारि हया पं० तं०-जुत्ते णामं एगे जुत्ते जुत्ते णाममेगे अजुत्ते ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया

* चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-आ पाठ प्रत्यंतरमां छे, आगमोदय समितिवाळो प्रतिमां नधी.

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
यान-गुग्य-
सारथिप्र-
भृतिचतु-
र्भगिका
सू० ३२०

॥ ४५२ ॥

पं० तं०-जुत्ते णाममेगे जुत्ते ४, एवं जुत्तपरिणते जुत्तरूवे जुत्तसोभे सव्वेसिं पडिवक्खो पुरिसजाता ।
 चत्तारि गया पं० तं०-जुत्ते णाममेगे जुत्ते ४, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जुत्ते
 णाममेगे जुत्ते ४, एवं जहा हयाणं तहा गयाण वि भाणियव्वं, पडिवक्खो तहेव पुरिसजाया ।
 चत्तारि जुग्गारिता पं० तं०-पंथजाती णाममेगे नो उप्पहजाती उप्पथजाती णाममेगे णो पंथजाती,
 एगे पंथजाती वि उप्पहजाती वि, एगे णो पंथजाती णो उप्पहजाती, एवामेव चत्तारि पुरिस-
 जाया । चत्तारि पुप्फा पं० तं०-रूवसंपन्ने नाममेगे नो गंधसंपन्ने, गंधसंपन्ने णाममेगे नो रूव-
 संपन्ने, एगे रूवसंपन्ने वि गंधसंपन्ने वि, एगे णो रूवसंपन्ने णो गंधसंपन्ने, एवामेव चत्तारि पुरिस-
 जाया पं० तं०-रूवसंपन्ने णाममेगे णो सीलसंपन्ने ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जातिसंपन्ने नाम-
 मेगे नो कुलसंपन्ने ४ (१), चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जातिसंपन्ने नामं एगे णो बलसंपन्ने, बल-
 संपन्ने नामं एगे णो जातिसंपन्ने ४ (२), एवं जातीते रूवेण ४ चत्तारि आलावगा (३), एवं जातीते
 सुएण ४ (४), एवं जातीते सीलेण ४ (५), एवं जातीते चरित्तेण ४ (६), एवं कुलेण बलेण ४

श्रीस्था-
नामसूत्र
आनुवाद
॥ ४५३ ॥

(७), एवं कुलेण रूवेण ४ (८), कुलेण सुतेण ४ (९), कुलेण सीलेण ४ (१०), कुलेण चरित्तेण ४ (११), चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-वलसंपन्ने नाममेगे णो रूवसंपन्ने ४ (१२), एवं बलेण सुत्तेण ४ (१३), एवं बलेण सीलेण ४ (१४), एवं बलेण चरित्तेण ४ (१५), चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-रूवसंपन्ने नाममेगे णो सुयसंपण्णे ४ (१६), एवं रूवेण सीलेण ४ (१७), रूवेण चरित्तेण ४ (१८), चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-सुयसंपन्ने नाममेगे णो सीलसंपन्ने ४ (१९), एवं सुतेण चरित्तेण य ४ (२०), चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-सीलसंपन्ने नाममेगे नो चरित्तसंपन्ने ४ (२१), एते एक-वीसं भंगा भाणितव्वा, चत्तारि फला पं० तं०-आमलगमहुरे मुद्धितामहुरे खीरमहुरे खंडमहुरे, एवामेव चत्तारि आयरिया पं० तं०-आमलगमहुरफलसमाणे जाव खंडमहुरफलसमाणे, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-आतवेतावच्चकरे नाममेगे नो परवेतावच्चकरे ४, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-करेति नाममेगे वेयावच्चं णो पडिच्छइ, पडिच्छइ नाममेगे वेयावच्चं नो करेइ ४, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-अट्टकरे णाममेगे णो माणकरे, माणकरे णाममेगे णो अट्टकरे, एगे अट्टकरेवि

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
यान-युग्य-
सारथिप्र-
भृतिचतु-
र्भंगिका
सू० ३२०

॥ ४५३ ॥

माणकरे वि, एगे णो अडुकरे णो माणकरे, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-गणटुकरे नाममेगे
 णो माणकरे ४, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-गणसंगहकरे णाममेगे णो माणकरे ४, चत्तारि
 पुरिसजाया पं० तं०-गणसोभकरे णामं एगे णो माणकरे ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-
 गणसोहिकरे णाममेगे णो माणकरे ४, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-रूवं नाममेगे जहति नो
 धम्मं धम्मं नाममेगे जहति नो रूवं, एगे रूवं पि जहति धम्मं पि जहति, एगे नो रूवं जहति
 नो धम्मं, चत्तारि पुरिसजाया पं० तं० धम्मं नाममेगे जहति जो गणसंठितिं ४, चत्तारि पुरिसजाया
 पं० तं०-पियधम्मं नाममेगे नो दढधम्मं, दढधम्मं नाममेगे नो पितधम्मं, एगे पियधम्मं
 वि दढधम्मं वि, एगे नो पियधम्मं नो दढधम्मं, चत्तारि आयरिया पं० तं०-पव्वायणायरिते
 नाममेगे णो उवट्ठावणायरिते, उवट्ठावणायरिए णाममेगे णो पव्वायणायरिए, एगे पव्वा-
 यणातरितेवि उवट्ठावणातरिते वि, एगे नो पव्वायणातरिते नो उट्ठावणातरिते धम्मायरिए,
 चत्तारि आयरिया पं० तं०-उद्देसणायरिए णाममेगे णो वायणायरिए ४ धम्मायरिए, चत्तारि

श्रीस्था-
नाङ्गप्र
सानुवाद
॥ ४५४ ॥

अंतेवासी पं० तं०-पठ्वायणंतेवासी नामं एगे णो उवट्ठावणंतेवासी ४, धम्मंतेवासी, चत्तारि
अंतेवासी पं० तं०-उद्देसणंतेवासी नामं एगे नो वायणंतेवासी १ [वायणंतेवासी] ४ धम्मंते-
वासी, चत्तारि निग्गंथा पं० तं०-रातिणिये समणे निग्गंथे महाकम्मे महाकिरिण्णि अणायावी
असमिते धम्मस्स अणाराधते भवति १, राइणिते समणे निग्गंथे अप्पकम्मे अप्पकिरिते आतावी
समिण्णि धम्मस्स आराहते भवति २, ओमरातिणिते समणे निग्गंथे महाकम्मे महाकिरिते अणातावी
असमिते धम्मस्स अणाराहते भवति ३, ओमरातिणिते समणे निग्गंथे अप्पकम्मे अप्पकिरिते आतावी
समिते धम्मस्स आराहते भवति ४, चत्तारि निग्गंथीओ पं० तं०-रातिणिया समणी निग्गंथी
एवं चेव ४, चत्तारि समणोवासगा पं० तं०-रायणिते समणोवासण्णि महाकम्मे तहेव ५, चत्तारि
समणोवासियाओ पं० तं०-रायणिता समणोवासिता महाकम्मा तहेव चत्तारि गमा । सू० ३२०

मूलार्थः-चार प्रकारना यान-शकटादि कहेला छे, ते आ प्रमाणे-१ एक गाहुं विगेरे यान बळद जोडेल छे अने
सर्व सामग्री युक्त छे, २ एक यान बळद विगेरेथी युक्त(जोडेल) पण सर्व सामग्रीथी अयुक्त छे, ३ एक यान

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
यान-युग्य-
सारथिप्र-
भृतिचतु-
र्भगिका
सू० ३२०

॥ ४५४ ॥

બઢદ વિગેરેથી અયુક્ત છે પળ સવે સામગ્રીથી યુક્ત છે તેમજ ૪ એક યાન બઢદ વિગેરેથી અયુક્ત અને સામગ્રીથી પળ અયુક્ત છે. એ દષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક પુરુષ ધનાદિવડે યુક્ત છે અને વઢી ઉચિત અનુષ્ઠાનવડે યુક્ત છે, ૨ એક પુરુષ ધનાદિવડે યુક્ત છે પળ ઉચિત અનુષ્ઠાનવડે યુક્ત નથી, ૩ એક પુરુષ ધનાદિવડે અયુક્ત છે પળ ઉચિત અનુષ્ઠાનવડે યુક્ત છે તેમજ ૪ એક પુરુષ ધનાદિવડે અયુક્ત છે અને ઉચિત અનુષ્ઠાનવડે પળ અયુક્ત છે. ચાર પ્રકારના યાન કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક યાન બઢદ વિગેરેથી યુક્ત છે અને યુક્તપરિણત છે-પ્રથમ સામગ્રીવડે અયુક્ત છતો યુક્તપણાએ પરિણત છે, ૨ એક યાન બઢદ વિગેરેથી યુક્ત છે પળ સામગ્રીવડે યુક્તપરિણત થયેલ નથી ૩, એક યાન બઢદ વિગેરેવડે અયુક્ત (નહિં જોડાયેલ) છે પળ સામગ્રીવડે પરિણત છે તેમજ ૪ એક યાન બઢદ વિગેરેથી અયુક્ત અને સામગ્રીવડે પળ અપરિણત છે. એ દષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પુરુષ ધનાદિવડે યુક્ત અને ઉચિત પ્રવૃત્તિવડે પરિણત છે, ૨ એક પુરુષ ધનાદિવડે યુક્ત છે પળ ઉચિત પ્રવૃત્તિવડે પરિણત નથી, ૩ એક પુરુષ ધનાદિવડે અયુક્ત છે પળ ઉચિત પ્રવૃત્તિવડે પરિણત છે અને ૪ એક પુરુષ ધનાદિવડે અયુક્ત અને ઉચિત પ્રવૃત્તિવડે પળ અપરિણત છે. ચાર પ્રકારના યાન-ગાડા વિગેરે કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક યાન વેઢદાવડે યુક્ત છે અને યુક્તરૂપ-સુંદર આકારવાલું છે, ૨ એક યાન-ગાડા વિગેરે વઢદોવડે યુક્ત છે પળ સુંદર આકારવાલું નથી, ૩ એક યાન વઢદોવડે અયુક્ત છે પળ સુંદર આકારવાલું છે તેમજ ૪ એક યાન વઢદોવડે અયુક્ત છે અને સુંદર આકારવાલું પળ નથી. આ દષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈ એક પુરુષ ધનાદિવડે યુક્ત છે અને સુંદર આકૃતિવાલો છે, ૨ કોઈ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૫૫ ॥

એક પુરુષ ધનાદિવડે યુક્ત છે પણ સુંદર આકૃતિવાળો નથી. ૩ કોઈક ધનાદિવડે અયુક્ત છે પણ સુંદર આકૃતિવાળો છે તેમજ ૪ કોઈક ધનાદિવડે યુક્ત નથી અને સુંદર આકૃતિવાળો પણ નથી. ચાર પ્રકારના ગાડા વિગેરે યાન કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક યાન બઢદોવડે યુક્ત છે, વઢી યુક્તશોભ-ઉચિત શોભાવાળું છે, ૨ એક યાન બઢદોવડે યુક્ત છે પણ ઉચિત શોભાવાળું નથી, ૩ એક યાન બઢદોવડે અયુક્ત (જોડેલું નથી) પણ ઉચિત શોભાવાળું છે તેમજ ૪ એક યાન બઢદોવડે જોડેલું નથી અને ઉચિત શોભાવાળું પણ નથી. આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈ એક પુરુષ ઉચિત ગુણવડે યુક્ત છે, વઢી ઉચિત શોભાયુક્ત છે, ૨ કોઈક ઉચિત ગુણવડે યુક્ત છે પણ ઉચિત શોભાવડે યુક્ત નથી, ૩ કોઈક ઉચિત ગુણવડે અયુક્ત છે પણ ઉચિત શોભાવડે યુક્ત છે અને ૪ કોઈક ઉચિત ગુણવડે અયુક્ત અને ઉચિત શોભાવડે પણ અયુક્ત છે. ચાર પ્રકારના યુગ્મ-અશ્વાદિ વાહનો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક અશ્વ યુક્ત-પલાણ સંયુક્ત છે, અને યુક્ત વેગવાળો છે, ૨ પલાણ યુક્ત છે પણ વેગવાળો નથી, ૩ પલાણ યુક્ત નથી પણ વેગવાળો છે તેમજ ૪ પલાણ યુક્ત નથી અને વેગ યુક્ત પણ નથી. આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ ધનધાન્યાદિવડે યુક્ત, વઢી ઉત્સાહ ગુણવડે યુક્ત છે, ૨ કોઈક ધનાદિવડે યુક્ત પણ ઉત્સાહ ગુણવડે યુક્ત નથી, ૩ કોઈક ધનાદિવડે અયુક્ત પણ ઉત્સાહ ગુણ યુક્ત છે તેમજ ૪ કોઈક ધનાદિવડે અયુક્ત અને ઉત્સાહ ગુણવડે પણ યુક્ત નથી. એવી રીતે જેમ યાન શબ્દ સાથે ચાર આલાપકો કહેલા છે તેમ યુગ્મ શબ્દ સાથે પણ ચાર આલાપકો કહેવા. પ્રતિપક્ષ-દાર્ષ્ટાંતિક સૂત્રોના પણ ચાર પ્રકારના પુરુષો યાવત્ એક પુરુષ, ઉચિત ગુણવડે યુક્ત અને યુક્ત શોભાવાળો છે इत्यादि ચાર

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
યાન-યુગ્મ-
સારથિપ્ર-
ભૃતિચતુ-
ર્ભંગિકા
સૂ. ૩૨૦

॥ ૪૫૫ ॥

માંગા સુધી ચાર આલાપકો કહેવા. ચાર પ્રકારના સારથી કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક સારથી ગાડામાં બઢદ વિગેરેને જોડનાર છે પળ છોડનાર નથી, ૨ એક છોડનાર છે પળ જોડનાર નથી, ૩ એક જોડનાર છે અને છોડનાર પળ છે તેમજ ૪ એક જોડનાર પળ નથી અને છોડનાર પળ નથી અર્થાત્ છેડનાર છે. સાધુ આશ્રયીને ૧ એક સંયમયોગમાં પ્રવર્ત્તાવનાર છે, ૨ અનુચિતથી નિવારનાર છે, ૩ પ્રવર્ત્તાવનાર અને નિવારનાર પળ છે અને ૪ બન્નેથી રહિત છે. ચાર પ્રકારના ઘોડાઓ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક ઘોડો પલાળ વિગેરેથી યુક્ત, તેમજ વેગ વિગેરેથી યુક્ત છે, ૨ એક પલાળ વિગેરેથી યુક્ત છે પળ વેગવાળો નથી, ૩ પલાળ વિગેરેથી યુક્ત નથી પળ વેગવાળો છે તેમજ ૪ પલાળ યુક્ત નથી અને વેગ યુક્ત પળ નથી. એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ ધનાદિવડે યુક્ત અને વઢી ઉત્સાહ વિગેરે ગુણ યુક્ત છે, ૨ કોઈક ધનાદિવડે યુક્ત છે પળ ઉત્સાહાદિ ગુણ યુક્ત નથી, ૩ કોઈક ધનાદિ યુક્ત અને ઉત્સાહાદિ યુક્ત પળ છે તેમજ ૪ કોઈક ઉભય યુક્ત નથી. એવી રીતે યુક્તપરિણત, યુક્તરૂપ અને યુક્તશોભા સાથે ચાર માંગા યુક્ત શબ્દ-પૂર્વક 'હય' ના પળ કરવા. બધા સૂત્રના પ્રતિપક્ષ-દાર્ષ્ટાંતિક સૂત્રમાં પુરુષ સૂત્રોના ચાર આલાપકો કહેવા. ચાર પ્રકારના હાથી કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક હાથી અંબાડી રહિત છે પળ વેગ સહિત છે, ૨ કોઈક અંબાડી સહિત છે પળ વેગ સહિત નથી, ૩ કોઈક બન્ને સહિત છે અને ૪ કોઈક બન્ને સહિત નથી. એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ ધનાદિ યુક્ત છે અને ઉત્સાહાદિ યુક્ત નથી, ૨ કોઈક ધનાદિ યુક્ત નથી પળ ઉત્સાહાદિ યુક્ત છે, ૩ કોઈક ઉભય યુક્ત છે તેમજ ૪ કોઈક ઉભય યુક્ત નથી. એવી રીતે જેમ ઘોડાઓના ચાર આલાપકો કહ્યા તેમ હાથીઓના

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૫૬ ॥

પણ ચાર આલાપકો કહેવા. પ્રતિપક્ષ-દાર્ઘ્યતિકમાં પુરુષોના ચાર આલાપકો કહેવા. ચાર પ્રકારની યુગ્ય(અશ્વાદિ વાહન)ની ગતિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક અશ્વાદિ માર્ગમાં ચાલે છે પણ ઉન્માર્ગમાં ચાલતો નથી, ૨ કોઈક ઉન્માર્ગમાં ચાલે છે પણ માર્ગમાં ચાલતો નથી, ૩ કોઈક માર્ગમાં અને ઉન્માર્ગમાં પણ ચાલે છે અને ૪ કોઈક માર્ગમાં કે ઉન્માર્ગમાં પણ ચાલતો નથી. આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈએક યુગ્ય-સંયમના ભારને વહન કરનાર સાધુ સંયમમાર્ગને વિષે ચાલે છે પણ ઉન્માર્ગમાં ચાલતો નથી તે અપ્રમત્ત મુનિ, ૨ કોઈક સાધુ અસંયમમાર્ગમાં ચાલે છે પણ સંયમમાર્ગમાં ચાલતો-વર્તતો નથી તે દ્રવ્યલિંગી સાધુ, ૩ કોઈક સાધુ માર્ગમાં અને ઉન્માર્ગમાં પણ ચાલે છે તે પ્રમત્ત સાધુ તેમજ ૪ કોઈક માર્ગમાં કે ઉન્માર્ગમાં પણ ચાલતો નથી તે સિદ્ધ. ચાર પ્રકારના પુષ્પો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક પુષ્પ રૂપસંપન્ન-સુંદર-આકાર છે પણ ગંધસંપન્ન (સુગંધી) નથી-આવળના ફૂલની જેમ, ૨ એક પુષ્પ ગંધસંપન્ન છે પણ રૂપસંપન્ન નથી-ચંપાના ફૂલની જેમ, ૩ એક પુષ્પ રૂપસંપન્ન છે અને ગંધસંપન્ન પણ છે-જાઈના ફૂલની જેમ અને ૪ એક પુષ્પ રૂપ કે ગંધ બન્નેથી સંપન્ન નથી-બોરડીના ફૂલની જેમ. એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક પુરુષ સુંદર રૂપવાળો છે પણ શીલ-સદાચારવાળો નથી, ૨ એક પુરુષ શીલસંપન્ન છે પણ રૂપસંપન્ન નથી, ૩ એક બન્ને ગુણયુક્ત છે અને ૪ એક બન્નેથી રહિત છે. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક જાતિસંપન્ન-ઉત્તમ જાતિવાળો છે પણ કુલસંપન્ન નથી, ૨ એક કુલસંપન્ન છે પણ જાતિસંપન્ન નથી, ૩ એક ઉભયસંપન્ન છે અને ૪ એક ઉભય-સંપન્ન નથી. (૧), ચાર પ્રકારના પુરુષ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક જાતિસંપન્ન છે પણ બલસંપન્ન નથી, ૨ એક બલ-

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
યાન-યુગ્ય-
સારથિપ્ર-
ભૃતિચતુ-
ર્ભંગિકા
સૂ. ૩૨૦

॥ ૪૫૬ ॥

સંપન્ન છે પણ જાતિસંપન્ન નથી, ૩ એક ઉભયસંપન્ન છે અને ૪ એક ઉભયસંપન્ન નથી. (૨), એવી રીતે જાતિથી રૂપની સાથે ચતુર્ભંગી કરવી (૩), એમજ જાતિથી શ્રુતની સાથે ચતુર્ભંગી (૪), એમજ જાતિથી શીલની સાથે ચતુર્ભંગી (૫), એમ જાતિથી ચારિત્રની સાથે ચતુર્ભંગી (૬), એમ કુલથી બલની સાથે ચતુર્ભંગી (૭), કુલ અને રૂપની સાથે ચતુર્ભંગી (૮), કુલ અને શ્રુતની સાથે ચતુર્ભંગી (૯), કુલ અને શીલની સાથે ચતુર્ભંગી (૧૦), કુલ અને ચારિત્રની સાથે ચતુર્ભંગી (૧૧), ચાર પ્રકારના પુરુષ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-એક પુરુષ બલસંપન્ન છે પણ રૂપસંપન્ન નથી, એમ બલ અને રૂપની ચતુર્ભંગી જાણવી. (૧૨), એમ બલ અને શ્રુતની સાથે ચતુર્ભંગી (૧૩), એમ બલ અને શીલની સાથે (૧૪), એમજ બલ અને ચારિત્રની સાથે ચતુર્ભંગી કહેવી. (૧૫) ચાર પ્રકારના પુરુષ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-એક પુરુષ રૂપસંપન્ન છે પણ શ્રુત(જ્ઞાન)સંપન્ન નથી, એમ રૂપ અને શ્રુતની ચતુર્ભંગી (૧૬), એમ રૂપ અને શીલની સાથે ચતુર્ભંગી (૧૭), રૂપ અને ચારિત્રની સાથે ચતુર્ભંગી (૧૮), ચાર પ્રકારના પુરુષ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-એક પુરુષ શ્રુતસંપન્ન છે પણ શીલસંપન્ન નથી, એમ શ્રુત અને શીલની ચતુર્ભંગી (૧૯), એમ શ્રુત અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી (૨૦), ચાર પ્રકારના પુરુષ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-એક પુરુષ શીલસંપન્ન છે પણ ચારિત્રસંપન્ન નથી, એમ શીલ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી કરવી (૨૧). આ બધા મઠીને ૨૧ ભાંગાઓ (ચતુર્ભંગીરૂપ) કહેવા. ચાર પ્રકારના ફળો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈ એક ફળ આમળાના જેવું મધુર છે, ૨ કોઈક દ્રાક્ષના જેવું મધુર છે, ૩ કોઈક દૂધના જેવું મધુર છે અને ૪ કોઈક ઝાંઘના જેવું મધુર છે. આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના આચાર્યો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક આચાર્ય આમળાના ફળ સમાન મધુર અર્થાત્ કંઈક મધુર વચન અને ઉપશમાદિ ગુણવાન છે, ૨ કોઈક દ્રાક્ષ સમાન

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૫૭ ॥

મધુર અર્થાત્ અધિક મિષ્ટવચન અને ઉપશમાદિ ગુણવાન છે, ૩ કોઈક આચાર્ય દૂધ સમાન મધુર અર્થાત્ અધિકતર મિષ્ટ વચન અને ઉપશમાદિ ગુણવાન છે અને ૪ કોઈક આચાર્ય ટાંકા સમાન મધુર અર્થાત્ અધિકતમ મિષ્ટ વચન અને ઉપશમાદિ ગુણસંપન્ન છે. ચાર પ્રકારના પુરુષ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ-સાધુ, આહારાદિવડે પોતાની વૈયાવચ્ચ કરે છે પણ બીજાની કરતો નથી-તે આઝસુ અથવા અસંભોગી સાધુ, ૨ કોઈક સાધુ બીજાની વૈયાવચ્ચ કરે છે પણ પોતાની કરતો નથી-તે પરોપકારી સાધુ, ૩ કોઈક પોતાની અને પરની વૈયાવચ્ચ કરે છે-તે સ્થવિરકલ્પી સાધુ અને ૪ કોઈક પોતાની કે પરની વૈયાવચ્ચ કરતો નથી-તે અનશન વિશેષ કરનાર સાધુ. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ-સાધુ અન્ય મુનિની વૈયાવચ્ચ કરે છે પણ પોતે નિઃસ્પૃહ હોવાથી પોતાની ઇચ્છતો નથી, ૨ કોઈક સાધુ પોતે વૈયાવચ્ચ ઇચ્છે છે પરંતુ અન્યની વૈયાવચ્ચ કરતો નથી-તે ગ્લાન સાધુ અથવા આચાર્ય, ૩ કોઈક અન્યની વૈયાવચ્ચ કરે છે અને પોતે પણ ઇચ્છે છે-તે સ્થવિરકલ્પી મુનિ તેમજ ૪ કોઈક અન્યની વૈયાવચ્ચ કરતો નથી અને પોતાની ઇચ્છતો પણ નથી-તે જિનકલ્પી મુનિ. ચાર પ્રકારના પુરુષ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ અર્થકર-રાજાદિને દિગ્વ્યાત્રાદિના પ્રસંગમાં હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતનો પરિહાર વિગેરે કરે છે પણ માન કરતો નથી તે મંત્રી અથવા નૈમિત્તિક, ૨ કોઈક માનને કરે છે પણ અર્થકર નથી, ૩ કોઈક અર્થને પણ કરે છે અને માનને પણ કરે છે તેમજ ૪ કોઈક અર્થકર પણ નથી અને માનકર પણ નથી. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ-સાધુ ગણ-સાધુસમુદાયના અર્થ-કાર્યને કરે છે તે ગણાર્થકર છે, પરંતુ માન કરતો નથી, ૨ કોઈક માન કરે છે પણ સાધુસમુદાયના કાર્યને કરતો નથી, ૩ કોઈક સાધુસમુદાયના કાર્યને

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૩
યાન-યુગ્ય-
સારથિપ્ર-
ભૃતિચતુ-
ર્ભગિકા
સૂ. ૩૨૦

॥ ૪૫૭ ॥

અને માનને પળ કરે છે અને ૪ કોઈક સાધુ બન્ને કરતો નથી. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક સાધુ ગણસંગ્રહકર-ગચ્છને માટે આહારાદિ અને જ્ઞાનાદિવડે સંગ્રહ કરે છે પળ માનને કરતો નથી, ૨ કોઈક માન કરે છે પળ ગચ્છને માટે સંગ્રહ કરતો નથી, ૩ કોઈક સંગ્રહ પળ કરે છે અને માન પળ કરે છે અને ૪ કોઈક ગણસંગ્રહ કે માન બન્ને કરતો નથી. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક સાધુ નિર્દોષ સાધુસામાચારી વિગેરેથી ગચ્છની શોભા કરે છે પળ માન કરતો નથી, ૨ કોઈક માન કરે છે પળ ગચ્છની શોભા કરતો નથી, ૩ કોઈક ગચ્છની શોભા અને માન બન્ને કરે છે અને ૪ કોઈક બન્ને કરતો નથી. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક સાધુ ગણશોધિ-કર અર્થાત્ યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું વિગેરેથી ગચ્છની શુદ્ધિ કરે છે, પળ માન કરતો નથી, ૨ કોઈક માન કરે છે પળ ગચ્છની શુદ્ધિ કરતો નથી, ૩ કોઈક ઉભય કરે છે અને ૪ કોઈક ઉભય કરતો નથી. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક સાધુ કારણવશાત્ રૂપ-સાધુના વેષને છોડે છે પળ ચારિત્રલક્ષણ ધર્મને છોડતો નથી-વેષ છોડીને મળવા માટે બૌદ્ધમતમાં ગયેલ હરિભદ્રસૂરિના શિષ્યની જેમ, ૨ કોઈક ચારિત્રરૂપ ધર્મને છોડે છે પળ વેષને છોડતો નથી, જમાલી પ્રમુખ નિહ્વવત્, ૩ કોઈક સાધુ વેષને પળ છોડે છે અને ધર્મને પળ છોડે છે-તે દીક્ષા છોડીને ઘેર ગયેલ કંડરીક વિગેરેની જેમ તેમજ ૪ કોઈક બન્નેને છોડતો નથી તે સુસાધુની જેમ. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક સાધુ જિનાજ્ઞાલક્ષણ ધર્મને છોડે છે પળ ગણસ્થિતિ-સ્વગચ્છની મર્યાદાને છોડતો નથી, ૨ કોઈક ગચ્છની મર્યાદાને છોડે છે પળ ધર્મને છોડતો નથી, ૩ કોઈક બન્નેને છોડે છે અને ૪ કોઈક બન્નેને છોડતો નથી. ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ

શીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૫૮ ॥

પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ પ્રિયધર્મી છે પણ દૃઢધર્મી નથી-કષ્ટ પડવાથી ધર્મને છોડી દે છે, ૨ કોઈક દૃઢધર્મી છે પણ પ્રિયધર્મી નથી, કેમકે કષ્ટ પડવાથી ધર્મને સ્વીકારે છે, ૩ કોઈક પ્રિયધર્મી છે અને દૃઢધર્મી પણ છે અને ૪ કોઈક પ્રિયધર્મી નથી તેમજ દૃઢધર્મી પણ નથી. ચાર પ્રકારના આચાર્યો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પ્રવ્રાજનાચાર્ય-દીક્ષા આપનાર છે પણ ઉપસ્થાપના-ચાર્ય નથી કેમ કે સ્વયં સર્વ સિદ્ધાંતના યોગને વહન કરેલ ન હોવાથી મહાવ્રતોનું આરોપણ કરાવતા નથી, ૨ કોઈક ઉપસ્થાપના-ચાર્ય છે પણ પ્રવ્રાજનાચાર્ય નથી, ૩ કોઈક પ્રવ્રાજનાચાર્ય છે અને ઉપસ્થાપનાચાર્ય પણ છે તેમજ ૪ કોઈક પ્રવ્રાજનાચાર્ય પણ નથી અને ઉપસ્થાપનાચાર્ય પણ નથી પરંતુ ધર્માચાર્ય છે અર્થાત્ જેમની પાસેથી બોધ પ્રાપ્ત થયો હોય તે સાધુ અથવા શ્રાવક. ચાર પ્રકારના આચાર્યો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક આચાર્ય અંગ વિગેરે સૂત્રને મળવામાં શિષ્યને અધિકારી કરનાર છે તે ઉદ્દેશનાચાર્ય છે પણ વાચનાચાર્ય નથી અર્થાત્ વાચના આપતા નથી, ૨ કોઈક વાચનાચાર્ય છે-મળાવે છે પણ ઉદ્દેશનાચાર્ય નથી, ૩ કોઈક બન્ને રીતે આચાર્ય છે અને ૪ કોઈક બન્ને રીતે આચાર્ય નથી પરંતુ ધર્માચાર્ય છે. ચાર પ્રકારના અંતેવાસી (શિષ્ય) કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પ્રવ્રાજના શિષ્ય-જેને દીક્ષા આપેલ હોય તે, પરંતુ ઉપસ્થાપના શિષ્ય નથી અર્થાત્ વડી-દીક્ષા આપેલ નથી, ૨ એક ઉપસ્થાપનાવડે શિષ્ય છે પણ પ્રવ્રાજનાવડે શિષ્ય નથી, ૩ એક ઉભયપ્રકારે શિષ્ય છે અને ૪ કોઈક ઉભયપ્રકારે શિષ્ય નથી પણ ધર્મશિષ્ય છે અર્થાત્ તેને પ્રતિબોધેલ છે. ૧ એક ઉદ્દેશનવડે શિષ્ય છે અર્થાત્ તેને સૂત્ર મળાવવામાં અધિકારી કરેલ છે પણ વાચના શિષ્ય નથી-તેને વાચના આપી નથી, ૨ એક વાચનાવડે શિષ્ય છે પણ ઉદ્દેશનવડે શિષ્ય નથી, ૩ કોઈક ઉભય પ્રકારે શિષ્ય છે અને ૪ કોઈક ઉભય પ્રકારે શિષ્ય નથી, ધર્મશિષ્ય છે-પ્રતિબોધેલ છે. ચાર પ્રકારના

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
યાન-યુગ્ય-
સારથિપ્ર-
ભૃતિચતુ-
ર્મગિક્ષ
સૂ. ૩૨૦

॥ ૪૫૮ ॥

નિર્ગ્રંથો કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક રાત્નિક [દીક્ષાપર્યાયથી જ્યેષ્ઠ] શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ, મહાકર્મવાળો, કાચિકી વિગેરે મહા-ક્રિયાવાળો, આતાપનાને નહિ લેનારો અને સમિતિ રહિત તે ધર્મનો આરાધક થતો નથી. ૨ એક રાત્નિક શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ, લઘુકર્મી, કાચિકી વિગેરે અલ્પ ક્રિયાવાળો, આતાપનાને લેનારો અને સમિતિયુક્ત છે તે ધર્મનો આરાધક થાય છે. ૩ એક લઘુરાત્નિક (દીક્ષાપર્યાયમાં લઘુ) શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ, મહાકર્મવાળો, મહાન્ ક્રિયાવાળો, આતાપનાને નહિ લેનારો અને સમિતિ રહિત છે તે ધર્મનો આરાધક થતો નથી અને ૪ એક લઘુરાત્નિક શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ, લઘુકર્મી, અલ્પ ક્રિયાવાળો, આતાપનાને લેનારો અને સમિતિ સહિત છે તે ધર્મનો આરાધક થાય છે. ચાર પ્રકારની સાધ્વીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-રાત્નિકા (દીક્ષાપર્યાયે મોટી) શ્રમણી-નિર્ગ્રંથીઓ સાધુઓની જેમ ચાર પ્રકારે કહેવી. ચાર પ્રકારના શ્રમણોપાસકો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-રાત્નિક (મોટો) શ્રમણોપાસક, મહાકર્મવાળો इत्यादि ચાર પ્રકારે ચાર ભાંગા કહેવા. ચાર પ્રકારની શ્રમણોપાસિકા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-રાત્નિકા (મોટી) શ્રમણોપાસિકા, મહાકર્મવાળી इत्यादि પૂર્વોક્ત પ્રકારે ચાર ગમા (ભાંગા) કહેવા. (સૂ. ૩૨૦)

ટીકાર્થ:-‘ચત્તારી’ ત્યાદિ. આ સરલ છે. વિશેષ એ કે-યાન(ગાડા)વિગેરે, તે વઢદ વિગેરેથી જોડેલું. વઢી યુક્ત-સમગ્ર સામગ્રીવડે સહિત અથવા પ્રથમ પળ જોડેલું અને પછી પળ જોડેલું આ એક, બીજું વઢદવડે જોડેલું પરંતુ સામગ્રીવડે રહિત હોવાથી અયુક્ત, એમ ત્રીજો અને ચોથો ભાંગો પળ જાણવો. પુરુષ તો ધનાદિવડે યુક્ત, વઢી યોગ્ય અનુષ્ઠાનવડે યુક્ત અથવા સજ્જનોવડે યુક્ત અથવા પ્રથમ પળ ધન અને ધર્મના અનુષ્ઠાન વિગેરેથી યુક્ત અને પછી પળ યુક્ત ૧, એમ ચાર ભાંગા કરવા. અથવા દ્રવ્યલિંગવડે યુક્ત અને ભાવલિંગ(ચારિત્ર)વડે યુક્ત તે પ્રથમ સાધુ, દ્રવ્યલિંગવડે યુક્ત પળ ભાવલિંગવડે

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્ર
વાદ
॥ ૪૫૯ ॥

યુક્ત નહિં તે બીજો નિહવાદિ, દ્રવ્યલિંગવડે રહિત પરંતુ ભાવલિંગવડે યુક્ત તે ત્રીજો પ્રત્યેકબુદ્ધ વિગેરે અને બન્ને લિંગથી રહિત તે ચોથો મૃદસ્થાદિ. એવી રીતે બીજા સૂત્રો પળ જાણી લેવા. વિશેષ એ કે-બઢદોવડે યુક્ત (જોડેલું) અને યુક્તપરિણત સામગ્રીવડે પ્રથમ રહિત થકો યુક્તપણા પરિણત (તૈયાર) પુરુષ પૂર્વવત્ જાણવો. યુક્તરૂપ-સંગત સ્વભાવવાલું અથવા પ્રશસ્ત(સુંદર) યુક્ત તે યુક્તરૂપ છે. પુરુષપક્ષમાં ધનાદિવડે યુક્ત અથવા જ્ઞાનાદિ ગુણવડે યુક્ત, અને યુક્તરૂપ-ઉચિત વેષ અથવા સુવિહિત સાધુના વેષવડે યુક્ત. તથા યુક્ત પૂર્વવત્ તેમજ જોડેલું છતું શોભે છે અથવા જોડેલાની શોભા છે જેને તે યુક્ત-શોભ. પુરુષ તો ગુણોવડે યુક્ત અને ઉચિત છે શોભા જેને તે યુક્તશોભ. યુગ્ય-અશ્વાદિવાહન અથવા ગૌડદેશમાં ચોગસ બે હાથના પ્રમાણવાલું અને વેદિકા સહિત શોભતું તે યુગ્યક કહેવાય છે, તે વડે યુક્ત બેસવાની સામગ્રીવડે પર્યાણ(પલાણ)વડે સહિત, વઢી વેગ વિગેરેથી યુક્ત, એવી રીતે યાન(ગાડા વિગેરે)ની જેમ વ્યાખ્યા કરવા યોગ્ય છે. એ જ કહે છે ' એવં જહે 'ત્યાદિ૦ પ્રતિપક્ષ-દાર્ષ્ટાંતિક તેમજ જાણવો. કોણ ? તે કહે છે-' પુરિસજાય ' ત્તિ૦ પુરુષના પ્રકારો પરિણત, રૂપ અને શોભાના સૂત્રવડે દાર્ષ્ટાંતિક સહિત ચતુર્ભંગી કહેવી. યાવત્ શોભાસૂત્રની ચતુર્ભંગી આ પ્રમાણે-'અજુત્તે નામં એગે અજુત્તસોભે' ત્તિ૦ આ ચતુર્ભંગીનો ચતુર્થ ભંગ છે. સારથી-ખેડનાર, ગાડામાં બઢદ વિગેરેને યોજયિતા-જોડનાર પળ વિયોજયિતા-છોડનાર નહિં તે પ્રથમ, બીજો તો છોડનાર છે પળ જોડનાર નથી, એવી રીતે શેષ બે ભાંગા પળ જાણવા. વિશેષ એ કે-ચોથો ખેડે છે. અથવા ગાડા વિગેરેને જોતરવાની તૈયારી કરનાર પ્રત્યે જોડાવનાર-પ્રેરણા કરનાર તે યોત્ક્રાપયિતા અને છોડનારાઓને જે પ્રેરણા કરનાર તે વિયોત્ક્રાપયિતા. લોકોત્તરપુરુષની વિવક્ષામાં તો સારથીની જેમ સારથી-સાધુઓને સંયમયોગોને વિષે પ્રવર્ત્તાવનાર તે

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
યાન-યુગ્ય-
સારથી-
મૃતિચતુ-
ર્ભંગિકા
સૂ૦ ૩૨૦

॥ ૪૫૯ ॥

યોજયિતા અને વિયોજયિતા તો અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરનાર મુનિઓને અટકાવનાર છે. યાનસૂત્રની જેમ અશ્વ અને ગજ(હાથી)ના સૂત્રો પણ જાણવા. ' જુગ્ગારિય ' ત્તિ૦ યુગ્ય(અશ્વાદિ)ની ચર્યા-ગતિ. ક્વચિત્ ' જુગ્ગાયરિય ' ત્તિ૦ એવો પણ પાઠ છે ત્યાં યુગ્યાચર્યા એટલે અશ્વાદિની ગતિ જાણવી. એક વાહન (અશ્વાદિ) માર્ગમાં જનાર હોય છે પરંતુ ઉન્માર્ગમાં જવાવાલું હોતું નથી, ઇત્યાદિ ચતુર્ભંગી જાણવી. અહિં વાહનની ગતિવડે જ નિર્દેશ-કથન ચાર પ્રકારવડે કહેલ હોવાથી તેની ચર્યા(ગતિ)ને જ ઉદ્દેશવડે કહેલું ચાર પ્રકારપણું જાણવું. ભાવયુગ્ય પક્ષમાં તો વાહનની માફક યુગ્ય-સંયમયોગના ભારને વહન કરનાર સાધુ, માર્ગમાં જનાર તે અપ્રમત્ત મુનિ, ઉન્માર્ગમાં જનાર દ્રવ્યલિંગી, બંનેમાં જનાર તે પ્રમત્ત યતિ અને ચોથા ભંગમાં સિદ્ધ છે. ક્રમશઃ ૧ સત્, ૨ અસત્, ૩ ઉભય-સત્ તથા અસત્ અને ૪ બંનેથી રહિત અનુષ્ઠાનવાળા હોવાથી અથવા પથ અને ઉત્પથનું સ્વસમય અને પરસમયસ્વરૂપ હોવાથી અને ' યાયિ ' શબ્દનો ગતિરૂપ અર્થવડે બોધપર્યાય હોવાથી સ્વસમય અને પરસમયબોધની અપેક્ષા આ ચતુર્ભંગી જાણવી. અર્થાત્ એક સ્વસમયને જાણે છે પણ પરસમયને જાણતો નથી, એક પરસમયને જાણે છે પણ સ્વસમયને જાણતો નથી, એક ઉભય સમય(શાસ્ત્ર)ને જાણે છે અને એક બંનેને જાણતો નથી. એક પુષ્પ રૂપસંપન્ન-સુંદરાકાર છે પણ ગંધસંપન્ન(સુગંધી) નથી-આવળના ફૂલની જેમ, બીજું ફૂલ બકુલના ફૂલની જેમ, ત્રીજું જાઈના ફૂલની જેમ અને ચોથું બોરડી વિગેરેના ફૂલની જેમ. પુરુષ રૂપસંપન્ન-રૂપાળો અથવા સુવિહિત સાધુના રૂપવાળો ૧ જાતિ, ૨ કુલ, ૩ બલ, ૪ રૂપ, ૫ શ્રુત, ૬ શીલ અને ૭ ચારિત્રલક્ષણ આ સાત પદોને વિષે દ્વિકસંયોગી એકવીશ ચોભંગી કરવી સુગમ છે. [તે આ પ્રમાણે- જાતિ પદ સાથે કુલાદિથી ચારિત્રપદ પર્યંત છ ચોભંગી, કુલ પદ સાથે બલાદિપદથી પાંચ ચોભંગી, બલપદ સાથે રૂપાદિ પદથી

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસત્ર
સાનુવાદ
॥૪૬૦॥

ચાર ચોભંગી, રૂપ પદ સાથે શ્રુતાદિથી ત્રણ ચોભંગી, શ્રુતપદ સાથે શીલ અને ચારિત્રથી બે ચોભંગી અને શીલપદ સાથે ચારિત્રપદથી એક ચોભંગી થાય છે.] આમઝાની જેમ મધુર અથવા જે આમઝો જ મધુર તે આમલકમધુર, 'મુદિય' ત્તિ૦ દ્રાક્ષની માફક મધુર અથવા દ્રાક્ષજ મધુર તે મૃદિકામધુર, ક્ષીરની જેમ મધુર ફળ તે ક્ષીરમધુર અને ઝાંડની જેમ મધુર ફળ તે ઝાંડમધુર. જેમ આમઝા વિગેરે ફળો ક્રમશઃ અલ્પ મધુરતા, બહુ મધુરતા, બહુતર મધુરતા અને બહુતમ મધુરતાવાળા હોય છે તેમ જે આચાર્યો અલ્પ, બહુ, બહુતર અને બહુતમ ઉપશમાદિ ગુણરૂપ મધુરતાવાળા છે તે ઉક્ત ફળોની સમાનતાવડે કહ્યા છે. ૧ આત્મ-પોતાની વૈયાવૃત્ત્ય કરનાર તે આઝસુ મુનિ અથવા વિસંભોગી-ભિન્ન સામાચારીવાળો સાધુ, ૨ અન્યની વૈયાવૃત્ત્ય કરનાર તે પોતાની અપેક્ષા નહિં, કરનાર ૩ સ્વપર વૈયાવૃત્ત્ય કરનાર તે કોઈ પણ સ્થવિરકલ્પી મુનિ તેમજ ૪ બન્ને પ્રકારથી નિવૃત્ત થયેલ તે અનશન વિગેરે સ્વીકારેલ મુનિ. ૧ નિઃસ્પૃહ હોવાથી વૈયાવૃત્ત્યને કરે છે જ, ૨ આચાર્ય અથવા ગ્લાન-પણાને લઈને વૈયાવૃત્ત્ય ઇચ્છે છે જ, ૩ કરે છે અને ઇચ્છે પણ છે તે સ્થવિરવિશેષ, ૪ બન્નેથી નિવૃત્ત તે જિનકલ્પી વિગેરે મુનિ. 'અટ્ટકરે'ત્તિ૦ અર્થાન્-દિગ્યાત્રાદિને વિષે રાજાદિને હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતના પરિહારરૂપ અર્થને તથાપ્રકારના ઉપદેશથી જે કહે છે તે અર્થકર, તે મંત્રી અથવા નૈમિત્તિક. તે અર્થકર છે પરંતુ માન કરતો નથી, 'હું વગર પૂછ્યે કેમ કહું ?' એમ માન કરતો નથી એ પ્રથમ. બીજા ત્રણ ભાંગા પણ સુગમ હોવાથી જાણી લેવા. આ સંબંધમાં વ્યવહારભાષ્યની ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે-
પુટ્ટાપુટ્ટો પઢમો, જત્તાઈ હિયાહિયં પરિકહેઈ । તઈઓ પુટ્ટો સેસા ઉ, ણિપ્પલા એવ ગચ્છેવિ ॥૧૬૫॥

યાત્રાના વિષયમાં રાજાએ પૂછેલ હોય કે ન પૂછેલ હોય તો પણ શુભ, અશુભને કહે છે પણ માનને કરતો નથી તે પ્રથમ

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
યાન-યુગ્ય-
સારથિપ્ર-
ભૃતિચતુ-
ર્ભગિકા
સૂ૦ ૩૨૦

॥ ૪૬૦ ॥

ભંગ, પૂછવાથી કહે પણ માનવડે વગર પૂછ્યે ન કહે તે તૃતીય ભંગ અને બીજો ભંગ નિષ્ફલ છે; કેમ કે માન કરે છે પણ કંઈ કહેતો નથી, તથા ચોથો ભંગ પણ નિષ્ફલ છે કારણ કે તે બન્ને કરતો નથી. ફક્ત રાજાની સેવા કરે છે. એવી રીતે ગચ્છની અંદર પણ સાધુવિષયક ચતુર્ભંગી જાણવી.

ગણ-સાધુસમુદાયના અર્થ-કાર્યોને કરે છે તે ગણાર્થકર-આહાર વિગેરેવડે સાહાય્ય કરનાર પણ માન કરતો નથી, કેમ કે તે પ્રાર્થનાની અપેક્ષાવાળો હોતો નથી. એમ બીજા ત્રણ ભાંગા પણ જાણી લેવા. કહ્યું છે કે-

આહારઉવહિસયણા-इएहिं गच्छस्सुवग्गहं कुणइ । बीओ न जाइ माणं, दोन्निवि तइओ न उ चउत्थो॥१६६

આહાર, ઉપધિ, શય્યા વિગેરેથી ગચ્છને મદદ કરે છે પણ માન કરતો નથી તે પ્રથમ, બીજો મદદ કરતો નથી પણ માન કરે છે, ત્રીજો બન્ને કરે છે અને ચોથો બન્ને કરતો નથી.

અથવા ' નો માણકરો ' ત્તિ० હું ગચ્છના કાર્યનો કરનાર છું એમ અભિમાન કરતો નથી. હમણા જ ગચ્છનું કાર્ય કહ્યું તે સંગ્રહ, માટે કહે છે-' ગણસંગ્રહકરે ' ત્તિ० આહારાદિવડે અને જ્ઞાનાદિવડે ગચ્છ સંબંધી સંગ્રહને કરે તે ગણસંગ્રહકર. બાકીનું પૂર્વની માફક જાણવું. કહ્યું છે કે—

सो पुण गच्छस्सऽट्ठो उ, संगहो तत्थ संगहो दुविहो । दव्वे भावे नियमाउ, होंति आहारणाणादी॥१६७

ગચ્છને માટે સંગ્રહ દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકારનો કહેલ છે. તેમાં દ્રવ્યથી આહાર, ઉપધિ અને શય્યા તથા

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૬૧ ॥

માવથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ સંગ્રહ કરે છે પરંતુ માન કરતો નથી. ગચ્છને નિર્દોષ સાધુની સામાચારીમાં પ્રવર્ત્તવિવાવડે અથવા વાદી, ધર્મકથી, નૈમિત્તિક, વિદ્યા અને સિદ્ધ* વિગેરેપણથી ગચ્છની શોભા કરવાના સ્વભાવવાળો તે ગણશોભાકર છે પણ માનને કરતો નથી કેમકે પ્રાર્થનાનો અભિલાષી હોતો નથી અથવા મદનો અભાવ હોય છે. ગણને યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે દેવાથી શોધિ-શુદ્ધિને જે કરે છે તે ગણશોધિકર અથવા આહારાદિને વિષે દોષની શંકા થયે છતે ગૃહસ્થના કુલમાં (ઘરે) જઈને તેની પ્રાર્થના સિવાય જે આહારની શુદ્ધિ કરે છે તે પ્રથમ પુરુષ, જે માનથી શુદ્ધિને માટે જતો નથી તે દ્વિતીય, ગૃહસ્થની પ્રાર્થનાથી જે જાય તે તૃતીય અને જે પ્રાર્થનાની અપેક્ષા પણ કરતો નથી અને જતો પણ નથી તે ચતુર્થ. રૂપ-સાધુના વેષને કારણવશાત્ હોડે છે પણ ચારિત્રલક્ષણ ધર્મને હોડતો નથી, બોટિકમતમાં રહેલ મુનિવત્, વીજો તો ધર્મને હોડે છે પણ વેષને હોડતો નથી તે નિહ્વવત્, વીજો બન્નેને હોડે છે તે દીક્ષાને હોડનારની જેમ અને ચોથો બન્નેને હોડતો નથી તે મુસાધુની જેમ. કોઈક જિનાજ્ઞારૂપ ધર્મને હોડે છે પણ સ્વગચ્છમાં કરાયેલી મર્યાદારૂપ ગણની સંસ્થિતિને હોડતો નથી. અહિં કેટલાક આચાર્યોએ તીર્થકરના ઉપદેશ વિના ગચ્છની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે કરેલી કે-અતિશયવાલું મહાકલ્પાદિ શ્રુત અન્ય ગચ્છવાળાઓ માટે આપણે આપવું નહિં. આ મર્યાદાને લઈને જે અન્ય ગણવાળા(યોગ્ય સાધુ)ને શ્રુત ન આપ્યું તેથી જિનાજ્ઞાનું પાલન કરવાથી ધર્મને હોડે છે પણ ગણની સ્થિતિને હોડતો નથી, કેમ કે તીર્થકરનો ઉપદેશ એ છે કે-બધા યોગ્ય મુનિઓને શ્રુત આપવું-આ પ્રથમ પુરુષ. જે યોગ્યને શ્રુત આપે છે તે દ્વિતીય, જે અયોગ્ય પુરુષોને આપે છે તે

* અંજન, ચૂર્ણ વિગેરે પ્રયોગવડે સિદ્ધ.

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
યાન-યુગ્ય-
સારથિપ્ર-
ભૃતિચતુ-
ર્ભગિકા
સુ. ૩૨૦

॥ ૪૬૧ ॥

તૃતીય* અને શ્રુતનો નાશ ન થાય તે માટે શ્રુતની રક્ષા(ગ્રહણ) કરવામાં સમર્થ અન્ય ગચ્છના શિષ્યને સ્વકીયદિગ્બંધ (પોતાના ગચ્છની ક્રિયા) કરીને અર્થાત્ તેને પળ મળાવનારના ગચ્છની ક્રિયાનું પાલન કરવું પડે એ પ્રમાણે વિધિ કરીને શ્રુતને આપે છે, તેથી ધર્મ અને ગચ્છની મર્યાદાને છોડતો નથી તે ચતુર્થ. કહ્યું છે કે—

સયમેવ દિસાબંધં, કાઠુણ પડિચ્છગસ્સ જો દેહ । ઉભયમવલંબમાણં, કામં તુ તયંપિ પૂણ્મો ॥૧૬૮॥

‘જો અન્ય ગચ્છવાળાને શ્રુત નહિ આપીએ તો શ્રુતનો નાશ થશે’ એમ વિચારીને કોઈક અન્ય ગચ્છના બુદ્ધિમાન સાધુને જોઈને પોતાની મેળે જ તેને દિગ્બંધ (આચ્છોટન પ્રચ્છોટનાદિ ક્રિયારૂપ સ્વગચ્છની વિધિ) કરીને શ્રુતને આપે છે. તે સ્વગચ્છની મર્યાદાનો તેમજ જિનાજ્ઞાનો પળ પાલક હોવાથી તેને અમે વિશેષતઃ પૂજીએ છીએ. ધર્મમાં પ્રીતિને લઈને અને સુખપૂર્વક ધર્મ સ્વીકારેલ હોવાથી પ્રિય છે ધર્મ જેને તે પ્રિયધર્મી છે પણ દૃઢધર્મી નથી, કેમકે આપદામાં પણ ધર્મના પરિણામથી ચલાયમાન ન થાય અર્થાત્ શ્લોભ ન પામે તે દૃઢધર્મી હોય છે. તેવો ન હોવાથી દૃઢધર્મી નથી ૧. કહ્યું છે કે—

દસવિહવેયાવચ્ચે, અન્નતરે સ્વિપ્પમુજ્જમં કુણતિ । અચ્ચંતમણેઽવાર્ણિ, ધિહિવિરિયકિસો પઢમભંગો ॥૧૬૯॥

દશ પ્રકારના વૈયાવૃત્ત્યમાંથી કોઈ પણ એક પ્રકારમાં પ્રિયધર્મીપણાને લઈને તરત ઉદ્યમને કરે છે પરંતુ દૃઢધર્મી ન હોવાથી ધૈર્ય અને વીર્યબલવડે કુશ-નબલો હોઈને પરિપૂર્ણ નિર્વાહ કરી શકતો નથી, આ પ્રથમ ભંગ છે. બીજો પુરુષ તો દૃઢધર્મી છે

* અયોગ્યને આપવું તે જિનાજ્ઞા નથી તેથી ધર્મ અને ગચ્છની મર્યાદાને ઉલ્લંઘે છે.

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४६२ ॥

केमके अंगीकार करेल कार्यनुं पालन करे छे परंतु प्रियधर्मी नथी केमके कष्टवडे धर्मेने स्वीकारे छे. तृतीय अने चतुर्थ भंग स्पष्ट छे. कह्युं छे—

दुस्खेण उगाहिज्जइ, बीओ गहियं तु नेइ जा तीरं । उभयं तो कल्लाणो, तइओ चरिमो उ पडिक्कुट्ठो ॥१७०॥

प्रियधर्मी न होवाथी जेने महाकष्टवडे धर्म ग्रहण करी शक्या छे परंतु ग्रहण करेल धर्मेनुं बराबर पालन करतो होवाथी दृढधर्मी ते बीजो. त्रीजो उभय प्रकारवडे कल्याणरूप छे अने उभयथी प्रतिकूल चोथो पुरुष छे. आचार्य सूत्रना चोथा भांगामां जे दीक्षावडे अने उत्थापनावडे आचार्य नथी ते कोण ? ते संबंधमां कहे छे—धर्माचार्य—प्रतिबोधक. कह्युं छे के—

धम्मो जेणुवइट्ठो, सो धम्मगुरु गिही व समणो वा । कोवि तिहिं संपउत्तो, दोहिवि एक्केक्कगेणेव ॥१७१॥

जेणे धर्मेनो उपदेश करेल छे ते गृहस्थ अथवा साधु धर्मगुरु—धर्माचार्य छे. कोईक त्रण प्रकारे—१ धर्माचार्य, २ दीक्षा-चार्य अने ३ उपस्थापनाचार्य होय छे. कोईक बे प्रकारे—धर्माचार्य अने दीक्षाचार्य अथवा दीक्षाचार्य अने उपस्थापनाचार्य छे अथवा कोईक धर्माचार्यादि एक एक प्रकारवडे आचार्य होय छे.

उद्देशन—अंगादि सूत्रने भणाववामां शिष्यने अधिकारी करवो तेमां अथवा तेनावडे जे आचार्य—गुरु ते उद्देशनाचार्य. उभयशून्य कोण होय ? ते कहे छे—धर्माचार्य. अंते—गुरुनी समीपे वसवा माटे स्वभाव छे जेनो ते अंतेवासी—शिष्य. प्रब्रा-जना—दीक्षावडे अंतेवासी ते प्रब्राजनांतेवासी अर्थात् दीक्षित शिष्य अने महाव्रतानुं आरोपण करवाथी शिष्य ते उपस्थापनांतेवासी

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
यान-गु-य-
सारथिप्रभु
तिचतुर्भ-
गिका
सू० ३२०

॥ ४६२ ॥

કહેવાય છે. ચોથા ભાંગાવાલો કોણ ? તે કહે છે-ધર્મનો પ્રતિબોધ આપવાથી અથવા ધર્મની ઇચ્છાથી આવેલ શિષ્ય તે ધર્મતે-વાસી. જે ઉદ્દેશનાતેવાસી પણ નહિ અને વાચનાતેવાસી પણ નહિ તે ચોથા ભાંગાવાલો કોણ ? તે કહે છે-ધર્મતેવાસી. બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહથી મુક્ત થયેલા તે નિર્ગ્રંથ-સાધુઓ, ભાવથી જ્ઞાનાદિ રત્નોવડે વિચરે-વ્યવહાર કરે છે તે રાત્નિક-દક્ષિણપર્યાયવડે જ્યેષ્ઠ શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ. સ્થિતિ વિગેરેથી મહાન્ અને તથાવિધ પ્રમાદાદિવડે પ્રગટ જણાતાં કર્મો છે જેને તે મહા-કર્મી (ભારેકર્મી), કર્મબંધના હેતુભૂત કાચિકયાદિ મહાક્રિયાદિ છે જેને તે મહાક્રિયાવાલો, શીતાદિને સહન કરવારૂપ આતાપનાને જે નથી કરતો તે અનાતાપી કેમ કે તે મંદશ્રદ્ધાવાલો હોય છે, આ હેતુથી પાંચ સમિતિવડે અસમિત-આવા પ્રકારનો જ્યંષ્ઠ સાધુધર્મનો આરાધક થતો નથી. ત્રીજો પર્યાયજ્યેષ્ઠ મુનિ તો અલ્પકર્મ્મા, અલ્પક્રિય હોવાથી ધર્મનો આરાધક થાય છે. ત્રીજો લઘુપર્યાયવાલો રાત્નિક તે અવમરાત્નિક (આ ત્રીજો ભાંગો પ્રથમ ભંગવત્ અને ચતુર્થ ભંગ દ્વિતીય ભંગવત્ જાણવો) આ રીતે નિર્ગ્રંથી (સાચ્વી), શ્રાવક અને શ્રાવિકાના 'ચત્તારિ ગમ' સ્તિ૦ આ ત્રણ સૂત્રોમાં પણ ચાર ચાર આલાપકો થાય છે. (સૂ૦ ૩૨૦)

ચત્તારિ સમણોવાસગા પં૦ તં૦-અમ્માપિતિસમાણે ભાતિસમાણે મિત્તસમાણે સવત્તિસમાણે,
ચત્તારિ સમણોવાસગા પં૦ તં૦-અદ્દાગસમાણે પડાગસમાણે ચાણુસમાણે ચરકંટયસમાણે ૪।સૂ૦
૩૨૧, સમણસ્સ પં ભગવતો મહાવીરસ્સ સમણોવાસગાણં સોધમ્મકપ્પે અરુણાભે વિમાણે ચત્તારિ
પલિઓવમાહં ઠિતી પન્નત્તા । સૂ૦ ૩૨૨, ચઉહિં ઠાણેહિં અહુણોવવન્ને દેવે દેવલોગેસુ ઇચ્છેજ્ઞા

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४६३ ॥

माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तते णो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तते, तं०-अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छिते गिद्धे गढिते अज्झोववन्ने से णं माणुस्सए कामभोगे नो आढाइ नो परियाणाति णो अट्ठं बंधइ णो णिताणं पगरेति णो ठितिपगप्पं पगरेति १, अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छिते (४) तस्स णं माणुस्सते पेमे वोच्छित्ते दिव्वे संकंते भवति २, अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छिते (४) तस्स णं एवं भवति-इण्हिं गच्छं मुहुत्तेणं गच्छं, तेणं कालेणमप्पाउया मणुस्सा कालधम्ममुणा संजुत्ता भवन्ति ३ अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु दिव्वेसु कामभोगेसु मुच्छिते (४) तस्स णं माणुस्सए गंधे पडिकूले पडिलोमे तावि भवति, उड्ढंपिय णं माणुस्सए गंधे जाव चत्तारि पंच जोयणसताइं हव्वमागच्छति ४, इच्चेतेहिं चउहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए णो चेव णं संचातेति हव्वमागच्छित्तए । चउहिं ठाणेहिं अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु इच्छेज्जा माणुसं लोगं हव्वमागच्छित्तए संचातेति हव्वमागच्छित्तए । तं०-अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
मातापित्रा-
दिसमाः
श्रावकाः,
वीरश्रावक-
देवत्वं,
देवागमाना-
गमकार-
णानि सू०
३२१-२३
॥ ४६३ ॥

दिव्वेसु कामभोगेसु अमुच्छित्ते जाव अणज्झोववन्ने, तस्स णं एवं भवति—अत्थि खलु मम माणुस्सए
 भवे आयरितेति वा उवज्झाएति वा पवत्तीति वा थेरेति वा गणीति वा गणधरेति वा गणावच्छेएति वा
 जेसिं पभावेणं मए इमा एतारूवा दिव्वा देविङ्गी दिव्वा देवजुत्ती लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया, तं गच्छामि
 णं ते भगवंते वंदामि जाव पज्जुवासामि १, अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु जाव अणज्झोववन्ने तस्स णमेवं
 भवति—एस्स णं माणुस्सए भवे णाणीति वा तवस्सीति वा अइदुक्करस्कारते, तं गच्छामि णं
 ते भगवंते वंदामि जाव पज्जुवासामि २, अहुणोववन्ने देवे देवलोएसु जाव अणज्झोववन्ने तस्स
 णमेवं भवति—अत्थि णं मम माणुस्सए भवे माताति वा जाव सुण्हाति वा, तं गच्छामि णं तेसि-
 मंतितं पाउब्भवामि पासंतु ता मे इममेतारूवं दिव्वं देविङ्गी दिव्वं देवजुत्तिं लद्धं पत्तं अभिस-
 मन्नागतं ३, अहुणोववन्ने देवे देवलोगेसु जाव अणज्झोववन्ने तस्स णमेवं भवति—अत्थि णं मम
 माणुस्सए भवे मित्तेति वा, सहीति वा सुहीति वा सहाएति वा संगएति वा, तेसिं च णं अम्हे
 अन्नमन्नस्स संगारे पडिसुते भवति, जो मे पुढिं चयति से संबोहेतव्वे, इच्चेतेहिं जाव संचातेति

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
વાનુવાદ
॥ ૪૬૪ ॥

હવ્વમાગચ્છિત્તે ૪ । સૂ૦ ૩૨૩

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના શ્રાવકો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક શ્રાવક માતાપિતા સમાન છે-સાધુને એકાંત હિતકારી છે, ૨ માઈ સમાન-માતાપિતાથી ઓછા સ્નેહવાળો હોઈને શિલામળ આપવા માટે સાધુને નિષ્ઠુર વચન કહે પરંતુ કાર્યના પ્રસંગમાં વાત્સલ્યભક્તિ કરે છે, ૩ મિત્ર સમાન-સાધુએ કોઈ પ્રસંગને લઈને કઠોર વચન કહેલ હોય તેથી પ્રીતિનો ક્ષય થવાથી આપ-ત્તિમાં સાધુની ઉપેક્ષા કરે છે અને ૪ સપત્ની (શોક) સમાન-સાધુઓના કેવળ છિદ્રને જ જોનારો હોય છે. વક્રી ચાર પ્રકારના શ્રાવકો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આદર્શ (આરીસા) સમાન-સાધુ જે સ્વરૂપ કહે તે હૃદયમાં સ્વીકારે, ૨ પતાકા સમાન-વિચિત્ર દેશનાવડે અસ્થિર મનવાળો, ૩ સ્થાણુ સમાન-ગીતાર્થથી પળ સમજાવી ન શકાય તેવો કદાપ્રહી અને ૪ સ્વરકંટક સમાન-શિલામળ આપનાર સાધુને દુર્વચનરૂપ કાંટાથી વીંધનારો. (સૂ૦ ૩૨૧) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના દશ શ્રાવકોની સૌધર્મ દેવલોકમાં અરુણાભ વિમાનને વિષે ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ કહેલી છે. (સૂ૦ ૩૨૨) ચાર કારણોવડે દેવલોકમાં તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ દેવ મનુષ્યલોકમાં શીઘ્ર આવવા માટે ઇચ્છે પરંતુ આવવાને સમર્થ ન થાય, તે આ પ્રમાણે-૧ દેવલોકમાં તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ દેવ, દિવ્ય કામભોગને વિષે મૂર્ચ્છિત થયેલ, ગૃહ થયેલ, ગ્રથિત-બંધાયેલ અને આસક્ત થયેલ એવો તે દેવ મનુષ્ય સંબંધી કામભોગમાં આદરવાળો થતો નથી, વસ્તુભૂત-સારરૂપ માનતો નથી, એનું મને પ્રયોજન નથી, એમ નિશ્ચય કરે છે અને 'મને મળો' એમ નિયાણું કરતો નથી અર્થાત્ મનુષ્યવિષયક કામભોગોમાં હું રહું એમ વિચારતો નથી, ૨ દેવલોકમાં તત્કાલ ઉત્પન્ન

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
માતાપિત્રા-
દિસમાઃશ્રા-
વકાઃ, વીર-
શ્રાવકદેવ-
ત્વં, દેવાગ-
માનાગમ-
કારણાનિ
સૂ૦ ૩૨૧-
૩૨૩
॥ ૪૬૪ ॥

થયેલ દેવ, દિવ્ય કામભોગને વિષે મૂર્ચ્છિત, ગૃદ્ધ, ગ્રથિત અને આસક્ત થયેલ તેને મનુષ્યના ભવ સંબંધી માતાપિતાદિ ઉપરના પ્રેમનો અભાવ થાય છે અને દેવ સંબંધી પ્રેમનો સંક્રમ-પ્રવેશ થાય છે, ૩ દેવલોકમાં તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ દેવ, દિવ્ય કામ-ભોગને વિષે મૂર્ચ્છિત, ગૃદ્ધ, ગ્રથિત અને આસક્ત થયેલ, તેને એમ વિચાર થાય છે કે-હમણા જાઉં છું, આ નાટક જોઈને મુહૂર્તમાં જાઉં છું પરંતુ એક દિવ્ય નાટક જોતાં બે હજાર વર્ષ ચાલ્યા જાય છે તેટલા કાલમાં અલ્પ આયુષ્યવાળા તેના સંબંધી મનુષ્યો કાલધર્મ સંયુક્ત થાય છે અર્થાત્ મરણ પામે છે, ૪ દેવલોકમાં તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ દેવ, દિવ્ય કામભોગને વિષે મૂર્ચ્છિત, ગૃદ્ધ, ગ્રથિત અને આસક્ત થયેલ તેને મનુષ્યલોક સંબંધી ગંધ, દિવ્ય ગંધથી વિપરીત અને ઇન્દ્રિયાદિને અમનોજ થાય છે. ઝંચે પણ મનુષ્યલોક સંબંધી ગંધ ચારસો પાંચસો યોજન પર્યંત દેવને આવે છે. આ જણાવેલ ચાર કારણવડે દેવલોકમાં તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ દેવ મનુષ્યલોકમાં આવવા માટે ઇચ્છે છે છતાં શીઘ્ર આવવા માટે સમર્થ થતો નથી. ચાર કારણવડે દેવલોકમાં તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ દેવ, મનુષ્યલોકમાં શીઘ્ર આવવા માટે ઇચ્છે છે અને આવવા માટે સમર્થ પણ થાય છે, તે આ પ્રમાણે ?-દેવલોકમાં તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ દેવ, દિવ્ય કામભોગને વિષે અમૂર્ચ્છિત, અગૃદ્ધ, અગ્રથિત અને અનાસક્ત એવા તેને આ પ્રમાણે વિચાર થાય છે કે-મનુષ્યભવને વિષે મારા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર, ગણી, ગણધર અથવા ગણાવચ્છેદક છે, જેના પ્રભાવથી મેં આવા પ્રકારની પ્રત્યક્ષ દિવ્ય દેવ સંબંધી ઋદ્ધિ, દેવ સંબંધી કાંતિ, પૂર્વે ઉપાર્જી, હમણા પ્રાપ્ત કરી, ભોગ્ય અવસ્થાને સન્મુખ આવી માટે હું જાઉં, તે ભગવંતો પ્રત્યે વંદન કરું યાવત્ પર્યુપાસના (સેવા) કરું, ૨ દેવલોકમાં તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ દેવ યાવત્ અનાસક્ત તેને એવો વિચાર થાય છે કે-આ મનુષ્યભવમાં વર્તતા જ્ઞાની, તપસ્વી અથવા અતિ દુષ્કરકારક

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૬૫ ॥

(બ્રહ્મચર્યાદિ ક્રિયાને કરનાર) છે તે કારણથી હું ત્યાં જાઉં, તે ભગવંતોને વંદન કરું યાવત્ સેવા કરું. ૩ દેવલોકમાં તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ દેવ યાવત્ અનાસક્ત તેને એવો વિચાર થાય છે કે-મનુષ્યભવને વિષે મારી માતા અથવા યાવત્ પુત્રવધૂ છે તેથી ત્યાં જાઉં અને તેની પાસે પ્રગટ થાઉં, તે માતા વિગેરે મારી આવા પ્રકારની દેવ સંબંધી, પૂર્વભવમાં મેલવેલી, વર્તમાનભવમાં પ્રાપ્ત થયેલી અને ભોગમાં સન્મુખ આવેલી દિવ્ય, દેવની ક્રાદિ અને દિવ્ય દેવની કાંતિને જુઓ, ૪ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવ યાવત્ અનાસક્ત તેને એવો વિચાર થાય છે કે-મનુષ્યભવને વિષે મારા મિત્ર, સખા, સુહૃદ (સ્વજન), સહાયક અથવા સાંગતિક (અતિપરિચિત) છે તેઓનો અને અમારો પરસ્પર સંકેત કરાયેલ છે અર્થાત્ કબૂલાત આપેલ છે કે-આપણામાંથી દેવલોકથી જે પ્રથમ ધ્યયે તેને પાછલ રહેલા દેવે પ્રતિબોધ આપવો (ભેતાર્યની જેમ). આ પ્રમાણે ચાર કારણોવડે દેવ શીઘ્ર મનુષ્યલોકમાં આવવા માટે સમર્થ થાય છે. (સૂ૦ ૩૨૩)

ટીકાર્થ:- ‘ અમ્માપિઙ્સમાણે ’-૧ માતાપિતા સમાન, કેમ કે ઉપચાર વિના-સાધુએ કહ્યા સિવાય પણ સાધુઓને વિષે એકાંતે વાત્સલ્યભક્તિભાવવાળા હોય છે. ૨ તત્ત્વના વિચાર વિગેરેમાં કઠણ વચનવડે અપ્રીતિને લઈને અલ્પતર પ્રેમ હોય છે પરંતુ તથાપ્રકારના પ્રયોજનને વિષે તો અત્યંત વાત્સલ્યવાળા હોવાથી ભાઈ સમાન છે, ૩ ઉપચાર સહિત વચન વિગેરેવડે પ્રીતિની ક્ષતિ(નાશ) થવાથી અને તે પ્રીતિનો નાશ થયે છતાં આપદાના સમયમાં પણ ઉપેક્ષા કરનાર હોવાથી મિત્ર સમાન છે અને ૪ જેણીનો સમાન-(બન્નેનો એક) પતિ છે તે સપત્ની. જેમ શોક્ય પોતાની શોક્ય પ્રત્યેની રૂપ્યાને લઈને તેના છિદ્રોને જુએ છે એમ જે શ્રાવક સાધુઓને વિષે દૂષણ જોવામાં તત્પર હોય અને ઉપકારને કરનારો ન હોય તે સપત્ની (શોક્ય) સમાન

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
માતાપિત્રા-
દિસમા:શ્રા-
વકા:, વીર-
શ્રાવકદેવ-
ત્વં, દેવાગ-
માનાગમ-
કારણાનિ
સૂ૦ ૩૨૧-
૩૨૩
॥ ૪૬૫ ॥

કહેવાય છે. ' અદ્વાગ ' ત્તિ. ૧ જે શ્રાવક સાધુઓદ્વારા વર્ણન કરાતા ઉત્સર્ગ અને અપવાદાદિ આગમના ભાવોને યથાવત્-
 જેમ છે તેમ ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ સમીપમાં રહેલા પદાર્થોને જેમ આરીસો ગ્રહણ કરે છે તેમ જે(તત્ત્વને) ગ્રહણ કરે છે તે
 આદર્શ સમાન, ૨ પતાકાની માફક વિચિત્ર દેશનાદિરૂપ વાયુવડે ચોતરફથી ઝેંચાતો હોવાથી જેનો અસ્થિર-અનિશ્ચિત બોધ
 છે તે પતાકા સમાન, ૩ જે શ્રાવક ગીતાર્થ મુનિની દેશનાવડે પળ કોઈ પળ કદાગ્રહથી ચઢાવી શકાતો નથી, અનમન સ્વ-
 ભાવરૂપ બોધને લઈને સમજાવવા યોગ્ય નથી અર્થાત્ દુરાગ્રહી સ્થાણ(ઠુંઠા) સમાન છે, ૪ જે શ્રાવક સમજાવ્યો
 છતો માત્ર પોતાના કદાગ્રહથી ચલિત થતો નથી એટલું જ નહિ પરંતુ પ્રજ્ઞાપક(સમજાવનાર)ને દુર્વચનરૂપ કંટકવડે વીંધે છે
 તે સ્વરકંટક સમાન છે. અર્થાત્ સ્વ નિરંતર અથવા નિષ્ઠુર, કાંટા છે જેને વિષે તે સ્વરકંટક-બાવઠ વિગેરેની ડાઠ, જે લોકમાં
 ' સ્વરણ ' કહેવાય છે તે કપડાંને વઠગવાથી માત્ર વસ્ત્રને ફાડવા માત્રથી છોડે છે એટલું જ નહિ પરંતુ તેને મૂકાવનાર પુરુષ
 વિગેરેના હાથ પળ કાંટાઓવડે વીંધાય છે અથવા બીજાઓને જે સ્વરડે છે-લેપવાળો કરે છે તે સ્વરંટ-અશુચિ વિગેરે
 તેના જેવો, તેના કુબોધને દૂર કરવા માટે જે પુરુષ તૈયાર થાય છે તેને જે સંસર્ગ(સંબંધ) માત્રથી જ દૂષણવાળો કરે છે. કુબોધ,
 કુશીલતા અને અપકીર્તિને ઉત્પન્ન કરવાથી અથવા આ ઉત્સવપ્રરૂપક છે એમ અસત્ દૂષણનો ઉદ્ભાવક-પ્રચાર કરવાવડે સ્વરંટ
 સમાન છે. (સૂ. ૩૨૧) શ્રમણોપાસકના અધિકારથી કહે છે- ' સમણસ્સે 'ત્યાદિ. સૂત્ર સરઠ છે. વિશેષ એ કે-
 ઉપાસકદશાંગસૂત્રમાં કહેલા આનંદાદિ દશ શ્રાવકોની સૌધર્મદેવલોકમાં ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ કહેલી છે. (સૂ. ૩૨૨)
 દેવના અધિકારથી જ કહે છે- ' ચઉહી 'ત્યાદિ. ત્રીજા સ્થાનકના ત્રીજા ઉદ્દેશને વિષે પ્રાયઃ આ વ્યાખ્યાન કરાયેલું છે

શ્રીસ્થા-
નાજસૂત્ર
સાનુવાદ

॥ ૪૬૬ ॥

તથાપિ કંઈક કહેવાય છે-‘ ચઝહિં ઠાણેહિં નો સંચાણ્ઠિચિ’ અહિં સંબંધ એ છે કે-દેવલોકને વિષે-દેવોની અંદર ‘ હૃવ્વં’-
શીઘ્ર ‘ સંચાણ્ઠિચિ’-સમર્થ છે. મનોજ્ઞ શબ્દાદિરૂપ કામભોગોને વિષે મૂર્ચ્છિતની જેમ મૂઠ, કેમ કે-અનિત્યાદિ સ્વરૂપવાળા
કામભોગના બોધમાં સમર્થ ન હોવાથી ‘ ગૃહ્ધઃ’-તેની આકાંક્ષાવાળો અર્થાત્ અતૃપ્ત. ‘ પ્રથિત’ (બંધાયેલ)ની જેમ પ્રથિત
અર્થાત્ શબ્દાદિ વિષયમાં સ્નેહરૂપ દોરડીવડે ગુંથાયેલ ‘ અધ્યુપપન્નઃ’-અત્યંત તન્મય (ઉક્ત કારણને લઈને મનુષ્ય સંબંધી)
કામભોગને વિષે આદરવાળો થતો નથી. આ વસ્તુભૂત છે એમ પણ માનતો નથી અર્થાત્ તુચ્છ ગણે છે તથા તેઓને વિષે અર્થ
બંધન કરતો નથી અર્થાત્ એઓની સાથે મારે કાંઈપણ પ્રયોજન નથી એમ નિશ્ચય કરે છે, આ મને પ્રાપ્ત થાઓ એવી રીતે
તેઓને વિષે નિદાન કરતો નથી તથા તેઓને વિષે સ્થિતિપ્રકલ્પ-રહેવારૂપ વિકલ્પ અર્થાત્ એઓને વિષે હું રહું કે મને
એ રહો-સ્થિર થાઓ, આવા પ્રકારના વિકલ્પને અથવા સ્થિતિ-મર્યાદાવડે પ્રકૃષ્ટ કલ્પ-આચારરૂપ સ્થિતિપ્રકલ્પને
કરતો નથી અર્થાત્ કરવા માટે આરંભ કરતો નથી. ‘ પ્રકરોતિ’ ક્રિયાપદમાં ‘ પ્ર’ શબ્દનો શરુઆતરૂપ અર્થ છે.
એવી રીતે દિવ્ય દેવ સંબંધી વિષયને વિષે આસક્તિરૂપ એક કારણ છે જેથી તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ કામભોગને વિષે
મૂર્ચ્છિતાદિ વિશેષણવાળો આ દેવ છે તથા તેને મનુષ્ય સંબંધી પ્રેમ વિચ્છિન્ન થયેલ છે માટે દિવ્ય પ્રેમનું સંક્રમણ
થયેલ છે આ વીજું કારણ છે. તથા આ દેવ જે હેતુથી કામભોગને વિષે મૂર્ચ્છિતાદિ વિશેષણવાળો હોય છે તેથી તેના
પ્રતિબંધને લઈને ‘ તસ્સ ણ’મિત્યાદિ૦ દેવના કાર્યને વિષે આધીન થવાથી મનુષ્યના કાર્યમાં આધીનપણું નથી. આ
ત્રીજું કારણ છે. તથા દિવ્યભોગને વિષે મૂર્ચ્છિતાદિ વિશેષણથી તેને મનુષ્ય સંબંધી આ ગંધ પ્રતિકૂલ-દિવ્ય ગંધથી

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩

માતાપિત્રા-
દિસમાઃશ્રા-
વકાઃ, વીર-
શ્રાવકદેવ-
ત્વં, દેવાગ-

માનાગમ-
કારણાનિ
સૂ૦ ૩૨૧-

૩૨૩

॥ ૪૬૬ ॥

વિપરીત છે અને પ્રતિલોમ પળ છે કેમકે તે ઇન્દ્રિય અને મનને આહ્લાદ કરનાર નથી અથવા આ બંને શબ્દ એકાર્થ વાચક છે, પરંતુ અત્યંત અમનોજ્ઞપણને સૂચવવા માટે બે શબ્દ કહેલા છે. યાવત્ શબ્દ પરિમાણના અર્થમાં છે. 'ચત્તારિ પંચે' તિ० આ શબ્દ વિકલ્પ બતાવવા માટે છે. કદાચિત્ ભરતાદિ ક્ષેત્રને વિષે એકાંત સુષમાદિ સમય(આરા)માં ચારસો યોજન જ, અને અન્ય કાઠમાં તો પાંચસો યોજન પળ હોય છે, કેમકે મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોની બહુલતાને લઈને ઔદારિક શરીરોની બહુલતા હોવાથી તેના અવયવો અને તેના મઠોની પુષ્કલતાથી દુરભિગંધની પ્રચુરતા હોય છે. મનુષ્યક્ષેત્રમાં આવવાની ઇચ્છાવાળા દેવોને મનુષ્યક્ષેત્રથી ગંધ આવે છે, આમ મનુષ્યક્ષેત્ર અશુભસ્વરૂપ જ કહ્યું, પરંતુ દેવ અથવા અન્ય મનુષ્યાદિ નવ યોજન કરતાં વિશેષ દૂરથી આવતી ગંધને જાણતા નથી. અથવા આ ઉક્ત(આગમ)વચનથી જે ઇન્દ્રિયના વિષયનું પ્રમાણ કહ્યું છે તે ઔદારિક શરીર સંબંધી ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા સંભવિત છે, નહિંતર લક્ષ્યાદિ યોજન પ્રમાણવાળા વિમાનોને વિષે દૂર રહેલા દેવો (સુઘોષા) ઘંટાના શબ્દને કેમ સાંભળી શકે? જે બીજાને સંભળાય છે તે પ્રતિશબ્દ દ્વારા અથવા બીજી રીતે. નરભવનું અશુભપણું આ મનુષ્યલોકમાં ન આવવાનું ચોથું કારણ કહ્યું. શેષ સુગમ છે. આવવાના કારણો પ્રાયઃ પૂર્વની માફક છે તથાપિ કંઈક વિશેષ કહેવામાં આવે છે કે-કામભોગને વિષે અમૂર્ચિહતાદિ વિશેષણવાળો જે દેવ, તેને 'એવ' મિત્તિ० આવા પ્રકારનું મન થાય છે કે-મારા ઉપકારક કોણ છે? તે કહે છે-આચાર્ય છે. અહિં 'ઇતિ' શબ્દ સમીપપણું બતાવવામાં અને 'વા' શબ્દ વિકલ્પના અર્થમાં છે. એમ આગળના સૂત્રમાં પળ જાણવું. ક્યાંક ઇતિ શબ્દ નથી દેખાતો ત્યાં તો સૂત્ર સુગમ જ છે. અહિં આચાર્ય-પ્રતિબોધક, દીક્ષા આપનાર અથવા અનુયોગાચાર્ય-વાચના આપનાર, ઉપાધ્યાય-

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૬૭ ॥

સૂત્ર મળાવનાર, આચાર્યદ્વારા ઉપદેશ કરાયેલ વૈયાવૃત્યાદિને વિષે સાધુઓને જે પ્રવર્ત્તાવે છે તે પ્રવર્ત્તી, પ્રવર્ત્તી-પ્રવર્ત્તકદ્વારા જોડાયેલ સંયમયોગને વિષે સીદાતા(સ્વેદ પામતા) સાધુઓને જે સ્થિર કરે તે સ્થવિર, ગણ છે વિદ્યમાન જેને તે ગણી-ગણાચાર્ય, ગણધર-જિનેશ્વરના શિષ્યવિશેષ અથવા આર્યિકા સાધ્વીઓ પ્રત્યે સાવધાન રહેનાર(રક્ષા કરનાર) સિદ્ધાંતમાં પ્રસિદ્ધ સાધુ વિશેષ,* 'ગણસ્યાવચ્છેદો'-ગચ્છનો દેશ-વિભાગ, અમુક મુનિઓના સમુદાય છે જેને તે ગણાવચ્છેદક, તે અમુક સાધુઓને લઈને ગચ્છના આધારને માટે ઉપધિ વિગેરેની ગવેષણાને માટે વિચરે છે 'હમ' 'ત્તિ' આ પ્રત્યક્ષ રહેલ રૂપવાલી અર્થાત્ કાલાંતરને વિષે પણ અન્ય સ્વરૂપને નહિ મજનારી તેવી દિવ્યા-સ્વર્ગને વિષે થયેલી અથવા પ્રધાન(શ્રેષ્ઠ) વિમાન, રત્નાદિ રૂપ દેવની ક્રદ્ધિ, ઘુત-શરીર-થી ઉત્પન્ન થયેલી કાંતિ અથવા યુતિ-ઇષ્ટ પરિવારાદિ સંયોગલક્ષણ યુક્તિ, 'લઘ્વા'-જન્માંતરમાં ઉપાર્જન કરેલી, 'પ્રાપ્તા'-વર્ત્તમાનમાં મળેલી, 'અભિસમન્વાગતા'-ભોગ્યઅવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલી, 'તં' 'તિ' તે કારણથી તે મગવંતો-પૂજ્યોને સ્તુતિઓવડે વંદન કરું, પ્રણામવડે નમન કરું, આદર કરવાવડે અથવા વસ્ત્રાદિવડે સત્કાર કરું, ઉચિત પ્રતિપત્તિ-ઉપચારરૂપ સેવાવડે સન્માન કરું, કલ્યાણસ્વરૂપ, મંગલસ્વરૂપ, દેવસ્વરૂપ અને ચૈત્યસ્વરૂપ આવી બુદ્ધિવડે સેવા કરું-આ દેવને આવવાનું એક કારણ. શ્રુતજ્ઞાનાદિવડે જ્ઞાની ઇત્યાદિ બંજી કારણ. તથા 'ભાયા ઇ વા ભજ્જા ઇ વા ભઙ્ગી ઇ વા પુત્તા ઇ વા ધૂયા ઇ વે' 'તિ' અર્થાત્ માઈ, માર્યા, મગિની, પુત્ર અને પુત્રી. સ્તુષા પુત્રની માર્યા 'તં' ઉપરોક્ત મારા

* કોઈ સાધ્વી રૂપસંપન્ન હોય અને તેનું શીલ મંગ કરવા માટે દુષ્ટ રાજાદિ તરફ થયેલ હોય તેવી સાધ્વીઓની સંભાલ કરનાર ઇષુશાસ્ત્રવિશારદ સહસ્રયોધી મુનિ (શશકમસકાદિ મુનિનો જેમ) તેઓને અન્યત્ર લઈ જઈને પણ તેના શીલનો રક્ષા કરે છે.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૩
માતાપિત્રા-
દિસમા:
શ્રાવકાઃ,
વીરશ્રાવક-
દેવત્વં,દેવા-
ગમાનાગ-
મકારણાનિ
સૂ. ૩૨૧-
૩૨૩
॥ ૪૬૭ ॥

સંબંધીઓ છે તેથી તેઓની સમીપે હું પ્રગટ થાઉં. 'તા' તાવત્ 'મે' મમ (મારી) ઋદ્ધિને તેઓ જુઓ 'હમે' આ પાઠાંતર છે-આ ત્રીજું કારણ. તથા મિત્ર-પાછલથી સ્નેહી થયેલ, સહા-બાલપણથી સ્નેહી, 'સુહૃત્'—સજ્જન હિતૈષી, સહાય-સહચારી અથવા એક કાર્યમાં બન્ને પ્રવર્તનાર, સંગત-સોબત છે વિદ્યમાન જેને તે સાંગતિક-પરિચિત, તેઓને 'અમ્હે'ત્તિં અમારી સાથે 'અન્નમન્નસ્સ'ત્તિં પરસ્પર 'સંગારે'ત્તિં સંકેત, પ્રતિશ્રુત-અંગીકાર કરેલ છે (કબૂલાત આપેલ છે) 'જે મો(મે)'ત્તિં દેવલોકમાંથી આપણા બન્નેમાં જે પ્રથમ ચ્યવે તેને પાછલ રહેલા પ્રતિબોધ આપવો તે ચોથું કારણ છે. આ મનુષ્યભવને વિષે સંકેત કરેલ બન્ને જળમાંના પૂર્વ લક્ષ્યાદિ આયુષ્યવાળો એક ભવનપતિ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થઈને અને ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્યપણા ઉત્પન્ન થાય તેને વીજો પુરુષ અહિં મનુષ્યમાં પૂર્વલક્ષ્યાદિ જીવીને, સૌધર્માદિ કલ્પમાં ઉત્પન્ન થઈને સંબોધન કરવા માટે જ્યારે અહિં આવે છે ત્યારે આ સંકેતરૂપ ચોથું કારણ જાણવું. ઇત્યેતૈઃ ઇત્યાદિ નિગમન સૂત્ર છે (સૂ. ૩૨૩) હમણા જ આગમન કહ્યું, તેમાં તેઓનાવડે ઉદ્યોત થાય છે માટે લોકમાં તેના વિપક્ષભૂત અંધકારને કહે છે—

ચઠહિં ઠાળેહિં લોગંધગારે સિયા, તં—અરહંતેહિં વોચ્છિજ્જમાણેહિં, અરહંતપન્નત્તે ધમ્મે વોચ્છિજ્જમાણે, પુવ્વગતે વોચ્છિજ્જમાણે, જાયતેતે વોચ્છિજ્જમાણે ચઠહિં ઠાળેહિં લોઝ્જોતે સિતા, તં—અરહંતેહિં જાયમાણેહિં અરહંતેહિં પવ્વતમાણેહિં અરહંતાણં ણાણુપ્પયમહિમાસુ અરહંતાણં પરિનિવ્વાણમહિમાસુ ૪, એવં દેવંધગારે દેવુજ્જોતે દેવસન્નિવાતે દેવુક્કલિતાતે દેવકહકહતે, ચઠહિં

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૬૮ ॥

ઠાણેહિં દેવિંદા માણુસ્સં લોગં હવ્વમાગચ્છંતિ એવં જહા તિઠાણે જાવ લોગંતિતા દેવા માણુસ્સં
લોગં હવ્વમાગચ્છેજ્ઞા, તં-અરિહંતેહિં જાયમાણેહિં જાવ અરિહંતાણં પરિનિવ્વાણમહિમાસુ । સૂ૦ ૩૨૪

મૂલાર્થ:-ચાર કારણવડે લોકમાં દ્રવ્યથી અને ભાવથી પળ અંધકાર થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ અરિહંતોનો વિચ્છેદ થયે
છતે-મોક્ષ ગયે છતે, ૨ અરિહંતે કહેલ ધર્મનો વિચ્છેદ થયે છતે, ૩ પૂર્વગત-ઉત્પાદ વિગેરે પૂર્વનો વિચ્છેદ થયે છતે, ૪ અગ્નિનો
વિચ્છેદ થયે છતે-અગ્નિના વિચ્છેદમાં પ્રાયઃ દ્રવ્યથી અંધકાર થાય છે. ચાર કારણવડે લોકમાં દ્રવ્યથી અને ભાવથી ઉદ્યોત
થાય છે, તે આ પ્રમાણે--૧ અરિહંતોનો જન્મ થયે છતે, ૨ અરિહંતોએ દીક્ષા લીધે છતે, ૩ અરિહંતોને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાના
મહોત્સવોને વિષે અને ૪ અરિહંતોના નિર્વાણના મહોત્સવોને વિષે. એવી રીતે લોક અંધકારની જેમ દેવના સ્થાનમાં અરિ-
હંતાદિના વિચ્છેદકાલમાં અંધકાર થાય છે, અને અરિહંતાદિના જન્મ વિગેરેને વિષે દેવના સ્થાનમાં ઉદ્યોત થાય છે, દેવનો
સમુદાય એકત્ર થાય છે, દેવોને ઉત્સાહ થાય છે અને દેવોને વિષે આનંદજન્ય કોલાહલ થાય છે. ચાર કારણવડે દેવેદ્રો મનુ-
ષ્યલોકને વિષે શીઘ્ર આવે છે. એવી રીતે જેમ ત્રીજા ઠાણામાં કબ્બું છે તેમ યાવત્ લોકાંતિક દેવો મનુષ્યલોકમાં શીઘ્ર આવે છે
ત્યાં સુધી કહેવું, તે આ પ્રમાણે-અરિહંતોનો જન્મ થયે છતે યાવત્ અરિહંતોના નિર્વાણ મહોત્સવોને વિષે. (સૂ૦ ૩૨૪)

ટીકાર્થ:-‘ચઉહી’ત્યાદિ૦ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-લોકને વિષે દ્રવ્યથી અને ભાવથી અંધકાર જ્યાં જે થાય તે જાણવું.
સંભાવના કરાય છે કે-અરિહંતાદિના વિચ્છેદમાં દ્રવ્યથી અંધકાર થાય છે કેમ કે તેના ઉત્પાદરૂપ છે. છત્રભંગ વિગેરે થયે

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
લોકાન્વ-
કારાદિઃ
સૂ૦ ૩૨૪

॥ ૪૬૮ ॥

રજોદ્ધાત્-આંધી ચડવાની જેમ. અગ્નિના વિચ્છેદમાં દ્રવ્યથી જ અંધકાર થાય છે કેમકે તથાપ્રકારનો સ્વભાવ હોય છે અથવા દીપક વિગેરેનો અભાવ છે અથવા ભાવથી પણ અંધકાર થાય છે કેમકે એકાંત દુષમ વિગેરે કાઠમાં આગમ વિગેરેનો અભાવ હોય છે. પૂર્વે દેવનું આગમન કહ્યું, હવે દુઃસ્વશય્યા સૂત્રની પહેલા દેવાધિકારવિશિષ્ટ સૂત્રના વિસ્તારને કહે છે-‘ચઉહી’ત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એકે-ચાર સ્થાનકોને વિષે પણ દેવોના આગમનથી લોકમાં ઉદ્યોત થાય છે. જન્મ, દીક્ષા અને જ્ઞાનોત્પાદને વિષે તો સ્વરૂપથી પણ ઉદ્યોત થાય છે. ‘એવમિતિ’ જેમ લોકાંધકાર કહ્યો તેમ દેવાંધકાર પણ ચાર કારણોવડે થાય છે. દેવોનાં સ્થાનોમાં પણ અરિહંતાદિના વિચ્છેદકાઠમાં વસ્તુના માહાત્મ્યથી ક્ષણમાત્ર અંધકાર થાય છે. એવી રીતે અર્હંતોના જન્મ વિગેરેને વિષે દેવોના સ્થાનોમાં ઉદ્યોત થાય છે. દેવસન્નિપાત-દેવોનો સમવાય(મિલાપ), એવી જ રીતે દેવોત્કલિકા-દેવોની લહેરી (આનંદ-જન્ય કલ્લોલ), ‘ દેવકહકહેત્તિ ’ દેવોનો પ્રમોદપૂર્વક કલકલ (મહાધ્વનિ) એમજ દેવેંદ્રો, મનુષ્યલોકમાં અરિહંતાદિના જન્મ વિગેરેમાં આવે, જેમ ત્રીજા સ્થાનકના પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં કહ્યું છે તેમ દેવેંદ્રોના આગમન સૂત્રથી આરંભીને લોકાંતિકસૂત્ર પર્યંત કહેવું. માત્ર અહિં પરિનિર્વાણના મહોત્સવને વિષે આવે છે તે ચોથું કારણ વિશેષ છે. (સૂ૦ ૩૨૪) પ્રથમ અરિહંતોના જન્મ વિગેરેના વ્યતિકરદ્વારા દેવોનું આગમન કહ્યું, હવે અરિહંતોના જ પ્રવચનના અર્થને વિષે દુઃસ્થિત-દુષ્ટ રીતે રહેલ સાધુને દુઃસ્વશય્યાઓ અને સુસ્થિત-સારી રીતે રહેલને સુસ્વશય્યાઓ હોય છે તે હેતુથી બંને સૂત્ર કહે છે.

ચત્તારિ દુહસેજ્જાઓ પં૦ તં૦-તત્થ ખલુ ઇમા પઢમા દુહસેજ્જા તં૦-સે ણં મુંડે ભવિત્તા અગારાતો

भीस्था-
नाङ्गप्र
सानुवाद
॥ ४६९ ॥

अणगारियं पव्वतिते निग्गंथे पावयणे संकिते कंखिते वित्तिगिच्छिते भेयसमावन्ने कलुससमावन्ने नि-
ग्गंथं पावयणं णो सहहति णो पत्तियति णो रोएइ, निग्गंथं पावयणं असहहमाणे अपत्तितमाणे अ-
रोएमाणे मणं उच्चावतं नियच्छति विणिघातमावज्जति पढमा दुहसेज्जा १, अहावरा दोच्चा दुहसेज्जा
से णं मुंडे भवित्ता अगारातो जाव पव्वतिते सएणं लाभेणं णो तुस्सति परस्स लाभमासाएति
पीहेति पत्थेति अभिलसति परस्स लाभामासाएमाणे जाव अभिलसमाणे मणं उच्चावयं नियच्छइ
विणिघातमावज्जति दोच्चा दुहसेज्जा २, अहावरा तच्चा दुहसेज्जा-से णं मुंडे भवित्ता जाव पव्वइए
दिब्बे माणुस्सए कामभोगे आसाएइ जाव अभिलसति दिब्बमाणुस्सए कामभोगे आसाएमाणे जाव
अभिलसमाणे मणं उच्चावयं नियच्छति विणिघातमावज्जति तच्चा दुहसेज्जा ३, अहावरा चउत्था दुह-
सेज्जा-से णं मुंडे जाव पव्वइए तस्स णमेवं भवति जया णं अहमगारवासमावसामि तदा णमहं
संवाहणपरिमहणगातब्भंगगातुच्छोलणाइं लभामि जप्पभिइं च णं अहं मुंडे जाव पव्वतिते तप्पभिइं
च णं अहं संवाहण जाव गातुच्छोलणाइं णो लभामि, से णं संवाहण जाव गातुच्छोलणाइं

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
दुःखसुख-
शय्याः,
वाचनीया-
वाचनीयाः
सू० ३२५-
३२६

॥ ४६९ ॥

आसाएति जाव अभिलसति से णं संवाहण जाव गातुच्छोलणाइं आसाएमाणे जाव मणं उच्चावतं
 नियच्छति विणिघायमावज्जति चउत्था दुहसेज्जा ४ । चत्तारि सुहसेज्जाओ पं० तं०-तत्थ खलु
 इमा पढमा सुहसेज्जा, से णं मुंडे भवित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतिए निग्गंथे पावयणे
 निस्संकिते णिक्कंखिते निव्वित्तिगिच्छिए नो भेदसमावन्ने नो कलुससमावन्ने निग्गंथं पावयणं सदहइ
 पत्तीयइ रोतेति निग्गंथं पावयणं सदहमाणे पत्तितमाणे रोएमाणे नो मणं उच्चावतं नियच्छति णो
 विणिघातमावज्जति पढमा सुहसेज्जा १, अहावरा दोच्चा सुहसेज्जा, से णं मुंडे जाव पव्वतिते सतेणं
 लाभेणं तुस्सति परस्स लाभं णो आसाएति णो पीहेति णो पत्थेइ णो अभिलसति परस्स लाभ-
 मणासाएमाणे जाव अणभिलसमाणे नो मणं उच्चावतं नियच्छति णो विणिघातमावज्जति, दोच्चा
 सुहसेज्जा २, अहावरा तच्चा सुहसेज्जा-से णं मुंडे जाव पव्वइए दिव्वमाणुस्सए कामभोगे णो आसा-
 एति जाव नो अभिलसति दिव्वमाणुस्सए कामभोगे अणासाएमाणे जाव अणभिलसमाणे नो
 मणं उच्चावतं नियच्छति णो विणिघातमावज्जति तच्चा सुहसेज्जा ३, अहावरा चउत्था सुहसेज्जा-से

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४७० ॥

णं मुंडे जाव पव्वतिते तस्स णं एवं भवति-जइ ताव अरहंता भगवंतो हट्ठा आरोग्गा बलिया कल्लसरीरा अन्नयराइं ओरालाइं कल्लाणाइं विउलाइं पयताइं पग्गहिताइं महाणुभागाइं कम्मक्ख-
यकारणाइं तवोकम्माइं पडिवज्जंति किमंग पुण अहं अब्भोवगमिओवक्कमियं वेयणं नो सम्मं स-
हामि खमामि तितिक्खेभि अहियासेमि ममं च णं अब्भोवगमिओवक्कमियं सम्ममसहमाणस्स
अक्खममाणस्स अतितिक्खमाणस्स अणहियासेमाणस्स किं मन्ने कज्जति ?, एगंतसो मे पावे कम्मे
कज्जति, ममं च णं अब्भोवगमिओ जाव सम्मं सहमाणस्स जाव अहियासेमाणस्स किं मन्ने
कज्जति ? एगंतसो मे निज्जरा कज्जति, चउत्था सुहसेज्जा ४ । सू० ३२५, चत्तारि अवायणिज्जा पं०
तं०-अविणीए वीगईपडिवद्धे अविओसवितपाहुडे माई । चत्तारि वातणिज्जा पं० तं०-विणीते
अविगतीपडिवद्धे वितोसवितपाहुडे अमाती । सू० ३२६

मूलार्थः-चार प्रकारनी दुःख देनारी दुःखशय्याओ कहेली छे, ते आ प्रमाणे-पहेली दुःखशय्या आ-कोईक भारे-
कर्मी जीव, द्रव्य तथा भावथी मुंड थईने, गृहवासथी नीकलीने दीक्षित थयेल, ते निर्ग्रन्थ प्रवचनमां शंका सहित, आकांक्षा सहित,

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
दुःखसुख-
शय्याः,
वाचनीया-
वाचनीयाः
सू० ३२५-
३२६

॥ ४७० ॥

વિચિકિત્સા (ધર્મના ફઠનો સંદેહ) સહિત, આ સાચું કે તે સાચું ? એમ ભેદ (દ્વિધા) ભાવને પામેલ અને ધર્મમાં વિપરીત
 બુદ્ધિવાળો થયો થકો નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને સદ્દહતો નથી, પ્રતીતિ કરતો નથી, રુચિ કરતો નથી, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને વિષે શ્રદ્ધા ન
 કરતો થકો, પ્રતીતિ ન કરતો થકો અને રુચિ ન કરતો થકો મનને ઝંચુંનીચું (ડામાડોળ) કરે છે અને ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય
 છે, આ પ્રથમ દુઃસ્વશય્યા કહી. હવે ત્રીજી દુઃસ્વશય્યા કહે છે—કોઈક મુંડ થઈને, ગૃહવાસથી નીકળીને યાવત્
 દીક્ષિત થયેલ, તે સ્વકીય અશનાદિના લાભવડે સંતોષ પામતો નથી પરંતુ અન્ય દ્વારા લાભ મેળવવાની આશા કરે છે, સ્પૃહા
 કરે છે, પ્રાર્થના કરે છે, અભિલાષા—અધિક ઇચ્છા કરે છે, ત્રીજાદ્વારા લાભની આશા કરતો થકો યાવત્ અભિલાષા કરતો થકો
 મનને ઝંચુંનીચું કરે છે અને ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે, આ ત્રીજી દુઃસ્વશય્યા કહી. હવે ત્રીજી દુઃસ્વશય્યા કહે છે—કોઈક
 મુંડ થઈને યાવત્ દીક્ષિત થયેલ, તે દિવ્ય (શ્રેષ્ઠ) મનુષ્ય સંબંધી કામભોગની આશા કરે છે યાવત્ અભિલાષા કરે છે, દિવ્ય
 મનુષ્ય સંબંધી કામભોગને વિષે આશા કરતો થકો યાવત્ અભિલાષા કરતો થકો મનને ઝંચું નીચું કરે છે અને ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે,
 આ ત્રીજી દુઃસ્વશય્યા કહી. હવે ચોથી દુઃસ્વશય્યા કહે છે—કોઈક મુંડ થઈને યાવત્ દીક્ષિત થયેલ, તેને એવો વિચાર થાય
 છે કે—જ્યારે હું ગૃહવાસમાં વસતો હતો ત્યારે સંવાહન—ઢાડકાને સુસ્વરૂપ મર્દનવિશેષ (ચંપી), પીઠી વિગેરેનું મર્દન માત્ર,
 શરીરને તેલ વિગેરેથી ચોપડવું અને શરીરના પ્રક્ષાલન (સ્નાન) ને હું મેળવતો હતો પરંતુ જે દિવસથી હું મુંડ થઈને યાવત્
 દીક્ષિત થયા બાદ સંવાહન (ચંપી) યાવત્ શરીરના પ્રક્ષાલનને હું પામતો નથી, તે સાધુ સંવાધન (ચંપી) યાવત્ ગાત્ર-
 પ્રક્ષાલનની આશા કરે છે યાવત્ અભિલાષા કરે છે, તે સંવાધન યાવત્ ગાત્રપ્રક્ષાલનની આશાને કરતો થકો યાવત્ મનને

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૭૧ ॥

ઁચુંનીચું કરે છે અને ધર્મથી ંષ્ટ થાય છે, આ ચોથી દુઃસ્વશય્યા કહી. ચાર પ્રકારની સુખ દેનારી સુખશય્યાઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-તેમાં નિશ્ચે આ પ્રથમ સુખશય્યા-કોઈક લઘુકર્મી જીવ, મુંડ થઈને, ગૃહવાસથી નીકળીને દીક્ષિત થયેલ, તે સાધુ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને વિષે શંકા રહિત, આકાંક્ષા રહિત, વિચિકિત્સા રહિત દ્વિધાભાવને નહિં પામેલ-નિશ્ચિત, કલુષભાવને નહિં પામેલ અર્થાત્ નિર્મલ બુદ્ધિવાળો નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને સદ્દે છે, પ્રતીતિ કરે છે, રુચિ કરે છે, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને સદ્દતો થકો, પ્રતીતિ કરતો થકો અને રુચિ કરતો થકો મનને ઁચુંનીચું કરતો નથી-સ્થિર રાખે છે અને ધર્મથી ંષ્ટ થતો નથી-ધર્મને પાઠે છે, આ પ્રથમ સુખશય્યા કહી. હવે ત્રીજી સુખશય્યા કહે છે-કોઈક મુંડ થઈને યાવત્ દીક્ષિત થયેલ, તે પોતે મેઢવેલ અશનાદિના લાભવડે સંતોષ પામે છે. ત્રીજાદ્વારા લાભ મેઢવવાની આશા કરતો નથી, ઇચ્છા કરતો નથી, પ્રાર્થના કરતો નથી, અધિક અભિલાષા કરતો નથી, પરના લાભની આશાને ન કરતો થકો યાવત્ અભિલાષા ન કરતો થકો મનને ઁચુંનીચું કરતો નથી અને ધર્મથી ંષ્ટ થતો નથી, આ ત્રીજી સુખશય્યા કહી. હવે ત્રીજી સુખશય્યા કહે છે-કોઈક મુંડ થઈને યાવત્ દીક્ષિત થયેલ, તે દિવ્ય (શ્રેષ્ઠ) મનુષ્ય સંબંધી કામભોગને વિષે આશા કરતો નથી યાવત્ અભિલાષા કરતો નથી. દિવ્ય મનુષ્ય સંબંધી કામભોગને વિષે આશા ન કરતો થકો યાવત્ અભિલાષા ન કરતો થકો મનને ઁચુંનીચું કરતો નથી અને ધર્મથી પતિત થતો નથી, આ ત્રીજી સુખશય્યા કહી. હવે ચોથી સુખશય્યા કહે છે-કોઈક મુંડ થઈને યાવત્ દીક્ષિત થયેલ, તેને ંવો વિચાર થાય છે કે-જો તે આનંદિત, રોગ રહિત, બઢવાન અને શ્રેષ્ઠ શરીરવાળા ંવા અરિહંત ભગવંતો ચાર પ્રકારના તપમાંથી કોઈ પળે એક, ઉદાર, કલ્યાણકારી, ઘણા દિવસ સુધી ઉત્કૃષ્ટ સંયમયુક્ત, આદરપૂર્વક, અર્ચિત્ય શક્તિયુક્ત

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૩
દુઃસ્વસુખ-
શય્યાઃ,
વાચનીયા-
વાચનીયાઃ
સૂ. ૩૨૫-
૩૨૬

॥ ૪૭૧ ॥

અને કર્મક્ષયના કારણભૂત એવા તપરૂપ કર્મ(ક્રિયા)ને કરે છે, તો પછી હું આભ્યુપગમિકી (સ્વયં સ્વીકારેલી લોચાદિ ક્રિયા) અને ઔપક્રમિકી (કર્મના ઉદયને લઈને થયેલી) જ્વરાદિ વેદનાક્રિયાને હું સમ્યક્ સહન કરતો નથી, ક્ષમા કરતો નથી, તિતિક્ષા-અદીનપણે સહન કરતો નથી અને વેદનામાં સ્વસ્થ રહેતો નથી. આભ્યુપગમિક અને ઔપક્રમિક વેદનાને સમ્યક્ રીતે સહન નહિ કરનાર, ક્ષમા નહિ કરનાર, તિતિક્ષા નહિ કરનાર અને સ્વસ્થ નહિ રહેનાર એવા મને શું પ્રાપ્ત થાય છે ? એકાંતથી મને પાપકર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. આભ્યુપગમિક યાવત્ સમ્યક્ સહન કરનાર યાવત્ અધ્યાસન કરનાર-સ્વસ્થ રહેનાર એવા મને શું પ્રાપ્ત થાય છે ? એકાંતથી મને નિર્જરા થાય છે. આ ચોથી સુખશય્યા છે. (સૂ. ૩૨૫) ચાર પ્રકારના પુરુષો સિદ્ધાંતની વાચનાને અયોગ્ય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ અવિનીત, ૨ દૂધ વિગેરે વિગયમાં પ્રતિવદ્ધ (બંધાયેલ), લાલચી, ૩ અનુપશાંત અધિકરણવાળો-ક્રોધી અને ૪ કપટી । ચાર પ્રકારના પુરુષો સિદ્ધાંતની વાચનાને યોગ્ય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ વિનીત, ૨ વિગયમાં અપ્રતિવદ્ધ-આસક્તિ રહિત, ૩ ઉપશાંત અધિકરણવાળો-ક્રોધ રહિત અને ૪ કપટ રહિત. (સૂ. ૩૨૬)

ટીકાર્થ:-‘ચત્તારી’ત્યાદિ. દુઃખ આપનારી ચાર સંખ્યાવાળી શય્યાઓ તે દુઃખશય્યાઓ. દ્રવ્યથી તથા-પ્રકારની નહિ (અયોગ્ય) સ્વદ્વા (ઢોલણી) વિગેરે શય્યા, ભાવથી તો દુષ્ટ ચિત્તવૃત્તિવડે દુષ્ટ શ્રમણપણાના સ્વભાવવાળી શય્યાઓ. ૧ પ્રવચનઅશ્રદ્ધાન, ૨ પરલાભપ્રાર્થન, ૩ કામાશંસન અને ૪ સ્નાનાદિપ્રાર્થનરૂપ ભેદવાળી સૂત્રમાં કહેલી છે. ‘તત્રે’તિ. તે ચાર શય્યાના મધ્યમાં ‘સે’ ઇતિ. કોઈક બહુલકર્મી (‘સે’ શબ્દ ‘અથ’ ના અર્થવાળો છે. ‘અયં’ ‘સ’ ‘ચ’ વાક્યના ઉપક્ષેપમાં છે) ‘પ્રવચને’-શાસનને વિષે (અહિં દીર્ઘપણું પ્રકટાદિ ગણથી થયેલ છે) શંકિત-

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४७२ ॥

एकभाव विषयक संशय सहित, कांक्षित-मतांतर (अन्य मत) पण सारो छे एवी बुद्धिवाळो, विचिकित्सित-फळ प्रत्ये शंकावाळो, भेदसमापन्न-बुद्धिवडे द्विधाभावेने पामेल अर्थात् जिनशासनने विपे कहेलुं आ बधुं आ प्रमाणे छे के बीजी रीते छे ? कलुष-समापन्न-‘आ एम नथी ज’ एवी रीते विपरीत बुद्धिवाळो, ‘न श्रद्धते’-‘आ एम छे’ एवी रीते सामान्यथी श्रद्धा करतो नथी, ‘नो प्रत्येति’-प्रीतिवडे अंगीकार करतो नथी, ‘नो रोचयति’-अतिशय अभिलाषवडे आसेवनाना सन्मुखपणाए रुचि करतो नथी. मनने ‘उच्चावचम्’-असमंजस (समजण वगारनुं) करे छे. तेथी विनिधात-धर्मनाश अथवा संसारने प्राप्त थाय छे. एवी रीते आ साधु शय्यामां दुःखपूर्वक रहे छे. आ पहेली दुःखशय्या. तथा पोतानावडे जे मेळवाय छे अथवा मेळववुं ते लाभ-अन्नादि अथवा रत्नादिनो लाभ, तेनावडे आशा करे छे, ते अवश्य मने आपशे एवी रीते आस्वादे छे अर्थात् बीजाथी जो मळे तो ज खाय, स्पृहयति-वांछे छे, ‘प्रार्थयति’-याचना करे छे, ‘अभिलषति’-प्राप्त थये छते पण अधिकतर लाभने इच्छे छे. शेष स्पष्टार्थवाळें छे. एवी रीते पण आ दुःखमां रहे छे तेथी बीजी दुःखशय्या. त्रीजी सुगम छे. अगरवास-घरवास, तेमां वर्ततो हतो (त्यारे) संवाधन-शरीरना हाडकांने सुखत्वादिवडे निपुणताथी मर्दनविशेष, परिमर्दन-लोट विगेरेथी मसळवा मात्र, केम के ‘परि’ शब्दनी अहिं धातु अर्थमां मात्र वृत्ति छे (विशेष अर्थमां नथी, ‘गात्राभ्यंग’-तेलादिवडे अंगने चोपडवुं, ‘गात्रोत्क्षालन’-अंगने धोवुं. आ उक्त वस्तुना लाभने हुं (गृहवासमां) मेळवतो हतो परंतु कोई निषेध करनार न हतो. शेष स्वरूप सुगम छे. आ चोथी दुःखशय्या छे. दुःखशय्याथी विपरीत रूपवाळी सुखशय्याओ पूर्वनी जेम जाणवी. विशेष ए के-‘हृद्’न्ति० शोकना अभावथी हर्षितनी जेम आनंदित, ‘अरोगा’ ज्वरादिथी रहित, ‘बालिकाः’-पुष्ट, ‘कल्पशरीराः’ सुंदर

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
दुःखसुख-
शय्याः,
वाचनीया-
वाचनीयाः
सू० ३२५-
३२६

॥ ४७२ ॥

શરીરવાળા, અન્યતર અનશન વિગેરે કોઈ પળ તપમાંથી એક, ઉદાર-આશંસા વિગેરે દોષના અભાવને લઈને ઉદારચિત્તયુક્ત, 'કલ્યાણાણિ'--મંગલસ્વરૂપ હોવાથી, 'વિપુલ'--ઘણા દિન પર્યંત કરવાથી, પ્રયત-ઉત્કૃષ્ટ સંયમ યુક્ત હોવાથી, પ્રગૃહિત-આદર યુક્ત સ્વીકારેલ હોવાથી, મહાનુભાગ-અત્યંત શક્તિ યુક્ત હોવાથી, સમૃદ્ધ-ઋદ્ધિવિશેષના કારણભૂત હોવાથી, કર્મક્ષયના કારણભૂત મોક્ષના સાધક હોવાથી, તપકર્મ-તપરૂપ ક્રિયાનો આશ્રય કરે છે 'કિમંગ પુણ' 'કિમ્' પ્રશ્નના અર્થમાં છે 'અંગ' શબ્દ આમંત્રણ-સંબોધનના અર્થમાં અથવા અલંકારમાં છે. 'પુનઃ' શબ્દ પૂર્વોક્ત શબ્દથી ભિન્ન અર્થને દેખાડવામાં છે. શિરનો લોચ અને બ્રહ્મચર્યાદિનો સ્વીકાર કરવામાં થયેલ તે આમ્યુપગમિકી જેનાવડે આયુષ્યનો ઉપક્રમ(ઘટાડો) થાય તે ઉપક્રમ-જ્વર અને અતિસાર વિગેરે વ્યાધિઓમાં થયેલ તે ઔપક્રમિકી, એવી આમ્યુપગમિકી અને ઔપક્રમિકી તે વેદના-દુઃખને તેની ઉત્પત્તિમાં સન્મુખ જવાવડે હું સહન કરું 'સહિ' ધાતુ સન્મુખ અર્થમાં છે, જેમ આસુભટ તે સુભટને સહન કરે છે અર્થાત્ તેથી ભાગતો નથી. પોતાને વિષે અથવા પરને વિષે ક્રોધ વિના ક્ષમા કરું, અદીનપણાવડે તિતિક્ષા કરું, અત્યંત સ્વસ્થતાવડે તે જ વેદનામાં હું રહું-અધ્યાસન કરું અથવા 'સહામિ' વિગેરે ચારે શબ્દો એકાર્થવાળા છે. 'કિં મન્ને'ત્તિં. 'મન્યે' શબ્દ નિપાત છે તે વૈતર્ક અર્થવાળો છે. 'ક્રિયતે' થાય છે. અર્થાત્ શું થાય છે ? 'અંગંતસો'ત્તિં. એકાંતે-સર્વથા. [વેદનાને સહન નહિ કરનારાઓને એકાંતે પાપ થાય છે અને સહન કરનારાઓને એકાંતે નિર્જરા થાય છે] (સૂ. ૩૨૫) દુઃસ્વશય્યાવાળા નિર્ગુણ અને સુસ્વશય્યાવાળા ગુણવાળા છે આ કારણથી નિર્ગુણ અને સદ્ગુણવિશિષ્ટોને અવાચનીયત્વ અને વાચનીયત્વ બતાવવાને માટે સૂત્રદ્વય કહે છે જે સુગમ છે. વિશેષ એ કે-'વીયઈ'ત્તિં. વિકૃતિ-દૂધ વિગેરે,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૭૩ ॥

‘અવ્યવશમિતપ્રાપ્ત’ ઇતિ० પ્રાપ્ત-અધિકરણનો કરનાર કોપ (ગુસ્સો) (સૂ० ૩૨૬) હમણા જ વાચનાને યોગ્ય અને વાચનાને અયોગ્ય પુરુષો કહ્યા, માટે પુરુષના અધિકારથી પુરુષવિશેષને પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પર ચતુર્ભંગીવડે યુક્ત સૂત્રનો પ્રબંધ કહે છે—

ચત્તારિ પુરિસજાયા પં० તં०—આતંભરે નામમેગે નો પરંભરે, પરંભરે નામમેગે નો આતંભરે, એગે આતંભરેવિ પરંભરેવિ, એગે નો આયંભરે નો પરંભરે (૪) ૧, ચત્તારિ પુરિસજાયા પં० તં०—દુગ્ગણ નામમેગે દુગ્ગણ, દુગ્ગણ નામમેગે સુગ્ગતે, સુગ્ગતે નામમેગે દુગ્ગણ, સુગ્ગણ નામમેગે સુગ્ગણ ૨, ચત્તારિ પુરિસજાયા પં० તં०—દુગ્ગતે નામમેગે દુઘ્વણ, દુગ્ગણ નામમેગે સુઘ્વણ, સુગ્ગણ નામમેગે દુઘ્વતે, સુગ્ગણ નામમેગે સુઘ્વણ ૩, ચત્તારિ પુરિસજાયા પં० તં०—દુગ્ગતે નામમેગે દુષ્પડિતાણંદે, દુગ્ગતે નામમેગે સુષ્પડિતાણંદે ૪, ચત્તારિ પુરિસજાયા પં० તં०—દુગ્ગતે નામમેગે દુગ્ગતિગામી, દુગ્ગણ નામમેગે સુગ્ગતિગામી ૫, ચત્તારિ પુરિસજાયા પં० તં०—દુગ્ગતે નામમેગે દુગ્ગતિં ગતે, દુગ્ગતે નામમેગે સુગ્ગતિં ગતે ૬, ચત્તારિ પુરિસજાયા પં० તં०—તમે નામમેગે તમે, તમે નામમેગે જોતી, જોતી નામમેગે તમે, જોતી નામમેગે જોતી ૭, ચત્તારિ પુરિસજાતા પં० તં०—તમે નામમેગે તમબલે, તમે

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
આત્મંભ-
રિત્વાદિ
ચતુર્ભંગ્યઃ
સૂ० ૩૨૭

॥ ૪૭૩ ॥

नाममेगे जोतीबले, जोती नाममेगे तमबले, जोती नाममेगे जोतीबले ८, चत्तारि पुरिसजाया पं०
 तं०-तमे नाममेगे तमबलपलज्जणे, तमे नाममेगे जोतीबलपलज्जणे ९, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-
 परिन्नायकम्मे नाममेगे नो परिन्नातसन्ने, परिन्नातसन्ने णाममेगे णो परिन्नातकम्मे एगे परिन्नात-
 कम्मेवि० १०, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-परिन्नायकम्मे णाममेगे नो परिन्नातगिहावासे, परि-
 न्नायगिहावासे णामं एगे णो परिन्नातकम्मे ११, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-परिण्णायसन्ने
 णाममेगे नो परिन्नातगिहावासे, परिन्नातगिहावासे णामं एगे० १२, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-
 इहत्ये णाममेगे नो परत्थे, परत्थे नाममेगे नो इहत्ये १३, चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-एगेणं
 नाममेगे वड्ढति एगेणं हायति, एगेणं णाममेगे वड्ढइ दोहिं हायति, दोहिं णाममेगे वड्ढति एगेणं
 हातति, एगे दोहिं नाममेगे वड्ढति दोहिं हायति १४, चत्तारि कंथका पं० तं०-आइन्ने नाममेगे
 आइन्ने, आइन्ने नाममेगे खलुंके, खलुंके नाममेगे आइन्ने, खलुंके नाममेगे खलुंके १५, एवामेव
 चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-आइन्ने नाममेगे आइन्ने चउभंगो १६, चत्तारि कंथगा पं० तं०-

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४७४ ॥

आतिन्ने नाममेगे आतिन्नताते विहरति, आइन्ने नाममेगे खलुंकत्ताए विहरति १७, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-आइन्ने नाममेगे आइन्नताए विहरइ, चउभंगो १८, चत्तारि पकंथगा पं० तं०-जातिसंपन्ने नाममेगे णो कुलसंपन्ने १९, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-जातिसंपन्ने नाममेगे चउभंगो २०, चत्तारि कंथगा पं० तं०-जातिसंपन्ने नाममेगे णो बलसंपन्ने २१, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जातिसंपन्ने नाममेगे णो बलसंपन्ने २२, चत्तारि कंथगा पं० तं०-जातिसंपन्ने णाममेगे णो रूवसंपन्ने २३, एवामेव चत्तारि पुरिसजाता पं० तं०-जातिसंपन्ने नाममेगे णो रूवसंपन्ने २४, चत्तारि कंथगा पं० तं०-जाइसंपन्ने णाममेगे णो जयसंपण्णे २५, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-जातिसंपन्ने २६, एवं कुलसंपन्नेण य बलसंपण्णेण त २७, कुलसंपन्नेण य रूवसंपण्णेण त २८, कुलसंपण्णेण त जयसंपण्णेण त २९, एवं बलसंपन्नेण त रूवसंपन्नेण त ३०, बलसंपण्णेण त जयसंपण्णेण त ३१, सव्वत्थ पुरिसजाया पडिवक्खो (३२-३६), चत्तारि कंथगा पं० तं०-रूवसंपन्ने णाममेगे णो जयसंपन्ने ३७, एवामेव चत्तारि पुरिस-

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ३
आत्मभ-
रित्वादि
चतुर्भङ्ग्यः
सू० ३२७

॥ ४७४ ॥

જાયા પં૦ તં૦-રૂવસંપન્ને નામમેગે ણો જયસંપન્ને ૩૮, ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-સીહત્તાતે
 ણામમેગે નિક્ખંતે સીહત્તાતે વિહરહ, સીહત્તાતે નામમેગે નિક્ખંતે સિયાલત્તાણ વિહરહ, સીયાલત્તાણ
 નામમેગે નિક્ખંતે સીહત્તાણ વિહરહ, સીયાલત્તાણ નામમેગે નિક્ખંતે સીયાલત્તાણ વિહરહ । સૂ૦ ૩૨૭

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક પોતાના આત્માને ભરે છે-પોષે છે પળ બીજાને ભરતો
 નથી તે જિનકલ્પિક મુનિ, ૨ એક બીજાના આત્માને ભરે છે પળ પોતાના આત્માને ભરતો નથી તે અરિહંત, કેમ કે પોતે કૃતકૃત્ય
 હોય છે, ૩ એક પોતાના આત્માને ભરે છે અને બીજાને પળ ભરે છે તે સ્થવિરકલ્પી સાધુ, ૪ એક પોતાના આત્માને ભરતો
 નથી અને બીજાને પળ ભરતો નથી તે મુગ્ધ બુદ્ધિવાળો સાધુ. (૧) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક પ્રથમ
 પળ દરિદ્રી અને પછી પળ દરિદ્રી, ૨ કોઈક પ્રથમ દરિદ્રી પળ પછીથી ધનવાન, ૩ કોઈક પ્રથમ ધનવાન અને પછીથી
 દરિદ્રી, ૪ કોઈક પ્રથમ ધનવાન અને પછી પળ ધનવાન. (૨) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક
 દરિદ્રી અને દુર્વ્રત-ખરાબ આચારવાળો, ૨ કોઈક દરિદ્રી પળ સુવ્રત-સદાચારવાળો, ૩ કોઈક ધનવાન અને ખરાબ આચાર-
 વાળો, ૪ કોઈક ધનવાન અને સદાચારવાળો. (૩) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક દરિદ્રી અને દુષ્ટ
 કાર્યમાં આનંદ માનનારો ૨ કોઈક દરિદ્રી છે પળ સત્કાર્યમાં આનંદ માનનારો ૩ કોઈક ધનવાન અને દુષ્ટ કાર્યમાં
 આનંદ માનનારો, ૪ કોઈક ધનવાન અને સત્કાર્યમાં આનંદ માનનારો. (૪) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-

શ્રીસ્વા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૭૫ ॥

૧ કોઈક દરિદ્રી છે અને દુર્ગતિમાં જવાવાળો છે, ૨ કોઈક દરિદ્રી છે પણ સદ્ગતિમાં જવાવાળો છે, ૩ કોઈક ધનવાન છે અને દુર્ગતિમાં જવાવાળો છે, ૪ કોઈક ધનવાન અને સદ્ગતિમાં જવાવાળો છે. (૫) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક દરિદ્રી અને દુર્ગતિમાં ગયેલ છે-દ્રમકવત્, ૨ કોઈક દરિદ્રી પણ સુગતિમાં ગયેલ છે-જિનદાસ શ્રાવકવત્, ૩ કોઈક ધનવાન પણ દુર્ગતિમાં ગયેલ છે-મમ્મણશેઠવત્, ૪ કોઈક ધનવાન અને સુગતિમાં ગયેલ છે-આનંદાદિવત્. (૬) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પ્રથમ પણ અજ્ઞાની અને પછી પણ અજ્ઞાની, ૨ કોઈક પ્રથમ અજ્ઞાની પણ પછીથી જ્ઞાની, ૩ કોઈક પ્રથમ જ્ઞાની અને પછીથી અજ્ઞાની, ૪ કોઈક પ્રથમ પણ જ્ઞાની અને પછી પણ જ્ઞાની. (૭) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક મલિન સ્વભાવવાળો અને અજ્ઞાનબલ અથવા અંધકારના બલવાળો, તે ચોર પ્રમુખ, ૨ કોઈક મલિન સ્વભાવવાળો પણ જ્ઞાનબલવાળો, તે અસદાચારી જ્ઞાની, ૩ કોઈક નિર્મલ સ્વભાવવાળો પણ અજ્ઞાની છે, ૪ કોઈક નિર્મલ સ્વભાવવાળો અને જ્ઞાની છે. (૮) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક મલિન સ્વભાવવાળો અને અજ્ઞાનરૂપ બલમાં આનંદ કરનારો છે, ૨ કોઈક મલિન સ્વભાવવાળો પણ જ્ઞાનરૂપ બલમાં આનંદ કરનારો છે, ૩ કોઈક નિર્મલ સ્વભાવવાળો પણ અજ્ઞાનરૂપ બલમાં આનંદ કરનારો છે, ૪ કોઈક નિર્મલ સ્વભાવવાળો અને જ્ઞાનરૂપ બલમાં આનંદ કરનારો છે. (૯) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પરિજ્ઞાતકર્મજ્ઞ પરિજ્ઞાવડે જાણીને કૃષિ વિગેરે કર્મનું પ્રત્યાખ્યાન કરેલ છે પણ અપરિજ્ઞાતસંજ્ઞ-આહારસંજ્ઞા વિગેરેને જાણેલ નથી, ૨ કોઈક પરિજ્ઞાતસંજ્ઞ-આહારસંજ્ઞા વિગેરેના સ્વરૂપને જાણે છે પણ કૃષિ વિગેરે કર્મથી નિવૃત્ત થયેલ નથી, ૩ કોઈક પરિજ્ઞાતકર્મ અને પરિજ્ઞાતસંજ્ઞ છે, ૪ કોઈક પરિજ્ઞાત-

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
આત્મમ-
રિત્વાદિ
ચતુર્મહ્યઃ
સૂ. ૩૨૭

॥ ૪૭૫ ॥

કર્મ પળ નથી અને પરિજ્ઞાતસંજ્ઞ પળ નથી. (૧૦) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પરિજ્ઞાતકર્મ-સાવધકાર્યથી કરણ, કરાવણ અને અનુમતિથી નિવૃત્ત થયેલ છે પળ ગૃહવાસને છોડેલ નથી-શિવકુમારવત્. ૨ કોઈક ગૃહવાસ-ને છોડેલ છે પળ સાવધકાર્યને છોડેલ નથી-દુષ્પ્રવ્રજિત(દુષ્ટ સાધુ)વત્, ૩ કોઈક ગૃહવાસને છોડેલ છે અને સાવધકાર્યને છોડેલ છે-તે સુસાધુ, ૪ કોઈક ગૃહવાસને છોડેલ નથી અને સાવધકાર્યને પળ છોડેલ નથી-તે અસંયત.(૧૧) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક આહારાદિ સંજ્ઞાને છોડેલ છે પળ ગૃહવાસને છોડેલ નથી, ૨ કોઈક ગૃહવાસને છોડેલ છે પળ આહારાદિ સંજ્ઞાને છોડેલ નથી, ૩ કોઈક ગૃહવાસને છોડેલ છે અને આહારાદિ સંજ્ઞાને પળ છોડેલ છે, ૪ કોઈક આહારાદિ સંજ્ઞાને છોડેલ નથી અને ગૃહવાસને પળ છોડેલ નથી. (૧૨) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક આ લોકના-મનુષ્ય સંબંધી સુખનો અર્થી છે પળ પરલોકના સુખનો અર્થી નથી-તે અજ્ઞાની, ૨ કોઈક પરલોકના સુખનો અર્થી છે પળ આ લોકના સુખનો અર્થી નથી-તે સાધુ, ૩ કોઈક આ લોક અને પરલોક બન્નેના સુખનો અર્થી છે-તે શ્રાવક, ૪ કોઈક આ લોક અને પરલોક બન્નેના સુખનો અર્થી નથી-તે મૂર્ખ મનુષ્ય.(૧૩) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક એકથી-શ્રુતજ્ઞાનથી વૃદ્ધિ પામે છે પળ સમ્યગ્દર્શનથી હીન થાય છે, ૨ કોઈક એકથી-શ્રુતજ્ઞાનથી વૃદ્ધિ પામે છે પળ બેથી-સમ્યગ્દર્શન અને વિનયથી હીન થાય છે, ૩ કોઈક બેથી-શ્રુતજ્ઞાનથી અને અનુષ્ઠાન-ક્રિયાથી વૃદ્ધિ પામે છે પળ એકથી-સમ્યગ્દર્શનથી હીન થાય છે, ૪ કોઈક બેથી-શ્રુતજ્ઞાનથી અને અનુષ્ઠાનથી વૃદ્ધિ પામે છે પળ બેથી-સમ્યગ્દર્શન અને વિનયથી હીન થાય છે. (૧૪) ચાર પ્રકારના જાતિવિશેષ અશ્વો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પહેલા પળ આકીર્ણ-વેગ વિગેરે ગુણ-

શીલ્પ
નાજ્ઞસ્ય
શાસ્ત્રવાદ
॥ ૪૭૬ ॥

વાળો અને પછી પળ આકીર્ણ છે, ૨ કોઈક પ્રથમ આકીર્ણ પળ પછીથી યલુંક-ગલીઓ (અવિનીત) છે, ૩ કોઈક પ્રથમ યલુંક અને પછીથી આકીર્ણ, ૪ કોઈક પ્રથમ યલુંક અને પછી પળ યલુંક છે. (૧૫) આ દષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈ પુરુષ પ્રથમ શાંતિ વગેરે ગુણવાળો અને પછી પળ ગુણવાળો છે, ૨ કોઈક પ્રથમ ગુણવાળો પળ પછીથી અવિનીત, ૩ કોઈક પ્રથમ અવિનીત અને પછીથી ગુણવાળો છે, ૪ કોઈક પ્રથમ પળ અવિનીત અને પાછલથી પળ અવિનીત છે. (૧૬) ચાર પ્રકારના જાતિવિશેષ અશ્વો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક અશ્વ આકીર્ણ-વેગાદિ ગુણવાળો છે અને વિનય, વેગાદિથી ચાલે છે, ૨ કોઈક અશ્વ આકીર્ણ છે પળ માર્ગમાં ચડાવના દોષથી અવિનીતપણાં ચાલે છે, ૩ કોઈક અવિનીત છે પળ સ્વારના ગુણથી વિનીતપણાં ચાલે છે, ૪ કોઈક અવિનીત છે અને અવિનીતપણાં ચાલે છે. (૧૭) આ દષ્ટાંત પ્રમાણે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ વિનયાદિ ગુણવાળો છે અને વિનયાદિપણાં પ્રવર્તે છે ઇત્યાદિ ચાર ભાંગા જાણવા. (૧૮) ચાર પ્રકારના અશ્વો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક અશ્વ જાતિસંપન્ન છે પળ કુલસંપન્ન નથી, ૨ કોઈક કુલસંપન્ન છે પળ જાતિસંપન્ન નથી, ૩ કોઈક ઉભયસંપન્ન છે અને ૪ કોઈક ઉભયસંપન્ન નથી. (૧૯) આ દષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ જાતિસંપન્ન છે પળ કુલસંપન્ન નથી વિગેરે ચાર ભાંગા જાણવા. (૨૦) ચાર પ્રકારના અશ્વો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક અશ્વ જાતિસંપન્ન છે પળ બલસંપન્ન નથી, એમ ચાર ભાંગા જાણવા. (૨૧) એ દષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ જાતિસંપન્ન છે પળ બલસંપન્ન નથી, એમ ચાર ભાંગા જાણવા. (૨૨) ચાર પ્રકારના અશ્વો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક અશ્વ જાતિસંપન્ન છે પળ રૂપસંપન્ન નથી,

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
આત્મંભરિ-
ત્વાદિ ચતુ-
ર્ભાગ્યઃ
સૂ. ૩૨૭

॥ ૪૭૬ ॥

એમ ચાર ભાંગા જાણવા.(૨૩) એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ જાતિસંપન્ન છે પણ રૂપસંપન્ન નથી, એમ ચાર ભાંગા જાણવા. (૨૪) ચાર પ્રકારના અશ્વો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક અશ્વ જાતિસંપન્ન છે પણ જય(જીત)સંપન્ન નથી, ૨ કોઈક જાતિસંપન્ન નથી પણ જયસંપન્ન છે, ૩ કોઈક ઉભયસંપન્ન છે અને ૪ કોઈક ઉભય-સંપન્ન નથી.(૨૫) એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ જાતિસંપન્ન છે પણ જયસંપન્ન નથી, એમ ચાર ભાંગા જાણવા.(૨૬) એવી રીતે કુલસંપન્ન અને બલસંપન્ન શબ્દથી ચાર ભાંગા,(૨૭) કુલસંપન્ન અને રૂપસંપન્ન શબ્દથી ચાર ભાંગા,(૨૮) કુલસંપન્ન અને જયસંપન્ન શબ્દથી ચાર ભાંગા,(૨૯) એવી રીતે બલસંપન્ન અને રૂપસંપન્ન શબ્દથી ચાર ભાંગા,(૩૦) બલસંપન્ન અને જયસંપન્ન શબ્દથી ચાર ભાંગા અશ્વમાં જાણવા, (૩૧) સર્વત્ર પ્રતિપક્ષરૂપ પુરુષમાં પણ એમ જ ચાર ચાર ભાંગા જાણવા અર્થાત્ કોઈક પુરુષ કુલસંપન્ન છે પણ બલસંપન્ન નથી એમ ચાર ભાંગા જાણવા. (૩૨) એવી રીતે પુરુષમાં બીજી પણ ચાર ચોભંગી કરવી. (૩૩-૩૬) ચાર પ્રકારના અશ્વો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક અશ્વ રૂપસંપન્ન છે પણ જયસંપન્ન નથી, એમ ચાર ભાંગા કરવા (૩૭), આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ રૂપસંપન્ન છે પણ જયસંપન્ન નથી એમ ચાર ભાંગા કરવા (૩૮), ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ સિંહની પેઠે શૌર્યપૂર્વક દીક્ષા લેવા નીકળેલ અને સિંહની માફક વિચરે છે-પાળે છે-ધન્ના અળગારની જેમ, ૨ કોઈક સિંહની પેઠે દીક્ષા લેવા નીકળેલ પણ કાયર-પણાથી શીયાળની માફક પાળે છે-કંડરિકવત્, ૩ કોઈક શીયાળની માફક દીક્ષા લેવા નીકળેલ અને સિંહની પેઠે વિચરે છે-પાળે છે-ભવદેવ(જંબૂસ્વામીના જીવ)વત્, ૪ કોઈક શીયાળની માફક દીક્ષા લેવા નીકળેલ અને શીયાળની માફક પાળે છે-તે

શ્રીસ્વા-
નામ્નસ્ય
શાસ્ત્રવાદ
॥ ૪૭૭ ॥

માત્ર ઉદરપોષણ કરનાર ૩૧. (સૂ૦ ૩૨૭)

ટીકાર્થ:- ‘ચત્તારી’ ત્યાદિ૦ આત્માને ભરે છે-પોષણ કરે છે તે આત્મંભરી, પ્રાકૃતપણાથી ‘આયંભરે’ તથા બીજાને પોષણ કરે છે તે પરંભરી, પ્રાકૃતપણાથી ‘પરંભરે’ તેમાં પ્રથમ મંગને વિષે પોતાના અર્થ-કાર્યને જ કરનાર તે જિન-કલ્પી. બીજો માંગો, પરના કાર્યને જ કરનાર તે ભગવાન અરિહંત કેમકે પોતાના સમગ્ર કાર્યની સમાપ્તિ થયેલ હોઈને અન્ય-ને મુખ્ય પ્રયોજનની પ્રાપ્તિ કરાવવામાં દક્ષતાપૂર્વક કહેનાર હોય છે, તૃતીયમંગમાં સ્વ-પરનું કાર્ય કરનાર તે સ્થવિરકલ્પી, કેમકે તે શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાનથી પોતાનું કાર્ય કરનાર હોય છે અને વિધિપૂર્વક સિદ્ધાંતની દેશના દેવાથી અન્યના કાર્યસંપાદક પણ હોય છે. ચોથા માંગમાં સ્વ-પરના કાર્યને નહિં કરનાર તે કોઈક મૂઢમતિ અથવા યથાચ્છંદ-સ્વચ્છંદાચારી. એવી રીતે લૌકિક પુરુષની પણ યોજના કરવી ૧, સ્વપરનો ઉપકાર નહિં કરનાર દુર્ગત-દરિદ્ર જ હોય, માટે દુર્ગતસૂત્ર કહે છે-દુર્ગત પૂર્વે ધન-વડે હીન હોવાથી અથવા જ્ઞાનાદિરત્નવડે હીન હોવાથી દરિદ્ર છે અને પછી પણ દુર્ગત-દરિદ્ર છે અથવા દવ્યથી દુર્ગત-દરિદ્ર. વઢી ભાવથી દુર્ગત-જ્ઞાનાદિ હીન આ પ્રથમ મંગ ૧, એમ જ બીજા ત્રણ માંગા જાણવા. વિશેષ એ કે સુગત-દ્રવ્યથી ધનવાન અને ભાવથી જ્ઞાનાદિગુણવાન ૨, કોઈક દુર્ગત વ્રતવાળો થાય માટે દુર્વ્રત સૂત્ર કહે છે-દુર્ગત-દરિદ્ર, દુર્વ્રત-અયથાર્થ વ્રતવાળો અથવા દુર્વ્યય-પેદાશની અપેક્ષા(વિચાર) કર્યા સિવાય વ્યય-સ્વર્ચ કરનાર, અથવા સ્ત્રાવ સ્થાન-વ્યસનાદિને વિષે વ્યય કરનાર, આ એક, બીજો દરિદ્ર થકો સુવ્રત-નિરતિચાર નિયમવાળો અથવા દાનાદિ ઉચિત કાર્યની પ્રવૃત્તિથી સુવ્યય કરનાર, ત્રીજો અને ચોથો માંગો સ્પષ્ટ છે ૩, દુર્ગત પૂર્વવત્ અને ઉપકારીએ કરેલ ઉપકારને જે નથી માનતો તે દુષ્પ્રત્યાનંદ, જે ઉપકારીના ઉપકારને

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૩
આત્મંભરિ-
ત્વાદિ ચતુ-
ર્મહ્ન્યઃ
સૂ૦ ૩૨૭

॥ ૪૭૭ ॥

માને છે તે સુપ્રત્યાનંદ ૪, દુર્ગત-દરિદ્ર થકો જે દુર્ગતિને વિષે જશે તે દુર્ગતિગામી, એમ બીજા ત્રણ ભાંગા જાણવા. વિશેષ એ કે-સુગતિને વિષે જશે તે સુગતિગામી, સુગત-ઈશ્વર અથાત્ એશ્વર્યવાલો ૫, દુર્ગત પૂર્વવત્, દુર્ગતિ પ્રત્યે ગયો તે યાત્રિકો ઉપર કોપ થવાથી મારવા માટે તત્પર થયેલ *દ્રમક(ભિખારી)ની જેમ, એમ બીજા ત્રણ ભાંગા જાણવા ૬, તમ-અંધકારની જેમ તમ-અંધકાર પહેલાં અજ્ઞાનરૂપ હોવાથી અથવા અપ્રકાશપણું-અપ્રસિદ્ધપણું હોવાથી પછી પળ અંધકારરૂપ જ આ એક, બીજા તો પ્રથમ તમરૂપ અને પછીથી જ્યોતિની જેમ જ્યોતિ, કેમકે જ્ઞાન મેળવવાથી અથવા પ્રસિદ્ધિ પામવાથી, શેષ બે ભંગ સુગમ છે ૭, તમ-કુકર્મનો કરનાર હોવાથી મલિન સ્વભાવવાલો, અને તમ-અજ્ઞાન છે બલ-સામર્થ્ય જેનું તે તમ:બલ અથવા તમ:-અંધકાર, એ જ બલ અથવા અંધકારમાં બલ છે જેનું તે તમ:બલ સ્વરાજ આચારવાલો અજ્ઞાની અથવા રાત્રિમાં ફરનાર ચોર વિગેરે આ એક, તથા તમ: પૂર્વવત્, જ્યોતિ-જ્ઞાનબલ છે જેનું તે જ્યોતિબલ અથવા સૂર્ય વિગેરેનો પ્રકાશ, તે જ છે બલ અથવા તેમાં-પ્રકાશમાં બલ છે જેનું તે જ્યોતિબલ. આ અસદાચારી જ્ઞાનવાન અથવા દિવસમાં ફરનાર ચોર વિગેરે, આ બીજો. જ્યોતિ:-સત્કર્મને કરનાર હોવાથી ઉજ્જ્વલ સ્વભાવવાલો અને તમોબલ પૂર્વની જેમ, આ સદાચારવાલો અજ્ઞાની અથવા કારણવશાત્ રાત્રિમાં ગમન કરનાર, આ ત્રીજો ભંગ, ચતુર્થ ભંગ સુગમ છે. આ સદાચારવાલો જ્ઞાની અથવા દિવસમાં ગમન કરનાર ૮, તથા તમ: પૂર્વવત્ 'તમબલપલજ્જળે' ત્તિ૦ તમ:-મિથ્યાજ્ઞાન અથવા અંધકાર, તે જ બલ અથવા તેમાં છે બલ અર્થાત્ તમોબલમાં અથવા ઉક્તરૂપ તમમાં અને બલ-સામર્થ્યમાં 'પ્રરજ્યતે'-રતિ કરે છે તે તમોબલપ્રરંજન ૧, એવી રીતે

* આ દ્રમકની કથા ઉપદેશપ્રાસાદ ગ્રંથમાં છે

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४७८ ॥

ज्योतिबलप्ररंजन पण जाणवा. विशेष ए के-ज्योति-सम्यग्ज्ञान अथवा सूर्य विगेरेनो प्रकाश. एमज बीजा बे भंग पण जाणवा. आ सूत्रमां पण पूर्वोक्त सूत्रोमां कहेला ते प्ररंजन शब्दवडे विशेषणवाळा पुरुषविशेषो समजवा अथवा तमः पूर्ववत् अथवा अप्रसिद्ध, तमोबल-अंधकारना बळवडे चालतो थको जे लज्जाय छे ते तमोबलप्रलज्जन-प्रकाशमां चालनार१, एम ज बीजा त्रण भांगा पण जाणवा. विशेष ए के-बीजो पुरुष अंधकारमां चालनारो, त्रीजो पुरुष प्रकाशमां चालनारो अने चतुर्थ पुरुष कोई पण कारणवशात् अंधकारमां चालनारो. क्यांक 'पज्जलणे' ति० पाठ छे त्यां तमः—अज्ञानना बळवडे अथवा अंधकारना बळवडे अने ज्योतिः—ज्ञानना बळवडे अथवा प्रकाशना बळवडे 'प्रज्वलति'—मदवाळो थाय छे अर्थात् जे अहंभावने करे छे ते प्रज्वलन ९. ज्ञपरिज्ञावडे स्वरूपथी जाणेला अने प्रत्याख्यानपरिज्ञावडे छोडेल छे कृषि वगेरे कर्म जेणे ते परिज्ञात-कर्मा, अने आहारसंज्ञादिने नथी जाणेल तेम नथी छोडेल जेणे ते अपरिज्ञातसंज्ञभाव विना दीक्षा लीधेल मुनि अथवा श्रावक—आ एक भंग, परिज्ञातसंज्ञ—सद्भावनावडे भावित होवाथी आहारसंज्ञादिथी रहित, पण न परिज्ञातकर्मा—कृषि विगेरेथी निवृत्त नहिं थयेल श्रावक, आ बीजो भंग, त्रीजो साधु अने चोथो असंयत छे १०, परिज्ञातकर्मा—सावद्यकार्यनुं करवुं, कराववुं अने अनुमोदवुं तेथी निवृत्त अथवा कृषि विगेरेथी निवृत्त पण गृहवासने छोडेल नथी ते अप्रवजित, आ एक, बीजो तो गृहवासने छोडेल छे पण आरंभने छोडेल नथी ते दुष्ट साधु, त्रीजो सुसाधु अने चोथो असंयत ११, विशिष्ट गुणनुं स्थानक होवाथी संज्ञाने छोडनार, पण गृहस्थ होवाथी गृहवासने छोडेल नथी—आ एक, बीजो तो यति होवाथी गृहवासने छोडेल छे पण सद्भावनावडे भावित नहिं होवाथी आहारादि संज्ञाने छोडेल नथी—आ बीजो भंग. बन्नेने छोडेल छे ते त्रीजो अने बन्नेने छोडेल नथी ते

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ३
आत्मंभरि-
त्वादि चतु-
र्भङ्ग्यः
सू० ३२७

॥ ४७८ ॥

ચોથો ભંગ ૧૨, આ જન્મમાં જ અર્થ-મોગસુખાદિ પ્રયોજન અથવા આસ્થા-‘એ જ સારું છે’ એવી છે બુદ્ધિ જેની તે ર્હાઈ અથવા ર્હાઈસ્થ મોગપુરુષ અથવા લોકમાં પ્રતિબંધ પામેલ, પરત્ર-જન્માંતરને વિષે જ પ્રયોજન અથવા આસ્થા છે જેને તે પરાર્થ અથવા પરાસ્થ તે સાધુ અથવા બાલતપસ્વી, ઉભય લોકને વિષે પ્રયોજન અથવા આસ્થા છે જેને તે સુશ્રાવક અથવા બન્ને લોકના સુખમાં બંધાઈલ ઉભયલોકના પ્રયોજનથી રહિત તે કાલસૌકરાદિ અથવા મૂઢ અથવા ‘રહૈવ’-કોઈક વિવક્ષિત ગ્રામ વિગેરેમાં જ રહે તે રહસ્થ, તેમાં બંધાઈલ હોવાથી ‘ન પરસ્થ’-પરમાં રહેલ નથી ૧, બીજો તો પરત્ર-બીજે સ્થલે પ્રતિબદ્ધ હોવાથી પરસ્થ ૨, અન્ય તો ઉભય સ્થલમાં રહેનાર તે ઉભયસ્થ ૩ અને ચોથો તો સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ હોવાથી અનુભયસ્થ-સાધુ ૧૩, કોઈક એકવડે-શ્રુતવડે વૃદ્ધિને પામે છે અને એકથી-સમ્યગ્દર્શનથી હીન થાય છે, કદ્ધું છે કે-

જહ જહ બહુસ્સુઓ સં-મઓ ય સીસગણસંપરિવુડો ય । અવિણિચ્છિઓ ય સમણ, તહ તહ સિદ્ધંતપડિણીઓ॥

જેમ જેમ બહુ શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા હોય, ઘણા લોકોવડે સમ્મત હોય, તથા શિષ્યના સમુદાયવડે સારી રીતે પરિવૃત્ત હોય, પણ સિદ્ધાંતના તત્ત્વમાં અનિશ્ચિત-અજાણ હોય તો તે સિદ્ધાંતનો પ્રત્યનીક-વૈરી થાય છે. આ એક.

બીજો એકવડે-શ્રુતવડે વૃદ્ધિને પામે છે અને બેથી (સમ્યગ્દર્શન તથા વિનયથી) હીન થાય છે. ત્રીજો એકવડે-શ્રુત અને અનુષ્ઠાનવડે વૃદ્ધિ પામે છે પણ એકથી-સમ્યગ્દર્શનથી હીન થાય છે. ચોથો એકવડે-શ્રુત અને અનુષ્ઠાનથી વૃદ્ધિ પામે છે પણ બેથી સમ્યગ્દર્શન અને વિનયથી હીન થાય છે અથવા જ્ઞાનવડે વૃદ્ધિ પામે છે અને રાગદ્વેષ-બન્નેથી હીન થાય છે, ત્રીજો જ્ઞાન

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૭૯ ॥

અને સંયમવડે વૃદ્ધિ પામે છે અને રાગથી હીન થાય છે, ચોથો જ્ઞાન અને સંયમથી વૃદ્ધિને પામે છે અને રાગ-દ્વેષ ઉભયથી હીન થાય છે અથવા ક્રોધવડે વધે છે અને માયાવડે ઘટે છે, આ એક. બીજો ક્રોધવડે વધે છે અને માયા તથા લોભવડે ઘટે છે. ત્રીજો ક્રોધ અને માનવડે વધે છે અને માયાથી ઘટે છે. ચોથો ક્રોધ તથા માનવડે વધે છે અને માયા-લોભથી ઘટે છે ૧૪, પ્રકંથકો અથવા પાઠાંતરથી કંથકો તે અશ્વવિશેષો, આકીર્ણ-વેગ વિગેરે ગુણોથી પૂર્વે પળ વ્યાપ્ત અને પછી પળ તેવો જ, આ પ્રથમ ભેદ, બીજો તો પ્રથમ આકીર્ણ પળ પાછલથી સ્વલુંક-ગઠિઓ અવિનીત, ત્રીજો પ્રથમ સ્વલુંક પળ પાછલથી આકીર્ણ-વેગાદિ ગુણવાળો, ચોથો પૂર્વે અને પછી પળ સ્વલુંક-ગઠિઓ ૧૫, આકીર્ણ-ગુણવાન અને આકીર્ણપણાવડે-વિનય વેગાદિ ગુણવાન-પણાવ વહે છે-પ્રવર્તે છે. પાઠાંતરમાં 'વિહરતી' ત્તિ૦ છે-વિચરે છે. બીજો આકીર્ણ, પળ આરોહણ-ચડાવના દોષવડે સ્વલુંક-પણાવ-ગઠિઆપણાવ વહે છે. ત્રીજો સ્વલુંક છે પળ આરોહક-સ્વારના ગુણથી આકીર્ણ ગુણપણાવ વહે છે. ચોથો તો સુગમ છે ૧૬, બન્ને સૂત્રમાં પળ દાર્ષ્ટાંતિકરૂપ પુરુષો જોડવા. સૂત્રમાં તો ક્યાંક નથી કહ્યા, કેમકે સૂત્રની ગતિ વિચિત્ર હોય છે. ૧૭-૧૮, જાતિ ૪, કુલ ૩, બલ ૨, રૂપ અને જય ૧--એ પાંચ પદને વિષે દ્વિકસંયોગી દશ ભંગવડે પ્રકંથકના દૃષ્ટાંતરૂપ દશ ચતુર્ભંગી સૂત્રો છે ૨૮. તે પ્રત્યેક સૂત્રને જ અનુસરણ કરતા સતા દાર્ષ્ટાંતિકરૂપ દશ પુરુષસૂત્રો થાય છે ૩૮, અર્થાત્ જાતિ અને કુલ-બલ-રૂપ-જય પદથી ચાર, કુલ અને બલ-રૂપ-જય પદથી ત્રણ, બલ અને રૂપ-જય પદથી બે તથા રૂપ અને જય પદથી એક એવી રીતે દ્વિકસંયોગી દશ ભાંગા થાય છે. વિશેષ એ કે-જય બીજાનો પરાજય કરવો-બીજાને જીતવું. સિંહપણાવ-શૌર્ય-પણાવ ગૃહવાસથી નીકળેલ-દીક્ષિત થયેલ તેમજ ઉદ્યત (તત્પર) વિહારવડે વિચરે છે-શીયાળપણાવ-દીનવૃત્તિથી વિચરે છે ૩૯.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
આત્મંભરિ-
ત્વાદિ ચતુ-
ર્ભંગ્યઃ
સૂ૦ ૩૨૭

॥ ૪૭૯ ॥

(સૂ० ૩૨૭) પૂર્વે જાત્યાદિ ગુણવહે અશ્વાદિથી પુરુષોની સમાનતા કહી, હવે અપ્રતિષ્ઠાન વિગેરેની સમાનતાને પ્રમાણથી કહે છે—
 ચત્તારિ લોગે સમા પં० તં०—અપદ્મટ્ટાણે નરણ ૧ જંબુદ્વીવે દીવે ૨ પાલતે જાણાવિમાણે ૩ સવ્વ-
 ટ્ઠસિદ્ધે મહાવિમાણે ૪ । ચત્તારિ લોગે સમા સપર્વિસ્વ સપડિદિસિં પં० તં०—સીમંતણ નરણ ૧ સમ-
 યક્ષેત્તે ૨ ઉડુવિમાણે ૩ ઈસીપબ્ભારા પુઢવી ૪ । સૂ० ૩૨૮, ઉડ્ડલોગે ણં ચત્તારિ વિસરીરા પં० તં०—
 પુઢવિકાઢ્યા આઉ० વણસ્સઢ્ઠાં ઉરાલા તસા પાણા, અહો લોગે ણં ચત્તારિ વિસરીરા પં० તં०—एवं
 ચેવ, एवं तिरियलोएवि ४ । સૂ० ૩૨૯

મૂલાર્થ:-લોકને વિષે ચાર વસ્તુ સમાન કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ સાતમી નરકનો અપ્રતિષ્ઠાન નામનો નરકાવાસ, ૨ જંબુદ્વીપ નામનો દ્વીપ, ૩ પાલક નામનું યાન વિમાન અને ૪ સર્વાર્થસિદ્ધ નામનું મહાવિમાન. આ દરેક એક લાખ યોજનના લાંબા-પહોળા છે. લોકમાં ચાર વસ્તુ, દિશા અને વિદિશા સમાન કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પહેલી નરકભૂમિનો સીમંતક નામનો નરકાવાસ, ૨ સમયક્ષેત્ર (મનુષ્યલોક), ૩ સૌધર્મ દેવલોકનું ઉડુ નામનું વિમાન અને ૪ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી. આ દરેક પીંચાલીશ લાખ યોજનના લાંબાપહોળા છે.(સૂ० ૩૨૮) ઊર્ધ્વલોકમાં ચાર પ્રકારના જીવો જે શરીરવાળા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પૃથિવીકાયિક, ૨ અપૂકાયિક, ૩ વનસ્પતિકાયિક અને ૪ સ્થૂલ ત્રસ જીવો; કેમકે એક શરીર વર્ષમાન ભવ સંબંધી અને

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૮૦ ॥

બીજું જન્માંતરમાં થનારું મનુષ્ય સંબંધી, પછી મોક્ષમાં જવાથી કેટલાએકને ત્રીજું શરીર ન હોય. એવી રીતે અધોલોકમાં ચાર પ્રકારના પૂર્વોક્ત જીવો બે શરીરવાળા કહેલા છે. વઢી તિર્યક્લોકમાં પણ એમ જ જાણવું. (સૂ૦ ૩૨૯)

ટીકાર્થ:-‘ ચત્તારી ’ ત્યાદિ૦ બે સૂત્ર પ્રાયઃ ઉક્તાર્થ છે, તો પણ કંઈક કહેવાય છે. સાતમી નરકપૃથિવીમાં કાલાદિ પાંચ નરકાવાસોના મધ્યમાં રહેલ અપ્રતિષ્ઠાન નામનું નરકાવાસ છે તે એક લાખ યોજન છે. પાલક દેવે બનાવેલું, સૌધર્મેદ્ર સંબંધી યાન(વાહન)રૂપ વિમાન અથવા જવા માટેનું વિમાન, તે યાન વિમાન પરંતુ તે શાશ્વત નથી. પાંચ અનુત્તર વિમાનોના મધ્યમાં સર્વાર્થસિદ્ધ નામનું વિમાન છે. લોકને વિષે ચાર વસ્તુ સમાન હોય છે. કેવી રીતે ? તે કહે છે ‘સપર્ક્ષિત્વ સપરિક્ષિત્વ સં’ તિ૦ સમાન છે દિશાઓ જેને વિષે તે સપક્ષ (અહિં ‘ઇકાર’ પ્રાકૃતપણાન લઈને છે) તથા સમાન છે વિદિશાઓ જેને વિષે તે સપ્રતિદિક્ તે જેમ હોય છે તેમ સમાન હોય છે અથવા પક્ષોવડે સરખા તે સપક્ષ, અહિં અવ્યયીભાવ સમાસ છે. નીચે અને ઉપરના વિભાગવડે રહેલ, વિસ્તારવાળા અને સાંકડા બે દ્રવ્ય પદાર્થોની અથવા વિષમતાએ રહેલા તુલ્ય પ્રમાણવાળા બે પદાર્થોની દિશા અને વિદિશાઓ હોતી નથી માટે અત્યંત સમાનતાને દેખાડવા સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ રૂપ બે વિશેષણ કહેલ છે. પ્રથમ નરકભૂમિમાં પહેલા પ્રસ્તર(પાથડા)ને વિષે પીસ્તાલીશ લક્ષ યોજનપ્રમાણ સીમંતક નામનો નરકાવાસ છે. સમય-કાલવડે જનાતું ક્ષેત્ર તે સમયક્ષેત્ર અર્થાત્ મનુષ્યક્ષેત્ર. સૌધર્મકલ્પમાં પ્રથમ પ્રસ્તરટને વિષે જ ઉડુ નામનું વિમાન છે. રત્નપ્રભાદિ પૃથિવીની અપેક્ષાએ ઇષત્(અલ્પ) છે પ્રાગ્ભાર-ઊંચાઈ વિગેરે જેનીમાં તે ઇષત્પ્રાગ્ભારા જાણવી. (સૂ૦ ૩૨૮) ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથિવી ઊર્ધ્વ લોકને વિષે હોય છે માટે ઊર્ધ્વ લોકના પ્રસ્તાવથી કહે છે-‘ઉડુ’ ત્યાદિ૦ બે છે શરીર જેઓને તે બે શરીરવાળા, પૃથિવીકાયિક

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
લોકે સમા
દ્વિશરીરાશ્ચ
સૂ૦ ૩૨૮-
૨૯

॥ ૪૮૦ ॥

વિગેરેનું જ એક શરીર અને બીજું જન્માંતરમાં થનારું મનુષ્યનું શરીર. આ બે ઉપરાંત ત્રીજું શરીર કેટલાએક જીવોને થતું નથી; કારણ કે તે અંતર રહિત મોક્ષમાં જાય છે. 'ઓરાલા તસ' ત્તિ-ઉદારા-સ્થૂલ દ્વીંદ્રિયાદિ જીવો, પરંતુ તેજસ્કાયિક અને વાયુ-કાયિકરૂપ સૂક્ષ્મ જીવો નહિં કેમ કે તેઓને બીજા ભવમાં મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ ન થવાથી મોક્ષ થતો નથી, માટે અન્ય શરીરનો સંભવ હોય છે (તેથી બન્નેનો નિષેધ કરાયેલ છે) તથા ઉદાર ત્રસનું ગ્રહણ કરવાવડે દ્વીંદ્રિયાદિનું પ્રતિપાદન છતે પણ અહિં બે શરીરપણાથી પંચેંદ્રિયો જ (ગર્ભજ) ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે વિકલેંદ્રિયોને અંતર રહિત બીજા ભવમાં સિદ્ધિનો અભાવ હોય છે. કહ્યું છે કે-“ વિગલા લભેજ્જ વિરહં ન હુ કિંચિ લભેજ્જ સુહુમતસા ”-વિકલેંદ્રિયો અનંતર-મનુષ્યાદિ-ભવમાં વિરતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે પરંતુ સૂક્ષ્મ ત્રસો-તેડ, વાડ અનંતર ભવમાં કંઈ પણ ન પામે-સમકિત× પણ પામે નહિં, લોકના સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલ અધોલોક અને તિર્યક્લોક સંબંધી બે અતિદેશસૂત્ર ઉક્તાર્થ છે. (સૂ. ૩૨૧) તિર્યક્લોકના અધિકારથી તેમાં ઉત્પન્ન થયેલ સંયતાદિ પુરુષને ભેદોવડે કહે છે—

ચત્તારિ પુરિસજાયા પં. તં-હિરિસત્તે હિરિમણસત્તે ચલસત્તે થિરસત્તે । સૂ. ૩૩૦, ચત્તારિ સિજ્જ-પડિમાઓ પં, ચત્તારિ વત્થપડિમાઓ પં, ચત્તારિ પાયપડિમાઓ પં, ચત્તારિ ઠાણપડિમાઓ પં । સૂ.

- * અહીં સૂક્ષ્મ શબ્દ આપેક્ષિક છે માટે સૂક્ષ્મ અને બાદર બન્ને તેજો, વાયુ લેવા અર્થાત્ બોજા જીવોની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ-શ્લીળો કાયાવાળા.
- × તેડ અને વાડના શરીરથી બહુ જીવોની હિંસા થતો હોવાથી તેઓને સમકિતની પ્રાપ્તિ પણ થતો નથી.

બીસ્થા-
નાક્કસુત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૮૧ ॥

૩૩૧, ચત્તારિ સરીરગા જીવફુડા પં૦ તં૦-વેડવિવે આહારણ તેયણ કમ્મણ, ચત્તારિ સરીરગા કમ્મુમ્મી-
સગા પં૦ તં૦-ઓરાલિણ વેડવિવે આહારતે તેડતે । સૂ૦ ૩૩૨. ચડહિં અત્થિકાણિં લોગે ફુડે
પં૦ તં૦-ધમ્મત્થિકાણં અધમ્મત્થિકાણં જીવત્થિકાણં પુગ્ગલત્થિકાણં, ચડહિં વાદરકાતેહિં
ઉવવજ્જમાણેહિં લોગે ફુડે પં૦ તં૦-પુઢવિકાઙ્કણિં આડ૦ વાડ૦ વણસ્સઙ્કાઙ્કણિં । સૂ૦ ૩૩૩,
ચત્તારિ પણસગ્ગેણં તુલ્લા પં૦ તં૦-ધમ્મત્થિકાણ અધમ્મત્થિકાણ લોગાગાસે ણગજીવે । સૂ૦ ૩૩૪

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-દ્વીસત્ત્વ-લાજથી પરિસહ અથવા સંગ્રામમાં ધૈર્યને ધરે છે. દ્વી-
મનસત્ત્વ-લાજથી મનમાં જ ધૈર્યને ધરે છે પણ કાયાથી નહિ, ચલસત્ત્વ-પરિસહ વિગેરે આવવાથી અસ્થિરસત્ત્વવાળો છે અને
સ્થિરસત્ત્વ-પરિસહ વિગેરેને સહન કરવામાં નિશ્ચલ સત્ત્વ-ધૈર્યવાળો છે. (સૂ૦ ૩૩૦) શર્યા સંબંધી ચાર પ્રતિમાઓ (અભિગ્રહ-
વિશેષ) કહેલી છે, વસ્ત્ર સંબંધી ચાર પ્રતિમાઓ કહેલી છે, પાત્ર સંબંધી ચાર પ્રતિમાઓ કહેલી છે અને સ્થાન સંબંધી ચાર પ્રતિ-
માઓ કહેલી છે. (સૂ૦ ૩૩૧) ચાર શરીરો જીવવડે સ્પર્શાયલા છે અર્થાત્ જીવવડે વ્યાપ્ત છે, તે આ પ્રમાણે-વૈક્રિય, આહારક,
તૈજસ અને કાર્મણ. ચાર શરીરો કાર્મણ શરીરથી મિશ્ર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ.
(સૂ૦ ૩૩૨) ચાર અસ્તિકાયવડે લોક સ્પર્શાયેલ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-ધર્માસ્તિકાયવડે, અધર્માસ્તિકાયવડે,

૪ સ્થાન-
કાઘ્યદને
ઉદ્દેશ: ૩
સત્ત્વપ્રતિ-
માજીવ-
સ્પૃષ્ઠલોક-
સ્પૃષ્ઠપ્રદે-
શાગ્રતુલ્યા:
સૂ૦ ૩૩૦-
૩૩૪

॥ ૪૮૧ ॥

જીવાસ્તિકાયવડે અને પુદ્ગલાસ્તિકાયવડે. ચાર બાદરકાયોવડે લોક સ્પર્શાયેલ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-પૃથ્વીકાયવડે, અપ્કાયવડે, વાયુકાયવડે અને વનસ્પતિકાયવડે. (સૂ. ૩૩૩) ચાર દ્રવ્યો પ્રદેશોના પ્રમાણવડે સરખા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ લોકાકાશ અને ૪ એક જીવ. (સૂ. ૩૩૪)

ટીકાર્થ:-‘ચત્તારી’ ત્યાદિ. લજ્જાવડે સત્ત્વ-પરિષહાદિને સહન કરવામાં અથવા રણાંગણને વિષે રહેવારૂપ બલ છે જેનું તે હ્રીસત્ત્વ. ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ એવા મને (મારી ઉપર) મનુષ્યો હસશે એમ મનમાં જ લજ્જાવડે પરંતુ શરીરમાં સત્ત્વ (ધૈર્ય) નહિ; કારણ કે રોમહર્ષ-રૂંવાટી ઝૂમી થવારૂપ અને કંપ વિગેરે ભયના ચિહ્ન દેખાવાથી કેવલ મનવડે જેનું સત્ત્વ છે તે હ્રીમનસત્ત્વ. પરિષહાદિની પ્રાપ્તિ(આવવા)માં બલનો નાશ થવાથી ચલ-અસ્થિર છે સત્ત્વ જેનું તે ચલસત્ત્વ, આ પ્રકારથી વિપરીત અર્થાત્ પરિષહાદિને વિષે સ્થિર(અડગ) રહેવાથી સ્થિરસત્ત્વ. (સૂ. ૩૩૦) હમણા જ સ્થિર સત્ત્વવાળો કહ્યો, તે અભિગ્રહોને સ્વીકારીને પાલે છે માટે તે બતાવવા સારુ આ ચાર સૂત્રો ‘ચત્તારિ સિજ્જે’ ત્યાદિ. સુગમ છે. વિશેષ એ કે જેના ઉપર સૂચાય છે તે શય્યા-સંથારો, તેની પ્રતિમા-અભિગ્રહો તે શય્યાપ્રતિમાઓ. તેમાં ફલક(પાટિયું) વિગેરેમાં કોઈપણ એક ઉદ્દિષ્ટ-ચોક્કસ કરેલ જ લઈશ, બીજું નહિ-આ પહેલી. જે પ્રથમ ચોક્કસ કરેલ છે તેને જ ડ્યારે હું જોઈશ ત્યારે તે જ લઈશ, પણ બીજું નહિ-આ બીજી. તે પણ જો તે શય્યાતરના જ ઘરમાં હોય તો તેની પાસેથી લઈશ, પણ બીજે સ્થલેથી લાવીને તેની ઉપર શયન કરીશ નહિ-આ ત્રીજી, તે ફલક વિગેરે જેમ જોઈએ તેમ જો પાથરેલું હોય તો તેની પાસેથી હું ગ્રહણ કરીશ, પણ બીજી રીતે નહિ-આ ચોથી. આ ચાર પ્રતિમાઓમાં પહેલી બે પ્રતિમાઓ ગચ્છથી નીકળેલા સાધુઓને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. પાછલી બે પ્રતિમામાંથી કોઈપણ

શીસ્થા
નાજ્જપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૮૨ ॥

એક પ્રતિમાને વિષે અભિગ્રહ કરે. ગચ્છાંતર-અન્ય ગચ્છમાં ગયેલા સાધુઓને તો ચારે કલ્પે છે. વસ્ત્રના ગ્રહણવિષયમાં જે પ્રતિજ્ઞા તે વસ્ત્રપ્રતિમા. પ્રથમ ચોક્કસ કરેલ કોઈપણ એક કપાસ વિગેરેનું વસ્ત્ર હું યાચીશ-આ પહેલી. જોયેલ વસ્ત્રને યાચીશ, પળ બીજું નહિ-આ બીજી, નીચે પહેરવાવડે અથવા ઉપર પહેરવાવડે શય્યાતરે પ્રાયઃ સારી રીતે (બહુ જ) વાપરેલ હોય એવા વસ્ત્રને હું ગ્રહણ કરીશ-આ ત્રીજી તેમજ ફેંકવા યોગ્ય વસ્ત્રને ગ્રહણ કરીશ-આ ચોથી. પાત્રની પ્રતિમા-ચોક્કસ કરેલ કાષ્ઠના પાત્ર વિગેરેને હું યાચીશ-આ પહેલી. જોયેલ પાત્રને યાચીશ-આ બીજી. દાતારની માલિકીનું અને તે પ્રાયઃ વાપરેલું અથવા બે ત્રણ પાત્રને વિષે ક્રમશઃ વપરાતું એવા પાત્રને યાચીશ-આ ત્રીજી. ફેંકી દેવા યોગ્ય પાત્રને યાચીશ-આ ચોથી. સ્થાન-કાયોત્સર્ગાદિ માટે આશ્રય, તેને વિષે પ્રતિમાઓ તે સ્થાનપ્રતિમાઓ. તેમાં કોઈક સાધુને આવા પ્રકારનો અભિગ્રહ હોય છે-હું અચિત્ત સ્થાન પ્રત્યે આશ્રય કરીશ અને ત્યાં પગ વિગેરે-નું સંકોચન અને વિસ્તારવારૂપ ક્રિયા કરીશ તથા અચિત્ત મીંત વિગેરેનું કંઈક અવલંબન કરીશ. વઠી ત્યાં જ સ્તોક પાદવિહાર ને આશ્રય કરીશ અર્થાત્ થોડું ચાલીશ-આ પહેલી પ્રતિમા. સંકુચન અને પ્રસારણ વિગેરે ક્રિયાને અને મીંત વિગેરેના અવલંબનને કરીશ પળ પાદવિહાર કરીશ નહિ-આ બીજી. સંકુચન અને પ્રસારણને કરીશ પરંતુ મીંતાદિનું અવલંબન અને પાદવિહાર કરીશ નહિ-આ ત્રીજી. જે સ્થાનમાં ત્રણે કરતો નથી અર્થાત્ સંકુચનાદિ ક્રિયા, અવલંબન અને પાદવિહાર કરતો નથી-આ ચોથી સ્થાનપ્રતિમા. (સૂ. ૩૩૧) અનંતર શરીરની ચેષ્ટાનો નિરોધ કહ્યો, માટે શરીરના પ્રસંગથી-‘ચત્તારી’ત્યાદિ. બે સૂત્ર સ્પષ્ટ છે, પરંતુ જીવવડે સ્પૃષ્ટ-વ્યાપ્ત તે જીવસ્પૃષ્ટ શરીરો. વૈક્રિય વિગેરે શરીરો અવશ્ય જીવવડે જ વ્યાપ્ત હોય છે, કિંતુ જેમ જીવવડે છોડાયેલ હતાં પળ મૃતાવસ્થામાં ઔદારિક શરીર હોય છે તેમ આ વૈક્રિયાદિ શરીરો હોતાં નથી. ‘કમ્મુમ્મીસગ’ત્તિ.

૪ સ્થાન-
કાષ્યબને
ઉદ્દેશઃ ૩
સત્ત્વપ્રતિ-
માજીવન-
સ્પૃષ્ટલોક-
સ્પૃષ્ટપ્રદે-
શાગ્રતુલ્પાઃ
સૂ. ૩૩૦-
૩૩૪

॥ ૪૮૨ ॥

કાર્મણ શરીરવડે ઔદારિકાદિ શરીરો વિશેષમિશ્રકો-હમેશાં મિશ્ર હોય છે પરંતુ તેઓ એકલા ન હોય. જેમ ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીરો વૈક્રિયાદિ શરીરોવડે અમિશ્ર પણ હોય છે તેમ કાર્મણ શરીરથી રહિત હોતા નથી. (સૂ. ૩૩૨) શરીરો, કાર્મણવડે ઉન્મિશ્ર જ છે એમ કહ્યું અને ઉન્મિશ્રકો. સ્પૃષ્ટ-સ્પર્શાયેલા જ છે માટે સ્પૃષ્ટના પ્રસંગથી બે સૂત્ર-‘ ચઉહી ’ ત્યાદિ. ઉત્તાર્થ છે. કેવલ ‘ ફુડે ’ત્તિ. સ્પૃષ્ટ-દરેક પ્રદેશ પ્રત્યે વ્યાપ્ત. પૃથિવીકાયિકાદિ પાંચે સૂક્ષ્મોનો સર્વ લોકથી સર્વ લોકમાં ઉત્પાદ-ઉપજવું હોવાથી બધાય લોકમાંથી નીકળીને મનુષ્યક્ષેત્રમાં ઋજુગતિ અને વક્રગતિવડે ઉત્પન્ન થતા બાદર તેજસ્કાયિકોનો તો બે ઊર્ધ્વ કપાટને વિષે બાદરતેજસ્કાયત્વરૂપ વ્યપદેશને ઇષ્ટ હોવાથી ‘ ચઉહિં બાદરકાઉહિં ’ એમ કહ્યું. બાદર પૃથિવી, અપ્, વાયુ અને વનસ્પતિના જીવો સમસ્ત લોકમાંથી નીકળીને પૃથ્વી આદિ, ઘનોદધિ વિગેરે, અને ઘનવાતવલયાદિને વિષે યથા-યોગ્ય પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનોમાં ઋજુ અથવા વક્રગતિવડે ઉત્પન્ન થતા અપર્યાપ્તક અવસ્થામાં અત્યંત બહુપણથી સર્વ લોકને દરેક સ્પર્શે છે. આ પૃથ્વીઆદિ પર્યાપ્તા બાદર તેજસ્કાયિકો અને ત્રસજીવો, લોકના અસંખ્યાતા ભાગને જ સ્પર્શે છે. શ્રીપન્નવળા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-“ એત્ય ણં બાદરપુઢવિકાઙ્યાણં પજ્જત્તગાણં ઠાણા પન્નત્તા, ઉવવાણં લોયસ્સ અસંખ્વેજ્જહ-ભાગે ” અહિં બાદર પૃથિવીકાયિક પર્યાપ્તોના સ્થાનો કહ્યા છે. ઉત્પત્તિવડે લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. તથા “ બાદરપુઢવિકાઙ્યાણં અપજ્જત્તગાણં ઠાણા પન્નત્તા, ઉવવાણં સન્વલોપ ” બાદર પૃથિવીકાયિક અપર્યાપ્તકોના સ્થાનો કહેલા છે, ઉત્પત્તિવડે સર્વ લોકમાં છે. એવી રીતે આ વાયુ અને વનસ્પતિના સ્થાનો જાણવા. તથા-“ બાદરતેજ-કાઙ્યાણં પજ્જત્તગાણં ઠાણા પન્નત્તા, ઉવવાણં લોયસ્સ અસંખ્વેજ્જહ-ભાગે ” બાદર પર્યાપ્તક તેજસ્કાયિકોના સ્થાનો

શ્રીસ્વા-
નામસ્ય
શાનુવાદ
॥ ૪૮૩ ॥

કહેલા છે. ઉત્પત્તિવડે લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. “બાદરતેઝકાઠ્યાણં અપજ્જત્તાણં ઠાણા પન્નત્તા, લોયસ્સ દોસુ ઝઢુકવાડેસું તિરિયલોયતટ્ટે ય 'ત્તિં બાદર અપર્યાપ્તક તેજસ્કાયિકોના સ્થાનો લોકના બે ઝઢ્ઢે કપાટને વિષે અને ઝઢ્ઢે કપાટમાં રહેલા તિર્યક્લોકને વિષે કહેલ છે. કોઈક આચાર્યો તિર્યક્લોકરૂપ સ્થાલમાં પણ કહે છે. તથા— “કહિન્નં મંતે ! સુહુમપુઢવિકાઠ્યાણં પજ્જત્તાણં અપજ્જત્તાણં ય ઠાણા પન્નત્તા ? ગોયમા ! સુહુમપુઢવિકાઠ્યા જે પજ્જત્તા જે ય અપજ્જત્તા તે સઢ્ઢે એગવિહા અવિસેસમણાણત્તા સઢ્ઢલોગપરિયાવન્નગા પન્નત્તા સમણાઝસો !” ત્તિં હે ભગવન્ ! પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકોના સ્થાનો ક્યાં કહેલા છે ? ઉત્તર— હે ગૌતમ ! જે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકો પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક છે તે બધાય એક સરસા, વિશેષ રહિત, ભિન્નસ્વરૂપે નહિ એટલે સર્વ લોકને વિષે વ્યાપીને રહેલા કહેલા છે. હે આયુષ્માન્ શ્રમણો ! એમજ બીજા અપ્કાયિકાદિ ચારે સૂક્ષ્મો જાણવા. “એવં બેઙ્ઙિયાણં પજ્જત્તાપજ્જત્તાણં ઠાણા પન્નત્તા, ઝવવાણં લોયસ્સ અસંખેજ્જહંભાગો” ત્તિં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, દ્વીંદ્રિયોના સ્થાનો કહેલા છે. ઉત્પત્તિવડે લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. એમ જ શેષ ત્રસોના પણ સ્થાનો જાણવા. (સૂ. ૩૩૩) ચારવડે લોક સ્પર્શાયેલ છે એમ કહું, માટે લોકના પ્રસ્તાવથી લોકની અને ધર્માસ્તિકાયાદિની પરસ્પર પ્રદેશથી સમાનતા કહે છે. ‘ચત્તારી’ ત્યાદિં સરઠ છે. વિશેષ એ કે—પ્રદેશાગ્ર—પ્રદેશના પરિમાણવડે તુલ્ય—સમાન છે, કેમકે આ બધાયના અસંખ્યાત પ્રદેશ હોવાથી ‘લોયાગાસે’ ત્તિં આકાશનું અનંત પ્રદેશપણું હોઈને ધર્માસ્તિકાય વિગેરેની સાથે અતુલ્યતાની પ્રાપ્તિ થવાથી ‘લોક’ નું ગ્રહણ કરેલ છે. ‘એગજીવે’ ત્તિં સર્વ જીવોના અનંત

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
સત્ત્વપ્રતિ-
માજીવસ્પૃ-
ષ્ટલોકસ્પૃષ્ટ-
પ્રદેશાગ્ર-
તુલ્યાઃ સૂ. ૩૩૦—
૩૩૪

॥ ૪૮૩ ॥

પ્રદેશ હોવાથી વિવક્ષિત તુલ્યતામાં અભાવના પ્રસંગને લઈને ' એક ' જીવનું ગ્રહણ કરેલ છે. (સૂ. ૩૩૪) પહેલાં પૃથ્વી વિગેરેથી લોક સ્પર્શાયેલ છે એમ કહ્યું, માટે પૃથ્વી વિગેરેના પ્રસ્તાવથી કહે છે કે—

ચતુષ્પદમેગં સરીરં નો સુપસ્સં ભવઈ, તં—પુઠ્ઠવિકાઙ્યાણં, આત્મં તેત્ત્વં વણસ્સઙ્કાઙ્યાણં ।
સૂ. ૩૩૫, ચત્તારિ ઇંદિયત્થા પુટ્ઠા વેદેતિ તં—સોત્તિંદિયત્થે ઘાણિંદિયત્થે, જિહ્વિંદિયત્થે
ફાસિંદિયત્થે । સૂ. ૩૩૬, ચત્તહિં ઠાણેહિં જીવા ય પોગ્ગલા ય ણો સંચાતેતિ વહિયા લોગંતા
ગમણતાતે તં—ગતિઅભાવેણં ણિરુવગ્ગહતાતે લુક્કસ્વતાતે લોગાણુભાવેણં । સૂ. ૩૩૭

મૂલાર્થ:—ચાર પ્રકારના જીવોનું એક શરીર અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી આંખે દેખી શકાય નહિ, તે આ પ્રમાણે—
પૃથ્વીકાયિકોનું, અપ્કાયિકોનું, તેજસ્કાયિકોનું અને વનસ્પતિકાયિકોનું. (સૂ. ૩૩૫) ચાર ઇન્દ્રિયોના અર્થો—શબ્દાદિ વિષયો
સ્પૃષ્ઠ—ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં આવવાથી—જોડાવાથી જણાય છે, તે આ પ્રમાણે—શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય શબ્દ, ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિષય ગંધ,
જિહ્વેન્દ્રિયનો વિષય રસ અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય સ્પર્શ. (સૂ. ૩૩૬) ચાર કારણવડે જીવો અને પુદ્ગલો લોકાંતથી બહાર—
અલોકમાં જવા માટે સમર્થ નથી, તે આ પ્રમાણે—ગતિના અભાવથી, સહાયતાના અભાવથી, રક્ષતા—લુપ્તાસથી અને લોકના
અનુભાવથી—લોકમર્યાદાથી. (સૂ. ૩૩૭)

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
શાનુવાદ
॥ ૪૮૪ ॥

ટીકાર્થ:- ‘ચડણહ’મિત્યાદિ૦ સરઠ છે. વિશેષ એ કે-‘નો પસ્સં’તિ૦ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી એક *શરીર, આંખવડે જોઈ શકાય નહિં. ક્યાંક ‘નો સુપસ્સંતિ’ એવો પાઠ છે ત્યાં આંખથી સુખે દેશાય નહિં અર્થાત્ આંખથી પ્રત્યક્ષ દૃશ્ય નથી પરંતુ અનુમાન વિગેરે પ્રમાણોથી દૃશ્ય છે તેમ સમજવું. બાદર વાયુકાયિકોનું તથા પાંચે સૂક્ષ્મ જીવોના એક અથવા અનેક શરીરો પળ અદૃશ્ય છે-દેશાય નહિં માટે વાયુને છોડીને શેષ ચારનું કહ્યું. અહિં ‘વનસ્પતિ’ શબ્દવડે સાધારણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે કેમ કે પ્રત્યેક વનસ્પતિના એક શરીરનું તો જોવાપણું છે જ. (સૂ૦ ૩૩૫) પૃથ્વી વિગેરેના શરીરોનું ચક્ષુઈન્દ્રિયવડે અવિ-
ષયપણું કહ્યું માટે ઇન્દ્રિયના વિષયના પ્રસ્તાવથી કહે છે-‘ચત્તારિ ઇન્દિયે’ત્યાદિ૦ અર્થ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-ઈન્દ્રિયોવડે ‘અર્ચતે’ જણાય છે તે ઇન્દ્રિયોના અર્થો-શબ્દાદિ, ‘પુટ્ટ’ત્તિ૦ સ્પૃષ્ટા-ઈન્દ્રિયો સાથે સંબંધ પામેલા, ‘વેણંતિ’ત્તિ૦ આત્માવડે જણાય છે કેમકે નેત્ર અને મન સિવાય શ્રોત્ર વિગેરે ઇન્દ્રિયોનો પ્રાપ્ત થયેલ વિષયના બોધરૂપ સ્વભાવ હોય છે. કહ્યું છે કે—

પુટ્ટં સુણેઈ સદં, રૂવં પુળ પાસઈ અપુટ્ટં તુ । ગંધં રસં ચ ફાસં ચ, વદ્ધપુટ્ટં વિયાગરે ॥ ૧૮૦ ॥

શ્રોત્રેન્દ્રિય સ્પર્શમાત્રથી શબ્દને સાંભળે છે, વઢી સ્પર્શ કર્યા સિવાય ચક્ષુઈન્દ્રિય રૂપને જુવે છે અને વિશેષ રીતે સ્પ-
ર્શયેલ અર્થાત્ સારી રીતે એકત્ર થયેલ ગંધ, રસ અને સ્પર્શને ઘ્રાણેન્દ્રિય વિગેરે ગ્રહણ કરે છે-જાણે છે. (સૂ૦ ૩૩૬)

અનંતર જીવ અને પુદ્ગલનો ઇન્દ્રિયરૂપ દ્વારવડે ગ્રાહક ગ્રાહ્યભાવ કહ્યો, હવે તે બન્નેના ગતિધર્મ પ્રત્યે ચિંતન કરતા થકા સૂત્રકાર

* પૃથ્વો, અપ્, તેજ અને સાધારણ વનસ્પતિના અનેક શરીરો સાથે મઠવાથી દેશાય છે.

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૩
પૃથ્વ્યાદિ-
શરીરાસુદ-
શ્યતાસ્પૃષ્ટા
ઈન્દ્રિયાર્થા:
જીવપુદ્ગ-
લાનામલો-
કેઽગમ:
સૂ૦ ૩૩૫-
૩૩૭
॥ ૪૮૪ ॥

કહે છે-‘ચઝહી’ત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એ કે-ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોની ગતિ નથી માટે ‘જીવા ય પુગ્ગલા ય’ એમ કહ્યું, ‘નો સંચાણંતિ’ સમર્થ ‘બહિય’ત્તિ૦ લોકાંતથી બહાર અર્થાત્ અલોકને વિષે જવા માટે સમર્થ નથી, કારણ કે ગતિનો અભાવ છે-લોકના છેડાથી આગલ ગતિલક્ષણ સ્વભાવનો અભાવ છે; જેમ દીપકની શિખા નીચે ન જાય તેમ તેઓ જઈ શકતા નથી. તથા નિરુપગ્રહપણાથી-ધર્માસ્તિકાયાના અભાવને લઈને ગતિમાં સહાય કરનારનો અભાવ હોવાથી ગાડી વિગેરેથી રહિત પાંગલાની જેમ ગમન થતું નથી. વઢી રુક્ષપણાથી-રેતીની મૂઠીની જેમ લોકના છેડાઓને વિષે પુદ્ગલો, લુલાશથી અવશ્ય એવી રીતે પરિણમે છે કે જેને લઈને આગલ જવા માટે સમર્થ થતા નથી. કર્મપુદ્ગલોનો પણ તથાભાવ-રુક્ષભાવ થયે છતે જીવોથી છૂટા પડી જાય છે. વઢી સિદ્ધ પરમાત્માઓ નિરુપગ્રહતાવડે-ધર્માસ્તિકાયાના અભાવને લઈને આગલ જતા નથી. લોકાનુભાવ-લોકની મર્યાદા-વડે પોતાના વિષયક્ષેત્રથી બીજે સ્થળે સૂર્યમંડલની જેમ આગલ જઈ શકે નહિ. (સૂ૦ ૩૩૭) અનંતર અર્થો કહ્યા, કહેલ અર્થમાં દૃષ્ટાંતથી પ્રાયઃ પ્રાણીઓને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે માટે દૃષ્ટાંતના ભેદોનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પાંચ સૂત્રો કહે છે—

ચઝઘિવે ણાતે પં૦ તં૦-આહરણે, આહરણતદેસે, આહરણતદ્દોસે, ઉવન્નાસોવણે ૧, આહરણે ચઝઘિવે પં૦ તં૦-અવાતે, ઉવાતે, ઠવણાકમ્મે, પડુપ્પન્નવિણાસી ૨, આહરણતદેસે ચઝઘિવે પં૦ તં૦-અણુસિટ્ઠી, ઉવાલંભે, પુચ્છા, નિસ્સાવયણે ૩, આહરણતદ્દોસે ચઝઘિવે પં૦ તં૦-અધમ્મજુત્તે, પડિલોમે, અંતોવણીતે, દુરુવણીતે ૪, ઉવન્નાસોવણે ચઝઘિવે પં૦ તં૦-તવ્વથુતે, તદન્નવથુતે,

શ્રીસ્થા-
નાગ્નસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૮૫ ॥

પડિનિમે, હેતૂ ૫, હેઝ ચઢવિહે પં૦ તં૦-જાવતે થાવતે વંસતે લૂસતે, અથવા હેઝ ચઢવિહે પં૦ તં૦-પચ્ચક્ષે, અણુમાણે, ઓવમ્મે, આગમે, અહવા હેઝ ચઢવિહે પં૦ તં૦-અત્થિત્તં અત્થિ સો હેઝ ૧, અત્થિત્તં ણત્થિ સો હેઝ ૨, ણત્થિત્તં અત્થિ સો હેઝ ૩, ણત્થિત્તં ણત્થિ સો હેઝ ૪ । સૂ૦ ૩૩૮

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારે જ્ઞાત-દૃષ્ટાંત કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આહરણ-જેનાવડે વ્યાપ્તિથી અપ્રસિદ્ધ અર્થને પ્રતીતિમાં લવાય છે, જેમ બ્રહ્મદત્તની માફક કરેલું પાપ દુઃખને માટે થાય છે એમ કહેવું તે, ૨ દેશઆહરણ-જેમ આ સ્ત્રીનું મુખ ચંદ્ર સદૃશ છે એમ કહેવું તે, અહિં ચંદ્રની સૌમ્યતારૂપ દેશનું સમાનપણું છે, ૩ દોષ સહિત આહરણ-જેમ કોઈક બુદ્ધિ-માન ઈશ્વરાદિવડે કરાયેલું આ જગત છે-ઘટપટાદિની માફક કહેવું તે, ૪ ઉપન્યાસોપનય-કોઈક વાદી પોતાના પક્ષનું સ્થાપન કરે છે અને એ સ્થાપેલ પક્ષને દૂર કરવા માટે પ્રતિવાદીએ આપેલું દૃષ્ટાંત, જેમ વાદીએ કહ્યું કે-આત્મા આકાશની જેમ અમૂર્ત હોવાથી અકર્તા છે, તેનું નિરાકરણ કરવા માટે કહેવું કે-એમ આકાશની માફક આત્મા અભોક્તા પણ થશે. (૧), આહરણ ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ અપાય-અનર્થ-તે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી અને ભાવથી એમ ચાર પ્રકારે છે, તેનાં ઉદાહરણો કહેવા તે, ૨ ઉપાય-પુરુષના વ્યાપારરૂપ સાધનવડે કાર્યની નિષ્પત્તિ થાય છે તે, તેના દ્રવ્યાદિ ભેદથી ઉદાહરણો કહેવા, ૩ જે દૃષ્ટાંતદ્વારા અન્યના મતને દૂષણ આપીને સ્વમતની સ્થાપના કરાય છે તે સ્થાપનાકર્મ, પુંડરીક અભ્યયનની માફક અને ૪ તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલ વસ્તુનો વિનાશ, તે દૃષ્ટાંતનું નિરૂપણ કરવા માટે જ્યાં હોય છે તે પ્રત્યુત્પન્ન-

૪ સ્થાન-
કાબ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
આહરણ-
ભેદાઃ સૂ૦
૩૩૮

॥ ૪૮૫ ॥

વિનાશી (૨), દેશઆહરણ ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ સદ્ગુણની સ્તુતિવડે ગુણવાનના ગુણોની પ્રશંસા જ્યાં ઉપ-
 દેશાય છે તે અનુશાસ્તિ, ૨ અપરાધને વિષે પ્રવૃત્ત થયેલ મુનિને દૃષ્ટાંતદ્વારા જે ઉપાલંભ દેવાય છે તે ઉપાલંભ, ૩ જ્ઞાન વિગેરેના
 નિર્ણયના અભિલાષીપણાથી ગુરુને પૂછવાયોગ્ય પ્રશ્નો કરવાવડે જેમાં દૃષ્ટાંતદ્વારા ઉપદેશાય છે તે પૃચ્છા તેમજ ૪ કોઈપણ સુશિષ્યનો
 આશ્રય કરીને બીજાને પ્રતિબોધવા માટે દૃષ્ટાંતરૂપે જે કહેવું તે નિશ્રાવચન (૩) દોષ સહિત આહરણ ચાર પ્રકારે કહેલું છે, તે આ
 પ્રમાણે-૧ જે દૃષ્ટાંત કહેવાથી અધર્મની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય તે અધર્મયુક્ત, ૨ લુચ્છા પ્રત્યે લુચ્છાઈ કરવી 'શઠં પ્રતિ શાઠ્યમ્'
 એમ દૃષ્ટાંતદ્વારા કહેવું તે પ્રતિલોભ, ૩ અન્યના મતને દૂષણ આપવા માટે જે ગ્રહણ કરેલ દૃષ્ટાંતદ્વારા સ્વમતને જ દૂષણ આપે
 છે તે આત્મોપનીત અને ૪ દુષ્ટ અથવા અશુદ્ધ વચનની યોજના જે દૃષ્ટાંતમાં કરાય છે તે દુરુપનીત. (૪) ઉપન્યાસોપનય
 ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ વાદીએ સ્થાપેલ જે સાધન(હેતુ)રૂપ વસ્તુ, તે જ વસ્તુ ઉત્તરરૂપ છે જેને વિષે
 તે તદ્વસ્તુક, ૨ વાદીએ સ્થાપેલ વસ્તુથી અન્ય ઉત્તરભૂત વસ્તુ છે જેમાં તે તદન્યવસ્તુક, ૩ વાદીએ કહેલ દૃષ્ટાંતના
 જેવું દૃષ્ટાંત ઉત્તર દેવા માટે કહેવાનું છે જેમાં તે પ્રતિનિભ અને ૪ જે ઉપન્યાસોપનયમાં પૂછનારનો હેતુ છે તે જ હેતુ ઉત્તરરૂપે
 કહેવાય છે તે હેતુ. (૫) હેતુ ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ વાદીના કાઠની યાપના-વિલંબ કરે છે તે યાપક,
 ૨ વાદીએ સ્થાપેલ હેતુના સદૃશ હેતુને જે સ્થાપે છે તે સ્થાપક, ૩ શબ્દના છઠ્ઠવડે જે બીજાને વ્યામોહ(ભ્રમ) ઉત્પન્ન કરે છે
 તે વ્યંસક અને ૪ ધૂર્તવડે ગ્રહણ કરાયેલ વસ્તુને જે લૂંટી લે છે તે લૂસક. અથવા હેતુ ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-
 ૧ પ્રત્યક્ષ-આત્માવડે જણાય તે પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ અને ઇન્દ્રિયાદિદ્વારા જણાય તે સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ, ૨ હેતુના જોવા-

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૮૬ ॥

રૂપ સંબંધથી વ્યાપ્તિના સ્મરણ પછી જે માન-જ્ઞાન થાય છે તે અનુમાન, જેમ ધૂમાડાને જોવાથી અગ્નિનું જ્ઞાન થાય છે, ૩ ઉપ-
માવડે સમાનપણાનું જે જ્ઞાન થવું અર્થાત્ બઢદ જેવો રોજ છે તે ઉપમાન, અને આપ્તપુરુષદ્વારા કહેવાયલું વચન તે આગમ.
અથવા હેતુ ચાર પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ધૂમાદિ હેતુરૂપ વસ્તુ છે તો અગ્નિ વિગેરે સાધ્ય વસ્તુ છે, તે અસ્તિત્વ-
અસ્તિત્વ હેતુ, ૨ જો અગ્નિ વિગેરે વસ્તુ છે તો તેથી વિરુદ્ધ શીત વિગેરે વસ્તુ નથી તે અસ્તિત્વનાસ્તિત્વ હેતુ, ૩ અગ્નિ વિગેરે નથી
માટે શીતકાઠમાં ઠંડી વિગેરે છે તે નાસ્તિત્વઅસ્તિત્વ હેતુ અને ૪ વૃક્ષત્વાદિ નથી તેથી શાસ્ત્ર વિગેરે પણ નથી તે નાસ્તિત્વ-
નાસ્તિત્વ હેતુ. (સૂ. ૩૩૮)

ટીકાર્થ:-પાંચ સૂત્રોની વ્યાખ્યામાં જે છતે દાર્શનિક અર્થ જણાય છે તે જ્ઞાત-દૃષ્ટાંત, અહિં અધિકરણમાં 'ક્ત' પ્રત્યય
કરવાથી 'જ્ઞાત' શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. સાધન(હેતુ)ના સદ્ભાવમાં સાધ્યનો અવશ્ય સદ્ભાવ છે અથવા સાધ્યના અભાવમાં
સાધનનો અવશ્ય અભાવ હોય છે. આ ઉપદર્શન લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે-"સાધ્યવડે હેતુનો બોધ થાય છે અને સાધ્યના
અભાવમાં સાધનનો બોધ થતો નથી. જેમાં દૃષ્ટાંત કહેવાય છે તે સાધર્મ્ય અને વૈધર્મ્યરૂપ બે પ્રકારે છે." સાધર્મ્ય
દૃષ્ટાંત અહિં અગ્નિ છે, ધૂમથી જેમ મહાનસ-રસોડામાં અને વૈધર્મ્ય દૃષ્ટાંત તો અગ્નિનો અભાવ છતે ધૂમાડો હોતો નથી, જેમ
જલાશયમાં અગ્નિ હોતો નથી. અથવા આખ્યાનક-કથાનકરૂપ દૃષ્ટાંત તે ચરિત્ર અને કલ્પિતના ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં ચરિત્ર
આ પ્રમાણે-નિદાન(નિયાણું) દુઃખને માટે છે, બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની જેમ. કલ્પિત આ પ્રમાણે-પ્રમાદવાલાઓને યૌવનાદિ
અનિત્ય છે એમ બતાવવું, જેમ પાંડુ (ધોળા) પત્રે-પાંદડાએ કિશલય-કુમળાં પત્રોને કહ્યું, તે આ પ્રમાણે-

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
આહરણ-
ભેદા: સૂ. ૩૩૮

॥ ૪૮૬ ॥

જહ તુઘમે તહ અમ્હે, તુઘમેડવિય હોહિહા જહા અમ્હે । અપ્પાહેઈ પડંતં, પંડુયપત્તં કિસલયાણં ॥૧૮૧॥

જેમ હમણા તમે કિશલયભાવને અનુભવતા થકા ગર્વ કરો છે તેમ અમે ષળ ભૂતકાલમાં તમારા જેવા હતા. હમણા અમે જેમ જીર્ણ-શુષ્કભાવને પ્રાપ્ત થયા છીએ તેમ તમે પણ ભવિષ્યમાં થશો— ઉક્તન્યાયવડે પડતા એવા પાંડુ (પાકી ગયેલા) પત્રો કિશલયોને બોધ આપે છે.

અથવા ઉપમાન માત્ર દૃષ્ટાંત—કોમલ પત્રની જેમ સુકુમાર હાથ છે, ઇત્યાદિવત્ અથવા જ્ઞાત-ઉપપત્તિ માત્ર દૃષ્ટાંતનો હેતુ હોય છે. શામાટે યવ સ્વરીદો છો ? મફત નથી મળતા માટે સ્વરીદીએ છીએ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારો છે, તો પણ સાધ્યને જણાવવારૂપ દૃષ્ટાંત, ઉપાધિના ભેદથી ચાર પ્રકારે સૂત્રકાર બતાવે છે—૧ ‘ આ ’ અભિવિધિ(વ્યાપ્તિ)વડે ‘ હ્રિયતે ’ અપ્રતીત અર્થ જેનાવડે પ્રતીતિમાં લઈ જવાય છે તે આહરણ, જેમાં સામુદાયિક જ દાર્ષ્ટાંતિક અર્થ લેવાય છે. જેમ પાપ દુઃખને માટે છે, બ્રહ્મદત્ત ચક્રીની માફક. તથા ૨ ‘તસ્ય’—આહરણના અર્થનો દેશ(વિભાગ) તે તદેશ, ઉપચારથી તે દેશ-રૂપ આહરણ છે. પ્રાકૃતશૈલીથી ‘ આહરણ ’ શબ્દનો પૂર્વ નિપાત કર્યે છતે (મૂલમાં) આહરણતદેશ છે. અહિં તાત્પર્ય એ છે કે—જ્યાં દૃષ્ટાંતરૂપ અર્થના દેશવડે જ દાર્ષ્ટાંતિક અર્થનો ન્યાય મેળવાય છે તે તદેશોદાહરણ છે. જેમ આ સ્ત્રીનું ચંદ્ર જેવું મુખ છે. અહિં ચંદ્રને વિષે સૌમ્યત્વ લક્ષણવડે જ દેશથી મુખનો ન્યાય મેળવવો, પરંતુ નેત્ર તથા નાસિકાનું રહિતપણું તેમજ કલંકાદિ-રૂપ અનિષ્ટવડે નહિ. ૩ તે આહરણ સંબંધી સાક્ષાત્ અથવા પ્રસંગથી પ્રાપ્ત થતો દોષ તે તદોષ, તે આ પ્રમાણે—ધર્મને વિષે ધર્મીનો

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૮૭ ॥

ઉપચાર કરવાથી તદોષઆહરણ છે. અહિં પ્રાકૃત શૈલીથી આહરણ શબ્દનો પૂર્વ નિપાત કરવાથી 'સૂત્રમાં' આહરણતદોષ પ્રયોગ થયેલ છે અથવા 'તસ્ય' આહરણ સંબંધી દોષ છે જેમાં તે આહરણતદોષ, બીજું તેમજ જાણવું. અહિં ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-સાધ્યનું વિકલપણ (અયોગ્યત્વ) વિગેરે દોષથી જે દુષ્ટ છે તે તદોષઆહરણ. જેમ ઘટની માફક અમૂર્તપણાથી શબ્દ નિત્ય છે. અહિં સાધ્ય અને સાધનની વિકલતા નામનો દૃષ્ટાંતદોષ છે. વલી જે અસમ્ય વિગેરે વચનરૂપ છે તે પણ તદોષઆહરણ છે. જેમ હું સર્વથા અસત્યનો પરિહાર કરું છું-ગુરુના મસ્તકને કાપવાની માફક, અથવા સાધ્યની સિદ્ધિને કરતો થકો પણ અન્ય દોષને લાવે છે તે પણ તદોષઆહરણ. જેમ કે-લૌકિક મુનિઓ સત્ય ધર્મને ઇચ્છે છે પણ-"સો કૂવાથી એક વાવડી સારી, સો વાવડીથી એક યજ્ઞ શ્રેષ્ઠ, સો યજ્ઞથી એક પુત્ર શ્રેષ્ઠ અને સો પુત્રથી એક સત્ય શ્રેષ્ઠ છે" આ પ્રમાણે નારદની માફક બોલે છે. આવા વચનવડે શ્રોતાને પ્રાયઃ સંસારના કારણભૂત પુત્ર, યજ્ઞ વિગેરેને વિષે ધર્મની પ્રતીતિ બતાવેલી છે તેથી આહરણ-તદોષતા છે. વલી જેમ કોઈ પણ બુદ્ધિમાન પુરુષ કહે કે-સન્નિવેશ રચના વિશેષવાલું હોવાથી ઘટની માફક આ જગત કરાયેલું છે અને તેના કર્તા ईश्वर છે. ઉક્ત વાક્યવડે જ તે વિવક્ષિત ईश्वર બુદ્ધિમાન કુંભાર તુલ્ય અનીશ્વર પુરુષવિશેષ સિદ્ધ થાય છે. ૪ વાદીએ સ્વસમ્મત અર્થના સાધન માટે વસ્તુનો ઉપન્યાસ (સ્થાપન) કર્યે છતાં તેના યજ્ઞન માટે પ્રતિવાદીદ્વારા જે વિરુદ્ધ અર્થનો ઉપનય કરાય છે અથવા પૂર્વપક્ષના સ્થાપનમાં જે ઉત્તરરૂપ ઉપનય તે ઉપન્યાસોપનય કેવળ ઉત્તરરૂપ યુક્તિ માત્ર છતાં પણ દૃષ્ટાંતનો ભેદ છે; કારણ જ્ઞાત-દૃષ્ટાંતનો હેતુ હોય છે. જેમકે-આત્મા અમૂર્તપણાથી આકાશની માફક અકર્તા છે, એમ કહે છે તે અન્ય

* આ સાંખ્ય મત છે. તેઓ આત્માને કર્તા માનતા નથી પણ ભોક્તા માને છે.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૩
આહરણ-
ભેદા:
સૂ. ૩૩૮

॥ ૪૮૭ ॥

કહે છે-આકાશની માફક આત્મા અભોક્તા પણ થશે અને અભોક્તૃત્વ (અભોક્તાપણું) તમને પણ ઇષ્ટ નથી. વઢી પ્રાણીનું અંગ હોવાથી ઓદન(ભાત) વિગેરેની માફક Xમાંસનું ભક્ષણ દોષ રહિત છે. અહિં અન્ય કહે છે કે-ઓદન વિગેરેની માફક સ્વ-પોતાના પુત્ર વિગેરેનું માંસભક્ષણ પણ નિર્દોષ થશે. વઢી ઋષભદેવ વિગેરેની જેમ સંગ રહિત+ મુનિઓ વસ્ત્ર અને પાત્ર વિગેરેના સંગ્રહને કરતા નથી. અહિં કહે છે-કમંડલ વિગેરે પણ તેઓ વસ્ત્રાદિની માફક ગ્રહણ કરતા નથી. શામાટે તું કાર્ય કરે છે ? ધનની ઇચ્છાવાળો છું માટે. અહિં પહેલું આહરણ નામનું જ્ઞાત સંપૂર્ણ સાધર્મ્યરૂપ છે, ત્રીજું તદ્દેશાહરણ-દેશથી સાધર્મ્ય-રૂપ છે, ત્રીજું તદ્દોષાહરણ (દોષ સહિત) છે અને ચોથું ઉપન્યાસોપનય પ્રતિવાદીના ઉત્તરરૂપ છે. આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના જ્ઞાતના સ્વરૂપનો વિભાગ છે. અહિં દેશથી સંવાદ ગાથા જણાવે છે—

ચરિયં ચ કપ્પિયં વા, દુવિહં તત્તો ચઉવ્વિહેક્કેકં । આહરણે તદ્દેસે, તદ્દોસે ચેવુવન્નાસા ॥ ૧૮૨ ॥

ઉદાહરણ બે પ્રકારે છે-ચરિત્ર અને કલ્પિત. તે દરેકના ચાર ચાર ભેદ છે-૧ આહરણ, ૨ તદ્દેશ, ૩ તદ્દોષ અને ૪ ઉપન્યાસોપનય.

૧ ‘ અચાયે ’-અપાય-અનર્થ, તે જે દૃષ્ટાંતમાં દ્રવ્યાદિને વિષે કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે-આ દ્રવ્યાદિ વિશેષોને વિષે વિવક્ષિત દ્રવ્યાદિ વિશેષોની જેમ, અપાય-અનર્થ છે અથવા હેયતા (ત્યાગવું) જેમાં કહેવાય છે તે અપાય નામનું આહરણ છે, તે

X નિર્દય એવા પશુવધાદિને કરનાર વામમાર્ગી વગેરેનો મત છે. + આ દિગંબરનો મત છે. તેઓ વસ્ત્રપાત્રાદિ ઉપકરણને માનતા નથી.

ધીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૮૮ ॥

દ્રવ્યાદિ ભેદવડે ચાર પ્રકારે છે. તેમાં દ્રવ્યથી અથવા દ્રવ્યને વિષે અપાય અથવા તેનું કારણ હોવાથી દ્રવ્ય જ અપાય તે દ્રવ્ય-અપાય, એની હેયતાનો સાધક અથવા અપાય-અનર્થનો સાધક આહરણ પળ તેમજ કહેવાય છે. તેનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે-દ્રવ્ય અપાય છોડવા યોગ્ય છે અથવા દ્રવ્યમાં અનર્થ વર્તે છે. આ સંબંધમાં દૃષ્ટાંત જણાવે છે-કોઈક બે વણિક ભાઈઓ પરદેશમાં જઈ, ધન મેઠવીને પાછા વળતાં માર્ગમાં ધનની વાંસઠીના લોભથી પરસ્પરને મારવાની ઇચ્છાથી ક્રમશઃ પોતાના ગામ પાસે આવ્યા ત્યારે વિચાર્યું કે-આ દ્રવ્ય અનર્થનું કારણ છે તેથી પશ્ચાત્તાપપૂર્વક દ્રહમાં વાંસઠી ફેંકી દીધી એટલે મત્સ્યે ગઠી, તે મત્સ્યને ધીવરે પકડ્યો. બાદ તે ધીવર પાસેથી તે બન્ને ભાઈઓની બેહેનો મત્સ્યને ખરીદી લાવી. પછી તેને શસ્ત્રથી વિદારતાં તેમાંથી વાંસઠી નીકળી. ત્યારે તેની માતાએ પૂછ્યું કે-આ શું છે ? તેણીએ દ્રવ્યના લોભથી પોતાની માતાને શસ્ત્રવડે મારી નાખી. તે અનર્થને જોઈને બન્ને ભાઈઓએ વૈરાગ્યથી *દીક્ષા લીધી. અપાયનો પરિહાર, દ્રવ્યના ત્યાગથી-પ્રવ્રજ્યાવડે થાય છે. દેશવડે ઉપનયની વિવક્ષા ન કરવાથી આની આહરણતા ક્ષેત્રથી અથવા ક્ષેત્રમાં અથવા ક્ષેત્ર જ અપાય તે ક્ષેત્ર અપાય. શેષ સ્વરૂપ પૂર્વની માફક છે. આગળ પળ એમજ જાણવું. તેનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે-અપાયવાળું ક્ષેત્ર વર્જવું. જરાસંધ નામના પ્રતિવાસુદેવના હેતુથી સંભાવિત અનર્થ જ્યાં છે એવી મથુરાનગરીને જેમ દશાર્હચક્ર-યાદવો છોડતા હતા, અથવા દુશ્મનના ક્ષેત્રમાં સર્પ સાહિત ઘરની માફક અપાય સંભવે છે. અપાય સાહિત-અનર્થવાળા કાઠના ત્યાગમાં યત્ન કરે તે કાઠઅપાય, તે આ પ્રમાણે-‘ બાર વર્ષ સુધીમાં દ્વૈપાયન દ્વારિકાને બાઠશે’ એમ શ્રી નેમિનાથ પ્રમુના વચન સાંભળીને બાર વર્ષલક્ષણ અપાય સાહિત સમયને છોડવાની ઇચ્છાથી ઉત્તરાપથને

* આ કથા મુનિપતિચરિત્રમાં સુસ્થિત આચાર્યના સંબંધમાં છે, ત્યાંથી જાણો લેવી.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૩
આહરણ-
ભેદાઃ
સુ. ૩૩૮

॥ ૪૮૮ ॥

વિષે ગયેલ દ્વૈપાયનની જેમ, અથવા રુદ્ર વિગેરેની જેમ અપાય સહિત કાઠ હોય છે. ભાવઅપાય આ પ્રમાણે-ભાવ અપાયને મહાન્ સર્પની જેમ છોડવું, અથવા નાગદત્ત ક્ષુલ્લકની માફક. તે દષ્ટાંત કહે છે-કોઈક તપસ્વી સાધુ, કોઈ ક્ષુલ્લક મુનિ સહિત પારણા માટે ભિક્ષા લેવાને ફરતા હતા તેવામાં કોઈક રીતે તેનાથી દેડકી મરી જવાથી ક્ષુલ્લક(લઘુ)મુનિએ પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રેરણા કરી, પરંતુ તેનું વચન (તપસ્વીએ) સ્વીકાર્યું નહિં. ફરીથી આવશ્યકના સમયમાં શિષ્યે સંભારી આપ્યું, તેથી ક્રોધિત થઈને શિષ્યને મારવા માટે તે વેગથી દોડ્યો. વચમાં સ્તંભ સાથે અથડાવાથી તે સાધુ મૃત્યુ પામીને ય્યોતિષ્કદેવમાં ઉત્પન્ન થયો.ત્યાંથી અનંતર ચ્યવીને જાતિસ્મરણજ્ઞાન સહિત દષ્ટિવિષ સર્પ થયો. તે સમયમાં કોઈક સર્પના દંશવડે રાજાનો પુત્ર મરણ પામવાથી સર્પોની ઉપર કોપ પામેલ રાજાએ બધા સર્પોને મારવાનો આદેશ કરવાથી મારનારાઓ પૈકી કોઈક મારનાર મનુષ્યદ્વારા ઔષધિના બઠથી આકર્ષાયેલ તે નાગે જ્ઞાનથી પૂર્વકૃત ક્રોધના પરિણામને જોઈને વિચાર્યું કે-મારી દષ્ટિના વિષથી મને મારનાર પુરુષનો નાશ ન થાઓ, આવી ભાવનાવડે બિલમાંથી પૂંછડાના ભાગથી જેમ જેમ નીકળતો ગયો તેમ તેમ તેના ખંડ (કટકા) થતા ગયા તો પળ ક્રોધલક્ષણ ભાવ અપાયને છોડવા લાગ્યો. બાદ તે જ નાગ ત્યાંથી અનંતર ચ્યવીને રાજાના નાગદત્ત નામના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. તે બાઠપણામાં જ દીક્ષા સ્વીકારીને અત્યંત વૈરાગ્યવાળો થયો પરંતુ (પૂર્વના) તિર્યંચભવના અભ્યાસથી અત્યંત ક્ષુધાવાળો થઈને,સૂર્યોદયથી પ્રારંભી અસ્ત સમય પર્યંત ભોજન કરનાર થયો,અને અસાધારણ ગુણોને મેઠવવાવડે દેવતાઓદ્વારા વંદન કરાયો. આ જ કારણથી તે મુનિના ગચ્છની અંદર રહેલ માસોપવાસ વિગેરે તપસ્યા કરનાર ચાર તપસ્વીઓની ઈર્ષ્યાના કારણભૂત થયો. (પછી તે સાધુએ) પોતાને માટે લાવેલ આહાર તે તપસ્વી ચાર મુનિઓને વિનયને માટે બતાવ્યો, પરંતુ મત્સરથી તે મુનિઓ તે

બીસ્થા-
નાજસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૮૯ ॥

આહારમાં થૂંક્યા. પછી તે મુનિ (તે થૂંકવાળો આહાર અમૃત તુલ્ય મારીને જમ્યા) અત્યંત ઉપશાંત ચિત્તવૃત્તિથી કેવલજ્ઞાન પામ્યાં, નગરના દેવતાઓએ તેમને વંદન કર્યું. વલી તે ચારે તપસ્વીઓને પણ સંવેગનો હેતુ થવાવડે કેવલજ્ઞાન-દર્શનરૂપ સમૃદ્ધિનો પ્રાપ્ત કરાવનાર અને કોપરૂપ ભાવ અપાયનો ત્યાગ કરાવનાર * થયા. અથવા કોપાદિ લક્ષણવાળો ભાવ અપાય ક્ષપક (તપસ્વી મુનિ) ની માફક થાય છે. અહિં આ સંબંધમાં બે ગાથા જણાવે છે-

દઢ્ઢાવાએ દુન્નિ ઉ, વાણિયગા ભાયરો ધણાનિમિત્તં । વહપરિણયમેક્કમિક્કં, દહંમિ મચ્છેણ નિઠ્ઠેઓ ॥૧૮૩
ચિત્તાંમિ અવક્કમણં, દસારવગ્ગસ્સ હોઈ અવરેણં । દીવાયણો ય કાલે, ભાવે મંડુક્કિયાચમઓ ॥ ૧૮૪ ॥

આ બંને ગાથાઓમાં જણાવેલ દૃષ્ટાંતો ઉપર કહેવાઈ ગયા છે.

‘ ઉવાએ ’ ત્તિ° ઉપેય-કાર્ય પ્રત્યે પુરુષના વ્યાપારાદિ સામગ્રીરૂપ તે ઉપાય, તે દ્રવ્યાદિ ઉપેયમાં છે, એવી રીતે જે આહરણમાં કહેવાય છે તે ઉપાય આહરણ. જેમકે-આ સાધવા યોગ્ય દ્રવ્યાદિ વિશેષોને વિષે ઉપાય છે, વિવક્ષિત દ્રવ્યાદિ વિશેષની માફક અથવા દ્રવ્યની ઉપાદેયતા જેમાં કહેવાય છે તે આહરણઉપાય છે. તે પણ દ્રવ્યાદિવડે ચાર પ્રકારે છે. તેમાં સુવર્ણાદિ દ્રવ્યનો, અથવા પ્રાસુક ઉદક વિગેરેનો અથવા ‘દ્રવ્ય’ એ જ ઉપાય તે દ્રવ્યઉપાય. દ્રવ્યનું સાધન અથવા દ્રવ્યની ઉપાદેયતા-

* આ કથા ઉપદેશપ્રાસાદના પ્રથમ ભાગમાં છે. મુનિ કૂરગડુ નામથી પ્રસિદ્ધિને પામેલ છે, કેમ કે તે નિરંતરે એક ગડુક પ્રમાણ આદાર કરતા હતા.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
આહરણ-
ભેદાઃ
સૂ. ૩૩૮

॥ ૪૮૯ ॥

રૂપ સાધન પળ તેમજ કહેવાય છે. તેનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે-સુવર્ણ વિગેરેમાં ઉપાય છે અથવા ઉપાયવડે જ સુવર્ણાદિ મેલવવામાં પ્રવર્તવાયોગ્ય છે, તેવા પ્રકારના ધાતુવાદ સિદ્ધપુરુષ વિગેરેની માફક. એમ ક્ષેત્રોપાય-ક્ષેત્રમાં પરિકર્મ(સંસ્કાર)વડે ઉપાય. જેમ આ ક્ષેત્રનો ક્ષેત્રીકરણરૂપ ઉપાય હલ વિગેરે છે અથવા તથાવિધ સાધુના વ્યાપારવડે તથાવિધ અન્ય ક્ષેત્રની માફક પ્રવર્તવું. એમ કાઠઉપાય-કાઠના જ્ઞાનનો ઉપાય. જેમ કાઠના જ્ઞાનમાં ધાન્ય વિગેરેની જેમ ઉપાય છે, અથવા ઘટિકા(ઘડી)ની છાયા વિગેરે ઉપાયવડે તું કાઠને જાણ; તથાભૂત ગણિતને જાણનારની માફક. એમ ભાવોપાય-જે ભાવને જાણવામાં ઉપાય છે અથવા ઉપાયથી તું ભાવને જાણ. મોટી કુમારિકાની કથા કહેવાવડે જાણેલ છે ચોર વિગેરેનો ભાવ જેણે એવા અભયકુમારની માફક. તે કથા આ પ્રમાણે-રાજગૃહનગરના સ્વામી શ્રેણિકરાજાનો અભયકુમાર નામનો પુત્ર છે. તે રાજાને દેવના પ્રસાદવડે સર્વ ઋતુ સંબંધી ફલાદિથી સમૃદ્ધ આરામ(બગીચો) મળેલ છે. ત્યારબાદ અકાઠે ઉત્પન્ન થયેલ આમ્રફલ-ભક્ષણના દોહદવાઢી પોતાની સ્ત્રીનો દોહદ પૂર્ણ કરવા માટે કોઈએક ચાંડાલ ચોરે તે બગીચામાંથી આમ્રફળોનું અપહરણ કર્યે છેતે તે ચોરને જાણવા માટે નાટક જોવાના નિમિત્તે એકઠા થયેલા ઘણા મનુષ્યોના મધ્યમાં અભયકુમારે બૃહત્કુમારિકાની કથા કહી, તે આ પ્રમાણે-કોઈક મોટી કુમારિકા ઇચ્છિત પતિના લાભને અર્થે કામદેવની પૂજા કરવા સારુ કોઈકના બગીચામાંથી પુષ્પોને ચોરતી થકી બગીચાના માઢીએ પકડી.તેણીએ સત્ય હકીકત કહી એટલે ‘ પરણીને પતિના સમાગમ સિવાય તારે મારી પાસે આવવું ’ એમ કબૂલાત કરાવીને માઢીએ તેને છોડી. ત્યારબાદ ક્યારેક તે પરણી છતી, પતિને પૂછીને રાત્રિએ માઢી પાસે જાતી હતી તેવામાં ક્રમશઃ ચોર* અને રાક્ષસે પકડી.

* વસ્ત્રાભૂષણવડે અલંકૃત હોવાથી લૂંટવા માટે ચોરે પકડી અને રાક્ષસે ભક્ષણ કરવા પકડી.

શ્રીસ્થા
નાક્રમ
સાનુવાદ
॥ ૪૯૦ ॥

તેણીએ સત્ય વૃત્તાંત કહ્યો હતો ' જ્યારે તું પાછી વઢે ત્યારે અમારી પાસે આવજે ' એમ નક્કી (કોલ) કરીને તેઓએ છોડી. પછી તે બગીચામાં ગઈ. માઝીએ 'આ સ્ત્રી સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળી છે' એમ જાણીને અસ્ખંડિત શીલ સહિત તેણીને વિદાય કરી. તેમજ ચોર અને રાક્ષસે પણ વિદાય કરી. ત્યારબાદ પતિ પાસે આવી." આ પ્રમાણે કથા કહીને 'અહો લોકો! પતિ, માઝી, ચોર અને રાક્ષ-સમાંથી દુષ્કર કામ કરનાર કોણ ?' એમ અભયકુમારે પૂછ્યું, ત્યારે રૂપ્યાલુ+ વિગેરે લોકોએ પતિ, માઝી અને રાક્ષસને દુષ્કર કામ કરનાર તરિકે જણાવ્યા પરંતુ ચાંડાલ ચોરે, 'ચોર દુષ્કરકારક છે' એમ કહ્યું, તેથી અભયકુમારે પણ આ ઉપાયવડે ભાવને ઓઠાંથીને તેમજ આ ચોર છે એમ નક્કી કરીને ચોરને બંધાવી લીધો. આ સંબંધમાં બે ગાથા દર્શાવે છે—

એમેવ ચઠવિગપ્પો, હોઈ ઉવાઓઽવિ તત્થ દઘ્વમ્મિ । ધાઉઠ્ઠાઓ પઢમો, પંગલકુલિયેહિં સેવત્તં તુ ॥૧૮૫
કાલોઽવિ નાલિયાઈહિં, હોઈ ભાવમ્મિ પંડિઓ અભઓ । ચોરસ્સ કણ્ઠિય, વઢ્ઠકુમારિં પરિકહિંસુ ॥૧૮૬
આ બન્ને ગાથાઓ ઉત્તાર્થ છે.

૩ ' ઠવણાકમ્મે ' ત્તિ. સ્થાપવું તે સ્થાપના, તેનું કર્મ તે સ્થાપનાકર્મ. જે દૃષ્ટાંતદ્વારા પરમતને દૂષિત કરીને સ્વમતની સ્થાપના કરાય છે તે સ્થાપનાકર્મ. દ્વિતીય(બીજા) અંગમાં બીજા શ્રુતસ્કંધને વિષે પુંડરીક નામનું પહેલું અધ્યયન છે તેમાં કહેલું છે કે.—કોઈક બહુલ કાદવ અને જઠવાળી પુષ્કરણી છે, તેના મધ્યભાગમાં રહેલ મહાપુંડરીક કમળને લેવા માટે

+ રૂપ્યાલુએ પતિને દુષ્કર કરનાર કહ્યો, કામાતુર લોકોએ માઝીને અને ક્ષુધાતુર જનોએ રાક્ષસને દુષ્કરકારક જણાવ્યો.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
આહરણ-
ભેદાઃ
સૂ. ૩૩૮

॥ ૪૯૦ ॥

ચાર દિશાથી ચાર પુરુષો કાદવવાળા માર્ગોંવડે પ્રવેશ કરવા માટે તૈયાર થયા પરંતુ તેઓ કમઠને મેઠવ્યા સિવાય કદમમાં
 ઘૂંચી ગયા. અન્ય પુરુષ તો કાંઠા ઉપર રહ્યો થકો તેમજ કદમને સ્પર્શ્યા સિવાય જ અમોઘવચનવડે પુંડરીકને મેઠવતો હતો. આ દૃષ્ટાંત
 છે, અહિં ઉપનય આ પ્રમાણે-કદમના સ્થાન જેવા વિષયો, પુંડરીક સમાન રાજાદિ ભવ્ય પુરુષ, ચાર પુરુષો સમાન પરતીર્થિકો,
 પંચમ પુરુષ સમાન સાધુ, અમોઘ વચન સમાન ધર્મદેશના અને પુષ્કરણી સમાન સંસાર. તેનાથી ઉદ્ધાર સમાન નિર્વાણ છે. આ
 દૃષ્ટાંતને વિષે વિષયની અભિલાષાવાળા અન્યતીર્થિકોને સંસારથી તારકણું નથી અને સાધુને તો તેથી વિપરીત છે અર્થાત્
 ભવ્યના તારક છે. આ પ્રમાણે કહેતા આચાર્યે પરમતના દૂષણવડે સ્વમતનું સ્થાપન કર્યું. આ દૃષ્ટાંતે સ્થાપનાકર્મ થાય
 છે. અથવા પ્રાપ્ત થયેલ દૂષણને દૂર કરીને પોતાના અભિપ્રાયની સ્થાપના કરવી, આવા પ્રકારના અર્થની પ્રાપ્તિ જેનાથી થાય તે
 સ્થાપનાકર્મ. કોઈક માઠીએ રાજમાર્ગમાં વડીનીત કરવારૂપ અપરાધને દૂર કરવા માટે તે સ્થાનને વિષે પુષ્પોનો પુંજ કરવાથી
 ‘આ શું છે ?’ એમ પૂછનારા લોકોને ‘આ હિંગુશિવ દેવ છે’ એમ બોલતા થકા તે માઠીએ વ્યંતરના આયતનની સ્થાપના કરી. આ
 આચાર્યનાથી અવશ્ય ઉક્ત અર્થ નિશ્ચિત થાય છે માટે આ સ્થાપનાકર્મ છે. તથા નિત્યાનિત્ય વસ્તુ છે એમ જિનમત કહે
 છે માટે અસંગત છે કારણ કે વિરુદ્ધ ધર્મનો અધ્યાસ છે, આ પ્રમાણે બાદીએ આપેલ દૂષણને દૂર કરવા માટે કહેવાય છે કે-
 વિરુદ્ધ ધર્માધ્યાસ વિકલ્પની જેમ મેદનું કારણ નથી. વિકલ્પ જ ક્રમવડે થનાર વર્ણ(અક્ષર)નો ઉલ્લેખ-કથન કરનાર
 વિરુદ્ધ ધર્મ સહિત હોય છે. કથંચિત્ત્વ એક નહિં થાય એમ નહિં અર્થાત્ એક થાય. ઘંડથી અલગ કરેલ અક્ષર સંબંધી સ્વરૂપના લાભનો
 અભાવ થવાથી અર્થાત્ કોઈપણ શબ્દના દરેક અક્ષરોને જુદા પાડવાથી મુખ્ય અર્થનો અભાવ થાય, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિને

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસત્ર
શાનુવાદ
॥ ૪૯૧ ॥

વિષે અકારણતા થાય, આ પ્રમાણે અસમંજસ થાય. એમજ વિરુદ્ધ ધર્માધ્યાસનું કથંચિત્ અભેદપણું છે તે કેવલ નિત્યાનિત્ય થતું નથી. આ દૂષણ દૂર કર્યું એટલું જ નહિ પરંતુ સર્વ વસ્તુ અનેકાંતાત્મક છે એમ વિકલ્પજ્ઞાતવડે સ્વમતસ્થાપન કર્યું. સ્વમતની સ્થાપનાવડે વિકલ્પજ્ઞાત, સ્થાપનાકર્મ છે. અત્ર નિર્યુક્તિની ગાથાઓ જણાવે છે-

ઠવણાકમ્મં એકં(અભેદમિત્યર્થઃ),દિટ્ઠંતો તત્થ પુંડરીયં તુ।અહવાઽવિ સન્નદક્કણ,હિંગુસિવકયં ઉદાહરણં॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર્યુક્ત છે. જે સવ્યભિચાર-દોષ સહિત હેતુ સહસા-તત્કાલ સ્વયં સ્થાપન કરેલ છે તેના સમર્થન માટે જે દૃષ્ટાંત ફરીથી સ્થપાય છે તે સ્થાપનાકર્મ. કહ્યું છે કે-

સવ્યભિચારં હેઝં, સહસા વોત્તું તમેવ અન્નેહિં । ઉવવૂહઙ્ સપ્પસરં, સામત્થં ચઽપ્પણો ણાઝં ॥૧૮૮॥

સવ્યભિચાર હેતુને તત્કાલ કહીને તે જ હેતુને પોતાનું પ્રસંગ સહિત સામર્થ્ય જાણીને અન્ય હેતુઓવડે પુષ્ટ કરે.

તે આ પ્રમાણે-શબ્દ કૃતકત્વ (કરેલ) હોવાથી અનિત્ય છે. પ્રતિપક્ષી-વર્ણાત્મક શબ્દને વિષે કૃતકત્વ વિદ્યમાન નથી, કેમકે વર્ણો(અક્ષરો)ને નિત્યપણાએ કહેલ છે. કૃતકત્વ હેતુ વ્યભિચારી (સદોષ) છે. પૂર્વપક્ષી ફરીથી કહે છે-વર્ણાત્મક શબ્દ કૃતકત્વ (કરાયેલ) છે, પોતાના કારણ(તાલ્વાદિ સ્થાન)ના ભેદવડે ઘટ-પટની જેમ ભિદ્યમાન(ભિન્નપણું) હોય છે. ઘટાદિના દૃષ્ટાંતવડે જ વર્ણોનું કૃતકત્વ સ્થાપન કર્યું માટે સ્થાપનાકર્મ થાય છે. ‘પહુપ્પન્નવિણાસિ’ત્તિ૦ તત્કાલ ઉત્પન્ન

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદેશઃ ૩
આહરણ-
ભેદાઃ
સુ૦ ૩૩૮

॥ ૪૯૧ ॥

થયેલ વસ્તુનો વિનાશ. જે દૃષ્ટાંતમાં-કથનપણા છે તે પ્રત્યુત્પન્નવિનાશી આહરણ. જેમ કોઈક× નગરમાં એક વાણીઓ વસે છે. તેને ઘણી પુત્રી, બહેનો વિગેરે સ્ત્રીઓનો પરિવાર છે. તેના ઘરની પાસે રાજગાંધર્વો (ગૌંયાઓ) દિવસમાં ત્રણ વાર સંગીત કરે છે, તેથી વણિકના ઘરની તમામ સ્ત્રીઓ તે સંગીતના શબ્દને વિષે અને ગાંધર્વોને વિષે આસક્ત થવાથી કંઈપણ ઘરનું કામ કરતી નથી. આ જોઈને તે વાણીઆણ વિચાર્યું કે-આ સ્ત્રીઓ બધી ભ્રષ્ટ થયેલ છે માટે હવે એવો ઉપાય કરું કે જેથી ભવિષ્યમાં ન બગડે. એમ વિચારીને તે સ્ત્રીઓના શીલની રક્ષાને માટે પોતાના ઘરમાં કુલદેવતાનું દેહરું કરાવ્યું અને જ્યારે ગાંધર્વો નાટક કરે ત્યારે તે વાણીઓ પોતાના કરેલા દેહરામાં વાજા વગડાવવા લાગ્યો. તેને લઈને તે ગાંધર્વોને વિગ્ન થવાથી તેઓએ રાજાને નિવેદન કર્યું. રાજાએ વણિકને તેડાવીને પૂછ્યું કે-તું કેમ વિગ્ન કરે છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે-મારા ઘરમાં કુલદેવતા છે તેની આગળ હું વાજા વગડાવું છું. ન્યાયી રાજાએ ગાંધર્વોને કહ્યું કે-એમાં શેઠનો વાંક નથી. તમને જો વિગ્ન થતું હોય તો બીજે સ્થળે ગાયન કરો; કારણ કે દેવની ભક્તિમાં અંતરાય કરાય નહિં. આવી રીતે વાણીઆણ પ્રત્યુત્પન્નદોષનો વિનાશ કરીને પરિવારના શીલનું રક્ષણ કર્યું. એવી રીતે ગુરુએ શિષ્યોને કોઈક વસ્તુમાં આસક્ત થયેલ જોઈને તેઓની આસક્તિનું નિમિત્તપણું નાશ કરવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યુત્પન્નવિનાશનીયતા જણાવનાર હોવાથી પ્રત્યુત્પન્નવિનાશીરૂપ જ્ઞાતતા ગાંધર્વિક આશ્ચર્ય સંબંધી જાણવા યોગ્ય છે. કહ્યું છે કે—

હોતિ પદુપ્પન્નવિના-સણંમિ ગંધર્વિયા ઉદાહરણં । સીસોઽવિ કથ્થઈ જઈ, અજ્ઞોવજ્જેજ્જ તો ગુરુણા । ૧૮૯।

× આ દૃષ્ટાંત ટીકામાં સંક્ષિપ્ત હોવાથી ગાથાવૃત્તિનો ભાવાર્થ લઈને કંઈક વિસ્તારથી લખેલ છે.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૯૨ ॥

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર જણાવેલ છે

‘ વારેયઞ્ચો ઉવાણં ’—ઉપાયવડે ગુરુએ, શિષ્યને આસક્તિથી વારવા યોગ્ય છે અથવા આત્મા આકાશની જેમ અમૂર્તપણાથી અકર્તા છે. આવી રીતે આત્માને અકર્તૃત્વની પ્રાપ્તિરૂપ દૂષણ ઉત્પન્ન થયે છે તેના વિનાશને માટે કહેવાય છે— આત્મા કથંચિત્ મૂર્તપણાથી દેવદત્તની માફક કર્તા જ છે. આહરણતા અને તેના ભેદોનું દેશવડે અને દોષવત્ત્વપણાએ ઉપનય- ન્યાયના જમાવથી આહરણનું વ્યાખ્યાન કર્યું ૨. હવે આહરણતદેશ કહેવાય છે, તે ચાર પ્રકારે છે—૧ અનુશાસન તે અનુ- શાસ્તિ અર્થાત્ સદ્ગુણોના ઉત્કર્તિનવડે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે, આ પ્રકારે જેમાં ઉપદેશાય છે તે અનુશાસ્તિ. જેમ ગુણવાન્ પુરુષો પ્રશંસા કરવા યોગ્ય હોય છે. જેમકે-સાધુના નેત્રમાં પડેલ રજકળને દૂર કરવાવડે લોકોદ્વારા શીલમાં શંકા થવાથી તે કલંકને પ્રક્ષાલન-દૂર કરવા માટે આરાધના કરાયેલ દેવવડે સહાયવાળી, ચાલણીવડે ભરેલ પાણીને છાંટવાથી ઉઘાડેલ છે ચંપાપુરીના ત્રણ દરવાજા જેનીએ એવી જે સુભદ્રા, ‘ અહો શીલવતી ’ એમ મહાજન લોકવડે પ્રશંસાયેલી છે. કહ્યું છે કે—

આહરણં તદેસે, ચઉહા અણુસટ્ઠિ તહ ઉવાલંભો । પુચ્છા નિસ્સાવયણં, હોઈ સુભદ્વાઽણુસટ્ઠીણ ॥૧૯૦॥

૧ અનુશાસ્તિ, ૨ ઉપાલંભ, ૩ પૃચ્છા અને ૪ નિશ્રાવચન—આ ચાર પ્રકારે આહરણતદેશ છે. અનુશાસ્તિ(પ્રશંસા)માં સુભદ્રાનું દૃષ્ટાંત છે.

સાહુકારપુરોયં, જહ સા અણુસાસિયા પુરજણેણં । વેયાવઞ્ચાઈસુવિ, એવ જયંતેવવૂહેજા ॥ ૧૯૧ ॥

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૩
આહરણ-
ભેદાઃ
સૂ. ૩૩૮

॥ ૪૯૨ ॥

જેમ નગરવાસી જનોણે ' સારું કર્યું ' એમ સુમદ્રાની પ્રશંસા કરી તેમ વૈયાવચ્ચ વિઘેરે કાર્યોમાં પ્રયત્ન કરનારાઓની પણ સ્તુતિવડે પરિણામની વૃદ્ધિ કરે.

અહિં તથાપ્રકારે વૈયાવૃત્ત્ય કરવું ઇત્યાદિવડે ઉપનય સંભવે છે, પરંતુ તેના ત્યાગવડે મહાજનદ્વારા કરાયેલી પ્રશંસા માત્રથી જ ઉપનય કરેલ છે માટે આહરણતદેશતા છે. એમજ આગળ પણ અસમ્મત અંશ(વિભાગ)ના ત્યાગથી સમ્મત અંશનું ઉપનયન ભાવવું. ૨ ઓલંબો દેવો તે ઉપાલંભ, પ્રકારાંતરવડે અનુશાસન(શિસ્તામણ) જ છે. તે જેમાં કહેવાય છે તે ઉપાલંભઆહરણતદેશ છે. જેમ-કોઈક અપરાધવાળા શિષ્યો ઉપાલંભ આપવા યોગ્ય છે, તે આ પ્રમાણે—શ્રી મહાવીરસ્વામીના સમવસરણમાં વિમાન સહિત આવેલ ચંદ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશવડે કાલના વિભાગને નહિ જાણતી મૃગાવતી નામની સાધ્વી ત્યાં રહી. બાદ ચંદ્ર તથા સૂર્ય ગયે છતાં આ અતિકાલ-રાત્રિનો સમય છે એમ આંતિવાલી થઈ થકી તે મૃગાવતી સાધ્વીઓ સાથે આર્યા ચંદ્રનાની પાસે ગઈ ત્યારે તેણીએ ઉપાલંભ આપ્યો કે-ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી તમારા જેવીઓને રાત્રિએ બહાર રહેવું તે અયુક્ત છે. ૩ પૃચ્છા-શું ? કેવી રીતે ? કોણે કર્યું ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નરૂપ. જેમાં વિધેયપણાએ ઉપદેશાય છે તે પૃચ્છા. નિર્ણય કરવાના ઇચ્છકોદ્વારા જ્ઞાની પુરુષો પૂછવા યોગ્ય છે, જેવી રીતે કોણિક રાજાએ ભગવાનને પૂછ્યું હતું. તે સંબંધ કહે છે કે-શ્રેણિક નૃપનો પુત્ર કોણિક શ્રમણભગવાન મહાવીરને પૂછતો હવો, તે આ પ્રમાણે-ભદંત ! કામભોગને છોડ્યા સિવાય ચક્રવર્તીઓ મરીને ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ભગવાને કહ્યું કે-સાતમી નરકભૂમિને વિષે. ત્યારે કોણિક બોલ્યો કે-હું ક્યાં ઉત્પન્ન થઈશ ? સ્વામીએ કહ્યું કે-છટ્ટી નરકમાં. કોણિક બોલ્યો કે-હું સાતમીમાં કેમ નહિં ? સ્વામીએ કહ્યું કે-સાતમીમાં ચક્રવર્તીઓ જાય છે. ત્યારે તે

બીસ્થા-
નાજસુત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૯૩ ॥

બોલ્યો કે-શું હું ચક્રવર્તી નથી ? મારે પળ હસ્તિ વિગેરે ચક્રવર્તી સમાન રત્નો છે. સ્વામીએ કહ્યું કે-તારી પાસે બીજાં રત્નો અને નિધાનો નથી. ત્યારે કૃત્રિમ રત્નો બનાવીને ભરતક્ષેત્ર સાધવાને પ્રવૃત્ત થયેલ તે કોણિક, કૃતમાલ નામના યક્ષવડે તમિસ્રા ગુફાના દ્વાર પાસે મરાયો અને હટ્ટી નરકમાં ગયો. ૪ ‘નિસ્સાવયણે’ ત્તિ૦ નિશ્રાવડે જે વચન તે નિશ્રાવચન. કોઈ પળ શિસુર્ણને અવલંબીને બીજાને બોધ કરવા માટે જે વચન તે નિશ્રાવચન છે. તે જેમાં વિધેયપણાએ કહેવાય છે તે આહરણનિશ્રાવચન છે. વિનયસંપન્ન અન્ય શિષ્યને અવલંબીને નહિં સહન કરનાર શિષ્યો પ્રત્યે કિંચિત્ કહે. જેમ ગૌતમસ્વામીને આશ્રયીને ભગવાને કહેલ છે તેમ. તે આ પ્રમાણે-દીક્ષિત તાપસાદિને કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થયે છે તે અને પોતાને કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ ન થવાથી અધૈર્યવાળા ગૌતમને (ભગવાને કહ્યું કે) ગૌતમ ! તું ઘણા કાઠથી (સ્નેહવડે) સંશ્લિષ્ટ (જોડાયલો) છે, ચિરકાળનો પરિચિત છે, તું અધૈર્ય ન કર ઇત્યાદિ વચનના સમૂહવડે અનુશાસન કરનાર ભગવાનદ્વારા બીજાઓ પળ અનુશાસન કરાયા. વઠી તેમના બોધ માટે દ્રુમપત્રક નામનું અધ્યયન કહેલ છે. કહ્યું છે કે-“પુચ્છાએ કોણિએ ખલ્લુ, નિસ્સાવયણંમિ ગોયમસ્સામિ”- પૂછવામાં કોણિક રાજાનું અને નિશ્રાવચનમાં શ્રીગૌતમસ્વામીનું ઉદાહરણ છે. ત્રીજું તદેશોદાહરણ વ્યાખ્યાન કરાયું, હવે તદોષઉદાહરણનું વ્યાખ્યાન કરાય છે-તે ચાર પ્રકાર છે. ૧ ‘અહમ્મજુત્તે’ ત્તિ૦ કોઈક અર્થને સાધવા માટે જે ઉદાહરણ કેવલ પાપના કથનરૂપ કહેવાય છે, જેના કહેવાથી પ્રતિપાદ્ય-શ્રાતાને અધર્મની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે તે અધર્મયુક્ત ઉદાહરણ. તે આ પ્રમાણે-નલદામકોલિકની જેમ ઉપાયવડે કાર્યોને કરવાં. તેની કથા કહે છે-સ્વપુત્રને કરડનાર મંકોડાનો શોધ

* ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું દશમું અધ્યયન.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૩
આહરણ-
મેદા: સૂ૦
૩૩૮ ॥

॥ ૪૯૩ ॥

કરવાથી જોયેલ બિલમાં રહેલા બધા ય મંકોડાઓને મારવા માટે ઉષ્ણ પાણી રેડવાનું કાર્ય જોઈને સુશ થયેલ ચાળક્યે તે મંકોડા મારનાર નલદામકોલિકને કોટવાલનું પદ આપ્યું. તેણે ચોરીના કાર્યમાં સહકારી થવારૂપ-મદદગાર બનવારૂપ ઉપાયવડે વિશ્વાસ ઉપજાવીને સાથે મઠેલા ચોરોને વિષમિશ્રિત ભોજન સ્વરાવી બધાને મારી નાખ્યા. આ આહરણ-તદોષતા અર્થાત્ દૃષ્ટાંતની દોષતા. આ દૃષ્ટાંત અધર્મયુક્ત અને તેવા પ્રકારના શ્રોતાને અધર્મની બુદ્ધિનું ઉત્પન્ન કરાવનારું છે. સાધુપુરુષે આવા પ્રકારનું ઉદાહરણ આપવા યોગ્ય નથી. ૨ ' પડિલોમે ' ત્તિ૦ જેમાં પ્રતિકૂલ પ્રત્યે પ્રતિકૂલપણું ઉપદેશાય છે. ' યથા શઠં પ્રતિ શઠત્વં કુર્યાત્ ' જેમ શઠ પ્રત્યે શઠતા કરવી; જેમકે ચંડપ્રચોતનું અપહરણ કરવા માટે તેનાવડે અપહરણ કરાયેલ અભયકુમારે તેની સાથે શઠતા કરી હતી. શ્રોતાને અન્યનો અપકાર કરવામાં નિપુણબુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી આ દૃષ્ટાંતને તદોષતા છે. અથવા ધૃષ્ટ-ધીઠા પ્રતિવાદીજીવ અને અજીવ આ બે રાશિ જ છે એમ કહ્યે છતે તેનું સંહન કરવા માટે કોઈક કહે છે-ગરોઝી વિગેરેના કપાયેલા પૂંછડાની જેમ નોજીવ નામની ત્રીજી રાશિ પણ છે. આ વિપરીત સિદ્ધાંતના કથનથી આ દૃષ્ટાંતને પણ તદોષતા છે. ૩ ' અત્તોવળીએ ' ત્તિ૦ પોતે જ સ્થાપન થયેલ, જેમ નિવેદન કરેલ તેમ સ્વયં જોડાયેલ છે જેને વિષે તે આત્મોપનીત. જે દૃષ્ટાંત અન્યમતને દૂષણ આપવા માટે સ્વીકારેલ તે દૃષ્ટાંતદ્વારા પોતાના મતને દુષ્ટપણાએ લઈ જાય છે. જેમ પિંગલે જે કહ્યું તે પોતાના દોષને માટે થયું. તેની કથા કહે છે-તઢાવ અભેદ કેમ થશે ? એમ રાજાએ પૂછ્યું ત્યારે પિંગલ નામનો સ્થપતિ(કારીગર) બોલ્યો કે-ભેદના સ્થાનમાં કપિલાદિ ગુણવાળો પુરુષ ભૂમિમાં દાઢ્યે છતે અભેદ થશે. પ્રધાને તો તેવા ગુણો પિંગલમાં હોવાથી તેને જ તઢાવમાં નિહાળ્યો. એમ પોતાના વચનદોષથી

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૯૪ ॥

પોતે જ જોડાયો. આ પ્રમાણે પણ આત્મોપનીત છે. અહિં ઉદાહરણ કહે છે-જેમ ' સર્વે જીવોને હળવા નહિ ' આ પક્ષને દૂષણ આપવા માટે કોઈક કહે છે-જેમ વિષ્ણુ દૈત્યોને હળવા છે તેમ અન્ય ધર્મમાં રહેલાઓને હળવા. આવી રીતે કહેવાવડે વાદીએ ધર્માતરમાં રહેલા પુરુષોને સ્વ આત્મા હળવા યોગ્યપણાએ સ્થાપન કર્યો. આ દૃષ્ટાંતની તદોષતા તો પ્રસિદ્ધ છે. ૪ ' દુરુવ-ળીએ ' ત્તિ૦ દુષ્ટુપનીત-નિશ્ચિત રૂપ યોજેલું છે જેને વિષે તે દુરુપનીત-દુષ્ટ રીતે કહેલ-પરિવ્રાજકના વાક્યની જેમ, તે આ પ્રમાણે-[જાઝવડે વ્યગ્ર હાથવાળો કોઈક પરિવ્રાજક મત્સ્યને પકડવા માટે ચાલ્યો. કોઈક ધૂતે તેને કંઈક કહ્યું અને તેનો તેણે અસંગત ઉત્તર આપ્યો] આ પ્રસંગમાં શ્લોક છે કે-હે આચાર્ય-ભિક્ષુ ! આ તારી જીર્ણ કંથા કેમ છે ? તેણે કહ્યું-મત્સ્યના વધ માટે જાઝ છે. ધૂતે પૂછ્યું-શું તું મત્સ્યોને ખાય છે ? તેણે કહ્યું-હું દારુ સાથે માંસ ખાઉં છું ? ફરી ધૂતે પૂછ્યું-શું તું દારુ પીએ છે ? તેણે કહ્યું-વેશ્યાની સાથે પીઉં છું. ધૂતે ફરી પૂછ્યું-શું તું વેશ્યાને ઘેર જાય છે ? હા. દુશ્મનોની ગરદન ઉપર પગ દર્દને જાઉં છું. ધૂતે કહ્યું-શું તારે શત્રુઓ છે ? તેણે કહ્યું-હા હું ચોરી કરું છું માટે શત્રુઓ છે. ધૂતે ફરી પૂછ્યું-શું તું ચોર છો ? તેણે જવાબ આપ્યો-ઘૂત-જુગાર खेलવાને માટે. ધૂતે પુનઃ પૂછ્યું-શું તું જુગારી છે ? ભિક્ષુએ કહ્યું-જે કારણથી હું દાસીપુત્ર છું તેથી જુગાર खेलું છું." આ પ્રમાણે પ્રકૃત સાધ્યમાં અનુપયોગી અથવા પોતાના મતમાં દૂષણ લાવનારું દૃષ્ટાન્ત, તે દાર્શનિકની સાથે સાધર્મ્યના અભાવથી દુરુપનીત છે. જેમ ઘટની માફક શબ્દ નિત્ય છે, અહિં ઘટમાં નિત્યત્વ નથી જ, માટે ઘટના સાધર્મ્યથી શબ્દનું નિત્યપણું ક્યાંથી સિદ્ધ થાય ? પરંતુ ઘટના અનિત્યપણાથી તેના સાધર્મ્યપણાને લઈને શબ્દનું અનિત્યપણું તેમને અમાન્ય છતાં પણ સિદ્ધ થાય છે. આ દૃષ્ટાંત સાધ્યમાં અનુપયોગી છે. વઢી સંતાન-ક્ષણપરંપરાનો નાશ

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદેશઃ ૩
આહરણ-
ભેદાઃ
સૂ. ૩૩૮

॥ ૪૯૪ ॥

તે દીપકની માફક મોક્ષ છે. આવી રીતે (બૌદ્ધના) સ્વીકારને વિષે દીપકના દૃષ્ટાંતથી અનાદિમાન્ સંતાનની પળ અવસ્તુતા થાય છે, તે વ્રતાવે છે—દીપ અને આત્માના સંતાનનો નાશ ઉત્તર ક્ષણનો અજનક છે. ઉત્તરક્ષણને ઉત્પન્ન ન કર્યે છતે અર્થ-ક્રિયાકારિત્વ (કાર્ય) લક્ષણરૂપ સત્ત્વ(વિદ્યમાનપણું)નો અભાવ હોવાથી છેલ્લા ક્ષણનું અવસ્તુપણું છે કેમકે અંત્ય ક્ષણ અવસ્તુત્વજનક છે. પૂર્વ ક્ષણનું પળ અવસ્તુત્વ છે, તેથી જ પૂર્વતરનું પળ, એવી રીતે સમસ્ત સંતાનનું અવસ્તુપણું થશે. પૂર્વપક્ષી—અન્ય ક્ષણના અનારંભમાં પળ સ્વગોચર(પ્રત્યક્ષ) જ્ઞાન ઉત્પન્નરૂપ અર્થક્રિયાનો કરનાર હોવાથી અંત્યક્ષણ વસ્તુરૂપ થશે. ઉત્તર૦—એમ નથી. એ પ્રમાણે તો મૂત અને માવી પર્યાયની પરંપરારૂપ યોગિજ્ઞાન પળ પોતાના વિષયને ઉત્પન્ન કરે છે માટે વસ્તુપણું સ્વીકારનું એમ કહેવું યોગ્ય નથી. ક્ષણાંતરના અનારંભમાં વસ્તુત્વ છે, આ કથનથી દીપનું દૃષ્ટાંત સ્વમતમાં દૂષણ આપનારું થાય છે. અથવા કૃતકત્વ હોવાથી ઘટની માફક શબ્દ અનિત્ય છે. આ વક્તવ્યમાં સંભ્રમથી કૃતકત્વ હોવાથી શબ્દવત્ ઘટ અનિત્ય છે. આમ કહેનારને વિપરીત દૃષ્ટાંતથી દુરુપનીત થાય છે. આ સંબંધમાં જણાવે છે કે—

પઢમં અહમ્મજુત્તં, પડિલોમં અત્તણો ઉવન્નાસો । દુરુવણિયં ચ ચઉત્થં, અહમ્મજુત્તમ્મિ નલદામો । ૧૧૨ ।
પડિલોમે જહ અભઓ, પજ્જોયં હરહ અવહિઓ ॥ સંતો । ઇતિ

* આ અર્થી ગાથા છે.

શ્રીસ્વા-
નામ્નસ્ય
શાસ્ત્રવાદ
॥ ૪૯૫ ॥

અત્તુવન્નાસંમિ ય, તલાયભેયંમિ પિંગલો થવર્હ ।

અણિમિસગેળહણભિચ્છુગ, દુરુવળીણ ઉદાહરણં ॥ ૧૯૩ ॥

આ અઢી ગાથા પ્રાયઃ ઉક્તાર્થ છે. આહરણતદોષ કહ્યો, હવે ઉપન્યાસઉપનય કહેવાય છે, તે ચાર પ્રકારે છે-તેમાં 'તન્વત્થુ' -
ત્તિ° વાદવિડે સ્થાપન કરાયેલ સાધનરૂપ વસ્તુ છે તે જ ઉત્તરભૂત વસ્તુ છે જે ઉપન્યાસોપનયમાં તે ૧ તદ્વસ્તુક અથવા તે જ-
અન્યવડે સ્થપાયેલ વસ્તુ તે તદ્વસ્તુ, તે જ તદ્વસ્તુક, તે વસ્તુયુક્ત ઉપન્યાસઉપનય પળ તદ્વસ્તુક કહેવાય છે. આગલ પળ એમજ
જાણવું. જેમ કોઈક કહે છે કે-સમુદ્રના કિનારા ઉપર એક મહાન્ વૃક્ષ છે, તેની શાખાઓ જલ અને સ્થલ ઉપર રહેલી છે.
તેના જે પાંદડાં જલમાં પડે છે તે જલચર જીવો થાય છે અને જે સ્થલમાં પડે છે તે સ્થલચર જીવો થાય છે. અન્ય (પ્રતિવાદી)
વાદીએ સ્થાપિત વૃક્ષના પત્ર-પતનરૂપ વસ્તુને ગ્રહણ કરીને જ તેણે કહેલા વાક્યનું ઁડન કરે છે, પરંતુ જે પત્રો મધ્યમાં પડે
છે તેઓની શી સ્થિતિ ? તે કહો. આ યુક્તિમાત્ર ઉત્તરભૂત તદ્વસ્તુક ઉપન્યાસઉપનય છે. જ્ઞાત-દષ્ટાંતના નિમિત્તપણાથી આનું
જ્ઞાતપણું છે. અથવા આ જ્ઞાત યથારૂઢ જ છે. તે કહે છે-આનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે-જલ અને સ્થલમાં પડેલાં પત્રો, જલ
અને સ્થલના મધ્યમાં પડેલાં પત્રની જેમ જલચરાદિ જીવોરૂપ સંભવતાં નથી, જલ અને સ્થલમાં પડેલા પત્રોને
જલચરત્વાદિની પ્રાપ્તિની જેમ તે બન્નેના મધ્યમાં પડેલા પત્રોને ઉભય (જલચર-સ્થલચરમિશ્રિત) રૂપનો પ્રસંગ આવશે;
પરંતુ ઉભયસ્વરૂપ જીવો તો સ્વીકારેલા નથી. અથવા જીવ આકાશની જેમ અમૂર્તપણાથી નિત્ય છે. આવી રીતે વાદીએ કહ્યો

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદેશઃ ૩
આહરણ-
ભેદાઃ
સૂ ૩૩૮

॥ ૪૯૫ ॥

છતે તેને ઉત્તર આપે છે-જીવ મૂર્તપણથી કર્મની માફક અનિત્ય જ થાઓ. 'તયન્નવત્થુ' ત્તિ° અન્યવડે સ્થપાયેલ વસ્તુથી ઉત્તરભૂત અન્ય વસ્તુ છે જે ઉપન્યાસઉપનયમાં તે ૨ તદન્યવસ્તુક. જેમ જલમાં પડેલાં પત્રો જલચર જીવો થાય છે એમ કહે છે, એનું નિરસન કરવાને માટે પતનથી અન્ય ઉત્તર કહે છે-જે પત્રોને પડાવીને ધ્રુવે છે અથવા લઈ જાય છે તે પાંદડાંનું શું થશે ? કયા રૂપમાં આવશે ? કંઈ નહિ થાય. આ પળ જળાવનારપણા જ્ઞાત કહેલ છે. અથવા આ જ્ઞાત યથારૂઢ જ છે. તે કહે છે-જલ અને સ્થલમાં પડેલાં પત્રો મનુષ્ય વિગેરેથી આશ્રિતપત્રોની માફક જલચરાદિ જીવોરૂપે સંભવતા નથી. અહિં આ અભિપ્રાય છે કે-જેમ જલાદિવડે આશ્રિત થવાથી પત્રો જલચરાદિપણે ઉત્પન્ન થાય છે તેમ મનુષ્યાદિવડે આશ્રિત થવાથી મનુષ્યાદિથી ઉત્પન્ન થયેલ યૂકા(જૂ) આદિ સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાઓ; કારણ કે આશ્રિતપણાની સમાનતા હોય છે પરંતુ તે પત્રો તેમ તે સ્વરૂપે સ્વીકારેલ નથી માટે જલ વિગેરેમાં પડેલાં પત્રોનું પણ જલચરપણું વિગેરેનો અસંભવ છે. 'પહિનિભે' ત્તિ° જે ઉપન્યાસઉપનયમાં વાદીએ સ્થાપેલ વસ્તુની સમાન વસ્તુ ઉત્તર દેવા માટે સ્થાપન કરાય છે તે ૩ પ્રતિનિભ. જેમ કોઈપણ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે-જે પુરુષ મને અપૂર્વ વસ્તુ સંભળાવે તેને એક લાખના મૂલ્યવાળો કટોરો આપું. તેને અપૂર્વ સંભળાવ્યું તો પણ તે અપૂર્વ નથી એમ સ્વીકારે છે. ત્યારબાદ એક સિદ્ધપુત્રે કહ્યું કે—

તુજ્ઞ પિયા મજ્ઞ પિણ્ણો, ધારેઈ અણૂણયં સયસહસ્સં । જઈ સુયપુવ્વં દિજ્જુ, ન સુયં ધોરયં દેહિ ॥૧૧૪

તારા પિતાએ મારા પિતા પાસેથી સંપૂર્ણ એક લાખ દ્રવ્ય લીધેલું છે, તે જો તે પૂર્વે સાંભળ્યું હોય તો લાખ દ્રવ્ય આપ, અને ન સાંભળ્યું હોય તો આ અપૂર્વ છે માટે કટોરો આપ.

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ४९६ ॥

आ दृष्टાંતની સદૃશતા આ પ્રમાણે કે-કોઈકે બધુંય કહે છે તે પળ મેં આ પ્રથમ સાંભળેલું છે એવી રીતે અસત્ય વચન બોલ-
નારના નિગ્રહ માટે “ તારા પિતાએ મારા પિતા પાસેથી લાખ દ્રવ્ય લીધેલ છે ” આ પ્રકારે બે તરફથી બંધન સમાન અસત્ય
વચનનું જ સ્થાપનપણું હોવાથી આ દૃષ્ટાંતની પ્રતિનિભતા-સમાનપણું છે. યુક્તિમાત્રરૂપ આ પ્રતિનિભનું પળ અર્થને જણાવનાર
હોવાથી જ્ઞાતપણું છે અથવા યથારૂઢ જ આ જ્ઞાત છે તે કહે છે. અહિં આ પ્રયોગ છે-મને કોઈ પળ શ્લોક વિગેરે અશ્રુતપૂર્વ નથી
અર્થાત્ બધું ય સાંભળેલું છે. આવા પ્રકારના અભિમાનરૂપ ધનવાલાને અમે ઉત્તર આપીએ છીએ કે-તને અશ્રુતપૂર્વ-પૂર્વ નહિં સાંભ-
ળેલ વચન છે. તારો પિતા, મારા પિતાનો સંપૂર્ણ એક લાખ દ્રવ્યનો દેવાદાર છે. ‘ હેડ ’ સ્તિ૦ જે ઉપન્યાસઉપનયમાં પ્રશ્નનો
હેતુ ઉત્તરરૂપે કહેવાય છે તે ૪ હેતુ. કોઈકવડે કોઈક પ્રશ્ન પૂછાયો-શું તારાવડે યવ સ્ત્રીદાય છે ? તે કહે છે કે-ફોકટ
નથી મળતા માટે. વઢી શા કારણથી તું બ્રહ્મચર્યાદિ અનુષ્ઠાન કરે છે ? ઉત્તર-તપસ્યા નહિં કરનારાઓને નરકાદિને વિષે બહુ
ભારે વેદના હોય છે માટે અનુષ્ઠાન કરું છું. આ પળ યુક્તિમાત્ર છે પરંતુ અર્થને જણાવનાર હોવાથી જ્ઞાનરૂપે કહેલ છે અથવા
યથારૂઢ જ્ઞાત જ છે. તે કહે છે-આનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે-શા કારણથી તારાવડે પ્રવ્રજ્યા-ક્રિયા કરાય છે ? એમ કોઈકવડે
પૂછાયો થકો સાધુ કહે છે કે-પ્રવ્રજ્યા સિવાય મોક્ષ થાય નહિં માટે ક્રિયા કરું છું. એનું સમર્થન કરવા માટે જ સાધુ તે પ્રત્યે
કહે છે-અરે યવને ગ્રહણ કરનાર ! જામાટે તારાવડે યવ સ્ત્રીદાય છે ? તે કહે છે કે-મફત નથી મળતા માટે. સાધુઓનો આ
અભિપ્રાય છે-જેમ ફોકટ મળવાના અભાવથી તું યવોને સ્ત્રીદે છે એવી રીતે હું પળ પ્રવ્રજ્યા વિના મોક્ષનો લાભ ન થવાથી સંયમ
ક્રિયા કરું છું. અહિં સ્ત્રીદવામાં મફત યવના અલાભરૂપ હેતુને દૃષ્ટાંતરૂપે આપેલ હોવાથી હેતુઉપન્યાસઉપનય જ્ઞાતતા છે. અહિં

૪ સ્થાન-
કાન્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
આહરણ-
ભેદા:
સૂ. ૩૩૮

॥ ૪૯૬ ॥

કિંચિત્ વિશેષણવડે આવા પ્રકારના અન્ય જ્ઞાતભેદો પણ સંભવે છે, પરંતુ તે વિવક્ષિત નથી અથવા ગુરુઓવડે કથંચિત્ અંતર્ભાવિ વિવક્ષિત છે. પરંતુ અમે તેને સમ્યગ્ જાણતા નથી. ૫. હવે જ્ઞાત પછી દૃષ્ટાંતવાળા હેતુને સાધ્યસિદ્ધિનું અંગ હોવાથી તેના ભેદોને 'હેતુ' ઇત્યાદિ ત્રણ સૂત્રવડે કહે છે-આ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે- 'હિનોતિ' -જ્ઞેય વસ્તુને જણાવે છે માટે હેતુ; અન્યથા અનુપપત્તિ લક્ષણરૂપ છે. કહ્યું છે કે- "અન્યથા હેતુનું અનુપપત્તિરૂપ લક્ષણ કહેલ છે તેની અપ્રસિદ્ધિ, સંદેહ અને વિપર્યાસવડે હેત્વાભાસપણું કહેલ છે." (૧) પૂર્વે કહેલ હેતુ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપ ઉપપત્તિ(યુક્તિ) માત્ર છે. અને આ 'હેતુ' તો સાધ્ય પ્રત્યે અન્વય અને વ્યતિરેકવાળો છે. તેવા પ્રકારના દૃષ્ટાંતવડે તદ્ભાવનું સ્મરણ થાય છે તે એક લક્ષણવાળો છે, પરંતુ કિંચિત્ વિશેષથી ચાર પ્રકારે છે. 'જાવણ' ત્તિ૦ વાદીને કાઠની યાપના-વિલંબ કરાવે છે. જેમ કોઈક અસતી સ્ત્રી 'એકેક રૂપીઆવડે એકેક ઉંટનું લીંડું દેવું' એવી રીતે પતિને શિસ્તમાન આપીને તે લીંડાંને વેચવા માટે ઉજ્જયનીમાં મોકલવાના ઉપાયવડે વિટ (ઉલ્લંઠ) પુરુષની સેવામાં કાઠની યાપના કરતી હતી, આ ૧ યાપકહેતુ છે. કહ્યું છે કે—

“ ઉબ્ભામિથા ય મહિલા, જાવગહેઝમ્મિ ઉદ્દલિંડાઈ ”

ઉક્તાર્થ છે. અહિં વૃદ્ધોએ વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે-પ્રતિવાદીને જાણીને તેવા તેવા વિશેષણ બહુલ હેતુ કરવા યોગ્ય છે કે જેથી કાઠની યાપના (વિલંબ) થાય છે અને વાદી પ્રકૃત વિષયને જાણતો નથી. તે સંભાવના આવા પ્રકારે કરાય છે-પવનો ચેતન-વાળા છે. અન્યવડે પ્રેરણા થયે છતાં તિરછો અને અનિયતપણાએ ગાયના શરીરની જેમ ગતિમાન્ હોય છે. આ હેતુ, વિશેષણની બહુલતાએ વીજાને દુઃસ્વપૂર્વક જાણવારૂપ હોવાથી વાદીને કાઠની યાપના કરે છે. હેતુના સ્વરૂપને ન જાણતો થકો વાદી જલ્દીથી

શ્રીસ્થા
નાકાવર
શાનુવાદ
॥ ૪૯૭ ॥

અનૈકાંતિકત્વ વિગેરે દૂષણોને પ્રગટ કરવા માટે સમર્થ થતો નથી, માટે આ હેતુથી વાદીને કાઠની યાપના થાય છે. અથવા વ્યાપ્તિની પ્રતીતિ ન થવાવડે વ્યાપ્તિસાધક પ્રમાણાંતરની વિશેષ અપેક્ષા સહિત હોવાથી વાદી જલ્દીથી સાધ્યની પ્રતીતિ કરતો નથી, પરંતુ કાઠક્ષેપ થાય છે. આ હેતુ સાધ્યની પ્રતીતિ પ્રત્યે વિલંબ કરાવનાર હોવાથી યાપક છે. જેમ વસ્તુ સત્ત્વ (છતાપણું) હોવાથી ક્ષણિક છે. બૌદ્ધના પક્ષમાં “ સત્ત્વાત્ ” આ હેતુ છે, પરંતુ એમ શ્રવણ માત્રથી કોઈ અન્ય ક્ષણિકપણા પ્રત્યે પ્રતીતિ કરતા નથી. આથી બૌદ્ધ સત્ત્વ (છતાપણું) ક્ષણિકત્વવડે વ્યાપ્ત છે. આ *વ્યાપ્તિને સાધવા માટે પ્રયત્ન કરે છે, તે બતાવે છે- નામનું અર્થક્રિયાકારીપણું જ સત્ત્વ છે અર્થાત્ ઘટ નામ જઝાહરણ-પાળી લાવવું વિગેરે ક્રિયા કરનાર થાય તો જ ઘટમાં અર્થક્રિયાકારીપણું છે; અન્યથા વંધ્યાના પુત્રને પણ સત્ત્વ(છતાપણા)નો પ્રસંગ આવશે. નિત્યનું એક સ્વરૂપ હોવાથી અર્થક્રિયા ક્રમવડે નહિં થાય, અને યૌગપદ્ય-એકી સાથે પણ નહિં થાય; કેમ કે ક્ષણાંતર(અન્ય ક્ષણ)માં અકર્તાપણાનો પ્રસંગ થશે. આ હેતુથી અર્થક્રિયાલક્ષણરૂપ સત્ત્વ, અક્ષણિકથી નિવર્તમાન થયું થકું ક્ષણિક જ રહે છે. આવી રીતે કાઠક્ષેપવડે સાધ્ય અને સાધનને વિષે કાઠની યાપના કરનાર હોવાથી ‘ સત્ત્વ ’લક્ષણ હેતુ યાપક છે. ‘ સ્થાપયતિ ’ વ્યાપ્તિ પ્રસિદ્ધ હોવાથી કાઠક્ષેપ વિના પક્ષનું સમર્થન કરે છે. જેમ કોઈક ધૂત્ત પરિવ્રાજક એમ કહે છે કે-‘ લોકના મધ્યભાગમાં આપેલું બહુફલવાળું થાય છે, તે મધ્યભાગને હું જ જાણું છું. ’ એમ માયાવડે દરેક ગામમાં ભિન્ન ભિન્ન લોકના મધ્યભાગને પ્રરૂપતો હતો. તેનો નિગ્રહ કરવા માટે કોઈક શ્રાવકે કહ્યું કે-‘ લોકના મધ્યભાગનું એકપણું હોવાથી ઘણા ગામોને વિષે તેનો સંભવ

* યત્ સત્ તત્ ક્ષણિકમ્ તે વ્યાપ્તિ:-જે સત્ છે તે ક્ષણિક છે, આ વ્યાપ્તિ છે.

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૩
આહરણ-
ભેદા:
સૂ. ૩૩૮

॥ ૪૯૭ ॥

કેવી રીતે હોય ? આવી રીતે યુક્તિથી તારાવડે બતાવેલ ભૂલોકનો મધ્યભાગ થતો નથી. ' આ પ્રમાણે પક્ષ સ્થાપન કર્યું માટે ૨ સ્થાપકહેતુ છે. કહ્યું છે કે-“ લોગસ્સ મજ્ઞજાણણ, થાવગહેઝ ઉદાહરણ ” ઉક્તાર્થ છે. ધૂમ હોવાથી અહિં અગ્નિ છે, વઢી દ્રવ્ય અને પર્યાયથી વસ્તુ નિત્યાનિત્ય છે, તે પ્રમાણે પ્રતીયમાનપણાથી-ચોકસ થતી હોવાથી આ બે હેતુની પ્રસિદ્ધ વ્યાપ્તિવડે કાઠક્ષેપ વિના સાધ્યના સ્થાપનથી સ્થાપકપણું છે. તથા ‘ વ્યંસયતિ ’ બીજાને જે વ્યામોહ [ભ્રમ] ઉત્પન્ન કરે છે તે શકટ અને તીતરને ગ્રહણ કરનાર ધૂર્તની જેમ વ્યંસક છે. તેની કથા કહે છે-કોઈક પુરુષે રસ્તાના મધ્યમાં મઠેલ મૃત તીતરયુક્ત શકટ(ગાડું)વડે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. તેને ધૂર્તે કહ્યું કે-આ *શકટતીતર કેમ મઠે છે ? તે પુરુષે-આ શકટ સંબંધી તીતર માગે છે એમ વિચારીને કહ્યું કે-“તર્પ્પણાલોઢિકયા” પાળી વિગેરેથી મસઠેલ સાથુઆવડે મઠે છે. ત્યારપછી ધૂર્તે સાક્ષીઓને બોલાવીને તીતર સહિત શકટને ગ્રહણ કર્યું અને કહ્યું કે-‘ આ બન્ને મારા છે, એણે જ શકટતીતર આપેલ છે. મેં તો શકટસહિત તીતર તે શકટતિત્તરી ગ્રહણ કરેલ છે. ’ આ પ્રમાણે બનવાથી ગાડાવાળો શ્વેદ પામ્યો. કહ્યું છે કે-“ સા સગડતિત્તરી વંસગંમિ હેઝંમિ હોઝ ણાયઞ્વા” ઉક્તાર્થ છે. તે આવી રીતે-“અસ્તિ જીવોઽસ્તિ ઘટઃ” જીવ છે, ઘટ છે, એમ સ્વીકાર કર્યે છતે જીવ અને ઘટને વિષે અસ્તિત્વ સમાનપણાએ વર્તે છે તેથી તે બન્નેનું એકપણું થયું, અભિન્ન શબ્દનો વિષય હોવાથી વ્યંસક હેતુ. ઘટ શબ્દનો વિષય ઘટના સ્વરૂપની જેમ. વઢી અસ્તિત્વ જીવાદિમાં વર્તતું નથી, તેથી જીવાદિનો અભાવ થાય, કેમકે અસ્તિત્વનો અભાવ હોવાથી વ્યંસક હેતુ છે કેમકે તે પ્રતિવાદીને વ્યામોહ કરનાર છે. તથા ‘ત્હસણ’ત્તિ. વ્યંસકવડે પ્રાપ્ત થયેલ અનિષ્ટ

* અહિં ‘ શકટતીતર ’ શબ્દ વિભક્તિ રહિત હોવાથી ભ્રમજનક છે.

શ્રીશ્યા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૯૮ ॥

લૂંટે છે અર્થાત્ ગયેલ વસ્તુને પાછી વાળે છે તે લૂપકહેતુ. તે જ શાકટિકે-ગાડાવાળાએ જેમ બીજા ધૂતે તેને શીશ્વચ્યું ત્યારે તે ધૂત પાસે જઈને માઃયું કે-મને તર્પણાલોડિકા આપ. ત્યારપછી તે ધૂતે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે-આને સત્કુ (પાત્રવિશેષવડે) મસઠેલ પિંડ આપ. તેમ કરતી થકી-સાધુઆના પિંડને મસઠતી એવી તેની માર્યાને ગ્રહણ કરીને તે ચાલતો થયો અને ધૂતને કહ્યું કે-આ સ્ત્રી મારી છે કેમકે સત્કુવડે જે મસઠે છે તે તર્પણાલોડિકા છે અને તે તે જ આપેલ છે. કારણ કે-અસ્તિત્વની વૃત્તિવડે જીવ અને ઘટને વિષે તું એકત્વની સંભાવના કરે છે ત્યારે સર્વ ભાવોનું એકત્વ થશે, કારણ કે સર્વ ભાવોને વિષે પણ અસ્તિત્વવૃત્તિની સમાનતા છે, પરંતુ એમ થતું નથી. અહિં અસ્તિત્વવૃત્તિની સમાનતા હોવાથી આ લૂપક હેતુ છે, કેમકે જીવ અને ઘટને વિષે અભાવની આપત્તિરૂપ એકત્વના પ્રતિપાદક લક્ષણને અથવા બીજાએ ઉત્પન્ન કરેલ અનિષ્ટને લૂંટેલ છે. ૧. ' અહવે ' તિ૦ પ્રકારાંતરવડે હેતુને જણાવનાર વિકલ્પ અર્થવાળો ' અથવા ' શબ્દ છે. ' હિનોતિ ' પ્રમેયરૂપ પદાર્થને જે જણાવે છે તે અથવા જેનાવડે પદાર્થ જણાય છે તે હેતુ, અર્થાત્ પ્રમેયની પ્રમાણિતિ-નિર્ણય કરવામાં જે કારણ તે પ્રમાણ. તે સ્વ-રૂપ વિગેરેના ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. તેમાં ' પચ્ચક્ષે ' તિ૦ અર્થો પ્રત્યે જે વ્યાપ્ત થાય છે તે અક્ષ-આત્મા, તે પ્રત્યે જે જ્ઞાન વર્તે છે તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે. નિશ્ચયથી અવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવલરૂપ છે. અથવા અક્ષ-ઇન્દ્રિયો પ્રત્યે જે જ્ઞાન વર્તે છે તે વ્યવ-હારથી પ્રત્યક્ષ છે, અને તે ચક્ષુ વિગેરેથી થયેલું છે. પ્રત્યક્ષનું લક્ષણ કહે છે-“ પદાર્થનું અપરોક્ષપણાએ ગ્રહણ કરનાર જે જ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ અને ઇન્દ્રિયોવડે ગ્રહણની અપેક્ષાએ બીજું પરોક્ષ જાણવું. ” ' અનુ '-લિમ(ચિહ્ન)નું દર્શન અને સંબંધના અનુસ્મરણ પછી ' માન '-જે જ્ઞાન તે ૨ અનુમાન છે, એનું લક્ષણ આ પ્રમાણે-“ સાધ્ય વિના હેતુથી ન થનાર અને સાધ્યનો નિશ્ચય કરાવનાર

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૧
આહરણ-
ભેદાઃ
સૂ. ૩૩૮

॥ ૪૯૮ ॥

અનુમાન છે, કેમ કે પ્રમાણ હોવાથી પ્રત્યક્ષની માફક તે આંતરે રહિત છે.” આ સાધ્ય વિના ન થનાર હેતુથી ઉત્પન્ન થવાવડે પળ ઉપચારથી હેતુ છે. ૩ ઉપમાન તે ઉપમા, તે જ ઉપમ્ય, આથી ‘રોજના જેવો આ બઢદ છે’ એવી સમાનતાના નિર્ણય-રૂપ છે. કહ્યું છે કે-કોઈક પુરુષ બઢદને જોઈને જંગલમાં ઘણા અવયવોની સમાનતા ધારણ કરનાર અને ગોઠ કંઠવાઢા અન્ય રોજને ડ્યારે જુદા છે ત્યારે તે જ અવસ્થામાં આ પશુના જેવો આ બઢદ છે એવું જે જ્ઞાન પ્રવર્તે છે તે ઉપમાન છે. અથવા સાંભઢેલ અતિદેશ વાક્યના સમાન અર્થની પ્રાપ્તિને વિષે સંજ્ઞા અને સંજ્ઞી(સંજ્ઞાવાઢા)ના સંબંધનું જે જ્ઞાન તે ઉપમાન કહેવાય છે. ‘આગમ્યતે’ જેનાવડે પદાર્થો જણાય છે તે ૪ આગમ અર્થાત્ આત્મપુરુષના વચનવડે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય અગમ્ય પદાર્થના નિર્ણયરૂપ છે. કહ્યું છે કે-તત્ત્વના ગ્રહણ કરાવનારપણાદ દષ્ટવાધ અને ઇષ્ટવાધથી રહિત તેમજ પરમાર્થને કહેનાર વાક્યવડે થતું જે જ્ઞાન તે શાબ્દ (આગમ) પ્રમાણ કહેલ છે. આત્મપુરુષે કહેલું નહિં ઉઢ્ઢવન કરવા યોગ્ય, દષ્ટ અને ઇષ્ટનું વિરોધ નહિં કરનારું, તત્ત્વનો ઉપદેશ કરનારું અને કુમાર્ગનો નાશ કરનારું સમસ્ત શાસ્ત્ર છે. અહિં જેના વિના ઉત્પન્ન ન થવાય તે હેતુવડે જન્ય હોવાથી અનુમાન જ છે, પળ કાર્યને વિષે કારણનો ઉપચાર કરવાથી હેતુ છે, તે ચતુર્ભંગીરૂપ હોવાથી ચાર પ્રકારે છે. ૧ અસ્તિ-વિદ્યમાન છે તત્-લિંગભૂત ધૂમ વિગેરે વસ્તુ એમ કીર્તે ‘અસ્તિ સઃ’-અગ્નિ વિગેરે સાધ્ય પદાર્થ છે માટે આ હેતુ અનુમાન છે. વઢી ૨ અગ્નિ વિગેરે વસ્તુ છે, આને લઈને તેનાથી વિરુદ્ધ શીત વિગેરે પદાર્થ નથી, આ હેતુ પળ અનુમાન છે. વઢી ૩ અગ્નિ વિગેરે વસ્તુ નથી, તેથી શીતકાલને વિષે તે શીતાદિ પદાર્થ છે, આ હેતુ પળ અનુમાન છે. વઢી ૪ વૃક્ષત્વાદિ નથી માટે શીશમના ઝાઢ વિગેરે વસ્તુ નથી, આ હેતુ પળ અનુમાન છે. અહિં ૧ શબ્દમાં કૃતકૃત્વનું અસ્તિવર્ણ હોવાથી ઘટની જેમ અનિત્યવર્ણ છે.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૪૯૯ ॥

તથા ધૂમના અસ્તિત્વનાથી અહિં મહાનસ-રસોડાની જેમ અગ્નિ છે. ઇત્યાદિ સ્વ(પોતાના)ભાવનું અનુમાન અને કાર્યનું અનુમાન પ્રથમ મંગવડે સૂચન કરેલ છે. તથા ૨ અગ્નિનું અસ્તિત્વ હોવાથી અથવા ધૂમનું અસ્તિત્વ હોવાથી શીતનો સ્પર્શ નથી, ઇત્યાદિ વિરુદ્ધ ભાવની પ્રાપ્તિરૂપ અનુમાન અને વિરુદ્ધ કાર્યની પ્રાપ્તિરૂપ અનુમાન છે. અગ્નિનું અથવા ધૂમનું અસ્તિત્વ હોવાથી શીતના સ્પર્શથી થયેલ દાંત, વેળી (કેશપાશ) અને રોમ (રુંવાડા)નું કંપન વિગેરે મહાનસની જેમ પુરુષના વિકારો નથી, ઇત્યાદિ કારણથી વિરુદ્ધની પ્રાપ્તિનું અનુમાન અને કારણથી વિરુદ્ધ કાર્યની પ્રાપ્તિનું અનુમાન દ્વિતીયમંગવડે કહેલ છે. તથા ૩ છત્રાદિનું અથવા અગ્નિનું નાસ્તિપણું હોવાથી કોઈક *કાલાદિવિશેષમાં આતપ(તડકો) અથવા શીતનો સ્પર્શ છે-પહેલાં પ્રાપ્ત થયેલ પ્રદેશને વિષે આતપ અને શીતસ્પર્શની જેમ. ઇત્યાદિક વિરુદ્ધ કારણાનુપલંભઅનુમાન અને વિરુદ્ધાનુપલંભઅનુમાન તૃતીય મંગવડે સ્વીકારેલ છે. તથા જોવાની સામગ્રી છત્રે ઘટની પ્રાપ્તિના અભાવપણાથી વિવક્ષિત પ્રદેશની જેમ અહિં ઘટ નથી-ઇત્યાદિ સ્વાભાવાનુપલબ્ધિ અનુમાન. ધૂમના અભાવપણાથી સંપૂર્ણ ધૂમનો કારણસમૂહ નથી-અન્ય પ્રદેશની જેમ, ઇત્યાદિ કાર્યાનુપલબ્ધિઅનુમાન. વૃક્ષના અભાવથી શીશમનું વૃક્ષ નથી ઇત્યાદિ વ્યાપકાનુપલંભઅનુમાન તથા અગ્નિના અભાવથી ધૂમ નથી ઇત્યાદિ કારણાનુપલંભઅનુમાન ચતુર્થમંગવડે કહેલ છે. આ જૈન પ્રક્રિયા નથી એમ કહેવું નહિં, કેમકે સર્વત્ર જૈનદર્શનને અભિમત અન્યથા અનુપપન્નત્વરૂપ હેતુના લક્ષણનું વિદ્યમાનપણું છે. (સૂ. ૩૩૮) હમણા જ હેતુ શબ્દવડે જ્ઞાનવિશેષ કહ્યો, તેના અધિકારથી જ્ઞાનવિશેષનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—

* ઉન્હાઝામાં છત્રના અભાવથી આતપનો અને શીયાઝામાં અગ્નિના અભાવથી શીતનો સ્પર્શ છે.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
આહરણ-
ભેદા:
સૂ. ૩૩૮

॥ ૪૯૯ ॥

ચડવિહે સંખાણે પં૦ તં૦-પઢિકમ્મં ૧ વવહારે ૨ રજ્જૂ ૩ રાસી ૪ । અહોલોગે ણં ચત્તારિ અંધગારં કરેતિ, તં૦-નરગા ણેરહયા પાવાઈં કમ્માઈં અસુભા પોગ્ગલા ૧, તિરિયલોગે ણં ચત્તારિ ઉજ્જોતં કરેતિ, તં૦-ચંદા સૂરા મણિ જોતી ૨, ઉઢ્ઢલોગે ણં ચત્તારિ ઉજ્જોતં કરેતિ, તં૦-દેવા દેવીઓ વિમાણા આભરણા ૩ ॥ સૂ૦ ૩૩૮ ॥ ચડટ્ટાણસ્સ તતિઓ ઉદ્દેસતો સમત્તો ॥

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારે ગણિત કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પરિકર્મ-પાટીગણિત એક, દશ વિગેરે, ૨ વ્યવહાર-તોલ, માપ વિગેરે, ૩ રજ્જુ-ફૂટ, ગજ વિગેરે અને ૪ રાશિ-ત્રિરાશિ વિગેરે (૧) અધોલોકમાં ચાર વસ્તુ અંધકાર કરે છે, તે આ પ્રમાણે-નરકવાસો, નૈરયિકો, પાપકર્મો અને અશુભ પુદ્ગલો (૨) તિરછાલોકને વિષે ચાર વસ્તુ ઉદ્યોત કરે છે, તે આ પ્રમાણે-ચંદ્રો, સૂર્યો, મણિ અને અગ્નિ (૩) ઊર્ધ્વલોકમાં ચાર વસ્તુ ઉદ્યોત કરે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ દેવો, ૨ દેવીઓ, ૩ વિમાનો અને ૪ આભરણો (૩) (સૂ૦ ૩૩૮)

ટીકાર્થ:-‘ ચડવિહે ’ ત્યાદિ૦ સંખ્યા કરાય છે-જેનાવડે ગણાય છે તે સંખ્યાન અર્થાત્ ગણિત. તેમાં સંકલના (ગોઠવણ) વિગેરે પાટી પ્રસિદ્ધ છે. એમ વ્યવહાર પણ મિશ્રક વ્યવહાર વિગેરે અનેક પ્રકારે છે. રજ્જુ-રજ્જુગણિત અર્થાત્ ક્ષેત્ર-ગણિત. રાશિ-ત્રિરાશિ, પંચરાશિ વિગેરે (૧) રજ્જુ શબ્દથી ક્ષેત્રગણિત કહ્યું, ક્ષેત્રના સંબંધથી ત્રણ પ્રકારે વિભાગ કરાયેલ લોક-

શ્રીસ્થા-
નાક્રમ
સાનુવાદ

॥ ૫૦૦ ॥

રૂપ ક્ષેત્રની, અંધકાર અને ઉદ્યોતને આશ્રયીને ત્રણ સૂત્રવડે, પ્રરૂપણા કહે છે - 'અહે' ત્યાદિં સુગમ છે. વિશેષ એ કે-પૂર્વોક્ત લક્ષણ-
વાળા અધોલોકને વિષે ચાર વસ્તુ [અંધકાર કરે છે]-નરકાવાસો, નૈરયિકો આ બે કૃષ્ણસ્વરૂપ હોવાથી અંધકાર કરે છે તથા
જ્ઞાનાવરણાદિ પાપકર્મો, મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનરૂપ ભાવ અંધકારના કરનારા હોવાથી અંધકાર કરે છે એમ કહેવાય છે. અથવા
અંધકારસ્વરૂપ અધોલોકને વિષે પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરનારા હોવાથી પાપકર્મોને અંધકારનું કર્તૃત્વ-કર્તાપણું છે તથા અશુભ પુદ્ગલો
અંધકાર ભાવવડે પરિણામને પામેલા છે. 'મણિ' ત્તિં ચંદ્રકાંત વિગેરે મણિઓ, 'જોઈ' ત્તિં જ્યોતિ-અગ્નિ. (મૂં ૩૩૮)

॥ ચતુર્થ સ્થાનકના તૃતીય ઉદ્દેશકની ટીકાનો અનુવાદ સમાપ્ત ॥

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૩
સંખ્યા-
નાનિ અ-
ન્યકારો-
દ્યોત-
કારકા:
સૂં ૩૩૮

॥ ૫૦૦ ॥

॥ अथ चतुर्थस्यानकाध्ययने चतुर्थ उद्देशः ॥

तृतीय उद्देशकनुं व्याख्यानं कर्तुं, त्वारवाद चतुर्थ उद्देशकनो आरंभं कराय छे. आनो संबंध आ प्रमाणे छे-तृतीय उद्देशकने विषे चार स्थानकपणाए विविध भावो कल्या, हवे पण तेवी ज रीते कहेवाय छे-आवा प्रकारना संबंधविशिष्ट आ उद्देशकनुं प्रथम सूत्र-

चत्तारि पसप्पगा पं० तं०-अणुप्पन्नाणं भोगागं उप्पाएत्ता एगे पसप्पए, पुब्बुप्पन्नाणं भोगाणं अविप्पतोणेणं एगे पसप्पए, अणुप्पन्नाणं सोक्खाणं उप्पाइत्ता एगे पसप्पए पुब्बुप्पन्नाणं सोक्खाणं अविप्पओगेणं एगे पसप्पए । सू० ३३९, णेरतितागं चउट्ठिहे आहारे पं० तं०-इंगालोवमे मुम्भुरो-वमे सीतले हिमसीतले, निरिक्खजोणियाणं चउट्ठिहे आहारे पं० तं०-कंकोवमे विलोवमे पाणमं-सोवमे पुत्तमंसोवमे, मगुस्साणं चउट्ठिहे आहारे पं० तं०-असणे जाव सातिमे, देवागं चउट्ठिहे आहारे पं० तं०-वन्नमंते गंधमंते रसमंते फासमंते । सू० ३४०, चत्तारि जातिआसीविसा पं० तं०-

भीस्था
नाङ्गप्र
साधुवाद
॥ ५०१ ॥

विच्छुतजातीयासीविसे मंडुक्कजातीयासीविसे उरगजातीयासीविसे मणुस्सजातिआसीविसे विच्छुय-
जातिआसीविसस्स णं भंते ! केवइए विसए पन्नत्ते ? पभू णं विच्छुयजातिआसीविसे अद्धभरहप्प-
माणमेत्तं बोदिं विसेणं विसपरिणयं विसट्टमाणिं करित्तए विसए से विसट्टताए नो चेव णं संपत्तीए
करेंसु वा करेंति वा करिस्संति वा, मंडुक्कजातिआसीविसस्स पुच्छा, पभू णं मंडुक्कजातिआसीविसे
भरहप्पमाणमेत्तं बोदिं विसेणं (विसप०) विसट्टमाणिं, सेसं तं चेव जाव करेस्संति वा, उरगजाति पुच्छा,
पभू णं उरगजातिआसीविसे जंबूद्दीवपमाणमेत्तं बोदिं विसेण सेसं तं चेव जाव करेस्संति वा,
मणुस्सजातिपुच्छा, पभू णं मणुस्सजातिआसीविसे समतखेत्तप्पमाणमेत्तं बोदिं विसेणं विस-
परिणतं विसट्टमाणिं करेत्तए, विसते से विसट्टताते नो चेव णं जाव करिस्संति वा ॥ सू० ३४१

मूलार्थः—चार प्रकारना प्रसर्पको—एक देशथी बीजा देशमां जनारा पुरुषो कहेला छे, ते आ प्रमाणे—१ कोईक पुरुष
नहिं उत्पन्न थयेला भोगोने मेळववा माटे संचरे छे—देशाटन करे छे, २ कोईक प्रथम मळेल भोगोनुं रक्षण करवा माटे संचरे
छे, ३ कोईक अनुत्पन्न सुखोने मेळववा माटे संचरे छे अने ४ कोईक पूर्वे मेळवेल सुखोनी रक्षा माटे देशांतरमां संचरे छे.
(सू० ३३९.) नैरयिकोने चार प्रकारे आहार कहेल छे, ते आ प्रमाणे—१ अंगारा जेवो अर्थात् थोडो काळ बाळनारो, २

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ४
प्रसर्पकाः
आहारः
आशीवि-
षाः सू०
३३९-४१

॥ ५०१ ॥

મુર્મુર-અર્ધ ઝુઝાયેલ અગ્નિ જેવો અર્થાત્ ઘણા કાઠ સુધી વાલનારો, ૩ શીતલ-ઠંડીની પીડા કરનારો અને ૪ હિમશીતલ-
 અત્યંત ઠંડી કરનારો. તિર્યંચોને ચાર પ્રકારે આહાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કંક પક્ષીના આહાર જેવો અર્થાત્ દુઃખપૂર્વક પચે તેવો
 આહાર પળ સુખપૂર્વક પચે છે, ૨ બિલના જેવો અર્થાત્ બિલમાં કંઈ પળ રેડવામાં આવે તે સુખપૂર્વક પ્રવેશ કરે છે તેમ સ્વાદ વિના
 ગઠામાં પ્રવેશ થાય છે. ૩ પાણમાંસોપમ-ચંડાલના માંસ જેવો-દુગંચ્છનીય હોવાથી દુઃખકારક છે અને ૪ પુત્રમાંસોપમ-
 પુત્રના માંસ જેવો અર્થાત્ અત્યંત દુઃખકારક છે. મનુષ્યોને ચાર પ્રકારે આહાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અશન, પાન, સ્વાદિમ
 અને સ્વાદિમ. દેવોને ચાર પ્રકારે આહાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-શુભ વર્ણવાળો, શુભ ગંધવાળો, શુભ રસવાળો અને શુભ સ્પર્શવાળો.
 (સુ. ૩૪૦) ચાર પ્રકારે જાતિવડે આશીવિષ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ વીંછુ જાતિનો આશીવિષ, ૨ મંડુક-દેડકાની
 જાતિનો આશીવિષ, ૩ સર્પજાતિનો આશીવિષ અને ૪ મનુષ્યની જાતિનો આશીવિષ. પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ! વૃશ્ચિક(વીંછુ)જાતિના
 આશીવિષનો વિષય કેટલો કહેલ છે ? ઉત્તર-વૃશ્ચિક જાતિનો આશીવિષ સ્વવિષવડે અર્ધ ભરતના પ્રમાણવાળા શરીરને વિષ-
 મય કરે અને શરીરને વિદારી નાખવા માટે સમર્થ થાય છે. વિષના અર્થપણાથી શક્તિમાત્ર છે, પરંતુ નિશ્ચય પૂર્વોક્ત
 શરીરની પ્રાપ્તિદ્વારા વિષમય કર્યા નથી, કરતા નથી અને કરશે પણ નહિ. દેડકાની જાતિના આશીવિષ સંબંધી પ્રશ્નનો
 ઉત્તર-મંડુક જાતિના આશીવિષ પોતાના વિષવડે ભરતક્ષેત્ર પ્રમાણ શરીરને વિષમય કરવા માટે સમર્થ છે પણ કર્યા નથી, કરતા
 નથી અને કરશે નહિ. સર્પની જાતિના આશીવિષ સંબંધી પ્રશ્નનો ઉત્તર-સર્પની જાતિનો આશીવિષ પોતાના વિષવડે જંબૂદ્વીપ-
 પ્રમાણ શરીરને વિષમય કરવા માટે સમર્થ છે પરંતુ કર્યા નથી, કરતા નથી અને કરશે નહિ. મનુષ્ય જાતિના આશીવિષ સંબંધી

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત
સાનુવાદ
॥ ૫૦૨ ॥

પ્રશ્નનો ઉત્તર-મનુષ્ય જાતિનો આશીવિષ પોતાના વિષવડે સમયક્ષેત્ર (મનુષ્યક્ષેત્ર) પ્રમાણવાળા શરીરને વિષવડે પરિણત કરવા અને શરીરને વિદારણ કરવા સમર્થ છે, તેનો શક્તિમાત્ર આ વિષય છે પરંતુ કર્યા નથી, કરતા નથી અને કરશે પણ નહિ. (સૂ. ૩૪૧)

ટીકાર્થ:—‘ચત્તારિ પસપ્પમે’ ત્યાદિ. આ સૂત્રનો અનંતર સૂત્ર સાથે આ પ્રમાણે સંબંધ છે-અનંતર સૂત્રમાં દેવો અને દેવીઓ કહ્યા, તેઓ ભોગવાળા અને સુખવાળા હોય છે માટે ભોગો અને સુખોને આશ્રયીને પ્રસર્પકતા ભેદો કહેવાય છે. આવા પ્રકારના સંબંધવિશિષ્ટ આ સૂત્રની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે-પ્રકર્ષ-વિશેષવડે ‘સર્પન્તિ’ ભોગાદિકને માટે એક દેશથી બીજા દેશ પ્રત્યે જાય છે-સંચરે છે અથવા આરંભ અને પરિગ્રહથી વિસ્તારને પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રસર્પકો. ‘અગુપ્પન્નાણં’ તિ. (અહિં દ્વિતીયા વિભક્તિના અર્થમાં છટ્ટી છે.) પ્રાપ્ત નહિ થયેલ શબ્દાદિક ભોગોને અથવા તેના કારણભૂત ધન અને સ્ત્રી વિગેરેને ‘ઉપ્પાહત્ત’ તિ. સંપાદન કરવા માટે, અથવા અનુત્પન્ન ભોગોને ઉત્પન્ન કરતો થકો કોઈ એક ‘પ્રસર્પન્તિ’-જાય છે અથવા પ્રસર્પક (જનારો) થાય છે, ભોગાદિકની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીઓ સંચરે છે. કયું છે કે—

ધાવેઙ્ગ રોહણં તરઙ્ગ, સાગરં ભમઙ્ગ ગિરિનિગુંજેસુ । મારેઙ્ગ બંધવં પિ હુ, પુરિસો જો હોજ્જ(ઙ્ગ) ધણલુદ્ધો ॥૧૯૫॥
અહઙ્ગ બહું વહઙ્ગ ભરં, સહઙ્ગ હુહં પાવમાયરઙ્ગ ધિટ્ઠે । કુલસીલ જાતિપચ્ચય-ટ્ટિં ચ લોભહુઓ ચયઙ્ગ ॥૧૯૬॥

જે મનુષ્ય ધનનો લોભી હોય છે તે રોહણગિરિ પ્રત્યે દોડે છે, સમુદ્ર તરે છે, પર્વતની ગુફાઓને વિષે ભટકે છે અને ભાઈને પણ મારે છે. વઠ્ઠી ઘણું જ રચડે છે, મારને વહે છે, ક્ષુધાને સહે છે, પાપને આચરે છે તેમજ લોભમાં આસક્ત અને ઘૃષ્ટ-

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૪
પ્રસર્પકા:
આહાર:
આશીવિ-
ષા: સૂ. ૩૪૧-૪૧

નિર્લજ્જ થયો થકો કુલ, શીલ-સદાચાર અને જાતિની મર્યાદાને પળ છોડે છે.

વઠા પ્રથમ મેઢવેલાનું અથવા પાઠાંતરથી 'પ્રત્યુત્પન્નાનાં'—વર્તમાનમાં મઢેલા(ભોગાદિક)નું રક્ષણ કરવા માટે, 'સૌખ્યાનામ્'—ભોગવડે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય આનંદ વિશેષો માટે સચરે છે શેષ સુગમ છે. (સૂ. ૩૩૨) ભોગ અને સૌખ્યને માટે સંચરનારા કર્મ બાંધીને નારકપણાં ઉત્પન્ન થાય છે માટે આહારના અધિકારથી નારકોના આહારનું નિરૂપણ કરતાં થકા સૂત્રકાર કહે છે—'નેરદ્ધ્યાણ'મિત્યાદિ૦ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે—અલ્પ કાઠ દાહ-વઢતરા હોવાથી અંગારાની ઉપમા જેવો, ઘણા કાઠ પર્યંત વઢતરા થવાથી મુર્મુરના જેવો, શીતવેદનાનો ઉત્પાદક હોવાથી શીતઢ અને અત્યંત શીતવેદનાના ઉત્પાદક હોવાથી હિમશીતઢ છે. ઉપર્યુક્ત ચારે ક્રમશઃ એક એકથી અધિક વેદનાવાઢા છે. આહારના અધિકારથી તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ સંબંધી આહારનું નિરૂપણ કરવા માટે ત્રણ સૂત્ર 'તિરિક્તજોણિયાણ'મિત્યાદિ૦—સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે—કંક(પક્ષીવિશેષ)ની આહારવડે ઉપમા છે જેમાં તે મધ્યમ પદ(આહારપદ)ના લોપથી કંકોપમ અર્થાત્ કંકપક્ષીને સ્વરૂપવડે ઢુર્જર આહાર પળ સુખપૂર્વક ઢાવા યોગ્ય અને સુઢ્ઢરૂપ પરિણામવાઢો થાય છે—સુઢ્ઢપૂર્વક પચે છે. એવી રીતે જે આહાર તિર્યંચોને સુમઢ્ઢ અને સુઢ્ઢરૂપ પરિણામવાઢો હોય છે તે કંકોપમ. ઢિલને ઢિષે પ્રવેશ કરતું ઢ્રવ્ય(પદાર્થ) ઢિલ જ છે, તેની ઉપમા છે જેને ઢિષે તે ઢિલોપમ. જેમ ઢિલમાં રસનો આઢ્ઢાદ મઢ્ઢ્યા સિવાય જલ્દીથી કિંચિત્ પ્રવેશ થાય છે એવી રીતે જે આહાર, ગઢ્ઢારૂપ ઢિલમાં પ્રવેશે છે તે ઢિલોપમ કહેવાય છે. 'પાણ'—ચાંડાલ, તેનું માંસ, અસ્પર્શ્યપણાં નિંદનીય હોવાથી ઢુઢ્ઢપૂર્વક ઢાવાયોગ્ય હોય. એવી રીતે તેઓને ઢુઢ્ઢાઢ (ઢુઢ્ઢે ઢાવાયોગ્ય) આહાર તે પાણમાંસોપમ. પુત્ર પર તો અત્યંત સ્નેહ હોવાથી તેનું માંસ અતિશય ઢુઢ્ઢપૂર્વક ઢાવા યોગ્ય હોય, એવી રીતે જે ઢુઢ્ઢાઢતર

મીસ્થા-
નાજસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૦૩ ॥

આહાર તે પુત્રમાંસોપમ. ક્રમપૂર્વક આ આહારો શુભ, સમ, અશુભ જને અશુભતર જાણવા. (વર્ણવાન્ इत्यादि शब्दने विषे प्रशं-
सामां अथवा अतिशय अर्थमां ' मनुप् ' प्रत्यय थयेल છે.) (સૂ૦ ૩૪૦) આહાર ભક્ષણ કરવા યોગ્ય છે, માટે ભક્ષણના
અધિકારથી આશીવિષ સૂત્ર કહેલ છે. તે સુગમ છે. વિશેષ એ કે- ' આસીવિસ ' ત્તિ૦ આશ્ય(દાઢાઓ)ને વિષે વિષ છે જેઓને
તે આશીવિષો. તેઓ કર્મથી અને જાતિથી હોય છે. તેમાંથી કર્મથી તિર્યંચો અને મનુષ્યો કોઈપણ ગુણથી આશીવિષો થાય. સહ-
સાર દેવલોક પર્યંતના દેવો શાપાદિદ્વારા અન્યનો નાશ કરવાથી કર્મથી આશીવિષો છે. કહ્યું છે કે—

આસી દાઢા તગ્ગય—મહાવિસાઽસીવિસા દુવિહ ભેયા । તે કમ્મજાઙ્ઘેણ, ણેગહા ચઉઠ્ઠિવિહવિગ્ગપ્પા ।

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર જણાવ્યા મુજબ છે.

જાતિથી આશીવિષો વૃશ્ચિક વિગેરે છે. ' કેવહ્ય ' ત્તિ૦ વિષનો કેટલો વિષય છે ? પ્રશ્ન એટલે સમર્થ. અર્ધ ભરતનું પ્રમાણ
કંઈક અધિક વસેં ત્રેશઠ યોજનરૂપ છે તેટલા પ્રમાણવાળા શરીરને પોતાની સાધનભૂત દાઢાથી ઉત્પન્ન થયેલ વિષવડે વિષમય
કરી શકે છે. અથવા ક્યાંક ' વિષપરિગતામ્ ' એવો પાઠ છે ત્યાં વિષવડે વ્યાપ્ત છે. ' વિસટ્ટમાણિ '—વિદારણ કરવા માટે
સમર્થ હોય છે. અથવા ' સે ' વૃશ્ચિકનું વિષ, એ જ અર્થનો ભાવ તે વિષાર્થતા, વિષાર્થતાની વિષનો અથવા તેમાં ' નો ચેવ ' ત્તિ૦
નહિં જ ' સંપત્ત્યા '—એવા પ્રકારની બોદિ(શરીર)ની પ્રાપ્તિદ્વારા ' કરિંસુ ' ત્તિ૦ વૃશ્ચિકોએ કરેલ નથી. અર્થાત્ તેવી તેની
શક્તિ હોય છે છતાં કદાપિ કરતા નથી. અહિં એકવચનના પ્રક્રમને વિષે બહુવચન નિર્દેશ કરેલ છે તે આશીવિષ વૃશ્ચિકોનું બહુવચન

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૪
પ્રસર્પકા:
આહાર:
આશીવિ-
ષા: સૂ૦
૩૩૯-૪૧

॥ ૫૦૩ ॥

जणाववा माटे छे. एवी रीते करता नथी, करशे नहीं. वृश्चिकोनुं त्रण काळ संबंधी निर्देश-त्रिकाळपणुं जणाववा माटे छे. समयक्षेत्र ते मनुष्यक्षेत्र. (सू० ३४१) विषनो परिणाम ज व्याधि छे माटे तेना अधिकारथी व्याधिना भेदो कहे छे—

चउव्विहे वाही पं० तं०—वातिते पित्तिते सिंभिते सन्निवातिते । सू० ३४२, चउव्विहा तिगिच्छा पं० तं०—विज्जो ओसधाइं आउरे परिचारते ४ (१) सू० ३४३, चत्तारि तिगिच्छणा पं० तं०—आततिगिच्छते नाममेगे णो परतिगिच्छते १, परतिगिच्छए नाममेगे ४ (२) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—वणकरे णाममेगे नो वणपरिमासी, वणपरिमासी नाममेगे णो वणकरे, एगे वणकरेवि वणपरिमासीवि, एगे णो वणकरे णो वणपरिमासीवि ४ (१) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—वणकरे नाममेगे णो वणसारवखी ४ (२) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—वणकरे नाममेगे णो वणसंरोही ४ (३) चत्तारि वणा पं० तं०—अंतोसल्ले नाममेगे णो बाहिंसल्ले ४ (१) एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अंतोसल्ले णाममेगे णो बाहिंसल्ले ४ (२) चत्तारि वणा पं० तं०—अंतो दुट्ठे नामं एगे णो बाहिं दुट्ठे, बाहिं दुट्ठे नामं एगे नो अंतो ४ (३) एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—अंतो दुट्ठे नाममेगे नो

શ્રીશ્યા-
નાજ્ઞપૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૦૪ ॥

બાહિં દુટ્ટે ૪ (૪) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—સેતંસે ણામમેગે સેયંસે, સેયંસે નામમેગે પાવંસે, પાવંસે
 ણામમેગે સેયંસે, પાવંસે ણામમેગે પાવંસે ૪ (૧) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—સેતંસે ણામમેગે સેતં-
 સેત્તિ સાલિસણ, સેતંસે ણામમેગે પાવંસેત્તિ સાલિસતે ૪ (૨) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—સેતં-
 સેત્તિ ણામમેગે સેતંસેત્તિ મળ્લગતિ, સેતંસેત્તિ ણામમેગે પાવંસેત્તિ મળ્લગતિ ૪ (૩) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦
 તં૦—સેયંસે ણામમેગે સેયંસેત્તિ સાલિસતે મન્નતિ, સેતંસે ણામમેગે પાવંસેત્તિ સાલિસતે મન્નતિ ૪
 (૪) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—આઘવતિત્તા ણામમેગે ણો પરિભાવતિત્તા, પરિભાવત્તિ ણામમેગે
 નો આઘવતિત્તા ૪ (૫) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—આઘવતિત્તા ણામમેગે નો ડંછજીવિસંપન્ને,
 ડંછજીવિસંપન્ને ણામમેગે ણો આઘવત્તિ ૪ (૬) ચડવિહા રુક્ખવિગુલ્લણા પં૦ તં૦—પવાલત્તાણ
 પત્તત્તાણ પુલ્લત્તાણ ફલત્તાણ । સૂ૦ ૩૪૪

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારે વ્યાધિ-રોગ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-વાયુથી થયેલ, પિત્તથી થયેલ, શ્લેષ્મ (કફ) થી થયેલ
 અને સન્નિપાતથી થયેલ. (સૂ૦ ૩૪૨) ચાર પ્રકારે ચિકિત્સા-ઉપચાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-વૈદ્ય, ઔષધો, રોગી અને

૪ સ્વાન-
 કાઘ્યયને
 ઉદ્દેશ: ૪
 વ્યાધિ-
 ચિકિત્સા-
 ચિકિત્સ-
 કવ્રણશ-
 લ્યશ્રેય:
 પાપાખ્યા-
 યકાદિ૦
 સૂ૦
 ૩૪૨-૪૪

પરિચારક-સેવા (માવજત) કરનાર (૧) (સૂ૦ ૩૪૩) ચાર પ્રકારના ચિકિત્સો-વૈદ્યો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પોતાની ચિકિત્સા કરે છે પળ બીજાની ચિકિત્સા કરતો નથી, કોઈક બીજાની ચિકિત્સા કરે છે પળ પોતાની કરતો નથી, કોઈક પોતાની અને બીજાની પળ ચિકિત્સા કરે છે અને કોઈક પોતાની કે પરની ચિકિત્સા કરતો નથી. (૨) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક વ્રણકર-પોતે રુધિરાદિ કાઢવા માટે શરીરમાં ક્ષત કરે છે પળ વ્રણને સ્પર્શ કરતો નથી, કોઈક વ્રણને સ્પર્શ કરે છે પળ પોતે વ્રણ કરતો નથી, કોઈક વ્રણને કરે છે અને સ્પર્શ પળ કરે છે અને કોઈક વ્રણને કરતો નથી તેમ સ્પર્શ પળ કરતો નથી. (૧) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક વ્રણ કરે છે પળ પાટો ન બાંધવાથી વ્રણની રક્ષા કરતો નથી, ૨ કોઈક વ્રણની રક્ષા કરે છે પળ વ્રણ કરતો નથી, ૩ કોઈક વ્રણ કરે છે અને વ્રણની રક્ષા પળ કરે છે અને ૪ કોઈક બંને કરતો નથી. (૨) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક વ્રણ કરે છે પળ વ્રણને રુઝાવતો નથી, ૨ કોઈક વ્રણ રુઝાવે છે પળ વ્રણ કરતો નથી, ૩ કોઈક વ્રણ કરે છે અને રુઝાવે પળ છે અને ૪ કોઈક બંને કરતો નથી. (૩) ચાર પ્રકારના વ્રણ (ઘા) કે ગુમડું કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક વ્રણ અંદરમાં શલ્યવાલું હોય છે પળ બહાર દેખાતું નથી, ૨ કોઈક વ્રણ બહાર શલ્યવાલું દેખાય છે પળ અંદર શલ્યવાલું હોતું નથી, ૩ કોઈક વ્રણ અંદર અને બહાર શલ્યવાલું હોય છે અને ૪ કોઈક અંદર કે બહાર શલ્યવાલું હોતું નથી. (૧) આ દૃષ્ટિએ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ અંદર શલ્યવાળો છે પળ બહાર શલ્યવાળો નથી, એમ વ્રણની માફક ચતુર્ભંગી કરવી. (૨) ચાર પ્રકારના વ્રણો (ફોડા) કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક વ્રણ ત્હતાદિ દોષથી અંદર દુષ્ટ છે પળ

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ५०५ ॥

बहार दुष्ट नहीं, २ कोईक व्रण पर विगरे न किञ्चवाथी बहार दुष्ट छे पण अंदर दुष्ट नहीं, ३ कोईक व्रण अंदर अने बहार दुष्ट छे अने ४ कोईक व्रण अंदर के बहार दुष्ट नहीं. (३) ए दृष्टांते चार प्रकारना पुरुषो कहेला छे. ते आ प्रमाणे- १ कोईक पुरुष अंदरथी दुष्ट छे पण बहारथी दुष्ट नहीं-सौम्य देखाय छे, २ कोईक पुरुष कारणवशात् बहारथी दुष्ट देखाय छे पण अंदरथी दुष्ट नहीं, ३ कोईक अंदर अने बहारथी दुष्ट छे अने ४ कोईक अंदर के बहारथी दुष्ट नहीं. (४) चार प्रकारना पुरुषो कहेला छे, ते आ प्रमाणे-१ कोईक पुरुष श्रेयांस-प्रशंसायोग्य भाववालो छे अने सद्नुष्ठानवालो छे-ते साधु, २ कोईक प्रशंसा योग्य भाववालो छे पण अविरतिपणाने लईने पापवालो छे-ते समक्ती, ३ कोईक मिथ्यात्वी होवाथी पापवालो छे पण कारणवशात् सद्नुष्ठानवालो छे-उदायी नृपने मारनार कपटीनी जेम अने ४ कोई अप्रशस्य भाववालो अने पाप अनुष्ठानवालो छे-कालसौकरिकनी जेम. (१) चार प्रकारना पुरुषो कहेला छे, ते आ प्रमाणे-१ एक पुरुष भावथी श्रेयांस छे अने द्रव्यथी बीजाने प्रशंसवा योग्य बुद्धि उत्पन्न करवावडे श्रेयांस तुल्य छे, २ कोई पुरुष भावथी श्रेयांस छे पण द्रव्यथी 'आ पापी छे' एवी बुद्धि बीजाने उत्पन्न करवावडे पापांशतुल्य छे, ३ कोईक भावथी पापांश छे पण द्रव्यथी श्रेयांस तुल्य छे अने ४ कोई भावथी पापांश अने द्रव्यथी पण पापांश तुल्य छे. (२) चार प्रकारना पुरुषो कहेला छे, ते आ प्रमाणे-१ कोईक पुरुष प्रशंसवा योग्य छे अने पोताना आत्माने श्रेष्ठ माने छे, २ कोईक श्रेष्ठ छे पण पोताना आत्माने पापी माने छे-दृढप्रहारी मुनिनी जेम, ३ कोईक पापी छे पण पोताना आत्माने श्रेष्ठ माने छे-कुतीर्थिकवत् अने ४ कोईक पापी छे अने पोताना आत्माने पापी माने छे-सद्बोधवालो होवाथी. (३) चार प्रकारना पुरुषो कहेला छे, ते आ प्रमाणे-१ कोईक पुरुष भावथी श्रेष्ठ छे अने द्रव्यथी

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ४
व्याधि-
चिकित्सा-
चिकित्सक-
व्रणशुल्य-
श्रेयः पापा-
ख्यायका-
दि० सू०
३४२-
४४
॥ ५०५ ॥

કંઈક શુભ ક્રિયાવાળો હોવાથી લોકોવડે શ્રેષ્ઠ તુલ્ય મનાય છે. ૨ કોઈક પુરુષ ભાવથી શ્રેષ્ઠ છે પણ લોકોવડે પાપી મનાય છે—કારણ વશાત્ અસદનુષ્ઠાનવાળો હોવાથી, ૩ કોઈક ભાવથી પાપી છે પણ કંઈક સારું અનુષ્ઠાન કરતો હોવાથી લોકોવડે શ્રેષ્ઠ તુલ્ય મનાય છે અને ૪ કોઈક ભાવથી પાપી છે અને લોકોવડે પણ પાપી મનાય છે. (૪) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈક પુરુષ પ્રવચનનો આશ્વાસન—પ્રરૂપક છે પણ શાસનનો પ્રભાવક નથી કેમ કે તે ઉદાર ક્રિયા રહિત છે, ૨ કોઈક પુરુષ શાસનનો પ્રભાવક છે પણ પ્રવચનનો પ્રરૂપક નથી, ૩ કોઈક પ્રરૂપક છે અને પ્રભાવક પણ છે અને ૪ કોઈક પ્રરૂપક નથી અને પ્રભાવક પણ નથી. (૫) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈક પુરુષ સૂત્રાર્થનો પ્રરૂપક છે પણ શુદ્ધ ઇષણામાં તત્પર નથી, ૨ કોઈક શુદ્ધ ઇષણામાં તત્પર છે પણ શુદ્ધ પ્રરૂપક નથી, ૩ કોઈક શુદ્ધ પ્રરૂપક અને શુદ્ધ ઇષણામાં તત્પર છે અને ૪ કોઈક શુદ્ધ પ્રરૂપક નથી તેમ શુદ્ધ ઇષણામાં તત્પર પણ નથી. (૬) ચાર પ્રકારે વૃક્ષની વિકુર્વણા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—પ્રવાલ(નવા અંકુર)પણા, પત્રપણા, ફૂલપણા અને ફલપણા. (સૂ. ૩૪૪)

ટીકાર્થ:- ‘ ચતુર્વિદ્ધે ’ ત્યાદિ. સુગમ છે. વિશેષ એ કે—વાયુ છે નિદાન જે રોગનું તે વાતિક, એમ સર્વત્ર જાણવું. વિશેષ એ કે—*બે દોષ અથવા ત્રણ દોષનો સંયોગ તે સન્નિપાત. વાયુ વિગેરેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે— ‘ વાયુ—૧ રુક્ષ, ૨ લઘુ—હલકો, ૩ શીત, ૪ કર્કશ, ૫ સૂક્ષ્મ અને ૬ ગતિવાળો છે. પિત્ત—૧ સ્નેહલ(ચીકણું), ૨ તીક્ષ્ણ, ૩ ઉષ્ણ, ૪ લઘુ, ૫ કાચા માંસના ગંધ જેવું, ૬ ફેલાઈ જનારું અને ૭ પ્રવાહી છે. (૧) કફ—૧ ભારી, ૨ અત્યંત ઠંડો, ૩ સ્નિગ્ધ—અતિશય

* વાત અને પિત્ત, વાત અને કફ, પિત્ત અને કફ એ દ્વિદોષ સન્નિપાત અને વાત, પિત્ત અને કફ ત્રણેનો મિલાપ તે ત્રિદોષ સન્નિપાત.

બીજા-
નાજસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૦૬ ॥

ચીકાશવાલો, ૪ પ્રક્રેદી-મંદ, ૫ સ્થિર અને ૬ પિચ્છિલ ઘાટો (મલાઈના થર જેવો) છે. સન્નિપાત તો બે દોષ વિગેરે મઠવાથી મિશ્રલક્ષણવાલો છે. (૨) વઢી વાત વિગેરેના આ કાર્યો છે-૧ કઠળપણું, ૨ સંકોચન, ૩ પીડા, ૪ શૂલ, ૫ ર્યામતા, ૬ હાથપગ વિગેરે અંગમાં દુઃસ્વાદો, ૭ ચેષ્ટાનો મંગ, ૮ અંગોનું સૂઈ જવું-ખાલી ચડવી, ૯ શીતપણું, ૧૦ તીક્ષ્ણપણું અને ૧૧ શોષ-તૃષા લાગવી. (૧) ૧ પાળી વિગેરેનું જાણું, ૨ સ્વેદ (પરસેવો), ૩ બઢતરા, ૪ રતાશ, ૫ દુર્ગંધપણું, ૬ સ્વેદ, ૭ પાચક, ૮ કોષ, ૯ પ્રલાપ, ૧૦ મૂઝા, ૧૧ ભ્રમી-ચક્રી અને ૧૨ પીઢાપણું-આ કાર્યો પિત્તનાં છે એમ વૈદ્યો કહે છે. (૨) ૧ શ્વેતપણું, ૨ શીતપણું, ૩ ગુરુતા-ભારેપણું, ૪ ચઢ-ઝરજ, ૫ ચીકાશ, ૬ સોજો, ૭ સ્થિરપણું, ૮ લેપ-ચોટવું, ૯ ઉત્સેધ-ઝંચો અને સંપાત-નીચો શ્વાસ લેવો વિગેરે લાંબા કાળે ક્રિયાનું થવું-આ કાર્યો કફનાં છે. એમ વૈદ્યો કહે છે. (૩) અનંતર વ્યાધિ કહ્યો, હવે વ્યાધિની જ ચિકિત્સા અને ચિકિત્સાને બે સૂત્રવડે કહે છે-‘ ચડવિવે ’ ત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એ કે-ચિકિત્સા એટલે રોગનો પ્રતિહાર, તેનું કારણના મેદવી ચતુર્વિધપણું છે. બીજાઓએ [અન્ય શાસ્ત્રકારોએ] પણ આ સૂત્રને મઠતું કથન કહેલું છે, જેમકે ‘ ૧ વૈદ્ય, ૨ ઔષધો, ૩ સેવા કરનાર અને ૪ રોગી આ ચિકિત્સાના ચાર ચરણો ચિકિત્સાના કરાવનારને માટે કહેલ છે અને તે દરેકના ચાર ગુણો છે. (૧) ૧ ચતુર, ૨ શાસ્ત્રના અર્થને જાણનારો, ૩ જોયેલ વૈદ્યક ક્રિયાવાલો અને ૪ પવિત્ર આચારવાલો-આ ચાર વૈદ્યના ગુણો છે. ૧ બહુ કલ્પવાળું, ૨ બહુ ગુણવાળું, ૩ ઔષધના ગુણમંપન્ન અને ૪ યોગ્ય-આ ચાર ઔષધના ગુણો છે. (૨) ૧ પ્રીતિવાલો, ૨ પવિત્ર, ૩ દક્ષ અને ૪ બુદ્ધિમાન આ ચાર સેવા કરનારના ગુણો છે, અને ૧ પૈસાવાલો, ૨ વૈદ્યના કહેવા પ્રમાણે વર્તનારો, ૩ જણાવ-

૪ સ્થાન-
કાષ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
વ્યાધિ-
ચિકિત્સા-
ચિકિત્સક-
વ્રણશલ્ય-
શ્રેય: પાપા-
સ્વાયકા-
દિ૦ સૂ૦
૩૪૨-
૪૪
॥ ૫૦૬ ॥

નાર અને ૪ હિમ્મતવાળો-આ ચાર રોગીના ગુણો છે. (૩)” આ દ્રવ્યરોગની ચિકિત્સા કહી પરંતુ મોહરૂપ ભાવરોગની ચિકિત્સા તો આ પ્રમાણે જાણવી—

નિઠ્ઠિગઈ નિઠ્ઠલોમે, તવઠ્ઠટ્ટાણમેઠ્ઠ ઠ્ઠભામે । વેયાવઠ્ઠાઈંડગ, મંડલિ કપ્પટ્ટિયાહરણં ॥૧૯૮॥

૧ નિર્વિકૃતિ-વિગય ત્યાગ કરે, ૨ વાલ, ચળા વિગેરે નિર્વલ આહાર કરે, ૩ ઝગોદરી કો, ૪ આયંબિલ વિગેરે તપ કરે, ૫ કાયોત્સર્ગ કરે, ૬ મિશ્નાચર્યા કરે, ૭ વૈયાવૃત્ત્ય કરે, ૮ મિત્ર દેશોને વિષે વિહાર કરે અને ૯ સૂત્રાર્યની મંડલીમાં પ્રવેશ કરે. આ પ્રમાણે મોહ રોગની ચિકિત્સા છે.

આ સંબંધમાં કોઈએક કુલપુત્રીનું ઉદાહરણ છે. કોઈક શેઠની પુત્રી કંઈપણ કામ કર્યા સિવાય સુખપૂર્વક ઘરમાં રહે છે. તેનો પતિ દેશાંતરમાં ગયેલ છે. તેણી સ્નાનાદિ શૃંગારપરાયણ હોવાથી વિષયવાઙ્મી થઈ તેથી ધાવમાતાને કથું કે-“કોઈક પુરુષને લઈ આવ.’ ત્યારે ધાવમાતાએ તેણીના માતાપિતાને તે વૃત્તાંત જગાવ્યું. તેઓએ વિચારીને સ્વપુત્રીને કથું કે-‘ધાન્યને કોઠારમાંથી કાઢીને સાફ કર.’ ઇત્યાદિ અનેક કાર્યમાં જોડી આપવાથી શ્રમિત થયેલી તે રાત્રે સુખપૂર્વક સૂઈ જવા લાગી. એક વખત ધાવમાતાએ પૂછ્યું કે-‘હું કોઈક પુરુષને લાવું ?’ ત્યારે તેણીએ કથું કે-‘હું તો થાકી ગઈ છું, મને ઝંઘ આવે છે.’ એવી રીતે સાધુઓ પણ સૂત્રાર્ય દેવા વિગેરેના કાર્યમાં વ્યગ્ર હોવાથી તેમને કામનો સંકલ્પ થતો નથી. (સૂ. ૩૪૩)

ચિકિત્સકો દ્રવ્યથી ઝવરાદિ રોગો પ્રત્યે અને ભાવથી રાગાદિ પ્રત્યે, તેમાં આત્મ સંબંધી-ઝવરાદિની અથવા કામાદિની

મીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
વાનુવાદ
॥ ૫૦૭ ॥

ચિકિત્સા કરનાર તે આત્મચિકિત્સક. હવે પોતાની ચિકિત્સા કરનારને ભેદથી વ્રણ સૂત્રોવડે કહે છે-‘ચત્તારી’-
ત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એ કે-વ્રણ(દેહને વિષે રુધિરાદિ કાઢવા માટે ક્ષત-છિદ્ર)ને પોતે કરે છે તે વ્રણકર, ‘નો’-
વ્રણને સ્પર્શ કરતો નથી એવા સ્વભાવવાળો તે નોવ્રણપરિમર્શી-આ એક. બીજો તો બીજાએ કરેલ વ્રણને સ્પર્શ
કરે છે પરંતુ વ્રણ કરતો નથી. એવી રીતે અતિચાર લક્ષણ ભાવવ્રણને કાયાવડે કરે છે પણ તે વ્રણને જ પુનઃ પુનઃ સંભારવાવડે
સ્પર્શ કરતો નથી, બીજો તો અતિચારને વારંવાર સંભારવાવડે સ્પર્શ કરે છે પરંતુ કાયાથી અભિલાષાને કરતો નથી કેમકે
સંસારનો ભય વિગેરે હોય છે. (૧) એક વ્રણ કરે છે પણ તેને પાટો વિગેરે બાંધવાવડે સંરક્ષણ કરતો નથી, બીજો તો કરેલ
વ્રણનું સંરક્ષણ કરે છે પરંતુ વ્રણને કરતો નથી. ભાવવ્રણને આશ્રયીને તો અતિચારને કરે છે પરંતુ અનુવંધને થનારો કુશીલા-
દિનો સંસર્ગ અને તેનું નિદાન-મૂલના પરિહારથી રક્ષણ કરતો નથી-આ એક અને બીજો તો પૂર્વે કરેલ અતિચારને નિદાનના
પરિહારથી રક્ષણ કરે છે અને નવીન અતિચાર કરતો નથી. (૨) ઔષધાદિના દેવાવડે વ્રણનો સંરોહ-અટકાવ કરતો નથી
તે નોવ્રણસંરોહી [અન્ય ઔષધાદિના દેવાવડે વ્રણનો સંરોહ કરે છે-રુઝાવે છે તે વ્રણસંરોહી], ભાવવ્રણની અપેક્ષાએ તો
પ્રાયશ્ચિત્તને નહિ સ્વીકારવાથી વ્રણસંરોહી નથી, અન્ય પૂર્વે કરેલ અતિચાર સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરવાવડે વ્રણસંરોહી-
અતિચારને ટાળનાર છે કેમકે નોવ્રણકર-નવીન અતિચારને કરનાર નથી. (૩) આત્મચિકિત્સકો કહ્યા, હવે ચિકિત્સા
કરવા યોગ્ય વ્રણને દૃષ્ટાંતરૂપે કરીને પુરુષના ભેદને કહે છે-‘ચત્તારી’ ત્યાદિ૦ ચાર સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે-
અંદર શલ્ય છે જેનું અર્થાત્ જોવામાં નહિ આવતું તે ? અંતઃશલ્ય. ‘બાહિં સલ્લે’ ત્તિ૦ જે શલ્ય વ્રણની અંદર અલ્પ છે

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
વ્યાધિ-
ચિકિત્સા-
ચિકિત્સક-
વ્રણશલ્ય-
શ્રેયઃ પાપા-
સ્વાયકા-
દિ૦ સૂ૦
૩૪૨-
૪૪
॥ ૫૦૭ ॥

અને બહાર તો ઘણું છે એટલે અંદર અલ્પ અને બહાર બહુ શલ્ય છે જેનું તે બાહ્યશલ્ય કહેવાય છે. જો વઢી સર્વથા વ્રણથી બહાર હોય તો શલ્યપણું જ ન હોય, અથવા શલ્યનો ઉદ્ધાર કર્યે છતે પણ ભૂતકાલનું શલ્ય ભવિષ્યમાં પણ હોય. જે વ્રણમાં અંદર ઘણું શલ્ય છે અને બહાર પણ દેખાય છે તે ૩ ઉભયશલ્ય અને ચતુર્થ ભંગ શૂન્ય છે અર્થાત્ અંતર્બાહ્ય શલ્ય નથી. (૧) ગુરુની સમક્ષ આલોચના કરવાવડે અતિચારરૂપ અંતઃશલ્ય છે જેને તે અંતઃશલ્ય, આલોચના કરવાવડે બહાર શલ્ય છે જેને તે ૨ બહિશલ્ય, આલોચના કરવાવડે અને ન કરવાવડે અંતઃ અને બાહ્ય શલ્ય છે જેને તે ૩ અંતઃબહિશલ્ય, ચતુર્થ ભંગ શૂન્ય છે-શલ્ય રહિત છે. (૨) લૂતાદિરોગના દોષથી જે વ્રણ છે તે અંતર્દુષ્ટ વ્રણ છે-રતાશ વિગેરેના અભાવને લઈને સૌમ્યપણું #હોવાથી બાહ્ય દુષ્ટ નથી. (૩) પુરુષ તો શઠતાથી અંતરમાં દુષ્ટ છે પણ આકારને છુપાવવાથી બહાર દુષ્ટ નથી આ એક, બીજો તો કારણવશાત્ વચનનું કઠોરપણું વિગેરે દેખાડવાથી બહારથી દુષ્ટ છે (પણ અંતર્દુષ્ટ નથી). (૪) પુરુષના અધિકારથી તેના ભેદોનું પ્રતિપાદન કરવા માટે છ સ્ત્રો છે અને તે સરલ છે, પરંતુ ૧ કોઈએક અત્યંત પ્રશસ્ય શ્રેયાનેક-પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે-સદ્બોધવાલો હોવાથી પ્રશસ્ય ભાવવાલો છે. વઢી પ્રશસ્ત અનુષ્ઠાન કરવાથી શ્રેષ્ઠ છે-સાધુની જેમ, ૨ બીજો તો પૂર્વની જેમ પ્રશસ્ય ભાવવાલો છે પણ અવિરતિપણાને લઈને દુષ્ટ અનુષ્ઠાન કરનાર હોવાથી અત્યંત પાપી છે, ૩ ત્રીજો તો મિથ્યાત્વાદિવડે હણાયેલ હોવાથી ભાવથી અત્યંત પાપી છે અને કારણવશાત્ સારા અનુષ્ઠાનનો કરનાર હોવાથી શ્રેષ્ઠ છે-ઉદાચીનૃપ-મારકવત્, ચોથો તો તે જ નૃપને મારવાથી પાપનો કરનારો કૃત્રિમ સાધુ. અથવા ૧ ગૃહસ્થપણામાં

* અહિં એક ભંગ કહ્યો, તદનુસાર શેષ વ્રણ ભંગ મૂલ અનુવાદમાં આપેલ છે તે પરથી સમજી લેવા.

ધીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ

॥ ૫૦૮ ॥

અત્યંત શ્રેષ્ઠ કે દીક્ષા લેવાના સમયમાં, વઠી પ્રવ્રજ્યામાં કે ત્રિહારના સમયમાં શ્રેષ્ઠ છે. એવી રીતે અન્ય ૩ ભાંગા પણ જાણવા. (૧) કોઈક ભાવથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે અને દ્રવ્યથી તો શ્રેષ્ઠ અત્યંત પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે. આવા પ્રકારની બુદ્ધિ લોકને ઉત્પન્ન કરવાવડે સદૃશક-અન્ય શ્રેષ્ઠ પુરુષ તુલ્ય છે પણ સર્વથા શ્રેષ્ઠ નથી આ એક, બીજો તો ભાવથી શ્રેષ્ઠ છે પણ દ્રવ્યથી અત્યંત પાપી છે. આવી રીતે લોકને બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવાવડે અન્ય પાપી તુલ્ય છે, ત્રીજો તો ભાવથી અત્યંત પાપી છે પણ દ્રવ્યથી આકારને છુગાવવાવડે બીજા શ્રેષ્ઠ પુરુષ તુલ્ય છે, ચોથો તો સુજ્ઞાત છે. (૨) ૧ કોઈક સદ્ગુણવાળો હોવાથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે અને પોતાના આત્માને શ્રેષ્ઠ માને છે. અથવા લોકોવડે શ્રેષ્ઠ મનાય છે કેમકે નિર્મલ સદ્ગુણવાળો હોય છે. અહિં 'મન્નિજ્ઞ' ત્તિ૦ વક્તવ્યમાં પ્રાકૃતશૈલીવડે 'મન્નઈ' એમ કહ્યું. ૨ બીજો અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે પણ પોતાના આત્માને વિષે અરુચિપરાયણ હોવાથી સ્વાત્માને અત્યંત પાપી માને છે અથવા પૂર્વના જાણેલ તેના દોષદ્વારા લોકોવડે તે પાપી મનાય છે-દૃઢપ્રહારીની જેમ. ત્રીજો મિથ્યાત્વાદિવડે હળાયેલ હોવાથી અત્યંત પાપી છે પણ સ્વાત્માને શ્રેષ્ઠ માને છે-કુતીર્થિક-ની જેમ. ૪ અવિરતિક હોવાથી અત્યંત પાપી છે પણ સદ્બોધવાળો હોવાથી સ્વાત્માને પાપી માને છે, અથવા સંયત લોકોવડે અસંયત મનાય છે. (૩) ૧ કોઈક ભાવથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે અને દ્રવ્યથી તો કિંચિત્ સદ્ગુણવાળો હોવાથી શ્રેષ્ઠ છે એમ (લોકોને) વિકલ્પ ઉત્પન્ન કરવાવડે બીજા અત્યંત શ્રેષ્ઠ તુલ્ય મનાય છે. મનુષ્યવડે શ્રેષ્ઠ જણાય છે અથવા વિભક્તિના પરિણામથી અન્ય શ્રેષ્ઠ પુરુષ સમાન પોતાના આત્માને માને છે. એમ બીજા ૩ ભાંગા પણ જાણવા. (૪) 'આઘવદ્ધત્તે'તિ૦ ૧ કોઈએક પ્રવચનનો પ્રરૂપક છે પણ શાસનનો પ્રભાવક નથી, કારણ કે ઉદાર ક્રિયા અને પ્રતિભાદિવડે

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને

ઉદ્દેશ: ૪

વ્યાધિ-

ચિકિત્સા-

ચિકિત્સક-

વ્રણશલ્ય-

શ્રેય: પાપ-

સ્થાયકા-

દિ૦ સૂ૦

૩૪૨-

૪૪

॥ ૫૦૮ ॥

રહિત હોય છે અથવા* પ્રવિભાજયિતા-સિદ્ધાંતના અર્થને નય અને ઉત્સર્ગાદિવડે વિવેચન કરનાર, અથવા આખ્યાક-સૂત્રનો કહેનાર અને પ્રવિભાજયિતા કે પ્રવિભાજયિતા તે અર્થને કહેનાર. (૫) કોઈએક સૂત્રાર્થનો કહેનાર છે, પરંતુ ંચ્છજીવિકા-સંપન્ન-एषणा માટે તત્પર નથી. તે દુર્ભિક્ષાદિ પ્રસંગરૂપ આયત્તિમાં પ્રાપ્ત થયેલ સાધુ અથવા સંવિજ્ઞપાક્ષિક છે. કહું છે કે-
 હોજ્જ હુ વસણં પત્તો, સરીરદુબ્બલ્હયાए असमत्थो । चरणकरणे असुद्धे, सुद्धं मगं परूवेज्जा ॥૧૯૯॥

કોઈક સાધુ કષ્ટ પ્રાપ્ત થવાથી અથવા શરીરની દુર્બલતાથી સાધુના આચારરૂપ ચરણમિત્તરી અને કરણમિત્તરીને પાલવામાં અસમર્થ છે તો પળ શુદ્ધ સાધુના માર્ગની પ્રરૂપણા કરે, કારણ કે શુદ્ધ પ્રરૂપકનું આરાધકપણું હોય છે.

ओसन्नोऽवि विहारे, कम्मं सिढिलेइ सुलहवोही य । चरणकरणं विसुद्धं, उववूहंतो परूवेंतो ॥૨૦૦॥

સાધુના આચાર પાલવામાં અસમર્થ હતાં પળ ચરણકરણવડે વિશુદ્ધ સાધુના માર્ગની પ્રશંસા અને પ્રરૂપણાને કરતો થકો કર્મને શિથિલ કરે છે અને સુલભવોધિ થાય છે.

बीजो यथाच्छंदक, त्रीजो साधु અને ચોથો ગૃહસ્થ વિગેરે. પૂર્વના સૂત્રમાં સાધુરૂપ પુરુષના આખ્યાપકત્વ અને ઇષણા-

* અહિ ફક્ત શબ્દના અર્થો કહેલા છે પરંતુ ભાંગા બતાવેલા નથી, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈએક સિદ્ધાંતનો પ્રસ્તુત છે પણ ન્યાયિ-વડે વિવેચક નથી, ૨ કોઈએક વિવેચન કરનાર છે પણ પ્રરૂપક નથી, ૩ કોઈક ઉભયયુક્ત છે તેમજ ૪ ઉભયશૂન્ય છે. અથવા ૧ કોઈક સૂત્રનો વક્તા છે પણ અર્થનો કહેનાર નથી, ૨ સૂત્રવક્તા નથી પણ અર્થને કહેનાર છે, ૩ ઉભય યુક્ત છે, ૪ ઉભયશૂન્ય છે.

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૦૯ ॥

શુદ્ધિત્વરૂપ ગુણની વિભૂષા કહી, હવે તેની સમાનતાથી વૃક્ષની વિભૂષાને કહે છે-‘ ચત્ત્વિહે ’ ત્યાદિ૦ અથવા પૂર્વે ઉચ્છ-
જીવિકાસંપન્ન સાધુપુરુષ કહ્યો તે વૈક્રિય લબ્ધિવાળા સાધુને તથાપ્રકારના પ્રયોજનને વિષે-વૃક્ષની વિકુર્વણા કરનારને જે
પ્રકારે તેની વિકુર્વણા થાય તે કહે છે-‘ ચત્ત્વિહે ’ ત્યાદિ૦ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-‘પ્રવાલતયે’ તિ૦ નવીન અંકુર-
પણાએ એવો અર્થ છે. (સૂ૦ ૩૪૪) આ પૂર્વે કહેલ આખ્યાયક વિગેરે તીર્થિકો છે, માટે તેઓનું સ્વરૂપ કહે છે-

ચત્તારિ વાતિસમોસરણા પં૦ તં૦-કિરિયાવાદી અકિરિયાવાદી અન્નાણિતાવાદી વેણતિયાવાદી ।
ખેરડ્યાણં ચત્તારિ વાદિસમોસરણા પં૦ તં૦-કિરિયાવાદી જાવ વેણતિયવાદી એવમસુરકુમારાણવિ જાવ
થણિયકુમારાણં એવં વિગલિંદિયવજ્જં જાવ વેમાણિયાણં । સૂ૦ ૩૪૫

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના વાદીના સમવસરણો-વિવિધ મતના મિલાપો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ક્રિયાવાદી, તેના
એક સો એંશી ભેદો છે, ૨ અક્રિયાવાદી, તેના ચોરાશી ભેદો છે, ૩ અજ્ઞાનિકવાદી, તેના સડસઠ ભેદો છે, ૪ વૈનયિકવાદી,
તેના વત્રીશ ભેદો છે. સર્વ મઠીને ત્રણ સો ત્રેશઠ ભેદ થાય છે. તૈરયિકોને ચાર વાદીના સમવસરણો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-
ક્રિયાવાદી યાવત્ વૈનયિકવાદી. એમ અસુરકુમારોના પળ ચાર સમવસરણો છે યાવત્ સ્તનિતકુમારોના પળ ચાર છે. એવી
રીતે એકેંદ્રિય અને વિકલેંદ્રિયને છોડીને યાવત્ વૈમાનિકોના ચાર વાદીના સમવસરણો છે. (સૂ૦ ૩૪૫)

ટીકાર્થ:-વાદિન:-તીર્થિકો સમવતાર થાય છે જેઓને વિષે તે સમવસરણો-વિવિધ મતના મિલાપો. તેઓના સમવસ-

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૪
ક્રિયા-
વાદ્યા: સૂ૦
૩૪૫

॥ ૫૦૯ ॥

रणો તે વાદી સમવસરણો. ક્રિયા-જીવ, અજીવાદિ પદાર્થ છે, આવી રીતે અસ્તિત્વરૂપ ક્રિયાને કહે છે તે ક્રિયાવાદીઓ અર્થાત્ આસ્તિકો. તેઓનું જે સમવસરણ તે અભેદ હોવાથી તે ક્રિયાવાદીઓ જ કહેવાય છે. જીવ, અજીવાદિ પદાર્થથી અસ્તિત્વરૂપ ક્રિયાના નિષેધથી અક્રિયાવાદીઓ નાસ્તિકો છે. સ્વીકારદ્વારા અજ્ઞાન છે જેઓને તે અજ્ઞાનિકો, તે જ વાદીઓ-અજ્ઞાનિક વાદીઓ અર્થાત્ અજ્ઞાન જ શ્રેય છે એવી પ્રતિજ્ઞાવાળા છે. વિનય જ વૈનયિક, તે જ મોક્ષને માટે છે એવી રીતે કહેનારા તે વૈનયિકવાદીઓ. આ ચારેના ભેદોની સંખ્યા આ પ્રમાણે જાણવી.

અસિયસયં કિરિયાણં, અકિરિયવાઈણ હોઈ ચુલસીઈ । અન્નાણિય સત્તટ્ટી, વેણહયાણં ચ વત્તીસા ।

ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ ભેદ, અક્રિયાવાદીના ૮૪ ભેદ, અજ્ઞાનિકવાદીના ૬૭ ભેદ અને વૈનયિકવાદીના ૩૨ ભેદ છે.

તેમાં એક સો ને એંશી ભેદ ક્રિયાવાદીના થાય છે, તે આ ઉપાયવડે જાણવા-જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, બંધ, નિર્જરા, પુણ્ય, પાપ અને મોક્ષ-એ નવ પદાર્થોને વિરચીને-પદ્ધત્તિસર એક પાટી પર લખીને જીવ પદાર્થની નીચે સ્વ અને પર ભેદો સ્થાપન કરવા, તેની નીચે નિત્ય અને અનિત્ય ભેદો સ્થાપવા, તેની પળ નીચે કાલ, ईશ્વર, આત્મ, નિયતિ અને સ્વભાવ આ પાંચ ભેદો સ્થાપવા. બાદ આવી રીતે વિકલ્પો કરવા-‘અસ્તિ જીવઃ સ્વતો નિત્યઃ કાલતઃ’-કાલથી નિત્ય અને સ્વતઃ જીવ છે. આ એક વિકલ્પ. વિકલ્પનો અર્થ આ પ્રમાણે-આ આત્મા નિશ્ચયે પોતાના રૂપવડે વિદ્યમાન છે પણ પરની અપેક્ષા નહિ-^{*}હસ્વ અને

* જેમ હસ્વપણું કે દોર્ધપણું સ્વતઃ છે પરંતુ આપેક્ષક નથી.

સ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૧૦ ॥

દીર્ઘત્વની જેમ નિત્ય છે. ×કાઠવાદીઓનો આ વિકલ્પ છે. કહેલ અભિલાપવડે જ બીજો વિકલ્પ +ઈશ્વરને કારણ માનવાવાળા વાદીઓનો છે. ‘પુરુષ એવંદં ગ્નિમ્’ આ વધું ય પુરુષ જ છે એમ સ્વીકારનારા આત્મવાદીઓનો ત્રીજો વિકલ્પ છે. નિયતિ, પદાર્થોને અવશ્યપણે જે જેમ થવાનું હોય તેમાં પ્રેરણા ÷કરનારી છે. આવો ચોથો વિકલ્પ નિયતવાદીઓનો છે. પાંચમો વિકલ્પ *સ્વભાવવાદીઓનો છે. એવી રીતે ‘સ્વતઃ’ પદને નહિ છોડવાવડે પાંચ વિકલ્પો પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ [સ્વતઃને બદલે] પરતઃ આ પદવડે પણ પાંચ જ વિકલ્પો પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં પરતઃ એ પદનો અર્થ આ પ્રમાણે—અહિં બધા પદાર્થોનો પરરૂપની અપેક્ષાવાળો સ્વરૂપનો પરિચ્છેદ-જ્ઞાન છે. જેમ હ્રસ્વત્વાદિની અપેક્ષાવાળો દીર્ઘત્વાદિ પરિચ્છેદ છે. એ પ્રમાણે જ આત્મા પ્રત્યે સ્તંભ અને કુંભાદિને જોઈને તેનાથી જુદી વસ્તુમાં જ આત્મબુદ્ધિ પ્રવર્તે છે. આ હેતુથી જે આત્માનું સ્વરૂપ છે તે પરતઃ (બીજાથી) જ નિશ્ચય કરાય છે પણ સ્વતઃ નહિ. અહિં નિત્ય પદનો ત્યાગ ન કરવાવડે આ દશ વિકલ્પો છે. એવી રીતે અનિત્ય પદવડે પણ દશ વિકલ્પો થાય છે, એમ વીશ વિકલ્પો જીવ પદાર્થવડે પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા અજીવ ત્રિગેરે આઠ પદોને ત્રિષે પણ એવી રીતે જ દરેક પદમાં વીશ વિકલ્પો થાય છે—આ કારણથી વીશને નવગુણા કરવાથી એક સો એંશી ભેદો ક્રિયાવાદીઓના થાય છે. આ વિકલ્પો એકેકમાં શીલાંગ(ના ભેદ)ની જેમ પ્રાપ્ત થતા નથી. અક્રિયાવાદીઓના તો ચોરાશી ભેદો જાણવા. તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે—પુણ્ય અને પાપ સિવાય શેષ જીવાદિ સાત પદાર્થનો તેમજ ઉપન્યાસ કરવો.

× કાઠવાદીઓ કહે છે કે દરેક પદાર્થ કાઠકૃત છે. + સર્વ પદાર્થો ઈશ્વરકૃત છે એમ ઈશ્વરવાદીઓનું કથન છે. ÷ ગોશા-લકાદિ નિયતવાદીઓ નિયતિને જ કારણ માને છે. * સ્વભાવવાદીઓ દરેક પદાર્થ મયૂરપિચ્છવત્ સ્વભાવથી જ થાય છે એમ માને છે.

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
ક્રિયા-
વાદ્યાઃ સૂ૦
૩૪૫

॥ ૫૧૦ ॥

જીવપદની નીચે સ્વ અને પરરૂપ બે વિકલ્પનો ઉપન્યાસ કરવો. આત્માના *અસત્ત્વ(અવિદ્યમાનપણા)થી નિત્ય અને અનિત્ય ભેદનું સ્થાપન નથી. કાઠ વિગેરે પાંચ પદોને વિષે છટ્ટી યદ્દૃષ્ટા સ્થપાય છે. અનિચ્છાપૂર્વક પદાર્થની પ્રાપ્તિ તે યદ્દૃષ્ટા. ત્યારબાદ વિકલ્પોનો અભિલાપ આ પ્રમાણે— ‘ નાસ્તિ જીવઃ સ્વતઃ કાલતઃ ’—જીવ સ્વતઃ અને કાલતઃ નથી—આ એક વિકલ્પ. એવી રીતે ઈશ્વરાદિ વિગેરે યદ્દૃષ્ટા પર્યંત પદોવડે બધા મઠીને છ વિકલ્પો થાય છે. તથા “જીવ પરતઃ અને કાલતઃ નથી” આ છ વિકલ્પ, એકંદર બાર વિકલ્પો જીવ પદથી થયા. એવી રીતે અજીવાદિ શેષ છ પદોને વિષે પણ દરેકના બાર વિકલ્પો થાય છે. એમ બારને સાતગુણા કરવાથી ચોરાશી વિકલ્પો નાસ્તિકોના થાય છે. અજ્ઞાનિકોના તો સડસઠ વિકલ્પો થાય છે, તે આ પ્રમાણે જાણવા—તેની સ્થાપનામાં જીવ, અજીવ વિગેરે નવ પદાર્થોને પૂર્વની માફક ક્રમશઃ સ્થાપીને છેવટમાં ઉત્પત્તિ પદ સ્થાપીને જીવાદિ પદની નીચે સત્ વિગેરે સાત પદો સ્થાપવા, તે આ પ્રમાણે—૧ સત્ત્વ, ૨ અસત્ત્વ, ૩ સદસત્ત્વ, ૪ અવાચ્યત્વ, ૫ સદવાચ્યત્વ, ૬ અસદવાચ્યત્વ અને ૭ સદસદવાચ્યત્વ. તેથી આ જીવાદિ નવ પદને સત્ત્વ વિગેરે સાત પદોવડે ગુણવાથી ત્રેશઠ વિકલ્પો થાય છે. ઉત્પત્તિના તો પ્રથમના જ ચાર વિકલ્પો ૧ સત્ત્વ, ૨ અસત્ત્વ, ૩ સદસત્ત્વ અને ૪ અવાચ્યત્વ—આ ચાર વિકલ્પો ત્રેશઠ વિકલ્પોમાં ઉમેરવાથી સડસઠ થાય છે. વિકલ્પનો અભિલાપ આ પ્રમાણે—જીવ વિદ્યમાન છે એમ કોણ જાણે છે ? અથવા તેને જાણવાવડે શું ? આ એક વિકલ્પ. એવી રીતે અસત્ત્વ વિગેરે પદો પણ કહેવા. વઠી ‘ ભાવોની ઉત્પત્તિ ? છતી છે એમ કોણ જાણે છે ? અથવા એને જાણવાવડે શું ? એવી રીતે ૨ અછતી, ૩ છતી—અછતી અને ૪ અવક્તવ્ય

* આક્રિયાવાદીઓ આત્માનું અસ્તિત્વ માનતા નથી તેથી નિત્ય-અનિત્ય પદનું સ્થાપન નથી.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
શાનુવાદ
॥ ૫૧૧ ॥

ઉત્પત્તિ છે એમ કોણ જાણે છે ? અથવા એને જાણવાવડે શું ? સત્ત્વાદિ સપ્તભંગીનો આ પ્રમાણે અર્થ છે-૧ સ્વરૂપમાત્રની અપેક્ષાએ *વસ્તુનું વિદ્યમાનપણું છે. ૨ પરરૂપમાત્રની અપેક્ષાએ +અસત્ત્વ-અવિદ્યમાનપણું છે. ૩ વઝી ઘટ વિગેરે દ્રવ્યના એક દેશરૂપ ગ્રીવાદિના સદ્ભાવપર્યાયરૂપ ગ્રીવાત્વાદિવડે વિશેષિત ઘટનું વિદ્યમાનપણું હોવાથી તથા ઘટાદિ દ્રવ્યના અપર બુદ્ધનાદિ દેશને જ અસદ્ભાવપર્યાયરૂપ વૃત્તત્વાદિવડે અથવા પરગત(બીજામાં રહેલ) પર્યાયવડે જ વિશેષિત ઘટનું અવિદ્યમાનપણું હોવાથી વસ્તુનું સદસત્પણું છે. ૪ સમસ્ત અસંહિત જ ઘટાદિ વસ્તુને અર્થાન્તરભૂત(ભિન્નરૂપ) પટાદિ પર્યાયોવડે અને પોતાના ઊર્ધ્વ, કુંડલ, ઓપ્ઠ, આયત(દીર્ઘ), વૃત્ત અને ગ્રીવાદિ પર્યાયોવડે યુગપત્ વિવક્ષિત વસ્તુનું સત્ત્વ કે અસત્ત્વવડે કહેવા માટે Xઅશક્ય હોવાથી તે ઘટાદિ દ્રવ્યનું અવક્તવ્યપણું છે. ૫ સદ્ભાવપર્યાયવડે આદેશ(વિવક્ષા) કરાયેલ ઘટાદિ દ્રવ્યના એક દેશનું સત્ત્વ હોવાથી અને અપર(બીજા) દેશનું સ્વ-પરપર્યાયોવડે યુગપત્ વિવક્ષિત કરવાથી સત્ત્વવડે કે અસત્ત્વવડે કહેવા માટે અશક્ય હોવાથી ઘટાદિ દ્રવ્યનું સદ્અવક્તવ્યપણું છે અર્થાત્ એક દેશમાં સત્પણું છે અને અન્ય દેશમાં અવક્તવ્યપણું છે. ૬ તે જ ઘટાદિ દ્રવ્યના એક દેશનું પરપર્યાયવડે વિશેષિત કરાયેલ ઘટનું અસત્પણું હોવાથી અને અપરદેશનું સ્વપરપર્યાયથી યુગપત્ વિવક્ષિત કરવાવડે તેમજ કહેવાને અશક્ય હોવાથી તે ઘટાદિનું અસદ્અવક્તવ્યપણું છે અર્થાત્ એક દેશમાં અસત્પણું અને અન્ય દેશમાં અવ્યક્તપણું છે. ૭ ઘટાદિ દ્રવ્યના એક દેશનું સ્વપર્યાયોથી વિશેષિત કરવાવડે સત્ત્વ હોવાથી અને બીજા *ઘટ વસ્તુ મૃત્તિકાદિ સ્વરૂપવડે સત્ છે. +વત્ત્રાદિ પરરૂપની અપેક્ષાએ ઘટનું અસત્પણું છે. Xઘટાદિ દ્રવ્યમાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વ એક સમયમાં વિદ્યમાન છે અને વચનવડે એક અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરતાં અસંખ્ય સમય લાગે માટે અવક્તવ્ય છે.

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
ક્રિયા-
વાદ્યાદ્યા:
સૂ ૩૪૫

॥ ૫૧૧ ॥

દેશનું પરપર્યાયોથી વિશેષિત કરવાવડે અસત્ત્વ હોવાથી અને અન્ય(ત્રીજા) દેશનું સ્વ-પરપર્યાયોવડે યુગપત્ વિશેષિત ઘટનું તેમજ કહેવા માટે અશક્યપણાને લઈને અવક્તવ્ય હોવાથી તે ઘટાદિ દ્રવ્યનું સત્અસત્અવક્તવ્યપણું છે. અહિં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ભંગ એ ત્રણે અખંડિત વસ્તુ(દ્રવ્ય)ને આશ્રિત છે અર્થાત્ સકલાદેશી છે. શેષ ત્રીજો, પાંચમો, છઠ્ઠો અને સાતમો આ ચાર ભાંગા વસ્તુના દેશને(પર્યાયને) આશ્રયવાળા કહેલા છે. વળી તૃતીય ભંગ પણ અખંડ વસ્તુને આશ્રિત જ છે એમ અન્ય આચાર્યોએ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-સ્વપર્યાયો અને પરપર્યાયોવડે વિવક્ષિત અખંડ વસ્તુનું સત્અસત્પણું છે. આ કારણથી જ આચારાંગની ટીકામાં કહેલું છે કે-અહિં ઉત્પત્તિને સ્વીકારીને પાછલા ત્રણ વિકલ્પો સંભવતા નથી, કારણ કે પદાર્થના અવયવની અપેક્ષા તેમજ ઉત્પત્તિના અવયવનો અભાવ હોય છે એમ અજ્ઞાનિકવાદીઓના સડસઠ વિકલ્પો થાય છે. વૈનયિકોના બત્રીશ વિકલ્પો થાય છે, તે આ પ્રમાણે જાણવા-૧ દેવ, ૨ રાજા, ૩ યતિ, ૪ જ્ઞાતિ, ૫ વૃદ્ધ, ૬ અધમ, ૭ માતા અને ૮ પિતા-એ દરેકનું કાયા, વાણી, મન અને દાનવડે દેશ, કાઠને અનુસારે વિનય કરવો. એવી રીતે આ ચાર ભેદો દેવાદિ આઠ સ્થાનોને વિષે થાય છે. સર્વ મેઠવતાં બત્રીશ થાય છે. ચારે વાદીઓની સર્વ સંખ્યા ત્રણ સો ત્રેશઠ થાય છે. પૂજ્યપુરુષોએ કહ્યું છે કે-“ નિત્યાનિત્યાત્મક આત્માદિ નવ પદાર્થો, સ્વથી અને પરથી સ્થાપેલા, કાઠકૃત, નિયતિકૃત, સ્વભાવકૃત, ઈશ્વરકૃત અને આત્મકૃત. આ પ્રમાણે એક સો એંશી ભેદ આસ્તિક(ક્રિયાવાદી) મતના થાય છે ॥ ૧ ॥ પુણ્ય અને પાપ રહિત સાત પદાર્થો સ્વથી અને પરથી સ્થાપેલા ૧ કાઠ, ૨ યદૃચ્છા. ૩ નિયતિ, ૪ ઈશ્વર, ૫ સ્વભાવ અને ૬ આત્મકૃત નથી-આ પ્રમાણે નાસ્તિક(અક્રિયાવાદી) મતના ચોરાશી ભેદ છે ॥૨॥ સત્, અસત્ વિગેરે સાત ભેદથી ગુણાયેલ જીવાદિ નવ પદાર્થો

શ્રીસ્થા-
નાક્રમ
આનુવાદ
॥ ૫૧૨ ॥

અને ભાવની ઉત્પત્તિના સત્, અસત્, સદસત્ અને અવક્તવ્યથી કોણ જાણે છે ? આ પ્રમાણે અજ્ઞાનિક વાદીના સડસઠ ભેદ થાય છે ॥ ૩ ॥ સુર, નૃપતિ, યતિ, જ્ઞાતિ, સ્થવિર, અધમ, માતા અને પિતાને વિષે મન, વચન, કાયા અને દાનવડે વિનય કરવા યોગ્ય છે. આ વૈનયિકમતના ત્રીશ ભેદ છે ॥ ૪ ॥ ”-એ જ ચાર સમવસરણોને ચતુર્વિંશતિ દંડકને વિષે નિરૂપણ કરતા થકા સૂત્રકાર કહે છે-‘ નેરઙ્ગ્યાણ ’ મિત્યાદિ૦ સુગમ છે. વિશેષ એ કે-મન સહિત હોવાથી નારક વિગેરે પંચેન્દ્રિયોમાં આ ચારે સમવસરણો સંભવે છે. ‘ વિગલેન્દિયવજ્ઞ ’ તિ૦ એકેન્દ્રિય, બેઙ્ગેન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુર્વિન્દ્રિયોને મન ન હોવાથી તેઓને સમવસરણો સંભવતા નથી. (સૂ૦ ૩૪૫) પુરુષના અધિકારથી પુરુષવિશેષનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રાયઃ દૃષ્ટાંત સહિત ત્રેતાલીશ પુરુષસૂત્રોને ‘ ચત્તારિ મેહ ’ ત્યાદિ૦ સૂત્રોવડે કહે છે—

ચત્તારિ મેહા પં૦ તં૦-ગજિત્તા ણામમેગે ણો વાસિત્તા, વાસિત્તા ણામમેગે ણો ગજિત્તા, એગે ગજિત્તાવિ વાસિત્તાવિ, એગે ણો ગજિત્તા ણો વાસિત્તા ૪ (૧) એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-ગજિત્તા ણામમેગે ણો વાસિત્તા ૪ (૨) ચત્તારિ મેહા પં૦ તં૦-ગજિત્તા ણામમેગે ણો વિજ્જુયાહિત્તા, વિજ્જુયાહિત્તા ણામમેગે ૪ (૩) એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-ગજિત્તા ણામમેગે ણો વિજ્જુયાહિત્તા ૪ (૪) ચત્તારિ મેહા પં૦ તં૦-વાસિત્તા ણામમેગે ણો વિજ્જુયાહિત્તા ૪ (૫) એવામેવ ચત્તારિ

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
ગર્જિતાવિ-
મેઘપુરુષાઃ
સૂ૦ ૩૪૬

॥ ૫૧૨ ॥

પુરિસજાયા પં૦ તં૦-વાસિત્તા ણામમેગે ણો વિઙ્ગુયાહ્તા ૪ (૬) ચત્તારિ મેહા પં૦ તં૦-કાલવાસી
 ણામમેગે ણો અકાલવાસી ૪ (૭) એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-કાલવાસી ણામમેગે ણો
 અકાલવાસી ૪ (૮) ચત્તારિ મેહા પં૦ તં૦-સ્વેત્તવાસી ણામમેગે ણો અસ્વિત્તવાસી ૪ (૯) એવામેવ
 ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-સ્વેત્તવાસી ણામમેગે ણો અસ્વેત્તવાસી ૪ (૧૦) ચત્તારિ મેહા પં૦ તં૦-
 જણતિત્તા ણામમેગે ણો ણિમ્મવહ્તા, ણિમ્મવહ્તા ણામમેગે ણો જણહ્તા ૪ (૧૧) એવામેવ ચત્તારિ
 અમ્માપિયરો પં૦ તં૦-જણહ્તા ણામમેગે ણો ણિમ્મવહ્તા ૪ (૧૨) ચત્તારિ મેહા પં૦ તં૦-દેસ-
 વાસી ણામમેગે ણો સઠ્ઠવાસી ૪ (૧૩) એવામેવ ચત્તારિ રાયાણો પં૦ તં૦-દેસાધિવત્તી ણામમેગે
 ણો સઠ્ઠાધિવત્તી ૪ (૧૪) સૂ૦ ૩૪૬

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના મેઘ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક મેઘ ગર્જારવ કરે છે પણ વરસતો નથી, કોઈક વરસે છે
 પણ ગાજતો નથી, એક ગાજે છે અને વરસે છે તથા એક ગાજતો નથી ને વરસતો પણ નથી. (૧) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના
 પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ દાનાદિ કાર્યમાં ગાજે છે-મોટે સાદે પ્રતિજ્ઞા કરે છે પણ દાનાદિ કાર્ય કરતો
 નથી, ૨ ત્રીજો દાનાદિ કાર્ય કરે છે પણ ગાજતો નથી-પ્રતિજ્ઞા કરતો નથી, ૩ ત્રીજો પ્રતિજ્ઞા કરે છે અને કાર્ય પણ કરે

બીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૧૩ ॥

છે અને ૪ ચોથો બન્ને કરતો નથી. (૨) ચાર પ્રકારના મેઘ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક મેઘ ગાજે છે પળ વીજળી કરતો નથી, ૨ વીજળી કરે છે પળ ગાજતો નથી, ૩ બન્ને કરે છે અને ૪ બન્ને કરતો નથી. (૩) આ દૃષ્ટિ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ પ્રતિજ્ઞા કરે છે પળ આડંબર કરતો નથી, ૨ આડંબર કરે છે પળ પ્રતિજ્ઞા કરતો નથી, ૩ બન્ને કરે છે અને ૪ બન્ને કરતો નથી. (૪) ચાર પ્રકારના મેઘ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક મેઘ વરસે છે પળ વીજળી કરતો નથી, ૨ એક વીજળી કરે છે પળ વરસતો નથી, ૩ એક ઉભય કરે છે અને એક ઉભય કરતો નથી. (૫) એ દૃષ્ટિ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ દાનાદિ કાર્ય કરે છે પળ આડંબર કરતો નથી, ૨ કોઈક આડંબર કરે છે પળ દાનાદિ કરતો નથી, ૩ કોઈક ઉભય કરે છે અને ૪ કોઈક ઉભય કરતો નથી. (૬) ચાર પ્રકારના મેઘ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક મેઘ યોગ્ય અવસરે વરસે છે પળ અકાળે વરસતો નથી, ૨ અકાળે વરસે છે પળ કાળે વરસતો નથી, ૩ કાળે અને અકાળે વરસે છે અને ૪ કાળે કે અકાળે વરસતો નથી. (૭) એ દૃષ્ટિ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ યોગ્ય સમયે દાનાદિ કાર્ય કરે છે પળ અયોગ્ય સમયે કરતો નથી, ૨ અયોગ્ય સમયે દાનાદિ કરે છે પળ યોગ્ય સમયે કરતો નથી, ૩ યોગ્ય અને અયોગ્ય સમયે દાનાદિ કરે છે તથા ૪ યોગ્ય કે અયોગ્ય સમયે દાનાદિ કરતો નથી. (૮) ચાર પ્રકારના મેઘ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક મેઘ ધાન્યાદિના ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ ક્ષેત્રમાં વરસે છે પળ અક્ષેત્ર-રણભૂમિમાં વરસતો નથી, ૨ કોઈક રણભૂમિમાં વરસે છે પળ ક્ષેત્રમાં વરસતો નથી, ૩ બન્નેમાં વરસે છે અને ૪ ક્ષેત્ર કે અક્ષેત્રમાં વરસતો નથી, (૯) એ દૃષ્ટિ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ પાત્રમાં

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
ગર્જિતાદિ-
મેઘપુરુષાઃ
સૂ. ૩૪૬

॥ ૫૧૩ ॥

દાનાદિ આપે છે પળ કુપાત્રને વિષે દાનાદિ આપતો નથી, ૨ કુપાત્રમાં આપે છે પળ પાત્રમાં દેતો નથી, ૩ બન્નેમાં આપે છે અને ૪ બન્નેમાં આપતો નથી. (૧૦) ચાર પ્રકારના મેઘ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક મેઘ ધાન્યના અંકુરાદિને ઉત્પન્ન કરે છે પળ સંપૂર્ણ ધાન્યને નિષ્પન્ન કરતો નથી, ૨ કોઈક મેઘ સંપૂર્ણ ધાન્યને નિષ્પન્ન કરે છે પળ પ્રથમથી ધાન્યના અંકુરાદિને ઉત્પન્ન કરતો નથી, ૩ કોઈક બન્નેને કરે છે અને ૪ કોઈક બન્નેને કરતો નથી. (૧૧) એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના માતપિતા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક માતપિતા પુત્રને જન્મ આપે છે પળ પાલન કરતા નથી, ૨ કોઈક પાલન કરે છે પળ જન્મ આપતા નથી, ૩ કોઈક જન્મ આપે છે અને પાલે છે અને ૪ કોઈક જન્મ આપતા નથી અને પાલતા નથી. (૧૨) ચાર પ્રકારના મેઘ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક મેઘ એક વિભાગ(ખંડ)માં વરસે છે પળ સર્વત્ર વરસતો નથી, ૨ કોઈક સર્વત્ર વરસે છે પળ વિભાગમાં વરસતો નથી, ૩ કોઈક વિભાગમાં અને સર્વત્ર વરસે છે અને ૪ કોઈક વિભાગમાં કે સર્વત્ર વરસતો નથી. (૧૩) એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના રાજાઓ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક રાજા અમુક ક્ષેત્રના દેશ-વિભાગનો અધિપતિ છે પળ સર્વનો અધિપતિ નથી-તે પછીપતિ વિગેરે, ૨ કોઈક રાજા સર્વનો અધિપતિ છે પળ પછી વિગેરે દેશ(વિભાગ)નો અધિપતિ નથી, ૩ કોઈક ઉભયનો અધિપતિ છે તે ચક્રવર્તી વિગેરે અને ૪ કોઈક ઉભયનો અધિપતિ નથી તે રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયેલ સમજવો. (૧૪) (સૂ. ૩૪૬)

ટીકાર્થ:-સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે-મેઘાઃ-વરસાદો ગર્જારવ કરે છે પળ વૃષ્ટિ કરતા નથી. (૧) એમ કોઈક પુરુષ ગર્જનારની જેમ ગર્જારવને કરે છે અર્થાત્ દાન, જ્ઞાન, વ્યાખ્યાન, અનુષ્ઠાન અને શત્રુનો નિગ્રહ વિગેરે વિષયમાં શબ્દવડે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૧૪ ॥

મહાપ્રતિજ્ઞા કરે પળ મેઘની જેમ વરસનાર નહિ અર્થાત્ સ્વીકારેલ કાર્યનો સંપાદક નહિ, બીજો કાર્યનો કરનાર છે પળ શબ્દથી પ્રતિજ્ઞા કરતો નથી. એવી રીતે ત્રીજો અને ચોથો ભાંગો જાણવો. (૨) 'ત્રિજ્જુયાદિત્ત' ત્તિ૦ વીજલીનો કરનાર. (૩) એમ કોઈક પુરુષ પળ શબ્દવડે પ્રતિજ્ઞાનો કરનાર છે પળ વીજલી કરનાર મેઘની જેમ દાનાદિ પ્રતિજ્ઞાત કાર્યના આરંભનો આડંબર કરનાર નથી, બીજો તો આડંબર કરનાર છે પળ પ્રતિજ્ઞા કરનાર નથી. એમ શેષ ત્રીજો તથા ચોથો બંને ભાંગા પળ સમજવા. (૪) કોઈક દાનાદિવડે વરસનાર છે પળ દાનાદિના આરંભનો આડંબર કરનાર નથી. બીજો તો આડંબર કરનાર છે પળ દાનાદિ કરતો નથી. ત્રીજો બંને કરે છે અને ચોથો કંઈ પળ કરતો નથી. (૫-૬) કાલવર્ષી-અવસરે વરસનાર, એમ અન્ય ત્રણ ભાંગા જાણવા. (૭) પુરુષ તો અવસરે વરસનાર (મેઘ)ની જેમ અવસરે દાન અને વ્યાખ્યાનાદિવડે પ્રવૃત્તિ કરનાર-આ એક, બીજો તો આથી વિપરીત, એમ શેષ બે ભાંગા જાણવા. (૮) ક્ષેત્ર-ધાન્યાદિનું ઉત્પત્તિસ્થાન. (૯) પુરુષ તો ક્ષેત્રમાં વર્ષનારની જેમ પાત્રને વિષે દાન અને શ્રુતાદિનો નિષ્કેપક (વાવનાર)-આ એક, બીજો આથી વિપરીત, ત્રીજો તથાપ્રકારના વિવેકની વિકલતાને લઈને અતિશય ઉદારતાથી અથવા શાસનની પ્રભાવના વિગેરે કારણથી ઉભય સ્વરૂપ-પાત્ર તથા કુપાત્રને આપનાર અને ચોથો તો દાનાદિ કાર્યને વિષે પ્રવૃત્તિ નહિ કરનાર (કૃપણાદિ) (૧૦) જનાયિતા-જે મેઘ વૃષ્ટિવડે ધાન્યને અંકુરાદિરૂપે ઉત્પન્ન કરે છે અને નિર્મ્માપયિતા તો જે મેઘ વૃષ્ટિવડે જ સફળપણાને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૧) એવી રીતે માતા, પિતા પળ પ્રસિદ્ધ છે. એમ આચાર્ય પળ શિષ્ય પ્રત્યે જોડવા યોગ્ય છે. (૧૨) વિવક્ષિત ભરત વિગેરે ક્ષેત્રના અથવા પ્રાવૃટ્ વિગેરે કાઠના દેશ-વિભાગમાં અને પોતાના (મેઘના) દેશવડે જે વર્ષે છે તે દેશવર્ષી, જે મેઘ

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
ગર્જિતાદિ-
મેઘપુરુષાઃ
સૂ. ૩૪૬

॥ ૫૧૪ ॥

સર્વ ક્ષેત્ર અને પ્રાવૃદ્ વિગેરે સર્વ કાઠમાં અથવા સર્વાત્મવડે વર્ષે છે તે સર્વવર્ષી, ત્રીજા ભાંગાના વિકલ્પો આ પ્રમાણે—
 ક્ષેત્રથી દેશમાં અને કાઠથી સર્વત્ર વર્ષે છે ૧, ક્ષેત્રથી દેશમાં અને પોતાથી સર્વાત્મવડે વર્ષે છે ૨, કાઠથી દેશમાં અને ક્ષેત્રથી
 સર્વત્ર ૩, કાઠથી દેશમાં અને પોતાથી સર્વાત્મવડે ૪, અથવા પોતાથી દેશવડે અને ક્ષેત્રથી સર્વત્ર ૫, પોતાથી દેશવડે અને કાઠથી
 સર્વત્ર ૬, ક્ષેત્ર અને કાઠથી દેશમાં અને પોતાથી સર્વત્ર ૭, ક્ષેત્રથી દેશમાં, પોતાથી દેશવડે અને કાઠથી સર્વત્ર ૮, કાઠથી
 દેશમાં, પોતાથી દેશવડે અને ક્ષેત્રથી સર્વત્ર ૯—આ ઉક્ત નવ વિકલ્પોવડે જે મેઘ વર્ષે છે તે દેશવર્ષી અને સર્વવર્ષી છે. ચોથો ભાંગો
 સુજ્ઞાત છે. (૧૩) ૧ રાજા તો મેઘની જેમ વિવક્ષિત ક્ષેત્રમાં જ યોગક્ષેમ કરવા સમર્થ છે તે દેશાધિપતિ પરંતુ સર્વાધિપતિ નહિ—
 તે પછીપતિ વિગેરે. ૨ જે રાજા પછી વિગેરે વિભાગમાં સમર્થ થતો નથી, બીજે સ્થળે તો સર્વત્ર સમર્થ છે તે સર્વાધિપતિ પરંતુ
 દેશાધિપતિ નથી ૩, જે બન્ને સ્થળનો અધિપતિ છે અથવા દેશાધિપતિ થઈને જે સર્વાધિપતિ થાય છે તે વાસુદેવાદિની માફક
 દેશાધિપતિ અને સર્વાધિપતિ હોય છે. ચોથો પુરુષ રાજ્યભ્રષ્ટ જાણવો.

ચત્તારિ મેહા પં૦ તં૦—પુવ્વલસંવદ્વતે પજ્જુન્ને જીમૂતે જિમ્હે, પુવ્વલવદ્વણ્ણં મહામેહે એગેણં
 વાસેણં દસવાસસહસ્સાઈં ભાવેતિ, પજ્જુન્ને ણં મહામેહે એગેણં વાસેણં દસ વાસસયાઈં ભાવેતિ,
 જીમૂતે ણં મહામેહે એગેણં વાસેણં દસવાસાઈં ભાવેતિ, જિમ્હે ણં મહામેહે બહૂહિં વાસેહિં એગં વાસં
 ભાવેતિ વા ણ વા ભાવેદ્ ૪ (૧૫) સૂ૦ ૩૪૭, ચત્તારી કરંડગા પં૦ તં૦—સોવાગકરંડતે વેસિતા—

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ५१५ ॥

करंडते गाहावतिकरंडते रायकरंडते ४ (१६) एवामेव चत्तारि आयरिया पं० तं०-सोवागकरंडग-
समाणे वेसिताकरंडगसमाणे गाहावइकरंडगसमाणे रायकरंडगसमाणे ४ (१७) सू० ३४८,
चत्तारि रुक्खा पं० तं०-साले नाममेगे सालपरियाते साले नाममेगे एरंडपरियाए एरंडे ४ (१८)
एवामेव चत्तारि आयरिया पं० तं०-साले णाममेगे सालपरिताते साले णाममेगे एरंडपरियाते एरंडे
णाममेगे ४ (१९) चत्तारि रुक्खा पं० तं०-साले णाममेगे सालपरिवारे ४ (२०) एवामेव चत्तारि
आयरिया पं० तं०-साले णाममेगे सालपरिवारे ४ (२१) सालदुममज्झयारे, जह साले णाम
होइ दुमराया । इय सुंदरआयरिए, सुंदरसीसे मुणेयव्वे ॥ १ ॥ एरंडमज्झयारे, जह साले णाम
होइ दुमराया । इय सुंदरआयरिए, मंगुलसीसे मुणेयव्वे ॥ २ ॥ सालदुममज्झयारे, एरंडे णाम
होति दुमराया । इय मंगुलआयरिए, सुंदरसीसे मुणेयव्वे ॥ ३ ॥ एरंडमज्झयारे, एरंडे णाम
होइ दुमराया । इय मंगुलआयरिए, मंगुलसीसे मुणेयव्वे ॥ ४ ॥ चत्तारि मच्छा पं० तं०-अणु-
सोयचारी पडिसोयचारी अंतचारी मज्झचारी ४ (२२) एवामेव चत्तारि भिक्खागा पं० तं०-अणु-

४ स्थान-
काध्ययने
उद्देशः ४
पुष्करसंव-
र्ताद्या मेघ-
पुरुषाः, क-
रुण्डकपुरु-
षा वृक्ष-
मत्स्यगोल-
पकटाः च-
तुष्पदाद्याः
पक्षिभिश्च
निष्कृष्टा-
द्याः सू०
३४७-५२
॥ ५१५ ॥

सोयचारी पडिसोयचारी अंतचारी मज्झचारी ४ (२३) चत्तारी गोला पं० तं०-मधुसिस्थगोले
 जउगोले दारुगोले मट्टियागोले ४ (२४) एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-मधुसिस्थगोलसमाणे
 ४ (२५) चत्तारि गोला पं० तं०-अयगोले तउगोले तंबगोले सीसगोले ४ (२६) एवामेव चत्तारि
 पुरिसजाया पं० तं०-अयगोलसमाणे जाव सीसगोलसमाणे (२७) चत्तारि गोला पं० तं०-हिरण्णगोले
 सुवन्नगोले रयणगोले वयरगोले (२८) एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-हिरण्णगोलसमाणे
 जाव वडरगोलसमाणे (२९) चत्तारि पत्ता पं० तं०-असिपत्ते करपत्ते खुरपत्ते कलंबचीरितापत्ते
 (३०) एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-असिपत्तसमाणे जाव कलंबचीरीयापत्तसमाणे (३१)
 चत्तारि कडा पं० तं०-सुंबकडे विदलकडे चम्मकडे कंबलकडे (३२) एवामेव चत्तारि
 पुरिसजाया पं० तं०-सुंबकडसमाणे जाव कंबलकडसमाणे (३३) सू० ३४९, चउव्विहा चउ-
 प्पया पं० तं०-एगखुरा दुखुरा गंडीपदा सणप्फदा (३४) चउव्विहा पक्खी पं० तं०-चम्मपक्खी
 लोमपक्खी समुग्गपक्खी विततपक्खी (३५) चउव्विहा खुड्डपाणा पं० तं०-बेइंदिया तेइंदिया

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૧૬ ॥

ચત્તારિંદિયા સંમુચ્છિમપંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા (૩૬) સૂ૦ ૩૫૦, ચત્તારિ પક્ષી પં૦ તં૦-ણિવ-
ત્તિતા ણામમેગે નો પરિવતિત્તા પરિવટ્તિતા નામમેગે નો નિવટ્તિતા એગે નિવતિત્તાવિ પરિવતિત્તાવિ,
એગે નો નિવતિત્તા નો પરિવતિત્તા (૩૭) એવામેવ ચત્તારિ ભિક્ષ્વાગા પં૦ તં-ણિવતિત્તા ણામમેગે નો
પરિવતિત્તા (૩૮) સૂ૦ ૩૫૧, ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-ણિક્કટ્ટે ણામમેગે ણિક્કટ્ટે નિક્કટ્ટે નામ-
મેગે અણિક્કટ્ટે (૩૯) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-ણિક્કટ્ટે ણામમેગે ણિક્કટ્ટપ્પા ણિક્કટે નામમેગે
અનિક્કટ્ટપ્પા (૪૦) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-બુહે નામમેગે બુહે, બુહે નામમેગે અબુહે (૪૧)
ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-બુધે નામમેગે બુધહિયણ ૪ (૪૨) ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦-
આયાણુકંપતે ણામમેગે નો પરાણુકંપતે ૪ (૪૩) સૂ૦ ૩૫૨

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના મેઘ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પુષ્કલસંવર્ત્તક, ૨ પર્યન્ય, ૩ જીમૂત અને ૪ જિમ્હ. ૧
પુષ્કલસંવર્ત્તક નામનો મહામેઘ એક વૃષ્ટિવડે દશ હજાર વર્ષ પર્યંત ભૂમિને ઉદકના ચીકાશવાલી કરે છે અર્થાત્ ધાન્યાદિ
ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ કરે છે. આ મેઘ શીતલનાથ પ્રશ્ન સુધી વરસેલ છે. ૨ પર્યન્ય નામનો મહામેઘ એક વૃષ્ટિવડે એક હજાર
વર્ષ પર્યંત ભૂમિને ઉદકના ચીકાશવાલી કરે છે. આ મેઘ શાંતિનાથ પ્રશ્ન પર્યંત વરસેલ છે. ૩ જીમૂત નામનો મહામેઘ એક વૃષ્ટિ-

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદેશ: ૪
પુષ્કલસંવ-
તાદ્યા મેઘ-
પુરુષા:, કર-
ણકપુરુષા:
વૃક્ષ-મત્સ્ય-
ગોલપક-
ટા: ચતુષ્ષ-
દાદ્યા:
પક્ષિમિષ્ટ-
નિક્કટ્ટા-
દ્યા: સૂ૦
૩૪૭-૫૨
॥ ૫૧૬ ॥

વડે દશ વર્ષ પર્યંત ભૂમિને ચીકાશવાલી કરે છે. આ મેઘ મહાવીર પ્રભુ પર્યંત વરસેલ છે અને ૪ જિઘ્ઘ નામનો મહામેઘ ઘણી વસ્તુ વૃષ્ટિવડે એક વર્ષ પર્યંત ભૂમિને ચીકાશવાલી કરે છે અથવા ન પળ કરે. (૧૫) (સૂ. ૩૪૭) ચાર પ્રકારના કરંડીઆ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ચાંડાલનો કરંડક-પ્રાયઃ ચામડાથી ભરેલ હોય, ૨ વેશ્યાનો કરંડક-તે લાલ સહિત સોનાના ઘરેણા વિગેરેથી ભરેલ હોય, ૩ ગૃહપતિ ઇટલે શ્રીમંત કૌટુંબિકનો કરંડક-ઉત્તમ સુવર્ણમણિના આભૂષણથી ભરેલ હોય અને ૪ રાજાનો કરંડક-અમૂલ્ય રત્નોથી ભરેલ હોય. (૧૬) એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના આચાર્યો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ચાંડાલના કરંડક સમાન આચાર્ય, લોકરંજન કરનાર શાસ્ત્રને ધારણ કરનાર તેમજ વિશિષ્ટ ક્રિયાવિકલ્પ હોય, આ અત્યંત અસાર છે. ૨ વેશ્યાના કરંડક સમાન આચાર્ય, કિંચિત્ શાસ્ત્રને દુઃસ્વવડે ભળેલ પળ વચનના આડંબરવડે મોઝા લોકોને છેલ્લેનાર હોય. ૩ ગૃહપતિના કરંડક સમાન આચાર્ય, સ્વસમય અને પરસમયના જાણનાર તથા ક્રિયાયુક્ત હોવાથી સારભૂત છે અને ૪ રાજાના કરંડક સમાન આચાર્ય, સમસ્ત આચાર્યના ગુણયુક્ત સુધર્માસ્વામીની જેવા અત્યંત સારભૂત છે. (૧૭) (સૂ. ૩૪૮) ચાર પ્રકારના વૃક્ષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક વૃક્ષ શાલ નામે છે અને શાલના પર્યાયવાળો-ઘણી છાયા વિગેરે ગુણયુક્ત છે, ૨ કોઈક વૃક્ષ શાલ નામે છે પણ ઇરંડના પર્યાયવાળો-અલ્પ છાયાદિ ગુણયુક્ત છે, ૩ કોઈક વૃક્ષ ઇરંડ નામે છે પણ શાલના પર્યાયવાળો-ઘણી છાયાદિ ગુણયુક્ત છે, ૪ કોઈક વૃક્ષ ઇરંડ નામે છે અને ઇરંડના પર્યાયવાળો-અલ્પ છાયાદિ ગુણયુક્ત છે. (૧૮) એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના આચાર્યો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક આચાર્ય જાતિથી શાલ-સુકુલીન અને સદ્ગુરુના કુલવાળા અને શાલપર્યાય-જ્ઞાનક્રિયાદિ ગુણયુક્ત છે, ૨ કોઈક આચાર્ય જાતિથી શાલ પણ ઇરંડપર્યાય-જ્ઞાનાદિ ગુણથી હીન છે, ૩ કોઈક

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ર
શાનુવાદ
॥ ૫૧૭ ॥

આચાર્ય જાતિથી એરંડ-હીન કુલવાળો પણ શાલપર્યાય-જ્ઞાનાદિ ગુણયુક્ત છે અને ૪ કોઈક આચાર્ય એરંડ-જાતિથી હીન કુલ-વાળો અને એરંડપર્યાય-જ્ઞાનાદિ ગુણથી હીન છે. (૧૯) ચાર પ્રકારના વૃક્ષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક વૃક્ષ શાલ નામનું અને શાલ પરિવારવાળું છે, ૨ કોઈક શાલનામા અને એરંડના પરિવારવાળું છે, ૩ કોઈક એરંડ-નામા અને શાલના પરિવારવાળું તથા ૪ કોઈક વૃક્ષ એરંડ નામનું અને એરંડના પરિવારવાળું છે. (૨૦) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક આચાર્ય શાલ સમાન ઉત્તમ ગુણયુક્ત છે અને શાલ પરિવાર-ઉત્તમ ગુણયુક્ત પરિવારવાળા છે. એ પ્રમાણે ચતુર્ભંગી જાણવી. (૨૦) આ સંબંધમાં ચાર ગાથાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-“શાલવૃક્ષો-ના મધ્યમાં જેમ શાલ નામનું વૃક્ષ, વૃક્ષોનો રાજા હોય છે તેમ ઉત્તમ આચાર્ય, સુંદર શિષ્યોવડે રાજા સમાન જાણવા અર્થાત્ સુધર્માસ્વામી જેવા સ્વયં આચાર્ય પણ ઉત્તમ અને જંબૂસ્વામી વિગેરે ઉત્તમ પરિવાર જાણવો ॥ ૧ ॥ એરંડ વૃક્ષોની મધ્યમાં જેમ શાલ વૃક્ષોનો રાજા હોય છે તેમ અસુંદર શિષ્યોના મધ્યમાં સુંદર આચાર્ય હોય છે. જેમ સ્વયં ગર્ગાચાર્ય ઉત્તમ અને તેનો પરિવાર અસુંદર હતો ॥ ૨ ॥ શાલ વૃક્ષોની મધ્યમાં જેમ એરંડ વૃક્ષોનો રાજા હોય છે તેમ સુંદર શિષ્યોની મધ્યમાં અસુંદર આચાર્ય હોય છે. જેમ અભવ્ય અંગારમર્દક આચાર્ય ઉત્તમ પાંચ સો શિષ્યોના પરિવારવાળા હતા ॥ ૩ ॥ એરંડ વૃક્ષોની મધ્યમાં જેમ એરંડ વૃક્ષોનો રાજા હોય તેમ અસુંદર શિષ્યોની મધ્યમાં અસુંદર આચાર્ય જાણવો ॥ ૪ ॥” ચાર પ્રકારના મચ્છો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક મચ્છ અનુશ્રોતચારી-નદીના પ્રવાહ પ્રમાણે ચાલે છે, ૨ કોઈક મચ્છ પ્રતિશ્રોતચારી-પ્રવાહની સામે ચાલે છે, ૩ કોઈક મચ્છ પ્રવાહના તીરમાં ચાલે છે અને ૪ કોઈક મચ્છ પ્રવાહના મધ્યમાં ચાલે છે. (૨૨) એ

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૪
પુષ્કરસંવ-
ર્તાદ્યા મેઘ-
પુરુષાઃ, કર-
ણ્ડકપુરુષાઃ
વૃક્ષ-મત્સ્ય-
ગોલપકટાઃ
ચતુષ્પ-
દાદ્યાઃ
પશ્ચિમિશ્વ-
નિષ્કૃષ્ટા-
દ્યાઃ સૂ-
૩૪૭-૫૨
॥ ૫૧૭ ॥

દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના અભિગ્રહધારી સાધુઓ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક સાધુ ઉપાશ્રયથી આરંભીને ક્રમશઃ ભિક્ષાટન કરે છે તે અનુશ્રોતચારી, ૨ કોઈક સાધુ અમુક ગૃહસ્થના ઘરથી આરંભીને ઉપાશ્રય પ્રત્યે આવે છે તે પ્રતિશ્રોતચારી, ૩ કોઈક સાધુ હેલ્લા ઘરોને વિષે ભિક્ષાટન કરે છે તે અંતચારી અને ૪ કોઈક સાધુ મધ્ય ભાગના ઘરોને વિષે ભિક્ષાટન કરે છે તે મધ્ય-ચારી. (૨૩) ચાર પ્રકારના ગોઝા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ મીણનો ગોઝો, ૨ લાખનો ગોઝો. ૩ કાષ્ઠનો ગોઝો અને ૪ માટીનો ગોઝો. (૨૪) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ મીણના ગોઝા સમાન કોમઠ્ઠ હોય છે, ૨ કોઈક લાખના ગોઝા સમાન કંઈક કઠણ હોય છે, ૩ કોઈક કાષ્ઠના ગોઝા સમાન વિશેષ કઠણ હોય છે અને ૪ કોઈક પુરુષ માટીના (પત્થરના) ગોઝા સમાન પરિષહાદિ સહન કરવામાં અત્યંત કઠણ હોય છે. (૨૫) ચાર પ્રકારના ગોઝા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ લોઢાનો ગોઝો, ૨ ત્રપુ-કલર્ડનો ગોઝો, ૩ ત્રાંબાનો ગોઝો અને ૪ સીસાનો ગોઝો. (૨૬) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ લોઢાના ગોઝા સમાન, ૨ કલર્ડના ગોઝા સમાન, ૩ ત્રાંબાના ગોઝા સમાન અને ૪ સીસાના ગોઝા સમાન. ક્રમશઃ અધિક ભારે હોય છે. (૨૭) ચાર પ્રકારના ગોઝા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ રૂપાનો ગોઝો, ૨ સોનાનો ગોઝો, ૩ રત્નનો ગોઝો અને ૪ હીરાનો ગોઝો. (૨૮) એ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ રૂપાના ગોઝા સમાન, ૨ સોનાના ગોઝા સમાન, ૩ રત્નના ગોઝા સમાન અને ૪ હીરાના ગોઝા સમાન. ક્રમશઃ આ સર્વ જ્ઞાનાદિ ગુણવડે શ્રેષ્ઠ છે. (૨૯) ચાર પ્રકારના પત્ર-[પાંદડાંની જેમ શીળી ધાર] કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ તરવારની ધાર, ૨ કરવતની ધાર, ૩ ક્ષુર-સજાયાની ધાર અને ૪ કદંબચીરિકા-શસ્ત્રવિશેષની ધાર. (૩૦) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે,

બીસ્થા-
નાજસુત્ર
માનુવાદ
॥ ૫૧૮ ॥

તે આ પ્રમાણે-૧ અસિપત્ર સમાન યાવત્ ૪ કદંબચીરિકા પત્ર (ધાર) સમાન, સ્નેહપાસને છેદવામાં સમર્થ છે. (૩૧) ચાર પ્રકારના કટ-પાથરવાની વસ્તુવિશેષ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ સુંબ-તૃણવિશેષથી બાંધેલ કટ (સાદડી), ૨ વાંસની સઠીઓથી ગુંથેલ કટ, ૩ ચામડાથી ગુંથેલ કટ અને ૪ કંબલકટ. (૩૨) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-સુંબ કટ સમાન યાવત્ કંબલકટ સમાન-ગુરુ વિગેરેમાં અલ્પ, વિશેષ, વિશેષતર અને વિશેષતમ પ્રતિબંધ- (રાગ)વાળા છે. (સૂ. ૩૪૯) ચાર પ્રકારના ચતુષ્પદો (ચોપગા પશુ) કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક સુરવાળા તે અશ્વાદિ, ૨ બે સુરવાળા તે ગાય પ્રમુખ, ૩ ગંડીપદા-અરણના જેવા પગવાળા તે હાથી પ્રમુખ અને ૪ સનસ્વપદા-નંદોરવાળા--સિંહ વિગેરે. (૩૪) ચાર પ્રકારના પક્ષીઓ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ચર્મપક્ષી-ચામડાની પાંચવાળા-તે વાગોળ પ્રમુખ, ૨ લોમપક્ષી-રૂંવાળાની પાંચવાળા-હંસ પ્રમુખ, ૩ સમુદ્ગમપક્ષી-બાંડાયેલી પાંચવાળા, ૪ વિતતપક્ષી-મોકલી (સુલ્લી) પાંચવાળા. ત્રીજા તથા ચોથા પ્રકારના પક્ષી અઢી દ્વીપની બહાર છે. (૩૫) ચાર પ્રકારના ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-બેઈંદ્રિયો, તેઈંદ્રિયો, ચૌરિંદ્રિયો અને સંમૂર્ચિષ્ઠ પંચેંદ્રિય તિર્યંચયોનિકો. (૩૬) (સૂ. ૩૫૦) ચાર પ્રકારના પક્ષી કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પક્ષી માળાથી બહાર નીકળે છે પણ ફરવાને સમર્થ નથી, ૨ કોઈક ફરવાને સમર્થ છે પણ માળાથી બહાર નીકળતું નથી, ૩ કોઈક બહાર નીકળે છે અને ફરે પણ છે અને ૪ કોઈક બહાર નીકળતું નથી અને ફરતું પણ નથી. (૩૭) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના સાધુઓ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક સાધુ ભિક્ષા માટે નીકળે છે પણ ફરતા નથી, ૨ કોઈક સાધુ ફરવાને સમર્થ છે પણ ભિક્ષા માટે નીકળતા નથી, ૩ કોઈક નીકળે છે અને ફરે છે

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
પુષ્કરસંવ-
ર્તાદ્યા મેઘ-
પુરુષાઃ કર-
ણ્ડકપુરુષાઃ
વૃક્ષ-મત્સ્ય-
ગોલપક-
ટાઃ ચતુષ્પ-
દાદ્યાઃ
પશ્ચિમિષ્ઠ-
નિષ્કુષ્ટા-
દ્યાઃ સૂ. ૩૪૭-૫૨
॥ ૫૧૮ ॥

અને ૪ કોઈક ભિક્ષા માટે નીકળતા નથી ને ફરતા નથી. (૩૮) (સૂ. ૩૫૧) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—
 ૧ કોઈક પુરુષ તપથી પ્રથમ કૃશ શરીરવાળો છે પણ પછી તપ કરવાથી કૃશ શરીરવાળો છે, ૨ કોઈક પ્રથમ સ્થૂલ શરીરવાળો
 છે પણ પછીથી તપવડે કૃશ શરીરવાળો છે, ૩ કોઈક પ્રથમ કૃશ શરીરવાળો છે પણ પછીથી સ્થૂલ શરીરવાળો છે અને ૪ કોઈક
 પ્રથમથી સ્થૂલ શરીરવાળો અને પછીથી પણ સ્થૂલ શરીરવાળો છે. (૩૯) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—કોઈક
 પુરુષ કૃશ શરીરવાળો છે અને કૃશ-આત્મા-પાતલા કષાયવાળો છે, ૨ કોઈક કૃશ શરીરવાળો છે પણ સ્થૂલ આત્મા-બહુલકષાયવાળો
 છે, ૩ કોઈક સ્થૂલ શરીરવાળો છે પણ કૃશઆત્મા-પાતલા કષાયવાળો છે, ૪ કોઈક સ્થૂલ શરીરવાળો અને સ્થૂલઆત્મા-બહુલકષાય-
 વાળો છે (૪૦) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈક પુરુષ બુધ-સત્ક્રિયાવાળો અને વિવેકવાળો છે, ૨ કોઈક
 સત્ક્રિયાવાળો છે પણ વિવેકવાળો નથી, ૩ કોઈક સત્ક્રિયાવાળો નથી અને વિવેકવાળો છે અને ૪ સત્ક્રિયાવાળો નથી અને વિવેક-
 વાળો પણ નથી. (૪૧) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈક પુરુષ બુધ-શાસ્ત્રજ્ઞ છે અને બુધહૃદય-કાર્યમાં
 ચતુર છે, ૨ કોઈક શાસ્ત્રજ્ઞ છે પણ કાર્યમાં ચતુર નથી, ૩ કોઈક શાસ્ત્રજ્ઞ નથી પણ કાર્યમાં ચતુર છે અને ૪ શાસ્ત્રજ્ઞ નથી
 અને કાર્યમાં ચતુર પણ નથી. (૪૨) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈક પુરુષ પોતાની અનુકંપાનો કર-
 નાર છે પરંતુ બીજાની અનુકંપાનો કરનાર નથી તે પ્રત્યેકબુદ્ધાદિ, ૨ કોઈક બીજાની અનુકંપાનો કરનાર છે પણ પોતાની
 અનુકંપા કરતો નથી તે તીર્થંકરાદિ, ૩ કોઈક બંનેની અનુકંપાનો કરનાર તે સ્થવિરકલ્પી, ૪ કોઈક બંનેની અનુકંપાનો
 કરનાર નથી તે કાલસૌકરિકાદિ. (૪૩) (સૂ. ૩૫૨)

બીસ્થા-
નાજસત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૧૯ ॥

ટીકાર્થ:- ‘ પુષ્કલે ’ ત્યાદિ૦ ‘ એગેણં વાસેણં ’ તિ૦ એક વૃષ્ટિવડે ભાવિત કરે છે-ઉદકના સ્નેહ(ચીકાશ)-વાળી ભૂમિને કરે છે અર્થાત્ ધાન્ય વિગેરેને ઉત્પન્ન કરવામાં સામર્થ્યવાળી કરે છે. જિમ્મ મેઘ તો ઘણા વસત વરસવાવડે એક વર્ષ પર્યંત ભૂમિને ભાવિત-ચીકાશવાળી કરે છે અથવા તેના જલનું રૂક્ષપણું હોવાથી રસવાળી કરતો નથી. આ વર્ણન પછી પુરુષના અધિકારથી મેઘના અનુસારે પુરુષો પુષ્કલાવર્ત વિગેરેની સમાન જાણવા. તેમાં એક જ વસતના ઉપદેશવડે અથવા દાનવડે ચિરકાલ પર્યંત પ્રાણીને શુભ સ્વભાવવાળો અથવા સમૃદ્ધિવાળો જે કરે છે તે આઘ મેઘ(પુષ્કલાવર્ત) સમાન જાણવો, એવી રીતે અલ્પતર અને અલ્પતમ કાઠની અપેક્ષાએ ક્રમશઃ દ્વિતીય અને તૃતીય મેઘ સમાન છે. અનેક વસત ઉપદેશાદિવડે પ્રાણીને અલ્પ કાઠ પર્યંત ઉપકારને કરતો થકો અથવા ન કરતો થકો ચતુર્થ મેઘ સમાન છે. (૧૫) કરંડક-વસ્ત્ર અને આભરણ વિગેરે રાખવાનું સ્થાન, તે લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૧ શ્વપાક-ચાંડાલનો કરંડક, તે પ્રાયઃ ચામડાને સંસ્કારવાના ઉપકરણરૂપ વધ્રાદિ ચર્માશના સ્થાનવડે અત્યંત અસાર હોય છે. ૨ વેશ્યાનો કરંડક તો લાલવડે પૂરિત સોનાના આભરણ વિગેરેનું સ્થાન હોવાથી કિંચિત્ પ્રથમ કરંડકથી સારભૂત છતાં કહેવામાં આવનાર ત્રીજા તથા ચોથા કરંડકની અપેક્ષાએ અસાર છે. ૩ ગૃહપતિ-શ્રીમંત કૌટુંબિકનો કરંડક, તે વિશિષ્ટ મણિ અને સુવર્ણના આભરણાદિ યુક્ત હોવાથી સારતર છે. ૪ રાજકરંડક તો અમૂલ્ય રત્નાદિના ભાજનપણાથી સારતમ છે. (૧૬) એવી રીતે જે આચાર્ય ષટ્પ્રજ્ઞક ગાથાદિરૂપ સૂત્રધારી અને વિશિષ્ટ ક્રિયાથી હીન છે તે પ્રથમ કરંડક સમાન છે, કારણ કે તે અત્યંત અસાર હોય છે. બીજો જે દુઃસ્વપૂર્વક શ્રુતના લવલેશને મળેલ છે પણ વચનના આડંબરવડે મુગ્ધ લોકોને આકર્ષે છે-રંજિત કરે છે તે પરીક્ષામાં સમર્થ ન હોવાથી અસારપણાને લઈને દ્વિતીય કરંડક સમાન છે. જે આચાર્ય સ્વસમય

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદેશઃ ૪
પુષ્કરસંવ-
ર્તાદ્યા મેઘ-
પુરુષાઃ, કર-
ણ્ડકપુરુષાઃ
વૃક્ષ-મત્સ્ય-
ગોલપક-
ટાઃ ચતુષ્પ-
દાદ્યાઃ
પક્ષિભિક્ષુ
નિષ્કૃષ્ટા-
દ્યાઃ સૂ૦
૩૪૭-૫૨
॥ ૫૧૯ ॥

અને પરસમયને જાણનાર તથા ક્રિયાદિ ગુણયુક્ત છે તે સારતર હોવાથી ત્રીજા કરંડક સમાન છે અને જે આચાર્ય
 સમસ્ત આચાર્યના (છત્રીશ છત્રીશી) ગુણોથી યુક્ત તીર્થંકર સદૃશ છે તે ચતુર્થ કરંડક સમાન છે—સુધર્માદિવત્ સારતમ હોવાથી.
 (૧૭) કોઈક શાલનામના વૃક્ષની જાતિયુક્ત હોવાથી શાલ છે અને શાલના જ પર્યાયો—બહુલછાયાપણું, સેવવાપણું વિગેરે ધર્મો
 છે જેને તે શાલપર્યાય—આ એક, કોઈક નામથી પૂર્વવત્ શાલ પળે એરંડના જ પર્યાયો—અબહુલ (અલ્પ છાયા પણું, અમેવવા યોગ્ય-
 પણું વિગેરે ધર્મો છે જેને તે એરંડપર્યાય—આ બીજો, કોઈક એરંડનામા વૃક્ષની જાતિવાળો હોવાથી એરંડ નામનો છે પણ શાલ-
 પર્યાય—બહુલછાયાત્વ વિગેરે ધર્મયુક્ત હોય છે આ ત્રીજો, કોઈક એરંડનામા વૃક્ષ પૂર્વવત્ અને એરંડપર્યાય—અલ્પ છાયાપણું
 વિગેરે એરંડના ધર્મયુક્ત હોય છે—આ ચતુર્થ. (૧૮) આચાર્ય તો શાલની જેમ શાલ જાતિવાળો છે તેમ આચાર્ય પણ
 સુકુલીન અને સદ્ગુરુકુલવાળો છે તે શાલ જ કહેવાય છે. તથા શાલપર્યાય—શાલના ધર્મવાળો છે. જેમ શાલ છાયા વિગેરે
 ધર્મ સહિત છે તેમ જે આચાર્ય જ્ઞાન અને ક્રિયાથી થયેલ યશઃ વિગેરે ગુણોયુક્ત હોય છે તે શાલપર્યાય કહેવાય છે—આ એક,
 તથા એક આચાર્ય પૂર્વવત્ શાલ છે અને પૂર્વોક્તથી વિપરીત હોવાથી એરંડપર્યાયવાળો છે—આ બીજો. તૃતીય અને ચતુર્થ ભંગ
 પણ એવી રીતે સમજવા. (૧૯) તથા પૂર્વ પ્રમાણે જ શાલ અને શાલરૂપ જ પરિવાર છે જેનો તે શાલપરિવાર, એવી રીતે
 શેષ ત્રણ ભંગ જાણવા. (૨૦) આચાર્ય તો શાલની જેમ ગુરુકુલ અને શ્રુતાદિવડે ઉત્તમ હોવાથી શાલ છે અને શાલ સમાન
 મહાનુભાવ સાધુના પરિવારથી શાલ પરિવારવાળો છે, તથા (બીજો) એરંડ તુલ્ય નિર્ગુણ સાધુના પરિવારથી એરંડ પરિવારવાળો
 છે તથા ત્રીજો શ્રુતાદિવડે હીનપણાથી આચાર્ય એરંડ જેવો છે અને ચોથો તો સુજ્ઞાત છે. ઉક્ત ચતુર્ભગીવડે જ ભાવના માટે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
શાનુવાદ
॥ ૫૨૦ ॥

‘ સાલદુમે ’ इत्यादि० गाथाचतुष्क छे. ते सुगम छे. विशेष ए के-मंगुल-असुंदर (२१). अनुश्रोतवडे जे चाले छे ते अनु-
श्रोतचारी-नदी विगेरेना प्रवाहमां गमन करनार, एवी रीते बीजा भांगा जाणवा. (२२) एम भिक्षाक-१ जे साधु अभिग्रह
लईने उपाश्रयना समीपथी क्रमवडे कुलोने विषे भिक्षा करे छे ते अनुश्रोतचारी मत्स्यनी जेम अनुश्रोतचारी छे. २ जे साधु
क्रमवडे अन्य घरोने विषे भिक्षा करतो थको उपाश्रयमां आवे छे ते बीजो. ३ जे साधु क्षेत्रना अंत-छेछा घरोने विषे भिक्षा करे छे
ते त्रीजो अने ४ क्षेत्रना मध्यमां जे भिक्षा करे छे ते चोथो. (२३) मधुसिंथु-मीणनो गोळो-गोळाकार पिंड ते मधुसिंथु गोळो.
एम बीजा पण गोळा जाणवा. विशेष ए के-जतु-लाख, काष्ठ अने माटी प्रसिद्ध छे. (२४) जेम ए गोळाओ मृदु, कठिन, कठिन-
तर अने कठिनतम क्रमवडे होय छे तेम जे पुरुषो परिषह विगेरेमां मृदु, दृढ, दृढतर अने दृढतम सत्यवाळा होय छे ते मधुसिंथु
विगेरे गोळा समान कथनवडे कहेला छे. (२५) लोढाना गोळा प्रमुख प्रसिद्ध छे. (२६) आ लोढाना गोळा विगेरेना क्रमवडे गुरु
(भारी), गुरुतर, गुरुतम अने अत्यंत गुरुवडे जे पुरुषो आरंभादि विविध प्रवृत्तिथी उपार्जन करेल कर्मना भारवाळा होय छे ते
लोढाना गोळा समान इत्यादि व्यपदेशवाळा होय छे. अथवा माता, पिता, पुत्र अने स्त्री संबंधी स्नेहना भारथी (अधिक
अधिक) भारवाळा होय छे. (२७) रूपा विगेरेना गोळाओमां क्रमशः अल्पगुण, गुणाधिक, गुणाधिकतर अने गुणाधिकतमने
विषे पुरुषो समृद्धिथी अथवा ज्ञानादिगुणथी समानपणाए योजवा. (२८-२९) पत्रनी माफक पातलापणाए जे तरवार विगेरे छे
ते पत्रो असिः-खड्ग, ते ज पत्र ते असिपत्र, जेनावडे काष्ठ छेदाय छे ते करपत्र-करवत, क्षुर-सजायो ते ज पत्र ते क्षुरपत्र,
कदंबचीरिका शस्त्रविशेष छे (३०) १ तेमां खड्गनुं शीघ्र छेदकपणुं होवाथी जे पुरुष जलदी स्नेहना पाशने छेदे छे ते असि-

१ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ४
पुष्करसं-
र्ताद्या मेघ-
पुरुषाः, कर-
ण्डकपुरुषाः
वृक्ष-म-
त्स्य-गोल-
पकटाः च
तुष्पदाद्याः
पक्षिमिक्षू-
निष्कृष्टा-
द्याः सू०
३४७-५२
॥ ५२० ॥

પત્ર સમાન છે-ચોકસ કરેલ દેવના વચનવડે સનત્કુમારે જેમ સંસારના સ્નેહનો ત્યાગ કર્યો તેમ, ૨ ફરી ફરી ઉપદેશાતો થકો જે પુરુષ દીક્ષાની ભાવનાના અભ્યાસથી સ્નેહરૂપ તરુને છેદે છે તે કરપત્ર સમાન, તથાવિધ શ્રાવકની જેમ. કેમકે ગમના-ગમનથી કાલના વિલંબવડે કરવતનું છેદકપણું છે. ૩ જે પુરુષ ધર્મનો માર્ગ સાંભળે છે તો પળ સર્વથા સ્નેહને છેદવામાં અસમર્થ છે અને દેશવિરતિ માત્રને જ સ્વીકારે છે તે ક્ષુરપત્ર સમાન, સજાયો તો અલ્પ કેશાદિકને છેદે છે અને ૪ જે પુરુષ સ્નેહના છેદનને મનોરથ માત્રવડે જ કરે છે તે ચતુર્થ-અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા જે ગુરુ વિગેરેને વિષે શીઘ્ર, મંદ, મંદતર અને મંદતમપણા સ્નેહને છેદે છે તે પૂર્વોક્ત રીતે વ્યપદેશ કરાય છે. (૩૧) કાંબ વિગેરેથી આતાનવિતાન-તાણાવાણાવડે જે બનાવવામાં આવે છે તે *કટ-પાથરણવિશેષ. કટની જેમ કટ માટે ઉપચારથી તાંતણાદિમય પળ ઉપચારથી કટ જ છે તેમાં ' સુંબકોડ ' ત્તિ૦ ઘાસવિશેષથી બનેલ, ' વિદલકોડે ' ત્તિ૦ વાંસના કટકાવડે કરેલ, ' ચમ્મકોડે ' ત્તિ૦ કોમલ ચામડાથી બનેલ મંચક વિગેરે તેમજ ' કમ્બલકોડે ' ત્તિ૦ કંબલ જ. (૩૨) આ સુંબકોડાદિને વિષે અલ્પ, બહુ, બહુતર અને બહુતમ અવયવોવડે પ્રતિબંધને વિષે પુરુષો યોજવા, તે આ પ્રમાણે-ગુરુ વિગેરેને વિષે જેનો અલ્પ પ્રતિબંધ-સ્નેહ છે તે અલ્પ અસત્યાદિવડે પળ નાશ થવાથી સુંબકોડ સમાન છે. એવી રીતે સર્વત્ર ભાવવું. (૩૩) ચતુષ્પદો-સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો. દરંક પગને વિષે જેઓને એક સુર છે તે એકસુરા-અશ્વ વિગેરે, એવી રીતે બે સુર છે જેઓને તે દ્વિસુરા-ગાય વિગેરે. ગંડી-સોની વિગેરેના અધિકરણરૂપ ઇરણ, તેના જેવા પળ છે જેઓના તે ગંડીપદા-હાથી વિગેરે. ' સળપ્કય ' ત્તિ૦ સનસપદા અર્થાત્

* કટ્ટાસણું, સાદડી.

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૨૧ ॥

નહોરવાળા સિંહ વિગેરે. આ સૂત્ર અને પછીના બે સૂત્રોને વિષે જીવોને પુરુષ શબ્દવડે વાચ્ય હોવાથી પુરુષનું અધિકારપણું છે. (૩૪) ચર્મમય પાંચવાળા ચર્મપક્ષીઓ-વાગુલી વિગેરે, એમ લોમની પાંચવાળા હંસ વિગેરે, ઢાબલાની માફક બીડાયેલ છે પાંચો જેઓની તે સમુદ્ગત પક્ષીઓ (અહિં સમાસાંત 'ઇન્' પ્રત્યય થયેલ), તે મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના દ્વીપ-સમુદ્રોને વિષે છે. એવી રીતે જ વિતતપક્ષીઓ પણ જાણવા. (૩૫) ક્ષુદ્ર-અનંતર-બીજા ભવને વિષે મોક્ષે જવાના અભાવથી અધમ એવા ઉચ્છ્વાસાદિવાળા તે ક્ષુદ્રપ્રાણા. સંમૂર્છવડે થયેલા અર્થાત્ પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થયેલા તે સંમૂર્છિમો. આવા તિર્યંચ સંબંધી છે યોનિ જેઓની તે સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકો. (અહિં ત્રણ પદોનો કર્મધારય સમાસ કર્યે છે તે આ પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે.) (૩૬) 'નિપતિતા-માઝાથી ઉતરનાર અર્થાત્ કોઈક પક્ષી દટતાથી અથવા અજ્ઞતાથી માઝાથી નીચે આવે છે પણ બાઝક હોવાથી પરિભ્રમણ કરવાને શક્તિમાન નથી-આ એક. એવી રીતે બીજો પુષ્ટ હોવાથી પરિભ્રમણ કરવાને શક્તિમાન છે પણ મીઠુ હોવાથી માઝાથી ઉતરવાને માટે શક્તિમાન નથી. ત્રીજો ઉભય રીતે શક્તિમાન છે અને ચોથો અતિ બાલપણાથી ઉભય રીતે શક્તિમાન નથી. (૩૭) નિપતિતા-ભોજનાદિનો અર્થી હોવાથી ભિક્ષાચર્યામાં જનાર છે પણ પરિભ્રમણ કરનાર નથી, કેમકે ગ્લાનપણાથી અથવા આઠસુપણાથી કે લજ્જાલુપણાથી-આ એક, બીજો ઉપાશ્રયથી નીકળતો થકો પરિભ્રમણશીલ છે પણ ભિક્ષાને માટે જવાને અશક્ત છે, કારણ કે સૂત્રાર્થમાં આસક્ત હોય છે. તૃતીય અને ચતુર્થ ભંગ સ્પષ્ટ છે. (૩૮) નિકૃષ્ટ-તપવડે કૃશ દેહવાળો. વઢી નિકૃષ્ટ છે કેમકે કષાયને કૃશ (પાતળા) કરેલા હોય છે. એવી રીતે અન્ય ત્રણ ભાંગા પણ જાણવા. (૩૯) એવી જ ભાવના માટે અનંતર સૂત્ર કહે છે-કૃશ શરીરવડે નિકૃષ્ટ, વઢી કષાયાદિના મંથનવડે નિકૃષ્ટ છે આત્મા જેનો તે નિકૃષ્ટાત્મા, એમ બીજા ત્રણ ભાંગા જાણવા. અથવા

૪ સ્થાન
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
પુષ્કરસંવ-
તાદ્યા મેઘ-
પુરુષાઃ, કર-
ણકપુરુષાઃ
વૃક્ષ-મત્સ્ય-
ગોલપક-
ટાઃ ચતુષ્પ-
દાદ્યાઃ
પક્ષિભિક્ષુ
નિષ્કૃષ્ટા-
દ્યાઃ સૂ૦
૩૪૭-૫૨
॥ ૫૨૧ ॥

પ્રથમ નિકૃષ્ટ-તપવડે કૃશ કરેલ શરીરવાળો છે અને પછી પળ નિકૃષ્ટ છે. એવી રીતે અહિં પ્રથમ (૩૯) સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરવું અને બીજું (૪૦) સૂત્ર તો જેમ કહેલું છે તેમ કહેવું. (૪૦) બુધત્વના કાર્યભૂત સત્ક્રિયાના યોગથી બુધ. કહ્યું છે કે-“ ભળનાર, ભળાવનાર અને બીજા તત્ત્વના ચિંતકો, આ વધાય વ્યસનવાળા છે માટે હે રાજન્ ! જે ક્રિયાવાન તે જ પંડિત છે. (૧)” વઠી બુધ-વિવેક સહિત અંતઃકરણ હોવાથી-આ એક, બીજો બુધ-સત્ક્રિયાવાળો છે અને વિવેક રહિત અંતઃકરણ હોવાથી અબુધ છે. ત્રીજો અસત્ક્રિયાવાળો હોવાથી અબુધ અને વિવેક સહિત ચિત્ત હોવાથી બુધ છે. ચોથો તો ઉભયના નિષેધથી અબુધ-અબુધ છે. (૪૧) અનંતર સૂત્રવડે એ જ સ્પષ્ટ કરાય છે-સત્ક્રિયાવાળો હોવાથી બુધ, અને જાણનાર છે હૃદય જેનું તે બુધહૃદય-વિવેક યુક્ત મન હોવાથી, અથવા શાસ્ત્રનો જાણ હોવાથી બુધ અને બુધહૃદય તો કાર્યમાં અમૂઢ લક્ષવાળો હોવાથી-આ એક, એવી રીતે બીજા ત્રણ ભાંગા પળ વિચારવા યોગ્ય છે. (૪૨) ૧ આત્માનુકંપક-આત્માના હિતને વિષે પ્રવર્તનાર તે *પ્રત્યેકબુદ્ધ કે જિન-કલ્પિક મુનિ અથવા બીજાની અપેક્ષા ન કરનાર નિર્દય, ૨ પરાનુકંપક-તે કૃતકૃત્ય થવાવડે તીર્થંકર અથવા પોતાની અપેક્ષા સિવાય દયારૂપ એક રસવાળા મેતાર્યમુનિની જેમ. ૩ ઉભયનો અનુકંપક તે સ્થવિરકલ્પી સાધુ, ૪ ઉભયની અનુકંપા નહિ કરનાર તે પાપાત્મા કાલસૌકરિક વિગેરે (૪૩) (સૂ. ૩૫૨) અનંતર પુરુષોના ભેદો કહ્યા. હવે તેના વેદવડે સંપાદન કરવા

* પ્રત્યેકબુદ્ધાદિ મુનિઓ, એકલવિહારો હોવાથી અન્ય મુનિઓનો વૈયાવૃત્ત્યાદિ કરતા નથી તેમ પ્રાયઃ ઉપદેશાદિ આપતા ન હોવાથી બીજાને ઉપકાર કરતા નથી. આ કારણને અંગે પરાનુકંપક કહેલા છે પણ બીજા જીવોની અનુકંપા ન કરે એમ સમજવું નહિ કેમકે તેઓ દયાળુ છે.

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ५२२ ॥

योग्य पुरुषना व्यापारविशेषने कहेवाने इच्छता सूत्रकार सूत्रसप्तकने कहे छे—

चउव्विहे संवासे पं० तं०—दिब्बे आसुरे रक्खसे माणुस्से ४ (१) चउव्विहे संवासे पं० तं०—देवे णाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छति, देवे नाममेगे असुरीए सद्धिं संवासं गच्छति, असुरे णाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छति, असुरे नाममेगे असुरीए सद्धिं संवासं गच्छति ४ (२) चउव्विहे संवासे पं० तं०—देवे नाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छति, देवे नाममेगे रक्खसीए सद्धिं संवासं गच्छति, रक्खसे णाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छति, रक्खसे णाममेगे रक्खसीए सद्धिं संवासं गच्छति ४ (३) चउव्विहे संवासे पं० तं०—देवे नाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छति, देवे नाममेगे मणुस्सीहिं सद्धिं संवासं गच्छति, मणुस्से नाममेगे देवीहिं सद्धिं संवासं गच्छति, मणुस्से नाममेगे मणुस्सीइ सद्धिं संवासं गच्छति ४ (४) चउव्विधे संवासे पं० तं०—असुरे णाममेगे असुरीए सद्धिं संवासं गच्छति, असुरे नाममेगे रक्खसीए सद्धिं संवासं गच्छति ४ (५) चउव्विहे संवासे पं० तं०—असुरे नाममेगे असुरीए सद्धिं संवासं गच्छति, असुरे नाममेगे मणु-

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ४
संवासे
आसुराभि-
योग्याद्याः
सू०
३५३-५४

॥ ५२२ ॥

સ્સીષ સદ્ધિ સંવાસં ગચ્છતિ ૪ (૬) ચડવિહે સંવાસે પં૦ તં૦-રક્ષસે નામમેગે રક્ષસીષ સદ્ધિ સંવાસં ગચ્છતિ, રક્ષસે નામમેગે માણુસીષ સદ્ધિ સંવાસં ગચ્છતિ ૪ (૭) સૂ૦ ૩૫૩, ચડવિહે અવહંસે પં૦ તં૦-આસુરે આભિયોગે સંમોહે દેવકિંબિસે ચડહિં ઠાળેહિં જીવા આસુરતાતે કમ્મં પગરેંતિ તં૦-કોવસીલતાતે પાહુડસીલયાતે સંસત્તતવોકમ્મેણં નિમિત્તાજીવયાતે, ચડહિં ઠાળેહિં જીવા આભિઓગતાતે કમ્મં પગરેંતિ તં૦-અત્તુક્કોસેણં પરપરિવાતેણં ભૂતિકમ્મેણં કોડયકરણેણં, ચડહિં ઠાળેહિં જીવા સમ્મોહતાતે કમ્મં પગરેંતિ તં૦-ઉમ્મગ્ગદેસણાણ મગ્ગંતરાણં કામાસંસપ-ઓગેણં ભિજ્જાનિયાણકરણેણં, ચડહિં ઠાળેહિં જીવા દેવકિંબિસિયતાતે કમ્મં પગરેંતિ તં૦-અરહં-તાણં અવન્નં વયમાણે, અરહંતપન્નત્તસ્સ ધમ્મસ્સ અવન્નં વયમાણે, આયરિયુવજ્જાયાગમવન્નં વદમાણે ચાડવન્નસ્સ સંઘસ્સ અવન્નં વદમાણે । સૂ૦ ૩૫૪

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારનો સંવાસ-સંભોગ કહેલો છે, તે આ પ્રમાણે-દિવ્ય (વૈમાનિક) સંબંધી, અસુર-ભવનપતિ સંબંધી, રાક્ષસ-વ્યંતર સંબંધી અને મનુષ્ય સંબંધી. (૧) ચાર પ્રકારનો સંવાસ કહેલો છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક વૈમાનિક દેવ 'દેવી' સાથે સંવાસ કરે છે, ૨ કોઈક દેવ અસુરી સાથે સંવાસ કરે છે, ૩ કોઈક અસુર દેવી સાથે સંવાસ કરે છે અને ૪ કોઈક અસુર

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૨૩ ॥

અસુરી સાથે સંવાસ કરે છે. (૨) ચાર પ્રકારનો સંવાસ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક દેવ દેવી સાથે સંવાસ કરે છે, ૨ કોઈક દેવ રાક્ષસી-વ્યંતરી સાથે સંવાસ કરે છે, ૩ કોઈક રાક્ષસ દેવી સાથે સંવાસ કરે છે અને ૪ કોઈક રાક્ષસ રાક્ષસી સાથે સંવાસ કરે છે. (૩) ચાર પ્રકારનો સંવાસ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક દેવ દેવી સાથે સંવાસ કરે છે, ૨ કોઈક દેવ મનુષ્યની સાથે સંવાસ કરે છે, ૩ કોઈક મનુષ્ય દેવી સાથે સંવાસ કરે છે અને ૪ કોઈક મનુષ્ય મનુષ્યની સાથે સંવાસ કરે છે. (૪) ચાર પ્રકારનો સંવાસ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક અસુર અસુરી સાથે સંવાસ કરે છે. ૨ કોઈક અસુર રાક્ષસી સાથે સંવાસ કરે છે, ૩ કોઈક રાક્ષસ અસુરી સાથે સંવાસ કરે છે અને ૪ કોઈક રાક્ષસ રાક્ષસી સાથે સંવાસ કરે છે. (૫) ચાર પ્રકારનો સંવાસ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક અસુર અસુરી સાથે સંવાસ સેવે છે, ૨ કોઈક અસુર મનુષ્યની સાથે સંવાસ સેવે છે, ૩ કોઈક મનુષ્ય અસુરી સાથે સંવાસ સેવે છે અને ૪ કોઈક મનુષ્ય મનુષ્યની સાથે સંવાસ સેવે છે. (૬) ચાર પ્રકારનો સંવાસ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક રાક્ષસ રાક્ષસી સાથે સંવાસ સેવે છે, ૨ કોઈક રાક્ષસ મનુષ્યની સાથે સંવાસ સેવે છે, ૩ કોઈક મનુષ્ય રાક્ષસી સાથે સંવાસ સેવે છે અને ૪ કોઈક મનુષ્ય મનુષ્યની સાથે સંવાસ સેવે છે. (૭) (સૂ. ૩૫૩) ચાર પ્રકારે અપધ્વંસ-(ચારિત્રના ફલનો વિનાશ) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આસુરીભાવનાજન્ય તે આસુર, ૨ અભિયોગભાવનાજન્ય તે આભિયોગ, ૩ સંમોહભાવનાજન્ય તે સંમોહ અને ૪ દેવકિલ્બિષ ભાવનાજન્ય તે દેવકિલ્બિષ અપધ્વંસ. ચાર કારણવડે જીવો અસુરપણાનું આયુષ્કાદિ કર્મ કરે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ક્રોધી સ્વભાવવડે, ૨ કલહ કરવાના સ્વભાવવડે, ૩ આહારાદિમાં આસક્તિ સહિત તપ કરવાવડે અને ૪ નિમિત્તાદિ પ્રકાશીને આજીવિકા ચલાવવા-

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૪
સંવાદ:
આસુરાભિ-
યોગ્યાદ્યા:
સૂ. ૩૫૩-
૫૪

॥ ૫૨૩ ॥

વડે. ચાર કારણવડે જીવો આભિયોગતાને અર્થે આયુષ્કાદિ કર્મ કરે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આત્માનો ઉત્કર્ષ(ગર્વ) કરવા-વડે, ૨ બીજાની નિંદા કરવાવડે, ૩ ભૂતિકર્મ-તાવવાલા વિગેરેને રાસ વિગેરેથી રક્ષાદિ કરવાવડે અને ૪ કૌતુકકરણ-સૌમા-ગ્યાદિને માટે બીજાના શિર ઉપર હસ્તના ભ્રમણ વિગેરેથી મંત્રવાવડે. ચાર કારણવડે જીવો સંમોહપણને અર્થે આયુષ્કાદિ કર્મ કરે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ઉન્માર્ગની દેશનાવડે, ૨ સન્માર્ગનો અંતરાય કરવાવડે, ૩ કામભોગની આશંસા(વાંછા)-વડે અને ૪ લોભથી નિયાણું કરવાવડે. ચાર કારણવડે જીવો દેવકિલ્બિષપણાનું આયુષ્કાદિકર્મ કરે છે-બાંધ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ અરિહંતોના અવર્ણવાદને બોલતો થકો, ૨ અરિહંતે કહેલા ધર્મના અવર્ણવાદને બોલતો થકો, ૩ આચાર્ય ઉપાધ્યાયના અવર્ણવાદને બોલતો થકો અને ૪ ચતુર્વિધ સંઘના અવર્ણવાદને બોલતો થકો. (સૂ. ૩૫૪)

ટીકાર્થ:- ' ચતુર્વિધે સંવાસે ' ઇત્યાદિ. સૂત્ર સરલ છે. વિશેષ એ કે-સ્ત્રીની સાથે સંવસન-શયન કરવું તે સંવાસ. ઘૌ:-સ્વર્ગ, તેમાં વસનાર દેવ પણ ઉપચારથી ઘૌ, તેમાં થયેલ તે દિવ્ય અર્થાત્ વૈમાનિક સંબંધી સંવાસ. ભવનપતિ વિશેષ અસુર સંબંધી સંવાસ તે આસુર. એવી રીતે અન્ય બે સંવાસ જાણવા. વિશેષ એ કે-રાક્ષસ-વ્યંતરવિશેષ. દેવ અને અસુર વિગેરેના સંયોગથી છ ચતુર્ભંગી સૂત્રો થાય છે. (સૂ. ૩૫૩) પુરુષક્રિયાના અધિકારથી જ અપધ્વંસસૂત્ર જણાવે છે- અપધ્વંસન-વિનાશ થવું તે અપધ્વંસ-ચારિત્રનો અથવા તેના ફલનો અસુરાદિ ભાવનાજનિત વિનાશ. અસુર ભાવનાવડે થયેલ તે આસુર, અથવા જે અનુષ્ઠાનને વિષે વર્તતો થકો અસુરપણને ઉત્પન્ન કરે, તેનાવડે આત્માને વાસિત કરવો તે આસુર

દેવ ૩	અસુર ૨	રાક્ષસ ૧	મનુષ્ય
દેવી	અસુરી	રાક્ષસી	માનુષી

ત્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૨૪ ॥

ભાવના. એવી રીતે બીજી ભાવનાઓ પણ જાણવી. અભિયોગ (દાસ) ભાવનાજનિત તે આભિયોગ. સંમોહભાવનાજનિત તે સંમોહ. દેવકિલ્બિષ ભાવનાજનિત તે દૈવકિલ્બિષ. કંદર્પભાવનાજનિત કાંદર્પ અપધ્વંસ પાંચમો છે પરંતુ અહિં ચતુઃસ્થાનકના અનુરોધથી તેને કહેલ નથી. ભાવના તો આગમમાં પાંચ કહેલ છે. કહ્યું છે કે—

કંદૃપ્પ ૧ દેવકિલ્બિસ ૨, અભિઓગા ૩ આસુરા ય ૪ સંમોહા ૫ ।

એસા ૩ સંકિલિટ્ટા, પંચવિહા ભાવના ભણિયા ॥ ૨૦૨ ॥

૧ કામપ્રધાન વિટપ્રાય દેવો સંબંધી જે ભાવના તે કંદર્પી, ૨ કિલ્બિષક દેવો સંબંધી તે કિલ્બિષિકી, ૩ કિંકર સ્થાનીય દેવ સંબંધી તે આભિયોગિકી, ૪ અસુરદેવ સંબંધી તે આસુરી અને ૫ મૂઠાત્મા દેવ સંબંધી જે ભાવના તે સંમોહી-આ પાંચ સંક્ષિપ્ત (અપ્રશસ્ત) ભાવનાઓ કહેલી છે,

આ પાંચ ભાવનાઓને પૈકી જે ભાવનાની અંદર જે જીવ વર્તે છે તે અલ્પ ચારિત્રના પ્રભાવથી તેવા પ્રકારના દેવોને વિષે જાય છે. કહ્યું છે કે—

જો સંજઓઽવિ ઇયા-સુ અપ્પસત્થાસુ વટ્ટહ કહંચિ । સો તઠ્ઠિહેસુ ગચ્છહ, સુરેસુ ભહ્ઓ ચરણહીણો ॥ ૨૦૩ ॥

આ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓને વિષે જે સંયત કંદેષણ વર્તે છે તે તેવા પ્રકારના દેવોને વિષે જાય છે તે સર્વથા ચારિત્રથી હીન છે તેથી દેવોને વિષે જવાની તેને માટે ભજના છે અર્થાત્ જાય કિંવા ન પણ જાય.

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
સંવાસઃ
આસુરાભિ-
યોગ્યાદ્યાઃ
સૂ. ૩૫૩-
૫૪

॥ ૫૨૪ ॥

આસુરાદિ ભાવનાજન્ય અપધ્વંસ કહ્યો, તે અસુરત્વ વિગેરેનો હેતુ છે માટે અસુરત્વાદિ ભાવનાના સાધનભૂત કર્મોના કારણે ચાર સૂત્રોવડે કહે છે—‘ ચઙ્ગિ ઠાળેહીં ’ ત્યાદિ૦ સૂત્ર સુગમ છે. વિશેષ એ કે—અસુરોને વિષે થયેલ તે આસુર—અસુર-વિશેષ, તેનો જે ભાવ તે આસુરત્વ, તેના માટે—આસુરપણાને અર્થે અથવા અસુરપણા માટે કે અસુરપણાએ તેના આયુષ્કાદિ કર્મને કરવા માટે આરંભ કરે છે, તે આ પ્રમાણે—૧ ક્રોધ સ્વભાવપણાવડે, ૨ કલેશના સંબંધવડે, ૩ સંસક્તતપકર્મ—આહાર, ઉપધિ અને શય્યાદિને વિષે પ્રતિબદ્ધભાવરૂપ તપશ્ચર્યાવડે અને ૪ ત્રણ કાલ સંબંધી લાભ અલાભાદિ વિષયક નિમિત્તથી મેઠવેલ આહારાદિવડે ઉપજીવનરૂપ નિમિત્ત આજીવિકાવડે. આ અર્થે અન્યત્ર આ પ્રમાણે કહ્યો છે—

અણુબદ્ધવિગ્ગહોવિય, સંસક્તતવો નિમિત્તમાણસી । નિક્કિશગેરાગુકંપો, આસુરિયં ભાવણં કુણ્ઙ ॥૨૦૪

સાધુ અને શ્રાવકને વિષે નિરંતર કલહ કરનાર, આહારાદિમાં આસક્તિ સહિત તપ કરનાર, નિમિત્તનો પ્રકાશનાર, નિશૂક અને અનુકંપા રહિત અર્થાત્ દુઃખી પ્રાણીને જોઈને જેના હૃદયમાં કંપારી ન આવે તે પ્રાણી આસુરીભાવના કરે છે.

જે કાર્ય પ્રત્યે યોગ્ય છે તે આભિયોગ્ય—ક્રિકર દેવવિશેષો, તેઓનો જે ભાવ તે આભિયોગ્યતા, તે અર્થે અથવા આભિયોગ્ય-પણાએ. ૧ આત્મોત્કર્ષ—પોતાના ગુણના અભિમાનવડે, ૨ પરપરિવાદ—પરના દોષને કહેવાવડે, ૩ ભૂતિકર્મ—જ્વરાલા વિગેરેને ભૂતિ (રાક્ષ) વિગેરેથી રક્ષા કરવાવડે અને ૪ કૌતુકકરણ—સૌભાગ્યાદિના નિમિત્તે બીજાના શિર ઉપર હસ્તના ભ્રમણાદિવડે મંત્ર-ક્રિયા વિગેરે કરવાવડે. આ ભાવના પણ બીજે સ્થળે આવી રીતે જણાવી છે—

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપત્ર
યાનુવાદ
॥ ૫૨૫ ॥

કોઉય ભૂઈકમ્મે, પસિણા ઇયરે નિમિત્તમાજીવી। ઇહ્હિરસસાયગરુઓ, અભિઓગં ભાવણં કુણહ ॥૨૦૫

૧ અનિષ્ટની શાંતિ માટે થુ થુ વિગેરે કરવું તે કૌતુક, ૨ મંત્રવડે મંત્રીને રાજ્ય વિગેરેનું દેવું તે ભૂતિકર્મ, ૩ અંગુષ્ઠ અને આરીસા વિગેરેમાં દેવનું આકર્ષણ કરીને પ્રશ્નનું પૂછવું, ૪ સ્વપ્ન વિદ્યાવડે કહેવું, ૫ નિમિત્ત વિગેરે પ્રકાશીને આજીવિકા ચલાવવી તથા ઋદ્ધિ, રસ અને સાતગૌરવ સહિત ઉક્ત પ્રવૃત્તિને કરતો થકો પ્રાણી આભિયોગ્ય ભાવના કરે છે.

સંમોહ પામે છે તે સંમોહ-મૂઢાત્મા દેવવિશેષ, તેનો જે ભાવ તે સંમોહતા, તેના માટે અથવા સંમોહપણા. ૧ ઉન્માર્ગ-દેશના-સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ ભાવમાર્ગથી વિરુદ્ધ ધર્મના કથનવડે, ૨ માર્ગાતિરાય-મોક્ષમાર્ગને વિષે પ્રવૃત્ત થયેલને વિગ્ન કરવાવડે, ૩ કામાશંસાપ્રયોગ-શબ્દાદિ વિષયોને વિષે અભિલાષા કરવાવડે અને ૪ 'ભિજ્જ' ત્તિ૦ લોભ-ગૃહિવડે નિયાણું કરવું તે, 'આ તપ વિગેરેથી મને ચક્રવર્તિપણું વિગેરે મળે'આવી રીતે નિકાચના-દટ કરવાવડે. આ ભાવના પણ અન્યત્ર નીચે પ્રમાણે કહેલ છે-

ઉમ્મગ્ગદેસઓ મગ્ગ-નાસઓ મગ્ગવિપ્પડીવત્તી । મોહેણ ય મોહેત્તા, સંમોહં ભાવણં કુણહ ॥ ૨૦૬ ॥

૧ ઉન્માર્ગનો કહેનાર, ૨ માર્ગનો નાશ કરનાર-પોતાના તથા બીજાના બોધિબીજનો નાશ કરનાર, ૩ વિપરીત માર્ગને સ્વીકારનાર એવો જીવ સ્વયં મૂઢ થયો થકો બીજાને મોહ ઉપજાવીને સંમોહ ભાવના કરે છે.

૧ ઉન્માર્ગનો કહેનાર, ૨ માર્ગનો નાશ કરનાર-પોતાને તથા બીજાને બોધિબીજનો નાશ કરનાર, ૩ વિપરીત માર્ગને સ્વીકારનાર એવો જીવ સ્વયં મૂઢ થયો થકો બીજાને મોહ ઉપજાવીને સંમોહ ભાવના કરે છે.

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
સંવાસઃ
આસુગામિ-
યોગ્યાદ્યાઃ
સુ૦
૩૫૩-૫૪

॥ ૫૨૫ ॥

દેવોના મધ્યમાં કિલ્બિષ-પાપ, તેને લઈને જ અસ્પૃશ્યાદિ ધર્મવાળો દેવરૂપ કિલ્બિષ તે દેવકિલ્બિષ. બીજું વર્ણન તેમજ જાણવું. અવર્ણ-નિંદા-ઘોટા દોષનું આરોપણ કરવું. આ અર્થ અન્યત્ર આવો રીતે કહેલ છે.

નાણસ્સ કેવલીણં, ધમ્માયરિઆણ સઠ્ઠસાહૂણં । ભાસં અવન્નમાઈ, કિલ્લિસિયં ભાવણં કુણઈ ॥ ૨૦૭ ॥

૧ જ્ઞાનની, ૨ કેવલીઓની, ૩ ધર્માચાર્યોની અને ૪ સર્વ સાધુઓની નિંદાનો કરનાર તથા ૫ માયાવી એવો પ્રાણી કિલ્બિષિકી ભાવના કરે છે.

ચોથું સ્થાનક હોવાથી અહિં પાંચમી કંદર્પ ભાવના કહી નથી, પણ ભાવનાનું વર્ણન ચાલતું હોવાથી તે બતાવે છે—
કંદપ્પે કુક્કુહ્ણ, દવસીલે યાવિ હાસણકરે ય । વિમ્હાવિંતો ય પરં, કંદપ્પં ભાવણં કુણઈ ॥ ૨૦૮ ॥

૧ કામની કથા કરનાર, ૨ કુકુચિત-માંડના જેવી ચેષ્ટા કરનાર, ૩ દ્રવશીલ-ગર્વથી શીઘ્ર ગમન અને ભાષણાદિ કરનાર, ૪ વેષ અને વચનાદિવડે સ્વપરને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરનાર, ૫ બીજાને ઇંદ્રજાલાદિવડે વિસ્મય કરાવનાર એવો જીવ કંદર્પી ભાવના કરે છે. (સૂ. ૩૫૪) આ અપધ્વંસ પ્રવ્રજ્યાવાળાને છે માટે પ્રવ્રજ્યાનું નિરૂપણ કરવા ' ચત્તિવિહા પવ્વજ્જે '-ત્યાદિ. આઠ સૂત્રો કહે છે.

ચત્તિવિહા પવ્વજ્જા પં. તં.—ઇહલોગપડિબદ્ધા પરલોગપડિબદ્ધા દુહતો લોગપડિબદ્ધા અપ્પડિબદ્ધા ૧, ચત્તિવિહા પવ્વજ્જા પં. તં.—પુરઓ પડિબદ્ધા, મગ્ગઓ પડિબદ્ધા, દુહતો પડિબદ્ધા,

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૨૬ ॥

અપઙ્ગિવદ્ધા ૨, ચતુર્વિહા પઠ્વજ્ઞા પં૦ તં૦-ઓવાયપઠ્વજ્ઞા, અસ્વાતપઠ્વજ્ઞા, સંગારપઠ્વજ્ઞા, વિહગગઈપઠ્વજ્ઞા ૩, ચતુર્વિહા પઠ્વજ્ઞા પં૦ તં૦-તુયાવદ્ધા, પુયાવદ્ધા, મોયાવદ્ધા, પરિપૂયાવ-
દ્ધા ૪, ચતુર્વિહા પઠ્વજ્ઞા પં૦ તં૦-નડ્ઘવદ્ધા, મડ્ઘવદ્ધા, સીહ્ઘવદ્ધા, સિયાલમ્ઘવદ્ધા ૫, ચતુ-
ર્વિહા કિસી પં૦ તં૦-વાવિયા, પરિવાવિયા, ણિંદિતા, પરિણિંદિતા ૬, એવામેવ ચતુર્વિહા પઠ્વજ્ઞા પં૦
તં૦-વાવિતા, પરિવાવિતા, ણિંદિતા, પરિણિંદિતા, ૭ ચતુર્વિહા પઠ્વજ્ઞા પં૦ તં૦-ધન્નપુંજિત-
સમાણા, ધન્નવિરહિતસમાણા, ધન્નવિવિસ્તિતસમાણા, ધન્નસંકટિતસમાણા ૮ । સૂ૦ ૩૫૫

મૂલાર્થ:—ચાર પ્રકારે પ્રવ્રજ્યા-દીક્ષા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ઉદર ભરવા માટે દીક્ષા લેવી તે આલોકપ્રતિવદ્ધા, ૨ દેવાદિ સંબંધી સુખને માટે દીક્ષા લેવી તે પરલોકપ્રતિવદ્ધા, ૩ ઉભય લોકના સુખને અર્થે દીક્ષા લેવી તે ઉભયલોકપ્રતિવદ્ધા અને ૪ મોક્ષના અર્થે દીક્ષા લેવી તે અપ્રતિવદ્ધા. (૧) 'જો હું દીક્ષા લઈશ તો મને શિષ્ય, આહારાદિ મળશે' એમ અગાઉથી દીક્ષા લેનારાઓને વિષે જે અભિલાષા તે અગ્રત:પ્રતિવદ્ધા, ૨ સ્વજનાદિકે પ્રથમથી દીક્ષા લીધેલ છે તેના સ્નેહને લઈને જે પાછલથી દીક્ષા લેવી તે પૃષ્ઠત:પ્રતિવદ્ધા, ૩ ઉભયત: પ્રતિવદ્ધા-આગલથી અને પાછલથી પણ પ્રતિબંધવાળી છે અને ચોથી અપ્રતિવદ્ધા પૂર્વવત્(૨) ચાર પ્રકારે પ્રવ્રજ્યા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ સદ્ગુરુઓની સેવાવડે જે દીક્ષા લેવાય છે તે અવપાતપ્રવ્રજ્યા, ૨ 'તું દીક્ષા ગ્રહણ

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૪
ઇહલોક-
પ્રતિવદ્ધા-
દિપ્રવ્રજ્યા-
ભેદા:
સૂ૦ ૩૫૫

॥ ૫૨૬ ॥

કર ' એમ કહેવાથી જે દીક્ષા લેવાય છે તે આખ્યાતપ્રવ્રજ્યા, ૩ ' જો તું દીક્ષા લે તો હું પણ લઈશ ' એવા સંકેતથી જે દીક્ષા લેવી તે સંકેતપ્રવ્રજ્યા અને ૪ પરિવારાદિના વિયોગથી એકાકીપણે દેશાંતરમાં જઈને દીક્ષા લેવી તે વિહગગતિપ્રવ્રજ્યા. (૩) ચાર પ્રકારની પ્રવ્રજ્યા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ તોદયિત્વા-પીડા ઉપજાવીને જે દીક્ષા અપાય તે, ૨ પ્લાવયિત્વા-બીજે ઠેકાણે લઈ જઈને દીક્ષા અપાય તે, ૩ મોચયિત્વા-કરજ વિગેરેથી મૂકાવીને જે દીક્ષા અપાય તે, ૪ પરિપ્લુતયિત્વા-ભોજનની લાલચવડે જે દીક્ષા અપાય તે. (૪) ચાર પ્રકારની પ્રવ્રજ્યા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ નટની જેમ સંવેગ રહિત ધર્મકથા કરવાવડે ભોજનાદિ મેઠવવું તે નટલાદિતા, ૨ સુમટની જેમ બઠ્ઠા દેખાડીને ભોજનાદિ મેઠવવું તે મટલાદિતા, ૩ સિંહની જેમ બીજાની અવજ્ઞા કરીને ભોજનાદિ મેઠવવું તે સિંહલાદિતા અને ૪ શીયાળની જેમ દીનતાવડે ભોજનાદિ મેઠવવું તે શૃગાલલાદિતા. (૫) ચાર પ્રકારની કૃષી(શેતી) કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ જેમાં એક વસ્ત્ર ધાન્ય વગાય તે વાવિયા, ૨ બે ત્રણ વસ્ત્ર ઉઘેડીને સ્થાનાંતરમાં રોપાય તે પરિવાવિયા, ૩ જેમાં એક વાર નિંદણ-ઘાસ વિગેરે દૂર કરાય તે નિંદિયા અને ૪ વારંવાર નિંદણ-ઘાસ વિગેરે દૂર કરાય તે પરિનિંદિયા. (૬) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારની પ્રવ્રજ્યા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ સામાયિક ચારિત્રનું આરોપણ કરવું તે વાવિયા, ૨ વડીદીક્ષા અથવા ફરીથી દીક્ષા આપવી તે પરિવાવિયા, ૩ એક વસ્ત્ર અતિચારની આલોચના કરવી તે નિંદિયા અને ૪ વારંવાર અતિચારની આલોચના કરવી તે પરિનિંદિયા. (૭) ચાર પ્રકારની પ્રવ્રજ્યા કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ સ્વલ્પમાં શુદ્ધ કરેલ ધાન્યના ઢગલા જેવી-અતિચાર રહિત દીક્ષા, ૨ સ્વલ્પમાં જ કચરાને પવનવડે દૂર કરેલ ધાન્યના એકત્ર નહિં કરેલ પુંજ સમાન-અલ્પ અતિચારવાળી, ૩ બઢની સુરીવડે સુંદાવાથી વેરાયેલ ધાન્યના જેવી-બહુ અતિચારવાળી અને ૪

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસપ્ત
સાનુષાદ
॥ ૫૨૭ ॥

ક્ષેત્રમાંથી લાવીને સ્થામાં મૂકેલ ધાન્ય સમાન-બહુતર અતિચારવાળી પ્રવ્રજ્યા. (૮) (સૂ૦ ૩ ૫૫)

ટીકાર્થ:—આ સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે-૧ માત્ર ઉદરભરણાદિ ઇચ્છાવાળાની જે દીક્ષા તે ઇહલોકપ્રતિબદ્ધા, ૨ ભવાંતર સંબંધી કામભોગની ઇચ્છાવાળાની જે દીક્ષા તે પરલોકપ્રતિબદ્ધા, ૩ ઉભય લોક સંબંધી સુખના અભિલાષીઓની જે દીક્ષા તે દ્વિધાલોકપ્રતિબદ્ધા અને ૪ વિશિષ્ટ સામાયિક ચારિત્રવાળાઓની જે દીક્ષા તે અપ્રતિબદ્ધા. (૧) પુરત:-પ્રવ્રજ્યા લેવાથી ભવિષ્યમાં થનારા શિષ્ય અને આહારાદિને વિષે આગળથી પ્રતિબંધવાળી જે દીક્ષા તે ૧ પુરત:પ્રતિબદ્ધા કહેવાય છે. એમ સ્વજનાદિને વિષે (સ્નેહવડે પાછળથી લીધેલ દીક્ષા) તે ૨ માર્ગત:પ્રતિબદ્ધા કહેવાય છે. ૩ કોઈક પ્રવ્રજ્યા આગળથી અને પાછળથી પણ એમ દ્વિધાપ્રતિબંધવાળી છે અને ૪ કોઈક અપ્રતિબદ્ધા પૂર્વની જેમ છે. (૨) ‘ ઓવાય ’ ત્તિ૦-અવપાત-સદ્ગુરુઓની સેવા, તેથી જે પ્રવ્રજ્યા તે ૧ અવપાતપ્રવ્રજ્યા, ૨ ‘ તું દીક્ષા લે ’ એમ કહેવાથી દીક્ષા લેનારની જે પ્રવ્રજ્યા તે આખ્યાતપ્રવ્રજ્યા-આર્ય-રક્ષિતસ્રારિના ભાઈ ફલ્ગુરક્ષિતની જેમ, ૩ ‘ સંગાર ’ ત્તિ૦-સંકેતથી જે પ્રવ્રજ્યા-મેતાર્યાદિની જેમ અથવા જ્યારે ‘ તું દીક્ષા લઈશ ત્યારે હું પણ લઈશ ’ એમ સંકેતથી જે દીક્ષા તે સંકેતપ્રવ્રજ્યા, ૪ ‘ વિહગગઈ ’ ત્તિ૦ વિહગગતિવડે-પક્ષી જેમ બીજે જાય છે તે ન્યાયવડે પરિવારાદિના વિયોગથી અને દેશાંતરમાં જવાવડે એકલાની જે દીક્ષા તે વિહગગતિપ્રવ્રજ્યા. ક્યાંક ‘ વિહગપન્વજ્જે ’ તિ૦ પાઠ છે ત્યાં પક્ષીની જેમ એમ જાણવું. અથવા વિહત-દારિદ્રવડે કે શત્રુઓવડે પરાભવ પામેલની જે દીક્ષા તે વિહતપ્રવ્રજ્યા. (૩) ‘ તુયાવૈત્ત ’ ત્તિ૦ વ્યથા(પીડા) ઉત્પન્ન કરીને જે દીક્ષા દેવાય છે તે ૧ તોદયિત્વા પ્રવ્રજ્યા, સાગરચંદ્ર મુનિવડે અપાયેલ મુનિચંદ્ર નૃપના *પુત્રની જેમ. ‘ ડયાવૈત્ત ’ ત્તિ૦ એવો ક્યાંક પાઠ છે ત્યાં ઓજ-

* આ કથા મુનિપાત ચરિત્રમાં છે.

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
ઇહલોક-
પ્રતિબદ્ધા-
દિપ્રવ્રજ્યા-
ભેદા:
સૂ૦ ૩૫૫

॥ ૫૨૭ ॥

શારીરિક અથવા વિદ્યાદિકના બલને દેસાડીને જે દીક્ષા દેવાય છે તે ઓજયિત્વા એમ કહેવાય છે. 'પુયાવહત્ત' ત્તિ૦ પ્લુઙ્ઘાતુ ગતિ અર્થમાં છે, આ વચનથી ૨ પ્લાવયિત્વા-આર્યરક્ષિતની જેમ બીજે સ્થળે લઈ જઈને અથવા પૂત-દૂષણને દૂર કરવા-વડે પવિત્ર કરીને જે દીક્ષા અપાય છે તે પૂતયિત્વા, 'વુયાવહત્ત' ત્તિ૦ જેમ ગૌતમસ્વામીએ સ્નેહ્યતને સારી રીતે સમજાવીને દીક્ષા આપી તેમ અથવા પૂર્વપક્ષરૂપ વચનને કરાવીને અને તેને જીતીને અથવા પ્રતિજ્ઞા કરાવીને જે દીક્ષા દેવાય છે તે ૩ બોધયિત્વા. ક્યાંક 'મોયાવહત્ત' ત્તિ૦ એવો પાઠ છે ત્યાં સાધુવડે છોડાવીને જે દીક્ષા અપાય છે તે ૩ મોચયિત્વા, તેલને અર્થે દાસપણને પામેલી મગિનીની જેમ. [દીક્ષિત થયેલ બંધુના ઉપચારને માટે કોઈકની દુકાનેથી એક કર્ષ પ્રમાણ તેલ લાવીને તેની બહેને આપ્યું. એમ દરરોજ એક કર્ષની વૃદ્ધિવડે તેલ લાવીને તે સાધુને આપતી તેથી ઘડાદિ સંખ્યાવાળું તેલ થયું, કરજ વધ્યું પરંતુ દેવું અપાયું નહિ તેથી તેણી જીવન પર્યંત તેની દાસી થઈને રહી. ત્યારબાદ કોઈ વસ્તુત ફરીને તે સાધુ ત્યાં આવ્યા ત્યારે બહેનની હકીકત જાણીને તેણે તે વ્યાપારીને સમજાવ્યો અને બહેનને છોડાવીને દીક્ષા આપી.] 'પરિવુયાવહત્ત' ત્તિ૦ ઘૃતાદિવડે પરિપૂર્ણ ભોજન તે પરિપ્લુત-ભોજનના માટે જે દીક્ષા અપાય છે તે-આર્યમુહસ્તિ આચાર્ય-વડે રંકને (સંપ્રતિ રાજાના જીવને) અપાયેલ દીક્ષાની જેમ ૪ પરિપ્લુતયિત્વા કહેવાય છે. (૪) નટની જેમ સંવેગ રહિત ધર્મ કથાના કરવાવડે મેઠવેલ ભોજનાદિનું 'સ્વહ્ય' ત્તિ૦ સ્વાહું છે જેને વિષે તે ૧ નટસ્વાદિતા અથવા નટની જેમ 'સ્વહ્ય' ત્તિ૦ સંવેગશૂન્ય ધર્મકથાના કથનરૂપ સ્વભાવ છે જેને વિષે તે નટસ્વભાવા. એમ મટ વિગેરેમાં પણ જાણવું. વિશેષ એ કે-તથા પ્રકારના બઢને બતાવીને મેઠવેલ ભોજનાદિનું સ્વાહું છે જેને વિષે તે ૨ મટસ્વાદિતા અથવા મટ યા ચારણની વૃત્તિરૂપ સ્વભાવ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
યાનુવાદ
॥ ૫૨૮ ॥

છે જેમાં તે મટસ્વભાવા. સિંહની જેમ શૌર્યના અતિશયથી અન્યની અવજ્ઞાવડે મેઠવેલ અથવા મક્ષણવડે જેમ શરૂ કર્યું તેમ
ખાવું છે જેને વિષે તે ૩ સિંહસ્વાદિતા અથવા સિંહસ્વભાવા. શીયાળ તો દીનવૃત્તિવડે મેઠવેલ મોજનનું અથવા
મક્ષણવડે અન્ય સ્થાનમાં શરૂ કર્યું અને અન્ય સ્થાનમાં ખાવું છે જેમાં તે ૪ શૃંગાલસ્વાદિતા અથવા શૃંગાલસ્વભાવા.
(૫) કૃષિ-ધાન્યને માટે ક્ષેત્રનું છેડવું, 'વાવિય' ત્તિ૦ એક વસત ધાન્ય વવાય એવી, ૨ 'પરિવાવિય' ત્તિ૦
બે અથવા ત્રણ વાર ઉછેડીને અન્ય સ્થાનમાં રોપવાથી પરિવપનવતી-શાલિ(ડાંગર)ની છેતીની જેમ, ૩ 'નિંદિય' ત્તિ૦
એક વસત અન્ય જાતીય ઘાસ વિગેરેને દૂર કરવાવડે શોધેલી તે નિદાતા, ૪ 'પરિનિંદિય' ત્તિ૦ બે અથવા ત્રણ વસત
તૃણાદિના શોધનવડે પરિનિદાતા કૃષી છે. (૬) પ્રવ્રજ્યા તો સામાયિક(ચારિત્ર)ના આરોપણવડે ૧ વાવિયા, ૨ પરિવા-
વિયા એટલે નિરતિચાર ચારિત્રવાળાને મહાવ્રતના આરોપણવડે અથવા સાતિચાર ચારિત્રવાળાને મૂલ પ્રાયશ્ચિત દેવાથી,
૩ નિંદિયા-એક વાર અતિચારના આલોચનથી એન ૪ પરિનિંદિયા-વારંવાર અતિચારના આલોચનથી જાણવી. (૭) 'ધન્નપું-
જિયસમાણ' ત્તિ૦ સ્વભામાં તૂસ વિગેરે કચરો કાઢીને નિર્મલ કરેલ ધાન્યના પુંજ સમાન સમસ્ત અતિચારરૂપ કચરાના
અભાવવડે મેઠવેલ સ્વસ્વભાવપણાથી, આ એક પ્રવ્રજ્યા. બીજી તો સ્વભામાં જ 'ચદ્વિરેલ્લિતં' વાયુવડે કચરાને વિસ્તારેલ-
ઉડાવેલ પળ ઢગલો નહિં કરેલ એવા ધાન્ય સમાન પ્રવ્રજ્યા, જે થોડા પળ પ્રયત્નવડે સ્વસ્વભાવને પ્રાપ્ત કરશે. ત્રીજી તો
ચદ્વિકીર્ણ-બલ્લદના સુરવડે સૂંદાવાયી છૂટા થયેલ ધાન્ય સમાન, જે પ્રવ્રજ્યા સહજ ઉત્પન્ન થયેલ અતિચારરૂપ
કચરાયુક્ત હોવાથી સાપેક્ષિત અન્ય સામગ્રીવડે કાઢના વિલંબથી સ્વસ્વભાવને મેઠવવા યોગ્ય થાય છે તે ધાન્યવિકીર્ણ

૪ સ્થાન-
કાષ્યયન
ઉદ્દેશ: ૪
ઇહલોક-
પ્રતિબદ્ધા-
દિપ્રવ્રજ્યા-
ભેદા:
સૂ. ૩૫૬

॥ ૫૨૮ ॥

સમાના કહેવાય છે. ચોથી તો ક્ષેત્રથી લાવેલ અને ચઢામાં રાખેલ ધાન્યના જેવી જે પ્રવ્રજ્યા, તે વધુતર અતિચાર સહિત હોવાથી વધુતર કાઢવડે પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય સ્વસ્વભાવવાળી છે તે ધાન્યસંકર્ષિત સમાના જાણવી. અહિં ધાન્યના વિશેષણ પુંજિત વિગેરે શબ્દનો પ્રાકૃતશૈલીથી પરનિપાત કરેલ છે. (૮) (સૂ૦ ૩૫૫) આ પ્રવ્રજ્યા સંજ્ઞાના વશથી આ પ્રકારે વિચિત્ર પ્રકારે હોય છે તેથી સંજ્ઞાનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રપંચક કહે છે—

ચત્તારિ સન્નાઓ પં૦ તં૦—આહારસન્ના ભયસન્ના મેહુણસન્ના પરિગ્ગહસન્ના (૧) ચડહિં ઠાળેહિં આહારસન્ના સમુપ્પજ્જતિ, તં૦—ઓમકોટ્ટતાતે ૧ છુહાવેયણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણં ૨ મતીતે ૩ તદટ્ટોવઓગેણં ૪ (૨) ચડહિં ઠાળેહિં ભયસન્ના સમુપ્પજ્જતિ, તં૦—હીણસત્તતાતે ૧ ભયવેયણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણં ૨ મતીતે ૩ તદટ્ટોવઓગેણં ૪ (૩) ચડહિં ઠાળેહિં મેહુણસન્ના સમુપ્પજ્જતિ, તં૦—ચિતમંસસોણિયયા ૧ મોહણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણં ૨ મતીતે ૩ તદટ્ટોવઓગેણં ૪(૪) ચડહિં ઠાળેહિં પરિગ્ગહસન્ના સમુપ્પજ્જઈ, તં૦—અવિમુત્તયા ૧ લોભવેયણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણં મતીતે તદટ્ટોવઓગેણં (૫) સૂ૦ ૩૫૬, ચડવિહા કામા પં૦ તં૦—સિંગારા કલ્હુણા બીભત્સા[છા] રોહા, સિંગારા કામા દેવાણં કલ્હુણા કામા મણુયાણં બીભત્સા કામા તિરિવલ્લજોણિયાણં રોહા કામા

શ્રીસ્થા-
નાગ્નપત્ર
શાનુવાદ
॥ ૫૨૯ ॥

ળેરહયાળં । સૂ૦ ૩૫૭

મુલાર્થ:-ચાર પ્રકારે સંજ્ઞા-ચેતનાશક્તિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આહારસંજ્ઞા-આહારની ઇચ્છા, ૨ ભયસંજ્ઞા-ડરવું, ૩ મૈથુનસંજ્ઞા-વિષયની ઇચ્છા અને ૪ પરિગ્રહસંજ્ઞા-ધન વિગેરેના સંચયની ઇચ્છા. (૧) ચાર કારણવડે જીવને આહાર-સંજ્ઞા ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ઉદર ધ્રુવ થવાથી, ૨ ક્ષુધાવેદનીય કર્મના ઉદયથી, ૩ આહારની કથા સાંભળવા વિગેરેથી ઉત્પન્ન થતી મતિવડે અને ૪ નિરંતર ભોજનની ચિંતના કરવાથી. (૨) ચાર કારણવડે જીવને ભયસંજ્ઞા ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ હીનસત્ત્વ(ધૈર્ય)પણાથી, ૨ ભય*વેદનીય કર્મના ઉદયથી, ૩ ભયજનક કથા સાંભળવા વિગેરેથી ઉત્પન્ન થતી મતિ-વડે અને ૪ ભયની જ વિચારણા કરવાવડે. (૩) ચાર કારણથી મૈથુનસંજ્ઞા ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ માંસ અને રક્તની વૃદ્ધિ થવાથી, ૨ મોહનીય કર્મના ઉદયથી, ૩ કામની કથા સાંભળવા વિગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલ બુદ્ધિવડે અને ૪ નિરંતર વિષયનું ચિંતન કરવાથી. (૪) ચાર કારણવડે પરિગ્રહસંજ્ઞા ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ પરિગ્રહ સહિત હોવાથી, ૨ લોભવેદનીય કર્મના ઉદયથી, ૩ ધન વિગેરેને જોવાદિકથી ઉત્પન્ન થયેલ મતિવડે અને ૪ સતત ધન વિગેરેનું ચિંતન કરવાથી. (૫) (સૂ૦૩૫૬) ચાર પ્રકારના કામો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-શૃંગાર, કરુણ, બિભત્સ અને રૌદ્ર. શૃંગારરસવાળા કામો દેવોને હોય છે, કરુણ-

* ભયવેદનીય શબ્દથી ભયમોહનીય કર્મ સમજવું. વેદનીય શબ્દનો અર્થ અનુભવવાયોગ્ય હોવાથી બધા કર્મ વેદનીય છે. વિશેષ વ્યાખ્યાવડે સાતા અસાતા પ્રકૃતિલક્ષણ વેદનીય કર્મ છે.

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
સંજ્ઞા: કા-
માથ સૂ૦
૩૫૬-૫૭

॥ ૫૨૯ ॥

રસવાળા કામો મનુષ્યોને હોય છે, બીમત્સરસવાળા કામો તિર્યચયોનિકોને હોય છે અને રૌદ્રસવાળા કામો નૈરયિકોને હોય છે. (સૂ. ૩૫૭)

ટીકાર્થ:- ' ચત્તારી ' ત્યાદિ. સૂત્ર સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-સંજ્ઞાનં સંજ્ઞા-જાણવું તે સંજ્ઞા અર્થાત્ ચૈતન્ય, તે +અસા-તાવેદનીય અને મોહનીય કર્મના ઉદયજન્ય વિકાર યુક્ત ચૈતન્ય, આહારસંજ્ઞાદિપણાએ વ્યપદેશ કરાય છે. તેમાં આહારસંજ્ઞા-આહારનો અભિલાષ, ભયસંજ્ઞા-ભયમોહનીય કર્મવડે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય જીવનો પરિણામ, મૈથુનસંજ્ઞા-વેદના ઉદયથી થયેલ મૈથુનનો અભિલાષ અને પરિગ્રહસંજ્ઞા-ચારિત્રમોહના(લોભના) ઉદયથી થયેલ પરિગ્રહનો અભિલાષ (૧). અવમકોષ્ટતયા-ખાલી ઉદરવડે, મત્યા-આહારની કથાના સાંભળવા વિગેરેથી થયેલ મતિવડે, તદર્થોપયોગેન-આહારની સતત ચિંતાવડે આહારસંજ્ઞા ઉદ્ભવે છે (૨). હીનસત્ત્વ-હિમ્મતના અભાવથી, મત્યા-ભયની વાર્તા સાંભળવાથી અને ભયંકર વસ્તુને જોવાથી થયેલ મતિવડે, તદર્થોપયોગેન-ઈહલોકાદિભયરૂપ અર્થની વિચારણા કરવાથી સામાન્યથી ભયસંજ્ઞા ઉપજે છે. (૩) વૃદ્ધિ પામેલ છે માંસ અને શોણિત જેના તે ચિત્તમાંસશોણિત, તેના ભાવપણાએ-માંસ અને રક્તની વૃદ્ધિ થવાવડે, મત્યા-કામક્રીડાની કથાના શ્રવણ વિગેરેથી થયેલ બુદ્ધિવડે, તદર્થોપયોગેન-મૈથુનરૂપ અર્થનું વારંવાર ચિંતન કરવાવડે મૈથુન સંજ્ઞા થાય છે. (૪). અવિમુક્તતયા-સપરિગ્રહપણાએ, મત્યા-સચેતનાદિ પરિગ્રહને જોવા વિગેરેથી થયેલ મતિવડે, તદર્થોપયોગેન-પરિગ્રહનું અનુચિંતન

+આહારસંજ્ઞા અસાતાવેદનીય કર્મના ઉદયજન્ય ચૈતન્ય છે અને ક્રમશઃ શેષ ત્રણ સંજ્ઞા ભયમોહનીય, વેદમોહનોય અને લોભ-મોહનીય કર્મના ઉદયજન્ય ચૈતન્ય લક્ષણ છે. સંજ્ઞા ઉદય અને ક્ષયોપશમભાવરૂપ છે.

भीष्मा-
नाङ्गसूत्र
बालुवाद
॥ ५३० ॥

करवावडे परिग्रह संज्ञा थाय छे. (५) (सू० ३५६) संज्ञाओ ज कामगोचर छे माटे कामनुं निरूपण करतुं सूत्र स्पष्ट छे, विशेष ए के-कामा-शब्दादि विषयो छे. देवोने शृंगाररूप काम छे, केमके एकांतिक अने आत्यंतिक मनोज्ञपणाने लईने अत्यंत रतिरसनुं स्थान होवाथी रतिरूप ज शृंगार छे. कबुं छे के-“ अन्योन्य आसक्त थयेल पुरुष अने स्त्री संबंधी रति-स्वभाव-व्यवहार ते शृंगार ” मनुष्योने करुण काम होय छे कारण के तुच्छपणाथी, क्षणमां जोयेलनुं नष्ट थवावडे अने शुक्र, श्लोणित विगेरेथी थयेल देहना आश्रितपणाए शोचनात्मक होवाथी तथाप्रकारनुं मनोज्ञपणुं नथी होतुं. “ करुणः शोक्र-प्रकृति ” रिति वचनात् करुण रस शोक्रस्वभाव ज छे. तिर्यंचोने बिभत्स काम होय छे, केमके ते जुगुप्सानुं स्थान होय छे. कबुं छे के-“ भवति जुगुप्साप्रकृतिर्बिभत्सः ” बिभत्सरस जुगुप्सात्मक ज छे. नैरयिकोने अत्यंत अनिष्टपणाए क्रोधनो उत्पादक होवाथी रौद्र-दारुण काम होय छे. कबुं छे के-“ रौद्रः क्रोधप्रकृति ” रिति रौद्र रस ज क्रोधरूप छे. (सू० ३७५) आ कामो तुच्छ अने गंभीरना बाधक, साधक छे, माटे तुच्छने तथा गंभीरने कहेवाने इच्छता सूत्रकार दृष्टांत सहित आठ सूत्रोने कहे छे—

चत्तारि उदगा पं० तं०—उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोदए, उत्ताणे णाममेगे गंभीरोदए, गंभीरे णाममेगे उत्ताणोदए, गंभीरे णाममेगे गंभीरोदए १, एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—उत्ताणे नाममेगे उत्ताणहिदए, उत्ताणे नाममेगे गंभीरहिदए ४ (२) चत्तारि उदगा पं० तं०—उत्ताणे णा-

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ४
उदकोदधि-
समपुरुषाः
सू० ३५८

॥ ५३० ॥

મમેગે ઉત્તાણોભાસી, ઉત્તાણે ણામમેગે ગંભીરોભાસી ૪ (૩) એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—
 ઉત્તાણે ણામમેગે ઉત્તાણોભાસી, ઉત્તાણે ણામમેગે ગંભીરોભાસી ૪ (૪) ચત્તારિ ઉદહી પં૦ તં૦—
 ઉત્તાણે ણામમેગે ઉત્તાણોદહી, ઉત્તાણે ણામમેગે ગંભીરોદહી ૪ (૫) એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાતા
 પં૦ તં૦—ઉત્તાણે ણામમેગે ઉત્તાણહિયણ ૪ (૬) ચત્તારિ ઉદહી પં૦ તં૦—ઉત્તાણે ણામમેગે ઉત્તાણો-
 ભાસી, ઉત્તાણે ણામમેગે ગંભીરોભાસી ૪ (૭) એવામેવ ચત્તારિ પુરિસજાયા પં૦ તં૦—ઉત્તાણે
 ણામમેગે ઉત્તાણોભાસી ૪ (૮) સૂ૦ ૩૫૮

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના ઉદક કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક ઉદક ઉત્તાન-થોડું ઝંડું (છીછરું) છે. વઢી નિર્મલ-
 પળાથી ઉદકનો મધ્યભાગ દેખાય છે તે ઉત્તાનોદક, ૨ કોઈક ઉદક ઉત્તાન-થોડું ઝંડું છે પણ ઢહોલું જલ હોવાથી મધ્ય
 ભાગ દેખાતો નથી તે ગંભીરોદક, ૩ કોઈક ગંભીર-ઝંડું જલ છે પણ સ્વચ્છ હોવાથી મધ્યભાગ દેખાય છે તે ઉત્તાનોદક
 અને ૪ કોઈક જલ ગંભીર-ઝંડું છે અને ઢહોલું હોવાથી મધ્યભાગ દેખાતો નથી તે ગંભીરોદક. (૧) આ દષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના
 પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ બાહ્ય ચેષ્ઠાથી ઉત્તાન-અગંભીર અને અગંભીર(તુચ્છ) હૃદયવાળો છે, ૨ કોઈક
 બાહ્ય ચેષ્ઠાથી કારણને લઈને તુચ્છ છે પણ સ્વભાવથી ગંભીર હૃદયવાળો છે, ૩ કોઈક બાહ્ય ચેષ્ઠાથી ગંભીર છે પણ સ્વભાવથી

બીસ્વા-
નાજ્ઞપ્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૩૧ ॥

તુચ્છ હૃદયવાળો છે ૪ અને કોઈક બાહ્ય ચેષ્ઠાથી ગંભીર અને ગંભીર હૃદયવાળો છે (૨) ચાર પ્રકારના ઉદક કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પાણી ઉત્તાન-છીછરું છે અને છીછરા જેવું દેખાય છે, ૨ કોઈક છીછરું છે પળ સાંકડા સ્થાનવિશેષથી ઝંઘું દેખાય છે, ૩ કોઈક અગાધ પાણી છે પળ વિસ્તારવાળા સ્થાનને લઈને છીછરા જેવું દેખાય છે અને ૪ કોઈક પાણી અગાધ છે અને અગાધ(ગંભીર) દેખાય છે. (૩) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ પ્રકૃતિથી તુચ્છ છે અને તુચ્છ જીવો દેખાય છે, ૨ કોઈક પ્રકૃતિથી તુચ્છ છે પળ બાહ્યવૃત્તિથી ગંભીર જીવો દેખાય છે, ૩ કોઈક પ્રકૃતિથી ગંભીર છે પળ કારણવશાત્ તુચ્છ જીવો દેખાય છે અને ૪ કોઈક પ્રકૃતિથી ગંભીર છે અને ગંભીર જીવો દેખાય છે. (૪) ચાર પ્રકારના સમુદ્રો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક સમુદ્ર એક દેશ-વિભાગમાં પ્રથમ પળ તુચ્છ છે અને પછી પળ તુચ્છ છે, ૨ કોઈક સમુદ્ર એક વિભાગમાં પ્રથમ તુચ્છ છે પળ પછી વેલ-ભરતી આવવાથી ગંભીર છે, ૩ કોઈક સમુદ્ર એક વિભાગમાં પ્રથમ ગંભીર છે પળ પછી ઓટ થવાથી તુચ્છ છે અને ૪ કોઈક સમુદ્ર પ્રથમ અને પછી પળ ગંભીર છે. (૫) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ પ્રથમ પળ તુચ્છ અને પછી પળ તુચ્છ છે, ૨ કોઈક પ્રથમ તુચ્છ પળ પછીથી ગંભીર છે, ૩ કોઈક પ્રથમ ગંભીર પળ પછીથી તુચ્છ છે અને ૪ કોઈક પ્રથમ ગંભીર અને પછીથી પળ ગંભીર છે. (૬) ચાર પ્રકારના સમુદ્રો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક સમુદ્ર તુચ્છ છે અને તુચ્છ જીવો દેખાય છે, ૨ કોઈક તુચ્છ છે પળ ગંભીર જીવો દેખાય છે, ૩ કોઈક ગંભીર છે પળ તુચ્છ જીવો દેખાય છે અને ૪ કોઈક સમુદ્ર ગંભીર છે અને ગંભીર જીવો દેખાય છે. (૭) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ પ્રકૃતિથી

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
ઉદકોદધિ-
સમપુરુષાઃ
સૂ. ૩૫૮

॥ ૫૩૧ ॥

તુચ્છ છે અને બાહ્ય વૃત્તિથી તુચ્છ જેવો દેખાય છે એમ પૂર્વોક્ત રીતે ચોથા સૂત્રની માફક ચોભંગી જાણવી (૮) (સૂ. ૩૫૮)

ટીકાર્થ:-‘ચત્તારી’ ત્યાદિ૦ સૂત્રો સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-ઉદક-પાણી કહેલા છે તેમાં ૧ કોઈક જઠ ઉત્તાન-તુચ્છપણાથી છીછરું છે, વઢી સ્વચ્છપણાને લઈને મધ્ય સ્વરૂપ દેખાતું હોવાથી ઉત્તાનોદક છે. (‘ઉત્તાનોદયે’ ત્તિ૦ આ નિર્દેશ, સમાસરહિત પ્રાકૃતશૈલીને અંગે સમસ્ત પદની જેમ જણાય છે). મૂલમાં સ્વીકારેલ ઉદક શબ્દવડે આ પદ કહેલ અર્થવાલું થશે એમ કહેવું નહિ, કેમ કે તેનું (ઉદક શબ્દનું) બહુવચનાંતપણાવડે અહિં અસંબંધ્યમાનપણું છે. સાક્ષાત્ ઉદક શબ્દ છે તો બહુવચનાંત ઉદક શબ્દને લાવવાવડે તેના વચનના પરિણામથી શું પ્રયોજન છે? એવી રીતે ઉદધિ સૂત્રને વિષે પણ ભાવવું. તથા ૨ ઉત્તાન પૂર્વની જેમ અને ગંભીર ઉદક મલિન હોવાથી તેનું સ્વરૂપ જણાતું નથી, ૩ ગંભીર-બહુ જઠ હોવાથી અગાધ છે અને સ્વચ્છપણાને લઈને મધ્ય સ્વરૂપ દેખાતું હોવાથી ઉત્તાનોદક છે, ૪ અગાધ હોવાથી ગંભીર, વઢી મલિન સ્વરૂપ હોવાથી ગંભીરોદક છે. (૧) ૧ પુરુષ તો ઉત્તાન-બહારથી દેખાડેલ મદ અને દીનતા વિગેરેથી થયેલ વિકૃત શરીર ને વચનની ચેષ્ટાથી અગંભીર-તુચ્છ છે, વઢી દૈન્ય વિગેરે ગુણથી યુક્ત અને ગુહ્યને ધારણ કરવામાં અસમર્થ ચિત્તવાળો હોવાથી ઉત્તાન-તુચ્છ(હૃદય) છે-આ એક, બીજો કારણવશાત્ દેખાડેલ વિકૃત ચેષ્ટાથી ઉત્તાન છે અને સ્વભાવથી ઉત્તાન હૃદયના વિપરીતપણાથી ગંભીર હૃદયવાળો છે, ત્રીજો તો દૈન્યાદિવાળો હોતો પણ કારણવશાત્ આકારને ગોપવવાવડે ગંભીર અને ઉત્તાનહૃદય પૂર્વની જેમ અર્થાત્ સ્વભાવથી તુચ્છ હૃદયવાળો છે અને ચોથો પ્રથમ ભંગથી વિપરીત હોવાથી બાહ્યથી અને અંતરથી ગંભીર છે. (૨) તથા પ્રતલપણાથી-થોડું પાણી હોવાથી ઉત્તાન અને સ્થાનવિશેષથી ઉત્તાન જેવો દેખાય છે-આ એક, દ્વિતીય-ઉત્તાન પૂર્વવત્ પણ સાંકડા સ્થાન વિગેરેથી અગાધ જેવો દેખાય છે,

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્રસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૩૨ ॥

તૃતીય ગંભીર છે અને તથાપ્રકરના સ્થાનના આશ્રિતપણા વિગેરેથી ઉત્તાનની માફક દેખાય છે, [ચતુર્થ ગંભીર અને ગંભીર માફક દેખાય છે] (૩) પુરુષ તો ઉત્તાન-તુચ્છ અને ઉત્તાન જ દેખાય છે-આ એક, બીજો તુચ્છ છે પણ વિકારને ગોપવાથી ગંભીર જેવો દેખાય છે, તૃતીય ગંભીર છે પણ કારણવશાત્ વિકારત્વને દેખાડવાથી તુચ્છ જેવો દેખાય છે, ચોથો સુગમ છે. (૪) બે ઉદકસૂત્રની માફક બે ઉદધિસૂત્ર પણ દૈર્ઘ્યતિક સહિત સમજવા અથવા એક ઉદધિ-સમુદ્રનો દેશ છીંકરો હોવાથી ઉત્તાન-પ્રથમ અને પછી પણ છે કેમ કે મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના સમુદ્રોને વિષે વેલનો અભાવ હોય છે, આ એક, બીજા તો પ્રથમ ઉત્તાન અને પછી ગંભીર-વેલના આવવાથી, ત્રીજો પ્રથમ ગંભીર અને પછી વેલના ચાલ્યા જવાથી ઉત્તાન છે, ચોથો સુગમ છે. (૫-૮) (સૂ. ૩૫૮) સમુદ્રના પ્રસ્તાવથી તેના તરનારાઓનું વર્ણન બે સૂત્રવડે કરે છે—

ચત્તારિ તરગા પં. તં. —સમુદ્ધં તરામીતેગે સમુદ્ધં તરહ્, સમુદ્ધં તરામીતેગે ગોપ્પતં તરતિ, ગો-
પ્પતં તરામીતેગે. ૪ (૧) ચત્તારિ તરગા પં. તં. —સમુદ્ધં તરિત્તા નામમેગે સમુદ્ધે વિસીતતે, સમુદ્ધં
તરેત્તા નામમેગે ગોપ્પતે વિસીતતિ, ગોપતિ. ૪ (૨) સૂ. ૩૫૯, ચત્તારિ કુંભા પં. તં. —પુન્ને
નામમેગે પુન્ને, પુન્ને નામમેગે તુચ્છે, તુચ્છે નામમેગે પુન્ને, તુચ્છે નામમેગે તુચ્છે (૧) એવામેવ ચત્તારિ
પુરિસજાયા પં. તં. —પુન્ને નામમેગે પુન્ને. ૪ (૨) ચત્તારિ કુંભા પં. તં. —પુન્ને નામમેગે પુન્નોભાસી,

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
તરકકુમ્ભ-
સમપુરુષાઃ
સૂ. ૩૫૯-
૬૦

॥ ૫૩૨ ॥

पुत्रे नाममेगे तुच्छोभासी, तुच्छे नाममेगे पुत्रोभासी, तुच्छे नाममेगे तुच्छोभासी ४ (३) एवं
 चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-पुत्रे नाममेगे पुत्रोभासी ४ (४) चत्तारि कुंभा पं० तं०-पुत्रे नाममेगे
 पुन्नरूवे, पुत्रे नाममेगे तुच्छरूवे ४ (५) एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-पुत्रे नाममेगे पुन्न-
 रूवे ४ (६) चत्तारि कुंभा पं० तं०-पुत्रेवि एगे पित्तट्टे, पुत्रेवि एगे अवदले, तुच्छेवि एगे पियट्टे,
 तुच्छेवि एगे अवदले ४ (७) एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-पुत्रेवि एगे पित्तट्टे ४
 (८) तहेव चत्तारि कुंभा पं० तं०-पुत्रेवि एगे विस्संदति, पुत्रेवि एगे नो विस्संदति, तुच्छेवि
 एगे विस्संदति, तुच्छेवि एगे नो विस्संदइ ४ (९) एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-पुत्रेवि एगे
 विस्संदति ४ (१०) तहेव चत्तारि कुंभा पं० तं०-भिन्नं, जज्जरिए, परिस्साई, अपरिस्साई ४ (११)
 एवामेव चउव्विहे चरित्ते पं० तं०-भिन्ने जाव अपरिस्साई ४ (१२) चत्तारि कुंभा पं० तं०-महुकुंभे
 णाममेगे महुप्पिहाणे, महुकुंभे णाममेगे विसपिहाणे, विसकुंभे णाममेगे महुपिहाणे, विसकुंभे
 णाममेगे विसपिहाणे ४ (१३) एवामेव चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०-महुकुंभे णाममेगे महुपिहाणे

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ५३३ ॥

४ : (१४) हिययमपावमकलुसं, जीहाऽवि य महुरभासिणी निच्चं । जंमि पुरिसंमि विज्जति, से मधुकुंभे मधुपिहाणे ॥ १ ॥ हिययमपावमकलुसं, जीहाऽवि य कडुयभासिणी निच्चं । जंमि पुरिसंमि विज्जति, से मधुकुंभे विसपिहाणे ॥ २ ॥ जं हिययं कलुसमयं, जीहाऽवि य मधुरभासिणी निच्चं । जंमि पुरिसंमि विज्जति, से विसकुंभे मधुपिहाणे ॥ ३ ॥ जं हिययं कलुसमयं, जीहाऽवि य कडुय-भासिणी निच्चं । जंमि पुरिसंमि विज्जति, से विसकुंभे विसपिहाणे ॥ ४ ॥ सू० ३६०

मूलार्थः—चार प्रकारे तरनारा—तारु कहला छे, ते आ प्रमाणे—१ कोईएक समुद्रनी जेम दुस्तर सर्वविरतिने हुं तरुं छुं—करुं छुं एम स्वीकारीने तेने पाळे छे, २ कोईएक समुद्रनी जेम दुस्तर सर्वविरतिने स्वीकारीने असमर्थपणाथी *गोपद समान देशविरतिने पाळे छे, ३ कोईएक गोपद समान देशविरतिने स्वीकारीने सामर्थ्यपणाथी सर्वविरतिने पाळे छे अने ४ कोईएक गोपद समान देशविरतिने स्वीकारीने देशविरतिने ज पाळे छे. (१) चार प्रकारे तरनारा कहेला छे, ते आ प्रमाणे—१ कोईक पुरुष समुद्र समान महाकार्य करीने समुद्र जेवा बीजा महाकार्यमां सीदाय छे—असमर्थ थाय छे, २ कोईक समुद्र जेवुं कार्य करीने गोपद समान सामान्य कार्यमां सीदाय छे, ३ गोपद जेवुं सामान्य कार्य करीने समुद्र समान महाकार्यमां सीदाय छे अने ४ गोपदनुं सामान्य कार्य करीने गोपद जेवा अन्य कार्यमां सीदाय छे. (२) (सू० ३५९) चार प्रकारना कलशो कहेला छे,

*गोपद एटले लोकभाषामां ' समुद्रनी खाडी ' एम दोपिकाकार कहे छे.

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ४
तरककुम्भ-
समपुरुषाः
सू० ३५९
-६०

॥ ५३३ ॥

તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક કલશ પૂર્ણ-સંપૂર્ણ અવયવવાળો અને વઢી પૂર્ણ-મધ વિગેરેથી ભરેલ છે, ૨ કોઈક કલશ સંપૂર્ણ અવયવ-વાળો છે પણ તુચ્છ-ખાલી છે, ૩ કોઈક કલશ અપૂર્ણ અવયવવાળો છે પણ પૂર્ણ-મધ વિગેરેથી ભરેલ છે અને ૪ કોઈક કલશ અપૂર્ણ અવયવવાળો અને ખાલી છે. (૧) આ દૃષ્ટિએ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ જાત્યાદિ ગુણવડે પૂર્ણ અને વઢી જ્ઞાનાદિ ગુણવડે પૂર્ણ છે, ૨ કોઈક જાત્યાદિ ગુણવડે પૂર્ણ છે પણ જ્ઞાનાદિ ગુણથી હીન છે, ૩ કોઈક જાત્યાદિ ગુણથી હીન પણ જ્ઞાનાદિ ગુણવડે પૂર્ણ છે અને ૪ કોઈક જાત્યાદિવડે હીન અને જ્ઞાનાદિ ગુણથી પણ હીન છે. (૨) ચાર પ્રકારના કલશો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક કલશ સંપૂર્ણ અવયવવાળો છે અને જોનારને સંપૂર્ણ જેવો દેખાય છે, ૨ કોઈક સંપૂર્ણ અવયવવાળો છે પણ જોનારને તુચ્છ જેવો દેખાય છે, ૩ કોઈક તુચ્છ છે પણ સંપૂર્ણ જેવો દેખાય છે અને ૪ કોઈક તુચ્છ છે અને તુચ્છ જેવો દેખાય છે. (૩) આ દૃષ્ટિએ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ ધન વિગેરેથી પૂર્ણ છે અને તેનો ઉપયોગ કરવાથી પૂર્ણ જેવો દેખાય છે, ૨ કોઈક ધનાદિવડે પૂર્ણ છે પણ તેનો ઉપયોગ ન કરવાથી તુચ્છ જેવો દેખાય છે, ૩ કોઈક ધનાદિથી તુચ્છ છે પણ તેનો ઉપયોગ કરવાથી પૂર્ણ જેવો દેખાય છે અને ૪ કોઈક તુચ્છ છે અને તુચ્છ જેવો દેખાય છે. (૪) ચાર પ્રકારના કુંભ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક કુંભ જલ વિગેરેથી પૂર્ણ અને સુંદર રૂપવાળો છે, ૨ કોઈક જલાદિવડે પૂર્ણ છે પણ તુચ્છ રૂપવાળો છે, ૩ કોઈક જલાદિવડે તુચ્છ(ખાલી) પણ સુંદર રૂપવાળો છે અને ૪ કોઈક જલાદિથી તુચ્છ અને તુચ્છ રૂપવાળો છે. (૫) આ દૃષ્ટિએ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ જ્ઞાનાદિવડે પૂર્ણ અને પવિત્રરૂપ-રજોહરણાદિ વિશિષ્ટ વેષવાળો છે, ૨ કોઈક પુરુષ જ્ઞાનાદિવડે પૂર્ણ છે પણ તુચ્છ

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞમ્વત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૩૪ ॥

રૂપવાળો-દ્રવ્યલિંગથી રહિત છે, ૩ કોઈક પુરુષ જ્ઞાનાદિ ગુણથી રહિત છે પણ દ્રવ્યલિંગ(મુનિવેષ) યુક્ત છે અને ૪ કોઈક
વસ્તુથી તુચ્છ છે અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ ગુણથી અને વેષથી રહિત છે. (૬) ચાર પ્રકારના કુંભ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક
કુંભ જલાદિથી પૂર્ણ છે અને કનકાદિમય હોવાથી પ્રીતિકર છે, ૨ કોઈક કુંભ જલાદિથી પૂર્ણ છે પણ મૃત્તિકાદિ હીન દ્રવ્ય-
વાળો હોવાથી અપદલ-અસારભૂત છે, ૩ કોઈક જલાદિથી રહિત છે પણ શ્રેષ્ઠ દ્રવ્યમય હોવાથી પ્રીતિકર છે અને ૪ કોઈક
જલાદિથી રહિત છે અને હીન દ્રવ્યવાળો હોવાથી અસાર છે. (૭) આ દૃષ્ટિ ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧
કોઈક પુરુષ ધન, શ્રુતાદિથી પૂર્ણ છે અને દાનાદિથી પ્રીતિકર છે, ૨ કોઈક ધન, શ્રુતાદિથી પૂર્ણ છે પણ દાનાદિના અભાવથી
પ્રીતિકર નથી, ૩ કોઈક ધન, શ્રુતાદિથી હીન છે પણ દાનાદિથી પ્રીતિકર છે અને ૪ કોઈક ઉભયપ્રકારે હીન(અસાર) છે.(૮) ચાર
પ્રકારના કુંભ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક કુંભ જલાદિથી પૂર્ણ છે અને ઝરે છે, ૨ કોઈક જલાદિથી પૂર્ણ છે પણ ઝરતો
નથી, ૩ જલાદિથી હીન છે પણ ઝરે છે અને ૪ જલાદિથી હીન છે અને ઝરતો નથી. (૯) આ દૃષ્ટિ ચાર પ્રકારના પુરુષો
કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ ધન, શ્રુતાદિવડે પૂર્ણ છે અને ઝરે છે-ધન, શ્રુતાદિને આપે છે, ૨ કોઈક ધનાદિથી પૂર્ણ
છે પણ ધનાદિને આપતો નથી, ૩ કોઈક ધનાદિથી હીન છે પણ આપે છે અને ૪ કોઈક ધનાદિથી હીન છે અને ધનાદિને આપતો
નથી. (૧૦) ચાર પ્રકારના કુંભ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ફૂટેલ, ૨ જાજરો-ફાટવાળો, ૩ પાણીને ઝરનાર (કાચો) અને ૪
પાણીને નહિં ઝરનાર-પાકો. (૧૧) આ દૃષ્ટિ ચાર પ્રકારના ચારિત્ર કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ સંહિત-મૂલપ્રાયશ્ચિત્ત(ફરીથી
દીક્ષા)ને યોગ્ય, ૨ જર્જરિત-છેદાદિ પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય, ૩ સ્વસ્મઅતિચારયુક્ત, અને ૪ નિરતિચારચારિત્ર. (૧૨) ચાર પ્રકારના

૪ સ્થાન-
કાધ્યયને
ઉદેશઃ ૪
તરકકુમ્ભ
સમપુરુષાઃ
સૂ૦ ૩૫૯
-૬૦

॥ ૫૩૪ ॥

કુંભ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—કોઈક મધનો કુંભ અને મધનું ઢાંકણું છે, ૨ કોઈક મધનો કુંભ અને વિષનું ઢાંકણું છે, ૩ કોઈક વિષનો કુંભ અને મધનું ઢાંકણું છે અને ૪ કોઈક વિષનો કુંભ અને વિષનું ઢાંકણું છે. (૧૩) આ દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈક પુરુષ નિષ્પાપ હૃદયવાળો છે અને મધુરભાષી છે, એ પ્રમાણે ચાર ભાંગા જાણવા. (૧૪) અહીં મૂળની ચાર ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે વિચારવો—જે પુરુષમાં પાપરહિત, પ્રીતિકર હૃદય અને જીભ પણ મધુર બોલનારી નિત્ય વિદ્યમાન છે તે પુરુષ મધુનો કુંભ અને મધુના ઢાંકણા જેવો છે ॥ ૧ ॥ જે પુરુષમાં પાપરહિત, પ્રીતિકર હૃદય છે પરંતુ જીભ કટુક બોલનારી નિત્ય વિદ્યમાન છે તે પુરુષ મધુના કુંભ અને વિષના ઢાંકણા જેવો છે ॥ ૨ ॥ જે પુરુષમાં પાપમય, અપ્રીતિકર હૃદય છે પણ જીભ મધુરભાષિણી નિત્ય વિદ્યમાન છે તે પુરુષ વિષનો કુંભ અને મધુના ઢાંકણા જેવો છે ॥ ૩ ॥ જે પુરુષમાં પાપમય, અપ્રીતિકર હૃદય છે અને જીભ પણ કટુકભાષિણી નિત્ય વિદ્યમાન છે તે પુરુષ વિષનો કુંભ અને વિષના ઢાંકણા જેવો છે ॥ ૪ ॥ (સૂ. ૩૬૦)

ટીકાર્થ:—‘ચત્તારિ તરગે’ ત્યાદિ૦ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે—તરે છે તે તરા, તે જ તરકો—તરનારાઓ છે. ‘સમુદ્રની માફક દુસ્તર સર્વવિરતિ વિગેરે કાર્યને (હું) તરામિ—કરું છું’ એવી રીતે સ્વીકારીને તેમાં સમર્થ કોઈએક સમુદ્રને તરે છે અર્થાત્ તે જ સમર્થન કરે છે—આ એક, બીજો તો તેને (સર્વવિરત્યાદિને) સ્વીકારીને અસમર્થપણાથી ગોષ્પદસમાન દેશવિરતિ વિગેરે અલ્પતમને તરે છે—પાલે છે, ત્રીજો તો ગોષ્પદપ્રાય(દેશવિરતિ)ને સ્વીકારીને વીર્યના અતિરેકથી સમુદ્રપ્રાય(સર્વવિરતિ)ને પણ સાથે છે. ચતુર્થ ભંગ સુગમ છે. (૧) સમુદ્રપ્રાય કાર્યને નિર્વાહીને સમુદ્રપ્રાય અન્ય પ્રયોજનમાં સ્વેદ પામે છે પણ તેનો નિર્વાહ કરતો નથી, કારણ કે ક્ષયોપશમની વિચિત્રતા હોય છે. એવી રીતે શેષ ત્રણ ભાંગા પણ જાણવા. (૨) કુંભના દૃષ્ટાંતવડે

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્રસૂત્ર
શાનુવાદ
॥ ૫૩૫ ॥

પુરુષોને જ પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાવાળા સૂત્રકાર સૂત્રના વિસ્તારને કહે છે-આ સૂત્ર સુગમ છે. વિશેષ એ કે-પૂર્ણ-સમગ્ર અવયવ યુક્ત અથવા પ્રમાણોપેત, વઢી પૂર્ણ-મધુ વિગેરેથી ભરેલ, આ પ્રથમ, બીજા ભાંગાને વિષે તુચ્છ-ખાલી, ત્રીજા ભાંગામાં તુચ્છ-અપૂર્ણ અવયવવાળો અથવા લઘુ અને ચતુર્થ ભંગ સુગમ છે. અથવા પૂર્ણ ભરેલ, પહેલાં અને પછી પળ પૂર્ણ, એવી રીતે ચાર ભાંગા જાણવા. (૧) પુરુષ તો જાતિ વિગેરે ગુણોથી પૂર્ણ, વઢી જ્ઞાનાદિ ગુણોથી પૂર્ણ અથવા ધનથી કે જ્ઞાનાદિ ગુણોથી પ્રથમ પૂર્ણ, એવી રીતે બીજા ત્રણ ભાંગા પળ જાણવા. (૨) અવયવોવડે અથવા દહીં વિગેરેથી પૂર્ણ અને જોનારાઓને પૂર્ણ જ જણાય છે-ભાસે છે તે પૂર્ણાવભાસી-આ એક, બીજો તો પૂર્ણ છે પણ કોઈક હેતુથી વિવશ્ચિત પ્રયોજનના અસાધકપણાદિને લઈને તુચ્છ જણાય છે. એમ બીજા બે ભંગ જાણવા. (૩) પુરુષ તો ધન, શ્રુતાદિવડે પૂર્ણ અને તેનો વિનિયોગ કરવાથી-વાપરવાથી પૂર્ણ જ જણાય છે-આ એક, બીજો તો ધનાદિનો ઉપયોગ ન કરવાથી તુચ્છ જ જણાય છે, ત્રીજો તો ધનાદિવડે તુચ્છ-હીન છે પરંતુ કોઈ પળ રીતે પ્રસંગને ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાથી પૂર્ણની માફક જણાય છે અને ચોથો તો તુચ્છ-ધન, શ્રુતાદિથી રહિત, આને લઈને જ તેનો વપરાશ ન કરવાથી તુચ્છ જણાય છે. (૪) તથા પાણી વિગેરેથી પૂર્ણ, વઢી પૂર્ણ અથવા પુણ્ય પવિત્ર રૂપ છે જેનું તે પૂર્ણરૂપ અથવા પવિત્રરૂપ-આ પ્રથમ, દ્વિતીય ભંગમાં તુચ્છ-હીન છે આકાર જેનો તે તુચ્છરૂપ. એમ શેષ બે ભંગ પળ જાણવા. (૫) પુરુષ તો જ્ઞાનાદિવડે પૂર્ણ અને પૂર્ણરૂપ અથવા વિશિષ્ટ રજોહરણાદિ દ્રવ્યલિંગના સદ્ભાવથી પુણ્યરૂપ સુસાધુ-આ એક, દ્વિતીય ભંગમાં કારણવશાત્ તજેલ વેષવાળો સુસાધુ, તૃતીય ભંગમાં તુચ્છ-જ્ઞાનાદિથી રહિત નિહ્વાદિક અને ચતુર્થ ભંગમાં જ્ઞાનાદિથી હીન અને દ્રવ્યલિંગથી હીન ગૃહસ્થાદિ. (૬) તથા પૂર્ણ પૂર્વવત્ ('અપિ' શબ્દ તો તુચ્છની અપેક્ષા સમુચ્ચય અર્થમાં

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
તરકકુમ્ભ-
સમપુરુષાઃ
સૂ. ૩૫૯
-૬૦

॥ ૫૩૫ ॥

છે.) કોઈક ઘટ પ્રીતિને માટે થાય તે પ્રિયાર્થ, કારણ કે કનકાદિમય હોવાથી સારભૂત છે, તથા અપદલ-કારણભૂત મૃત્તિકાદિ દ્રવ્ય અસુંદર છે જેનું તે અપદલ અથવા અવદલતિ-વિદારાય છે-ચીરાય છે તે અવદલ, કંઈક ઓછો પાકેલ હોવાથી અસાર છે. તુચ્છ ઘટ પણ એવી રીતે જાણવો. (૭) પુરુષ ધન, શ્રુતાદિવડે પૂર્ણ અને પ્રિયાર્થ-કોઈક પ્રિય વચન તથા દાનાદિવડે પ્રિયકારી સારભૂત છે, બીજો તો તેવો નથી માટે અપદલ છે-પરોપકાર કરવામાં અયોગ્ય છે. તુચ્છ પણ એવી રીતે સમજવો. (૮) ઘટ પૂર્ણ છે તો પણ જલાદિને ઝરે છે, અહિં જલાદિવડે તુચ્છ-ઓછો છે તે જ ઝરે છે. 'અપિ' શબ્દ સર્વત્ર પ્રતિયોગીની અપેક્ષા સમુચ્ચય અર્થમાં છે. (૯) કોઈ એક પુરુષ તો ધન કે શ્રુતાદિવડે પૂર્ણ છે અને તેને આપે છે-આ એક, બીજો તો પૂર્ણ છે પણ ધનાદિ આપતો નથી, ત્રીજો તુચ્છ અલ્પ ધનાદિવાળો છે તો પણ ધન, શ્રુતાદિને આપે છે, ચોથો ધનાદિથી રહિત છે ને આપતો પણ નથી. (૧૦) તથા ભિન્ન-ફૂટેલો, જર્જરિત-રેખાયુક્ત અર્થાત્ ફાટવાળો, પરિશ્રાવી-દુષ્પક્વ હોવાથી ઝરનારો અને અપરિશ્રાવી-કઠિન હોવાથી ઝરનારો નથી. (૧૧) ચારિત્ર તો મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિવડે ભિન્ન-ભાંગેલું, હેદાદિ પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિવડે જર્જરિત-નબલ્લું, સૂક્ષ્મ અતિચારપણાવડે પરિશ્રાવી-અલ્પ દોષવાળું ચારિત્ર અને નિરતિચારપણા અપરિશ્રાવી ચારિત્ર છે. અહિં પુરુષના અધિકારમાં પણ જે ચારિત્રલક્ષણ પુરુષધર્મનું કથન કરેલ છે તે ધર્મ અને ધર્મીનું કથંચિત અભેદપણું હોવાથી નિર્દોષ જાણવું. (૧૨) તથા મધુનો કુંભ તે મધુકુંભ અર્થાત્ મધુથી ભરેલ અથવા મધુ છે પિધાન-ઢાંકણું જેનું તે મધુપિધાન, એમ બીજા ત્રણ ભાંગા પણ જાણવા. (૧૩) પુરુષસૂત્ર સ્વયમેવ સૂત્રકાર ભગવાને 'હિય' મિત્યાદિ૦ ગાથાચતુષ્ટયવડે ભાવેલ છે. તેમાં હૃદય-મન, અપાપ-હિંસા રહિત, અકલુષ-અપ્રીતિ રહિત અને મધુરભાષિણી જિહ્વા પણ જે પુરુષને વિષે વિદ્યમાન છે તે

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૩૬ ॥

પુરુષ મધુકુંભની જેમ મધુકુંભ છે અને મધુપિધાનની જેમ મધુપિધાન છે, એમ પ્રથમ મંગની યોજના કરવી. ત્રીજી ગાથામાં જે હૃદય કલુષમય-અપ્રીતિવાહ્ય, ઉપલક્ષણથી પાપવાહ્ય અને જે મધુરભાષિણી જિહ્વા તે જે પુરુષને વિષે નિત્ય વિદ્યમાન છે તે પુરુષ વિષકુંભ અને મધુપિધાન છે; કારણ કે તેનું સમાનપણું છે. (૧૪) (સૂ. ૩૬૦) અહિં કહેલ ચતુર્થ પુરુષ ઉપસર્ગનો કરનાર થાય, માટે ઉપસર્ગની પ્રરૂપણા કરવા માટે 'ચતુર્વિહા ઉવસર્ગ' ત્યાદિ. સૂત્રપંચક કહે છે-

ચતુર્વિહા ઉવસર્ગ પં. તં-દિવ્વા માણુસ્સા તિરિક્ખજોણિયા આયસંચેયણિજ્ઞા ૧,
દિવ્વા ઉવસર્ગા ચતુર્વિહા પં. તં-હાસા પાઓસા વીમંસા પુઢોવેમાતા ૨, માણુસ્સા ઉવસર્ગા
ચતુર્વિહા પં. તં-હાસા પાઓસા વીમંસા કુસીલપડિસેવળયા ૩, તિરિક્ખજોણિયા ઉવસર્ગા
ચતુર્વિહા પં. તં-મતા પદોસા આહારહેઠં અવચ્છલેણસારક્ખળયા ૪, આતસંચેયણિજ્ઞા ઉવ-
સર્ગા ચતુર્વિહા પં. તં-ઘટ્ટળતા પવડળતા થંમળતા લેસળતા ૫ । સૂ. ૩૬૧

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-દિવ્યા-દેવ સંબંધી, મનુષ્ય સંબંધી, તિર્યચયોનિક સંબંધી અને પોતાથી જ કરાવેલા. (૧) દિવ્ય ઉપસર્ગો ચાર પ્રકારના કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-હાસ્યથી, પ્રદ્રેષથી, વિમર્શ-પરીક્ષાથી અને જુદી જુદી રીતે હાસ્યાદિથી. (૨) મનુષ્ય સંબંધી ઉપસર્ગો ચાર પ્રકારના કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-હાસ્યથી, પ્રદ્રેષથી, પરીક્ષા-થી અને કુશીલ સેવવાની ઇચ્છાથી. (૩) તિર્યચયોનિક સંબંધી ઉપસર્ગો ચાર પ્રકારના કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-મયથી,

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને
ઉદ્દેશ: ૪
ઉપસર્ગા:
સૂ. ૩૬૧

॥ ૫૩૬ ॥

પ્રદેશથી, આહારના હેતુથી તથા વાઙ્મક અને સ્થાનની રક્ષા માટે. (૪) આત્મસંચેતનીય ઉપસર્ગો ચાર પ્રકારના કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ સંઘટ્ટણથી-આંશમાં રજ પડતાં તેને હાથે ચોઢવાથી પીડા થાય છે, ૨ પડી જવાથી, ૩ ઘણી વાર બેસવા વિગેરે-વડે અંગ ફલાઈ જવાથી અને ઘણો ૪ કાઠ પગ સંકોચીને બેસવાથી વાયુવડે તેમજ પગ લાગી-મઠી જવાથી. (૫) (સૂ. ૩૬૧)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્ર સરલ છે. વિશેષ એ કે-સમીપે પ્રાપ્ત થવારૂપ અથવા ધર્મથી જેઓવડે અટ્ટ કરાય છે તે ઉપસર્ગો-દુઃખ-વિંશષો, તે કર્તાના ભેદથી ચાર પ્રકારના છે. કહ્યું છે કે-

ઉવસજ્જણમુવસગ્ગો, તેણ તઓ ય ઉવસિજ્જણ જમ્હા । સો દિવ્વમણુયતેરિચ્છ-આયસંવેયણાભેઓ ॥૨૦૧॥

પ્રાયઃ ઉક્તાર્થ છે.

આત્માવડે ' સંચેત્યન્તે ' -કરાય છે તે આત્મસંચેતનીયો ૧, તેમાં દિવ્ય ઉપસર્ગો ' હાસ ' ત્તિ. હાસ્યથી થાય છે અથવા હાસવડે ઉત્પન્ન થવાથી હાસઉપસર્ગો. એવી રીતે અન્ય ઉપસર્ગોમાં પણ જાણવું. જેમ ભિક્ષાને અર્થે ગ્રામાંતરમાં ગયેલ ક્ષુલ્લક મુનિઓએ વ્યંતરી પાસે પ્રાર્થના કરી કે ' જો અમે ઇચ્છિત ભોજન મેલવશું તો તને ઉંડરેક (રેવડી) વિગેરે આપશું ' એમ અંગીકાર કરીને ઇષ્ટભોજન પ્રાપ્ત થયે છતાં ' આ તારું છે ' એમ કહીને તે ઉંડરેકાદિ તેઓએ પોતે જ ખાધું. દેવીએ હાસ્યવડે તેઓના રૂપને છુપાવીને તેઓની સાથે ક્રીડા કરી. ક્ષુલ્લક મુનિઓ ન આવ્યે છતાં ગચ્છના મુનિઓએ વ્યાકુલ થઈ આચાર્ય પાસે નિવેદન કર્યું કે દેવીએ ક્ષુલ્લકોને આ પ્રમાણે વિગ્ન કરેલ છે. બાદ વૃષભ(સમર્થ) મુનિઓએ ઉંડરેકાદિ યાત્રીને તે દેવીને આપ્યું ત્યારે જ તેણીએ ક્ષુલ્લક મુનિઓને બતાવ્યા. પ્રદેશથી જેમ સંગમક દેવે મહાવીર ભગવંતને ઉપસર્ગો

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
H ૫૩૭ ॥

કર્યા. વિમર્શ-પરીક્ષાર્થી જેમ વર્ષાઋતુને વિષે કોઈક દેવકુલિકા(દેરી)માં કેટલાએક મહાનુભાવ સાધુઓ ચાતુર્માસ રહેલા. ચાતુર્માસ પૂર્ણ થયા બાદ તેઓ અન્યત્ર ગયા. તેમાંથી એક સાધુ પુનઃ તે દેવકુલિકામાં આવીને રહ્યો ત્યારે દેવીએ વિચાર્યું કે-આ સાધુ કેવો છે ? એમ તેની પરીક્ષા કરવા માટે ઉપસર્ગ કરવા લાગી. પૃથક્-ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની માત્રા-હાસ્યાદિ વસ્તુરૂપ છે જેઓને વિષે તે પૃથગ્વિમાત્રા, અથવા પૃથગ્-વિવિધ માત્રાવડે (આ લોપ થયેલ તૃતીયા વિભક્તિના એકવચનવાળું પદ જાણવું.) હાસવડે કરીને પ્રદેશવડે ઉપસર્ગ કરે છે, એવી રીતે સંયોગવાળા થાય છે, જેમ સંગમક દેવ જ વિમર્ષદ્વારા પ્રદેશવડે ઉપસર્ગ કરતો હતો. ૨, મનુષ્ય સંબંધી હાસ્યથી, જેમ ગણિકાની પુત્રી ક્ષુલ્લક મુનિને ઉપસર્ગ કરતી હતી. ક્ષુલ્લકમુનિવડે તે ગણિકાની પુત્રી દંડવડે તાડન કરાઈ. બાદ રાજદ્વારમાં તે બન્નેનો વિવાદ થવાથી ક્ષુલ્લકમુનિએ મંડારનું દૃષ્ટાંત કહ્યું. [જેમ રાજાના મંડારની ચોરી કરનારને તાડન કરાય છે તેમ આ ગણિકાની પુત્રી પણ સાધુના આચારરૂપ મંડારના શીલરૂપી રત્નને ચોરનારી છે માટે મેં તેણીને દાંડાવડે મારેલ છે.] પ્રદેશથી જેમ ગજસુકુમાર મુનિ સોમિલ બ્રાહ્મણદ્વારા મરાયા. પરીક્ષાર્થી જેમ ચાળાક્યના કથનથી ચંદ્રગુપ્ત રાજાએ ધર્મની પરીક્ષા માટે અંતઃપુરમાં *અન્યલિંગીઓને બોલાવ્યા અને ધર્મની વ્યાખ્યા કરાવવાદ્વારા ક્ષોભિત કર્યા, પરંતુ જૈન સાધુઓને ક્ષોભ પમાડવાને માટે સમર્થ ન થયો. કુશીલ એટલે અબ્રહ્મનું પ્રતિસેવન, તેનો ભાવ તે પ્રતિસેવનતા ઉપસર્ગ અથવા કુશીલનું પ્રતિસેવન છે જેઓને વિષે તે પ્રતિસેવનકો અથવા કુશીલની પ્રતિસેવનાવડે એમ વ્યાખ્યાન કરવું. જેમ વસતિ-ઉપાશ્રય

*અન્યલિંગીઓનું શીલ દૃઢ ન હોવાથી રાજાની રાણી વિગેરેના રૂપમાં વ્યામોહ પામ્યા અને સાધુઓ તો શીલમાં દૃઢ હોવાથી રાણીનો સામું પણ જોયું નહિ.

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
ઉપસર્ગાઃ
સૂ. ૩૬૧

॥ ૫૩૭ ॥

माटे प्रोषित-परदेश गयेला भर्तारवाळी इर्ष्यालु स्त्रीना घरने विषे सायंकालना समये साधु आव्या त्यारे ते इर्ष्यालु एवी चार स्त्रीओए साधुने रहेवा माटे आवास आप्यो. पछी दरेक स्त्रीए चार प्रहर पर्यंत साधुने उपसर्ग कयों पण ते क्षोभ न पाम्या ३. भयथी श्रान विगेरे तिर्यचो करडे छे, प्रद्वेषथी चंडकोशिक नाग भगवानने डश्यो (डंख मार्यों), आहारना हेतुथी सिंह विगेरे अने संतान तथा स्थाननी रक्षा करवा माटे कागडी विगेरे उपसर्ग करे ४. आत्मसंचेतनीया-पोताथी करायेला उपसर्गो. घट्टणता-घसवुं अथवा घसवावडे, जेम आंखमां रज पडवाथी आंखने हाथवडे मशळी तेथी दुःखने माटे शरूआत करी अथवा स्वयमेव आंखमां के गळामां मांसना अंकुर विगेरे थयेल होय तेने घसे, प्रपतनता-पडवापणुं अथवा पडवावडे जेम उपयोग विना चालनारनुं पतन थवाथी दुःख उत्पन्न थाय छे ते, स्तंभनता अथवा स्तंभनवडे, जेम त्यां सुधी बेठो ऊभो रह्यो अने सूतो के ज्यां सुधी पग विगेरे स्तब्ध-अकडाई जाय ते स्तंभनता, श्लेषणता अथवा श्लेषणावडे, एवी रीते पगने संकुचीने रह्यो के जेथी वायुवडे पग रही गयो-मळी गयो. अहिं आ संबंधी गाथाओ दर्शावे छे—

हास १ प्पदोस २ वीमंसओ ३, विमायाय ४ वा भवे दिव्वो ।

एवं चिय माणुस्सो, कुसीलपडिसेवणचउत्थो ॥ २१० ॥

तिरिओ भय १ प्पओसा २-ऽऽहाराऽऽवच्चादिरक्खणत्थं वा ४ ।

घट्टण १ थंभण २ पवडण ३, लेसणओ वाऽऽयसंचेओ ४ ॥ २११ ॥

બીસ્થા-
નાક્રમ
સાનુવાદ
॥ ૫૩૮ ॥

દિવંમિ વંતરી ૧ સંગમે ૨, ગજઈ ૩ લોભણાદીયા ૪ [ઇત્યુત્તરાર્દ્ધ]
ગણિયા ૧ સોમિલ ૨ ધમ્મોવ-એસણે ૩ સાલુજોસિયાઈયા ૪ ।
તિરિયંમિ સાણ ૧ કોસિય ૨, સીહા ૩ અચિરસૂવિયગવાઈ ૪ ॥ ૨૧૨ ॥
કણુગ ૧ કુડણા ૨ ભિપયણાઈ ૩, ગત્તસંલેસણાદઓ ૪ નેયા ।
આઓદાહરણા વાય ૧, પિત્ત ૨ કફ ૩ સન્નિવાયા વા ૪ ॥ ૨૧૩ ॥

પહેલી સાહીત્રણ ગાથા ઉપર જણાવેલા અર્થવાળી છે. આત્મસંચેતનીય ઉપસર્ગોમાં વાયુ, પિત્ત, કફ અને સન્નિપાત ઉદાહરણો છે. (સુ. ૩૬૧)

ઉપસર્ગોને સહન કરવાથી કર્મનો ક્ષય થાય છે તેથી કર્મના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—

ચડવિવે કમ્મે પં. તં.—સુમે નામમેગે સુમે, સુમે નામમેગે અસુમે, અસુમે નામ. ૪ (૧) ચડ-
વિવે કમ્મે પં. તં.—સુમે નામમેગે સુભવિવાગે, સુમે નામમેગે અસુભવિવાગે, અસુમે નામમેગે સુભ-
વિવાગે, અસુમે નામમેગે અસુભવિવાગે ૪(૨), ચડવિવે કમ્મે પં. તં.—પગડોકમ્મે ઠિત્તીકમ્મે અણુ-

૧. તત્કાલ પ્રસૂતા ગાય વિગેરે.

૪ સ્થાન-
કાન્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
કર્મસંઘઃ
બુદ્ધિઃ
જીવાઃ
સુ. ૩૬૨—
૬૫

॥ ૫૩૮ ॥

ભાવકમ્મે પદેસકમ્મે ૪(૩) । સૂ૦ ૩૬૨, ચડવિવહે સંઘે પં૦ તં૦—સમણાં સમણીઓ સાવગા સાવિ-
યાઓ । સૂ૦ ૩૬૩, ચડવિવહા બુદ્ધી પં૦ તં૦—ઉપ્પત્તિતા વેણતિતા કમ્મિયા પારિણામિયા, ચડવિવધા
મઈ પં૦ તં૦—ઉગ્ગહમતી ર્હામતી અવાયમઈ ધારણામતી, અથવા ચડવિવહા મતી પં૦ તં૦—
અરંજરોદગસમાણા વિયરોદગસમાણા સરોદગસમાણા સાગરોદગસમાણા । સૂ૦ ૩૬૪, ચડવિવહા
સંસારસમાવન્નગા જીવા પં૦ તં૦—ળેરહતા તિરિક્ખજોનીયા મળુસ્સા દેવા, ચડવિવહા સઘ્વજીવા
પં૦ તં૦—મળજોગી વહ્જોગી કાયજોગી અજોગી, અહવા ચડવિવહા સઘ્વજીવા પં૦ પં૦—ઈત્થિવે-
યગા પુરિસવેદગા ણપુંસકવેદગા અવેદગા, અથવા ચડવિવહા સઘ્વજીવા પં૦ તં—ચક્કુદંસણી
અચક્કુદંસણી ઓહિદંસણી કેવલદંસણી અહવા ચડવિવહા સઘ્વજીવા પં૦ તં૦—સંજયા અસંજયા
સંજયાસંજયા ણોસંજયાણોઅસંજયા । સૂ૦ ૩૬૫

મૂલાર્થ:-ચાર પ્રકારે કર્મ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ એક કર્મ શુભ-પુણ્યપ્રકૃતિરૂપ અને શુભાનુબંધી-પુણ્યના અનુબંધ-
વાળું છે અર્થાત્ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય, ૨ કોઈક શુભ છે પણ અશુભના અનુબંધવાળું છે અર્થાત્ પાપાનુબંધી પુણ્ય, ૩ કોઈક અશુભ
છે પણ શુભ પુણ્યના અનુબંધવાળું છે અર્થાત્ પુણ્યાનુબંધી પાપ અને ૪ કોઈક અશુભ છે અને અશુભના અનુબંધવાળું છે અર્થાત્

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્રપત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૩૯ ॥

પાપાનુબંધી પાપ. (૧) ચાર પ્રકારે કર્મ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈક કર્મ શુભપણે બાંધેલ છે અને ઉદયમાં પણ શુભપણા-
એ આવે છે, ૨ કોઈક કર્મ શુભપણે બાંધેલ છે પણ સંક્રમકરણવડે અશુભપ્રકૃતિમાં મળી જઈને અશુભપણાએ ઉદયમાં આવે છે,
૩ કોઈક કર્મ અશુભપણે બાંધેલ છે પણ સંક્રમકરણવડે શુભપણાએ ઉદયમાં આવે છે અને ૪ કોઈક કર્મ અશુભપણે બાંધેલ
છે અને અશુભપણે ઉદયમાં આવે છે. (૨) ચાર પ્રકારે કર્મ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—પ્રકૃતિકર્મ, સ્થિતિકર્મ, અનુભાવકર્મ
અને પ્રદેશકર્મ. (૩) (સૂ. ૩૬૨) ચાર પ્રકારનો સંઘ (જ્ઞાનાદિ ગુણના પાત્રભૂત જીવસમૂહ) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—
શ્રમણો, શ્રમણીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ. (સૂ. ૩૬૩) ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—તાત્કાલિક ઉત્પન્ન
થતી બુદ્ધિ તે ઔત્પત્તિકી, વિનયથી ઉત્પન્ન થતી તે વૈનયિકી, કાર્ય કરવાના સતત અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થતી બુદ્ધિ તે કાર્મિકી
અને લાંબા કાળ પર્યંત અનુભવ મેળવવાથી ઉત્પન્ન થતી જે બુદ્ધિ તે પારિણામિકી. ચાર પ્રકારની મતિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—
અવગ્રહમતિ, ઇહામતિ, અવાયમતિ અને ધારણામતિ અથવા ચાર પ્રકારની મતિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે—ઘડાના પાણી જેવી,
વિદર-વિરડાના પાણી જેવી, તઢાવના પાણી જેવી અને સાગરના પાણી જેવી. (સૂ. ૩૬૪) ચાર પ્રકારના સંસારમાં રહેલા
જીવો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—૧ નૈરયિકો, ૨ તિર્યચયોનિકો, ૩ મનુષ્યો અને ૪ દેવો. ચાર પ્રકારે સર્વ જીવો કહેલા છે,
તે આ પ્રમાણે—૧ મનયોગી, ૨ વચનયોગી, ૩ કાયયોગી, ૪ અયોગી. અથવા ચાર પ્રકારે સર્વ જીવો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—
૧ સ્ત્રીવેદવાળા, ૨ પુરુષવેદવાળા, ૩ નપુંસકવેદવાળો અને ૪ અવેદકો. અથવા ચાર પ્રકારે સર્વ જીવો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—
૧ ચક્ષુદર્શની, ૨ અચક્ષુદર્શની, ૩ અવધિદર્શની અને ૪ કેવલદર્શની. અથવા ચાર પ્રકારે સર્વ જીવો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે—

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
કર્મસદ્ધઃ
બુદ્ધિઃ
જીવાઃ
સૂ. ૩૬૨-
૬૫

॥ ૫૩૯ ॥

૧ સંયત, ૨ અસંયત, ૩ સંયતાસંયત-દેશવિરતિ અને ૪ નોસંયતનોઅસંયત (સિદ્ધ) (સૂ૦ ૩૬૫)

ટીકાર્થ:—‘ ચઉત્તિવહે ’ ત્યાદિ૦ પ્રણ સૂત્ર સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-જે કરાય તે કર્મ-જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે. તે ૧ શુભ-પુણ્યપ્રકૃતિરૂપ, પુનઃ શુભ-શુભના અનુબંધવાલું હોવાથી, ભરતાદિની જેમ. ૨ શુભ પૂર્વવત્ પળ અશુભના અનુબંધવાલું હોવાથી અશુભ છે, બ્રહ્મદત્ત વિગેરેની જેમ. ૩ અશુભ-પાપપ્રકૃતિરૂપ, પળ શુભના અનુબંધવાલું હોવાથી શુભ છે-દુઃખવિશિષ્ટ અકામ નિર્જરાવાળા ગાય વિગેરેની જેમ. અશુભ પૂર્વવત્ વળી અશુભના અનુબંધવાલું હોવાથી અશુભ છે, ધીવર વિગેરેની જેમ. (૧) ૧ શુભ-સાતા વિગેરે, જેમ સાતાદિપણાએ બાંધ્યું તેમ જ ઉદયમાં જે આવે તે શુભવિપાક. ૨ શુભપણાએ જે બાંધેલું પરંતુ સંક્રમકરણવશાત્ અશુભપણાએ ઉદયમાં આવે તે બીજું, સંક્રમનામાકરણ(જીવના સામર્થ્ય)ના વશથી કર્મને વિષે બીજા કર્મનો પ્રવેશ થાય છે. કહ્યું છે કે-“ મૂળપ્રકૃતિવડે અભિન્ન, ઉત્તરપ્રકૃતિઓને આત્મા, પ્રકૃતિના સ્વભાવથી સંક્રમાવે છે અર્થાત્ જે પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવે તત્સ્વરૂપ સંક્રમતી પ્રકૃતિ થઈ જાય છે, પ્રશ્ન-આત્મા અમૂર્ત હોવાથી કેવી રીતે સંક્રમાવે ? ઉત્તર-અધ્યવસાયપ્રયોગવડે કેમ કે આત્માને કર્મજન્ય અધ્યવસાયો હોય છે તેને લઈને સંસારસ્થ આત્મા કથંચિત્ મૂર્ત પળ છે ॥૧॥” તથા મતાંતર આ પ્રમાણે જાણવો—

મોત્તૂળ આડયં સ્વલુ, દંસણમોહં ચરિત્તમોહં ચ । સેસાણં પયડીણં, ઉત્તરવિહિસંકમો ભણિઓ ॥૨૧૪॥

આયુષકર્મની ચાર પ્રકૃતિઓનો પરસ્પર સંક્રમ થાય નહિ તથા દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયની પ્રકૃતિઓનો પર-

શ્રીસ્થા-
નાક્ષત્ર
સાનુવાદ

॥ ૫૪૦ ॥

સ્પર સંક્રમ ન થાય. શેષ પ્રકૃતિઓનો સ્વજાતીય ઉત્તરપ્રકૃતિમાં સંક્રમ થાય પણ વિજાતીયમાં ન થાય. મૂલ પ્રકૃતિનો સર્વથા પરસ્પર સંક્રમ થતો નથી.

૩ અશુભપણા જે બાંધેલું અને શુભપણા ઉદયમાં આવે તે ત્રીજું અને ચોથું સુગમ છે. ત્રીજું કર્મસૂત્ર આ ચતુર્થ સ્થાન-કના દ્વિતીય ઉદ્દેશકમાં કહેલ બંધસૂત્રની જેમ જાણવું. (મૂ. ૩૬૨) ચાર પ્રકારના કર્મના સ્વરૂપને સંઘ જ જાણે છે માટે સંઘસૂત્ર અને તે સંઘ સર્વજ્ઞપુરુષના વચનવડે સંસ્કારિત બુદ્ધિવાળો હોય છે માટે બુદ્ધિસૂત્ર, અને બુદ્ધિ તે મતિવિશેષ છે માટે બે મતિસૂત્રો કહેલ છે. આ વધા ય સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે-સંઘ-ગુણરત્નના પાત્રભૂત જીવોનો સમુદાય. તે સંઘમાં *‘આમ્યન્તિ’,-તપશ્ચર્યા કરે છે તે શ્રમણો. અથવા શોભન મનવડે-નિયાણાના પરિણામલક્ષણ પાપ રહિત ચિત્ત સહિત વર્તે છે તે સમનસઃ તથા સમાન-સ્વજન અને પરજનને વિષે તુલ્ય છે મન જેઓનું તે સમનસઃ. કહ્યું છે કે—

તો સમણો જઈ સુમણો, ભાવેણ ય જઈ ન હોઈ પાવમણો । સયણે ય જણે ય સમો, સમો ય માણાવમાણેસું

જ્યારે શૂન્ય મનવાળો હોય છે, અને આત્મપરિણામરૂપ ભાવવડે પાપયુક્ત મનવાળો થતો નથી, તથા સ્વજન અને પર-જનમાં કે માન અને અપમાનમાં સમાનભાવવાળો રહે છે ત્યારે શ્રમણ કહેવાય છે અથવા સમ-સમાનપણા શત્રુ કે મિત્ર વિગેરેને વિષે પ્રવર્તે છે તે સમણાઃ. કહ્યું છે કે—

*મૂલમાં ‘સમણ’ શબ્દ છે તેના શ્રમણ, સમનસઃ, સમણઃ, સમના इत्यादि અનેક રૂપો કરેલા છે.

૪ સ્થાન-
કાવ્યયને

ઉદ્દેશઃ ૪

કર્મસંઘઃ

બુદ્ધિઃ

જીવાઃ

મૂ. ૩૬૨-

૬૫

॥ ૫૪૦ ॥

નરિથિ ય સિ કોઈ વેસો, પિઓ વ સઘ્વેસુ ચેવ જીવેસુ । એણ હોઈ સમણો, એસો અન્નોડિ પજ્ઞાઓ । ૨૧૬।

સમસ્ત જીવોને વિષે જેને કોઈ પળ દ્રેષ કરવા યોગ્ય નથી અથવા કોઈ પ્રિય નથી, આ સમભાવવડે સમનાઃ, એનો બીજો પળ પર્યાય છે.

પ્રાકૃતપણાને લઈને સર્વત્ર ‘સમણ’ શબ્દ છે એમ ‘સમણીઓ’ છે. ‘શ્રુણ્વન્તિ’—જિનવચનને જે સાંભળે છે તે શ્રાવક છે. કહ્યું છે કે “પ્રાપ્ત કરેલ દૃષ્ટિ વિગેરે વિશુદ્ધ સંપત્તિ (મમ્યગ્દૃષ્ટિ), સાધુજન પાસેથી દરોજ પ્રમાતમાં જે આઠસ રહિત ઉત્કૃષ્ટ સમાચાર (સિદ્ધાંત) ને સાંભળે છે તેને જિનેંદ્રો શ્રાવક કહે છે.” (૧) અથવા ‘શ્રાન્તિ’ પચાવે છે, તત્ત્વાર્થના શ્રદ્ધાને નિષ્ઠા પ્રત્યે લઈ જાય છે (નિષ્ઠિત—સ્થિર થાય છે) તે ‘શ્રા’ તથા ‘વપન્તિ’—ગુણવાળા સપ્ત ક્ષેત્રોને વિષે ધનરૂપ બીજને વાવે છે તે ‘વા’ તથા ‘કિરન્તિ’—ક્ષિપ્ત કર્મરૂપ રજને ફેંકી દે છે તે ‘કા’ તેથી કર્મ-ધારય સમાસ કર્યે છે તે ‘શ્રાવકાઃ’ એવો પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે. કહ્યું છે કે—“પદાર્થના ચિંતનથી શ્રદ્ધાલુતાને દૃઢ કરે છે, નિરંતર પાત્રોને વિષે ધન વાવે છે અને સારા સાધુના સેવનથી પાપોને શીઘ્ર ફેંકે છે—દૂર કરે છે તેને જ્ઞાનીઓ શ્રાવક કહે છે.” એવી રીતે શ્રાવિકા પળ જાણવી. (સૂ. ૨૬૩) તથા ઉત્પત્તિ જ છે પ્રયોજન જેણીનું તે ૧ ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ. શંકા—આ બુદ્ધિનું તો ક્ષયો-પશમ કારણ છે. સમાધાન—તમારું કથન સત્ય છે, પરંતુ તે અંતરંગ કારણ હોવાથી સર્વ બુદ્ધિનું સાધારણ કારણ છે, તેથી તેની વિવક્ષા અહીં કરેલ નથી. વાલી અન્ય શાસ્ત્ર અથવા કર્મ—શિલ્પાદિકાર્યની આ બુદ્ધિ અપેક્ષા કરતી નથી પરંતુ બુદ્ધિની ઉત્પત્તિ થયા

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૪૧ ॥

અગાઉ પોતે નહિ જોયેલ. બીજા પાસેથી નહિ સાંભળેલ અને મનવડે પણ નહિ વિચારેલ અર્થને તે જ ક્ષણમાં જેમ છે તેમ જેનાવડે ગ્રહણ કરાય છે તે ઉભય લોક અવિરુદ્ધ, એકાંતિક ફલવાળી આ ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ છે. કહ્યું છે કે-

પુઠ્વમદિટ્ઠમસુયમ-વેદ્યતવચ્ચણવિસુદ્ધગહિયત્થા । અઠ્ઠવાહયફલજોગા, બુદ્ધી ઉપ્પત્તિયાનામ ॥ ૨૧૭ ॥

માવાર્થ ઉપર મુજબ છે. આ બુદ્ધિ નટપુત્ર રોહક વિગેરેની જેમ જાણવી.

ગુરુની શુશ્રૂષા-સેવારૂપ વિનય જેમાં કારણ છે અથવા વિનય પ્રધાન છે જેમાં તે ૨ વૈનયિકી બુદ્ધિ. વળી કાર્યના ભારને પાર પહોંચાડવાના સામર્થ્યવાળી, ધર્મ, અર્થ અને કામશાસ્ત્રો સંબંધી સૂત્રાર્થના પરમાર્થને ગ્રહણ કરનારી અને ઉભય લોકમાં ફલવાળી આ વૈનયિકી બુદ્ધિ છે. કહ્યું છે કે—

ભરનિત્થરણસમત્થા, તિવગ્ગસુત્તથગહિઅપેયાલા । ઉભઓ લોગફલવતી વિણયસમુત્થા હવઙ્ગ બુદ્ધિ ॥ ૨૧૮ ॥

ઉક્તાર્થ છે. આ બુદ્ધિ નૈમિત્તિક સિદ્ધપુત્રના શિષ્યાદિની જેમ જાણવી.

આચાર્ય-શિક્ષક સિવાય શીખેલું તે કર્મ અને આચાર્ય પાસેથી શીખેલું તે શિલ્પ અથવા કોઈક વસ્તુ કરવામાં આવતું તે કર્મ અને નિરંતર વ્યાપાર કરાતું તે શિલ્પ જાણવું. કર્મ-કાર્યથી ઉત્પન્ન થયેલી બુદ્ધિ તે કર્મજા. વિવાક્ષિત કાર્યમાં મનને જોડવાથી તેના પરમાર્થને જાણનારી, કાર્યના અભ્યાસથી અને વિચારથી વિસ્તાર પામેલી તેમજ ‘સારું કર્યું’ એમ વિદ્વાનોદ્વારા પ્રશંસા થાય તેવા ફલવાળી ત્રીજી કર્મજા બુદ્ધિ છે. કહ્યું છે કે-

૪ સ્થાન
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
કર્મસંઘઃ
બુદ્ધિઃ
જીવાઃ
સૂ. ૩૬૨-
૬૫

॥ ૫૪૧ ॥

उवओगेदिट्टुसारा, कम्मपसंगपरिघोलणविसाला । साहुकारफलवती, कम्मसमुत्थाहवइ बुद्धी ॥२१९॥

उक्तार्थ छे. हैरण्यक-सोनाचांदी प्रमुखनी परीक्षा करनार पारेख अने खेइत विगेरेनी जेम आ बुद्धि जाणवी.

परिणाम-चिरकाल पर्यंत पूर्वापर पदार्थना अवलोकनथी उत्पन्न थयेल आत्मधर्म, ते प्रयोजन छे जेनुं अथवा परिणाम छे प्रधान जेमां ते ४ परिणामिकी बुद्धि. वळी अनुमान, कारणमात्र अने दृष्टांतोवडे साध्यने साधनारी, वयनी वृद्धिवडे पुष्ट थनारी तेमज अभ्युदय अने मोक्षना फळवाळी आ बुद्धि छे. कहुं छे के—

अणुमाणहेउदिट्टुंत-साहिया वयविवागपरिणामा । हियनिस्सेसफलवई, बुद्धी परिणामिया नाम ।२२०।

उक्तार्थ छे. *अभयकुमारादिनी जेम आ बुद्धि जाणवी.

मनन करवुं ते मति. तेमां समस्त विशेषनी अपेक्षा सिवाय निर्देश नहि करायेल एवा रूप विगेरे सामान्य अर्थनुं 'अव'-प्रथमथी ग्रहण (जाणवुं) ते अवग्रह, तद्वरूप मति ते अवग्रहमति. एवी रीते सर्वत्र जाणवुं. विशेष ए के-ते ग्रहण करेल अर्थनुं विशेष आलोचन करवुं ते इहा. आलोचित अर्थविशेषनो निश्चय ते अवाय अने निश्चित करेल अर्थविशेषनुं जे (हृदयमां) अविच्युतिपणे धारी राखवुं ते धारणा. कहुं छे के—

सामन्नत्थावगहण-मोग्गहो भेयमग्गणमिहेहा । तस्सावगमोऽवाओ, अविच्चुई धारणा तस्स ॥२२१॥

* चार प्रकारनी बुद्धि उपर दशविला दृष्टांतो नंदीसूत्रनी टोकाथी जाणी लेवा.

भीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ५४२ ॥

उक्तार्थ છે.

અરંજર-ઉદકનો કુંભ, તે અલંજર નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે, તેને વિષે રહેલ ઉદકના જેવી મતિ. કેમકે વિશેષ અર્થનું ગ્રહણ, વિચારણા અને ધારણામાં સામર્થ્યના અભાવથી અલ્પ હોય છે તેમજ અસ્થિરપણું હોય છે. અરંજરોદક તે જલ થોડું છે અને શીઘ્ર ખાલી થઈ જાય છે તે. બીજી વિદર-નદીના કિનારા વિગેરેમાં જરૂને માટે કરેલ ટાકામાં (વીરડામાં) જે પાણી છે તેના જેવી મતિ. કેમકે અલ્પ હોવા છતાં અન્ય અન્ય અર્થના વિચારમાં સમર્થ થાય છે અને જલદી ખાલી થઈ જતું નથી. તેમાં જેમ પાણી અલ્પ છે તેમ અન્ય અન્ય થોડું થોડું પાણી ફેરે છે-આવે છે તેથી જલદી ખાલી થતું નથી. ત્રીજી સરોવરના પાણી જેવી મતિ કારણ કે સરોવર વિસ્તારપણાથી ઘણા જનને ઉપકારક છે અને ખાલી થતું નથી. ચોથી સાગરના પાણી જેવી મતિ. તે સમસ્ત પદાર્થના વિષયપણાવડે અત્યંત વિપુલ, અક્ષય અને મધ્યપણું ન જણાય તેવી છે. સમુદ્રના ઉદકનું પણ એવું જ સ્વરૂપ હોય છે. (સૂ. ૩૬૪) ઉપર વર્ણવેલ મતિવાળા જીવો જ હોય છે માટે જીવ સંવંધી પાંચ સૂત્રો કહેલ છે, તે સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-મનયોગી-મન સહિત, ત્રણ યોગના સદ્ભાવમાં પણ મનોયોગનું પ્રાધાન્ય હોવાથી. એમ વચનયોગી દ્વીન્દ્રિય વિગેરે, કાયયોગી એકેન્દ્રિયો, અને અયોગી-રૂંધન કરેલ યોગવાળા તથા સિદ્ધો છે. અવેદક જીવો સિદ્ધ વિગેરે છે. ચક્ષુથી સામાન્ય અર્થનું ગ્રહણ કરવું તે અવગ્રહ અને હારૂપ દર્શન તે ચક્ષુદર્શન. ચક્ષુદર્શનવાળા ચતુરિન્દ્રિય વિગેરે છે. અવશુ-સ્પર્શન વિગેરે ઇન્દ્રિયો, તે દર્શનવાળા એકેન્દ્રિય વિગેરે. સંયત-સર્વવિરતિઓ, અસંયત-અવિરતિઓ, સંયતાસંયત-દેશવિરતિઓ અને સંયતાદિ ત્રણેના નિષેધવાળા તે સિદ્ધો જાણવા. (સૂ. ૩૬૫) જીવના અધિકારથી જીવ વિશેષભૂત પુરુષના ભેદો ચાર સૂત્રોવડે કહે છે—

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૪
કર્મસંહ: ૪
બુદ્ધિ:
જીવા:
સૂ. ૩૬૨-
૬૫

॥ ૫૪૨ ॥

चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—मित्ते नाममेगे मित्ते, मित्ते नाममेगे अमित्ते, अमित्ते नाममेगे मित्ते, अमित्ते नाममेगे अमित्ते ४ (१) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—मित्ते णाममेगे मित्ते हवे चउ भंगो ४ (२) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—मुत्ते णाममेगे मुत्ते, मुत्ते णाममेगे अमुत्ते ४ (३) चत्तारि पुरिसजाया पं० तं०—मुत्ते णाममेगे मुत्ते हवे ४ (४) सू० ३६६, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया चउगईया चउआगईया पं० तं०—पंचिंदियतिरिक्खजोणिया पंचिंदियतिरिक्खजोणिणसु उववज्जमाणा णेरइण्हितो वा, तिरिक्खजोणिण्हितो वा, मणुस्सेह्हितो वा, देवेह्हितो वा उववज्जजा, से चेव णं से पंचिंदियतिरिक्खजोणिण पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्तं विप्पजहमाणे णेरइत्तत्ताए वा जाव देवत्ताते वा उवागच्छेज्जा, मणुस्सा चउगईआ चउआगतिता, एवं चेव मणुस्सावि । सू० ३६७, वेइंदिया णं जीवा असमारभमाणस्स चउविवहे संजमे कज्जति, तं०—जिब्भामयातो सोक्खातो अववरोवित्ता भवति, जिब्भामणं दुक्खेणं असंजोगेत्ता भवति, फासमयातो सोक्खातो अववरोवेत्ता भवइ, फासमयाओ दुक्खाओ असंजोगित्ता भवति ४, वेइंदियाणं जीवा समारभमाणस्स चउविधे असंजमे कज्जति,

श्रीस्वा-
नामधत्त
ज्ञानवाद
॥ ५४३ ॥

तं०-जिबभामयातो सोक्खाओ ववरोवित्ता भवति, जिबभामएणं दुक्खेणं संजोगित्ता भवति, फासामयातो सोक्खाओ ववरोवेत्ता भवइ, फासामएणं दुक्खेणं संजोगित्ता भवइ ४ । सू० ३६८, सम्महिट्ठिताणं णेरइयाणं चत्तारि किरियाओ पं० तं०-आरंभिता परिग्गहिता मायावत्तिया अपच्चवखाणकिरिया, सम्महिट्ठियाणं असुरकुमाराणं चत्तारि किरियाओ पं० तं०-एवं चेव, एवं विगल्लिंदियवज्जं जाव वेमाणियाणं । सू० ३६९, चउहिं ठाणेहिं संते गुणे नासेज्जा, तं० कोहेणं पडिनिवेसेणं अकयण्णुयाए मिच्छत्ताभिनिवेसेणं । चउहिं ठाणेहिं संते गुणे दीवेज्जा, तं०-अवभासवत्तितं परच्छंदाणुवत्तितं कज्जहेउं कतपडिकतितेति वा । सू० ३७०, णेरइयाणं चउहिं ठाणेहिं सरीरूपत्ती सिता, तंजहा-कोहेणं माणेणं मायाए लोभेणं, एवं जाव वेमाणियाणं, णेरइयाणं चउहिं ठाणेहिं निव्वत्तिते सरीरे पं० तं०-कोहनिव्वत्तिए जाव लोभनिव्वत्तिए, एवं जाव वेमाणियाणं । सू० ३७१

मूलार्थः-चार प्रकारना पुरुषो कहेला छे, ते आ प्रमाणे-१ कोईक पुरुष मित्र-आ लोकमां उपकारी, वळी मित्र-पर-लोकमां पण उपकारी-सद्गुरुवत्, २ कोईक मित्र-स्नेहवाळा होवा छतां पण परलोकना साधनमां अहितकर होवार्थी अमित्र-स्त्री

४ स्थान-
काव्ययने
उद्देशः ४
मित्रपञ्चे-
न्द्रियनर-
गत्या ग-
तिद्विन्द्रिया
संयमेतर-
सम्यग्दृष्टि-
क्रिया गुण-
नाशतनू-
त्पादाः सू०
३६६-७१
॥ ५४३ ॥

તથા પુત્રાદિવત્, ૩ કોઈક પ્રતિકૂલ કરનાર હોવાથી અમિત્ર પળ વૈરાગ્યનું કારણ થવાથી મિત્ર તે-અવિનીત સ્ત્રી વિગેરેની જેમ અને ૪ કોઈક પ્રતિકૂલ કરનાર હોવાથી અમિત્ર અને સંકલેશનો હેતુ થવાથી પુનઃ પળ અમિત્ર છે. (૧) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક મિત્ર અંતરંગ સ્નેહવાળો છે અને મિત્રરૂપ-બાહ્યથી પળ સ્નેહ બતાવે છે, ૨ કોઈક મિત્ર અંતરંગ સ્નેહવાળો છે પળ અમિત્રરૂપ-બહારથી સ્નેહ બતાવતો નથી, ૩ કોઈક અમિત્ર-અંતરંગ સ્નેહવાળો નથી પળ મિત્રરૂપ-બહારથી કૃત્રિમ સ્નેહ દેખાડે છે-અસતી સ્ત્રીવત્ અને ૪ અમિત્ર અને અમિત્રરૂપ-અંતરંગ કે બાહ્ય સ્નેહ રહિત છે. (૨) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ કોઈક પુરુષ મુક્ત-દ્રવ્યથી સંગનો ત્યાગ કરેલ છે અને મુક્ત-ભાવથી પળ મૂર્છાનો ત્યાગ કરેલ છે-સુસાધુવત્, ૨ કોઈક દ્રવ્યથી મુક્ત અને ભાવથી અમુક્ત-આસક્તિવાળો હોવાથી રંકવત્, ૩ કોઈક દ્રવ્યથી સંગવાળો હોવાથી અમુક્ત પળ ભાવથી મુક્ત તે ગૃહવાસમાં કેવલજ્ઞાન પામેલ ભરત ચક્રીવત્ અને ૪ દ્રવ્ય તેમજ ભાવ ઉભયથી અમુક્ત તે ગૃહસ્થ. (૩) ચાર પ્રકારના પુરુષો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-કોઈક પુરુષ મુક્ત-આસક્તિ રહિત, વઢી મુક્તરૂપ વૈરાગ્યને સૂચક વેષવાળો-યતિની માફક, ૨ કોઈક પુરુષ મુક્ત-આસક્તિ રહિત પળ અમુક્તરૂપ-સાધુના વેષ રહિત-શિવકુમારની માફક, ૩ કોઈક અમુક્ત-આસક્તિવાળો પળ મુક્તરૂપ-કપટથી યતિવેષને ગ્રહણ કરનારની જેવો અને ૪ અમુક્ત અને અમુક્તરૂપ તે ગૃહસ્થ. (૪) (સૂ૦ ૩૬૬) પંચેન્દ્રિયતિર્યચયોનિકો ચાર ગતિવાળા અને ચાર આગતિવાળા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-પંચેન્દ્રિયતિર્યચયોનિકો અર્થાત્ પંચેન્દ્રિયતિર્યચ સંબંધી* આયુષ્યના ઉદયવાળા, પંચેન્દ્રિયતિર્યચયોનિકો વિષે ઉત્પન્ન થતાં

* પ્રથમ આયુષ્યનો ઉદય થાય છે, પછી ગતિ વિગેરેનો ઉદય થાય છે.

બીજી-
નાજી-
સાચુવાદ

॥ ૫૪૪ ॥

નૈરયિકોમાંથી, તિર્યચયોનિકોમાંથી, મનુષ્યોમાંથી અથવા દેવોમાંથી ઉત્પન્ન થાય તે જ પંચેન્દ્રિયતિર્યચયોનિક, પંચેન્દ્રિયતિર્યચ-
યોનિકપણાને છોડતો થકો નૈરયિકપણા અથવા યાવત્ દેવપણા ઉત્પન્ન થાય. મનુષ્યો ચાર ગતિવાળા અને ચાર આગતિ-
વાળા કહેલ છે. એ પ્રમાણે જ તિર્યચપંચેન્દ્રિયની જેમ મનુષ્યો પણ જાણવા. (સૂ. ૩૬૭) બેંદ્રિય જીવાના આરંભને નહિ
કરનારને ચાર પ્રકારે સંયમ કરાય છે-થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ જિહ્વાના રસસ્વાદરૂપ સુખથી ભ્રષ્ટ કરનાર થતો
નથી. ૨ જિહ્વાની હાનિરૂપ દુઃખને જોડનાર થતો નથી, ૩ સ્પર્શન ઇન્દ્રિય સંબંધી સુખનો વિનાશ કરનાર થતો નથી અને
૪ સ્પર્શમય દુઃખનો સંયોગ કરનાર થતો નથી. બેંદ્રિય જીવોના સમારંભ કરનારને ચાર પ્રકારનો અસંયમ કરાય છે-
થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ રસનાના રસાસ્વાદરૂપ સુખથી ભ્રષ્ટ કરનાર થાય છે, ૨ રસનાની હાનિરૂપ દુઃખને જોડનાર
થાય છે, ૩ સ્પર્શન ઇન્દ્રિય સંબંધી સુખનો વિનાશ કરનાર થાય છે અને ૪ સ્પર્શમય દુઃખના સંયોગ કરનાર થાય છે. (સૂ. ૩૬૮)
સમ્યગ્દષ્ટિ નૈરયિકોને ચાર ક્રિયાઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે-આરંભિકી, પારિવ્રદિકી. માયાપ્રત્યયા અને અપ્રત્યા-
ખ્યાનક્રિયા. સમ્યગ્દષ્ટિ અસુરકુમારોને એ જ પ્રમાણે ચાર ક્રિયાઓ કહેલી છે, એવી રીતે એકાદેવ અને ત્રિકલોદેયને છોડીને
યાવત્ સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિકોને ચાર ક્રિયાઓ કહેલી છે. અહિં પાંચ ક્રિયાની અપેક્ષા એ ચાર ક્રિયા સમજવી. મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા
ન હોય. (સૂ. ૩૬૯) ચાર કારણોવડે અન્યના છતાં ગુણોનો નાશ કરે-અપલાપ કરે, તે આ પ્રમાણે-૧ ક્રોધથી, ૨ બીજાના
ઉત્કર્ષની ઈર્ષ્યાને લઈને, ૩ અકૃતજ્ઞતાથી-બીજાના ઉપકારને ન જાણવાથી અને ૪ દુરાગ્રહથી. ચાર કારણોવડે અન્યના છતાં
ગુણોને દીપોવે-પ્રગટ કરે, તે આ પ્રમાણે-૧ પ્રશંસા કરવાના સ્વભાવવડે, ૨ બીજાના અભિપ્રાય પ્રમાણ વર્તવાથી, ૩ ઇચ્છિત

૧ સ્થાન-
અધ્યયન
ઉદ્દેશ: ૪
મિત્રપત્ર-
ન્દ્રિયનર-
ગત્યા ગ-
તિર્દ્વાંદ્રિયા
સંયમેતર-
સમ્યગ્દષ્ટિ-
ક્રિયા ગુણ-
નાશતનૂ-
ત્પાદા: સૂ. ૩૬૬-૭૧
॥ ૫૪૪ ॥

કાર્યને સિદ્ધ કરવા માટે અને ૪ કરેલ ઉપકારનો પ્રત્યુપકાર કરવા માટે. (સૂ. ૩૭૦) નૈરયિકોને ચાર કારણોવડે શરીરની ઉત્પત્તિ-પ્રારંભ થાય. તે આ પ્રમાણે-ક્રોધથી, માનથી, માયાથી અને લોભથી. એવી રીતે યાવત્ વૈમાનિકોને જાણવું. નૈરયિકોને ચાર કારણોવડે શરીરની નિષ્પત્તિ-પૂર્ણતા થાય, તે આ પ્રમાણે-ક્રોધવડે નિર્વર્તિત યાવત્ લોભવડે નિર્વર્તિત. એવી રીતે યાવત્ વૈમાનિકોને માટે પણ જાણવું. (સૂ. ૩૭૧)

ટીકાર્થ:-‘ચત્તારી’ ત્યાદિ. સૂત્રો સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે-મિત્ર-આ લોકમાં ઉપકારી હોવાથી, વહી મિત્ર-પરલોકમાં ઉપકારી હોવાથી સદ્ગુરુની જેમ. બીજો મિત્ર સ્નેહવાળો હોવાથી પણ અમિત્ર-પરલોકના સાધનનો નાશકારક હોવાથી-પ્રેમાલુ સ્ત્રી વિગેરેની જેમ. ત્રીજો તો અમિત્ર-પ્રતિકૂળ હોવાથી પણ નિર્વેદતા-વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરવાવડે પરલોકના સાધનને વિષે ઉપકાર કરનાર થવાથી-અવિનીત સ્ત્રી વિગેરેની જેમ. ચતુર્થ અમિત્ર-પ્રતિકૂળપણથી પુનઃ સંકલ્પના હેતુભાવે દુર્ગતિનું નિમિત્ત થવાથી અમિત્ર છે. અથવા પ્રથમ મિત્ર અને પછી પણ મિત્ર એમ કાલની અપેક્ષાએ ચોંમંતી જાળવી. (૧) મિત્ર-અંતરંગ સ્નેહથી, પુનઃ બાહ્ય ઉપચાર કરવાથી મિત્રનો જ રૂપ (આકાર) છે જેનો તે મિત્રરૂપ-આ એક, બીજો તો બાહ્ય ઉપચારના અભાવથી અમિત્રરૂપ, ત્રીજો સ્નેહથી રહિત હોવાથી અમિત્ર અને ચતુર્થ પ્રતીત છે. (૨) મુક્ત-દ્રવ્યથી સંગનો ત્યાગ કરનાર, પુનઃ મુક્ત-આસક્તિના અભાવથી-સુસાધુવત્, બીજો આસક્તિવાળો હોવાથી અમુક્ત-રંકવત્, ત્રીજો દ્રવ્યથી અમુક્ત પણ ભાવથી મુક્ત-આસક્તિ રહિત-રાજ્યાવસ્થામાં ઉત્પન્ન થયેલ કેવલજ્ઞાનવાળા ભરતચક્રવર્તીની માફક, ચોથો ગૃહસ્થ અથવા પૂર્વ અને અપર-પછી પણ અમુક્ત. કાલની અપેક્ષાએ આ સૂત્ર વિચારવું. (૩) આસક્તિ ન હોવાથી મુક્ત અને વૈરાગ્યને

भीस्था-
नाशसूत्र
बानुवाद
॥ ५४५ ॥

सूचक आकार(वेष)वडे मुक्तरूप-यतिनी माफक, आ एक, बीजो साधुना वेषथी विपरीत होवाथी अमुक्तरूप, गृहस्थावस्थामां (बे वर्ष) रहेल श्री महावीर भगवंतनी जेम, त्रीजो आसक्ति सहित होवाथी अमुक्त-शठ यतिनी जेम, चोथो गृहस्थ. (४) (सू० ३६६) जीवना अधिकारवाळा पंचेंद्रियतिर्यंच अने मनुष्य संबंधी वे सूत्र सुगम छे. एम बेइंद्रिय संबंधी वे सूत्र सुगम छे. (सू० ३६७) विशेष ए के-बेइंद्रिय जीवो प्रत्ये आरंभ नहि करनार नाश नहि करनारने जिह्मानो विकार ते जिह्मामय, तस्मात् सौख्यात्-रसना अनुभवमय आनंदरूप सौख्यथी नाश नहि करनार तथा जिह्मैन्द्रियनी हानिरूप दुःखवडे नहि जोडनार थाय छे. (सू० ३६८) जीवना अधिकारथी ज सम्यग्दृष्टिजीवोना क्रियासूत्रो छे ते सुगम छे. विशेष ए के-सम्यग्दृष्टि जीवोने मिथ्या-त्वक्रियानो अभाव होवाथी चार क्रियाओ छे. ' एवं विगलिंदियवज्जं ' ति० एकेंद्रिय, द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय अने चतुरिंद्रिय जीवोने पांचे क्रियाओ छे; कारण के तेओने मिथ्यादृष्टिपणुं होय छे. द्वीन्द्रिय विंगरेने सासादन (पतनशील) सम्यक्त्वना अल्पत्वने लईने तेनी विवक्षा नथी करी. एवी रीते अहिं विकलेंद्रियना वर्जनवडे सोळ क्रियासूत्रो थाय छे. (सू० ३६९) अनंतर क्रियाओ कही, क्रियावाळो अन्यना सद्भूत-छता गुणो प्रत्ये नाश करे छे अने अवगुणोनो प्रकाश करे छे माटे आ अर्थवाळा वे सूत्र छे ते सुगम छे. विशेष ए के-सतः-अन्यना विद्यमान गुणोने नाश करवानी माफक नाश करे छे-अपलाप करे छे. मानतो नथी क्रोध-रोषवडे, तथा प्रतिनिवेश-"आ पूजाय छे, हुं तो पूजातो नथी" एम परनी पूजाने सहन न करवावडे (मात्सर्य-थी) तेमज बीजाए करेल उपकारने जे जाणतो नथी ते अकृतज्ञ. तेना भावरूप अकृतज्ञतावडे अने मिथ्यात्वाभिनिवेश-बोधना विपर्यासवडे. कबुं छे के-

४ स्थान
काष्ययने
उद्देशः ४
मित्रपञ्चे-
न्द्रियनरग-
त्या गति-
द्वीन्द्रियासं-
यमेतरस-
म्यग्दृष्टि-
क्रिया गुण-
नाशतनू-
त्पादाः सू०
३६६-७१
॥ ५४५ ॥

રોસેણ પડિનિવેસેણ, તહય અકયણ્ણુમિચ્છભાવેણં । સંતગુણે નાસિત્તા, ભાસઈ અગુણે અસંતે વા । ૨૨૨ ।

પ્રાયઃ ઉક્તાર્થ છે.

અસત-નહિ વિદ્યમાન ગુણો પ્રત્યે, (ક્વચિત્ 'સંતે' ત્તિ પાઠ છે ત્યાં વિદ્યમાન ગુણો પ્રત્યે) દીપયેત્-બોલે. અભ્યાસ-સ્વભાવ અથવા વર્ણન કરવા યોગ્યની સમીપતારૂપ નિમિત્ત છે દીપન-બોલવામાં તે અભ્યાસપ્રત્યય, અભ્યાસ(ટેવ)થી વિષય સિવાય અને ફલ સિવાય પણ પ્રવૃત્તિ દેખાય છે. સમીપમાં રહેનારના ગુણોનું જ પ્રાયઃ ગ્રહણ થાય છે. પરચ્છંદ બીજાના અભિપ્રાયની અનુવૃત્તિ-તેની પાછલ વર્ત્તવું છે જેમાં તે પરચ્છંદાનુવૃત્તિક, તથા કાર્યના હેતુથી-પ્રયોજન નિમિત્તે ઇચ્છિત કાર્યને અનુકૂલ કરવા માટે, તથા ઉપકારને વિષે પ્રત્યુપકાર છે જેને તે કૃતપ્રતિકૃતિક અર્થાત્ ઉપકારનો પ્રત્યુપકાર કરનાર આ હેતુથી અથવા ઉપકારના પ્રત્યુપકાર માટે અથવા કોઈ એક વ્યક્તિને એકનો ઉપકાર કર્યો અથવા ગુણો પ્રશંસ્યા, તે તેના અછતા ગુણોને પણ પ્રત્યુપકાર માટે પ્રશંસે છે. 'ઇતિ' શબ્દ સમીપ દેખાડવામાં અને 'વા' શબ્દ વિકલ્પમાં છે. (સૂ. ૩૭૦) આ ગુણોનો નાશ કરવો વિગેરે શરીરવડે કરાય છે માટે શરીરની ઉત્પત્તિ અને નિર્વૃત્તિ-પૂર્ણતા સૂત્રના બે દંડક છે તે સુગમ છે. વિશેષ એ કે-ક્રોધ વિગેરે કર્મબંધના હેતુઓ છે અને કર્મ શરીરની ઉત્પત્તિનું કારણ છે માટે કારણમાં કાર્યના ઉપચારથી ક્રોધાદિ ગીર્ગની ઉત્પત્તિના નિમિત્તપણાએ કથન કરાય છે. આ હેતુથી 'ચઉહિં ઠાણેહિં સરોરે' ત્યાદિ. કહ્યું. ક્રોધાદિજન્ય કર્મવડે પૂર્ણ થતું હોવાથી ક્રોધાદિવડે નિર્વર્તિત શરીર એમ કહ્યું. અહિં ઉત્પત્તિ-શરૂઆતમાત્ર અને નિર્વૃત્તિ તો નિષ્પત્તિ-પૂર્ણતારૂપ છે. (સૂ. ૩૭૧) ક્રોધ વિગેરે શરીરની નિર્વૃત્તિના કારણો છે એમ કહ્યું, તેના નિગ્રહો-નાશ કરનારા ધર્મના કારણો છે તે સૂત્રના દર્શાવે છે

श्रीस्था-
नाङ्गसूत्र
सानुवाद
॥ ५४६ ॥

चत्तारि धम्मदारा पं० तं०-खंती मुत्ती अज्जवे महवे । सू० ३७२, चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरति-
यत्ताए कम्मं पकरेंति, तंजहा-महारंभताते, महापरिग्गहयाते, पंचिदियवहेणं, कुणिमाहारेणं १,
चउहिं ठाणेहिं जीवा तिरिक्खजोणियत्ताए कम्मं पगरेंति, तं०-माइल्लताते, णियडिल्लतात, अलिय-
वयणेणं, कूडतुलकूडमाणेणं २, चउहिं ठाणेहिं जीवा मणुस्सत्ताते कम्मं पगरेंति, तं०-पगतिभइताते,
पगतिविणीययाए, साणुक्कोसयाते अमच्छरिताने ३, चउहिं ठाणेहिं जीवा देवाउयत्ताए कम्मं पग-
रेंति तं०-सरागसंजमेणं, संजमासंजमेणं, बालतवोकम्मेणं, अकामाणिज्जराए ४ । सू० ३७३, चउ-
व्विहे वज्जे पं० तं०-तते वितते घणे झुसिरे १, चउव्विहे नट्टे पं० तं०-अंचिए, रिभिए, आरभडे,
भिसोले २, चउव्विहे गेए पं० तं०-उक्खित्तए, पत्तए, मंदए, रोविंदए ३, चउव्विहे मल्ले पं० तं०-
गंधिमे, वेढिमे, पूरिमे, संघातिमे ४, चउव्विहे अलंकारे पं० तं०-केसालंकारे, वत्थालंकारे, मल्लालं-
कारे, आभरणालंकारे ५, चउव्विहे अभिणते पं० तं०-दिट्ठंतिते +पांडुसुते, सामंतोवाताणिते,

+ श्रोत्रायपसेगोसूत्रना ८८ मा सूत्रमां “ पांडित्यं ” एवो पाठ मळे छे. आ चारे प्रकारना अभिनयोनं विशेष वर्णन टोकाकारे
कर्युं नथो एटले जिज्ञासुए निष्णात पासेथो जाणवा प्रयत्न करवो.

४ स्थान
काव्ययने
उद्देशः ४
धर्मद्वारायु
हेतुवाद्यादि-
विमानक-
र्णादि सू०
३७२-७५

॥ ५४६ ॥

લોગમબાવસિતે ૬ । સૂ૦ ૩૭૪, સળંકુમારમાહિંદે સુળં કલ્પેસુ વિમાણા ચડવન્ના પં૦ તં૦-ળીલા લોહિતા હાલિદા સુક્કિલા, મહાસુક્કસહસ્સારેસુ ળં કલ્પેસુ દેવાળં ભવધારણિજા સરીરગા ઉક્કોસેળં ચત્તારિ રયળીઓ ઉઢ્ઠં ઉચ્ચત્તેળં પન્નત્તા । સૂ૦ ૩૭૫

મૂલાર્થ:-ધર્મના ચાર દ્વારો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ક્ષમા, નિર્લોભતા, સરલતા અને માર્દવતા. (સૂ૦ ૩૭૨) ચાર કારણ-વડે જીવો નૈરયિકપણાના આયુષ્કાદિ કર્મને બાંધે છે, તે આ પ્રમાણે-મહાન્ આરંભ કરવાથી, મહાન્ પરિગ્રહ ધારણ કરવાથી, પંચેન્દ્રિયના વધથી અને માંસાહાર કરવાથી. (૧) ચાર કારણવડે જીવો તિર્યંચયોનિકપણાના આયુષ્કાદિ કર્મને બાંધે છે, તે આ પ્રમાણે-મનની કુટિલતાથી, બીજાને ઠગવા માટે કાયાની જુદી રીતે ચેષ્ટા કરવાથી, અલિક (જૂઠું) બોલવાથી અને છોટા તોલ અને માપવડે વ્યવહાર કરવાથી. (૨) ચાર કારણવડે જીવો મનુષ્યપણાના આયુષ્કાદિ કર્મને બાંધે છે, તે આ પ્રમાણે-સરલ સ્વભાવથી, વિનીત સ્વભાવથી, દયાલુપણાથી અને મત્સર રહિતપણાથી. (૩) ચાર કારણવડે જીવો દેવપણાના આયુષ્કાદિ કર્મને બાંધે છે, તે આ પ્રમાણે-સરાગ સંયમથી, દેશવિરતિપણાથી, બાલતપરૂપ ક્રિયાથી અને અકામ નિર્જરાથી. (૪) (સૂ૦ ૩૭૩) ચાર પ્રકારે વાદ્ય-વાજિંત્ર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-તત-ત્રીણા વિગેરે, વિતત-ઢોલ પ્રમુખ, ઘન-કાંસ્યતાલાદિ અને શુપિર-વાંસલી વિગેરે. (૧) ચાર પ્રકારે નાટ્ય(નાટક) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-અંચિત-રહીરહીને નાચવું, રિમિત-ગીત સહિત પદની સંજ્ઞાવડે નાચવું, આરમ્ભ-નાચતે છતે પંક્તિના અભિપ્રાયને હસ્તાદિદ્વારા બતાવતાં થકાં બોલવું. અને મિસોલ-

શ્રીસ્થા-
નાસ્ત્રસૂત્ર
સાધુવાદ
॥ ૫૪૭ ॥

નાચતે છતે નીચે પડવું. (૨) ચાર પ્રકારે ગેય-ગાયન કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-ઉક્ષિપ્ત-પ્રથમથી પ્રારંભ કરાતું ગાયન, પત્રક-છંદ વિગેરે ચાર ભાગરૂપ પદવડે બાંધેલું, મંદ-મધ્યભાગમાં મૂર્છનાદિ ગુણયુક્તપણા મંદ મંદ ધોલનાત્મક અને કહેલ લક્ષણ-યુક્તપણા ભાવિત છે છેડો જેનો તે રોચિતાવસાન અર્થાત્ ધીમે ધીમે સ્વરની વૃદ્ધિ કરવારૂપ. (૩) ચાર પ્રકારે માલ્ય-પુષ્પની રચના કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-ગ્રંથિમ-સૂત્રવડે ગૂંથેલ પુષ્પની માલાદિ, વૅષ્ટિમ-પુષ્પના વીંટનવડે બનાવેલ, પૂરિમ-મુકુટાદિ પૂરવાવડે થયેલ અર્થાત્ જે પુષ્પોવડે પૂરાય છે તે અને સંઘાતિમ-જે પરસ્પર પુષ્પનાલના સંઘાત-મઠવાથી બને છે તે. (૪) ચાર પ્રકારે અલંકાર કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-કેશવડે કરીને પુરુષ શોભે છે તે કેશાલંકાર, એમ વસ્ત્રાલંકાર, માલ્યાલંકાર અને આભરણાલંકાર જાણવા. (૫) ચાર પ્રકારે અભિનય-ભાવને બતાવનાર ચેષ્ટાવિશેષ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-દાર્ષ્ટાતિક, પાંડુસુત, સામંતોવાચનીક અને લોકમધ્યાવસાન. (૬) (સૂ. ૩૭૪) સનત્કુમાર અને માહેંદ્રકલ્પને વિષે વિમાનો ચાર વર્ણવાઢા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-નીલા, રાતા, પીઢા અને ધોઢા. મહાશુક તથા સહસ્રાર નામના દેવલોકને વિષે દેવોના ભવધારણીય શરીરો ઉત્કૃષ્ટથી ચાર હાથની ડંચાઈવાઢા કહેલા છે. (સૂ. ૩૭૫)

ટીકાર્થ:-‘ચત્તારિ ધમ્મે’ ત્યાદિ. ચારિત્રલક્ષણ ધર્મના ચાર દ્વારો-ઉપાયો કહેલ છે. (સૂ. ૩૭૨) ક્ષમા વિગેરે ધર્મના દ્વારો છે એમ કહ્યું, હવે નારકત્વાદિના સાધનરૂપ આરંભાદિ કર્મના દ્વારો છે તે વિભાગથી ‘ચઉહિં ઠાણેહિં’ ઇત્યાદિ સૂત્રચતુષ્ટયવડે કહે છે. આ સૂત્ર સુગમ છે. વિશેષ એ કે-‘નેરહ્યત્તાણ’ ત્તિ. નૈરયિકપણા માટે અથવા નૈરયિક-પણાણ કર્મ-આયુષ્કાદિ. ‘નેરહ્યાડયત્તાણ’ ત્તિ. આ પાઠાંતરને વિષે નૈરયિકાયુષ્કરૂપ કર્મદલિક(ને બાંધે છે). મહાન-

૪ સ્થાન
કાષ્યપને
ઉદ્દેશ: ૪
ધર્મદ્વારાયુ-
હેતુવાઢાદિ-
વિમાનવ-
ર્ણાદિ સૂ.
૩૭૨-૭૫

॥ ૫૪૭ ॥

इच्छाना परिमाणवडे न करायेल मर्यादापणाए पृथिवी विगेरेना उपमर्देन लक्षणरूप मोटो आरंभ छे जेने ते महारंभ-चक्रवर्त्ती प्रमुख, तेनो भाव ते महारंभता, ते महारंभपणाए नारकीनुं आयुष्कादि कर्म बांधे छे. एवी रीते महापरिग्रहपणाथी. विशेष ए के-चोतरफथी ग्रहण कराय ते परिग्रह-हिरण्य, सुवर्ण, द्विपद अने चतुष्पदादि. 'कुणिमं'-मांस, ते ज आहार(भोजन)वडे. (१) 'माइल्लयाए' त्ति० मायावीपणाए अने माया एटले मननी कुटिलता, 'नियडिल्लयाए' त्ति० निरुति एटले अन्यने ठगवा माटे शरीरनी चेष्टानुं अन्यथा करणरूप अथवा अभ्युपचाररूप, अने खोटा ब्राजवा(तोला) तथा खोटा मापवडे जे व्यवहार ते कूटतुला-कूटमान कहेवाय छे, तेनावडे. (२) प्रकृति-स्वभाववडे भद्रकता, बीजाने अनुतापन करनारी ते प्रकृतिभद्रकतावडे, सानुक्रोशता-दयालुपणाथी, मत्सरिकता-अन्यना गुणोने नहि सहन करवारूप ईर्ष्याना प्रतिषेधरूप अमत्सरिकपणाए (३) सरागसं-यम-कषाययुक्त चारित्रवडे, कारण के *वीतरागसंयमीओने आयुष्यना बंधनो अभाव होय छे. संयम अने असंयमरूप बे स्वभाववालो होवाथी देशसंयम, बालकोनी जेम बाल-मिथ्यादृष्टिओ, तेओनुं तपकर्म-तपरूप क्रिया ते बालतपःकर्मवडे, 'अकामेन'-निर्जरा प्रत्ये अभिलाषा न होवाथी जे निर्जरा कर्मने निर्जरण (खरवाना) हेतुरूप भूख विगेरेनुं सहवुं ते अकाम निर्जरा, तेना बडे ४. (सू० ३७३) हमणा ज देवनी उत्पत्तिनां कारणो कह्या अने देवो तो वाद्य, नाट्य विगेरेमां रतिवाळा होय छे. माटे वाद्यादिना भेदोने कहेवा माटे छ सूत्र. पैकी प्रथम 'वज्जे' त्ति० वाद्य, वीणादि ते तत जाणवुं, पटह-ढोल

*आयुष्यना बंधनो प्रारंभ छट्टा गुणठाणा सुधी होय छे, छट्टे बांधतो सातमे गुणठाणे आयुष्यना बंधने पूर्ण करे परंतु सातमे प्रारंभ करे नहि. तदुपरांत गुणठाणे सरागी होवा छतां पण विशुद्ध परिणाम होवाथी आयुष्यने बांधे नहि.

શ્રીસ્થા-
નાક્રમ
સાનુવાદ
॥ ૫૪૮ ॥

પ્રમુખ વિતત, કાંસ્થતાલાદિ ઘન અને વાંસલી પ્રમુખ શુષિર માનેલ છે. (૧) નાટ્ય, ગેય અને અભિનય વિષયક સૂત્રોનું વર્ણન સંપ્રદાયના અભાવથી કરેલ નથી. માલાને વિષે સુંદર તે માલ્ય, પુષ્પ-તેની રચના પણ માલ્ય, ગ્રંથ-સંદર્ભ, સૂત્રથી ગુંથવા-વડે બનાવેલું તે ગ્રંથિમમાલાદિ, વેટન-વીંટવું, તેનાવડે બનાવેલું તે વેટિમ-મુકુટ વિગેરે. પૂર-પૂરવાવડે બનાવેલું તે પુરિમ, માટી-મય અનેક છિદ્રવાળું અથવા વાંસની શક્કીઓ વિગેરેનું પિંજરું અર્થાત્ જે પુષ્પોવડે પૂરાય છે તે પૂરિમ, સંઘાત-એકત્રિત કરવાવડે બનાવેલ તે સંઘાતિમ, જે પરસ્પરથી પુષ્પનાલ વિગેરેના જોડાણવડે ઉત્પન્ન કરાય છે તે. જેનાવડે શોભા કરાય તે અલંકાર.કેશો એ જ અલંકાર તે કેશાલંકાર, એવી રીતે વસ્ત્રાલંકાર વિગેરે જાણવું.(મૂ.૩૭૪) દેવના અધિકારવાળા બે સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એકે-સનત્કુમાર અને માહેંદ્ર કલ્પને વિષે ચારવર્ણવાળા વિમાનો છે. અન્ય કલ્પોને વિષે તો જુદી રીત છે. કહ્યું છે કે-
સોહમ્મે પંચવન્ના, એકગહાગી ડ જા સહસ્તારો । દો દો તુલ્લા કપ્પા, તેગ પરં પુંડરીયાઓ ॥ ૨૨૩ ॥

સૌધર્મ અને ઈશાન એ બે દેવલોકમાં પાંચ વર્ણવાળા વિમાનો છે, ત્રીજા અને ચોથામાં કૃષ્ણવર્ણ સિવાયના ચાર, પાંચમા અને છઠ્ઠામાં નીલવર્ણ સિવાય ત્રણ, સાતમા અને આઠમામાં રાતા વર્ણ સિવાય પીત અને શ્વેત એ બે વર્ણ અને નવમાથી માંડીને છેક સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યંતના વિમાનોમાં એક શ્વેતવર્ણ છે. તે ભવમાં ધારણ કરાય અથવા તે ભવ પ્રત્યે ધારણ કરાય તે ભવધારણીય અર્થાત્ જે જન્મથી મરણ પર્યંત રહે. બીડેલ મુદ્ધિ તે રત્નિ, અને તે જ સુહ્રી આંગલીવાળી મુદ્ધિ તે અરત્નિ, એવું વચન હોવા છતાં પણ ' રત્નિ ' શબ્દવડે અહિં સામાન્યથી હાથ કહેવાય છે. શુક અને સહસ્ત્રાર કલ્પને વિષે ચાર હાથના પ્રમાણવાળા દેવો છે. બીજા દેવલોકને વિષે તો જુદી રીતે છે. કહ્યું છે કે—

૧ સ્થાન-
કાવ્યકે-
ઉદ્દેશ: ૪
ધર્મદ્વારા-
યુર્હેતુવાદ્યા-
દિવિમાન-
વર્ણાદિ
સં
૩૭૨-૭૫

॥ ૫૪૮ ॥

भवण १० वण ८ जोइस ५ सोह—म्मीसाणे सत्त होंति रयणीओ ।

एक्केकहाणि सेसे, दुदुगे य दुगे चउक्के य ॥ २२४ ॥

गेविजेसुं दोत्री, एक्का रयणी अणुत्तरेसु । ति०

दश भवनपति, आठ वानव्यंतर, पांच ज्योतिष्क અને સૌધર્મ તથા ईशानकल्पने विषे देवोनुं सात हाथनुं शरीर होय छे. त्रीजा चोथामां छ, पांचमा छठामां पांच, सातमा आठमामां चार, नवमाथी बारमा सुधीमां त्रण, नव ग्रैवेयेकमां बे अने पांच अनुत्तर विमानोमां देवोनुं एक हाथनुं शरीर होय छे. भवधारणीय शरीरो आ प्रमाणे छे.

उत्तरवैक्रिय शरीरो तो उत्कृष्टथी एक लक्ष योजन पण संभवे छे. जघन्यथी तो भवधारणीय शरीरो उत्पत्तिकालमां अंगुलना असंख्येय भाग प्रमाणवाळा होय छे अने उत्तरवैक्रियो तो अंगुलना संख्येयभाग प्रमाणवाळा होय छे. (सू० ३७५) अनंतर देव संबंधी वक्तव्यता कही अने देवो अप्कायपणाए पण उत्पन्न थाय छे माटे उदक संबंधी गर्भनुं प्रतिपादन करवा माटे ' चत्तारि ' इत्यादि० बे सूत्र कहे छे—

चत्तारि उदकगब्भा पं० तं०—उस्सा महिया सीता उसिणा, चत्तारि उदकगब्भा पं० तं०—
हेमगा अब्भसंथडा सीतोसिणा पंचरूविता,—माहे उ हेमगा गब्भा, फग्गुणे अब्भसंथडा । सीतो-

ગ્રીસ્થા-
નાજ્ઞપ્ત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૪૯ ॥

સિણા ઉ ચિત્તે, વતિસાહે પંચરૂવિતા ॥૧॥ સૂ૦ ૩૭૬, ચત્તારિ માણુસ્સીગબ્ભા પં૦ તં૦-ઇત્થિત્તાણ
પુરિસત્તાણ ણપુંસગત્તાણ વિંબત્તાણ-અપ્પં સુક્કં બહું ઓયં, ઇત્થી તત્થ પજાતતિ । અપ્પં ઓયં બહું સુક્કં,
પુરિસો તત્થ પજાતતિ ॥૧॥ દોણં પિ રત્તસુક્કાણં, તુલ્લભાવે ણપુંસઓ । ઇત્થીતોતસમાઓગે, વિંબં તત્થ
પજાયતિ ॥૨॥ સૂ૦ ૩૭૭

મૂલાર્થ:-ઉદકના ચાર ગર્ભો-કાઠાંતરે જલ વરસવાના હેતુઓ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-અવશ્યા-જ્ઞાકઠ, મહિકા-ધૂમસ,
શીતા-અત્યંત ટાઢ અને ઉષ્ણા-ગરમી. ઉદકના ચાર ગર્ભો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-હિમ-બરફનું પડવું, અબ્રસંસ્થિતા-
વાદલાંઓવડે આકાશનું આચ્છાદન થવું, શીતોષ્ણ-અત્યંત ઠંડી અને ગરમી તેમજ ગાજ, વીજ, જલ, વાયુ તથા વાદલાં-આ
પાંચ લક્ષણના મિલનરૂપ પંચરૂપિકા. માહ માસમાં હિમવાલા ગર્ભો, ફાલ્ગુન માસમાં અબ્રસંસ્થિતા લક્ષણ ગર્ભો, ચૈત્ર માસમાં
શીતોષ્ણા અને વૈશાખ માસમાં પંચરૂપી ગર્ભો હોય છે. (સૂ૦ ૩૭૬) ચાર પ્રકારે મનુષ્યનીના ગર્ભો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-
સ્ત્રીપણા, પુરુષપણા, નપુંસકપણા અને બિંબ-ગર્ભાશયમાં ગર્ભની આકૃતિરૂપ રુધિરનો બંધ-પિંડપણા. જ્યાં અલ્પ વીર્ય અને
વિશેષ રુધિર હોય છે ત્યાં સ્ત્રીપણે ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે, જ્યાં અલ્પ ઓજ-રુધિર અને બહુ વીર્ય હોય છે ત્યાં પુરુષપણે ગર્ભ ઉત્પન્ન
થાય છે ॥ ૧ ॥ રુધિર અને વીર્ય, એ બન્નેનો સમાનભાવ જ્યાં હોય ત્યાં નપુંસકપણે ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે અને વાયુના વશથી
જ્યાં સ્ત્રીનું રક્ત સ્થિર થઈ જાય છે ત્યાં ગર્ભાશયમાં બિંબરૂપે ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે ॥ ૨ ॥ (સૂ૦ ૩૭૭)

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશ: ૪
ઉદકગર્ભ:
મનુષ્યગર્ભ-
શ્ચ સૂ૦
૩૭૬-૭૭

॥ ૫૪૯ ॥

ટીકાર્થ:- ‘દગગઢ્મ ત્તિ૦ દક-ઉદકના ગર્ભોની જેમ ગર્ભો તે ઉદકગર્ભો અર્થાત્ કાઠાંતરને વિષે જલ વર્ષવાના હેતુઓ. વર્ષાદને સૂચન કરનારા એવું તાત્પર્ય છે. અવશ્યાય-ઠારનું પાણી, મહિકા-ધૂમસ, અત્યંત ઠંડી અને ગરમી. જે દિવસે એ ઉદકના ગર્ભો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારથી ઉત્કૃષ્ટતઃ નાશ ન થયા થકા છ મહિને ઉદકને વરસાવે છે. બીજાઓએ વઢી એવી રીતે કહ્યું છે કે-“ ૧ પવન, ૨ વાદળા, ૩ વૃષ્ટિ, ૪ વીજળી, ૫ ગર્જારવ, ૬ શીત, ૭ ગરમી, ૮ કિરણ, ૯ પરિવેષ (કુંડાલું) અને ૧૦ જલમત્સ્ય-એ દશ પ્રકાર જલને ઉત્પન્ન કરવાના હેતુઓ કહેલા છે. તથા-“ શીત, પવનો, વિંદુ, ગર્જારવ અને કુંડાલું-આ લક્ષણોને ગર્ભોને વિષે સારી રીતે જોનારા નિર્ગ્રંથો શ્રેષ્ઠ કહે છે. ” તથા સાતમે* સાતમે માસે અથવા સાતમે સાતમે દિવસે ગર્ભો પરિપક્વ થાય છે, જેવા ગર્ભો તેવું ફલ સમજવું. હિમ-બરફ, તે જ હિમક, તેના ગર્ભો તે હૈમકા અર્થાત્ હિમના પડવારૂપ, ‘ અઢ્મસંથડા ’-અઢ્મસંસ્થિતો-વાદળાઓવડે આકાશના આચ્છાદનો, આત્યંતિક શીતોષ્ણ અને ગર્જવું, વિદ્યુત્, જલ, વાયુ અને વાદળારૂપ પાંચ લક્ષણોનું એકત્રિત થવું તે પંચરૂપ, તે છે જેઓને તે પંચરૂપિકા-પાંચ રૂપવાળા ઉદકગર્ભો. અહિં મતાંતર આ પ્રમાણે છે-“ માગશર અને પૌષ માસમાં સંધ્યારાગ અને પરિવેષ (કુંડાલું) સહિત વાદળાં, માગશર માસમાં અત્યંત ટાઢ નહિ અને પૌષ માસમાં અતિ ટાઢ અને હિમનું પડવું. (૧) માહ માસમાં પ્રબલ વાયુ, તુષાર-બરફના કળીઆવડે કલુષ (જ્ઞાંસી) કાંતિવાળા સૂર્ય અને ચંદ્ર, અને અતિશય શીત તથા વાદળાં સહિત સૂર્યનો અસ્ત

* સાતમે માસે પરિપક્વ થનારા ગર્ભો ઉત્કૃષ્ટથી જાણવા, તે સારી વૃષ્ટિ કરે છે અને સાતમે દિવસે પરિપક્વ થનારા ગર્ભો અરુપ વૃષ્ટિ કરે છે.

બીસ્વા-
નાજસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૫૦ ॥

તથા ઉદય શ્રેષ્ઠ છે. (૨) ફાલ્ગુન માસમાં રુક્ષ (લૂ) અને આક્રો પવન, સિન્ધ અને સજલ વાદળાઓ, અસંપૂર્ણ કુંડાલાઓ તથા કપિલ અને તામ્રવર્ણવાળો રવિ શુભ છે. (૩) ચૈત્ર માસમાં પવન, વાદળા વૃષ્ટિયુક્ત તથા કુંડાલાઓ સહિત ગર્ભો શુભ છે અને વૈશાખ માસમાં વાદળા, પવન, પાણી, વીજળી અને ગર્જનાવડે ગર્ભો હિતને માટે થાય છે. (૪) ” માસના ભેદવડે સૂત્રકાર ગર્ભોને જ બતાવે છે ‘ માહે ’ ઇત્યાદિ (મૂળમાંનો) શ્લોક૦ (સૂ૦ ૩૭૬) ગર્ભના અધિકારથી નારી સંબંધી ગર્ભસૂત્ર કહેલ છે તે સ્પષ્ટ છે. માત્ર ‘ઈતિથિત્તા’ ત્તિ૦ સ્ત્રીપણા ‘વિમ્બમ્’-ગર્ભનું પ્રતિબિંબ અર્થાત્ ગર્ભની આકૃતિરૂપ આર્તવ-રુધિરનો પરિણામ; પરંતુ ગર્ભસ્વરૂપ નહિં જ. કહ્યું છે કે-“વાયુવડે અવસ્થિત(સ્થિર) થયેલ સ્ત્રીના રક્તને અજાણ લોકો ગર્ભ કહે છે કેમકે ગર્ભાકૃતિ જણાય છે. વલી કટુક, તીક્ષ્ણ અને ઉષ્ણ સ્વરૂપવડે કેવલ રક્તમાં જ પરિણામ થાય છે એમ પણ શ્રુતમાં કહેલ છે. (૧) “જડ પુરુષો ભૂતવડે હરણ કરાયેલ ગર્ભને કહે છે ઇત્યાદિ. ગર્ભનું વિચિત્રપણું કારણના ભેદથી છે તે બે શ્લોકવડે કહે છે ‘ અપ્પ ’ મિત્યાદિ૦ શુક્ર-પુરુષ સંબંધી વીર્ય, ઓજ-આર્તવ એટલે ગર્ભાશયમાં સ્ત્રી સંબંધી રક્ત. તથા સ્ત્રીના ઓજવડે સમાયોગ-વાયુના વશથી તેનું સ્થિર થવું. ઉક્ત લક્ષણ સ્ત્રીના ઓજનો સમાયોગ થયે છતે ગર્ભાશયમાં વિંબ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજાઓએ પણ આ વિષયમાં કહ્યું છે કે-“ આ હેતુથી જ શુક્રના બાહુલ્યથી પુરુષ થાય છે, રક્તની બહુલતાથી સ્ત્રી થાય છે. વલી શુક્ર અને રક્તની સમાનતાથી નપુંસક થાય છે. (૧) વાયુવડે શુક્ર અને શોણિત અત્યંત મિન્ન થયે છતે યથાયોગ્ય બહુ સંતતિ થાય છે. વિકૃતિ પામેલ મઝોવડે વિયોનિ-ગર્ભોત્પત્તિને અયોગ્ય અને વિકૃત આકારવાળા ગર્ભાશયો થાય છે. (૨) ” (સૂ૦ ૩૭૭) ગર્ભ પ્રાણીઓનો જન્મવિશેષ છે, તે ઉત્પાદ કહેવાય છે, અને ઉત્પાદ, ઉત્પાદ નામના પૂર્વને વિષે વિસ્તારપૂર્વક

૪ સ્થાન-
કાવ્યયજ્ઞે
ઉદેશઃ ૪
ઉદકગર્ભઃ
મનુષ્યગર્ભ-
શ્ચ સૂ૦
૩૭૬-૩૭૭

॥ ૫૫૦ ॥

कहेवाय छे माटे तेना स्वरूपनुं विशेष प्रतिपादन करवा माटे कहे छे—

उप्पायपुव्वस्स णं चत्तारि मूलवत्थू पन्नत्ता । सू० ३७८, चउव्विहे कव्वे पं० तं०—गज्जे पज्जे कत्थे गेए । सू० ३७९, णेरतित्ताणं चत्तारि समुग्घाता पं० तं०—वेयणासमुग्घाते कसायसमुग्घाते मारणंतियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाए, एवं वाउक्काइयागवि । सू० ३८०, अरिहतो णं अरिट्ठनेमिस्स चत्तारि सया चोइसपुव्वीणमजिगाणं जिगसंकासाणं सव्वखरसन्निवाइं गं जिगो इव अवितथवागरमाणं उक्कोसिता चउइसपुव्विसंपया हुत्था । सू० ३८१, समणस्स णं भगवओ महावीरस्स चत्तारि सया वादीणं सदेवमणुयासुराते परिसाते अपराजियाणं उक्कोसिता वातिसंपया हुत्था । सू० ३८२, हेट्ठिल्ला चत्तारि कप्पा अद्धवंदसंठाणसंठिया पन्नत्ता तं०—सोहम्मे ईसाणे सणं-कुमारे माहिंदे, मज्झिल्ला चत्तारि कप्पा पडिपुन्नवंदसंठाणसंठिया पन्नत्ता, तं०—वंभल्लेगे लंतते महासुक्के सहस्सारे, उवरिल्ला चत्तारि कप्पा अद्धवंदसंठाणसंठिया पन्नत्ता, तं०—जहा-आगते पागते आरणे अच्चुत्ते । सू० ३८३, चत्तारि समुहा पत्तेयरसा पं० तं०—लवगोदे वरुणोदे खीरोदे

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાનુવાદ
॥ ૫૫૧ ॥

ઘતોદે । સૂ૦ ૩૮૪, ચત્તારિ આવત્તા પં૦ તં૦-ખરાવત્તે ઉન્નતાવત્તે ગૂઢાવત્તે આમિસાવત્તે, એવામેવ ચત્તારિ કસાયા પં૦ તં૦-ખરાવત્તસમાણે કોહે, ઉન્નતાવત્તસમાણે માણે, ગૂઢાવત્તસમાણા માતા, આમિસાવત્તસમાણે લોભે, ખરાવત્તસમાણં કોહં અણુપવિટ્ઠે જીવે કાલં કરેતિ ણેરહ્મણસુ ઉવવજ્જતિ ઉન્નતાવત્તસમાણં માણં એવં ચેવ ગૂઢાવત્તસમાણં માતમેવં ચેવ આમિસાવત્તસમાણં લોભમણુપવિટ્ઠે જીવે કાલં કરેતિ નેરહ્મણસુ ઉવવજ્જેતિ । સૂ૦ ૩૮૫

મૂલાર્થ:-ઉત્પાદ નામના પ્રથમ પૂર્વની ચાર ચૂલિકાની જેમ ચૂલિકા વસ્તુઓ કહેલી છે. (સૂ૦ ૩૭૮) ચાર પ્રકારે કાવ્ય (ગ્રંથ) કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-ગદ્ય-છંદ રહિત, શસ્ત્રપરિજ્ઞાઅધ્યયનવત્. પદ્ય-છંદવદ્. વિમુક્તિઅધ્યયનવત્. કથ્ય-કથામાં સારું અને ગેય-ગાવા યોગ્ય. (સૂ૦ ૩૭૯) નૈરયિકોને ચાર સમુદ્ઘાત કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-વેદનાવડે સમુદ્ઘાત, કષાયવડે સમુદ્ઘાત, મરણના અંતમાં થનારો મારણાંતિક સમુદ્ઘાત અને ઉત્તરવૈક્રિય કરવાને માટે થતો વૈક્રિયસમુદ્ઘાત. એવી રીતે વાયુકાયિકોને પણ ચાર સમુદ્ઘાત છે. (સૂ૦ ૩૮૦) અરિહંત અરિષ્ટનેમિને જિન નહિં પણ જિન સરસ્વા, સર્વ અક્ષરના સન્નિપાતી-સંયોગના જાણ, જિનની જેમ સત્ય વચનના કહેવાવાળા એવા ચાર સો ચૌદપૂર્વી મુનિઓની ઉત્કૃષ્ટી ચૌદપૂર્વી સંપદા હતી. (સૂ૦ ૩૮૧) શ્રમણભગવાન્ મહાવીરસ્વામીને દેવ, મનુષ્ય અને અસુરો સહિત પરિષદને વિષે કોઈથી પરાજય નહિ પામ-

૪ સ્થાન-
કાઘ્યયને
ઉદ્દેશઃ ૪
વસ્તુસ-
મુદ્ઘાત-
પૂર્વિવાદિ-
કલ્પસંસ્થા-
નાન્ધિર-
સાવર્તાઃ
સૂ૦ ૩૭૯-
૮૫
॥ ૫૫૧ ॥

નારા એવા ચાર સો વાદી મુનિઓની ઉત્કૃષ્ટી વાદીસંપદા હતી. (સૂ૦ ૩૮૨) નીચેના ચાર કલ્પો અર્ધચંદ્રાકારે સંસ્થિત કહેલા છે, તે આ પ્રમાણ-સૌધર્મ, ઈશાન, સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર. વચલા ચાર કલ્પો પરિપૂર્ણ ચંદ્રાકારે સંસ્થિત કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-બ્રહ્મલોક, લાંતક, મહાશુક્ર અને સહસ્રાર. ઉપરલા ચાર કલ્પો અર્ધચંદ્રાકારે સંસ્થિત કહેલા છે. તે આ પ્રમાણે-આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત. (સૂ૦ ૩૮૩) ચાર સમુદ્રો ભિન્ન ભિન્ન રસવાળા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-૧ લવણોદ-મીઠાના જેવા પાણીવાળા, વારુણોદ-દારુના જેવા પાણીવાળો, ક્ષીરોદ-દૂધના જેવા પાણીવાળો અને ઘૃતોદ-ઘૃતના જેવા પાણીવાળો છે. (સૂ૦ ૩૮૪) ચાર આવર્ત-ભ્રમણ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-સમુદ્રમાં ચક્રની જેમ પાણીનું ભ્રમવું તે ચરાવર્ત, પર્વતના શિખર પર ચડવાના માર્ગરૂપ આવર્ત તે ઉન્નતાવર્ત, દડાને ગુંથેલ દોરીની જેમ આવર્ત તે ગૂઢાવર્ત અને માંસાદિ માટે પક્ષીઓનું જે ભ્રમણ તે આમિષાવર્ત. આ દૃષ્ટિએ ચાર કષાયો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે-ચરાવર્ત સમાન ક્રોધ, ઉન્નતાવર્ત સમાન માન, ગૂઢાવર્ત સમાન માયા અને આમિષાવર્ત સમાન લોભ છે. ચરાવર્ત સમાન ક્રોધને પ્રાપ્ત થયેલ જીવ-ક્રોધના ઉદયવાળો જીવ કાઠ કરે છતાં નૈરયિકોને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે, ઉન્નતાવર્ત સમાન માનના ઉદયમાં, ગૂઢાવર્ત સમાન માયાના ઉદયમાં અને આમિષાવર્ત સમાન લોભના ઉદયવાળો જીવ કાઠ કરે છતાં નૈરયિકોને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે. (સૂ૦ ૩૮૫)

ટીકાર્થ:-‘ ઉપ્પાયે ’ ત્યાદિ૦ સૂત્ર સરલ છે. વિશેષ એ કે-ચૌદ પૂર્વોમાં પ્રથમ ઉત્પાદ નામનું પૂર્વ છે, તેની ચૂલા-આચારના અગ્રભાગોની જેમ તદ્રૂપ વસ્તુઓ અર્થાત્ બોધવિશેષો અધ્યયનની માફક ચૂલાવસ્તુઓ છે. (સૂ૦ ૩૭૮) ઉત્પાદ પૂર્વ કાવ્ય છે માટે કાવ્યસૂત્ર કહેલ છે, તે સુગમ છે. વિશેષ એ કે-કાવ્ય એટલે ગ્રંથ. ૧ ગદ્ય-છંદમાં નહિ બંધાયેલ-શસ્ત્રપરિજ્ઞા અધ્યયનની જેમ,

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસ્ર
શાનુવાદ
॥ ૫૫૨ ॥

૨ પદ્ય-છંદમાં બંધાયેલ-વિમુક્તિ અધ્યયનની જેમ, ૩ કથામાં સારું તે કથ્ય-જ્ઞાતાઅધ્યયનની જેમ અને ૪ ગેય-ગાવા યોગ્ય. અહિં ગદ્ય અને પદ્યમાં અંતર્ભાવ હોતે છતે પણ કથ્ય અને ગેયના, કથા અને ગાનધર્મના વિશિષ્ટપગાથી વિશેષ વિવક્ષા કરેલ છે. (સૂ. ૩૭૯) અનંતર ગેય કહ્યું, તે ભાષાસ્વભાવ હોવાથી દંડ અને મંથાનાદિના ક્રમવડે લોકના એક દેશ-વિભાગને પૂરે છે અને સમુદ્ઘાત પણ એ પ્રમાણે જ છે. આ સાધર્મ્યથી સમુદ્ઘાતના બે સૂત્રો કહે છે, તે સુગમ છે. વિશેષ એ કે-‘સમ્’ ‘ઉત્’ ‘હનનમ્’ અર્થાત્ એકી ભાવવડે, પ્રાબલ્યતાથી (કર્મ પુદ્ગલોનો) ઘાત તે સમુદ્ઘાત એટલે કે શરીરથી જીવના પ્રદેશોનું બહાર પ્રક્ષેપ-કાઢવું. વેદનાવડે સમુદ્ઘાત, કષાયવડે સમુદ્ઘાત, મરણ જ અંત તે મરણાંત, તેમાં થનારો તે મારણાંતિક સમુદ્ઘાત. એવી રીતે અહિં *સમાસો કરવા. (સૂ. ૩૮૦) વૈક્રિયસમુદ્ઘાત લઙ્ઘિરૂપ કહેલ છે માટે લઙ્ઘિના પ્રસ્તાવથી વિશિષ્ટ શ્રુતલઙ્ઘિ-માનોને કહેવા માટે ‘ અરહઓ ’ ઇત્યાદિ બે સૂત્રો કહેલ છે, જે સુગમ છે. વિશેષ એ કે-સર્વજ્ઞ નહિં હોવાથી અજિન, અવિ-રોધી વચન હોવાથી અને પૂછેલ પ્રશ્નને યથાતથ્ય કહેનાર હોવાથી જિન સદૃશ, અકારાદિ વધા ય અક્ષરોના સન્નિશતો-દ્વયાદિ સંયોગો, અભિધેય-કહેવા યોગ્ય ભાવોના અનંતપણાથી અનંતા પણ અક્ષરના સંયોગો વિદ્યમાન છે જેઓને તે સર્વાક્ષરસન્નિશ-તીઓ, એઓનું જિન સમાનપણું હોવાનું કારણ કહે છે-‘ જિનો વિવ ’ ઇત્યાદિ. ‘ ઉક્લોસિય ’-ક્યારે પણ ઉક્ત સંખ્યાથી

* વેદનાવડે સમુદ્ઘાત તે વેદનાસમુદ્ઘાત, કષાયવડે સમુદ્ઘાત તે કષાયસમુદ્ઘાત, મરણના અંતમાં થનારો સમુદ્ઘાત તે મારણાંતિકસમુદ્ઘાત અને વૈક્રિય શરીર કરવા માટે સમુદ્ઘાત તે વૈક્રિયસમુદ્ઘાત.

૪ સ્થાન-
કાષ્યપને
ઉદેશઃ ૪
વસ્તુપ-
મુદ્ઘાત-
પૂર્વિશાદિ-
કર્યસં-
સ્થાનાલિવ-
રસાવર્તાઃ
સૂ. ૩૭૯-
૮૫

॥ ૫૫૨

અધિક *ચૌદપૂર્વીઓ (એમના) થયા ન હતા. (સૂ. ૩૮૧-૩૮૨)× । તે મુનિઓ +પ્રાયઃ દેવલોકમાં ગયેલા છે માટે દેવલોક સંબંધી સૂત્રો છે તે સુગમ છે. વિશેષ એ કે-‘ અદ્વચંદસંઠાણસંઠિએ ’ સ્તિ. પૂર્વાપરથી મધ્યમાં સીમા(હદ)-ના સદ્ભાવથી. (સૂ. ૩૮૩) દેવલોકો ક્ષેત્ર છે માટે ક્ષેત્રના પ્રસ્તાવથી સમુદ્ર સૂત્ર કહેલ છે તે સુગમ છે. વિશેષ એ કે-એક-એક પ્રત્યે ભિન્ન છે રસ જેઓના તે પ્રત્યેક રસો-જુદા રસવાળા. લવણના રસનું ઉદક હોવાથી લવણ, પાઠાંતરમાં તો લવણ માફક ઉદક છે જેમાં તે લવણોદ, (આ શબ્દ નિપાતથી સિદ્ધ થયેલ છે.) આ પ્રથમ સમુદ્ર. વારુણી એટલે સુરા, તેની સમાન તે વારુણ, સુરા સમાન ઉદક છે જેમાં તે વારુણોદ-આ ચતુર્થ સમુદ્ર. દૂધ સમાન ઉદક છે જેમાં તે ક્ષીરોદ-પાંચમો સમુદ્ર અને ઘૃત જેવું ઉદક છે જેમાં તે ઘૃતોદ છઠ્ઠો સમુદ્ર. કાલોદ સમુદ્ર, પુષ્કરોદ સમુદ્ર અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર ઉદક રસવાળા છે, શેષ સમુદ્રો ઇશુરસવાળા છે. કહ્યું છે કે—

વારુણિવરસ્ત્રીરવરો, ઘયવર લવણો ય હૌંતિ પત્તેયા । કાલો પુષ્કરોદદહી, સયંભુરમણો ય ઉદગરસા ॥૨૨૫॥

માવાર્થ ઉપર મુજબ છે. (સૂ. ૩૮૪)

* નેમનાથ ભગવાનના એથી વધુ થયા ન હતા એમ સમજવું. શ્રી ઋષભાદિ તીર્થંકરોના તો ઘણા હતા.

× સૂ. ૩૮૨ ની વ્યાખ્યા સુગમ હોવાથી ટોકાકારે કરી નથી.

+ પ્રાયઃ કહેવાનું કારણ એ કે કેટલાક મોક્ષમાં પળ ગયેલા છે.

બીસ્થા-
નાજસૂત્ર
સાલુવાદ
॥ ૫૫૩ ॥

અનંતર સમુદ્રો કહ્યા, તેઓને વિષે આવર્તો (વમલ) હોય છે માટે દૃષ્ટાંતરૂપ આવર્તોને અને દાર્ષ્ટાંતિકરૂપ કષાયોને કહેવાની ઇચ્છાવાળા સૂત્રકાર બે સૂત્રને કહે છે જે સુગમ છે. વિશેષ એ કે-સ્વર-કઠણ અતિ વેગથી પાડનાર અથવા છેદનાર ભ્રમણ તે આવર્ત, તે સમુદ્રાદિનો અથવા ચક્રવિશેષોનો સ્વરાવર્ત, ઉન્નત-ઊંચો તદ્રૂપ આવર્ત તે ઉન્નતાવર્ત, તે પર્વતના શિખર ઉપર ચડવાના માર્ગનો અથવા ઊંચે ચડવારૂપ વાયુનો છે, ગૂઢ એવો આવર્ત તે ગૂઢાવર્ત, તે દડા સંબંધી દોરાનો અથવા લાકડાની ગાંઠ પ્રમુખનો હોય છે, આમિષ-માંસાદિ, તેને માટે શમલી વિગેરેનો આવર્ત તે આમિષાવર્ત. સ્વરાવર્તાદિની સમાનતા ક્રમશઃ ક્રોધાદિની કહે છે. બીજાને અપકાર કરવામાં કઠોર હોવાથી ક્રોધને, પાંદડાં અને તૃણ વિગેરે વસ્તુની જેમ મનને ઉન્નત(મોટાઈ)પણાને વિષે આરોપણ કરવાથી માનને, અત્યંત દુર્લક્ષ્ય હોવાથી માયાને અને સેંકડો અનર્થની પ્રાપ્તિવડે વ્યાપ્તસ્થાનને વિષે પણ નીચે પડવાનું કારણ હોવાથી લોભને ઉપમાઓ ઘટે છે. આ ઉપમા ક્રમશઃ અતિશય ક્રોધાદિને છે. હવે તેઓનું ફલ કહે છે-‘સ્વરાવર્તે’ ત્યાદિ૦ અશુભ પરિણામ ને અશુભ કર્મબંધના નિમિત્તપણા દુર્ગતિના નિમિત્તપણાથી કહેવાય છે કે ‘ગેરહાસુ ઉવવંજ્ઞહ’ ત્તિ૦ (સૂ૦ ૩૮૫) અનંતર નારકો કહ્યા તે વૈક્રિય વિગેરેથી સમાન ધર્મવાળા દેવો છે માટે તેઓના વિશેષભૂત નક્ષત્ર દેવો સંબંધી ચાર સ્થાનક પ્રત્યે કહેવાની ઇચ્છાવાળા સૂત્રકાર ‘ અણુરાહે ’ ત્યાદિ૦ ત્રણ સૂત્રને કહે છે—

અણુરાહાનક્ષત્રે ચતુત્તારે પં૦—પુઠ્ઠાસાઢે એવં ચેવ ઉત્તરાસાઢે એવં ચેવ । સૂ૦ ૩૮૬, જીવાણં ચઠઠાણનિઠ્ઠત્તિતે પોગ્ગલે પાવકમ્મત્તાતે ચિણિંસુ વા ચિણંતિ વા ચિણિસ્સંતિ વા, નેરતિયનિઠ્ઠ-

૪ સ્થાન-
કાશ્યપને
ઉદ્દેશઃ ૪
નક્ષત્રતા-
રકાઃ પુદ્ગ-
લનિર્વર્તન
પુદ્ગલપ્રદે-
શાદિ સૂ૦
૩૮૬-૮૮

॥ ૫૫૩ ॥

તિતે તિરિખજોણિતનિવ્વતિતે મણુસ્સં. દેવનિવ્વતિતે, એવં ઉવચિણિસુ વા ઉવચિણતિ વા ઉવચિણિસ્સંતિ વા, એવં ચિય ઉવચિય બંધ ઉદીર વેત તહ નિજ્જરે ચેવ । સૂં ૩૮૭, ચઉપદેસિયા સ્વંધા અણંતા પન્નત્તા-ચઉપદેસોગાઢા પોગ્ગલા અણંતા, ચઉસમયટ્ઠિતીયા પોગ્ગલા અણંતા, ચઉગુ-
ણકાલગા પોગ્ગલા અણંતા, જાવ ચઉગુણલુખ્ખા પોગ્ગલા અણંતા પન્નત્તા । સૂં ૩૮૮ ॥

ચઉત્થો ઉદ્દેસો સમત્તો ચઉઠાણં ચઉત્થમજ્ઞયણં સમત્તં ॥

મૂલાર્થ:-અનુરાધા નક્ષત્રના ચાર તારા કહેલા છે. પૂર્વાષાઢા એ પ્રમાણે છે, ઉત્તરાષાઢા એ પ્રમાણે છે. (સૂં ૩૮૬)
જીવોએ ચાર સ્થાનવડે નિર્વર્તિત-કર્મપરિણામને પમાડેલ પુદ્ગલોને પાપકર્મપણાએ ચય-એકત્રિત કરેલ છે, અર્થાત્ અલ્પ પ્રદેશ-
વાળી પાપપ્રકૃતિઓને બહુ પ્રદેશવાળી કરેલ છે, કરે છે અને કરશે, તે આ પ્રમાણે-નૈરયિકપણાએ નિર્વર્તિત, તિર્યચયોનિક-
પણાએ નિર્વર્તિત, મનુષ્યપણાએ નિર્વર્તિત અને દેવપણાએ નિર્વર્તિત. એવી રીતે ઉપચય-ફરીને ફરીને વૃદ્ધિ કરેલ છે, કરે છે અને
કરશે. એ પ્રમાણે ચય, ઉપચય, બંધ-શિથિલબંધવાળા કર્મોને ગાઢ બંધવાળા *કરેલ છે, ઉદીરણ-ઉદયમાં આવેલ દલિકને વિષે
ઉદયમાં નહિ આવેલ કર્મદલિકને વીર્યવડે આકર્ષીને ભોગવેલ છે, વેદન-પ્રતિસમય સ્વવિપાકવડે અનુભવેલ છે તેમજ નિર્જરા-

* કરે છે અને કરશે એમ સર્વત્ર સમજવું.

શ્રીસ્થા-
નાજ્ઞસૂત્ર
સાસુનાદ
॥ ૫૫૪ ॥

આત્મપ્રદેશથી દૂર કરેલ છે, કરે છે અને કરશે. (સૂ. ૩૮૭) ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધો અનંતા કહેલા છે. ચાર આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલા પુદ્ગલો અનંતા કહેલા છે. ચાર ગુણવાળા કાળા પુદ્ગલો અનંતા કહેલા છે યાવત્ ચારગુણ લ્હા પુદ્ગલો અનંતા કહેલા છે. (સૂ. ૩૮૮)

ટીકાર્થ:-આ સૂત્ર સ્પષ્ટ છે. (સૂ. ૩૮૬) જીવોના દેવત્વાદિ ભેદ, કર્મપુદ્ગલના ચય વિગેરેથી કરાયેલ છે માટે તેનું પ્રતિપાદન કરવા સારુ ' જીવાણં ' इत्यादि० છ સૂત્ર, જો કે પૂર્વે (આની) વ્યાખ્યા કરાયેલ છે તથાપિ કંઈક લેખાય છે. ' જીવાણં ' ति० ' णं ' શબ્દ વાક્યના અલંકાર અર્થમાં છે. નિર્વર્તિત-કર્મના પરિણામને પામેલા, તેવા પ્રકારના અશુભ પરિણામના વશથી બાંધેલા તે ચતુઃસ્થાનનિર્વર્તિતો. તે પુદ્ગલોને કેવી રીતે બાંધેલા છે તે કહે છે-પાપકર્મતયા-અશુભસ્વરૂપ જ્ઞાનાવરણાદિપણા ' ચિર્ણિસુ ' ति० તથાપ્રકારના અપર પુદ્ગલવડે વૃદ્ધિ કરેલા-અલ્પ પ્રદેશવાળી પાપ-પ્રકૃતિઓને બહુપ્રદેશવાળી કરેલી. ' નૈરઙ્ગ્યનિર્વર્તિત ' ति० નૈરયિકપણા વર્તતા સતાં જે નિર્વર્તિતા તે નૈરયિકનિર્વર્તિતા. એવી રીતે સર્વત્ર સમાસ કરવો. તથા ' એવં ઉચ્ચિર્ણિસુ ' ति० ઉપચય અર્થાત્ પુનઃ પુનઃ વૃદ્ધિ કરેલ છે ' એવ ' મિતિ० ચયાદિના ન્યાયવડે બંધ વિગેરેના સૂત્રો કહેવા. અહિં ' એવં બંધઉદીરે ' ત્યાદિના વક્તવ્યમાં ચય, ઉપચયનું ગ્રહણ કરેલ છે તે સ્થાનાંતરમાં પ્રસિદ્ધ ગાથાના ઉત્તરાર્દની અનુવૃત્તિના વશથી જાણવું. તેમાં ' બંધ ' ति० ' બંધિસુ ૩ શિથિલ બંધનવડે બાંધેલ કર્મોને ગાઢ બંધનવડે બંધવાળા કર્યા છે, કરે છે અને કરશે. ' ઉદીર ' ति० ' ઉદીરિસુ ૩ ઉદયમાં આવેલ દલિકને વિષે જે ઉદયમાં નહિ આવેલ કર્મદલિકોને કરણ(વીર્ય)વડે આકર્ષીને વેદેલ છે ૩, ' વેય ' ति० ' વેદિસુ ૩

૪ સ્થાન-
કાશ્ચયને
ઉદયઃ ૪
નસ્થાન-
સ્થાન પુદ-
ગલનિર્વર્તન
પુદગલપ્રદે-
શાદિ સૂ.
૩૮૬-૪૮૮

॥ ૫૫૪ ॥